Fragment

SOM-undersökningen 2014
SOM-rapport nr 63

Annika Bergström, Bengt Johansson,
Henrik Oscarsson och Maria Oskarson (red)

Redaktörer:
Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarson
© Författarna och SOM-institutet
Administrativ redaktör: Kerstin Gidsäter
Omslag: Daniel Zachrisson
Redigering: Henny Östlund
Tryck: Ale Tryckteam, Bohus, 2015
ISBN: 978-91-89673-32-8
ISSN: 0284-4788
ISRN: GU-STJM--63--SE

INNEHÅLL

Förord 9

Fragment
Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarson 11

SAMHÄLLE

Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla
Sören Holmberg och Bo Rothstein 37

Den svenska ensamheten: Om hur olika former av ensamhet påverkar vårt välbefinnande
Bengt Brülde och Filip Fors 47

Social sammanhållning och medieanvändning
Jesper Strömbäck 63

Sverige oroar sig
Henrik Oscarsson och Maria Solevid 81

Demokratins haloeffekt
Sören Holmberg och Lennart Weibull 97

Svensk forskningsopinion 2002-2014
Annika Bergström och Henrik Oscarsson 117

Mycket höga krav på offentlig verksamhet
Sören Holmberg 133

Delade uppfattningar i den svenska opinionen: Internationella jämförelser av skolresultat och bedömningar av skolans kvalitet
Sverker Lindblad, Lennart Nilsson och Mårten Lindblad 149

Klämda mellan policy och politik – inställning till socialförsäkringarna 2004-2014
Maria Oskarson 163

Hesa Fredrik, krisappar och larm via radio & TV
Bengt Johansson 175

Verklighetens folk?
Lukas Nordin och Henrik Oscarsson 185

OPINION

Svenskarna allt mer positiva till EU igen
Linda Berg och Frida Vernersdotter 199

Vänster och höger i den svenska miljö- och klimatopinionen
Niklas Harring och Jacob Sohlberg 213

Avveckla kärnkraften
Sören Holmberg 223

Majoritet för mer vindkraft krymper
Per Hedberg 231

Attityder till klimatskatter på flygresor och nötkött
Jonas Nässén och Jörgen Larsson 239

Hur reagerar opinionen på ökad flyktingmottagning?
Dennis Andersson och Anna Bendz 249

Mobilisering kring migration förändrar det svenska partisystemet
Marie Demker 261

Uppfattningar om rasism
Jacob Severin och Mikael Hjerm 273

Skärpt försvarsdebatt – Nato, Ryssland och försvarsutgifter
Ulf Bjereld och Karl Ydén 289

Alkoholen som samhällsproblem
Sören Holmberg, David Karlsson och Lennart Weibull 299

Ett bedrägligt lugn över abortopinionen?
Henrik Friberg-Fernros och Elina Lindgren 317

Who believes that political parties keep their promises?
Niels Markwat 331

Partiledareffekter i 2014 års riksdagsval
Per Oleskog Tryggvason och Edvin Boije 347

Röstdelning i Sverige
Gissur Ó Erlingsson och Henrik Oscarsson 361

Skäl att rösta strategiskt i riksdagsval
Annika Fredén och Henrik Oscarsson 377

Feministiskt initiativs sympatisörer
Sofie Blombäck och Jenny de Fine Licht 387

Hur extrema är Sverigedemokraterna?
Anders Sannerstedt 399

MEDIER

Dagspressens digitala plattformar alltmer använda – men papperstidningen är fortfarande betydelsefull
Ulrika Andersson 417

Nyhetskonsumtionens mekanismer
Jonas Ohlsson 435

Människor tycker om bilder
Ingela Wadbring och Maria Nilsson 451

Dagstidningsprenumeration igår, idag – och imorgon?
Lennart Weibull 463

E-boken – i skuggan av den tryckta
Annika Bergström och Lars Höglund 481

Stöder digitaliseringen biblioteksanvändningen?
Lars Höglund och Eva Wahlström 495

Sociala medier till nöje och nytta
Marina Ghersetti 511

Politiskt deltagande och engagemang i en digital kontext
Linn Sandberg och Ulf Bjereld 523

Personlighet och internetanvändning
John Magnus Roos och Oscar Westlund 535

Mediemoral i en digital värld
Stina Bengtsson och Bengt Johansson 551

METODREDOVISNING

Den nationella SOM-undersökningen 2014
Frida Vernersdotter 563

BILAGOR

Om författarna 591

SOM-institutets böcker 599

FÖRORD

Hösten 2014 genomförde SOM-institutet den tjugonionde nationella SOM-undersökningen. *Fragment* är den 63:e forskarantologin sedan starten 1986. I boken analyseras resultat från 2014 års undersökning, och i vissa fall med tillbakablickar i ett eller flera decennier. Undersökningen 2014 genomfördes som fyra riksrepresentativa urval om vardera 3 400 slumpmässigt valda personer i åldrarna 16 till 85 år. De fyra undersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie, de innehåller delvis gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund, delvis unika frågor inom olika områden.

Fältarbetet genomfördes huvudsakligen under september och oktober 2014. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Kinnmark Information* med Magnus Kinnmark som fältledare. Närmare uppgifter om uppläggning och genomförande finns i metoddokumentationen i bokens sista kapitel samt i de metodrapporter som publiceras i SOM-institutets rapportserie.

Ett stort antal samhällsforskare i SOM-institutets forskarnätverk har lämnat värdefulla bidrag till *Fragment*. Bidragen är organiserade i tre delar med utgångspunkt från temat Samhälle Opinion Medier (SOM). I den första delen analyseras samhällsförtroende, tillit, sammanhållning, aspekter av människors syn på offentlig sektor och betydelsen av medier för olika samhällsfunktioner. Den andra delen fokuserar på opinion: EU, olika aspekter av miljö och klimat, alkohol, abort, invandring och rasism. I den andra delen belyses också olika aspekter på partier, politik, röstning och partisympatier. I bokens tredje del görs nedslag i såväl traditionella nyhetsmedier som i användningen av, och synen på digital medieteknik. I boken medverkar samhälls- och opinionsforskare från många olika ämnesområden och lärosäten. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets hemsida (www.som.gu.se).

Göteborg i juni 2015

Annika Bergström
Docent
Institutionen för journalistik,
medier och kommunikation

Bengt Johansson
Professor
Institutionen för journalistik,
medier och kommunikation

Henrik Ekengren Oscarsson
Professor
Statsvetenskapliga institutionen

Maria Oskarson
Docent
Statsvetenskapliga institutionen

FRAGMENT

ANNIKA BERGSTRÖM, BENGT JOHANSSON,
HENRIK OSCARSSON OCH MARIA OSKARSON

”Fragment är de broar som uppstår när katedraler faller samman”
Norén (2015)

I den här boken ställer vi frågan om det svenska samhället håller på att bli allt mer fragmenterat. Vi hävdar att i många avseenden – när det gäller till exempel medievanor, fritidsvanor, kulturvanor, politiska åsikter och attityder – kan vi se en tydlig sådan utveckling. Med en avklädd definition kan samhällets fragmentering avse en utveckling mot att samhället består av allt fler separata delar. Men även om fragmentering i förstone antyder sönderfall, nedbrytning eller ökad oordning menar vi att utvecklingen är på både gott och ont och har såväl vinnare som förlorare. På nedsidan leder ökade strukturella ojämlikheter till att de sociala, ekonomiska, kulturella och politiska avstånden mellan olika grupper i befolkningen växer, vilket riskerar att leda till ökad social oro, fler motsättningar och minskade känslor av samhörighet och identitet. På uppsidan erbjuder ett mer fragmenterat samhälle ökade utsikter och valmöjligheter för individer att frigöra sig från gamla normer, värderingar och kollektiv och förverkliga sig själva genom att sätta ett unikt avtryck genom sitt eget sätt att leva sina liv. Där fragmenteringen för somliga betyder ökad frihet och oberoende kan den för andra betyda ensamhet, isolering och frustration.

Givetvis är vi inte först med att göra liknande iakttagelser. I mångt och mycket är idéer om en ökad fragmentering helt i linje med andra populära teorier om genomgripande samhällsförändring som till exempel modernisering, individualisering, kognitiv mobilisering, urbanisering, sekularisering och globalisering. Det finns en gemensam nämnare mellan dem. Alla förutspår en utveckling mot ett allt mer komplext samhälle, i betydelsen en ökad variation i människors egenskaper, färdigheter, livsvillkor, värderingar och vanor.

Den ökade komplexiteten ställer stora krav på individer att kunna orientera sig i ett samhälle där gamla självklarheter inte längre gäller och där grundläggande förutsättningar snabbt kan förändras. Komplexiteten skapar i sig självt stora utmaningar för samhällen, i synnerhet välfärdssamhällen som det svenska där samhällskontraktet vilar på grundläggande idéer som *solidaritet* (alla bidrar och alla får del) – och *empati* (en annan gång kan det vara jag eller någon mig närstående som behöver bistånd). Som kommer att framgå av denna bok ställer en ökad komplexitet också större krav på samhällsforskare som önskar beskriva

Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (2015) Fragment i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

och förklara samhällsutvecklingen med hjälp av standardiserade mätinstrument i form av enkäter till en allt brokigare befolkning.

I det här inledningskapitlet genomför vi i huvudsak två analyser av det svenska samhällets fragmentering där SOM-institutets samlade datamaterial skänker särskilt goda möjligheter till analys. Den första berör befolkningens medieanvändning, ett landskap där egentligen allt rör på sig, där det inte längre existerar några självklarheter och där det är mycket svårt att förutspå framtiden. Den andra analysen gäller den politiska utvecklingen för medborgarnas dagordning och konfliktstrukturen i det svenska partisystemet.

Fragmenterat medieanvändande

Vi har hamnat ganska långt ifrån den tid då Hylands hörna fick hela familjen att samlas i tv-soffan eller då Stenmarks slalomåk fick hela Sverige att stanna (Höjer 1998). En tid då medieupplevelser delades av en hel befolkning känns ganska avlägsen. Nu krävs det något alldeles extra, som Melodifestivalen eller fotbolls-VM, för att överhuvudtaget få nationellt genomslag. Dagens medieupplevelser blir allt mer baserade på intressen och förmågor. I det digitala mediehushållet kryllar det av mobiler, surfplattor och skärmar och man väljer att ta del av det man upplever att man vill och behöver. Det väljs och väljs bort, ibland kanske sådant man inte borde. Gemensamma erfarenheter och kollektiva minnen som kan ligga som grund till social sammanhållning håller på att bli bristvara.

Färden från det analoga mediehushållet till det digitala har också inneburit en resa från stationärt till mobilt. Telefoner stod på ett bord, tv-apparater var så tunga att de knappt gick att bära och länge var även datorerna något som man inte gärna flyttade på. Men medierna har, som medieforskaren Mark Deuze uttryckt det, blivit allt mer osynliga i hemmet (Deuze 2012:42). De försvinner in i bakgrunden och vi organiserar inte längre hemmet efter medier. Det digitala hushållet präglas istället av mobilitet. Tidigare kunde man ganska lätt läsa av vad som pågick i ett hem när man kom in genom dörren. Musik strömmade ur stereon, någon läste en tidning eller bok och vad som visades på tv var lätt att se. Går man idag in i ett hem är medieanvändningen i stor utsträckning dold bakom mobiler och surfplattor. Som betraktare har man ingen aning om vilket mediebruk som faktiskt pågår. Läser de tidning? Lyssnar på musik, pratar med kompisar eller kollar på tv? Är det tonåringar vi pratar om gör de troligtvis allt det där samtidigt.

Om det analoga mediehushållet var stationärt och delat – både ifråga om mediemöblemang och upplevelser – är det digitala mobilt och individualiserat. Vi tar med oss medierna dit vi går och samlas knappast varken i rummet eller i tiden kring medieupplevelser. Vad som pågår på skärmen är ett individuellt val. Vi lever i en mediefragmenterad tid som kommer till uttryck dels genom en allt mer individualiserad användning, dels genom skillnader i tillgång till medietekniker. Vi lever i en tid där det finns digitala invånare, men också sådana som immigrerat

till den digitala medievärlden och andra som kanske inte ens har varit på besök. De digitala klyftorna har funnits i flera decennier och finns alltjämt kvar.

Ser vi på utvecklingen av mediehushållen över tid, är det framför allt digital medieteknik som gjort sitt intåg de senaste decennierna. Olika tekniker har kommit i vågor, som exempelvis persondatorn under andra halvan av 1980-talet. Under flera år var det endast en mindre andel – runt 10-15 procent – som hade persondator i hemmet, men i början av 1990-talet tilltog tillväxten. Utvecklingen är beroende av flera faktorer. Att det finns tillgänglig teknik att köpa för en hygglig summa pengar är en sådan förutsättning, att det finns behov och i förlängningen applikationer som svarar mot dessa är en annan. Det krävs också en kritisk massa för att medietekniken ska bli betydelsefull och attraktiv. Man behöver någon att mejla med eller ringa till. Både privatpersoner och organisationer bidrar i det avseendet till spridningen (figur 1).

Under första halvan av 1990-talet kom flera nya tekniker som snabbt fick spridning. Mobiltelefonen är en sådan, som inledningsvis i stor utsträckning kom via människors arbetsplatser för att så småningom även bli privata. Nu har i stort sett alla en mobiltelefon och närmare tre fjärdedelar av befolkningen har en smartmobil.

Figur 1 Tillgång till några olika medietekniker i svenska hushåll 1987-2014 (procent av befolkningen)

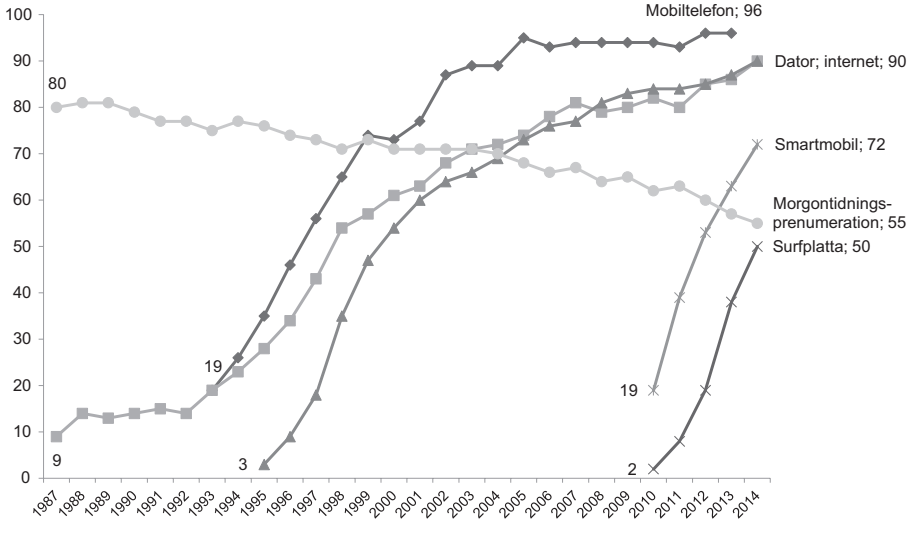

***Kommentar**:* Frågan för medieteknik lyder *Har du för närvarande tillgång till något av följande i ditt hushåll?*. Svarsalternativen är *Ja, Nej* samt *Vet inte.* Frågan om prenumeration lyder *Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?*

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1987-2014.

Internet fick allmän spridning en bit in på 1990-talet och spridningstakten var initialt snabb. Runt millennieskiftet hade hälften av den vuxna befolkningen tillgång till internet i hemmet, då oftast genom telefonmodem. Nu har nio av tio möjligheter att koppla upp sig hemma och i stort sett hela Sverige kan nå internet via bredband, dock med olika tekniker och olika surfhastighet (Bredbandskartan 2015). Till detta ska man lägga uppkoppling utanför hemmet, via mobilnätet och trådlösa nätverk på allmän plats. För den som inte själv har dator eller internet i hushållet finns uppkopplade datorer att tillgå på bibliotek men också på kaféer, järnvägsstationer och flygplatser. Svenskarna är ett uppkopplat folk och tillsammans med de övriga nordiska länderna, Nordamerika och länder i norra Europa ligger Sverige högst i världen när det gäller internettillgång (Internet World Stats 2015).

De skiften som ägt rum efter internets intåg handlar mer om distributionsformer och nya användningssätt än om helt nya tekniker. Som nämnts ökar tillgången till smartmobil kraftigt, vilket i sin tur påverkar internetanvändningen som nu kan äga rum när som helst, var som helst. På samma sätt, men på en lägre nivå, ökar tillgången till surfplattor, vilket också inverkar på olika användningsområden. Samtidigt med denna spridning av distributionsplattformar utvecklas innehållet på nätet och anpassas till den nya tillgängligheten.

Att inneha medieteknik innebär inte automatiskt att den används, och även om den gör det kan användningen se mycket olika ut. Som redan påpekats finns det digitala klyftor. Men när tekniken blir allmängods i hushållen kan man fortfarande se klyftor beroende på att människor väljer att använda den på olika sätt. Bland SOM-respondenterna är åtta av tio frekventa användare (flera gånger i veckan eller dagligen). Tillväxten av internetanvändare var störst under åren fram till 2009 och har sedan minskat marginellt. Skillnaderna beroende på framför allt ålder och utbildningsnivå har tidigare konstaterats (Bergström och Oscarsson 2014) och kvarstår. Klyftorna mellan ung och gammal, mellan hög- och lågutbildade minskar mycket långsamt, framför allt tack vare att internetanvändare uppnår pensionsålder.

Om man istället för den generella vanan analyserar några olika användningsområden på internet bland dem som använder nätet, framträder tydliga skillnader. Den största vattendelaren är ålder, och även utbildning har betydelse. I figur 2 framkommer tydligt några områden där skillnaderna i användning är stora beroende på ålder och på utbildningsnivå.

E-post är ett av de vanligaste användningsområdena för internet i befolkningen. Men analysen bland användare visar att långt ifrån alla internetanvändare ägnar sig åt att hantera e-post. Det är betydligt vanligare bland unga och bland högutbildade än bland äldre och bland lågutbildade. Samma mönster återupprepas för nyheter, sociala medier och läsning av artikelkommentarer.

Figur 2 Några användningsområden på internet beroende på ålder och utbildningsnivå, 2014 (procent flera gånger i veckan bland användare)

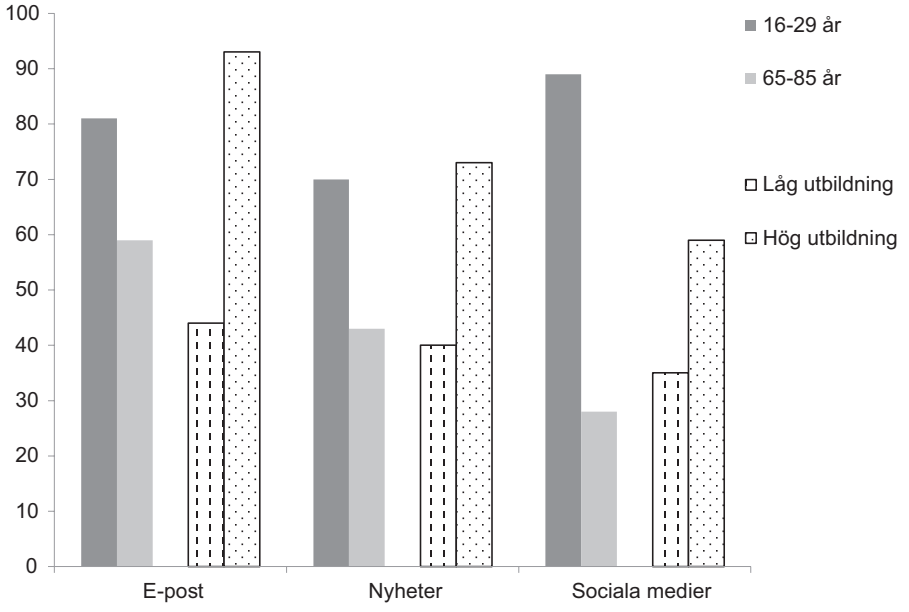

Kommentar: Frågorna lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet? Och hur ofta har du gjort följande på internet?*. En sjugradig skala användes: *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 månaderna, Någon gång i halvåret, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan, Flera gånger i veckan* samt *Dagligen.* Basen i figuren utgörs av personer som svarat att de använt internet åtminstone någon gång de senaste 12 månaderna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995-2014

Utbildningsfrågan i undersökningen är ställd på så vis att de flesta äldre kommer att klassas som lågutbildade. Därför är det också intressant med en analys som tar hänsyn till såväl ålder som utbildning. Tabell 1 visar effekterna av ålder och utbildning för tre olika användningsområden. Effekterna varierar så till vida att utbildningsskillnaderna är stora bland unga när det gäller e-postanvändning och nyheter. Högutbildade har en högre användning än lågutbildade. Samma mönster finns även för e-postanvändning bland pensionärer. Utbildningsskillnader i användning av sociala medier är däremot försumbara både bland yngre och äldre, och detsamma gäller användningen av nyheter på nätet bland pensionärer.

Effekterna av ålder är förhållandevis stora för samtliga områden och oberoende av utbildning. Detta är särskilt tydligt för sociala medier, där användningen helt domineras av såväl låg- som högutbildade unga. Samma mönster kan skönjas för nyheter på nätet bland personer med hög utbildning, åtta av tio högutbildade unga

använder nyheter på nätet flera gånger i veckan eller dagligen, jämfört med tre av tio bland högutbildade pensionärer. Samma förhållande råder bland lågutbildade, men där är användningen bland unga betydligt mindre utbredd, och effekten av ålder därmed lägre än i gruppen högutbildade. Effekten av ålder är ganska liten när det gäller e-post, och en jämförelse mellan yngre och äldre personer med hög utbildning visar på mycket små skillnader.

Tabell 1 Användning av e-post, nyheter och sociala medier beroende på ålder och utbildning (procent och procentdifferenser bland internetanvändare)

	E-post			Nyheter			Sociala medier		
	Låg utb	Hög utb	*Diff*	Låg utb	Hög utb	*Diff*	Låg utb	Hög utb	*Diff*
16-29 år	54	93	*-39*	57	82	*-25*	84	90	*-6*
65-85 år	34	85	*-51*	32	30	*+2*	24	31	*-7*
Diff	*+20*	*+8*		*+25*	*+52*		*+60*	*+59*	

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande på internet?* Tabellen visar andelen som angett användning av *e-post, nyheter* och *sociala medier* flera gånger i veckan eller dagligen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Ett annat sätt att studera internetanvändningens innehåll på är att se hur många användningsområden svarspersonerna anger. Femton områden har efterfrågats i undersökningen och bland internetanvändare är det genomsnittliga antalet 4,6 områden när man tittar hur en vecka ser ut. Bland 16-29-åringarna är genomsnittligt antal områden 6,1 och bland pensionärerna 3,2. Högutbildade har i genomsnitt 5,0 användningsområden jämfört med 3,1 för lågutbildade.

Vi kan alltså konstatera att yngre och högutbildade användare har en mer sammansatt internetvardag än vad äldre och lågutbildade har. Här kan man kanske tala om en mer fragmenterad digital användning bland de sistnämnda medan de förstnämnda har en mer komplex tillvaro på nätet.

Digitala, politiska fragment

År 2014 var det valår och det är därför intressant att närmare studera allmänhetens användning av några sajter som knyter an till partier och politiker. Svensk och internationell forskning har visat att aktiviteter av det här slaget ökar vid valår, då såväl politiker och partier som allmänhet ökar sin användning (Holmberg 1994). I den nationella SOM-undersökningen har besök på partiers sajter mätts varje

år sedan 1998, och sedan 2006 mäts besök på nationella och lokala politikers hemsidor. Under valåret 1998 hade omkring en tiondel av befolkningen någon gång under året besökt ett eller flera politiska partier på nätet. Den här nivån var sedan förhållandevis stabil fram till valåret 2006, då vi såg en signifikant ökning (se figur 3). Det skedde sedan en tillbakagång fram till valet 2010, och ytterligare en tillbakagång fram till valet 2014. Sedan 2006 syns en tydlig så kallad valårseffekt som blivit kraftigare från val till val. Det digitala genombrottet för medborgarnas politiska kommunikation kan därmed beskrivas som en evolution och inte som en revolution (Strömbäck 2014). Sakta men säkert blir medborgarna mer och mer benägna att söka politisk information via nätet.

Figur 3 Besök på ett urval av offentliga hemsidor, 1998-2014 (procent minst någon gång senaste 12 månaderna)

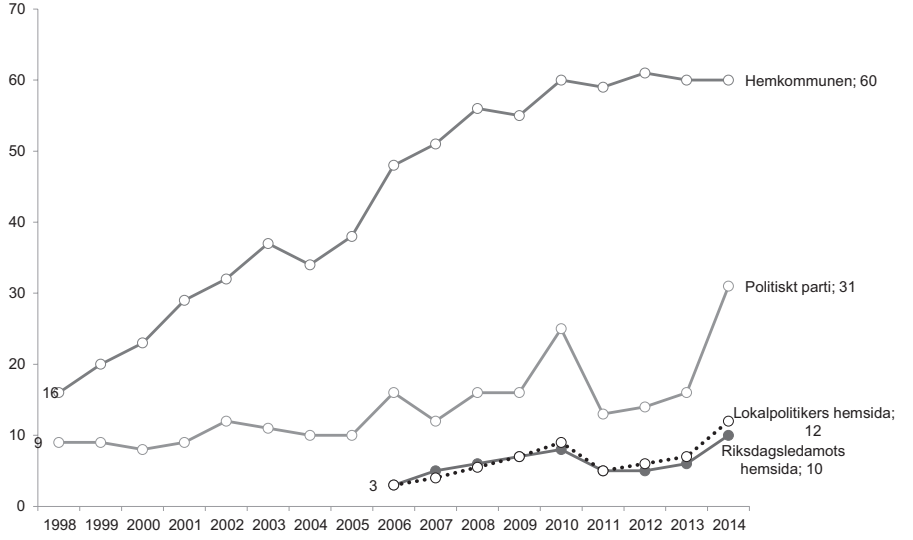

Kommentar: Frågan lyder *Har du under de senaste 12 månaderna varit inne på någon av följande hemsidor på internet?* En femgradig svarsskala användes: *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 mån, Någon gång i halvåret, Någon gång i månaden, Någon/Några gånger i veckan*. Figuren visar andelen som någon gång de senaste 12 månaderna varit inne på respektive hemsida.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998-2014.

Politiker – såväl nationella som lokala – har en mindre andel besökare till sina hemsidor än partierna. Även här har emellertid skett en ökning över tid, och en svag valårseffekt kan skönjas. Runt en tiondel av befolkningen har besökt lokala och nationella politikers webbplatser någon gång under året. Utanför mätningen ligger den typ av aktivitet mellan väljare och valda som pågår i sociala medier och

som i en mer övergripande analys bör tänkas in för att få en helhetsbild av den här typen av politisk aktivitet i digitala medier.

Som jämförelse kan nämnas att svenska kommuner har en stor andel besökare – en klar majoritet av den vuxna befolkningen har besökt sin hemkommun på nätet under året. Kommunernas hemsidor är stora informationskällor och här finns också goda möjligheter att uträtta ärenden som ansökningar mm.

Med så förhållandevis små andelar som vi ser i figur 3 framstår det som närmast självklart att befolkningen är fragmenterad i sitt informationssökande om samhällsfrågor och politik. Precis som i annan medieanvändning kan man anta att besöken på partiers och politikers hemsidor varierar med ålder och utbildning. En fördjupad analys bland internetanvändare visar att utbildningsskillnaderna är stora för politiska partiers webbplatser, och att de är allra störst bland de yngsta. Medan två tredjedelar av högutbildade 16-29-åringar har besökt något parti på webben är motsvarande andel bland lågutbildade ungdomar en fjärdedel. Klyftorna verkar med andra ord i detta avseende snarare öka än minska.

Tabell 2 Besök på partiers och politikers webbplatser beroende på ålder och utbildningsnivå (procent någon gång de senaste 12 månaderna)

	16-29 år		30-49 år		50-64 år		65-85 år	
	Låg	Hög	Låg	Hög	Låg	Hög	Låg	Hög
Politiskt parti	25	67	19	45	17	28	14	34
Riksdagsledamot	17	20	5	14	6	11	6	12
Lokalpolitiker	17	18	0	14	9	13	11	16
Antal svar	36	135	63	648	198	435	219	276

Kommentar: För frågans lydelse, se kommentar till tabell 1.
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Tendenserna är liknande för nationella och lokala politikers webbplatser, men här är utbildningsskillnaderna bland unga mycket små, och ökar istället med stigande ålder. Den institutionaliserade politiken på nätet lockar således högutbildade och yngre personer, medan många äldre människor, framför allt lågutbildade, står utanför den här delen av det politiska livet. Kanske är det inget stort problem så länge vi pratar om aktiviteter och verksamheter som kan nås på andra sätt. Men om offentlig och politisk information i allt större utsträckning endast finns tillgänglig digitalt och om kontaktytorna mellan kommun och medborgare eller mellan väljare och valda i stor utsträckning finns på nätet blir skillnaderna mellan de som använder och de som inte använder tekniken stor mätt med demokratiska mått. Klyftorna finns naturligtvis inte enbart i den digitala tillgången och mer generella

användningen, olika gruppers digitala kompetenser och användningsinriktning bidrar till att skapa en annan typ av digital klyfta än den vi såg i mitten av 1990-talet. De digitala klyftorna vi ser innebär att människors preferenser och förmågor kommer i högre grad avgöra vilken bild av verkligheten som vi får – inte minst ifråga om politik och samhällsfrågor (Strömbäck 2015).

Vår analys av mediemöblemang och medieanvändning visar sammantaget en tilltagande fragmenterad medievardag i befolkningen som tar sig lite olika uttryck. Det finns de som har och de som inte har, de som gör och de som inte gör. Ett annat sätt att se på fragmenteringen är att vissa gör spridda nedslag i medieutbudet medan andra omfamnar större delar. Ytterligare ett perspektiv på fragment får man om man ser den utbredda digitala vardagen hos unga som en mosaik – en medievardag sammansatt av en mängd små fragment.

Fragmenterad dagordning

Årets SOM-rapport visar att det svenska opinionsklimatet har förändrats markant de senaste två åren. Dessa förändringar är synliga exempelvis när det gäller vad befolkningen oroar sig för. Här är det tydligt hur händelser och utvecklingstendenser utanför Sverige har förändrat svenska folkets fokus från det nationella till det internationella. Oron för nationell säkerhet, terrorism och situationen i Ryssland har vuxit samtidigt som oro för ekonomi och arbetslöshet dämpats (se Maria Solevids och Henrik Oscarssons kapitel i denna volym). Slutresultatet är att befolkningens bild av vilka orosmoln som tornar upp sig inför framtiden rymmer fler perspektiv och är mer komplex än tidigare. Förändringarna öppnar nya möjligheter för aktörer att driva opinionsbildning på nya områden.

Opinionsklimatets förändringsvindar har också kommit att påverka vilka frågor och samhällsproblem som svenska folket uppfattar som viktiga. Händelser i vår omvärld och politiska aktörers påverkan under valåret 2014 förändrade medborgarnas dagordning på ett påtagligt sätt. Arbetsmarknads- och sysselsättningsfrågorna, som länge toppat dagordningen och låg på första plats 2013, föll tillbaka från 33 till 24 procent omnämnanden på SOM-institutets helt öppet ställda fråga om viktiga samhällsfrågor eller -problem. Samtidigt kom sjukvårdsfrågor och skol- och utbildningsfrågor att uppfattas som mer viktiga i befolkningen som helhet (se figur 4).

Hösten 2014 svarade fyra av tio svenskar att skol- och utbildningsfrågorna var de viktigaste frågorna och samhällsproblemen. Valundersökningar bekräftar att skolfrågorna var viktigast för väljarna i samband med riksdagsvalet i september 2014. Diskussionerna om Pisa-undersökningarnas negativa resultat, som visade på kvalitetsproblem inom skolväsendet, bidrog till att göra utbildningsfrågorna till en av de flitigast debatterade frågorna under valåret 2014 (Berg och Oscarsson 2015). Riksdagsvalet 2014 gör alltså skäl för namnet *Pisavalet*, åtminstone så länge man inte tar hänsyn till det efterföljande parlamentariska kaoset.

En annan tydlig trend är att integration- och immigrationsfrågor har blivit klart viktigare för svenska folket under senaste året. Mellan hösten 2013 och hösten 2014 ökade andelen av befolkningen som nämner immigrationsfrågor – hit kategoriseras frågor som rör flyktingmottagning, invandring, integration, mångkultur – som viktiga från 22 till 27 procent. Därmed klättrade frågan från fjärde till tredje plats på dagordningen. Andelen som uppfattar integrationsfrågor som en viktig fråga är därmed på samma nivå som 1993 – i samband med de stora flyktingströmmarna från krigen på Balkan (26 procent). Det är intressant att det inte är de generellt höga nivåerna av migration till Sverige som för immigrationsfrågorna upp till toppen av medborgarnas dagordning; för att detta ska hända tycks det krävas stora flyktingströmmar till Sverige (för fullständiga tidsserier se Bergström och Oscarsson 2015).

Figur 4 Medborgarnas dagordning 2013-2014. Andel av befolkningen som nämner olika områden som viktiga frågor eller samhällsproblem (procent)

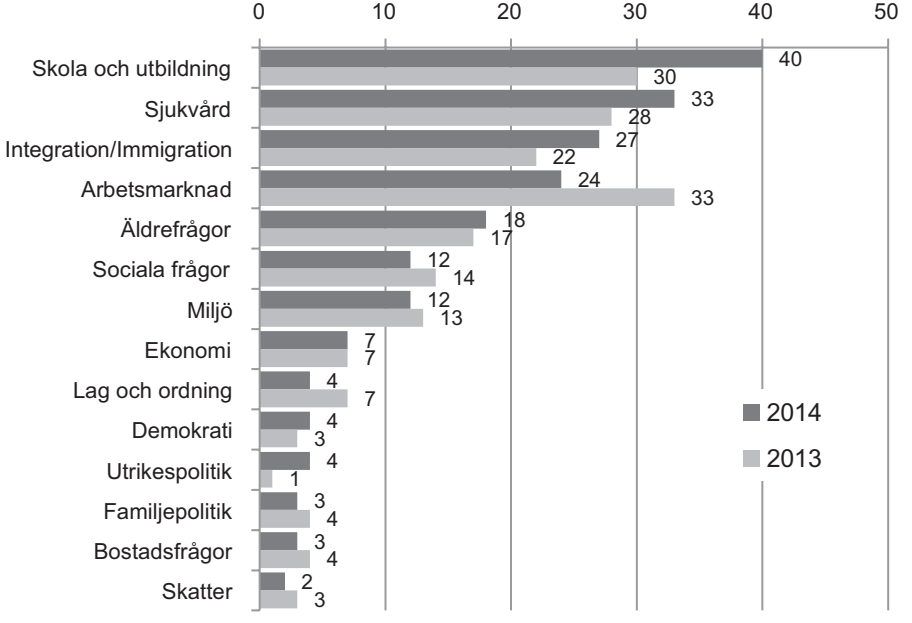

Kommentar: Resultaten visar andel respondenter i de nationella SOM-undersökningarna 2013 och 2014 som på en öppen fråga ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?” givit ett svar som kodats in i totalt 28 olika kategorier. I figuren visas de 14 frågeområden som flest svarspersoner har angett 2014. För en komplett redovisning, se Bergström och Oscarsson (2015).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013 och 2014.

Det är lätt att tolka den växande andelen som nämner immigration som ett uttryck för en opinionsförändring i restriktiv riktning. Men bara för att en viss fråga nämns oftare som viktig behöver det inte nödvändigtvis innebära en högre grad av främlingsfientlighet eller att flyktingmotståndet ökar. Vi vet genom en av de mest grundläggande distinktionerna inom opinions- och valforskning att man behöver hålla isär hur stort utrymme en sakfråga har i debatten och i människors överväganden (*saliency*) från de ställningstaganden människor gör i själva sakfrågorna (*position*). SOM-institutets fråga om viktiga samhällsproblem används för att mäta sakfrågors plats i den offentliga diskussionen vilket inte nödvändigtvis skvallrar om vilka åsikter de som nämner frågorna har. Därför är det alltid nödvändigt att göra fördjupade analyser av hur sakfrågors plats på dagordningen förändrats i grupper med olika inställning i den aktuella frågan.

I just det här fallet blir en sådan analys särskilt spännande eftersom den skänker ökad insikt om vad det egentligen var som hände med opinionen i flyktingfrågor under hösten 2014. Det visar sig nämligen att flyktingopinionen i sig själv är helt stabil. SOM-undersökningen 2014 kan inte visa någon rörelse i opinionen kring flyktingmottagning trots dramatiskt ökade flyktingströmmar (se Marie Demkers kapitel i denna volym). Även andra indikatorer på svenskarnas inställning till invandring och invandrare har uppvisat stor stabilitet under de senaste åren. Men hur går det ihop med en ökad uppmärksamhet för immigrationsfrågor och Sverigedemokraternas stora valframgångar i valet 2014?

I figur 5 redovisas förändringen av andelen som nämner immigrationsfrågor som viktiga mellan 2011 och 2014 både bland samtliga och i grupper med olika inställning till förslaget ”ta emot färre flyktingar i Sverige”. Resultaten visar för det första att andelen vuxit mycket under perioden, i själva verket dubblerats från 14 till 27 procent, bland samtliga. För det andra visar resultaten att det finns ett samband mellan att lyfta frågan på dagordning (tycka den är viktig) och inställning till flyktingmottagning: restriktiva personer är mer benägna att tycka frågan är viktig. Men resultaten visar också, för det tredje, att immigrationsfrågorna fått ökad vikt både bland personer som har en restriktiv hållning och bland personer med generös inställning till flyktingmottagning. Mellan 2013 och 2014 har andelen som uppfattar frågan som viktig till och med vuxit mer bland generösa än bland restriktiva. Det är alltså människor med mer generös inställning till flyktingmottagning som har mobiliserat under valåret 2014.

En del av svaret på gåtan om immigrationsfrågornas mer framskjutna plats på dagordningen är alltså att frågorna har blivit mer politiserade genom agerandet från politiska aktörer (partierna) framför allt i samband med riksdagsvalrörelsen i september 2014. Den tilltagande politiseringen av immigrationsfrågorna är en av de mest tydliga förändringarna av det svenska opinionsklimatet under senare år (se Marie Demkers kapitel i denna volym). SOM-institutets långa mätserier ger ett ökat stöd för tolkningen att det har blivit hårdare tongångar och en ökad konfliktnivå i den svenska samhällsdebatten.

Figur 5 Andel som nämner immigration som en viktig fråga/samhällsproblem bland samtliga och i grupper med olika inställning till flyktingmottagning 2011-2014 (procent)

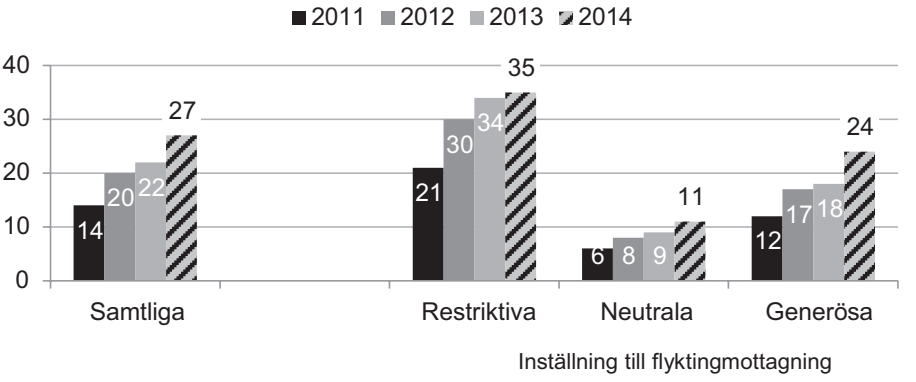

Kommentar: Inställning till flyktingmottagning har mätts med frågan ”Ta emot färre flyktingar i Sverige”. Personer som svarar att förslaget är ”mycket bra” eller ”ganska bra” har förts till kategorin restriktiva. Personer som svarar att förslaget är ”mycket dåligt” eller ”ganska dåligt” har förts till kategorin generösa. Personer som svarat att förslaget är ”varken bra eller dåligt” har förts till kategorin neutrala.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011-2014.

Det var alltså inte bara Sverigedemokraterna och partiets sympatisörer som bidrog till att lyfta frågor om immigration under valåret 2014. SDs lyckosamma mobilisering av nya väljare kring frågorna om invandring, migration och integration genererade också motkrafter i form av anti-rasistiska opinionsvindar som under året kom att manifesteras genom protester, namninsamlingar, demonstrationer, marscher och klockringningar i svenska kyrkor. Inför valrörelserna till Europaparlamentsvalet och riksdagsvalet bidrog flera aktörer, främst Feministiskt initiativ men även Miljöpartiet och Vänsterpartiet, till att göra immigrationsfrågorna hetare. Mer detaljerade analyser visar till exempel att fyra av tio FI-väljare nämnde immigration som en viktig fråga eller samhällsproblem. Bland SD-väljarna var motsvarande andel 56 procent, och bland övriga partiers väljare mellan 18-29 procent.

Fragmenterat partisystem

Valresultaten under supervalåret 2014 innebar en starkare fragmentering av det svenska partisystemet, vilket också knyter an till det övergripande temat för denna bok. Väljarna spred ut sina röster på fler partier än någonsin tidigare. Hela nio partier klarade fyraprocentspärren i Europaparlamentsvalet i maj och fick representera svenska folket i Bryssel och Strasbourg. Och i riksdagsvalet i september ledde Sverigedemokraternas och Feministiskt initiativs valframgångar till en jäm-

nare fördelning av röster på de nio partier som idag kan sägas utgöra det svenska partisystemet. För FIs del innebar framgångarna (3,1 procent) visserligen inte någon riksdagsplats men icke desto mindre: Det svenska partisystemet har aldrig tidigare varit så fragmenterat. Framgångar för små och nya partier på lokal och regional nivå förstärker bilden ytterligare. Svenskarnas förkärlek att sprida sina röster på många alternativ i samband med val har nått nya rekordnivåer i såväl Europaparlamentsval som riksdagsval (se figur 6).

Figur 6 Det svenska partisystemets fragmenteringsgrad i samband med nationella val och Europaparlamentsval 1944-2014 (effektivt antal partier)

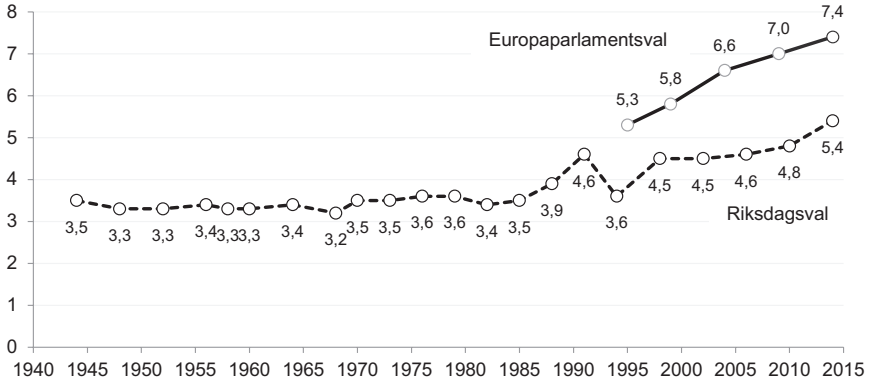

Kommentar: Måttet på fragmentering kallas *Effective Number of Parties* (EPN) och beräknas genom att dividera talet 1 med summan av partiernas kvadrerade röststöd. Ju högre tal desto högre grad av fragmentisering. I beräkningarna av Laakso-Taagepera Index of the Effective Number of Parties ingår alla partier som fått mer än 1 procent av rösterna i respektive val (Karvonen 2011).

Källa: Parliaments and governments database: http://www.parlgov.org/explore/swe/election/.

Vilka faktorer kan bäst förklara den ökade fragmenteringen av partisystemet? Till en första grupp av förklaringar räknas förändringar i väljarnas beteende, som exempelvis att väljarkåren idag står allt mer självständigt i förhållande till de politiska partierna, att känslorna av anhängarskap har svalnat, att väljarna har blivit mer vana och kapabla att bilda sig åsikter på egen hand och att väljarrörligheten har vuxit över tid (Oscarsson och Holmberg 2013). En kognitiv mobilisering och ökad individualisering i befolkningen, alltså, skulle i så fall förklara den ökande fragmenteringen. Vanan att rösta på olika partier i val på olika politiska nivåer har också blivit mer utbredd (se Erlingssons och Oscarssons kapitel i denna volym), liksom beredskapen att rösta strategiskt på andra partier än det man tycker bäst om (se Fredén och Oscarssons kapitel i denna volym).

En andra grupp av förklaringar har med partierna att göra. Konkurrensen mellan partierna har ändrat karaktär som en direkt konsekvens av ökad individualisering bland väljarna. I det gamla fempartisystemet fanns en större inompartikonkurrens, vilket bland annat tog sig uttryck i tydliga fraktioner med underförbund som kunde bedriva en självständig opinionsbildning gentemot moderpartiet. När partikonkurrensen ökat behöver partierna framför allt bekämpa varandra och då transformeras en del av inompartikonkurrensen till en mellanpartikonkurrens genom uppkomsten av små och ofta sakfråge- eller domännischade partier, som till exempel Junilistan, Piratpartiet och Feministiskt initiativ. Effekterna av fragmenteringen är dock tydlig: På nationell nivå ser vi en mer instabil parlamentarisk situation och ökade svårigheter att bilda stabila regeringar. Här är det främst stora partier – som ibland kallas för fullservice-partier eller regeringsbärande partier – som är förlorarna. Det råder lågkonjunktur för partier som är stora.

En tredje grupp av förklaringar till ökad fragmentering är att den traditionellt så dominerande vänster-högerdimensionen i det svenska partisystemet i allt större utsträckning är utsatt för konkurrens från nya åsiktsdimensioner. Med hjälp av SOM-materialet har vi möjlighet att se närmare på denna tredje förklaring.

Idén att den politiska rymden i sig själv är stadd i förändring är inte särskilt ny. Studier av hur konfliktstrukturen i partisystemet ser ut och förändras är ett välbeforskat område inom svensk valforskning (Holmberg et al. 1977; Oscarsson 1998; Särlvik 1970). Vänster-högerdimensionen har varit under attack från alternativa konfliktdimensioner i ett halvt sekel, och det har satt tydliga avtryck i väljarforskarnas analyser. Huvudslutsatsen från analyserna av väljarbeteende i samband med svenska val är att vänster-högerdimensionen fortfarande håller ett fast grepp om de svenska väljarna. En betydande del av de överordnade politiska konflikterna handlar om statens roll i ekonomin, den offentliga sektorns storlek, ambitionsnivån i välfärdsstaten, privatiseringar av offentligt finansierad verksamhet och om grundläggande syn på jämlikhet och fördelningspolitik. Förklaringen till vänster-högerdimensionens dominans ligger dels i hur aktörer har valt att politisera frågor, dels i att generationer av svenska väljare har lärt sig använda vänster-högerdistinktionen som en kostnadsbesparande mekanism för att orientera sig politiskt och för att fatta sitt röstningsbeslut. Trots att konfliktdimensionen vänster-höger ständigt är dödförklarad visar internationella jämförelser att det svenska partisystemet fortfarande ett av världens mest endimensionella. Men trots detta finns tydliga tecken på att Sverige även ideologiskt håller på att fragmenteras.

Den traditionella vänster-högerdimensionen med frågor som omfördelning, välfärdsstatens storlek och statens makt kontra marknadens räcker inte längre till för att förstå den politiska konfliktsstrukturen. Den välrenommerade schweiziske forskaren Hans-Peter Kriesi förklarar detta med att den fortgående globaliseringen och utvecklingen mot ett post-industriellt samhälle gett upphov till en ny konfliktlinje i västvärldens samhällen. Det handlar om motsättningar mellan å ena sidan det nationella och traditionella och å andra sidan globalisering, migration

och mångkulturalism. Detta leder till att frågor som rör europeisk integration, migration, mångkulturalism, tolerans och minoriteters rättigheter fått en alltmer framträdande roll i den politiska debatten. (Kriesi 2010, 2006; Kriesi et al. 2008).

En vanlig benämning på denna skiljelinje är den auktoritära – libertarianska (eng. *authoritarian – libertarian*) där den auktoritära polen antas fånga upp en mer auktoritär samhällsyn, nationalism och konformism medan den libertarianska polen står för individens frihet från auktoriteter och en högre grad av tolerans för alternativa kulturer och livsstilar (Flanagan och Lee 2003). Kriesi och hans forskargrupp talar hellre om en socio-kulturell skiljelinje mellan integration och demarkation (Bornschier and Kriesi 2013; Kriesi 2006). En alternativ benämning för i princip samma skiljelinje kallas ibland GAL-TAN (Hooghe et al. 2002).[1] Då de gröna frågorna (G i GAL) inte alltid sammanfaller med positioner avseende exempelvis tolerans och nationalism är den mindre etablerad än de övriga två.

Vi ska i det följande undersöka i vad mån denna nya skiljelinje framträder i dagens svenska partisystem. Vi låter oss inspireras av en lång statsvetenskaplig tradition att kartlägga och analysera konfliktstrukturen i partisystemet med utgångspunkt i spatial valteori (Downs 1957; Hotelling 1929; Riker and Ordeshook 1973; Smithies 1941). Analysen görs i två steg. Vi börjar med att genomföra en dimensionsanalys av väljarnas gillanden och ogillanden av de politiska partierna och dess företrädare för att i steg två undersöka partiväljarnas ståndpunkter i en lång rad olika sakfrågor för att se i vad mån dessa ståndpunkter kan ha strukturerats av en ny auktoritär-libertariansk skiljelinje.

Ett effektivt sätt att kartlägga väljarnas mentala bild av partisystemet är att försöka analysera strukturen i deras värderingar av partier och partiledare (Oscarsson 1998). I 2014 års SOM-undersökning fick respondenterna ge sympatipoäng till sammanlagt nio partier och tio partiledare och språkrör. Dessa data har vi analyserat i syfte att besvara två frågor: 1) hur många dimensioner (axlar) behövs för att beskriva strukturen i de ursprungliga data? och 2) hur stora är de ideologiska avstånden mellan partier och ledares positioner i den politiska rymden?

Resultaten från analysen visar att det räcker med två dimensioner för att på ett tillfredsställande sätt beskriva de inbördes avstånden mellan partier och partiledare. I figur 7 redovisas partier och partiledares inbördes avståndsrelationer 1994 och 2014.[2] Jämförelsen med 1994 års konfliktstruktur visar på ett väldigt tydligt sätt hur det svenska partisystemet har blivit en tripolär struktur med de rödgrönrosa partierna, alliansparterna och Sverigedemokraterna som var sin tydlig gruppering. På 1994 års karta sprider partierna ut sig relativt jämnt i den politiska rymden, men 2014 är laguppställningarna betydligt mer självklara. Sällan har en bild sagt mer än tusen ord när det gäller att sammanfatta det parlamentariskt turbulenta läget efter dödlägesvalet 2014. Kartan beskriver på ett bra sätt de låsningar som ledde fram till det historiska nederlaget för den nya S-MP-regeringens budget den 3 september och som följdes upp av ett utlyst extraval som till slut kom att ställas in när Decemberöverenskommelsen träffades mellan sex av riksdagens åtta partier.

Figur 7 Resultat från multidimensionell skalningsanalys (MDS) av befolkningens evalueringar av partierna och partiledarna 1994 och 2014 (koordinater)

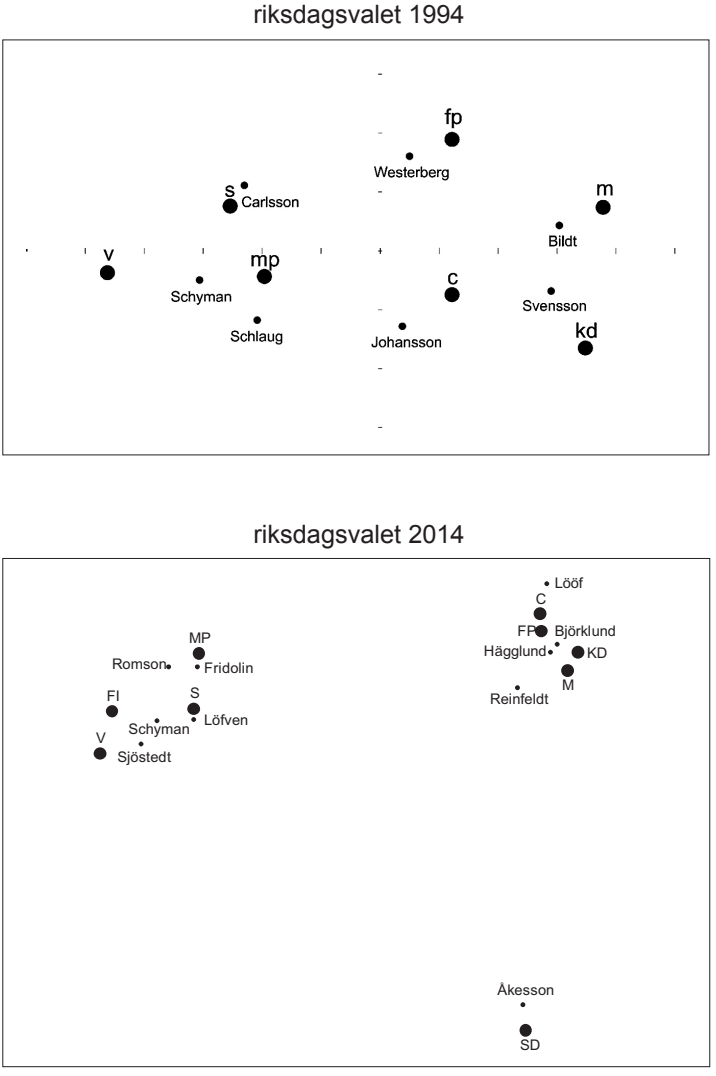

Kommentar: För att kunna genomföra en multidimensionell skalningsanalys (MDS) behöver man först analysera data över hur mycket alla väljare ogillar respektive gillar partier och ledare. Det görs med en särskild procedur som kallas *Line of Sight* (LOS) (Listhaug et al. 1990; Rabinowitz 1976). Resultatet av LOS-proceduren är en närhetsmatris med ordinal information om alla inbördes avstånd mellan partierna rangordnade från minsta till största avstånd. Närhetsmatrisen innehåller endast ordinal information och kan analyseras effektivt med hjälp av klassisk

icke-metrisk multidimensionell skalning (MDS) (Kruskal och Wish 1978). Proceduren kan liknas vid att försöka rita en karta över Sverige endast med utgångspunkt från en symmetrisk matris som visar avståndet mellan svenska städer. För liknande analyser av det svenska partisystemets utveckling 1956-1996, se Oscarsson (1998), källan från vilken den övre kartan i figuren är hämtad. Ett passningsmått används för att avgöra hur god överensstämmelsen är mellan de ursprungliga avståndsmåtten i matrisen och de inbördes avstånden mellan partier och ledare på den färdiga kartan. En tvådimensionell lösning visar i det här fallet en mycket god passning (Badness of fit=.04). Punktkonfigurationen i figuren visar de inbördes avstånden mellan partier och väljare men detta resultat är i sig självt helt oberoende av vad x- och y-axeln representerar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det verkligt intressanta i sammanhanget är att det parlamentariskt låsta läget syns så tydligt även i strukturen i väljarnas evalueringar. I någon mening har väljarna som kollektiv fått precis den parlamentariska situation som de ”förtjänar” givet hur deras samlade politiska preferenser är beskaffade.

Kartan över 2014 års partisystem visar att det finns stora ideologiska avstånd mellan de rödgrönrosa partierna och Sverigedemokraterna men också stora ideologiska avstånd mellan allianspartierna och SD. Kartan visar också att det ömsesidiga ogillandet mellan SDs anhängare och Alliansanhängare är något svagare än det ömsesidiga ogillandet mellan SD-anhängare och anhängare av de rödgrönrosa partierna.

För att få stöd att tolka vilka värderingar som kan ligga till grund för strukturen i väljarnas ogillande och gillande av partier och ledare tar vi nästa steg i analysen av konfliktstrukturen i partisystemet. I figur 8 redovisas analyser av partiväljarnas åsikter i tjugo av de sakfrågor som ställdes till respondenterna i 2014 års SOM-undersökning. Sakfrågorna är rangordnade efter hur stark grad av politisering de har, det vill säga hur stora och systematiska skillnaderna är i ståndpunkter mellan olika grupper av partiväljare.

Listan över vilka sakfrågor som är starkast politiserade – det vill säga starkast partiskiljande på väljarnivå – i det svenska partisystemet visar som förväntat att flera av de klassiska vänster-högerfrågorna hamnar i topp. För dessa sakfrågor känns rangordningen av partiernas väljare från vänster till höger väl igen. Men det börjar bli lite stökigt även i dessa rangordningar jämfört med tidigare. Centerpartiets väljare står exempelvis längs till höger när det gäller frågan om att höja arbetslöshetsersättningen, och kristdemokraternas väljare längst till höger i frågan om att höja skatterna. Och Moderaterna är inte som tidigare det självklara partiet som står längs till höger i partisystemet i frågor som rör offentliga sektorns storlek, skattenivåer eller privatiseringar. Flankpartiet längs vänster-högerdimensionen är oftare än tidigare inte Moderaterna utan något av de andra allianspartierna.

Vänsterpartiet är inte heller längre självklart det parti vars väljare intar de mest extrema positionerna i vänster-högerrelaterade sakfrågor. Feministiskt initiativs väljare intar flankposition på frågor om skatter, den offentliga sektorns storlek och sextimmars arbetsdag för att ta några exempel. Huvudskälet till denna utveckling är

att FI vann många kvinnliga vänsterväljare i valet 2014 och att kvinnor i allmänhet står ideologiskt längre till vänster än män.

Diskussionen om Sverigedemokraternas vänster-högerposition är ofta livlig. Är SD ett högerparti eller ett mittenparti? (se Anders Sannerstedts kapitel i denna volym). Analyserna av SD-väljarnas positionstaganden i vänster-högerfrågor ger beskedet att de alltsomoftast återfinns i en mittenposition i frågor om t ex privatiseringar, vinstutdelning och ersättningsnivåer, mellan de fyra alliansspartierna och de fyra rödgrönrosa partierna. Undantaget är frågor om skattenivåer, där SD-väljarna i allmänhet intar samma positioner som alliansspartiernas väljare.

Två icke-vänsterhögerrelaterade sakfrågor når 2014 högre på listan över mest politiserade sakfrågor än vad de gjort tidigare (se figur 8). Det gäller för det första frågan om att *höja koldioxidskatten på bensin* (eta = .48) som är starkt partiskiljande med FI- och MP-väljare starkt positiva till förslaget medan Sverigedemokraternas väljare är starkt negativa. För det andra gäller det frågan om att *ta emot färre flyktingar i Sverige* (eta=.47) där FIs och SDs väljare står extremt långt ifrån varandra. Så gott som alla SD-väljare tycker förslaget är mycket bra medan så gott som alla FI-väljare tycker förslaget är mycket dåligt. Gröna frågor och frågor om flyktingmottagning påminner om varandra när det gäller partiväljarnas rangordningar längs åsiktsdimensionerna. FI, V och MP-väljare tenderar att gruppera sig tillsammans på ena sidan medan SD, KD och M-väljare grupperar sig tillsammans på den andra, medan Socialdemokraternas väljares positioner inte går att skilja från övriga alliansspartiväljares hållningar. S-väljarna är inte lika toleranta och gröna som V, FI och MP.

Gröna åsikter brukar gå hand i hand med motstånd mot kärnkraft. Även här är det tydligt att V-, FI- och MP-väljarna grupperar sig tillsammans på ena sidan, medan Socialdemokraternas väljare är klart mer positiva till kärnkraft och SD-väljarna står tillsammans med M- och FP-väljarna. Det är intressant att se att det finns många sakfrågor där de nuvarande regeringspartiernas väljare (MP- och S-väljarna) står positionerade så pass långt ifrån varandra.

De ”alternativa” sakfrågeståndpunkter (A:et i GAL) som omtalas i forskningslitteraturen är knutna till diskussioner om förändrade levnadsmönster och livsstilar och står i motsatsställning till traditionalistiska värderingar (T:et i TAN). Hit hör med lite god vilja saker som satsningar på ökad jämställdhet mellan män och kvinnor, inställning till abort och HBT-rättigheter, politiska förslag som är tänkt att utmana tidigare föreställningar om kärnfamilj och könsroller. SOM-undersökningarna 2014 visar tydligt partiskiljande åsikter i frågor om föräldraledighet för pappor, könskvotering till styrelser och HBT-rättigheter. Här intar på ett självklart och tydligt sätt FI-väljarna flankpositionen på ena sidan av åsiktsdimensionerna medan mer konservativa och traditionalistiskt lagda SD-väljare och KD-väljare grupperar sig nära tillsammans på den andra flanken.

Figur 8 Genomsnittliga positioner för partiernas sympatisörer i tjugo sakfrågor 2014 på en skala från 10 ”mycket bra förslag” till 50 ”mycket dåligt förslag” (genomsnitt, eta-värde)

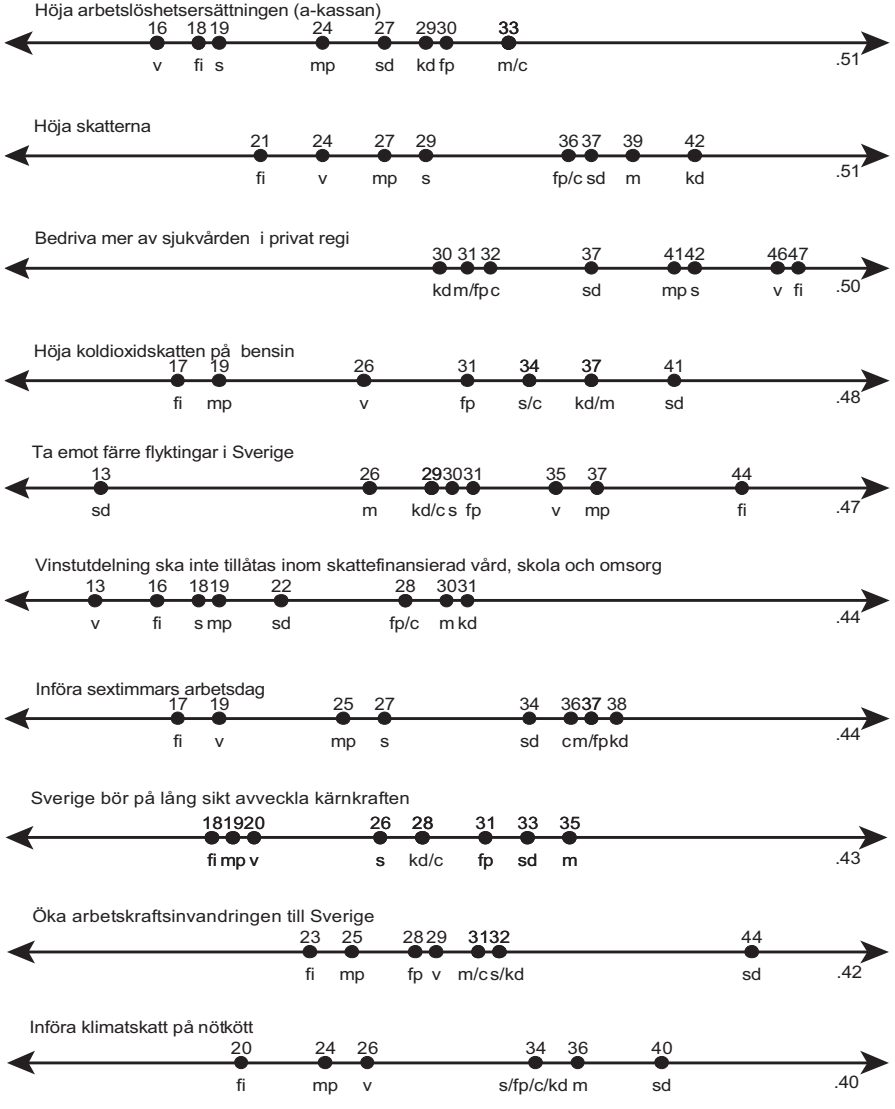

forts.

Figur 8 forts.

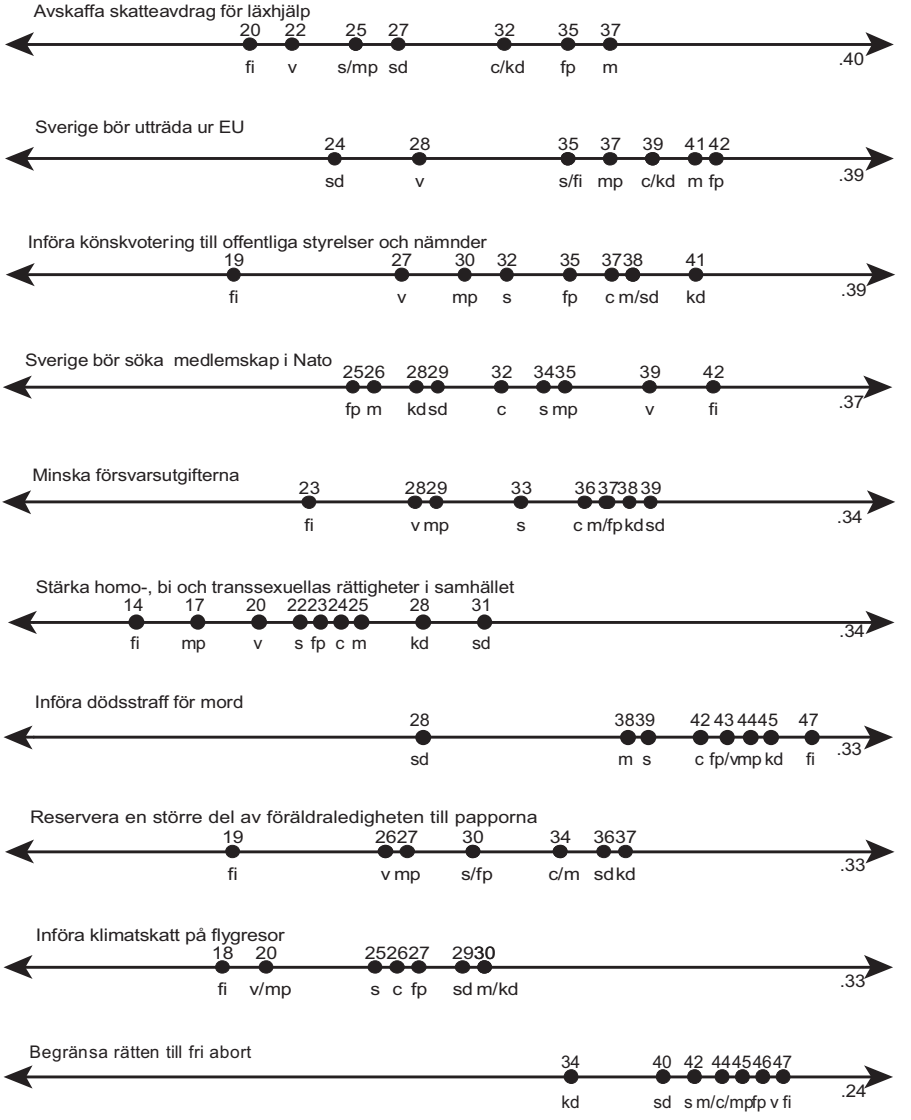

Kommentar till figur 8: Partiernas väljare har tilldelats medelvärden längs en normerad skala från 10 ”Mycket bra förslag” till 50 ”Mycket dåligt förslag”. För att analysera de olika sakfrågornas grad av partipolitisering har vi beräknat eta-korrelationer med hjälp av envägs variansanalys. Eta-måttet kan variera mellan 0 och 1 och visar styrkan i sambandet mellan partisympati och åsikt; ju större spridning som finns mellan olika grupper av partisympatisörer desto högre blir koefficienten. De 20 åsiktsfrågorna i figuren har valts ut från ett trettiotal olika sakfrågor i syfte att illustrera de viktigaste likheterna och skillnaderna i sakfrågeståndpunkter i första hand mellan Sverigedemokraternas, Feministiskt initiativs och övriga riksdagspartiers sympatisörer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

EU-dimensionen var stark under 1990-talet och konflikten kring medlemskapet kom att splittra partiernas väljargrupper (Oscarsson och Holmberg 2010). Stödet för EU-medlemskapet har blivit starkare över tid och en klar majoritet av väljarna stöder idag medlemskapet, även om förslaget om att införa euron som valuta för närvarande är iskallt (se Linda Bergs och Frida Vernersdotters kapitel i denna volym). De sakfrågor som gäller EU visar båda samma mönster: Sverigedemokraternas och Vänsterpartiets väljare är klart mest positiva till förslaget om ett svenskt utträde ur EU. I Sverige kommer EU-kritiken idag främst från V- och SD-väljare. Härvidlag är partiväljarnas uppställning längs EU-dimensionen mycket annorlunda jämfört med till exempel vänster-högerfrågor och gröna frågor.

Auktoritära värderingar (A:et i TAN) handlar delvis om en grundläggande positiv inställning till auktoriteter som kyrka, stat, föräldrar och lärare och är inte särskilt framträdande i den svenska debatten. Den minskande auktoritetstron är långt gången i Sverige och framgångar för partier som Sverigedemokraterna har sin grund i en omfattande elitmisstro snarare än auktoritetstro. Därför är auktoritära sakfrågeåsikter inte mätta särskilt väl i just 2014 års SOM-undersökning. Det som kommer närmast är möjligen frågan om att införa dödsstraff för mord – ett förslag som åtminstone står i direkt strid med svenska demokratiska värderingar så som de kodifierats i Regeringsformen: ”Dödsstraff får inte förekomma.” (RF kap 2 § 4). Här skiljer SD-väljarna ut sig tydligt från de andra partiernas väljare genom en övervägande positiv inställning till dödsstraff (medeltal 28 på en skala från 10 till 50).

Så hur passar GAL-TAN-beteckningen – som allt oftare används i europeisk statsvetenskaplig forskning – egentligen in på det svenska partisystemet anno 2014? De gröna (G), alternativa (A) och libertära värdena (L) tycks vara åtminstone till två tredjedelar närvarande i det svenska partisystemet. Det gröna är kanske bäst representerat med ett etablerat miljöparti i regeringen och med en rik förekomst av starkt politiserade sakfrågor inom energi- och miljöområdet. Det alternativa handlar i den europeiska kontexten om saker som i den svenska kontexten kommit att bli fullständigt självklara, som till exempel ökad jämställdhet mellan män och kvinnor och satsningar för att stärka HBT-rättigheter. De libertarianska värdena om att medborgares och frivilligorganisationers roll ska öka på bekostnad av statens har dock endast i svag utsträckning satt prägel på den svenska ”nyvänstern”. Diskussionerna om hur vi bör etikettera vår tids utmanare av vänster-högerskiljelinjen lär fortsätta.

Vi ser ett allt mer fragmenterat politiskt landskap med stora känslomässiga och ideologiska avstånd mellan i huvudsak tre grupper av väljare; väljare till de rödgrönrosa partierna, väljare till allianspartierna och väljare Sverigedemokraterna. I sakfrågor som laddar på andra dimensioner än vänster-höger ser vi en tydligt ökad konfliktnivå i befolkningen, i synnerhet när det gäller gröna/alternativa och traditionalistiska/nationalistiska värden, som till exempel i frågor om bensinskatt,

HBT-rättigheter och flyktingmottagning. Fragmenteringen leder till att väljarna mer än tidigare sprider ut sina röster på fler alternativ, röstdelar och strategiröstar. Ökade motsättningar i befolkningen får konsekvenser även på elitnivå: Vi ser att det leder till svårigheter att bygga majoriteter som kan styra landet. Det utmanar den politiska konsensuskulturen och vårt demokratiska systems möjligheter att hantera ökad konflikt.

En fragmenterad gemenskap

På många sätt har det svenska samhället tagit det slutgiltiga klivet in i det som i forskningen brukar kallas det postindustriella samhället, det postmoderna samhället, eller ibland nätverks- och informationssamhället. Denna länge omtalade och omdebatterade transition är i många avseenden fullbordad när vi skriver 2015. Kanske är det så att vi nu har bevittnat den ”upplösning av industrisamhällets livsformer” som Ulrich Beck talade om. De sociala hierarkierna finns kvar men är ohyggligt mer komplexa till sin natur.

Den här boken består av fyrtio kapitel som alla ger sin bild av den pågående utvecklingen inom samhälle, opinion och medier. Dessa kapitel kan, om man så vill, betraktas som fragment från en sanningssökande verksamhet, som ett bidrag till den stora ljusläggningen av vad som sker och varför. SOM-institutets huvudsyfte är att erbjuda studenter, forskare och journalister så mångfacetterade analyser som möjligt av denna utveckling. Målet är att underlätta kunskapsinhämtning som kan bidra till självständiga och oberoende bedömningar av vart Sverige är på väg.

Fragmenten kan betraktas var för sig, men också tillsammans utgöra ett mönster eller en helhet. Om man betraktar delarnas olikheter och skillnaderna som problem får man *en* bild av hur samhället ser ut. Om man istället betraktar fragmenten som något positivt, som något som bidrar till mångfald får man en annan. Vår poäng är att det finns goda skäl att anta båda utgångspunkterna oavsett vad som studeras. Ett näraliggande exempel är demokratiska val – alltjämt det enskilt största kollektiva evenemanget i demokratiska samhällen. Här finns en önskan om en samlad handling och om en mångfald i argumentation och debatt. Men i närtid har vi sett uppenbara problem att aggregera de mångas vilja till en majoritet så att gemensamma beslut kan fattas. Vi ser en tydlig fragmentering, omstrukturering och ökad konfliktnivå i det svenska partisystemet. Om man istället studerar människors fritidsintressen och vanor bidrar olika fragment till att skapa ett öppet samhälle där var och en får möjlighet att ge utlopp för sina behov och önskningar. Det kan dock bli problematiskt om vanorna ser väldigt olika ut, och att fragmenteringen ökar, inte minst på mediesidan. Det blir svårare att skapa såväl lokal som nationell gemenskap när intressen och aktiviteter inte längre kopplas till lokalsamhället, utan fragmenteringen tar sig utanför landets gränser. Samtidigt möjliggör nya digitala medietekniker en helt ny och annan typ av sammanhållning, en möjlighet att skapa nya eller andra grupper av fragment som tidigare varit åtskilda.

Våra iakttagelser om ökad fragmentering reser en lång rad relevanta frågeställningar som utmanar oss att söka mer kunskap. Kan de olika och allt mer separata delarna ändå höra samman i en gemensam berättelse? På vilka grunder och med vilka medel kan man bygga en sammanhållning i ett postmodernt informations- och nätverkssamhälle? När våra katedraler faller samman – om det så handlar om medielandskap, välfärdsstat, konsensuskultur eller ett endimensionellt partisystem – vad kan då bygga nya broar mellan samhällets fragment?

Noter

1 GAL = *Green, alternative, libertarian,* TAN = *Traditionalist, Authoritarian, Nationalistic*

2 Målsättningen med analysen är att avstånden mellan partier och ledare på kartan på ett så bra sätt som möjligt ska representera datastrukturen i väljarnas bedömningar av partier och ledare på ogillar-gillarskalan. Skalningsmodellen kan inte ge besked om koordinataxlarnas innebörd – här krävs sekundäranalys för att fylla avstånden med sakpolitiskt innehåll till stöd för tolkningar. Det brukar dock inte vara några problem att identifiera huvudkonflikten vänster-höger i punktkonfigurationerna. Utrymmet är större när det gäller att tolka varför den andra dimensionen egentligen behövs.

Referenser

Berg, Linda och Henrik Oscarsson. 2015. ”The Swedish general election 2014.” Electoral Studies 38(0):91-93.

Bergström, Annika och Henrik Oscarsson. 2015. “Svenska trender 1986-2015.” Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Bornschier, Simon och Hanspeter Kriesi. 2013. ”The populist right, the working class, and the changing face of class politics.” In *Class Politics and the Radical Right,* Jens Rydgren (red). London och New York: Routledge.

Bredbandskartan 2015. Post och telestyrelsen: www.bredbandskartan.pts.se, hämtad 2015-05-07.

Deuze, Mark. 2012. *Media life*. Cambrige Malden: Polity Press.

Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.

Flanagan, Scott C. och Aie-Rie Lee. 2003. ”The New Politics, Culture Wars and the Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Democracies.” *Comparative Political Studies* 36(3):235-270.

Holmberg, Sören, Jörgen Westerståhl och K. Branzén. 1977. *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Liber.

Holmberg, Sören. 1994. Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Hooghe, Liesbeth, Gary Marks och Carole J. Wilson. 2002. ”Does left/right structure party positions on European integration.” *Comparative Political Studies* 35(8):965-989.

Hotelling, Harald. 1929. ”Stability in Competition.” *Economic Jour*nal 39:41-57.

Höijer, Birgitta. 1998. Det hörde vi allihop! Etermedierna och publiken under 1900-talet. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Internet World Stats: www.internetworldstats.com, hämtad 2015-05-07.

Karvonen, Lauri. 2011. Party System Fragmentation. *International Encyclopedia of Political Science*. SAGE Publications, Inc. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.

Kriesi, Hanspeter. 2010. ”Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values.” *West European Politics* 33(3):673-685.

Kriesi, Hanspeter, Edgar Grande, Romain Lachat, Martin Dolezal, Simon Bornschier och Timotheos Frey. 2006. ”Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared.” *European Journal of Political Research* (45):921-956.

Kriesi, Hanspeter, Edgar Grande, Romain Lachat, Martin Dolezal, Simon Bornschier och Timotheos Frey. 2008. *West European Politis in the Age of Globalization.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kruskal, Joseph B. och Myron Wish. 1978. *Multidimensional Scaling*. London: SAGE.

Listhaug, Ola, Stuart Elaine Macdonald och George Rabinowitz. 1990. ”A Comparative Spatial Analysis of European Party Systems.” *Scandinavian Political Studies* 13(3):227–254.

Oscarsson, Henrik. 1998. *Den svenska partirymden.* Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996. 1. uppl. Edition. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg (red). 2010. *Väljarbeteende i Europaval.* Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg. 2013. *Nya svenska väljare.* Stockholm: Norstedts Juridik.

Rabinowitz, George. 1976. ”A Procedure for Ordering Object Pairs Consistent with the Multidimensional Unfolding Model.” *Psychometrika* 41(3):349-373.

Riker, William H. och Peter C. Ordeshook. 1973. *An Introduction to Positive Political Theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Smithies. 1941. ”Optimum Location in Spatial Competition.” *Journal of Political Economy* 49:423-429.

Strömbäck, Jesper. 2014. *Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation*. Lund: Studentlitteratur.

Strömbäck, Jesper. 2015. *Demokratin och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?* Sundsvall: DEMICOM.

Särlvik, Bo. 1970. *Electoral Behavior in the Swedish Multiparty System.* Doctoral Dissertation, Department of Political Science, Göteborg University, Sweden.

Samhälle

HÖG MELLANMÄNSKLIG TILLIT I SVERIGE – MEN INTE BLAND ALLA

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Människor i Sverige är tillitsfulla. Vi uppfattar i hög grad att andra människor ”i allmänhet” är att lita på. Uttryckt med forskarjargong visar alla tillgängliga undersökningar att den mellanmänskliga tilliten (eller med en annan term, sociala tilliten) i Sverige är bland den allra högsta i hela världen. En nyligen utförd undersökning inom ramen för QoG-Institutet vid Göteborgs universitet visar att variationerna är mycket stora, också inom Europa. Medan nästan 80 procent av invånarna i länder som Sverige och Danmark uppger att de anser att man i allmänhet kan lita på andra människor är siffrorna för länder som Slovakien och Serbien 8 procent, det vill säga en tiofaldig skillnad. I länder som Frankrike, Ungern och Grekland ligger den sociala tilliten nere på 20 procent (Charron & Rothstein 2015).

Betydelsen av ett dylikt resultat är svår att överskatta. Många studier visar att en hög mellanmänsklig tillit kan ses som ett slags socialt kapital (Svendsen & Svendsen 2009, Castiglione mfl 2010) vilket är ett helt centralt smörjmedel i ett välfungerande samhälle. Det gör för det första att alla beslut blir smidigare, mer effektiva och går fortare. Den operativa mekanismen är att en hög mellanmänsklig tillit sänker vad ekonomer benämner som ”transaktionskostnader” i ett samhälle. Om de flesta människor är pålitliga går det mesta bättre. Då behövs färre låsta dörrar, mindre kostnader för säkerhetsarrangeman och inte så många advokater och skiljedomare. För människor fördelaktiga utbyten, vare sig dessa är ekonomiska eller sociala, kommer lättare och oftare till stånd om parterna uppfattar varandra som pålitliga.

En andra positiv effekt av hög social tillit gäller samhällens förmåga att producera tillräckligt med kollektiva nyttigheter, såsom en god infrastruktur, ett fungerande rättsamhälle och generella socialförsäkringar. Dessa måste som regel betalas via skattsedeln och om merparten av medborgarna inte litar på att de flesta andra betalar sina skatter eller om man uppfattar att de flesta andra missbrukar eller överutnyttjar dessa kollektiva nyttigheter kommer det inte gå att finansiera dessa system i tillräcklig grad (Dahlström m fl 2013, Fehr & Fischbacher 2005, Rothstein 2003).

Men välsignelsen med en genomsnittligt hög mellanmänsklig tillit minskar om det i samhället finns olika mindre grupper med en klart lägre tillit. Om olika socialt och politiskt viktiga grupper utmärks av påtagligt lägre tillitsnivåer kan det på sikt skapa problem inte bara för de aktuella grupperna men för hela samhället.

Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2015) Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Låg tillit blir som ett grus i maskineriet. Verksamhet som involverar de låglitande grupperna riskerar att ta längre tid, bli mer kostsamma och mindre effektiva. Detta kan i sin tur utvecklas till en negativ spiral som leder till en fortsatt sänkning av den mellanmänskliga tilliten.

Det bästa är således om gruppskillnader i graden av mellanmänsklig tillit är så liten som möjligt i ett samhälle. Kvinnor och män, unga och äldre, arbetare och högre tjänstemän, inrikes och utrikes födda, sjuka och friska, arbetslösa och arbetande, olika partiers sympatisörer, personer ideologiskt till vänster eller till höger – alla bör de normativt sett och i den bästa av världar ha en hög, och en någorlunda lika hög grad av mellanmänsklig tillit. Och över tid skall den höga tilliten bestå och de eventuella gruppskillnader som finns skall inte bli större.

En socialt och politiskt jämn, stabil och hög mellanmänsklig tillit är vad vi normativt vill ha. Frågan är om den önskan/förhoppningen är uppfylld i Sverige. Vi skall undersöka det med hjälp av SOM-institutets mätningar av mellanmänsklig tillit som går tillbaka till 1996. Vår hypotes är att graden av mellanmänsklig tillit inte bara är hög i Sverige. Den utmärks också av små skillnader mellan olika samhällsgrupper, och dessa mindre skillnader förstoras inte över tid. Frågan är då om vår hypotes stämmer, dvs om allt är gott och väl i Sverige när det gäller mellanmänsklig tillit.

Verkligheten är inte så skinande vit – den har klara nyanser av grått

Även om resultaten går i hypotesens riktning, har empiriska utfall ofta en tendens att inte vara hundraprocentigt vita eller svarta. Det vanliga är att verkligheten är mer grå. Den avgörande frågan är då - hur grå? I vårt fall kommer vi att fastslå detta genom att studera tillståndet för den mellanmänskliga tilliten i Sverige under en period på nästan tjugo år och nedbrutet i ett trettiotal demografiska och sociala grupperingar, och i ett femtontal politiskt/ideologiska dimensioner.

Vi börjar dock med att visa hur den mellanmänskliga tilliten ser ut och har förändrats i Sverige under åren 1996-2014. Den enkätfråga som används i SOM-undersökningarna för att mäta mellanmänsklig tillit har följande lydelse: ”Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?” Svaren avges på en elvagradig skala mellan 0 (det går *inte* att lita på människor i allmänhet) till 10 (det går att lita på människor i allmänhet).

I enlighet med en klassificering lanserad av Bo Rothstein delar vi in svarspersonerna i tre grupper – låglitare (som svarar 0-3 på skalan), mellanlitare (4-6) och höglitare (7-10) – se Rothstein 1997. Resultaten i figur 1 visar att en majoritet av svenska folket hela tiden varit höglitare med andelar kring 55 procent. Andelen mellanlitare har hållit sig kring 30 procent medan låglitarna har varit relativt få med andelar kring 11-12 procent.

Figur 1 Mellanmänsklig tillit 1996-2014 (procent)

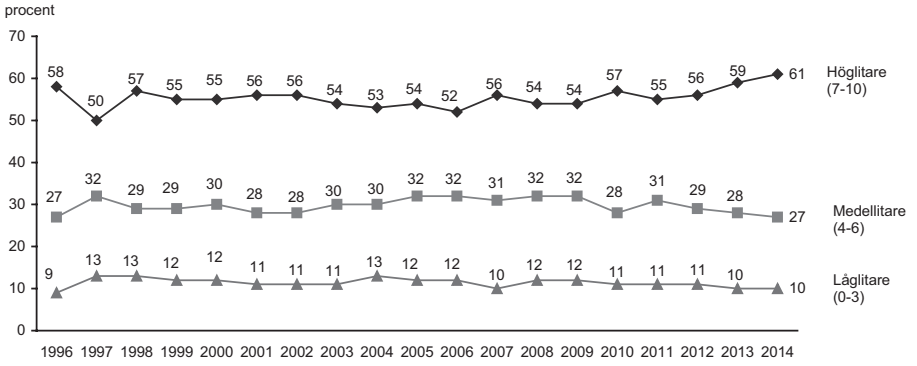

Kommentar: De som inte svarat (2-6 procent) ingår i procentbasen. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (Det går att lita på människor i allmänhet).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2014.

Över tid har mycket lite hänt. Stabiliteten är stor. Men om vi skall tala om någon trend är det i riktning av en något förstärkt mellanmänsklig tillit. Andelen höglitare i SOM-undersökningen 2014 är den högsta som uppmätts (61 procent).[1] Mellanlitarna är 27 procent. Låglitarna hamnar på låga 10 procent. Ökning av den sociala tilliten är ingalunda någon generell trend. Andra undersökningar byggda på den internationella surveystudien ”World Value Study” visar att i länder som Danmark och Sverige har den sociala tilliten ökat sedan man gjorde den första undersökningen 1981 medan den i länder som Frankrike, Storbritannien och USA har sjunkit avsevärt under denna period (Sønderskov & Dinesen 2015)

Men vår huvuduppgift i detta kapitel är inte att studera nivån på den mellanmänskliga tilliten. Huvuduppgiften vi förelagt oss är att kartlägga eventuella skillnader i graden av mellanmänsklig tillit mellan olika samhällsgrupper, och hur dessa skillnader förändrats över tid. Av framställningsmässiga skäl koncentrerar vi oss på andelen höglitare i olika grupper. Det hade inte gjort någon skillnad om vi istället hade valt att redovisa medeltal eller balansmått. Slutsatserna blir desamma.

Resultaten i tabell 1 visar andelen höglitare i ett stort antal demografiska och socioekonomiska grupper. Bland grupperna finns flera med en utsatt position i samhället och därmed extra beroende av välfärdssamhället – arbetslösa, personer med dålig hälsa, personer med sjuk- eller aktivitetsersättning och personer födda utomlands. Normativt vill vi inte att människor med olika ”problem” också skall ha problem med en relativt låg mellanmänsklig tillit.

I tabell 2 redovisas andelen höglitare bland personer med olika ideologisk tillhörighet respektive med sympatier för olika partier. En intressant fråga är om anhängare till de nya partierna Sverigedemokraterna och Feministiskt Initiativ

skiljer ut sig från övriga mer etablerade partiers väljare. En annan fråga med ett visst nyhetsvärde även utanför forskarvärlden är om människor med vänster- respektive högerideologi litar på sina medmänniskor i olika grad.

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit i olika demografiska grupper 1996-2014 (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61
Män	57	56	57	55	51	57	61
16 – 29 år	51	51	49	47	43	47	47
30 – 49 år	64	59	57	58	60	61	63
50 – 64 år	59	58	59	55	56	61	65
65+	57	56	57	49	50	54	61
Lågutbildad	51	48	48	46	41	45	47
Medllåg	59	54	58	51	47	54	57
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74
Arbetarhem	53	49	50	44	47	48	52
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70
Högre tjänstemannahem	77	72	69	68	70	73	78
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61
Tätort	58	54	54	52	51	54	59
Stad	61	58	60	55	57	60	62
Storstad	62	56	58	55	58	58	62
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63
i Norden	51	53	46	46	51	55	57
i Europa	51	38	40	32	46	44	41
utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39
Sjuk-/aktivitetsersättning	56	46	47	38	41	40	37
Subjektiv hälsa:							
Dålig (0-4)	-	44	43	28	33	34	35
Mellan (5-8)	-	57	56	53	52	56	61
Bra (9-10)	-	57	66	67	66	70	73

Kommentar: Resultaten visar andel höglitare i SOM-undersökningarna. Se figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2014.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit i olika ideologiska och partipolitiska grupper (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61
Klart vänster	67	59	61	51	55	57	62
Något vänster	63	59	60	63	60	61	65
Varken eller	52	48	49	44	48	48	52
Något höger	62	65	62	62	57	64	66
Klart höger	63	59	55	53	55	57	63
V	61	51	54	50	51	63	62
S	61	56	57	55	53	52	59
MP	53	55	49	53	67	65	70
C	60	67	58	55	54	59	72
FP	70	78	66	60	64	67	73
KD	66	59	56	56	55	63	66
M	62	60	57	57	59	62	66
SD	-	-	-	-	28	34	40
FI	-	-	-	-	-	-	68
Övriga partier	51	42	43	42	39	47	41
Inget parti	38	40	40	41	39	38	45

Kommentar: Resultaten visar andel höglitare i ett urval SOM-undersökningar. Se figur 1. Svarspersonernas vänster-högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörigheten gäller partisympati (= bästa parti).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2014.

Huvudresultatet när det gäller de sociala och demografiska grupperna är att stabiliteten över tid i andelen höglitare i de flesta fall är stor. Och att skillnaderna i andelen höglitare mellan olika samhällsgrupper är förhållandevis liten. Exempelvis litar kvinnor och män lika mycket på människor i allmänhet. Detsamma gäller personer som bor på landsbygden eller i någon storstad. När det gäller ålder finns dock en mindre skillnad mellan unga under trettio år och äldre väljare över trettio år. Yngre har under alla år haft en något lägre mellanmänsklig tillit. Mycket talar för att detta är en så kallad livscykeleffekt, det vill säga att den relativt låga sociala tilliten bland unga är ett övergående fenomen.

Yrkesvariabeln uppvisar en systematisk skillnad i andelen höglitare mellan tjänstemän, med en högre andel, och arbetare och företagare, med en något lägre andel. En klassrelaterad skillnad kan också noteras när det gäller graden av utbildning. Och här är skillnaderna i andelen höglitare större. Bland universitetsutbildade svenskar är andelen höglitare kring 70 procent mot endast cirka 45-50 procent bland lågutbildade personer.

Stora skillnader av detta slag – och större – finner vi när det gäller graden av mellanmänsklig tillit bland några av de ”utsatta” grupper vi har med i undersök-

ningen. Andelen höglitare kan ibland vara under 40 procent bland arbetslösa, bland personer med dålig hälsa, bland personer med sjuk- eller aktivitetsersättning, eller bland personer födda utanför Sverige. När det gäller utlandsfödda är andelen höglitare speciellt låg bland personer uppväxta i Europa utanför Norden och bland personer uppväxta utanför Europa. Det vill säga att graden av mellanmänsklig tillit är extra låg bland personer som vuxit upp i länder där den mellanmänskliga tilliten oftast är klart lägre än i Sverige.

Studier av danska data om detta visar emellertid på en positiv trend i det att invandrare från låglitarländer tenderar att öka sin sociala tillit efter ett antal år i Danmark. Det avgörande för att denna ökning skall inträffa visar sig intressant nog vara hur de uppfattar kvalitén i de offentliga institutionerna. Ju mer de uppfattar att institutioner som polisen, rättsväsendet och den offentliga förvaltningen behandlar invandrare och etniska danskar jämbördigt, desto högre blir deras tillit till andra människor (Nannestad mfl 2014, jfr Kumlin & Rothstein 2010). Detta betyder att mellanmänsklig tillit inte är så starkt kulturellt bestämt som många tidigare forskare hävdat utan att den i högre grad bestäms av kvalitén i samhällets institutioner.

När det gäller de helt centrala gruppskillnaderna i mellanmänsklig tillit mellan olika politiska grupper – helt centrala eftersom det vore smått förödande om flera större ideologiska eller partipolitiska grupper verkade i samhället med en låg eller ingen tillit till sina medmänniskor, så visar våra resultat följande: Politiskt betingade gruppskillnaderna i mellanmänsklig tillit är i de flesta fall små. Andelen höglitare är i allt väsentligt desamma bland personer ideologiskt till vänster eller till höger.

Samma lugnande slutsats kan också i huvudsak dras när det gäller de etablerade partiernas olika väljargrupper. Dock kan vissa smärre skillnader konstateras. Folkpartiets sympatisörer uppvisar t ex genomgående en något högre andel höglitare än övriga partiers anhängare. Under åren 1996-2008 tenderar MP- och/eller V-väljare ha en något lägre grad av mellanmänsklig tillit än genomsnittet. En tendens som inte finns kvar i mätningarna 2010 och 2014. De två stora partiernas sympatisörer har mycket snarlika resultat åren 1996-2004, det vill säga under de år när Socialdemokraterna styr Sverige. Under åren 2008-2014, när Alliansen innehar regeringsmakten, uppvisar M-sympatisörer en något högre andel höglitare än S-sympatisörer.

Huvudresultatet är dock att skillnaden i graden av mellanmänsklig tillit är måttlig mellan de olika etablerade partiernas väljare. I denna gemenskap ingår också sympatisörer till Feministiskt Initiativ. FI-anhängare i valet 2014 har en hög mellanmänsklig tillit, till och med något högre än genomsnittet.

De större politiska gruppskillnader som finns återfinns inte bland etablerade grupper. De återfinns bland mindre grupper som på olika sätt är utanför det etablerade systemet. Mest tydligt gäller det Sverigedemokraternas sympatisörer som har klart lägre andelar höglitare än övriga partiers väljare. De tre gånger vi har mätt andelen höglitare bland SD:s anhängare har resultatet varit 28 procent 2008, 34

procent 2010 och 40 procent 2014, klart under snittet för hela väljarkåren, men dock något uppåtgående.

Andra mindre utanförgrupper där vi finner låga andelar höglitare är bland personer utan ideologisk hemvist, bland personer som stödjer mindre, ”övriga” partier och bland personer helt utan någon form av partisympati. Här är det fråga om en minoritet svenskar om cirka tjugo procent som är ideologiskt och partipolitiskt hemlösa; inte mobiliserade av de dominerande ideologierna eller av något ”tyngre” parti.

Stabila eller ökande gruppskillnader över tid

Hypotesen/förhoppningen att skillnaderna i graden av mellanmänsklig tillit inte skall ha ökat över tid mellan olika samhällsgrupper prövas i tabell 3. Utfallet är något dystert. För flera av de känsliga, utsatta grupperna kan vi iaktta en ökad skillnad visavi mer etablerade grupper. Detta beror i de flesta fall på att de utsatta grupperna har tappat i mellanmänsklig tillit. Det gäller exempelvis arbetslösa, personer med dålig hälsa och personer med sjuk- och aktivitetsersättning. Dock gäller det inte utrikes födda. Andelen höglitare bland dem har inte minskat.

Tabell 3 Gruppskillnader i andel höglitare – ökande, stabila eller minskande över tid? (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014
Kvinna – Man	+3	+1	-2	-3	+5	±0	±0
50/64 – 16/29	+8	+7	+10	+8	+13	+14	+18
Högutb – Lågutb	+21	+25	+21	+23	+31	+28	+27
Högre tj.m.hem- Arbetarhem	+24	+23	+19	+24	+23	+25	+26
Storstad – Landsbygd	+6	-1	+5	+2	+13	+3	+1
Uppväxt i Sv – Utanför Europa	+21	+10	+16	+19	+16	+15	+18
Förvärvsarb - Arbetslös	+18	+16	+14	+19	+19	+28	+28
Förvärsvarb – Sjuk-/aktiv.ersättning	+9	+15	+13	+22	+20	+24	+27
Bra hälsa – Dålig hälsa	-	+13	+23	+39	+33	+36	+38
Något höger – Något vänster	-1	+6	+2	-1	-3	+3	+1
Något höger – Varken eller	+10	+17	+13	+18	+9	+16	+14
FP – V	+9	+27	+12	+10	+13	+4	+11
FP – SD	-	-	-	-	+36	+33	+33
FP – Inget parti	+32	+38	+26	+19	+25	+29	+28

Kommentar: Resultaten visar andel höglitare med högst respektive lägst andel i olika sociala/politiska grupper. Ju högre positiv (+) differens desto större skillnad i andel höglitare mellan de aktuella grupperna. Data från SOM-undersökningarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2014.

Skillnaderna i social tillit mellan olika politiska grupper – som vi nyss såg är otillfredställande stor mellan vissa utanförgrupper och mer etablerade grupper – ökar inte över tid. Men de minskar heller inte. Den stora skillnaden i graden av mellanmänsklig tillit mellan väljare som har funnit ett etablerat parti att sympatisera med och väljare som inte har någon partipolitisk hemvist är fortfarande stor 2014, även om den är något mindre än 1996 och 1998. Den oroande kausala mekanismen här skulle kunna vara att människor med lägre tilltro till sina medmänniskor också har svårt att finna något parti att lita tillräckligt på för att kunna stödja det. Det drabbar i så fall funktionaliteten i den representativa demokratin. Mellanmänsklig tillit spelar således också roll för hur väl det demokratiska maskineriet fungerar.

Framväxten av Sverigedemokraterna till riksdagens tredje största parti är också en faktor här. Det betyder att det i dagens Sverige finns en stor väljargrupp med en klart lägre tilltro till människor i allmänhet, men som trots det har funnit en partipolitisk hemvist. Någon motsvarande politisk väljargrupp av den storleken fanns inte för tio-femton år sedan. Sverigedemokraterna har mobiliserat/rekryterat väljare bland personer utanför det ”normala” höglitar-Sverige. Det kan ses som något positivt ur den elektorala demokratins synpunkt, men samtidigt som något bekymmersamt med tanke på det politiska systemets stabilitet och styrbarhet.

Allt är inte gott och väl i Sverige när det gäller mellanmänsklig tillit

Vår normativt inspirerade hypotes att allt skulle vara gott och väl i Sverige när det gäller mellanmänsklig tillit har inte rönt ett odelat positivt stöd. Graden av mellanmänsklig tillit är förvisso internationellt sett mycket hög i Sverige. Den har inte heller försvagats över tid. Snarare har den förstärkts något om vi kan lita på de senaste resultaten. Så långt är allt väl.

Men när det gäller det som vi speciellt studerat här, nämligen skillnaderna i graden av mellanmänsklig tillit mellan olika samhällsgrupper, är bilden mer blandad. I de flesta fall är relevanta gruppskillnader i graden av mellanmänsklig tillit små i Sverige och de har inte blivit större över tid. Dock för flera mindre, men samtidigt välfärdspolitiskt utsatta grupper som arbetslösa, personer med dålig hälsa och utrikes födda, avviker graden av mellanmänsklig tillit klart åt det lägre hållet. Och i vissa fall ökar avvikelsen över tid. Bilden av ett mer fragmentiserat samhälle avtecknar sig.

En motsvarande avvikelse från majoritetsresultatet återfinns också när det gäller vissa mindre politiska grupper. ”Utanförgrupper” som personer utan partisympatier, eller med sympatier för ”övriga partier”, eller utan ideologisk hemvist till vänster eller till höger, eller med sympatier med Sverigedemokraternas väljare uppvisar en klart lägre grad av mellanmänsklig tillit än genomsnittssvensken. Med tanke på att dessa mindre grupper tillsammans utgör cirka en tredjedel av valmanskåren talar vi inte om en liten minoritet. Istället kan vi konstatera att vi i Sverige nu har en relativt stor minoritet som förenas av att de inte har samma tilltro till människor i allmänhet som de flesta svenskar och som politiskt förenas av att de inte finner

sig till rätta med de etablerade partierna eller ideologierna i Sverige. De är lite för många för att vi med gott samvete skall kunna säga att allt är gott och väl när det gäller den social tilliten, och de positiva utfall som enligt forskningen följer med hög mellanmänsklig tillit för utvecklingen av det svenska samhället.

Not

[1] En brasklapp i sammanhanget är att svarsbortfallet i SOM-undersökningarna har ökat under senare år. Vilket ökar osäkerheten kring hur tillförlitliga resultaten är. I undersökningen 2014 är bortfallet 46 procent, något bättre än 2013 då bortfallet var 47 procent. Dock när den första mätningen av den mellanmänskliga tilliten gjordes av SOM-institutet år 1996 var bortfallet enbart 31 procent. Men skillnaden i resultaten mellan 1996 med 31 procents bortfall och 2014 med 46 procents bortfall är inte speciellt stor. Andelen höglitare var 58 procent 1996 mot 61 procent 2014. Men, naturligtvis, en del (eller hela) ökningen i andelen höglitare kan ha ”orsakats” av det tilltagande bortfallet. En sådan pessimistisk slutsats förutsätter dock att en mycket stor andel av det ökande bortfallet består av låg- och mellanlitare. Hur det är med det vet vi inte. Den försiktiga huvudslutsatsen att den svenska graden av mellanmänsklig tillit är mycket stabil påverkas inte. Andelen höglitare är i allt väsentligt densamma idag som för 18 år sedan.

Referenser

Castiglione, Dario, Jan W. Van Deth,& Guglielmo Wolleb. 2008. *The handbook of social capital*. Oxford: Oxford University Press.

Charron, Nicholas & Bo Rothstein. 2015. ”Social tillit i Europas regioner.” In *Välfärdsgapet - EU:s sociala utmaning*, ed. U. Bernitz, L. Oxelheim and T. Persson. Stockholm: Santërus förlag.

Dahlström, Carl, Johannes Lindvall & Bo Rothstein. 2013. “Corruption, Bureaucratic Failure and Social Policy Priorities.” *Political Studies* 61 (3):523-42.

Fehr, Ernst, & Urs Fischbacher. 2005. “The Economics of Strong Reciprocity.” In *Moral Sentiments and Material Interests. The Foundations for Cooperation in Economic Life*, ed. H. Gintis, S. Bowles, R. Boyd and E. Fehr. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Kumlin, Staffan, & Bo Rothstein. 2010. “Questioning the New Liberal Dilemma: Immigrants, Social Networks and Institutional Fairness.” *Comparative Politics* 41 (1):63-87.

Nannestad, Peter, Gert T. Svendsen, Peter T. Dinesen & Kim. M. Sonderskov. 2014. “Do Institutions or Culture Determine the Level of Social Trust? The Natural Experiment of Migration from Non-Western to Western Countries.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40 (4):544-65.

Rothstein, Bo. 1997. ”Sociala fällor och tillitens problem”. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ett missnöjt folk?* Göteborg: SOM-institutet.
Rothstein, Bo. 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
Sønderskov, Kim M & Peter T. Dinesen. 2014. “Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust Over the Past 30 Years.” *European Sociological Review* 30 (6):782-95.
Svendsen, Gert T & Gunnar L. H. Svendsen. 2009. *Handbook of social capital: the troika of sociology, political science and economics*. Cheltenham: Edward Elgar.

DEN SVENSKA ENSAMHETEN: OM HUR OLIKA FORMER AV ENSAMHET PÅVERKAR VÅRT VÄLBEFINNANDE

BENGT BRÜLDE OCH FILIP FORS

Detta kapitel handlar om ensamhet, och våra övergripande syften är två till antalet. Vårt första syfte är att undersöka hur utbredd ensamheten är i Sverige, både inom befolkningen i stort och inom olika grupper. Det andra syftet är att undersöka vilka effekter olika former av ensamhet har på vårt välbefinnande, och varför ensamheten har dessa effekter.

Ensamhetens former

När man bedriver forskning om ensamhet – exempelvis om dess utbredning, orsaker eller konsekvenser – är det viktigt att skilja mellan olika former av ensamhet. En övergripande distinktion som har varit central inom tidigare forskning är den mellan emotionell isolering (att lida brist på en intim relation) och social isolering (att ha ett tunt socialt nätverk, dvs. få kollegor, släktingar eller vänner). Man har också noterat att dessa båda huvudtyper av ensamhet till viss del är oberoende av varandra (Weiss, 1974). En annan viktig distinktion är den mellan situationsbetingad ensamhet (som har en tydlig yttre orsak och oftast är relativt kortvarig) och kronisk ensamhet (som kan betraktas som ett varaktigt psykologiskt problem).

Den kanske viktigaste övergripande distinktionen är emellertid den mellan att vara ensam eller isolerad i en objektiv eller yttre mening och att känna sig ensam, dvs. subjektiv ensamhet. Objektiv ensamhet betraktas rimligen som ett socialt bristtillstånd, och den kan antingen vara momentan eller av mer övergripande karaktär. Att vara momentant ensam innebär helt enkelt att man för tillfället inte umgås med någon annan, och kan vara både självvald och inte självvald. Att vara ensam i övergripande mening (över tid) kan förstås innebära att man tillbringar mycket tid på egen hand, men den innebär i första hand att det finns relativt varaktiga brister eller luckor i det sociala nätverket och/eller inom intimsfären. Den övergripande objektiva ensamheten kan vidare ta olika underformer, beroende på vilket eller vilka slags relationer man lider brist på (Brülde, 2007). Vissa av dessa underformer är emotionella (som att sakna en fast kärleksrelation) medan andra är sociala (som att ha ont om nära vänner eller sakna arbetskamrater): distinktionen mellan subjektiv och objektiv ensamhet korsar alltså distinktionen mellan social och emotionell isolering. Det finns också former av objektiv ensamhet som är

Brülde, Bengt & Fors, Filip (2015) Den svenska ensamheten: Om hur olika former av ensamhet påverkar vårt välbefinnande i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

svåra att placera in i kategorierna emotionell och social ensamhet, som att man bor ensam. Det är även värt att notera att det finns stora variationer inom kategorierna emotionell och social ensamhet, kanske i synnerhet inom den sociala ensamheten, det är exempelvis viktigt att skilja mellan kvantitativa och kvalitativa skillnader (att man har många kompisar behöver inte innebära att man har några nära vänner).

Den subjektiva ensamheten är i stort sett alltid plågsam, och kännetecknas av att man upplever att man inte får den mänskliga kontakt man behöver. Den subjektiva ensamheten kan också vara av flera olika slag, beroende på vilken typ av känslomässig eller social kontakt man upplever att man lider brist på. Man kan exempelvis känna sig momentant ensam därför att man för tillfället inte har någon att umgås med eller tala med, eller därför att ingen hör av sig. Man kan också känna sig ensam därför att man saknar vissa typer av relationer, till exempel en kärleksrelation, en livskamrat att dela vardagen med eller nära vänner. Att uppleva att det inte finns någon till hands som man kan gå på bio med eller resa på semester med kan vara plågsamt, och samma sak gäller när man upplever att man inte kan få det sociala stöd man behöver. Att känna sig utanför är en annan källa till lidande. De lidanden som bottnar i en brist på kontakt beledsagas ofta av en upplevd brist på vissa positiva attityder hos andra. Man upplever att man inte är omtyckt, älskad, beundrad, bekräftad, respekterad, accepterad, behövd, begärd eller efterfrågad. En annan typ av ensamhetskänsla är den ”existentiella”. I detta fall lider man inte brist på kontakt, utan man upplever snarare att man inte kan dela sina svårigheter eller problem med andra, därför att man upplever att det inte finns någon som lyssnar och förstår (Brülde, 2007).[1]

I detta kapitel fokuserar vi på den övergripande ensamheten (över tid), och vi utgår alltså tills vidare ifrån att denna kan delas upp i fyra huvudtyper: objektiv emotionell, objektiv social, subjektiv emotionell och subjektiv social.

Ensamhetens konsekvenser

Att vara momentant ensam i subjektiv mening har självfallet negativa effekter på det momentana välbefinnandet, men att vara ensam i yttre mening kan också ha negativa effekter (som i så fall medieras via den subjektiva ensamheten). Att lida brist på social kontakt när man själv vill ha kontakt kan vara plågsamt, och studier på amerikanska ungdomar har också visat att de som tillbringar mest tid i ensamhet mår sämre än andra (Csikszentmihalyi och Hunter, 2003). Forskningen kring den sociala situationens betydelse för livstillfredsställelsen över tid är ganska entydig. Longitudinella studier har exempelvis visat att det finns ett samband mellan hur ensam man känner sig vid en viss tidpunkt och hur lycklig eller olycklig man är tre år senare (Cacioppo m.fl., 2008).

Forskningen på ensamhetens hälsoeffekter talar också sitt tydliga språk. De som lever i nära relationer har den bästa psykiska och fysiska hälsan, och de lever längre. Den positiva effekten på den psykiska hälsan verkar i första hand passera

via faktorer som emotionellt stöd. En hög grad av socialt stöd har även positiva effekter på blodtrycket, hormonsystemet och immunsystemet, exempelvis genom att det fungerar som en buffert mot stress (Argyle, 1999, 2001, Myers, 1999). Vänskapsrelationer har också positiva hälsoeffekter (Taylor och Brown, 1988, Berenbaum m.fl., 1999). Det sociala nätverket har stor betydelse för hälsan. En omfattande amerikansk studie visade nyligen att risken att dö i förtid är 50 procent högre för ensamma än för dem som har ett väl fungerande socialt nätverk. Social isolering anses vidare vara dubbelt så farligt som fetma, mindre hälsosamt än att inte träna och lika skadligt för hälsan som alkoholism eller att röka 15 cigaretter per dag (Holt-Lunstad m.fl., 2010). Redan House m.fl. (1988) visade att social isolering är en lika stor riskfaktor för sjukdom och för tidig död som rökning, högt blodtryck, fetma och brist på fysisk aktivitet. Andra studier visar att det finns ett tydligt samband mellan ensamhet och depression (Cacioppo m.fl., 2006, Cacioppo m.fl., 2010) samt mellan subjektiv ensamhet och högt blodtryck (Hawkley och Cacioppo, 2010).

Ensamhetens orsaker

Den tidigare forskningen på området har inte bara handlat om ensamhetens konsekvenser, utan även om dess orsaker. Den kroniska subjektiva ensamhetens orsaker kan till exempel beskrivas som följer (Cacioppo och Patrick, 2008, White, 2010): Att en person känner sig ensam beror ofta på olika former av objektiv ensamhet, som att hon lever ensam, saknar nära relationer eller tillbringar mycket tid på egen hand. Men psykologiska faktorer (som storleken på de sociala behoven och hur sårbar man är för brist på kontakt) har också stor betydelse, och man har visat att dessa faktorer historiskt kan förklaras både i genetiska termer och i termer av uppväxtmiljö (Boomsma m.fl., 2005). Det finns dessutom fler objektiva faktorer (vid sidan av den objektiva ensamheten) som verkar ha betydelse, som socioekonomisk status (inklusive utbildning och inkomst), ålder samt kulturella och andra samhälleliga faktorer (som graden av individualism och konsumism). Dessa faktorer påverkar sannolikt (i hög grad) den subjektiva ensamheten via den objektiva ensamheten, men det är tänkbart att effekten även kan medieras på andra sätt. Det är också värt att notera att den kroniska ensamhetsproblematiken kännetecknas av ett flertal ”onda cirklar”, till exempel att ensamma människor tenderar att dölja sitt problem för andra (vilket kan förvärra problemet) eller att de i högre grad upplever tillvaron som hotfull och otrygg, vilket gör att de tenderar att undvika sociala sammanhang (White, 2010). Exempel på andra onda cirklar är att den som känner sig ensam kan stöta bort andra människor genom att hon blir allt för krävande eller behövande, eller genom att hon distanserar sig från andra (i syfte att skydda sig själv från ytterligare besvikelser). Forskningen har också visat att ensamheten påverkar den sociala kognitionen negativt: samtidigt som ensamheten gör oss mer uppmärksamma på sociala signaler (som ansiktsuttryck

eller uttalanden) tenderar vi att tolka dessa signaler negativt. Man upplever till exempel lättare andra som hotfulla eller avvisande, man litar mindre på andra och man blir mer kritiskt inställd till andra. Detta kan förstås göra att man distanserar sig från andra (se ovan), men det kan också göra att man bemöter andra på ett mer fientligt sätt. Det har också visat sig att ensamma människor är mer negativa på det hela taget: de tar negativa händelser hårdare och gläds mindre åt positiva händelser, inklusive trevligt umgänge med andra. De är dessutom mer självkritiska och pessimistiska (inte minst rörande möjligheten till framtida kontakt), och känner sig inte sällan mindre älskvärda (mindre förtjänta av kärlek). Allt detta kan förstås göra att man får en mer negativ utstrålning, vilket kan stöta bort andra. Detta är bara några exempel på hur komplext samspelet kan vara mellan den subjektiva och den objektiva ensamheten (Cacioppo och Patrick, 2008).

Det är emellertid värt att notera att tidigare forskning är ofullständig på ett antal punkter. Ensamhetens effekter på välbefinnandet är exempelvis mindre beforskade än effekterna på hälsan, man har tenderat att fokusera på ett fåtal av ensamhetens många former (som ensamboende, låg umgängesfrekvens och en allmän och ospecificerad känsla av ensamhet) och man har inte studerat relationerna mellan olika former av subjektiv och objektiv ensamhet särskilt noga. Ett av syftena med detta kapitel är att fylla i luckor som dessa, men vårt huvudsakliga syfte är (som sagt) att kartlägga ensamheten i Sverige, i första hand då dess utbredning och dess effekter på vår lycka.

Syfte och frågeställningar

Vårt första huvudsyfte är alltså att undersöka ensamhetens utbredning i Sverige. De specifika forskningsfrågor som är knutna till detta syfte är tre till antalet:

1. Hur utbredda är olika former av objektiv och subjektiv ensamhet i den svenska befolkningen i stort?
2. Hur utbredd är ensamheten i Sverige jämfört med andra europeiska länder?
3. Hur utbredda är de olika formerna av ensamhet i olika grupper (i Sverige), till exempel inom olika åldrar och socioekonomiska grupper, eller för olika personlighetstyper?

Vårt andra övergripande syfte är att undersöka vilka effekter olika former av ensamhet har på vår lycka (dvs. vårt välbefinnande och vår livstillfredsställelse; se Fors och Brülde, 2011), och varför ensamheten har dessa effekter. Detta syfte ger upphov till följande forskningsfrågor:

4. Hur påverkar olika former av ensamhet vår lycka? Vilka former av subjektiv respektive objektiv ensamhet har till exempel den mest negativa effekten på människors välbefinnande och/eller livstillfredsställelse?

5. Varför påverkar de olika formerna av ensamhet välbefinnandet som det gör, vilka är de relevanta mekanismerna och medierande faktorerna? I vilken grad medieras exempelvis effekterna av ett tunt socialt nätverk genom subjektiv ensamhet?
6. I anslutning till alla dessa frågor är det dessutom viktigt att (genomgående) undersöka vilka samband man kan hitta mellan de olika formerna av ensamhet, och hur dessa former samverkar med varandra. Har människor som lever ensamma eller saknar en kärleksrelation också färre vänner, och känner de sig mer ensamma?[2]

Metod

Vi använde oss av sex enkätfrågor för att mäta subjektiv ensamhet hos det svenska folket. Intervjupersonerna fick ta ställning till fyra påståenden som är avsedda att fånga den subjektiva sociala ensamheten: (i) ”Jag kan lita på att mina vänner finns där för mig när jag behöver hjälp eller stöd”, (ii) ”Jag har inga vänner som förstår mig”, (iii) ”Det finns ingen i min familj som jag kan lita på när jag vill ha hjälp och uppmuntran” samt (iv) ”Jag känner mig nära min familj”. Svarsskalan gick från 1 (”stämmer helt”) till 4 (”stämmer inte alls”). För att fånga den subjektiva emotionella ensamheten fick respondenterna ta ställning till följande två påståenden: (v) ”Jag har en partner som jag delar mina innersta tankar och känslor med” samt (vi) ”Jag är frustrerad över att jag saknar en intim kärleksrelation”. En konfirmatorisk faktoranalys bekräftade att de sex subjektiva ensamhetsfrågorna mäter social respektive emotionell ensamhet.[3]

Objektiv ensamhet mättes i SOM-undersökningen med hjälp av fyra frågor. För att mäta objektiv social ensamhet fick respondenterna skatta hur många kvällar i veckan de vanligtvis var helt ensamma samt hur ofta de umgåtts med vänner under de senaste 12 månaderna. Objektiv emotionell ensamhet mättes genom att respondenterna tillfrågades om de saknade en kärleksrelation. Frågan om huruvida man bor ensam eller inte kan (som sagt) inte kopplas till kategorierna social och emotionell ensamhet på något enkelt sätt.

För att mäta lycka konstruerade vi ett mått på emotionellt välbefinnande med adjektiv hämtade från Swedish Core Affect Scale (Västfjäll och Gärling, 2007), ett instrument där man får skatta hur ofta man har upplevt ett antal olika känslor under den senaste veckan. De positiva känslorna som inkluderades är ”engagerad”, ”glad” och ”avspänd” och de negativa känslorna är ”spänd”, ”ledsen” och ”orolig”. Respondenterna fick skatta dessa känslor på fyrgradiga skalor och det index vi skapade går också från 1 till 4. Höga värden på indexet indikerar att individen upplevt mycket positiva känslor och lite negativa känslor, medan det omvända förhållandet gäller för låga värden. Skalbarhetsmåttet Cronbachs alpha för vårt index är 0.73.[4]

Ensamhetens utbredning

I tabell 1 och 2 redovisar vi hur svenska folket svarade på våra subjektiva och objektiva ensamhetsfrågor. Som kan utläsas i tabellerna är en minoritet av svenska folket subjektivt och/eller objektivt ensamma. Vad gäller den subjektiva sociala ensamheten rapporterar exempelvis 6 procent av respondenterna att inte har några vänner som förstår dem och drygt 7 procent tar avstånd från påståendet ”Jag känner mig nära min familj”. När det gäller den subjektiva emotionella ensamheten uppger 15 procent att de är frustrerade över att de saknar en intim kärleksrelation. De objektiva måtten ger ett liknande mönster där cirka 6 procent uppger att de är ensamma alla kvällar i veckan, där nära 13 procent rapporterar att de umgås med vänner mindre än en gång i månaden och där 26 procent uppger att de saknar en kärleksrelation. Vi kan också notera att att de olika formerna av ensamhet tenderar att samvariera med varandra (se tabell 3). Den subjektiva sociala ensamheten samvarierar i hög grad med den objektiva sociala ensamheten (i synnerhet med låg umgängesfrekvens), men sambandet mellan objektiv emotionell ensamhet (att vara singel) och subjektiv emotionell ensamhet (att känna sig ensam i emotionell mening) är ännu starkare (r = +.71).

Tabell 1 Fördelning av sex indikatorer på subjektiv ensamhet i SOM-undersökningen 2014 (procent)

	Jag kan lita på att mina vänner finns där för mig när jag behöver hjälp eller stöd	Jag har inga vänner som förstår mig	Det finns ingen i min familj som jag kan lita på när jag vill ha hjälp och uppmuntran	Jag känner mig nära min familj	Jag har en partner som jag delar mina innersta tankar och känslor med	Jag är frustrerad över att jag saknar en intim kärleksrelation
Stämmer helt	46	1	3	65	47	5
Stämmer ganska bra	46	5	4	27	27	10
Stämmer inte särskilt bra	7	28	12	5	7	16
Stämmer inte alls	2	66	81	2	20	69
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal svar	1 642	1 629	1 627	1 642	1 625	1 622

Kommentar: Frågan lyder: ”I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på ditt liv?”
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Tabell 2 Fördelning av fyra indikatorer på objektiv ensamhet i SOM-undersökningen 2014 (procent)

Hur många kvällar i veckan är du vanligtvis helt ensam?		Har du någon kärleks-relation?		Hur ser ditt hushåll ut?		Hur ofta har umgåtts med vänner de senaste 12 månaderna?	
Alla kvällar	6	Ja	74	Bor ensam	19	Ingen gång	2
5-6 kvällar	7	Nej	26	Bor med minst en vuxen eller ett barn	81	Någon gång	2
3-4 kvällar	8					Någon gång i halvåret	2
1-2 kvällar	18					Någon gång i kvartalet	7
Ingen kväll	61					Någon gång i månaden	32
						Någon gång i veckan	36
						Flera gånger i veckan	20
Summa procent	100		100		100		100
Antal svar	1 666		1 643		6 697		6 665

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Tabell 3 Korrelationen mellan sex former av ensamhet i SOM-undersökningen 2014 (Pearsons r)

	Subjektiv: Social ensamhet	Subjektiv: Emotionell ensamhet	Objektiv: Ensamma kvällar per kvecka	Objektiv: Umgås sällan med vänner	Objektiv: Bor ensam	Objektiv: Saknar partner
Subjektiv: Social ensamhet	1	+.31**	+.17**	+.27**	+.13**	+.13**
Subjektiv: Emotionell ensamhet	+.31**	1	+.52**	-.04	+.52**	+.71**
Objektiv: Ensamma kvällar per vecka	+.17**	+.52***	1	-.06*	+.76**	+.57**
Objektiv: Umgås sällan med vänner	+.27**	-.04	-.06*	1	-.06*	-.10**
Objektiv: Bor ensam	+.13**	+.52**	+.76**	-.06*	1	+.60**
Objektiv: Saknar partner	+.13**	+.71**	+.57**	-.10**	+.60**	1

Kommentar: Signifikansnivåer: *=p<0,05 **=p<0,01.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det talas ofta om att ensamheten är utbredd i Sverige, kanske till och med mer utbredd än i andra länder. I tabell 4 redovisar vi hur utbredd den objektiva respektive subjektiva ensamheten är i Sverige jämfört med andra europeiska länder, med hjälp av data hämtade från European Social Survey. Dessa data visar att föreställningen om den ensamme svensken är ganska grundlös, åtminstone i ett europeiskt perspektiv. Bortsett från att andelen ensamboende är högre i Sverige tycks svenskarna snarare vara mindre ensamma än människorna i de flesta andra europiska länder. Svenskarna känner sig till exempel mindre ensamma än européerna i stort och den andel av befolkningen som har låg umgängesfrekvens eller som saknar en nära vän är lägre i Sverige.

Tabell 4 Ensamhetens utbredning i olika europiska länder (procent)

	Ensamboende	Låg umgängesfrekvens	Saknar en nära vän	Ensamhetskänslor
Albanien	1,2	49,4	4,0	11,0
Belgien	16,9	35,4	3,4	8,2
Bulgarien	11,4	45,5	11,3	12,5
Schweiz	16,8	32,1	1,3	3,6
Cypern	6,1	50,2	6,8	8,9
Tjeckien	9,2	45,0	6,3	12,9
Tyskland	17,4	42,2	1,1	4,6
Danmark	19,4	29,9	3,2	3,0
Estland	23,6	57,5	8,9	9,5
Spanien	8,4	28,6	4,0	8,5
Finland	26,4	36,6	2,7	4,2
Storbritannien	15,4	37,3	5,1	5,6
Ungern	22,3	74,3	4,9	15,1
Irland	9,2	44,2	2,5	4,4
Israel	9,3	26,0	8,5	8,0
Island	13,2	31,1	4,4	3,1
Italien	12,9	34,7	7,0	10,2
Litauen	11,7	61,1	11,2	7,2
Nederländerna	16,0	24,9	1,7	4,6
Norge	18,8	25,0	2,1	2,2
Polen	11,1	60,4	6,6	10,1
Portugal	11,0	22,2	5,2	7,4
Ryssland	10,7	54,1	6,8	14,9
Sverige	*20,9*	*25,7*	*1,5*	*4,7*
Slovenien	11,0	43,2	5,3	5,8
Slovakien	9,1	42,5	7,1	7,5
Ukraina	7,9	51,8	6,0	20,5
Kosovo	0,6	42,4	4,8	6,8
Total	*13,7*	*41,4*	*5,0*	*8,3*

Källa: European Social Survey 2012.

Tabell 5 Ensamhetens utbredning bland olika grupper i Sverige (medelvärden och Pearsons r)

	Subjektiv: social	Subjektiv: emotionell	Objektiv: social	Objektiv: emotionell
	Medelvärde	Medelvärde	Medelvärde	Medelvärde
Hela urvalet	1.48 (n=1607)	2.52 (n=1607)	2.47 (n=6651)	0.26 (n=1643)
Kön				
Kvinna	1.32 (n=878)	2.44 (n=879)	2.39 (n=3571)	0.27 (n=903)
Man	1.67 (n=729)	2.62 (n=728)	2.57 (n=3080)	0.25 (n=740)
Bor i stad				
Stockholm/Göteborg/Malmö	1.68 (n=259)	3.22 (n=258)	2.35 (n=1101)	0.33 (n=266)
Stad eller större tätort	1.47 (n=774)	2.44 (n=770)	2.47 (n=3228)	0.26 (n=794)
Mindre tätort	1.23 (n=304)	2.24 (n=307)	2.51 (n=1242)	0.24 (n=313)
Ren landsbygd	1.58 (n=231)	2.31 (n=234)	2.56 (n=967)	0.22 (n=235)
Utbildningsnivå				
Låg	1.41 (n=264)	2.20 (n=270)	2.68 (n=1116)	0.32 (n=281)
Medellåg	1.55 (n=483)	2.78 (n=482)	2.40 (n=1968)	0.29 (n=492)
Medelhög	1.62 (n=364)	2.81 (n=359)	2.47 (n=1529)	0.26 (n=368)
Hög	1.32 (n=479)	2.21 (n=477)	2.41 (n=1953)	0.20 (n=480)
Hushållsinkomst				
Max 300 000	1.85 (n=386)	3.85 (n=384)	2.49 (n=1698)	0.49 (n=406)
301 000 – 700 000	1.44 (n=679)	2.05 (n=683)	2.50 (n=2893)	0.18 (n=686)
Mer än 700 000	1.14 (n=404)	1.66 (n=403)	2.47 (n=1574)	0.08 (n=402)
Ålder				
16-29 år	1.57 (n=231)	3.89 (n=230)	1.87 (n=934)	0.48 (n=234)
30-49 år	1.60 (n=456)	2.11 (n=456)	2.56 (n=1883)	0.14 (n=461)
50-64 år	1.37 (n=436)	2.24 (n=433)	2.63 (n=1827)	0.21 (n=440)
65-85 år	1.42 (n=484)	2.50 (n=488)	2.55 (n=2018)	0.32 (n=508)
Sysselsättning				
Förvärvsarbete	1.37 (n=842)	2.15 (n=842)	2.51 (n=3435)	0.17 (n=848)
Arbetslös	2.63 (n=40)	3.72 (n=40)	2.58 (n=171)	0.50 (n=41)
	Korrelation (Pearson)	Korrelation (Pearson)	Korrelation (Pearson)	Korrelation (Pearson)
Personlighetsdrag				
Grad av utåtriktning	-0.29** (n=1537)	-0.16** (n=1540)	-0.26** (n=1557)	-0.12** (n=1567)
Grad av emotionell stabilitet	-0.23** (n=1562)	-0.15** (n=1564)	-0.09** (n=1584)	-0.07** (n=1592)
Grad av samvetsgrannhet	-0.22**(n=1544)	-0.18** (n=1546)	-0.05* (n=1569)	-0.13** (n=1573)
Grad av vänlighet	-0.21** (n=1544)	-0.14** (n=1544)	-0.11** (n=1544)	-0.07** (n=1544)
Grad av öppenhet	+0.02 (n=1554)	+0.05 (n=1556)	-0.08** (n=1577)	-0.01 (n=1583)

Kommentar: Signifikansnivåer *=p<0,05 **=p<0,01. Både subjektiv social ensamhet och subjektiv emotionell ensamhet mättes med hjälp av ett index som går från 0 till 10. Objektiv social ensamhet mättes på en skala som går från 1 till 7 och objektiv emotionell ensamhet visar sannolikheten att vara singel från 0 till 1. För samtliga ensamhetsmått indikerar högre värden en högre grad av ensamhet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

I tabell 5 redovisar vi hur ensamheten är fördelad inom den svenska befolkningen, dvs. hur utbredd den objektiva och subjektiva ensamheten är inom olika grupper. Vi kan först konstatera att ensamheten är något mer utbredd bland män än bland kvinnor. Båda formerna av subjektiv ensamhet tenderar att vara högre hos män, liksom den objektiva sociala ensamheten. Våra analyser pekar också på att människor som bor i de tre storstäderna (Stockholm, Göteborg eller Malmö) känner sig mer ensamma, både socialt och emotionellt. Andelen singlar är dessutom högre i storstäderna än i övriga städer, i tätorter och på landsbygden. Låg umgängesfrevens är den enda formen av ensamhet som är mindre vanlig i storstäderna än på annat håll. Analyserna visar även att den subjektiva ensamheten är som lägst i mindre tätorter. Det finns även en koppling mellan ålder och ensamhet. Äldre människor känner sig till exempel mindre ensamma än yngre trots att de umgås mindre med sina vänner.

Vad gäller sambandet mellan ensamhet och utbildning visar analyserna att de lägst utbildade och de högst utbildade känner sig minst ensamma (både socialt och emotionellt) medan de två mellangrupperna känner sig något mer ensamma. Den lägst utbildade gruppen tycks dock vara mest objektivt ensam, då de som tillhör denna grupp tenderar att umgås något mindre med vänner och i högre grad är singlar än inom de övriga grupperna.[5] Sambandet mellan ensamhet och inkomst är betydligt tydligare än sambandet mellan ensamhet och utbildning. Här visar våra analyser att både den subjektiva ensamheten och andelen singlar är lägre bland dem med de högsta inkomsterna. (Umgänget med vänner verkar dock vara förhållandevis lika för samtliga inkomtsgrupper.) Ett liknande mönster kan skönjas när det gäller kopplingen mellan ensamhet, förvärsarbete och arbetslöshet. De som är arbetslösa känner sig inte bara mer ensamma än människor som förvärsarbetar, utan andelen singlar är också betydligt högre i denna grupp. (Men umgängesfrekvensen är återigen ungefär densamma i båda grupperna.)

Vi kan även finna intressanta samband mellan de fem stora personlighetsdragen (Gosling m.fl., 2003) och våra olika mått på ensamhet. Både den subjektiva och den objektiva ensamheten tenderar att vara mindre ju mer utåtriktad, emotionellt stabil, samvetsgrann och vänlig man är som person. Det personlighetsdrag som är starkast och mest konskevent kopplat till de olika formerna av ensamhet är graden av utåtriktning/inåtvändhet. Detta gäller i synnerhet för den sociala ensamheten: Som tabell 5 visar är den subjektiva sociala ensamheten låg och umgängesfrekvensen hög bland de mest utåtriktade (och tvärtom för de mer inåtvända). Det enda personlighetsdraget som saknar koppling till ensamhet är öppenhet för nya intryck: det enda statistiskt signifikanta sambandet vi kunde finna här är att öppna människor tenderar att ha en något lägre umgängesfrekvens än mindre öppna personer. (Detta samband är emellertid mycket svagt; r = -.08.)

Ensamhetens effekter på lyckan

Vår andra övergripande frågeställning handlar om ensamhetens effekter på människors lycka. Låt oss börja med den objektiva ensamheten. Som kan utläsas i tabell 6 visar våra regressionsanalyser att den objektiva sociala ensamheten har märkbara negativa effekter på det affektiva välbefinnandet (modell 1). Många ensamma kvällar och låg umgängesfrekvens är var för sig kopplade till lägre välbefinnande. Vad gäller den objektiva emotionella ensamheten tenderar singlar att må något sämre än personer som har en kärleksrelation, men detta samband är förhållandevis svagt. Vi kan också notera att ensamboende är kopplat till ett något högre välbefinnande (när övriga objektiva ensamhetsfaktorer hålls kontanta). En slutsats man kan dra av detta är den objektiva sociala ensamheten är mer skadlig för välbefinnandet än den objektiva emotionella ensamheten.[6]

Tabell 6 Sambandet mellan olika former av ensamhet och lycka. Linjär regressionsanalys (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Objektiv ensamhet					
Ensamma kvällar per vecka	-.30**		-.18*	-.24**	-0.15*
Umgås sällan med vänner	-.29**		-.02	-.25**	+.01
Bor ensam	+.16**		+.14*	+.18*	+.15*
Saknar partner	-.11*		-.07	-.12*	+.06
Subjektiv ensamhet					
Social		-1.04**	-1.14**		-1.01**
Emotionell		-.25**		-.54**	-.33**
Konstant	3.34	3.33	3.32	3.34	3.34
Förklarad varians	4 procent	15 procent	14 procent	8 procent	16 procent
Antal svar	1 190	1 486	1 161	1159	1149

Kommentar: Signifikansnivåer *=p<0,05 **=p<0,01. Beroende variabel: Emotionellt välbefinnande.
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Vi kan se ett liknande mönster i fallet subjektiv ensamhet: även här tycks den sociala ensamheten vara värst (modell 2). Att sakna familj och vänner som ger en stöd och närhet verkar till exempel vara betydligt värre för välbefinnandet än att sakna en intim kärleksrelation.

Varför har då de olika formerna ensamhet de lyckoeffekter de har? Måste till exempel objektiv ensamhet leda till (ökad) subjektiv ensamhet för att den ska ha några effekter på välbefinnandet? För att utreda denna fråga inkluderade vi både de objektiva och subjektiva ensamhetsmåtten i samma regressionsmodell (modell 3 och 4). I modell 3 (där vi konstanthåller för subjektiv social ensamhet) visar sig

umgängesfrekvensen helt sakna koppling till välbefinnandet. Sociala ensamhetskänslor verkar således helt förklara sambandet mellan låg umgängfrevekens och låga nivåer av välbefinnande. En låg umgängesfrekvens ger alltså upphov till sociala ensamhetskänslor, som i sin tur påverkar välbefinnandet negativt. Ett lika tydligt mönster kan emellertid inte skönjas för den emotionella ensamheten. I modell 4 (där vi kontrollerar för upplevelsen av emotionell ensamhet) mår fortfarande singlar något sämre än personer med en kärleksrelation. Det övergripande mönstret är emellertid att objektiv ensamhet endast är skadlig för välbefinnandet om den får oss att känna oss mer ensamma.

Den svenska ensamheten: avslutande diskussion

Även om gruppen ensamma utgör en minoritet i Sverige rör det sig om en förhållandevis stor grupp i absoluta tal. Våra mått på objektiv och subjektiv social ensamhet visar att mellan en halv miljon och en miljon svenskar kan betraktas som socialt ensamma, vilket kan betraktas som allvarligt med tanke på att det är den sociala ensamheten som tycks vara mest skadlig för välbefinnandet. Vi kan även notera att ensamheten är mer utbredd i vissa befolkningsgrupper än i andra: män, låginkomsttagare, arbetslösa och storstadsbor är till exempel mer ensamma än andra. Att undersöka varför dessa grupper är särskilt ensamma är en viktig uppgift för framtida forskning.

Det finns även ett samband mellan ensamhet och olika personlighetsdrag. Personer som är inåtvända, emotionellt instabila, antagonistiska och impulsiva är mer ensamma än utåtriktade, emotionellt stabila, vänliga och samvetsgranna personer. Att personlighet är kopplat till ensamhet är inte förvånande då tidigare forskning pekar på att just utåtriktade, emotionellt stabila, vänliga och samvetsgranna personer har lättare att skapa goda relationer med andra människor (Nettle, 2007).

Det talas ofta om att svenskarna är ett förhållandevis ensamt folk, men ESS-data pekar snarare på att ensamheten är mer utbredd i de flesta andra europeiska länder, särskilt då den subjektiva ensamheten. Andelen ensamboende är visserligen ganska hög i Sverige, men vad gäller vänskapsrelationernas kvantitet och kvalitet tycks vi ligga bättre till än andra europeiska länder. En möjlig förklaring till detta är att den svenska individualismen gör det lättare att välja sitt eget umgänge, och att detta leder till fler och bättre vänskapsrelationer.

Vad gäller ensamhetens effekter på välbefinnandet fann vi att både den objektiva och den subjektiva ensamheten har betydelse. Den objektiva ensamhetens effekter på välbefinnandet medieras emellertid nästan uteslutande av den subjektiva ensamheten, samtidigt som den subjektiva ensamheten (i synnerhet då den sociala varianten) tenderar att ha en stark negativ effekt på välbefinnandet oberoende av hur ensam man är i yttre mening. Detta ligger väl i linje med tidigare forskning, som har visat att graden av subjektiv ensamhet inte bara beror på objektiv ensam-

het och andra objektiva faktorer, utan även på en mängd psykologiska faktorer, som storleken på de sociala behoven eller hur man tolkar och uppfattar sin sociala situation (se ovan). Vi tror att personligheten kan vara en annan viktig faktor: det är till exempel inte omöjligt att emotionellt instabila personer tenderar att oroa sig för sina relationer på ett sätt som gör att de känner sig mer ensamma än stabila personer som befinner sig i samma sociala situation. Att undersöka vilka mekanismer som kan förklara personlighetens effekter på den subjektiva ensamheten är ännu en angelägen uppgift för framtida forskning.

Noter

[1] Den forskning som finns på subjektiv ensamhet använder sig i hög grad av the UCLA Loneliness Scale (Russell, 1996).

[2] En fråga vi av utrymmesskäl inte kan ta upp, men som är en viktig uppgift för framtida forskning, är vilka *modererande* faktorer finns det i detta sammanhang, dvs. vilka faktorer som bestämmer styrkan på sambandet mellan ensamhet och välbefinnande. Vilken betydelse har t.ex. demografiska faktorer som kön eller ålder i detta sammanhang? Kan det vara så att vissa former av ensamhet har starkare effekter på barn och ungdomars livskvalitet, medan andra former av ensamhet påverkar oss mer när vi blir äldre? Och finns det andra faktorer som dämpar eller förstärker ensamhetens effekter på livskvaliteten, som personlighet, inkomst, utbildning eller arbetssituation?

[3] Faktoranalysen visade på en god modellanpassning: CFI: 0.96, RMSEA: 0.070, SRMR: 0.025.

[4] I detta kapitel studerar vi alltså inte ensamhetens effekter på den andra av lyckans två dimensioner, nämligen livstillfredsställelsen. Av utrymmesskäl var vi tvungna att begränsa oss till en form av lycka, och valde då det känslomässiga välbefinnandet.

[5] Detta gäller även om man kontrollerar för ålder, dvs. sambandet beror inte bara på att gruppen äldre är lägre utbildade.

[6] Det är värt att notera att ensamheten har liknande effekter på den andra av lyckans två dimensioner, dvs. livstillfredsställelsen.

Referenser

Argyle, Michael (1999). "Causes and correlates of happiness", i Daniel Kahneman, Ed Diener & Nobert Schwarz (red), *Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage.

Argyle, Michael (2001). *The Psychology of Happiness*, 2:a uppl. London: Routledge.

Berenbaum Howard, Raghavan Chitra, Huyhn-Nhu Le, Vernon Laura & Jose Gomez (1999). "Disturbances in emotion", i Daniel Kahneman, Ed Diener och Nobert Schwarz (red), *Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage.

Boomsma, I. Dorret, Gonneke Willemsen, Conor V. Dolan, Louise C. Hawkley, & John T. Cacioppo (2005). "Genetic and environmental contributions to loneliness in adults: The Netherlands Twin Register Study", *Behavior Genetics,* 35: 745-752.

Brülde, Bengt (2007). *Lycka och lidande: Begrepp, metod, förklaring*. Lund: Studentlitteratur.

Cacioppo, John T., Mary Elizabeth Hughes, Linda J. Waite, Louise C. Hawkley & Ronald A. Thisted (2006). "Loneliness as a specific risk factor for depressive symptoms: Cross-sectional and longitudinal analyses", *Psychology and Aging*, 21: 140-151.

Cacioppo, John T. & William Patrick (2008). *Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection*. New York: W.W. Norton.

Cacioppo, John T, Louise C. Hawkley, Ariel Kalil, Mary Elizabeth Hughes, Linda Waite & Ronald A. Thisted (2008). "Happiness and the invisible threads of social connection: The Chicago Health, Aging, and Social Relations study", i Michael Eid & Randy J. Larsen (red), *The Science of Well-being*. New York: Guilford.

Cacioppo John T., Louise C. Hawkley & Ronald A. Thisted (2010). "Perceived social isolation makes me sad: Five year cross-lagged analyses of loneliness and depressive symptomatology in the Chicago Health, Aging, and Social Relations Study", *Psychology and Aging*, 25: 453-463.

Csikszentmihalyi Mihaly & Jeremy Hunter (2003). "Happiness in everyday life: The uses of Experience Sampling", *Journal of Happiness Studies*, 4: 185-199.

Fors, Fors & Bengt Brülde (2011). "Välbefinnande och livstillfredsställelse i dagens Sverige", i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksaligheten ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Gosling, Samuel D., Peter J. Rentfrow & William B. Jr. Swann (2003). "A very brief measure of the Big Five personality domains", *Journal of Research in Personality*, 37: 504–528.

Hawkley, Louise C. & John T. Cacioppo (2010). "Loneliness matters: A theoretical and empirical review of consequences and mechanisms", *Annals of Behavioral Medicine*, 40: 218–227.

House, James S., Karl R. Landis & Debra Umberson (1988). "Social relationships and health", *Science*, 241: 540-545.

Holt-Lunstad, Julianne, Timothy B. Smith & Bradley J. Layton (2010). "Social Relationships and Mortality Risk: A Meta-analytic Review", *Public Library of Science Medicine*, 7(7): e1000316. doi:10.1371/journal.pmed.1000316.

Myers, David G. (1999). "Close relationships and quality of life.", i Daniel Kahneman, Ed Diener & Nobert Schwarz (red), *Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage.

Nettle, Daniel (2007). *Personality: What Makes You the Way You Are*. Oxford: Oxford University Press.

Russell, Daniel W. (1996) "UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure", *Journal of Personality Assessment*, 66: 20-40.

Taylor, Shelley E. & Jonathon D. Brown (1988). "Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health", *Psychological Bulletin*, 103: 193-210.

Västfjäll, Daniel & Tommy Gärling (2007). "Validation of a Swedish short self-report measure of core affect", *Scandinavian Journal of Psychology*, 48: 233–238.

Weiss, Robert S. (1974). *Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation*. Cambridge: MIT Press.

White, Emily (2010). *Lonely: Learning to Live with Solitude*. New York: Harper.

SOCIAL SAMMANHÅLLNING OCH MEDIEANVÄNDNING

JESPER STRÖMBÄCK

”Without shared experiences, a heterogeneous society will have a much more difficult time in addressing social problems… Common experiences, emphatically including the common experiences made possible by the media, provide a form of social glue”.

Cass Sunstein, 2007, sid. 6.

För att ett samhälle ska fungera krävs någon form av social sammanhållning. Det behövs för att det ska finnas något som binder samman människor som annars inte har några relationer till varandra, för att människor ska känna att de ingår i en helhet större än dem själva och för att människor ska kunna samarbeta för att nå gemensamma mål. Det i sin tur hänger samman med bland annat viljan att betala skatt och att följa olika lagar och regler.

I ljuset av bland annat globaliseringen, individualiseringen och den ökade migrationen har det samtidigt rests nya farhågor om att den sociala sammanhållningen kan vara på väg att försvagas. Att socialdemokraterna inför valet 2014 upprepade att ”någonting håller på att gå sönder” i Sverige kan ses som ett uttryck för detta, liksom när den rödgröna regeringen våren 2015 gav sin första vårbudget titeln ”Ett Sverige som håller ihop”. Internationellt har flera regeringar och policyorganisationer som Världsbanken också tagit initiativ till att undersöka och stärka den sociala sammanhållningen (Colletta m.fl, 2001; Denham, 2001; Ruedin & D‘Amato, 2011).

Samtidigt som det finns en oro över att den sociala sammanhållningen kan vara på väg att försvagas finns det ingen enighet om vad social sammanhållning egentligen syftar på (Beauvais & Jenson, 2002; Bollen & Hoyle, 1990; Chan m.fl, 2006; Levay, 2013). Inom litteraturen kan man hitta en rad olika definitioner. Lite förenklat kan man dock skilja mellan definitioner som betonar *objektiva* respektive *subjektiva* förhållanden. Medan definitioner som betonar objektiva förhållanden fokuserar på förekomsten av diverse objektivt existerande skiljelinjer mellan grupper i samhället syftar definitioner som betonar subjektiva förhållanden på hur människor upplever sig själva i förhållande till samhället i stort eller olika grupper i samhället. I det förra fallet tyder exempelvis ökade inkomstklyftor på minskad social sammanhållning, men ser man social sammanhållning som en fråga om hur människor ser på sig själva i relation till samhället har det större betydelse hur de skillnader som finns upplevs. Det kan exempelvis handla om i vilken utsträck-

Strömbäck, Jesper (2015) Social sammanhållning och medieanvändning i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

ning som inkomstskillnaderna – för att hålla fast vid det exemplet – upplevs som legitima eller inte.

Utgångspunkten för det här kapitlet är att social sammanhållning ytterst handlar om hur människor upplever sig själva i förhållande till samhället i stort och andra grupper i samhället (Chan m.fl, 2006; Friedkin, 2004). Objektiva förhållanden och skillnader mellan grupper är viktiga, både i sig och därför att de påverkar hur människor upplever sig själva i förhållande till andra och samhället, men i slutändan är människors subjektiva upplevelser avgörande. Människor kan fästa störst vikt antingen vid det som förenar eller skiljer grupper åt, och det som har störst betydelse ur ett socialt, samhälleligt perspektiv är i vilken grad människor känner tillhörighet till och gemenskap med andra trots de olikheter som finns.

Ur det perspektivet kan ett samhälle präglat av stark subjektiv social sammanhållning beskrivas som ett samhälle där människor känner gemenskap och tillit till varandra, där de upplevda avstånden och konflikterna mellan grupper är små, och där toleransen för olikheter är stor. Subjektiv social sammanhållning fungerar i den meningen som det kitt som håller samman i övrigt heterogena samhällen (jfr. Bollen & Hoyle, 1990; Chan m.fl, 2006; Levay, 2013).

En central fråga mot den bakgrunden är hur stark den subjektiva sociala sammanhållningen är i Sverige. En annan viktig fråga handlar om mediernas roll för den subjektiva sociala sammanhållningen. Medier utgör den i särklass viktigaste källan till information om allt som ligger bortom den egna vardagen (Shehata & Strömbäck, 2014), och via medier kan gemensamma referensramar formas för människor som annars inte har mycket gemensamt. Historiskt har medierna också varit viktiga för formandet av den ”föreställda gemenskap” som nationen utgör (Anderson, 1992). Det är därför tänkbart att det finns samband mellan människors medieanvändning och hur de upplever sig själva i förhållande till samhället och olika grupper i samhället.

Mot den här bakgrunden är syftet med det här kapitlet att undersöka den subjektiva sociala sammanhållningen i Sverige, hur den skiljer sig mellan olika grupper och vilka samband som finns mellan människors mediekonsumtion och den subjektiva sociala sammanhållningen.

Social sammanhållning: känslan av att höra till samhället

Samtidigt som det råder bred enighet om att social sammanhållning är viktig för att ett samhälle ska fungera är det inte självklart hur graden av social sammanhållning ska mätas. Inom den del av forskningen som definierar social sammanhållning som en fråga om hur människor upplever sig själva i förhållande till samhället och olika grupper i samhället har flera olika mått använts. Ett vanligt mått är graden av social tillit, vilken handlar om i vilken utsträckning som människor anser att man kan lita på ”människor i allmänhet”. Här visar forskning att Sverige i internationell jämförelse präglas av en både hög och stabil grad av social tillit (Green & Janmaat,

2011; Oskarson & Rothstein, 2012; Trägårdh m.fl, 2013, se även Sören Holmberg och Bo Rothsteins kapitel i denna volym).

Andra mått som ibland används handlar om i vilken grad som människor känner sig som en del av samhället och hur stora spänningar man upplever mellan olika grupper. Detta har undersökts av bland annat EU-kommissionen (2010), och resultaten pekar på att Sverige präglas av en jämförelsevis hög grad av social sammanhållning. Exempelvis var det 8 procent som upplevde sig ”stå utanför samhället”, vilket kan jämföras med ett EU-genomsnitt på 15 procent. På likartat sätt var det 19 procent av svenskarna som upplevde stora spänningar mellan ”fattiga” och ”rika”, vilket kan jämföras med ett EU-genomsnitt på 32 procent.

Av dessa studier skulle man kunna dra slutsatsen att den sociala sammanhållningen överlag är stark i Sverige (Framtidskommissionen, 2013; Levay, 2013). Samtidigt är både antalet studier och antalet indikatorer som har använts begränsat, varför det finns skäl att undersöka frågan närmare.

Subjektiv social sammanhållning omfattar både kognitiva och affektiva element: det handlar både om hur man tänker och hur man känner och upplever situationen. Utifrån det kommer den subjektiva sociala sammanhållningen i den här studien att undersökas genom två breda frågor. Den första tar fasta på att subjektiv social sammanhållning handlar om i vilken grad som människor *känner* sig inkluderade i samhället. Den försöker fånga det affektiva elementet av social sammanhållning och undersöks genom att människor fick ta ställning till två påståenden: ”Jag känner mig som en del av det svenska samhället” och ”Jag känner att jag behövs i det svenska samhället”. Svaren redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Upplevelsen av att tillhöra och behövas i samhället (procent)

	Jag känner mig som en del av det svenska samhället	Jag känner att jag behövs i det svenska samhället
Instämmer helt	72	54
Instämmer delvis	22	33
Instämmer knappast	4	9
Instämmer inte alls	2	4
Procent	100	100
Antal svar	1670	1657

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?* Svarsalternativen är *Instämmer inte alls*, *Instämmer knappast*, *Instämmer delvis* och *Instämmer helt*. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. Procent avrundade till närmast hela tal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Att göra nivåskattningar är alltid vanskligt, särskilt när det finns en brist på studier som använder samma mätinstrument. Det är också högst sannolikt att det finns

Tabell 2 Upplevelsen av att inte tillhöra och behövas i samhället (procent).

	Jag känner mig inte som en del av det svenska samhället	Jag känner inte att jag behövs i det svenska samhället
Alla	6	13
Kön		
Man	5	13
Kvinna	7	13
Ålder		
16–29 år	12	23
30–49 år	6	10
50–64 år	4	8
65–85 år	5	16
Medborgare		
Sverige	5	12
Annat land	20	23
Både Sverige och annat land	9	12
Utbildning		
Låg utbildning	9	20
Medellåg utbildning	6	13
Medelhög utbildning	6	13
Hög utbildning	3	9
Årsinkomst hushåll		
Max 300 000	9	22
301 000–700 000	4	11
Mer än 700 000	3	6
Boende		
Ren landsbygd	9	14
Mindre tätort	7	17
Stad eller större tätort	4	12
Stockholm, Göteborg, Malmö	6	11
Partisympati		
Vänsterpartiet	5	17
Socialdemokraterna	5	11
Centerpartiet	3	7
Folkpartiet	0	10
Moderaterna	1	8
Kristdemokraterna	6	10
Miljöpartiet	5	12
Sverigedemokraterna	16	22

Kommentar: Basen utgörs av de som har svarat på hela frågorna. Procent avrundade till närmast hela tal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

ett samband mellan viljan att delta i enkätundersökningar och känslan att vara en del av och behövas i samhället, vilket innebär att resultaten troligen överskattar den subjektiva sociala sammanhållningen. Med den reservationen visar resultaten att det är en minoritet bland de svarande som inte känner sig som en del av samhället (6 procent) och som känner att de inte behövs i det svenska samhället (13 procent). Samtidigt som det är en större andel som känner att de inte behövs i det svenska samhället än som inte känner sig som en del av det råder det en tydlig samvariation mellan svaren (Pearson's r = .55). På så vis tycks svaren bilda en *perceptuell utanförskapsdimension*.

En närmare analys av vilka grupper det är som *inte* känner att de är en del av eller behövs i det svenska samhället visar att det finns några mönster. När det gäller att *inte* känna sig som en del av det svenska samhället gäller det i högre grad den yngsta åldersgruppen, de som är medborgare i ett annat land eller har dubbelt medborgarskap, de som är lågutbildade och låginkomsttagare, de som bor på ren landsbygd samt de som sympatiserar med Sverigedemokraterna. När det gäller att *inte* känna att man behövs i det svenska samhället gäller det i högre grad den yngsta och den äldsta åldersgruppen, de som är medborgare i ett annat land, de som är lågutbildade och låginkomsttagare, de som bor i mindre tätort samt sympatisörer med Sverigedemokraterna och Vänsterpartiet (tabell 2).

Social sammanhållning: känslan av samhörighet med olika grupper

Den andra frågan tar fasta på att en viktig aspekt av den subjektiva sociala sammanhållningen handlar om den upplevda samhörigheten med andra människor, och i synnerhet med dem som tillhör andra grupper än vad man själv gör. Människor och deras identiteter är mångdimensionella och varje individ har i regel en mängd olika identiteter, mer eller mindre centrala för den egna jag-uppfattningen. När det gäller andra kan man fästa störst vikt vid det som förenar eller det som skiljer människor åt. Att dela in människor i ”vi” och ”dom” är ett mänskligt drag, och forskning visar att människor har en tendens att söka sig till dem som liknar dem själva (McPherson m.fl, 2001). Den tendensen kan samtidigt vara mer eller mindre stark och ”vi-et” kan vara mer eller mindre inkluderande eller exkluderande.

För att undersöka den här dimensionen av subjektiv social sammanhållning ställdes respondenterna inför frågan om i vilken grad som man känner samhörighet med människor som i olika avseenden tillhör andra grupper än vad man själv gör, till exempel med avseende på ekonomisk ställning, sexuell läggning och etnisk bakgrund. Frågan syftar till att fånga både de affektiva och de kognitiva elementen av subjektiv social sammanhållning. Med samma reservation som tidigare, att det alltid är svårt att göra nivåskattningar och särskilt när det inte går att jämföra svaren med andra studier, så redovisas svaren i tabell 3.

Tabell 3 Upplevd samhörighet med olika grupper i samhället (procent).

I vilken utsträckning känner du samhörighet med följande grupper i samhället? Människor som…	Ingen sam-hörighet	Inte särskilt stor sam-hörighet	Ganska stor sam-hörighet	Mycket stor sam-hörighet	Procent	Antal i svar
– har en helt annan utbildning än jag	5	20	65	10	100	1 616
– har en helt annan ekonomi än jag	7	33	54	6	100	1 616
– har helt andra politiska åsikter än jag	7	33	53	7	100	1 609
– har en annan sexuell läggning än jag	17	27	45	11	100	1 612
– har en annan religion än jag	13	32	48	7	100	1 605
– har helt annan etnisk bakgrund än jag	10	36	47	7	100	1 613
– har en helt annan livsstil än jag	9	41	44	6	100	1 613
– kommer från en annan kultur än jag	12	39	43	6	100	1 612

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning känner du samhörighet med följande grupper i det svenska samhället?* Svarsalternativen är *Människor som… har en helt annan ekonomi än jag, har helt annan etnisk bakgrund än jag, kommer från en helt annan kultur än jag, har en helt annan utbildning än jag, har en annan sexuell läggning än jag, har helt andra politiska åsikter än jag, har en helt annan livsstil än jag, har en annan religion än jag*. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. Procent avrundade till närmast hela tal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Resultaten visar att graden av samhörighet med människor som tillhör andra grupper än vad man själv gör skiljer sig mellan olika grupper bland de svarande. De grupper som flest känner samhörighet med utgörs av de som har en helt annan utbildning, en helt annan ekonomi och andra politiska åsikter än vad man själv har. De grupper som flest känner minst samhörighet med utgörs av de som har en annan religion, en annan etnisk bakgrund, en annan livsstil och som kommer från en annan kultur än vad man själv gör.

En faktoranalys visar att svaren faller inom en och samma dimension, vilken förklarar 58 procent av variansen. Det gör det möjligt att bygga ett ”samhörighetsindex” som fångar graden av samhörighet med grupper som skiljer sig från hur man själv är (Cronbach’s alpha = .90). Indexet sträcker sig från 0 (ingen samhörighet med någon av grupperna) till 24 (mycket stor samhörighet med samtliga grupper), med ett medelvärde på 12,5 (standardavvikelse 4,6). I tabell 4 redovisas medelvärdet för olika grupper i befolkningen.

Tabell 4 Graden av samhörighet med grupper som skiljer sig från den egna personen (genomsnittligt indexvärde, 0–24)

	Samhörighetsindex
Alla	12,5
Kön*	
Man	11,8
Kvinna	13,0
Ålder*	
16–29 år	13,9
30–49 år	13,4
50–64 år	12,6
65–85 år	10,6
Medborgare	
Sverige	12,5
Annat land	11,8
Både Sverige och annat land	11,5
Utbildning*	
Låg utbildning	9,4
Medellåg utbildning	12,3
Medelhög utbildning	13,2
Hög utbildning	13,7
Årsinkomst hushåll*	
Max 300 000	11,3
301 000–700 000	12,7
Mer än 700 000	13,7
Boende*	
Ren landsbygd	11,6
Mindre tätort	11,9
Stad eller större tätort	12,6
Stockholm, Göteborg, Malmö	13,4
Partisympati*	
Vänsterpartiet	13,4
Socialdemokraterna	12,0
Centerpartiet	13,1
Folkpartiet	12,9
Moderaterna	12,7
Kristdemokraterna	12,9
Miljöpartiet	13,8
Sverigedemokraterna	9,7

Kommentar: Basen utgörs av de som har svarat på hela frågorna. *Indikerar att skillnaderna mellan grupperna är statistiskt signifikanta (one-way Anova) på åtminstone 0,05-nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Resultaten visar att graden av samhörighet med människor som skiljer sig från hur man själv är varierar mellan grupper bland de svarande. Exempelvis känner män mindre samhörighet än kvinnor, äldre mindre samhörighet än yngre, lågutbildade mindre samhörighet än högutbildade samtidigt som låginkomsttagare känner mindre samhörighet än höginkomsttagare. På samma sätt känner de som är medborgare i ett annat land eller har dubbelt medborgarskap mindre samhörighet än de som är födda i Sverige, samtidigt som de som bor på ren landsbygd eller i mindre tätort känner mindre samhörighet än de som bor i större tätorter eller någon av Sveriges tre storstäder. Vad gäller partisympati är det framförallt tydligt att sverigedemokrater känner mindre samhörighet med människor som skiljer sig från hur de själva är, medan det omvända gäller framförallt miljöpartister och vänsterpartister.

Om man utgår från indexet innebär ett indexvärde på mindre än 9 att man inte känner någon eller inte särskilt stor samhörighet med någon av de grupper av människor som ingår i frågan. Av de svarande har 20 procent ett indexvärde lägre än 9. Det kan relateras till de 6 procent bland de svarande som inte känner sig som en del av det svenska samhället och de 13 procent som inte känner att de behövs i det svenska samhället. Talande nog är det 12 respektive 21 procent bland dem som känner en låg grad av samhörighet (indexvärde < 9) som inte känner sig som en del av, respektive att de behövs, samhället. Vilket mått som är den bästa indikatorn på social sammanhållning kan diskuteras, men resultaten visar att det finns en grupp människor i Sverige som befinner sig i perceptuellt utanförskap. I den mån de som befinner sig i perceptuellt utanförskap är mindre benägna att delta i enkätundersökningar underskattar resultaten sannolikt det verkliga perceptuella utanförskapet.

Medierna och den sociala sammanhållningen

Redan på 1920-talet konstaterade Walter Lippman att medierna har en avgörande betydelse för våra bilder av allt sådant som ligger bortom den egna vardagen och de egna erfarenheterna (Lippman, 1997). Sedan dess har forskning visat att medierna kan ha stort inflytande över bland annat vilka frågor människor anser är viktigast och över hur människor uppfattar verkligheten (McCombs m.fl, 2011; Strömbäck, 2014). Inom nationalismforskningen har mediernas betydelse också lyfts fram som en viktig aspekt av formandet av den ”föreställda gemenskap” som nationen utgör (Anderson, 1992; Billig, 1995).

Medierna och mediekonsumtionen kan tänkas påverka den subjektiva sociala sammanhållningen på flera olika sätt. Genom exponering för samma eller likartade medier och medieinnehåll kan gemensamma referensramar formas, vilket kan bidra till starkare subjektiv social sammanhållning. Omvänt kan en allt mer fragmenterad mediekonsumtion tänkas bidra till försvagad social sammanhållning. Även vilken typ av medieinnehåll man exponerar sig för kan ha betydelse. Om man exempelvis

exponerar sig för mycket nyheter om brott och olyckor kan det tänkas bidra till att kultivera verklighetsuppfattningar enligt vilka världen är en farlig plats där man inte kan vara nog försiktig (Shanahan & Morgan, 1999). På en mer generell nivå kan det antas att medierna har betydelse för hur människor ser på de grupper av människor som man inte har särskilt stora direkta, egna erfarenheter av.

Med det sagt finns det i princip ingen forskning som handlar om sambanden mellan medieanvändning och de aspekter av social sammanhållning som den här studien handlar om. Det är därför inte självklart vilka samband som ska förväntas. Det är inte heller självklart vilka typer av medier och medieutbud som kan antas vara viktigast. Nyheter i all ära, men det är fullt möjligt att populärkulturella program som exempelvis Melodifestivalen är lika viktiga för den subjektiva sociala sammanhållningen som Rapport, även om inga program nuförtiden når samma breda genomslag Hylands hörna en gång i tiden gjorde. Det är inte heller säkert att det är mängden exponering för olika typer av medier har störst betydelse: det kan också vara så att det som har störst betydelse är vilka specifika typer av medieinnehåll som människor exponerar sig för. Till sist är det inte heller självklart i vilken riktning eventuella samband går, det vill säga vad som ska tolkas som orsak respektive verkan. De analyser som följer ska därför ses som de första, preliminära och explorativa analyserna.

De två beroende variablerna kommer att utgöras av ett ”utanförskapsindex” som bygger på i vilken utsträckning man känner sig som en del av och som att man behövs i samhället och det ”samhörighetsindex” som bygger på i vilken utsträckning man känner samhörighet med människor som tillhör andra grupper än vad man själv gör. Utanförskapsindexet går från 0–6 med ett medelvärde på 5, och högre värden indikerar att man i större utsträckning känner sig som en del av och som att man behövs i det svenska samhället. Samhörighetsindexet går från 0–24 med ett medelvärde på 12,5, och högre värden indikerar att man i större utsträckning känner samhörighet med människor som tillhör andra grupper än den egna. De oberoende variablerna utgörs av i vilken utsträckning man följer en rad specificerade nyhetsmedier i deras traditionella former. Resultaten redovisas i tabell 5.

När det gäller utanförskapsindexet visar resultaten genomgående lägre indexvärde, det vill säga en högre grad av perceptuellt utanförskap, bland dem som sällan eller aldrig tar del av de olika medierna. Detta tyder på att nyhetsundvikare (Blekesaune m.fl, 2010; Strömbäck m.fl, 2013) präglas av en högre grad av perceptuellt utanförskap än de som regelbundet följer olika nyhetsmedier. Det enda undantaget utgörs av kvällstidningsläsning på papper, men de skillnaderna är inte signifikanta. Vad som är orsak och verkan går dock inte att avgöra.

Tabell 5 Mediekonsumtion, utanförskapsindex och samhörighetsindex

	Utanförskapsindex (indexvärde 0–6)	Samhörighetsindex (indexvärde, 0–24)
Lokala nyheter i P4 [a b]		
Dagligen	5,1	11,0
5–6 dagar/vecka	5,0	11,8
3–4 dagar/vecka	5,2	12,8
1–2 dagar/vecka	5,1	13,1
Mer sällan	5,2	13,4
Aldrig	4,7	13,4
Ekonyheterna i radion [a b]		
Dagligen	5,2	11,8
5–6 dagar/vecka	5,1	12,7
3–4 dagar/vecka	5,2	13,1
1–2 dagar/vecka	5,2	13,2
Mer sällan	5,1	12,7
Aldrig	4,6	13,0
Aktuellt/Rapport i SVT [a b]		
Dagligen	5,2	11,5
5–6 dagar/vecka	5,2	12,8
3–4 dagar/vecka	5,1	13,0
1–2 dagar/vecka	5,0	13,5
Mer sällan	4,8	13,6
Aldrig	4,2	13,1
Regionala nyheter i SVT [a b]		
Dagligen	5,1	11,4
5–6 dagar/vecka	5,2	12,0
3–4 dagar/vecka	5,1	13,0
1–2 dagar/vecka	5,0	13,1
Mer sällan	4,9	13,7
Aldrig	4,3	13,7
TV4 Nyheterna [a b]		
Dagligen	5,1	11,5
5–6 dagar/vecka	5,1	12,6
3–4 dagar/vecka	5,1	12,8
1–2 dagar/vecka	5,0	13,0
Mer sällan	5,0	13,3
Aldrig	4,4	12,9
Morgontidning papper [a b]		
Dagligen	5,2	11,9
5–6 dagar/vecka	5,1	12,7
3–4 dagar/vecka	5,1	12,9
1–2 dagar/vecka	5,0	13,3
Mer sällan	4,9	13,2
Aldrig	4,7	12,9

Forts.

Tabell 5 Forts.

	Utanförskapsindex (indexvärde 0–6)	Samhörighetsindex (indexvärde, 0–24)
Aftonbladet papper		
Dagligen	5,1	11,9
5–6 dagar/vecka	4,2	10,2
3–4 dagar/vecka	4,9	11,6
1–2 dagar/vecka	4,9	11,7
Mer sällan	5,1	12,6
Aldrig	5,0	12,8
Expressen papper [b]		
Dagligen	5,0	11,3
5–6 dagar/vecka	5,1	13,7
3–4 dagar/vecka	4,8	10,9
1–2 dagar/vecka	5,1	11,5
Mer sällan	5,0	12,2
Aldrig	5,0	12,8

Kommentar: Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. [a] och [b] indikerar att skillnaderna (one-way Anova) vad gäller utanförskapsindex respektive samhörighetsindex är statistiskt signifikanta på åtminstone 0,05-nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

När det gäller samhörighetsindexet visar resultaten ett i huvudsak motsatt mönster. Med undantag för kvällstidningarna hittar vi de lägsta indexvärdena, det vill säga en längre grad av upplevd samhörighet med människor som tillhör olika grupper som skiljer sig från den egna, bland dem som *dagligen* tar del av de olika medierna. Även om resultaten i flera fall uppvisar ett kurvlinjärt snarare än linjärt mönster tyder detta på att flitig konsumtion av traditionella nyhetsmedier inte tycks gå hand i hand med att känna samhörighet med olika andra grupper. Återigen går det inte att säga vad som är orsak och verkan. Även om det finns en samvariation mellan utanförskaps- och samhörighetsindexet (Pearson's r = .217) tycks de båda indexen därmed utgöra olika dimensioner.

Som ett ytterligare empiriskt test har jag även undersökt sambanden mellan utanförskaps- och samhörighetsindexet och konsumtionen av nyheter via Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, någon lokal morgontidning, Sveriges Radio, Sveriges Television, Aftonbladet, Expressen, sociala medier samt Flashback online. Resultaten redovisas i tabell 6.

Tabell 6 Mediekonsumtion online, utanförskapsindex och samhörighetsindex

	Utanförskapsindex (indexvärde 0–6)	Samhörighetsindex (indexvärde, 0–24)
Dagens Nyheter på internet [a b]		
Dagligen	5,3	13,5
5–6 dagar/vecka	5,1	13,5
3–4 dagar/vecka	5,0	13,0
1–2 dagar/vecka	5,1	13,5
Mer sällan	5,2	13,7
Aldrig	4,9	12,2
Svenska Dagbladet på internet [a b]		
Dagligen	5,0	12,8
5–6 dagar/vecka	5,3	13,0
3–4 dagar/vecka	5,1	13,5
1–2 dagar/vecka	5,1	13,1
Mer sällan	5,3	13,9
Aldrig	4,9	12,5
Någon lokal morgontidning på internet [a b]		
Dagligen	5,1	12,4
5–6 dagar/vecka	5,2	13,5
3–4 dagar/vecka	4,9	12,3
1–2 dagar/vecka	5,3	13,5
Mer sällan	5,0	13,4
Aldrig	4,9	12,5
Sveriges Radio på internet [a]		
Dagligen	5,2	12,8
5–6 dagar/vecka	5,1	13,9
3–4 dagar/vecka	4,9	13,1
1–2 dagar/vecka	5,2	13,2
Mer sällan	5,1	13,2
Aldrig	4,9	12,8
Sveriges Television på internet [a b]		
Dagligen	5,1	11,8
5–6 dagar/vecka	5,4	12,7
3–4 dagar/vecka	5,0	13,5
1–2 dagar/vecka	5,2	13,0
Mer sällan	5,2	13,6
Aldrig	4,9	12,6
Sociala medier på internet [b]		
Dagligen	5,1	14,1
5–6 dagar/vecka	4,9	13,4
3–4 dagar/vecka	5,2	13,1
1–2 dagar/vecka	5,0	13,8
Mer sällan	5,0	13,1
Aldrig	5,0	11,7

Forts.

Tabell 5 Forts.

	Utanförskapsindex (indexvärde 0–6)	Samhörighetsindex (indexvärde, 0–24)
Flashback på internet [a b]		
Dagligen	3,4	11,9
5–6 dagar/vecka	4,4	12,8
3–4 dagar/vecka	5,0	13,2
1–2 dagar/vecka	4,8	12,2
Mer sällan	5,2	13,9
Aldrig	5,0	12,7
Aftonbladet på internet [a b]		
Dagligen	5,1	13,3
5–6 dagar/vecka	5,0	13,0
3–4 dagar/vecka	5,0	13,1
1–2 dagar/vecka	4,9	12,7
Mer sällan	5,2	12,9
Aldrig	4,9	11,7
Expressen på internet [a b]		
Dagligen	4,9	12,8
5–6 dagar/vecka	4,9	13,6
3–4 dagar/vecka	5,1	13,5
1–2 dagar/vecka	4,8	12,7
Mer sällan	5,2	13,1
Aldrig	5,0	12,3

Kommentar: Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. [a] och [b] indikerar att skillnaderna (one-way Anova) vad gäller utanförskapsindex respektive samhörighetsindex är statistiskt signifikanta på åtminstone 0,05-nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

För att börja med utanförskapsindexet visar resultaten signifikanta skillnader beroende på hur man ofta man tar del av de olika medierna online vad gäller samtliga medier utom sociala medier. I flera fall är värdet lägst bland dem som aldrig tar del av de olika medierna online, men några andra tydliga mönster är svåra att utläsa. Ett påtagligt undantag utgörs dock av Flashback, där värdet på indexet är absolut lägst bland dem som dagligen tar del av Flashback och högst bland dem som ”mer sällan” gör det.

När det gäller samhörighetsindexet visar resultaten signifikanta skillnader beroende av hur ofta man tar del av samtliga medier online utom Sveriges Radio. Delvis i motsats till vad gäller användningen av de olika medierna i deras traditionella format visar resultaten att den upplevda samhörigheten med grupper som skiljer sig från den man själv tillhör tenderar att vara lägst bland dem som aldrig (Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, sociala medier, Aftonbladet, Expressen) använder sig av de olika medierna online. Återigen utgör dock Flashback ett påtagligt undan-

tag: där är den upplevda samhörigheten lägst bland dem som dagligen använder Flashback och högst bland dem som ”mer sällan” gör det.

Dessa resultat tyder sammantaget på att sambanden mellan perceptuellt utanförskap och upplevd samhörighet med människor som tillhör grupper som skiljer sig från den egna å ena sidan, och användning av olika medier på olika plattformar å den andra, är komplexa. De illustrerar därmed att det inte bara handlar om hur ofta man tar del av olika nyhetsmedier eller sajter: det kan också ha betydelse vilken plattform man använder för att ta del av dem. Det i sin tur illustrerar att det innehåll eller de genrer man exponerar sig för troligen har betydelse, men också att det kan finnas olika skäl till varför människor antingen exponerar sig väldigt mycket eller inte alls för olika typer av nyhetsmedier eller sajter. För att ta ett par exempel kan det tänkas att man exempelvis följer nyheterna i SVT dagligen antingen därför att man är mycket politiskt intresserad eller därför att det är en rutin eller ett sätt att fördriva tiden. Omvänt kan det tänkas att skälet till varför någon i princip aldrig tar del av ett visst nyhetsmedium kan vara såväl ointresse som att man väljer att ta del av andra nyhetsmedier i stället. Det kan också tänkas att man tar del av ett visst medium online antingen som alternativ eller som komplement till att följa det i dess traditionella format.

Som ett sista empiriskt test och för att undersöka hur olika faktorer samvarierar har jag gjort två regressionsanalyser med utanförskapsindexet respektive samhörighetsindexet som beroende variabler. Av utrymmesskäl fokuserar jag här på resultaten vad gäller medierna, och de visar att det finns få signifikanta samband mellan mediekonsumtion, perceptuellt utanförskap och upplevd samhörighet efter kontroll för kön, ålder, medborgarskap, årsinkomst, boende och partisympati. När det gäller utanförskapsindexet finns det ett positivt samband (.06) med konsumtion av Ekonyheterna i radion och ett negativt samband (– .10) med konsumtion av Expressen online, men båda är svaga. När det gäller samhörighetsindexet finns det negativa samband med konsumtion av lokala nyheter i P4 (– .24) och av Aftonbladet på papper (– .46) och ett positivt samband med att ta del av nyheter via sociala medier (.27). I övriga fall är sambanden inte signifikanta efter kontroll för kön, ålder, medborgarskap, utbildning, inkomst, boende och partisympati.

Social sammanhållning, perceptuellt utanförskap och upplevd samhörighet

Trots att den dagliga politiska debatten ofta handlar om problem och brister i samhället så är Sverige i internationell jämförelse ett land som bland annat präglas av en väl fungerande demokrati, låg korruption, en hög grad av ekonomisk jämlikhet och ett högt mänskligt välstånd (Framtidskommissionen, 2013). Detta brukar ibland beskrivas som ett resultat av eller uttryck för den ”nordiska modellen” för social sammanhållning, vilken bland annat utmärks av generella välfärdssystem och en stark tilltro till individuell frihet, jämlikhet och solidaritet (Green & Janmaat, 2011; Levay, 2013). I en politisk kultur präglad av detta förutsätts det att politi-

ken ska vara inkluderande och att utanförskap alltid är problematiskt. Politiska slagord som ”alla behövs” (Moderaterna) och ”alla ska med” (Socialdemokraterna) signalerar också en inkluderande ambition.

Trots det visar detta kapitel att det finns en grupp människor som inte känner sig som en del av samhället och som att de inte behövs i samhället. Med reservation för att man alltid ska vara försiktig med nivåskattningar tyder resultaten på att runt 20 procent av de svarande upplever ingen eller inte särskilt stor samhörighet med människor som tillhör andra grupper än dem själva. I den meningen fäster de större vikt vid vad som skiljer människor åt än vad som förenar dem. Det är framförallt vanligt bland grupper som i relativ mening skulle kunna beskrivas som mindre resursstarka: lågutbildade, låginkomsttagare och människor som bor på landsbygd. Det är också vanligare bland sympatisörer till Sverigedemokrater. Dessa resultat illustrerar att även om social sammanhållning ytterst handlar om hur människor upplever sig själv i förhållande till andra och samhället i stort så finns det samband mellan vad som kan beskrivas som objektiva och subjektiva förhållanden (Framtidskommissionen, 2013; Green & Janmaat, 2011). Att följa upp detta och närmare analysera förklaringar till varför vissa befinner sig i ett perceptuellt utanförskap och varför vissa känner en lägre grad av samhörighet med människor som skiljer sig från hur de själva är – och vad det betyder för den sociala sammanhållningen i stort – är en viktig uppgift för fortsatt forskning.

När det gäller mediernas betydelse visar resultaten inga entydiga eller lättförklarliga samband mellan konsumtionen av olika nyhetsmedier i deras traditionella eller digitala format och i vilken grad människor känner samhörighet med andra eller att de utgör en del av och behövs i samhället. De multivariata analyserna visar också att de flesta sambanden mellan medieanvändning och perceptuellt utanförskap respektive upplevd samhörighet inte är signifikanta efter kontroll för olika socioekonomiska faktorer. Det behöver inte betyda att medierna saknar betydelse, utan kan också förklaras av att socioekonomiska eller andra faktorer har större betydelse, av att de mått på mediekonsumtion som har använts är för fokuserade på hur mycket människor exponerar sig för olika nyhetsmedier snarare än på vilka typer av medieinnehåll som de tar del av, eller av hur konsumtionen av olika nyhetsmedier i deras traditionella eller digitala plattformar samvarierar. Här behövs det mer forskning för att förstå och kunna förklara mediernas och medieanvändningens betydelse för den subjektiva sociala sammanhållningen.

På sikt finns det skäl som talar för att en fortsatt fragmentering av mediekonsumtionen kan leda till såväl färre gemensamma referensramar som fler filterbubblor (Pariser, 2011), vilket i sin tur kan få negativa följder för den subjektiva sociala sammanhållningen på en aggregerad nivå. Det förstärks av att människor har en tendens att föredra information som bekräftar de egna åsikterna och verklighetsuppfattningarna (Lodge & Taber, 2013) och av att algoritmer allt mer styr och individualiserar vad vi exponeras för när vi konsumerar nyheter och annat innehåll digitalt (Pariser, 2011). Även om den här studien inte visar några entydiga eller

lättförklarliga samband mellan mediekonsumtion, perceptuellt utanförskap och upplevd samhörighet med andra grupper finns det därför starka skäl att fortsätta undersöka mediernas betydelse för den subjektiva sociala sammanhållningen.

Referenser

Anderson, Benedict (1992). *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.

Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.

Blekesaune, Arild, Eiri Elvestad & Toril Aalberg (2010). ”Tuning out the World of News and Current Affairs – An Empirical Study of Europé's Disconnected Citizens”, *European Sociological Review* 28(1): 110–126.

Bollen, Kenneth A., & Rick H. Hoyle (1990). ”Perceived Cohesion: A Conceptual and Empirical Examination”, *Social Forces* 69(2): 479–504.

Beauvais, Caroline & Jane Jenson (2002). *Social Cohesion: Updating the State of Research*. Ottawa: Canadian Policy Research Networks.

Chan, Joseph, Ho-Pong To & Elaine Chan (2006). ”Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework”, *Social Indicators Research* 75(2): 273–302.

Colletta, Nat J., Teck Ghee Lim & Anita Kelles-Viitanen (red.) (2001). *Social Cohesion and Conflict Prevention in Asia. Managing Diversity Through Development*. Washington, DC: World Bank.

Denham, John (2001). *Building Cohesive Communities: A Report of the Ministerial Group on Public Order and Community Cohesion*. London: Home Office.

Europeiska kommissionen (2010). *Poverty and Social Exclusion. Special Eurobarometer 321*. Bryssel: Europeiska kommissionen.

Framtidskommissionen (2013). *Svenska framtidsutmaningar. Slutrapport från regeringens Framtidskommission*. DS 2013:19. Stockholm: Fritzes.

Friedkin, Noah E. (2004). ”Socal Cohesion”, *Annual Review of Sociology* 30: 409–425.

Green, Andy & Jan Germen Janmaat (2011). *Regimes of Social Cohesion. Societies and the Crisis of Globalization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Levay, Charlotta (2013). *Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa*. DS 2013:3. Stockholm: Fritzes.

Lippman, Walter (1997). *Public Opinion*. New York: Free Press.

Lodge, Milton & Charles S. Taber (2013). *The Rationalizing Voter*. New York: Cambridge University Press.

McCombs, Maxwell, R. Lance Holbert, Spiro Kiousis & Wayne Wanta (2011). *The News and Public Opinion. Media Effects on Civic Life*. Malden: Polity Press.

McPherson, Miller, Lynn Smith-Lovin & James M. Cook (2001). ”Birds of a Feather: Homophily in Social Networks”, *Annual Review of Sociology* 27: 415–444.

Oskarson, Maria & Bo Rothstein (2012). ”Den sociala tilliten – håller vi på att tappa de unga?”, i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Pariser, Eli (2011). *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You*. New York: Penguin.

Ruedin, Didier & Gianni D'Amato (2011). *Social Cohesion Challenges in Europe*. Florens: European University Institute.

Shanahan, James & Michael Morgan (1999). *Television and its Viewers. Cultivation Theory and Research*. New York: Cambridge University Press.

Shehata, Adam & Jesper Strömbäck (2014). ”Mediation of Political Realities: Media as Crucial Sources of Information”, i Frank Esser & Jesper Strömbäck (red.), *Mediatization of Politics. Understanding the Transformation of Western Democracies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Strömbäck, Jesper (2014). *Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation*. 2:a upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Strömbäck, Jesper, Monika Djerf-Pierre & Adam Shehata (2013). ”The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: A Longitudinal Perspective”, *International Journal of Public Opinion Research*, 25(4): 414–435.

Sunstein, Cass (2007). *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press.

Trägårdh, Lars, Susanne Wallman Lundåsen, Dag Wollebaek & Lars Svedberg (2013). *Den svala svenska tilliten.* Förutsättningar och utmaningar. Stockholm: SNS Förlag.

SVERIGE OROAR SIG

HENRIK OSCARSSON OCH MARIA SOLEVID

”Don’t worry, be happy” sjöng Bobbie McFerrin i det tidiga 1990-talet[1]. Och visst är en lycklig befolkning som inte oroar sig för framtiden eftersträvansvärt på många sätt. I många sammanhang framhålls att politikens mål är att skapa lycka, hälsa, frihet och välstånd för de många människorna. Att väcka hopp och skapa förtröstan inför framtiden är lika viktigt som att stilla oro och minska frustration och missnöje. Oro är grundat i en känsla av att sakna kontroll över en situation eller av att något är svårt att förutsäga. Att vi oroar oss kan både handla om personlighetsdrag eller framkallas av yttre faktorer. Oro kan handla om såväl personliga omständigheter som risken att bli arbetslös eller få det sämre ställt. Det kan också handla om samhälleliga omständigheter, som risker och hot i vår omgivning och omvärld. Oavsett omständighet bottnar oro i en negativ känsla för individen (Valentino et al, 2008).

Känslor är samtidigt en viktig en del av alla opinioner och åsiktsyttringar, utan att vi i allmänhet tänker så mycket på det (Neuman et al, 2007). Både positiva känslor som hopp och entusiasm och negativa känslor som oro och rädsla påverkar vad vi tycker och tänker om politik och hur vi hanterar politisk information. Negativa känslor som oro är förknippade med att identifiera hot och risker vilket triggar hjärnans övervakningssystem. Detta leder till ökad uppmärksamhet och en högre grad av informationsinhämtning vilket i sin tur leder till att individen är mer benägen att bryta vanor. Omvänt triggar positiva känslor som entusiasm individens redan existerande dispositioner vilket istället förstärker etablerade vanor.

Människors oro och bekymran fyller alltså viktiga funktioner i samhället, inte minst inom områden som politisk påverkan och opinionsbildning (Neuman et al, 2007; Valentino et al, 2008; Oscarsson & Holmberg 2013). Flera studier pekar på att oro, genom att det leder till ökad informationsinhämtning, ökar en individs motivation för att intressera sig för och engagera sig i politiska frågor (Ibid). ”In other words, experiencing strong emotions is not necessarily at odds with achieving the normative ideals of democratic citizenship” (Valentino et al, 2008: 249). Forskningen har också visat att uppfattningar om samhälleliga omständigheter i högre grad påverkar politiskt beteende än bedömningar av personliga omständigheter (Kinder & Kiewiet, 1981; Mutz, 1994).

Huvudsyftet i det här kapitlet är att belysa vem som oroar sig samt undersöka de politiska konsekvenserna av oro. Vi kommer först att analysera utvecklingen av svenska folkets samhällsoro i det korta perspektivet och hur samhällsoron för-

Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (2015) Sverige oroar sig i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

delar sig i olika befolkningsgrupper. Därefter redovisar vi motsvarande resultat för svenskarnas personliga oro. Avslutningsvis tar vi oss an frågeställningen om orons politiska konsekvenser, det vill säga hur människors samhällsoro och personliga oro påverkar deras politiska bedömningar. Mer specifikt avser vi här att undersöka orons effekter på demokratibedömning, intresse för politik samt vanan att diskutera politik. Är det oro för samhällsutvecklingen eller oro för den mer näraliggande personliga som har störst politiska konsekvenser?

Ökad oro för situationen i Ryssland

För att få en bild av vad människor i Sverige bekymrar sig över i det längre tidsperspektivet har SOM-institutet sedan starten 1986 ställt frågor om hur oroande befolkningen uppfattar utvecklingen inom olika samhällsområden. Frågan vi ställer gäller nuet men tar tydligt sikte på framtiden: ”Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?”. SOM-institutet har frågat om ett mycket stort antal olika samhällsområden men har inte möjlighet att upprepa mätningarna på alla områden varje år. Vissa områden ställs frågor om årligen, medan andra upprepas mer sällan. En fullständig sammanställning av alla orosmätningar återfinns i Bergström & Oscarsson (2014).

Orosuppfattningar är i allmänhet stabila eller förändras långsamt. I likhet med tidigare är det miljörelaterade hot som miljöförstöring och förändringar i jordens klimat som når en hög andel oro (48 respektive 45 procent). Hösten 2014 tillhör terrorism och nynazism de områden där störst andel av befolkningen uttrycker att det är ”mycket oroande” (47 respektive 45 procent). Längst ned på oroslistan återfinns globala epidemier, ökad alkoholkonsumtion och ekonomisk kris (24, 18 respektive 16 procent) (se figur 1).

De största förändringarna i närtid handlar för det första om situationen i Ryssland där den upplevda oron ökat från 13 till 39 procent mellan 2013 och 2014 års mätningar. På motsvarande sätt har oron för militära konflikter också ökat, från 21 till 30 procent oroande. Effekten av Ukrainakrisen är förstås väntad men visar också hur händelser i verkligheten på ett dramatiskt sätt kan orsaka stora förändringar i hotuppfattningar och oro, förändringar som kan leda till växlingar i opinionsklimatet och till att andra tankar, idéer och överväganden blir viktigare. Det är på många sätt ett annat opinionsklimat hösten 2014 än 2013 när det gäller oro för den säkerhetspolitiska situationen i närområdet.

En liknande uppgång finns för området terrorism som ökat mycket, från 29 till 46 procent, mellan 2013 och 2014. Vi får gå tillbaka till de dramatiska händelserna som terrorattackerna mot World Trade Center och Pentagon den 11 september 2001 för att hitta en lika dramatisk förändring. Här handlar det dock inte om någon liknande enskild händelse eller terrorangrepp – den absoluta lejonparten av undersökningen är genomförd före terrorattackerna mot Paris och Köpenhamn i januari 2015. Istället kan den ökade oron sannolikt knytas till Syrienkriget och

rapporteringen om den Islamiska staten (IS). När konflikten trappats upp har rapporteringen från IS attacker och agerande varit omfattande under hösten 2014.

Figur 1 Svenska folkets oro inför framtiden 2013 och 2014. Andel ”mycket oroande” på 19 olika områden (procent)

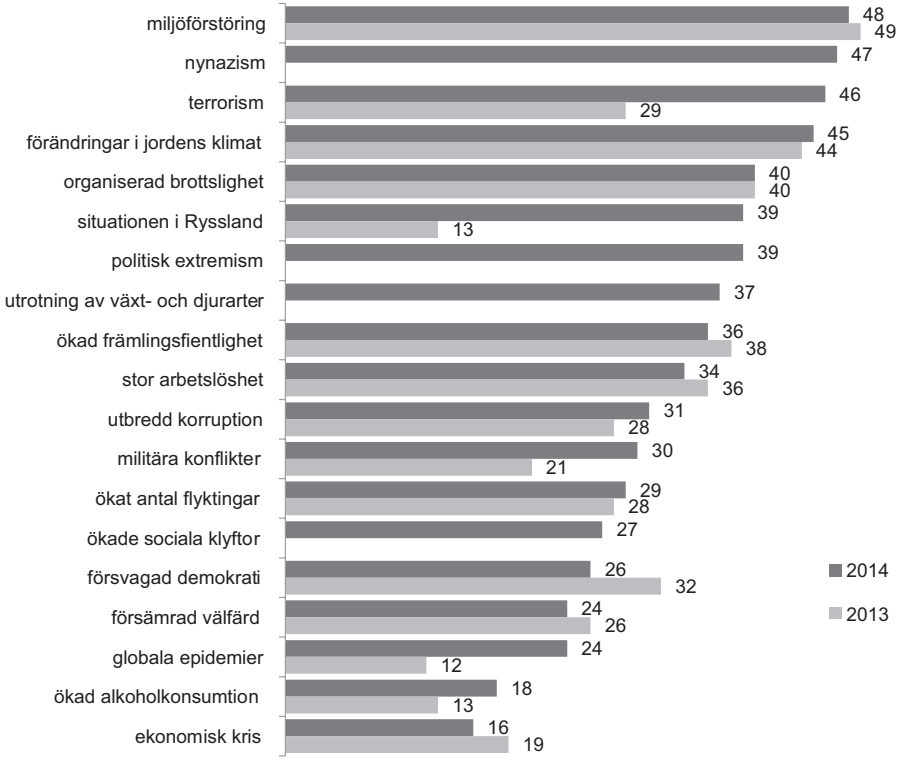

Kommentar: Frågan lyder *Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?* Frågan har fyra svarsalternativ: ”mycket oroande”, ”ganska oroande”, ”inte särskilt oroande” och ”inte alls oroande”. Antalet svarande är omkring 1 650 för 2014 års undersökning (se tabell 2 för detaljer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013 och 2014.

Händelser i omvärlden förklarar även att oron för globala epidemier vuxit. Andelen som uppfattar hotet från globala epidemier som ”mycket oroande” har dubblerats från 12 till 24 procent mellan 2013 och 2014. Orsaken är givetvis utbrottet av ebola i Västafrika. Det stärker också bilden av att det i första hand är händelser i vår omvärld som har haft störst påverkan på svensk samhällsoro i det korta perspektivet.

Till de orosområden som har fallit tillbaka mellan 2013 och 2014 är oron för försvagad demokrati och oron för ekonomisk kris. En plausibel förklaring till minskad oro för demokratin är att det handlar om en klassisk valårseffekt. Vi vet från tidigare att valåren sätter tydliga spår i tidsserierna för de flesta nyckelindikatorer för demokrati: närheten till val leder till ökat politikerförtroende, större gillande av partier, starkare grad av partianhängarskap och ökad nöjdhet med demokratin (se t ex Lennart Weibulls och Sören Holmbergs kapitel om institutionsförtroende i denna volym). Oron för ekonomisk kris hänger nära ihop med tillståndet i den nationella och globala ekonomin och här vet vi att effekterna av den globala finanskrisen avklingat. De ekonomiska utsikterna för Sverige och för egen del uppfattas inte som lika dystra 2014.

Samhällsoro i olika befolkningsgrupper

I tabell 1 återfinns resultat från analyser av skillnader i samhällsoro mellan olika grupper avseende kön, utbildning, inkomst, vänster-högerideologi och partisympati. Det finns förstås många faktorer som påverkar orosuppfattningar, men vi har valt ut några grundläggande variabler för att erbjuda överblick. Vi vet nämligen från tidigare att olika orosområden har olika demografisk profil (Bergström & Oscarsson 2014). Människor oroar sig för olika saker beroende på om de är män eller kvinnor, unga och gamla, eller står till vänster eller höger politiskt. Syftet med översikten är att illustrera det förhållande att oron för olika saker varierar relativt mycket mellan olika befolkningsgrupper.

Män och kvinnor gör i huvudsak likartade bedömningar när det gäller rangordningen av olika orosområden. Men det finns en systematisk könsskillnad i nivåer. Kvinnor uttrycker en starkare oro än män på 18 av de 19 undersökta områdena. Störst könsskillnader återfinns när det gäller miljöförstöring och ökad främlingsfientlighet (båda 18 procentenheter). När det gäller oro för ökat antal flyktingar är män och kvinnor lika oroade (30 mot 28 procent ”mycket oroande”, skillnaden är inte statistiskt signifikant).

Äldre oroar sig mer än yngre. Det gäller för de flesta områden. Mest uttalat är ålderssambanden när det gäller organiserad brottslighet där den äldsta gruppen 65-85 år är avsevärt mer oroade (57 procent) än den yngsta 19-29 år (19 procent). Situationen i Ryssland bedöms vara klart mer oroande bland äldre än yngre, liksom oron för terrorism, ökad arbetslöshet och utbredd korruption.

Utbildningsnivå sammanhänger också med orosuppfattningar. Samhällsoro för miljöförstöring, förändringar i jordens klimat, politisk extremism och ökad främlingsfientlighet är starkare bland högutbildade än lågutbildade. Omvänt är lågutbildade mer oroliga för terrorism, organiserad brottslighet, arbetslöshet och ett ökat antal flyktingar. Skillnaderna är stora och står sig under kontroll för att utbildning samvarierar med ålder på så sätt att yngre tenderar att vara mer högutbildade än äldre.

Tabell 1 Andel som svarar att läget idag är ”mycket oroande” på 19 olika områden bland samtliga och efter kön, ålder, utbildning, vänster-högerideologi och partisympati (procent)

		Kön		Ålder				Utbildning				Vänster-högeridentifikation					Partisympati								
	Alla	M	K	16-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU	KTV	NTV	VE	NTH	KTH	V	S	C	FP	M	KD	MP	SD	FI
miljöförstöring	48	38	56	47	47	47	50	46	41	50	54	69	59	47	39	25	63	54	51	47	32	33	77	32	81
nynazism	47	40	54	44	36	48	58	54	44	48	46	65	51	44	42	36	66	54	44	45	44	52	53	24	66
terrorism	46	39	52	27	34	52	59	60	45	45	37	37	44	53	44	43	33	52	44	43	44	47	36	53	44
förändringar i jordens klimat	45	34	54	43	46	46	43	42	42	44	49	59	53	43	38	30	56	48	43	46	34	37	69	30	68
organiserad brottslighet	40	36	43	19	27	42	57	58	38	37	32	35	38	45	37	39	29	47	39	38	35	39	26	53	30
situationen i Ryssland	39	36	42	19	33	43	51	43	32	40	44	38	39	38	43	39	34	38	51	56	38	46	35	33	47
politisk extremism	39	34	44	39	37	42	38	25	34	41	49	53	42	32	39	37	53	37	34	43	35	47	52	26	63
utrotning av växt- och djurarter	37	32	41	35	35	40	36	38	37	40	34	49	40	41	26	33	53	38	27	30	27	27	52	41	34
ökad främlingsfientlighet	36	27	45	47	37	34	33	27	31	39	44	66	44	30	27	23	69	39	30	31	27	39	57	9	77
stor arbetslöshet	34	26	41	30	27	35	42	49	33	32	27	53	40	36	23	23	47	45	20	22	26	29	31	34	47
utbredd korruption	31	29	34	18	27	33	40	43	29	32	26	34	35	35	26	24	31	38	25	25	25	28	26	40	28
militära konflikter	30	25	35	28	26	32	34	26	26	31	37	33	30	28	32	32	30	28	31	34	30	28	37	25	40
ökat antal flyktingar	29	30	28	23	28	29	32	45	33	27	16	16	19	39	28	39	10	24	25	12	29	17	13	81	11
ökade sociala klyftor	27	21	33	27	26	29	27	26	25	30	28	59	38	27	11	9	61	36	13	10	10	17	40	23	66
försvagad demokrati	26	23	29	24	27	26	27	28	26	28	24	31	30	25	21	26	31	27	20	25	21	21	25	36	33
försämrad välfärd	24	22	25	21	25	21	26	32	19	24	23	48	26	25	14	11	35	30	16	12	11	10	26	36	47
globala epidemier	24	17	30	19	22	26	26	24	23	25	23	27	22	25	21	29	21	25	23	20	23	23	32	26	20
ökad alkoholkonsumtion	18	12	23	12	13	18	25	29	18	17	12	24	21	20	14	10	16	24	17	13	13	27	23	15	14
ekonomisk kris	16	13	19	20	20	14	13	14	17	16	16	18	16	16	13	22	18	15	14	10	16	9	19	19	9
Antal svarande	1654	750	904	233	459	446	517	287	490	369	486	190	386	431	410	199	87	462	109	117	366	64	120	145	36

Kommentar: Procenttalen visar andelen som anser att området är ”mycket oroande”. Antalet svarspersoner varierar något mellan olika områden. Uppgifterna om antalet svarande gäller för området miljöförstöring. Frågan lyder: ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige just nu?”. Utbildning: L=låg (max grundskola eller motsvarande), ML=medellåg (max gymnasium, folkhögskola eller liknande), ML=medelhög (eftergymnasial, ej examen från högskola), H=hög (examen från universitet eller högskola). Ideologi: KTV=klart till vänster, NTV=något till vänster, VE=varken vänster eller höger, NTH=något till höger och KTH=klart till höger. Den högsta skattningen per orosområde och grupp (kön/ålder/utbildning/VH/parti) har markerats med ramar.[2] ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Att oro har politisk sprängkraft märks tydligt i att människor med olika ideologiska vänster-högerståndpunkter gör olika bedömningar. För 12 av de 19 områdena är det personer långt till vänster som uttrycker starkast oro. Störst är sambanden mellan vänsterideologi och oro när det gäller försämrad välfärd och ökade sociala klyftor. Fyrtioåtta procent av de som identifierar sig långt till vänster bekymrar sig mycket för försämrad välfärd. Motsvarande andel bland personer långt till höger är endast 11 procent. Oron för miljön, nynazism och politisk extremism uppvisar också tydliga kopplingar till vänsterideologi. Oron för ökat antal flyktingar är klart starkare bland mitten-högeridentifierade än bland vänsteridentifierade. Oron för ekonomisk kris hör också till de områden som bekymrar personer till höger något mer än personer till vänster.

I tidigare analyser har det varit Sverigedemokraternas sympatisörer som uppvisat starkast oro på de flesta undersökta områden (Oscarsson & Holmberg 2013; Bergström & Oscarsson 2014). År 2014 har SD-sympatisörerna fått sällskap av Feministiskt initiativs sympatisörer. Med den uppsättning av 19 orosområden vi mätt 2014 är SD-sympatisörerna mest oroade på sex områden, här sticker framför allt oron för organiserad brottslighet och ökat antal flyktingar ut (81 procent ”mycket oroande”). Men FI-sympatisörerna 2014 – som endast är 36 personer i denna delstudie – spelar nu i samma division och känner starkast oro på sju områden, mest noterbart miljöförstöring (81 procent), ökad främlingsfientlighet (77 procent) och politisk extremism (63 procent). Det är de två mobiliserande framgångsrika partiernas sympatisörer som toppar listorna över samhällsoro.

Personlig oro

Vid sidan av de långa mätserierna om *samhällsoro* har vi också använt fem olika indikatorer på *personlig oro* i de senaste årens SOM-undersökningar: Att bli allvarligt sjuk, att inte få tillräckligt i pension, att sakna pengar vid en oväntad utgift, att bli utsatt för brott samt att själv bli arbetslös (se tabell 2). Överlag är det mycket små skillnader i nivåskattningarna av andelen mycket oroliga mellan 2012, 2013 och 2014. Rangordningen av indikatorerna på personlig oro är också desamma alla år: andelen svenskar som är mycket oroliga är högst för att bli allvarligt sjuk och lägst för att själv bli arbetslös. År 2014 är omkring en tredjedel av svenskarna oroliga över att bli allvarligt sjuk, drygt en fjärdedel oroar sig över pensionen, en femtedel för att bli brottsutsatt, och omkring 15 procent är mycket oroade för att sakna pengar respektive att bli arbetslös (se också Djerf-Pierre och Wängnerud 2011 och 2014).

En ytterligare observation är att orosnivåerna ligger på en lägre nivå när det gäller indikatorerna på personlig oro jämfört med indikatorerna på samhällsoro som redovisades i tabell 1 ovan. Detta är ett välkänt mönster och liknande observationer finns när det gäller bedömningen av ekonomi där goda och dåliga tider mycket tydligare gör avtryck i bedömningar av den nationella ekonomin jämfört med bedömningar av den personliga ekonomiska situationen (Bergström & Oscarsson, 2014).

När det gäller skillnader i orosnivåer mellan olika grupper är ett par observationer intressanta. Även om män och kvinnor har samma rangordning av orosindikatorerna är som bekant kvinnor mer personligt oroliga än män för samtliga fem indikatorer. När vi undersöker sambandet mellan ålder och oro finns en tudelning. Andelen mycket oroliga är högst bland personer 65 år och äldre när det gäller sjukdom, pension och brottsutsatthet medan andelen mycket oroliga är högst bland personer 29 år eller yngre när det gäller att sakna pengar eller att bli arbetslös. I fyra av fem fall speglar orons åldersstruktur de potentiella risker som olika åldersgrupper kan utsättas för. För yngre personer handlar det om att ta sig in på arbetsmarknaden och få en stadigvarande inkomst. För äldre personer finns också den inkomstrelaterade oron men då istället när det gäller att få för lite i pension. Bland de äldre finns också oro över hälsa. Även om äldre personer inte är de mest brottsutsatta speglar deras oro över detta en känsla av att vara sårbar. Det är viktigt att påpeka att oroskänslor inte alltid är kopplat till den verkliga risken men att den subjektiva känslan av oro över något ändå kan spela stor roll (Djerf-Pierre & Wängnerud 2014).

Personer med lägre utbildning och lägre inkomst uppvisar betydligt högre nivåer av personlig oro för sjukdom, pension, brottsutsatthet, inkomst samt arbetslöshet än personer med högre utbildning och högre inkomst. Till exempel är andelen mycket oroade för att bli allvarligt sjuka 47 procent bland personer med låg utbildning medan motsvarande andel bland personer med hög utbildning är 18 procent. Det är också stora skillnader mellan lågutbildade och högutbildade när det gäller andel mycket oroliga för att inte få tillräckligt i pension (35 procent jämfört med 15 procent) samt att bli utsatt för brott (36 procent respektive 8 procent). Ser vi till inkomst hittar vi också stora skillnader i andelen mycket oroliga bland låg- respektive höginkomsttagare när det gäller pensionen (35 procent respektive 10 procent) samt sakna pengar vid en oväntad utgift (25 procent jämfört med 3 procent).

Till sist har vi också jämfört orosnivåerna bland svarspersoner med olika position på vänster-högerskalan samt bland partiernas sympatisörer. Ideologi ger inte upphov till lika stora skillnader i orosbedömningar som de socioekonomiska faktorerna. Samtidigt vet vi ju att ideologisk position i sin tur delvis påverkas av socioekonomisk position. Det finns en allmän tendens att personer som står i mitten eller till vänster på skalan upplever mer personlig oro än personer som står till höger. Bland partiernas sympatisörer ser vi högst orosnivåer bland Sverigedemokraternas sympatisörer samt delvis också bland Feministiskt initiativs väljare. Sverigedemokraternas sympatisörer är de som mest oroar sig för att bli allvarligt sjuka eller inte få tillräckligt i pension. Sympatisörer till Socialdemokraterna, Sverigedemokraterna och Feministiskt initiativ tillhör alla de mest oroade över att bli utsatta för brott (23 procent). V, SD och FI:s sympatisörer oroar sig också mest för att sakna pengar vid en oväntat oväntad utgift (18, 19 respektive 19 procent mycket oroliga).

Tabell 2 Andel som svarar att fem olika saker är ”mycket oroande” bland samtliga 2012-2014 och efter kön, ålder, utbildning, vänster-högerideologi och partisympati 2014 (procent)

				Kön		Ålder				Utbildning				Hushållsinkomst			Vänster-högeridentifikation					Partisympati								
	2012	2013	2014	M	K	16-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU	Låg	Med	Hög	KTV	NTV	VE	NTH	KTH	V	S	C	FP	M	KD	MP	SD	FI
Bli allvarligt sjuk	32	23	28	23	32	15	20	33	36	47	25	29	18	39	28	16	30	31	29	24	21	29	33	27	24	22	24	15	36	31
Inte få tillräcklig pension	30	22	23	19	26	13	20	29	23	35	21	23	15	35	23	10	30	25	28	14	15	30	28	13	13	14	8	17	38	28
Bli utsatt för brott	22	16	18	14	21	6	12	19	27	36	18	14	8	25	18	8	17	19	20	13	16	15	23	16	15	14	12	7	23	23
Sakna pengar vid oväntad utgift	19	15	12	9	15	15	14	11	11	19	14	12	6	25	10	3	17	14	14	8	8	18	15	11	9	7	7	6	19	19
Bli arbetslös	17	13	12	11	14	22	13	15	4	17	16	14	6	21	13	5	14	15	16	10	5	17	16	10	5	8	6	10	15	11
Antal svarande	1467	1388	1511	697	814	232	460	432	387	225	467	346	463	348	646	397	167	350	393	379	194	72	356	90	94	303	55	94	112	50

Kommentar: Procenttalen visar andelen som anser att området är ”mycket oroande”. Antalet svarspersoner varierar något mellan olika områden. Uppgifterna om antalet svarande gäller för området Att bli arbetslös. Frågan lyder: ”Om du ser till din egen situation, hur oroade upplever du själv följande inför framtiden? ”. Svarsalternativen är Mycket oroande, Ganska oroande, inte särskilt otoande samt Inte alls oroande. Utbildning: L=låg (max grundskola eller motsvarande), ML=medellåg (max gymnasium, folkhögskola eller liknande), ML=medelhög (eftergymnasial, ej examen från högskola), H=hög (examen från universitet eller högskola). Hushållsinkomst: Låg=300 000 kr/året eller lägre, Med=301 000 -700 000 kr/året, Hög= Över 700 000 kr/året. Ideologi: KTV=klart till vänster, NTV=något till vänster, VE=varken vänster eller höger, NTH=något till höger och KTH=klart till höger.
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012-2014.

Orons politiska konsekvenser

Huvudfrågeställningen för forskningen om orosuppfattningar handlar inte om orosnivåerna i sig själva. Tidsserier och gruppjämförelser kan visserligen fungera som ett slags väderprognos för hur det allmänna opinionsklimatet förändras och även ge idéer om vilka faktorer som skapar oro hos olika befolkningsgrupper. Men när dagen är slut är det orons *konsekvenser* för politisk opinionsbildning som är mest intressant, åtminstone ur ett statsvetenskapligt perspektiv: Vi vill veta mer om hur och på vilket sätt människors oro för samhället och oro för egen del påverkar deras sätt att ta ställning politiskt. Nedan ska vi närmare undersöka hur samhällsoro respektive personlig oro påverkar hur nöjd man är med demokratin, intresse för politik samt benägenheten att delta i politiska diskussioner.

Enligt tidigare forskning som vi refererade till i kapitlets inledning bör vi förvänta oss att oroliga personer är mer intresserade och engagerade i politik. Vidare bör vi förvänta oss att effekterna av samhällsoro är starkare än effekterna av personlig oro. Det betyder i korthet att vi bör hitta starkare samband mellan samhällsoro och demokratibedömning, politiskt intresse och politisk diskussion än mellan personlig oro och demokratibedömning, politiskt intresse och politisk diskussion. Samtidigt har tidigare resultat visat att just personlig oro är förknippat med lägre demokratinöjdhet och politiskt intresse (Djerf-Pierre & Wängnerud, 2014). Det är således rimligt att förvänta sig att effekten av personlig oro ser annorlunda ut än den förväntade positiva effekten av samhällsoro.

För att undersöka sambanden mellan oro och politiskt beteende under kontroll för andra faktorer har vi använt oss av regressionsanalys. För att få en sammanhållen bild av hur oro påverkar har vi slagit ihop elva indikatorer på samhällsoro till ett samhällsorosindex (Cronbach's alpha 0,81) och de fem indikatorerna på personlig oro till ett personligt orosindex (Cronbach's alpha 0,78). Vi väljer att illustrera sambanden mellan oro och politiskt beteende med grafer som baseras på regressionsanalyser. Graferna utläses så här: Ju mer till höger på den horisontella x-axeln, desto mer orolig är man. Ju högre upp på den vertikala y-axeln, desto mer nöjd med demokratin, desto högre politiskt intresse och desto mer diskuterar man politik. I korthet betyder kurvor som lutar uppåt att vi har ett positivt samband mellan oro och politiskt beteende, eller ”ju mer oro desto nöjdare med demokratin/intresserad av politik/diskuterar politik”. Kurvor som lutar neråt indikerar ett negativt samband. Horisontella kurvor indikerar att det inte finns något statistiskt samband.

Den första grafen nedan (figur 2) visar sambandet mellan personlig oro och stöd för demokratin (till vänster i bild) respektive sambandet mellan samhällsoro och stöd för demokratin (till höger i bild). Under kontroll för kön, ålder, utbildning, inkomst och självskattat självförtroende påverkar både personlig oro och samhällsoro signifikant demokratibedömningar men i negativ riktning. Sambandet mellan samhällsoro och demokratinöjdhet är starkare än sambandet mellan

personlig oro och demokratinöjdhet, detta illustreras genom att kurvan är brantare för sambandet mellan samhällsoro och demokratinöjdhet. Jämför man den minst personligt oroade personen med den mest personligt oroade personen sjunker, allt annat lika, graden av nöjdhet med demokratin 0,15 steg på den fyragradiga bedömningsskalan. På samma sätt är en väldigt samhällsoroad person, under kontroll för andra variabler, omkring 0,5 steg mindre nöjd med demokratin än en inte alls samhällsoroad person. Även om sambanden är signifikanta är det viktigt att poängtera att effekterna är begränsade i storlek (se Djerf-Pierre & Wängnerud 2014 för liknande resultat).

Figur 2 Effekter av personlig oro respektive samhällsoro på demokratibedömningar (predicerade värden med konfidensintervall).

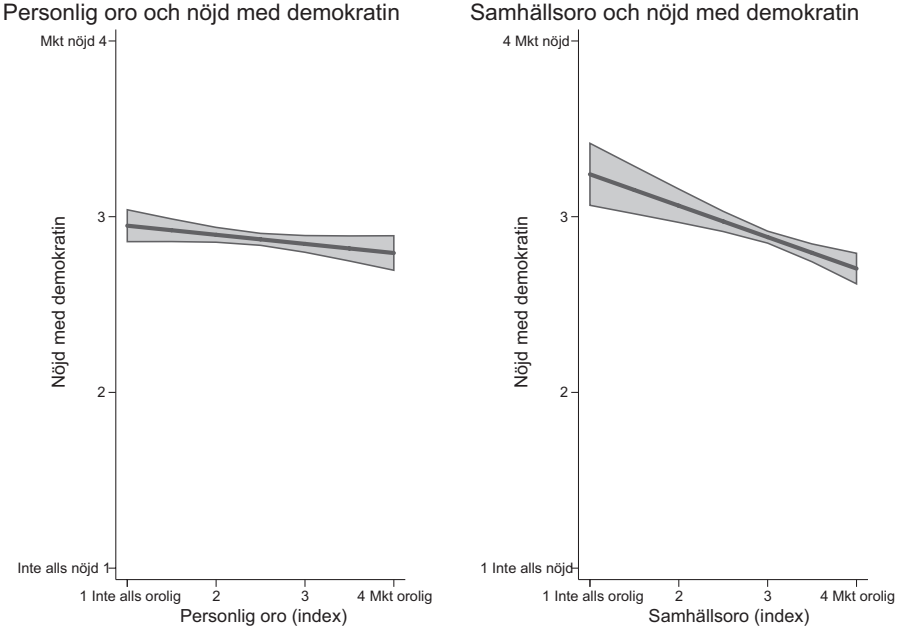

Kommentar: Ovanstående predicerade effekter är uträknade från en regressionsanalys (OLS) med nöjd med demokratin som beroende variabel, med personlig oroindex och samhällsoroindex som oberoende variabler och med kön, ålder (dummyvariabler, 30-49 år/50-65 år/65-85 år, 16-29 som referenskategori), utbildning (dummyvariabler, medellåg/medelhög/hög, låg som referenskategori), hushållsinkomst (dummyvariabler, 301 000-700 000/över 700 000 kr, under 301 000 kr som referenskategori) och självuppskattat självförtroende som kontrollvariabler. Vid beräkningen av predicerade värden av effekten av personlig oro respektive samhällsoro på nöjd med demokratin hålls alla andra variabler vid sina medelvärden. Resultaten håller också vid kontroll med en ordinallogistisk regression. Regressionsanalysen som utgör underlaget till grafen kan fås av kapitelförfattarna vid förfrågan.

Nöjd med demokratin. Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket den svenska demokratin fungerar i Sverige? Svarsalternativ Mycket nöjd (1), Ganska nöjd (2), Inte särskilt nöjd (3) respektive Inte alls nöjd (4).

Personlig oro utgörs av ett additivt index av de fem frågorna Bli allvarligt sjuk, Inte få tillräckligt i pension, Sakna pengar vid oväntad utgift, Bli arbetslös och Bli utsatt för brott. Värde 1 motsvarar ”Inte alls orolig, värde 4 motsvarar svar ”Mycket orolig”. Svarspersoner med svar på minst fyra av fem frågor ingår i indexet. Cronbach’s alpha är 0,81.

Samhällsoro utgörs av ett additivt index av de elva frågorna Miljöförstöring, Stor arbetslöshet, Situationen i Ryssland, Försämrad välfärd, Organiserad brottslighet, Ökad alkoholkonsumtion, Ökat antal flyktingar, Försvagad demokrati, Utbredd korruption, Terrorism, Förändringar i jordens klimat. Värde 1 motsvarar ”Inte alls orolig” på samtliga frågor, värde 4 motsvarar svar ”Mycket orolig” på samtliga frågor. Svarspersoner med svar på minst nio av elva frågor ingår i indexet. Cronbach’s alpha är 0,78.

För information om *kön*, *ålder* (fyra åldersgrupper), *utbildning* (fyra utbildningsgrupper) och *hushållsinkomst* (fyra inkomstgrupper), se tabell 2 och 3. *Självuppskattat självförtroende.* Allmänt sett, hur är ditt självförtroende? Svarsalternativ från Mycket bra (0) till Mycket dåligt (10).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Figur 3 Effekter av personlig oro respektive samhällsoro på intresse för politik (predicerade värden med konfidensintervall)

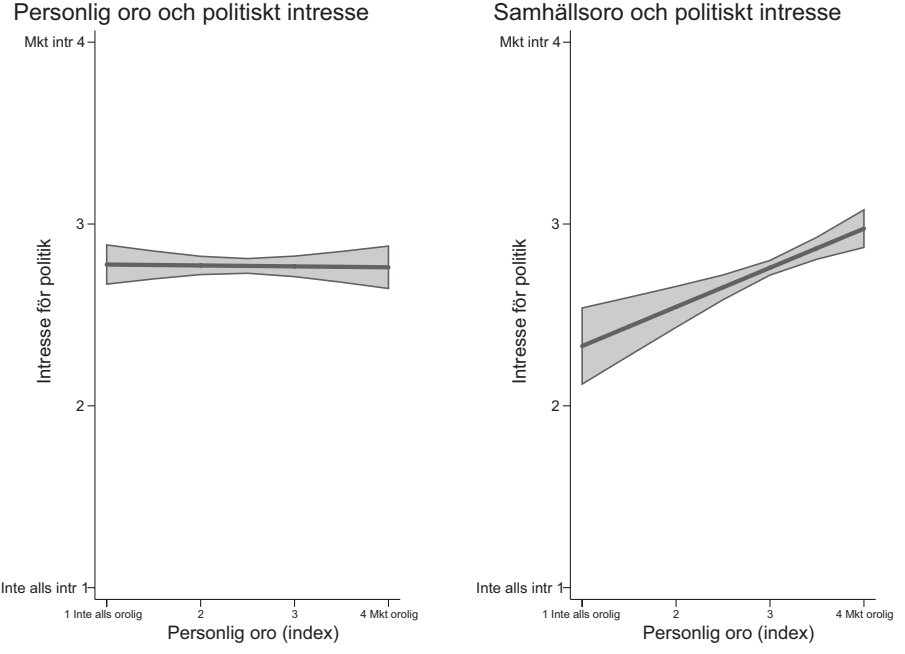

Kommentar: Ovanstående predicerade effekter är uträknade från en regressionsanalys (OLS) med politiskt intresse som beroende variabel, med personlig oroindex och samhällsoroindex som oberoende variabler och med kön, ålder, utbildning, inkomst och självuppskattat självför-

troende som kontrollvariabler. Vid beräkningen av predicerade värden av effekten av personlig oro respektive samhälloro på politiskt intresse hålls alla andra variabler vid sina medelvärden. Resultaten håller också vid kontroll med en ordinal logistisk regression. Regressionsanalysen som utgör underlaget till grafen kan fås av kapitelförfattarna vid förfrågan.

Politiskt intresse. Hur intresserad är du i allmänhet av politik? Svarsalternativ Mycket intresserad (1), Ganska intresserad (2), Inte särskilt intresserad (3) respektive Inte alls intresserad (4). För information om övriga variabler, se tabell 1, tabell 2 och tabellkommentar under figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Figur 3 visar sambandet mellan personlig oro och intresse för politik (till vänster i bild) respektive sambandet mellan samhällsoro och intresse för politik (till höger i bild). Som den horisontella linjen avslöjar finns det inget samband mellan personlig oro och intresse för politik. Detta resultat skiljer sig från vad som tidigare har hittats (se Djerf-Pierre & Wängnerud, 2014). Graden av samhällsoro påverkar däremot politiskt intresse. Allt annat lika är nivån av politiskt intresse högre bland personer som är mycket oroliga för samhällsutvecklingen medan nivån av politiskt intresse är lägre bland personer som inte är oroliga. I genomsnitt höjs den förväntade intressenivån från ”inte särskilt intresserad” (värde 2 på y-axeln) till ”ganska intresserad” (värde 3 på y-axeln) när vi rör oss från den minst till den mest oroade personen. Att samhällsoro ger den här ”positiva” effekten på politiskt intresse är särskilt intressant om vi beaktar vilka grupper det är som oroar sig (i högre grad personer med lägre socioekonomisk status) och vilka det är som vanligtvis intresserar sig för politik (i högre grad personer med högre socioekonomisk status).

Figur 4 visar sambandet mellan personlig oro och hur ofta man diskuterat politik under de senaste 12 månaderna (till vänster i bild) respektive sambandet mellan samhällsoro och hur ofta man diskuterat politik (till höger i bild). Som i fallet med politiskt intresse kan vi se att det inte finns något samband mellan personlig oro och hur ofta man diskuterat politik. Den horisontella linjen visar att det under kontroll för andra faktorer inte finns några skillnader i diskussionsfrekvens mellan personer med olika mycket personlig oro. Samhällsoro har däremot en väntad positiv effekt på hur ofta man diskuterar politik. Personer med högre samhälloro diskuterar oftare politik än personer med lägre samhällsoro.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att oro, både personlig och samhällelig, negativt påverkar uppfattningar om den svenska demokratin medan samhällsoro positivt påverkar politiskt intresse och politisk diskussion.

Figur 4 Effekter av personlig oro respektive samhällsoro på hur ofta man diskuterat politik (predicerade värden med konfidensintervall)

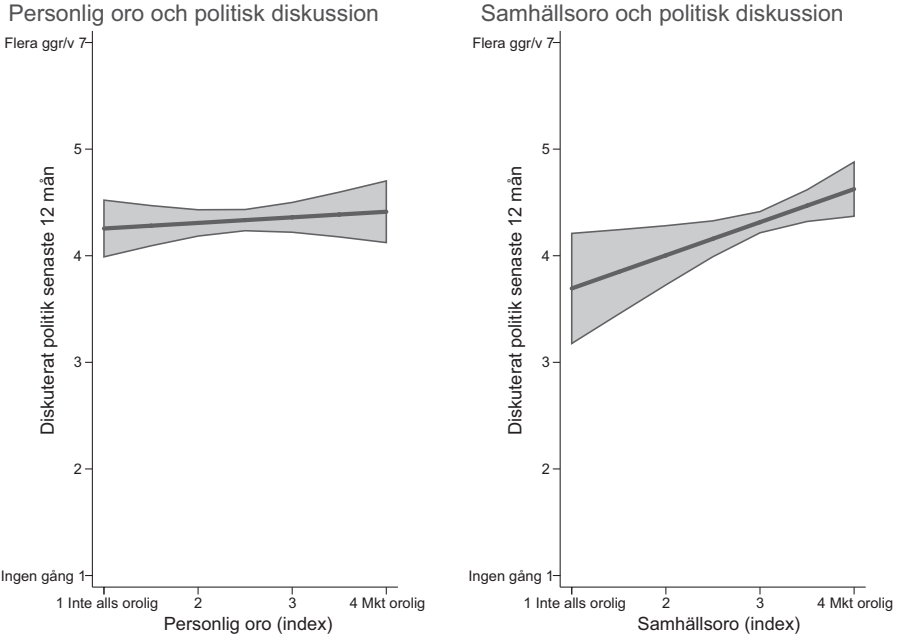

Kommentar: Ovanstående predicerade effekter är uträknade från en regressionsanalys (OLS) med politisk diskussion som beroende variabel, med personlig oroindex och samhällsoroindex som oberoende variabler och med kön, ålder, utbildning, inkomst och självuppskattat självförtroende som kontrollvariabler. Vid beräkningen av predicerade värden av effekten av personlig oro respektive samhälloro på politisk diskussion hålls alla andra variabler vid sina medelvärden. Resultaten håller också vid kontroll med en ordinallogistisk regression. Regressionsanalysen som utgör underlaget till grafen kan fås av kapitelförfattarna vid förfrågan.

Politisk diskussion. Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort något av följande: Diskuterat politik. Svarsalternativ Ingen gång (1), Någon gång under de senaste 12 månaderna (2), Någon gång i halvåret (3) Någon gång i kvartalet (4), Någon gång i månaden (5), Någon gång i veckan (6) respektive Flera gånger i veckan (7). För information om övriga variabler, se tabell 1, tabell 2 och tabellkommentar under figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Sverige oroar sig

I det här kapitlet har vi visat att svenskarnas oro för samhällsutvecklingen påverkas tydligt av händelser i Sverige och världen. Under 2014 har fokus flyttats från det nationella till det globala planet. Hösten 2014 var svenskarna relativt sett mer upptagna med att oroa sig för globala epidemier, terrorism, utvecklingen i Ryssland och militära konflikter än tidigare. Samtidigt minskade oron för mer inhemska bekymmer, såsom ekonomisk kris och oron för hög arbetslöshet. Vi menar att de

tydliga skillnaderna mellan olika befolkningsgrupper visar att samhällsoro framstår alltmer som en central indikator för att ställa väderprognos för opinionsklimatet och för att följa opinionsbildning och politisk påverkan i det svenska samhället.

Vad som oroar svenskarna personligen uppvisar inte samma förändringar från år till år. Svenskarna är överlag också mindre oroliga över att bli sjuka eller sakna pengar än vad de är för miljöförstöring eller politisk extremism. Nivåerna av personlig oro är också starkt socioekonomiskt strukturerade där personer med lägre socioekonomisk status är betydligt mer oroade för hälsa och pengar än personer med högre socioekonomisk status.

De politiska konsekvenserna av oro ser också helt olika ut för samhällsoro respektive personlig oro. Visserligen påverkar personlig oro svagt negativt hur nöjd man är med demokratin men överlag är slutsatsen att personlig oro inte spelar så stor roll alls på det sätt vi undersökt det här. Däremot är konsekvenserna av samhällsoro desto mer uttalade där vi både ser lägre stöd för demokratin och högre politiskt intresse och benägenhet att diskutera politik bland personer som är mycket oroliga jämfört med personer som är lite eller inte alls oroliga. De mekanismer som oro, och då särskilt samhällsoro, ger upphov till i form av ökad informationsinhämtning och ett ökat engagemang verkar stämma samtidigt som det givetvis får ses som bekymrade att oro leder till att stödet för den svenska demokratin minskar något.

I den internationella orosforskningen pekar mycket just nu på att orons politiska konsekvenser ser olika ut för olika grupper. Beroende på personers egen status i samhället eller den egna självkänslan kan oro för vissa individer ha en positiv och engagerande effekt medan det för andra kan ha en negativ och alienerande effekt. Att gå vidare med mer fördjupade analyser av orons konsekvenser är därför en angelägen uppgift.

Noter

1 Kapitlet skrivs inom ramen för forskningsprojektet ”Orons politik” som finansieras av Vetenskapsrådet. Projektledare är Lena Wängnerud.

2 I en regressionsanalys där kön, ålder, utbildning, hushållsinkomst, partisympati, personlig oro och självskattat allmän självförtroende samtidigt testas mot samhällsoroindex finns signifikanta skillnader i samhällsoro mellan män och kvinnor, alla åldersgrupper samt mellan de med lägst och högst utbildning. Det finns inga skillnader i oro mellan personer med olika hushållsinkomst. Sverigedemokraternas sympatisörer är signifikant oroligare än Centerpartiet, Folkpartiets och Moderaternas sympatisörer medan det under kontroll inte finns några signifikanta orosskillnader mellan SD:s sympatisörer och V, S, KD, MP och FI:s sympatisörer. Ersätts partisympati med vänster-högerskala i regressionsanalysen visar resultaten att personer klart eller mycket till höger är signifikant mindre oroliga än personer klart till vänster.

Referenser

Bergström, Annika & Henrik Oscarsson (2014). *Mittfåra & marginal.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Djerf-Pierre, Monika & Lena Wängnerud (2015). Gender, sociotropic anxiety and risk society. Explaining gender differences in anxiety to social risks and threats. Kommande i *International Journal of Public Opinion Research*.

Djerf-Pierre, Monika & Lena Wängnerud (2014). ”Politiska konsekvenser av personlig oro”. I Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Djerf-Pierre, Monika och Lena Wängnerud (2011), ”Människors oro och politikens ansvar”, i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö* (s. 163-180). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Kinder, Donald R. & Kiewiet, D. Roderick (1981). Sociotropic politics: the American case. *British Journal of Political Science,* 11(2): 129-161

Mutz, Diana C. (1994). Contexualizing Personal Experience. The Role of Mass Media. *Journal of Politics*, 56(3): 689-714

Neuman, Russel W, George E. Marcus, Ann N. Crigler & Micahel MacKuen (red) (2007). *The Affect Effect. Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm, Norstedts Juridik.

Valentino, Nicholas A., Vincent L. Hutchings, Antoine J. Banks & Anne K. Davis (2008). “Is a Worried Citizen a Good Citizen? Emotions, Political Information Seeking, and Learning via the Internet.” *Political Psychology* 29(2): 247-273.

DEMOKRATINS HALOEFFEKT

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Det finns en klar valårseffekt i svensk politik. Förtroendet för olika politiska fenomen tenderar att stiga under valår. Väljarna uppskattar sina partier mer och de politiska institutionerna värderas högre. Graden av partiövertygelse liksom partiernas popularitet brukar gå upp när det är val (Holmberg, 1994; Strömbäck och Johansson, 2006). Det är resultat som är mycket tydliga i de årliga SOM-undersökningarna alltsedan starten på 1980-talet. Den kausala mekanismen bakom fenomenet tror vi har att göra med att demokratiska val skapar uppmärksamhet för politikens möjligheter och väcker positiva förväntningar. Enskilda människor får vara med och påverka och kanske blir resultatet att något blir bättre; chansen finns i alla fall.

Utöver valårseffekten på de politiska institutionerna har vi genom åren också tyckt oss kunna se att förtroendet för flera andra institutioner än de politiska också har brukat gå upp under valår. Vi talar inte om några större ökningar, men dock en tendens (Holmberg och Weibull, 2007). Frågan är om dessa mindre ökningar har något samband med förtroendeuppgångarna för de politiska institutionerna. Kan det möjligen vara så att det positiva förtroendetillskottet för politikens institutioner smittar av sig på samhällets övriga institutioner? Mekanismen på individnivå skulle i så fall vara att när man tror mer på de demokratiska/politiska institutionerna är det inte underligt att det också färgar av sig på andra offentliga institutioner som styrs av det demokratiska samhället – som till exempel på rättsväsendet, på sjukvården och på skolan. Däremot borde med ett sådant synsätt effekterna på mer privata institutioner som företag, banker och medier vara mindre. Samtidigt kan det givetvis inte uteslutas att ett mer förtroendefullt politiskt samhällsklimat också kan få positiva följdverkningar även utanför den politiska/offentliga sektorn.

Vi har tidigare pekat på att valår och förtroendet för politikens institutioner kan ha en *haloeffekt* på förtroendet för samhällets övriga institutioner (Holmberg och Weibull, 2007). Med haloeffekt menar vi att det finns en överspridning i förtroendet mellan olika institutioner. I förhållandet till året före höjer ett valår förtroendet för de demokratiska/politiska institutionerna samtidigt som förtroendet för andra samhällsinstitutioner också går upp. Den upplevda berördheten och betydelsen av samhällsinstitutionerna ökar. Vi kan även uttrycka det så att valårets ökande tilltro till politikens institutioner tenderar att agera draglok för förtroendet för de flesta andra samhällsinstitutioner. Det är den hypotes som vi systematiskt skall pröva i detta kapitel. Vi har i SOM-undersökningarna tillgång

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2015) Demokratins haloeffekt i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

till systematiska förtroendemätningar som omspänner sju val och inte mindre än ett tjugotal olika institutioner.[1]

Men först görs en sedvanlig översikt för det svenska institutionsförtroendet (Holmberg och Weibull, 2014). Vi inleder med hur förtroendet såg ut valåret 2014 – och sedan hur det har förändrats under de snart trettio år som det har mätts i SOM-undersökningarna samt vilka gruppskillnader som finns i förtroendebedömningarna.

Stort institutionsförtroende 2014

Svenskarnas förtroende för samhällsinstitutioner har inom ramen för den nationella SOM-undersökningen mätts sedan starten 1986. Den första undersökningen omfattade emellertid bara elva institutioner. Urvalet täckte några av samhällets mest centrala institutioner – de politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutionerna. Förtroendemätningarna har efter hand utökats och sedan 2005 har svarspersonerna fått ta ställning till tjugoen samhällsinstitutioner.[2] Svarspersonerna får bedöma de enskilda institutionerna på en femgradig skala från mycket stort till mycket litet förtroende med mittalternativet varken stort eller litet förtroende. Det har inte givits något explicit alternativ för ingen uppfattning. Resultatet från 2014 års mätning redovisas i tabell 1.

Det oftast använda kriteriet på förtroende är andelen som har mycket eller ganska stort förtroende – som regel presenterat som andelen minst ganska stort förtroende. Med en sådan avgränsning är allmänhetens genomsnittliga förtroende – alltså den genomsnittliga andelen som har mycket eller ganska stort förtroende – över samtliga tjugoen institutioner når 2014 40 procent. Sjukvården åtnjuter högst förtroende med 68 procent – en något högre andel än de senaste två mätåren, men i stort sett på samma nivå som valåret 2010. Därefter kommer polisen och universitet/högskolor med 61 respektive 58 procent. År 2013 hade universitet/högskolorna något högre förtroende än polisen, men båda institutionerna har 2014 större förtroende bland allmänheten än för ett år sedan. Över 50 procent stort förtroende når även radio-tv (55 procent), Riksbanken och domstolarna (båda 51 procent).

I mitten av de rangordnade förtroendebedömningarna finner vi bland andra grundskolan, riksdagen, regeringen och Svenska kyrkan. Mellan 35 och 40 procent av de svarande uppger att de har stort förtroende för dem.

Lägst förtroende har de politiska partierna, Europaparlamentet och EU-kommissionen, där mindre än en fjärdedel av allmänheten uppger sig ha stort förtroende. I jämförelse med 2013 har samtliga tre fått ett ökat förtroende, men de två EU-institutionerna har de senaste två mätåren gått upp mer än de politiska partierna som 2014 ligger lägst bland de tjugoen undersökta institutionerna.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2014 (procent och balansmått)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Förtroende-balans
Sjukvården	15	53	10	9	3	100	+56
Universitet/högskolor	9	49	35	4	3	100	+51
Polisen	11	50	25	11	3	100	+47
Radio/TV	8	47	35	8	2	100	+45
Riksbanken	12	39	40	6	3	100	+42
Domstolarna	12	39	34	10	5	100	+36
FN	10	38	36	10	6	100	+32
Regeringen	7	39	33	15	6	100	+25
Grundskolan	6	37	38	15	4	100	+24
Riksdagen	5	35	41	14	5	100	+21
Svenska kyrkan	7	27	39	14	13	100	+7
Dagspressen	3	29	43	19	6	100	+7
Kungahuset	9	25	36	14	16	100	+4
Kommunstyrelserna	2	25	48	19	6	100	+2
Bankerna	5	27	37	22	9	100	+1
Storföretagen	2	25	45	20	8	100	-1
Försvaret	6	21	43	22	8	100	-3
De fackliga org	3	25	40	22	10	100	-4
EU-kommissionen	3	20	47	18	12	100	-7
Europaparlamentet	3	20	47	18	12	100	-7
De politiska partierna	1	20	49	21	9	100	-9

Kommentar: Antalet svarspersoner varierar mellan 1 611 och 1 660. Analysen bygger på editionen Riks-SOM 1 2014 där frågan ställdes i sin helhet. Personer som hoppat över hela frågan eller ej besvarat förtroendefrågan för någon särskild institution är inte medtagna i procenttalen. Dylika svar var sällsynta och lämnades av endast mellan fem och sju procent för de olika institutionerna. Förtroendebalansen kan gå mellan +100 (alla svarspersoner anger stort förtroende) och – 100 (alla svarspersoner anger litet förtroende).

***Källa*:** Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Tabell 1 redovisar även en så kallad förtroendebalans. Förtroendebalansen är ett mått som SOM-institutet traditionellt använt för att väga samman stort och litet förtroende. Enkelt uttryckt är förtroendebalansen ett mått där både andelen stort och andelen litet förtroende vägs in genom att andelen stort förtroende minskas med andelen litet förtroende.[3] Måttet tar således hänsyn till andelen svarande som har litet förtroende för respektive institution. Utgångspunkten är att en institutions ställning även påverkas av hur stor andel av allmänheten som har litet förtroende för den. Vi kan se att även institutioner som ligger högt i förtroende bland allmänheten kan ha inte obetydliga andelar med litet förtroende, exempelvis sjukvården och polisen där andelarna med litet förtroende är över tio procent. Den institution som har lägst andel litet förtroende är, som i tidigare års mätningar,

universitet/ högskolor, där istället en stor andel av svarspersonerna placerar sig i mitten av skalan.

Av de tjugoen undersökta institutionerna 2014 har femton en positiv och sex en negativ förtroendebalans. Det är en mer positiv förtroendebedömning än de senaste tre mätåren, då motsvarande siffror var i genomsnitt tretton respektive åtta. Den genomsnittliga förtroendebalansen 2014 är +18, att jämföra med +10 år 2013, +13 2012 och +14 2011. Däremot är genomsnittsbalansen på samma nivå som valåret 2010 (+19). Det ger stöd för vår hypotes om valårets positiva inverkan på förtroendebedömningarna.

Redovisningen i tabell 1 utgår från balansmåttet. När vi i likhet med tidigare år grupperar de undersökta institutionerna efter deras förtroendebalans återkommer i stort sett samma mönster som i tidigare års mätningar:

- En liten grupp institutioner åtnjuter mycket stort förtroende (sjukvården, universitet/högskolor, polisen, radio-tv och Riksbanken) alla har som lägst ett balansmått på över +40.
- En grupp institutioner åtnjuter ganska stort förtroende (domstolarna, FN, regeringen, grundskolan och riksdagen) med en förtroendebalans mellan +36 och +21.
- En relativt stor grupp institutioner har i stort sett samma andel positiva som negativa bedömningar (Svenska kyrkan, dagspressen, Kungahuset, kommunstyrelserna, bankerna, storföretagen, försvaret och de fackliga organisationerna) med mellan +7 och -4 i förtroendebalans.
- De institutioner som åtnjuter ganska eller mycket lågt förtroende (EU-kommissionen, Europaparlamentet och de politiska partierna) med en förtroendebalans mellan -7 och -9.

De senaste årens förtroendemätningar visade på en långsam ökning av gruppen institutioner som ligger kring noll, alltså de mest polariserade. Valåret 2014 finns det emellertid en svag ökning av antalet institutioner som får en övervikt för stort förtroende, men skillnaden är förhållandevis begränsad; även om nivån ligger något högre 2014 är rangordningen efter balansmått i stort sett densamma som under tidigare mätår. Den högre nivån för valåret visar på ett mönster som vi ska återkomma till.

Långsiktiga förändringsmönster

Institutionsförtroende är inte något som annat än i undantagsfall förändras kraftigt mellan enskilda år. Förändringarna sker över längre tidsperioder och förändringsmönstret varierar mellan olika typer av institutioner. De senaste årens förändringar i institutionsförtroendet måste betraktas i ljuset av de långsiktiga vågrörelserna.

Redovisningen av de senare bygger helt på våra tidigare presentationer (jfr Holmberg och Weibull, 2014).

Offentliga institutioner som sjukvården, grundskolan uppvisar ett likartat förändringsmönster, även om förtroendenivåerna kan variera. Det är institutioner som generellt uppbär stort förtroende, men där allmänhetens bedömningar också kan påverkas av hur de ideologiska vindarna blåser (jfr Nilsson, 2015). Fram till början av 1990-talet hade de ett stabilt om än svagt fallande förtroende bland allmänheten för att därefter öka kraftigt i förtroende, delvis som ett svar på förslag om nedskärningar i det offentliga. I slutet på 1990-talet har förtroendet på nytt gått ner och stabiliserat sig på en lägre nivå – balansmått på mellan +40 och +60. De senaste åren har dock mönstren inte någon entydig tendens, men för 2014 uppvisar samtliga uppgångar. Universiteten ligger förhållandevis stabilt men har ökat något i förtroende de senaste åren.

Förtroendet för polisen och domstolarna uppvisar ett gemensamt mönster. Det har under de senaste åren varit på i stort sett samma nivå, men samtidigt uppvisat relativt stora skillnader mellan enskilda år. År 2014 uppvisar båda en klar uppgång men ingen av dem når upp till 2010 års höga förtroendebalans.

För Svenska kyrkan och Kungahuset, två institutioner som representerar en äldre typ av institutioner är den långsiktiga tendensen sjunkande.[4] Det gäller särskilt förtroendet för Kungahuset. För Svenska kyrkan är nedgången mindre och har, liksom för Kungahuset, stabiliserats något de senaste åren. Också förtroendet för försvaret har minskat sedan mitten av 1990-talet, men har efter en mycket låg förtroendebalans 2008 på nytt börjat öka. Också mellan 2013 och 2014 stiger försvarets förtroendebalans.

De ekonomiska institutionerna uppvisar relativt stora skillnader under de tjugofem år som förtroendet för dem studerats. Den mest spektakulära förändringen är det kraftigt minskade förtroendet för bankerna som följde av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet, då förtroendet för bankerna sjönk som en sten, ett förtroendefall som är unik i SOM-undersökningarnas långa mätserie. Också storföretagen fick ett minskat förtroende under den dåvarande lågkonjunkturen men inte i lika hög grad som bankerna. Den ekonomiska konjunkturens effekter på bedömningarna framgår av att förtroendekurvorna efter några års uppgång på nytt föll under IT-kraschen efter år 2000 och senare vid finanskrisen 2008. Den uppgång i förtroende som fanns valåret 2010 har förbytts i nedgång och bankerna åtnjuter 2014 obetydligt högre förtroende än under finanskrisens bottenår 2009. Förtroendet för de fackliga organisationerna ökade något under 1990-talets lågkonjunktur för att sedan stabiliseras, låt vara på en relativt låg nivå. Sedan mitten av 00-talet finns det dock en svag uppgång som fortsätter 2014.

De politiska institutionerna präglas av andra rörelsemönster. Här spelar de politiska valen en viktig roll. Det cykliska mönstret för regering och riksdag karaktäriseras av att förtroendet ökar under valår i förhållande till åren närmast före. Senare i kapitlet ska vi närmare granska mönstren i dessa uppångar, men vi kan redan här

fastslå att valårseffekten är tydlig alla valår sedan den nationella SOM-mätningen inleddes 1986 (jfr Holmberg, 1994).[5] Valåret 2010 ökade således förtroendet för regeringen, riksdagen och kommunstyrelserna och det är samma mönster vi ser valåret 2014 i förhållande till 2013. Samtidigt finns det en komplikation i tolkningen av bedömningarna när det som 2014 sker ett regeringsskifte. Bland dem som svarar tidigt i SOM-undersökningen – före regeringsförklaringen – är det troligt att man bedömer den avgående regeringen, bland dem som svarar sent ökar sannolikheten för att det är den nya regeringen som bedöms. Ett stöd för en sådan tolkning finns i analyser av hur S- och M-sympatisörer bedömer regeringen.[6]

Uppgången i förtroende för de politiska institutionerna gäller också Europaparlamentet och EU-kommissionen, där förtroendebalansen från en mycket låg nivå vid mätningarnas start 1998 (-40 respektive -42) ökade efter hand till cirka -20 år 2010 för att i samband med eurokrisen på nytt minska till -22 respektive -26. Siffrorna för 2014 antyder dock en svag uppgång som reflekterar en något mindre negativ EU-inställning bland svenskarna. En internationell institution som FN ligger förhållandevis stabilt.

Figur 1 Förtroendet för tjugoen samhällsinstitutioner 1986-2014 (förtroendebalans)

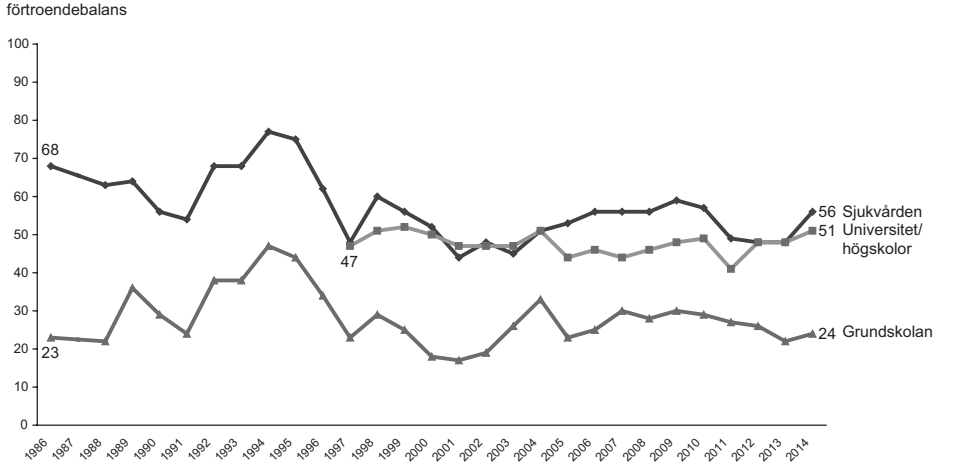

Figur 1 forts

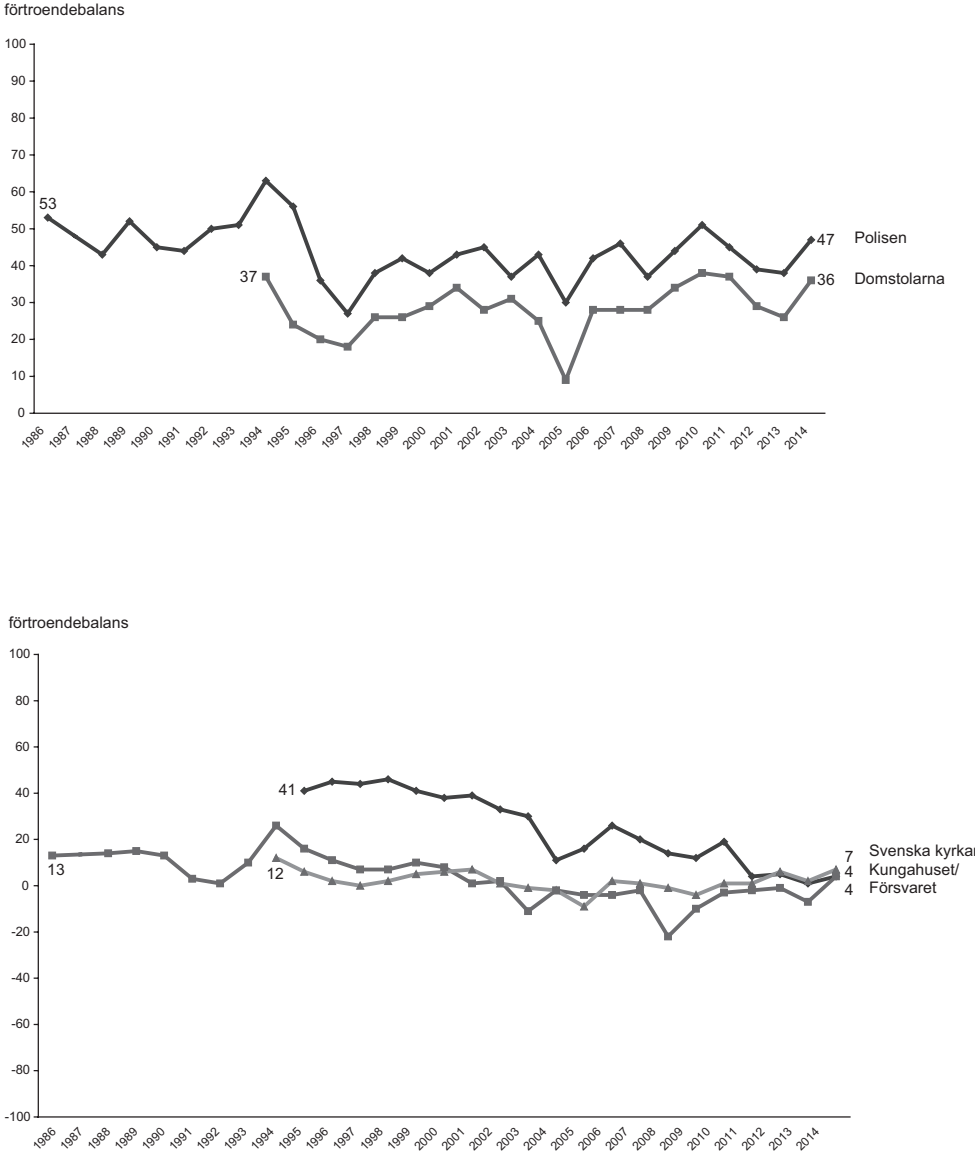

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2014.

Figur 1 forts

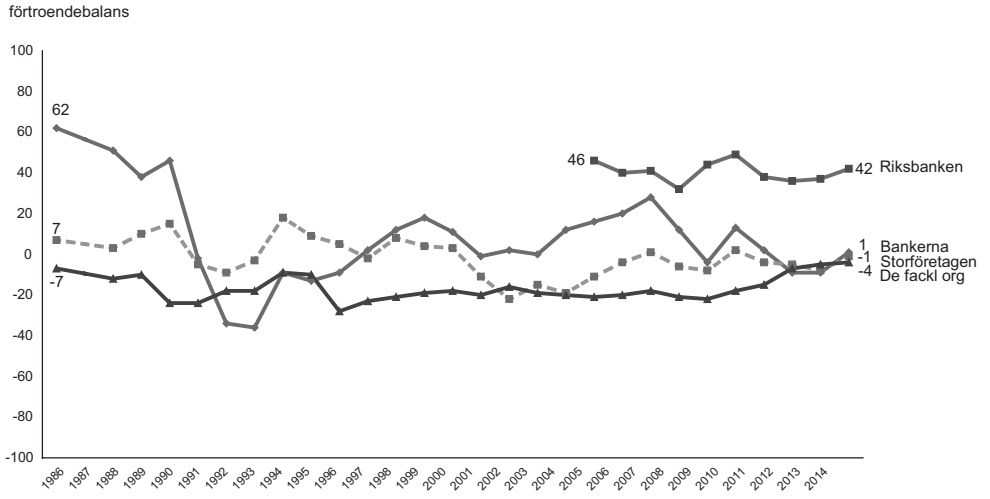

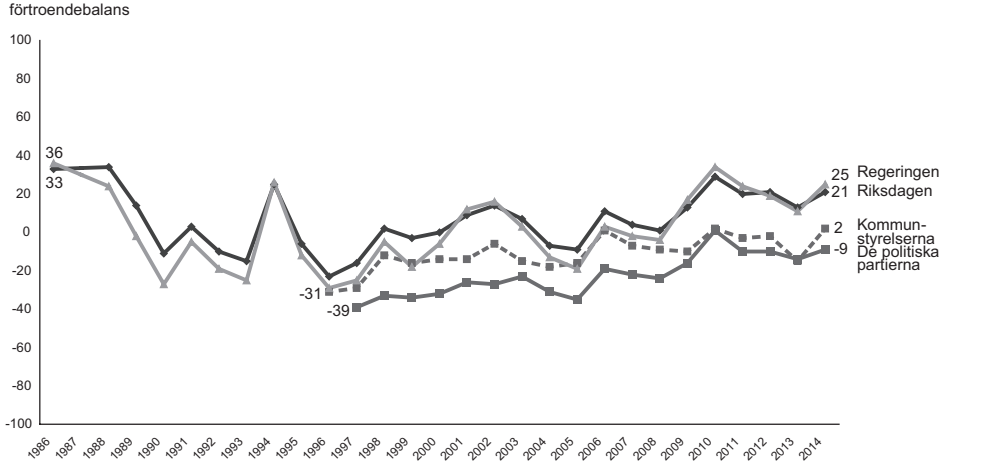

Figur 1 forts

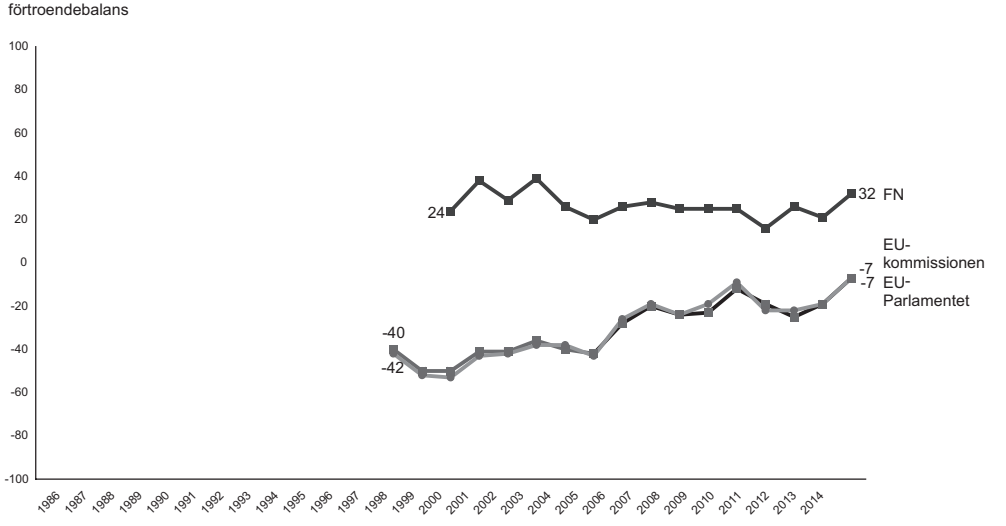

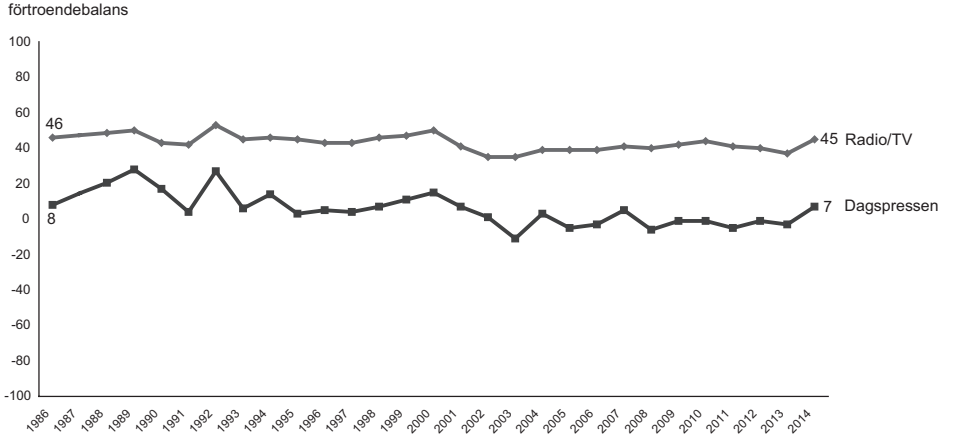

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2014.

Förtroendet för medieinstitutionerna har i jämförelse med de ekonomiska och politiska institutionerna varit mycket stabilt. Radio-tv har varit förankrad på omkring +40, men visar sig öka 2014 efter flera års svagt fallande förtroendebalans. För dagspressen är tendensen lite mer skiftande. Under 1990-talet var förtroendet för dagspressen klart på den positiva sidan av balanslinjen. Därefter har tendensen vikit något till ett minus i förtroendebalansen. År 2014 noteras dock en tydlig uppgång.

Sammanfattningsvis kan vi efter några relativt stabila år notera en ökning i svenskarnas institutionsförtroende år 2014. Det gäller både den genomsnittliga förtroendebalansen och fleralet enskilda institutioner. Vad valårseffekten betyder för detta utfall ska vi återkomma till.

Tydliga förtroendedimensioner

Av förändringsmönstren i förtroendebedömningen kan vi klart utläsa att finns betydande samband mellan hur olika institutioner bedöms. Det gäller inte minst de politiska, främst riksdag och regering. Men det finns också överlag en stark positiv samvariation i förtroendebedömningarna: den som har stort förtroende för en institution har stor sannolikhet att ha det också för andra och de som har lägre förtroende för en har det som regel även för andra (Holmberg och Weibull, 2010). I 2014 års förtroendemätning finns det således inte någon negativ korrelation mellan bedömningarna av de tjugoen institutionerna. Sambanden är för flertalet relativt starka. De starkaste finns inte oväntat mellan EU-kommissionen och Europaparlamentet, mellan regering och riksdag (.63) och mellan de politiska partierna och de två EU-institutionerna.

Vi har studerat de interna sambandsmönstren genom en explorativ faktoranalys baserad på förtroendebedömningarna av de tjugoen institutionerna (tabell 2).

Den explorativa lösningen ger fyra dimensioner: *Det politiska Sverige, Det sociala Sverige, Det etablerade Sverige* och *MedieSverige*. EU-institutionerna utgör kärnan i den dimension vi kallar *Det politiska Sverige*, där de politiska partierna, riksdagen och regeringen också laddar högt. *Det sociala Sverige* inkluderar främst sjukvården, polisen, grundskolan och försvaret. Det som vi valt att kalla *Det etablerade Sverige* är en dimension där Kungahuset, storföretagen, bankerna och Svenska kyrkan laddar högst, medan dimensionen *MedieSverige* vid sidan av radio-TV och dagspress även inkluderar de fackliga organisationerna.

Utfallet överensstämmer huvudsakligen med vad vi sett i analyser från tidigare år, men det finns även en del skillnader. År 2013 laddade exempelvis regeringen högre i etablissemangsfaktorn än i den politiska och riksdagen uppvisade inget tydligt mönster.[7] Särskilt intressant är att vi finner den största likheten i utfall med motsvarande analyser valåret 2006, då det, i likhet med 2014, blev regeringsskifte (Holmberg och Weibull, 2007). Det ger ett ytterligare perspektiv på valårseffekten som det år då förtroendebedömningarna ökar i tydlighet.[8]

Tabell 2 Dimensioner i förtroendebedömningarna 2014 (faktorladdningar)

	Det politiska Sverige	Det sociala Sverige	Det etablerade Sverige	MedieSverige
EU-kommissionen	.84	.06	.31	.13
Europaparlamentet	.83	.07	.32	.14
Riksdagen	.67	.27	.14	.27
Regeringen	.58	.47	.04	.12
FN	.58	.47	.04	.12
Kommunstyrelserna	.43	.41	.22	.26
Sjukvården	.04	.72	.10	.17
Polisen	.11	.69	.27	.07
Grundskolan	.21	.53	.18	.23
Försvaret	.21	.52	.38	.01
Domstolarna	.38	.46	.37	.21
Kungahuset	.15	.13	.73	-.06
Storföretagen	.19	.18	.68	.15
Bankerna	.13	.19	.65	.14
Svenska kyrkan	.23	.19	.50	.25
Riksbanken	.39	.36	.48	.19
Radio-tv	.12	.20	.15	.81
Dagspressen	.18	.09	.15	.77
De fackliga org.	.30	.18	.01	.59
Universitet/högskolor	.37	.33	.22	.33
Förklarad varians	18%	14%	13%	11%

Kommentar: Principalkompontentanalys med Kaisers kriterium, varimaxrotering. De institutioner som har endast en svag laddning inom respektive dimension har streckats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Förväntade gruppskillnader

Det allmänna mönstret är att det finns en stor samstämmighet i allmänhetens förtroendebedömningar av de tjugoen samhällsinstitutionerna. Det hindrar dock inte att det i några avseenden finns tydliga skillnader. I våra analyser har vi årligen följt upp sådana skillnader med hänsyn till kön, ålder, utbildning och ideologisk orientering. Analysen är gjord på grundval av andelen mycket plus ganska stort förtroende.

Skillnaden mellan kvinnors och mäns bedömningar är förhållandevis små. Det genomsnittliga förtroendet – mycket plus ganska stort förtroende – över alla de tjugoen institutionerna är bland kvinnor 41 procent och bland män 38 procent. Enbart på fyra punkter finns det signifikanta skillnader när det gäller nivån – för

Tabell 3 Institutionsförtroende efter kön, ålder, utbildning och vänster-höger 2014 (procent)

	Kv	M	15-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU	KV	NV	VE	NH	KH
Regeringen	45	47	41	53	44	44	34	38	46	59	45	48	30	54	61
Polisen	66	57	66	65	61	57	60	59	62	65	54	67	55	64	68
Sjukvården	68	69	67	64	68	73	70	64	67	71	66	71	63	71	69
Försvaret	29	25	34	30	26	20	23	24	28	30	14	25	26	31	36
Riksdagen	40	40	33	45	41	37	30	31	42	53	41	44	27	43	52
Bankerna	36	28	45	29	29	32	34	33	31	29	21	33	30	31	45
Dagspressen	34	29	25	32	30	36	31	27	27	39	33	38	23	35	30
De fackliga org.	29	27	29	30	28	26	27	24	30	33	47	45	21	17	13
Radio-tv	58	51	46	50	56	63	54	52	52	59	65	62	43	58	51
Grundskolan	47	40	53	49	43	33	33	39	46	51	46	46	40	44	42
Storföretagen	24	31	36	28	22	27	20	30	27	27	12	21	22	34	54
Svenska kyrkan	38	29	29	37	31	35	31	30	30	41	25	33	30	39	40
Domstolarna	51	52	50	57	52	45	35	46	54	64	47	53	43	58	60
Riksbanken	47	55	40	56	52	50	39	47	52	61	41	48	43	61	64
Kungahuset	39	29	34	33	32	38	39	34	36	32	17	25	31	47	54
Kommunstyrelserna	27	26	23	24	28	31	28	23	27	28	28	33	22	25	26
Universitet/högskolor	58	58	71	63	54	50	40	54	58	71	64	60	49	61	60
De politiska partierna	23	19	28	22	19	20	18	18	22	25	30	24	16	20	23
EU-kommissionen	25	19	24	28	18	20	15	16	26	29	19	23	17	23	34
EU-parlamentet	26	18	27	26	18	20	17	17	26	28	20	22	17	24	36
FN	51	44	49	57	45	39	38	42	52	56	53	52	36	49	56
Genomsnitt	**41**	**38**	**40**	**42**	**38**	**38**	**34**	**36**	**40**	**45**	**38**	**42**	**33**	**42**	**46**

Kommentar: LU = lågutbildade, MLU: medellågutbildade, MHU = medelhögutbildade, HU = högutbildade. Ideologisk självplacering: KV = klart vänster, NV = något vänster, VE = varken eller, NH = något höger, KH = klart höger. Förtroendemätningen är baserad på Riks-SOM 1-3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

tre av dessa har kvinnor ett högre förtroende och männen för en. Det är framför allt förtroendet för polisen som skiljer sig mellan könen; bland kvinnorna har 66 procent mycket eller ganska stort förtroende för polisen, bland männen 57 procent. Det kan även nämnas att kvinnor ligger klart högre i förtroende för bankerna, medan männen har större förtroende än kvinnor för Riksbanken. I övrigt är skillnaderna inte signifikanta men kvinnor har genomgående en eller par procentenheter större förtroende än vad män har. Det är samma mönster som tidigare år.

Åldersskillnaderna i förtroendet är något större än könsskillnaderna även om genomsnittliga andelen med stort plus ganska stort förtroende över de tjugoen institutionerna ligger på nästan samma nivå i olika åldersgrupper. Störst är förtroendet bland dem i gruppen 30-49 år. Tidigare analyser har visat att det framför allt är de yngsta och de äldsta som skiljer ut sig, men mönstret är inte lika entydigt 2014. De klaraste åldersskillnaderna finns i bedömningarna av universitet/högskolor (större förtroende bland yngre), grundskolan (yngre), radio-tv (äldre), dagspressen (äldre) och försvaret (yngre). Vi har tidigare visat det här rör sig om skillnader som har att göra med egen personlig erfarenhet: de som har större erfarenhet tenderar också att ha större förtroende (Holmberg och Weibull, 2014).

Det finns ytterligare ett åldersmönster att observera. Det visar sig 2014 att de yngsta (16-29 år) och åldersgruppen 30-49 år gör likartade – oftast positiva – förtroendebedömningar. Det skiljer sig något från tidigare mätår då de yngsta oftast hade störst förtroende. Däremot gäller fortfarande att personer i övre medelåldern är de som genomsnittligt har lägst institutionsförtroende. Att också de äldsta har ett förhållandevis lågt förtroende har delvis sin förklaring i att en större andel bland de äldre inte tar ställning utan placerar sig i mitten.

När det gäller utbildning är det genomgående mönstret att högutbildade uppvisar störst förtroende – genomsnittet över de tjugoen institutionerna är 45 procent, i jämförelse med 34 procent bland lågutbildade; bland lågutbildade är också andelen som inte tar ställning genomsnittligt högre. För sjutton av institutionerna har högutbildade störst förtroende. Endast i fråga om Kungahuset ligger någon annan utbildningsgrupp klart högre – de lågutbildade, medan utbildningskillnaderna är relativt små i bedömningar av bankerna, storföretagen och kommunstyrelserna. Mönstret i bedömningarna mellan olika utbildningsgrupper är mycket stabilt över tid.

Ideologisk självplacering är den faktor som ger störst utslag för flera av samhällsinstitutionerna. Det finns en klar vänster-högerskillnad i det genomsnittliga institutionsförtroendet – bland personer klart till vänster är genomsnittet över de 21 institutionerna 38 procent, bland dem längst till höger 46 procent. Det som bidrar till skillnaderna är främst de högerorienterades betydligt större förtroende för Kungahuset, storföretagen och bankerna. De två institutioner där personer till vänster har störst förtroende är radio-tv och de fackliga organisationerna. Resultatet av bedömningarna av förtroendet för regeringen kan förefalla anmärkningsvärt.

Som tidigare har framhållits ligger förklaringen till den jämna fördelningen att man har bedömt olika regeringar – de avgående respektive den tillträdande (se not 6).

Det finns en haloeffekt

I analysen av förtroendet över tid har vi sett tydliga indikatorer på valårens betydelse för svenska folkets institutionsförtroende. Resultatet pekar i riktning mot vår inledande hypotes att förtroendet för de flesta samhällsinstitutioner skall gå upp valår jämfört med året före valet. Vi ska nu systematiskt pröva vårt antagande med tyngdpunkten i de politiska institutionernas roll. Där förväntar vi oss att förtroendet för de demokratiska/politiska institutionerna skall öka. Om politikens institutioner skall kunna fungera som draglok för övriga institutioners förtroende bör deras förtroende förändras extra mycket i positiv riktning.

Vår utgångspunkt har vi tagit i de årliga förändringarna i svenskarnas institutionsförtroende, alltså de kurvor över tid som vi tidigare redovisat (figur 1). I SOM-undersökningarna kan vi totalt sedan slutet på 1980-talet studera 451 årliga förändringar i graden av förtroende för olika institutioner. I 45 procent av dessa årliga förtroendeförändringar kan vi notera en minskning i förtroendet jämfört med föregående år. Nästa lika ofta kan en ökning i förtroendet iakttas (44 procent). I resterande 11 procent är förtroendet oförändrat mellan två angränsande år.

Mot den bakgrunden kan vi iaktta en första tydlig indikator på en haloeffekt. Den visar sig när vi jämför graden av institutionsförtroende under ett valår med motsvarande förtroende året innan. Det framgår då att förtroendeuppgångar är mycket vanligare än förtroendenedgångar eller inga förtroendeförändringar alls. Totalt har vi 123 fall där institutionsförtroende under valår kan jämföras med förtroendet året dessförinnan. I hela 79 procent av dessa fall ökar institutionsförtroendet valår. Minskar gör det endast i 16 procent av fallen medan 5 procent uppvisar frånvaro av någon form av förtroendeförändring. Uppgångar i institutionsförtroende är med andra ord klart vanligare valår (79 procent) än för ett genomsnittligt år (44 procent).

Valens haloeffekt kan också demonstreras genom att se på vad som händer med förtroendet när det *inte* är val. Det visar sig då att institutionsförtroendet har en tendens att minska när det inte är val. Vi har sammanlagt 328 fall där vi kan jämföra institutionsförtroende icke-valår med förtroendet året innan. I 56 procent av dessa fall minskar institutionsförtroendet, i 31 procent ökar det och i 13 procent förblir förtroendet oförändrat. Det vi ser är att när det inte är val tenderar institutionsförtroendet gå ned medan det tvärtom tenderar att gå upp när det är val. Haloeffekten finns.

Resultatet blir nästan exakt detsamma om vi begränsar analysen till vad som händer året efter ett valår. Förtroendet minskar då för en majoritet av institutionerna (54 procent av fallen), förblir stabilt för 15 procent och ökar för 31 procent av fallen. Vi har en tydlig haloeffekt, även om den helt uppenbart inte är hundraprocentig.

I tabell 4 framgår hur stor och omfattande haloeffekten har varit i samband med de sju val vi kan studera med hjälp av data från den nationella SOM-undersökningen. Fem val uppvisar en tydlig effekt, speciellt valet 1994 då alla samhällsinstitutioner uppmättes för ett ökat förtroende och den genomsnittliga förtroendeförändringen blev hela +8,4 procentenheter. Övriga val som också kan noteras för en positiv haloeffekt är valen 1998, 2006, 2010 och 2014. Vid valet 2014 uppvisade också alla institutioner en förtroendeökning, men den genomsnittliga uppgången blev något mindre, +4,4 procentenheter. I valen 1998, 2006 och 2010 fanns det några enstaka institutioner som inte ökade sitt förtroende och de genomsnittliga förtroendeuppgångarna blev något lägre, +3,8, +4,1 respektive +3,1 procentenheter.

Tabell 4 Valårseffekter på graden av institutionsförtroende (procentenheter)

	Snittförändring i institutionsförtroende: Andel mycket + ganska stort förtroende	Antal institutioner med: pos förändring	ingen	neg förändring	Totalt antal inst.
1990-1991	-2,7	3	2	6	11
1993-1994	+8,4	12	0	0	12
1997-1998	+3,8	16	0	1	17
2001-2002	-0,3	9	2	9	20
2005-2006	+4,1	20	0	1	21
2009-2010	+3,1	16	2	3	21
2013-2014	+4,4	21	0	0	21
Medeltal sju valårspar	+3,0	97	6	20	123

***Kommentar**:* SOM-data för institutionsförtroende 1990 – 2014. Valårsparet 1987 1988 saknas eftersom någon jämförbar mätning av institutionsförtroende inte gjordes 1987. Procenten har beräknats bland personer som besvarat förtroendefrågorna, som har fem svarsalternativ: mycket/ganska stort förtroende, varken eller, mycket/ganska litet förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-1914.

Två val under vår undersökningsperiod avviker och uppvisar ingen haloeffekt. Det gäller främst valet 1991 men också valet 2002. I båda fallen är det endast en minoritet av de studerade institutionerna som kan noteras för ett förtroendelyft. Och den genomsnittliga förtroendeförändringen blir negativ istället för positiv.

Varför just dessa båda val inte uppvisar någon haloeffekt kan man spekulera om. Med endast totalt sju undersökta val och två avvikande fall är det svårt att hitta några glasklara förklaringar. Det är exempelvis inte så enkelt att det har att göra med regeringsskifte och det extra förväntanslyft som en ny regering kanske kan ge (Holmberg och Weibull 2007). Valet 1991 ledde till ett byte av regering men ingen

haloeffekt. Valet 1994 ledde också till ett regeringsskifte och en rekordstor haloeffekt. Bland de sju undersökta valen resulterade fyra i byte av regering. I tre av dessa fall finner vi en haloeffekt, i ett fall ingen effekt. Vi har tre val utan efterföljande regeringsskifte – två med haloeffekt, ett utan. Det är uppenbart att vårt undersökningsmaterial är för tunt för att kunna göra några trovärdiga generaliseringar.[9]

I tabell 5 prövar vi hypotesen att valens förtroendeökande effekter främst skall återfinnas för de politiska institutionerna. Vi antar att det är dessa som fungerar som draglok för det generella institutionsförtroendet. Vi ser på de genomsnittliga förändringarna i förtroendet för de tjugoen institutioner vi studerat i sju val. Bland dessa tjugoen samhällsinstitutioner finns fyra centrala, svenska politiska institutioner – Regeringen och Riksdagen, och som samlade kollektiv institutioner Kommunstyrelserna och De politiska partierna.

Tabell 5 Genomsnittliga valårseffekter på förtroendet för 21 institutioner under sju val åren 1990-2014 (procentenheter)

		Snittförändring i institutionsförtroende: Andel mycket + ganska stort förtroende	Antal institutioner med: pos förändr	ingen förändr	neg förändr	Summa Inst.
1	Regeringen	+9,6	7	0	0	7
2	Riksdagen	+8,9	7	0	0	7
3	Kommunstyrelserna	+6,2	5	0	0	5
4	Polisen	+5,3	6	1	0	7
5	Politiska partierna	+3,4	4	1	0	5
6	Sjukvården	+3,1	5	1	1	7
7	EU-kommissionen	+3,0	3	0	1	4
8	EU-parlamentet	+2,5	3	0	1	4
9	Domstolarna	+2,4	4	0	1	5
10	Svenska kyrkan	+2,2	5	0	1	6
11	Kungahuset	+2,2	4	0	1	5
12	Fackliga organisa	+2,0	7	0	0	7
13	Grundskolan	+1,6	5	0	2	7
14	Storföretagen	+1,6	5	0	2	7
15	Försvaret	+1,4	4	1	2	7
16	Universitet/högsk	+1,2	4	0	1	5
17	Radio/TV	+1,1	5	1	1	7
18	Dagspressen	+1,0	4	1	2	7
19	FN	+1,0	2	0	2	4
20	Riksbanken	+1,0	2	0	1	3
21	Bankerna	+0,4	6	0	1	7
Medeltal 21 institutioner		+3,0	97	6	20	123

Kommentar: Se tabell 4. Förtroendet för bankerna rasade mellan 1990 och 1991 (-26 procentenheter). Snittförändringen för bankerna övriga sex valårspar är +4,8.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2014.

Resultatet är mycket entydigt. De politiska institutionerna toppar listan över hur ofta respektive hur mycket förtroendet ökar i samband med riksdagsval. I alla undersökta val *utan undantag* ökar förtroendet för Regeringen, Riksdagen och Kommunstyrelserna. För De politiska partierna går förtroendet upp i alla val utom ett där vi kan notera ett stabilt resultat, men alltså ingen nedgång. Även genomsnittligt ökar förtroendet mest för de politiska institutionerna. Tydligast ökar regeringsförtroendet (+9,6 procentenheter). På andra och tredje plats i förtroendeökning kommer Riksdagen (+8,9) och Kommunstyrelserna (+6,2). På plats fem kommer De politiska partierna (+3,4).[10]

Som förväntat hamnar flera offentligt/demokratiskt styrda institutioner som Polisen (4:a), Domstolarna (9:a) och Sjukvården (6.a) också på övre halvan på rangordningen över valens förtroendeökande effekter för samhällsinstitutionerna. Dock, grundskolan placerar sig lägre, på plats 13.

Också som förväntat placeras flera privata och mediala institutioner lägre i rangordningen. Haloeffekten är visserligen synlig även här, men i mycket mindre uttalad form. På rangordningens undre halva återfinns, bankerna, storföretagen, dagspressen och radio-tv. Men också sådana offentliga, men politiskt självständiga institutioner som Riksbanken och Universiteten/Högskolorna. De verkar mindre påverkade av den politiska vinden.

Det går på sikt möjligt att föra analysen ett steg vidare. Vi förväntar oss exempelvis att haloeffekten skiljer mellan olika grupper, exempelvis efter utbildning eller politisk ideologi. Men det är uppgift för fortsatta studier.

Den demokratiska haloeffekten är viktig

Slutsatsen är enkel att dra. Vi har en mycket tydlig haloeffekt i samband med val i Sverige. Demokratiska val ökar förtroendet för samhällets institutioner. Speciellt märks det för de politiska institutionerna. Men valen – och de politiska institutionerna – fungerar som draglok även för övriga samhällsinstitutioners förtroende. Demokratiska val och de valda organ som blir resultatet är viktiga för ett samhälles grad av institutionsförtroende. Val är förtroendeskapande. Och speciellt centrala i detta sammanhang är de politiska institutionerna.

Det vi således har kunnat visa är att det som vi tidigare har kallat en valårseffekt i själva verket har två nivåer. Valåret skapar en haloeffekt som innebär en generell uppgång i svenska folkets institutionsförtroende och de institutioner som fungerar som draglok i processen är de politiska institutionerna.

Ett gammalt ordspråk säger att fisken ruttnar från huvudet först. Men fisken får också sin näring från huvudet först. Valen och de folkligt valda organen är samhällets huvud i en demokrati. Och valens haloeffekt är en av mekanismerna med vars hjälp demokratier kan förstärka och bevara ett högt institutionsförtroende. Ett högt institutionsförtroende är avgörande för att nå ett effektivt och smidigt beslutsfattande i ett samhälle. Förtroende sänker alla transaktionskostnader och gör det mesta lättare och billigare att åstadkomma. Därför är haloeffekten central.

Den demokratiska haloeffekten finns och den är viktig.

Noter

1 Valen som ingår i undersökningen är riksdagsvalen fr o m 1991 till 2014. Valet 1988 ingår inte eftersom det inte gjordes några jämförbara institutionsförtroendemätningar i SOM-undersökningen 1987. Sammanlagt deltar tjugoen institutioner i vårt material. Alla har dock inte förtroendemätts under hela perioden från 1990/91.

2 Fr o m 1999 ingår bedömningen av samtliga samhällsinstitutioner i båda de parallellt genomförda nationella SOM-undersökningarna. I mätningarna 2011-2013 fanns samtliga tjugoen institutioner med i tre editioner av SOM-undersökningen, vilket innebar ca 10 000 personer i urvalet och ca 5 000 svarande. År 2014 fanns de med i endast en edition, vilket innebär ett urval på 3 400 personer och ett genomsnittligt antal svar på knappt 1650 (se vidare anmärkningen till tabell 1).

3 Balansmåttet kan variera mellan +100 (alla svarspersoner anger högt förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger lågt förtroende). I beräkningen av balansmått ingår således inte alternativet ”varken högt eller lågt förtroende”. Metodanalyser tyder på att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.

4 Observera att dessa två institutioner började mätas först 1994 (Svenska kyrkan) och 1995 (Kungahuset)

5 Undantaget är 1988 som inte kan prövas eftersom någon jämförbar förtroendemätning inte gjordes 1987.

6 Bland dem som svarar före regeringsförklaringen har 50 procent stort förtroende för regeringen, bland M-sympatisörer 71 procent och bland S-sympatisörer 42 procent. Svarsmönstret tyder alltså på att flertalet bedömer den avgående moderatledda alliansregeringen. Bland dem som svarat efter regeringsdeklarationen och en månad framåt har 48 procent stort förtroende för regeringen, bland M-sympatisörerna har andelen med stort förtroende nu minskat till 53 procent och bland S-sympatisörer ökat till 53 procent. Bland dem som svarat i november och december sker en ytterligare förskjutning i samma riktning. De senare gruppen skiljer dock ut sig något och har överlag ett lägre förtroende (jfr Frida Vernersdotters metodkapitel). Samma mönster har observerats i tidigare studier av valår då det skett regeringsskiften.

7 I 2013 års analys laddade riksdagen i stort sett lika högt i den politiska dimensionen som i etablissemangsdimensionen.

8 Motsvarande dimensionsanalys för förtroendebedömningarna valåret 2010 gav dock en avvikande bild genom att regering, riksdag och riksbank där föll ut som en egen dimension (Holmberg och Weibull, 2011).

[9] En politiskt färgad notering är att de två valen 1994 och 2014, med skifte från en borgerlig regering till en socialdemokratisk/rödgrön regering, är de två val där vi kan iaktta de största och tydligaste haloeffekterna. Valen 1991 och 2006, när de borgerliga tar över regeringsmakten, uppvisar inga eller mindre haloeffekter på institutionsförtroendet. Intressant är möjligen att också politiskt intresse och partiövertygelse tenderar att ligga högre de år då Socialdemokraterna vunnit. Men fyra regeringsskiften är naturligtvis ett för magert underlag för att dra några mer generella slutsatser utifrån detta mönster.

[10] EU:s institutioner, EU-kommissionen och EU-parlamentet, hamnar också på övre halvan, på plats 7 respektive 8. Frågan om vi kan iaktta någon tydlig förtroendeökande effekt av EUP-valen på EU-kommissionens eller EU-parlamentets förtroende i Sverige kan besvaras med ett rakt nja. Efter EUP-valet 1999 sjönk förtroendet för både EUK och EUP med -1 procentenhet, efter valet 2004 minskade förtroendet för EUK också med en -1 procentenhet medan förtroendet för EUP förblev oförändrat lågt. Dock i samband med EUP-valet 2009 ökade förtroendet för såväl EUK (+2) som EUP (+1). Och det gäller också för valet 2014 då förtroendet för EUK och EUP i båda fallen gick upp med +5 procentenheter. Men om det går att koppla till vårens EUP-val eller till höstens riksdagsval går inte att fastställa.

Referenser

Holmberg, Sören (1994) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, S, Weibull, L (1994) *Vägval* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2007) Ökat förtroende – bara en valårseffekt? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2011) Ljusare bild av samhällets institutioner. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2011) Förtroendet för staten. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013) Det viktiga institutionsförtroendet. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2014) Institutionsförtroende mellan berördhet och mediebevakning. I Bergström, A, Oscarsson, H (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Nilsson, Lennart (2015) *Välfärdspolitik och välfärdsopinion 2014.* SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Strömbäck, Jesper, Johansson, Bengt (2006) Valens mobiliserande kraft. Förtroendet för staten. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

SVENSK FORSKNINGSOPINION 2002-2014

ANNIKA BERGSTRÖM OCH HENRIK OSCARSSON

Människors grundläggande förtroende för samhällsfunktioner och -verksamheter är av stor betydelse för ett blomstrande samhälle. Samhällen där människor anser att de kan lita på andra människor har bättre fungerande demokratiska institutioner, högre ekonomisk tillit, mera ekonomisk jämlikhet och ett rikare föreningsliv baserat på frivillighet (Holmberg & Weibull, 2014; Rothstein, 2004). Att allmänheten hyser ett högt förtroende för forskning och högre utbildning är viktigt för att motivera samhällets stöd till den här typen av verksamheter. Ett lågt forskningsförtroende kan på sikt bidra till ett ointresse hos allmänheten att ta till sig vetenskapliga resultat och en konsekvens av detta skulle kunna bli att människor ställer sig tveksamma till att anslå allmänna medel till forskningsresurser, eller till att satsa på högre utbildning.

Allmänhetens bedömning av såväl de institutioner som genomför forskning (universitet och högskolor) som de som genomför forskningen (forskarna själva) är därför av stor vikt. Det är också intressant att studera vilka forskningsområden som människor tillmäter större och mindre vikt än andra. I relation till de här frågorna är det också relevant att studera allmänhetens syn på vetenskap och forskning som företeelser i samhället.

Det här kapitlet inleds med en översikt över av vad som kan bidra till förståelsen av forskningsopinion, och förklara hur människor bedömer universitet, forskare och forskning. Därefter analyseras dels förtroendet för forskning och forskningsinstitutioner utifrån en rad olika dimensioner, dels hur allmänheten ser på forskning och vetenskap i det svenska samhället.

Perspektiv på förtroende och synen på forskning och vetenskap

De bedömningar som människor gör av olika samhällsfenomen baserar sig på såväl egen erfarenhet som vad man får veta genom andra människor och genom medier. Förtroende handlar exempelvis om ett samspel mellan individens egenskaper, såsom kunskap och utbildning, och objektet eller företeelsen (Österman, 1999).

Psykologisk forskning visar att närhet är en viktig faktor för att förstå förtroende för andra människor. Närhet kan vara såväl social som geografisk och det som man kan identifiera sig med åtnjuter oftast större förtroende än det som är obekant (Kassin m fl, 2011). Det hindrar emellertid inte att personer som saknar erfarenhet på andra grunder – t ex verksamhetens upplevda betydelse eller genom påverkan av den allmänna opinionen – kan uttrycka stort eller litet förtroende för en institu-

Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (2015) Svensk forskningsopinion 2002-2014 i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

tion eller grupp (Elliot, 1997). En parallell kan dras till bedömning av service där den egna erfarenheten i många fall har stor betydelse för bedömningen. Brukare är genomgående väsentligt mer nöjda med offentlig service än medborgarna i allmänhet. Det gäller såväl vård och omsorg som kultur och fritid (Nilsson, 2010).

Närhet och berördhet har således stor betydelse för de bedömningar människor gör av forskning och högre utbildning. Berördhet kan å ena sidan vara förankrat i ett starkt intresse för en viss verksamhet, å andra sidan ett uttryck för erfarenhet av verksamheten. I det första fallet är sambandet nästan per definition positivt, exempelvis att en politiskt intresserad person har större förtroende för politiker än den som är politiskt ointresserad. I det andra fallet är det inte lika självklart. Erfarenheten av en organisation eller en grupp behöver inte vara odelat positiv. Samtidigt är det givetvis svårt att skilja erfarenhetens roll från andra faktorer som påverkar förtroendet, till exempel i vad mån en grupp uppfattas som samhällsviktig eller att man personligen är beroende av gruppen eller dess sätt att fungera. Personlig erfarenhet av en viss verksamhet innebär oftast – men inte alltid - ett större förtroende för personalen inom verksamheten. Det är uppenbart att sambandet påverkas av vilken typ av verksamhet det gäller (Weibull, 2011).

När det gäller närhet och berördhet till forskning och högre utbildning är den egna utbildningsnivån en självklar faktor som bidrar till förståelsen av de bedömningar människor gör. Personer med universitets- och högskoleutbildning gör en mer positiv bedömning av såväl institutioner som institutionernas personal (Andersson och Weibull, 2013; Andersson, 2013, Holmberg och Weibull i denna volym). Personer med högre utbildning tenderar överhuvudtaget att hysa större tillit till andra (Rothstein, 2004).

Närhet behöver emellertid inte bara betyda egna erfarenheter, det kan också betyda en geografisk närhet. I regionala studier av människors bedömningar av högre utbildningsinstitutioner visar det sig till exempel att människor som bor nära en viss högskola också hyser större förtroende för denna än personer som bor en bit därifrån. Här antas storlek och profilering ha stor betydelse så till vida att lärosäten som har en profilerad utbildning och forskning åtnjuter större förtroende (Andersson och Weibull, 2014).

Förtroende och andra bedömningar av samhällsverksamheter kan också ha sin grund i ideologiska (Nilsson, 2009) och institutionella (Norén-Bretzer, 2005) faktorer. Exempelvis har Sverigedemokraternas sympatisörer genomgående lägre förtroende för politik, för såväl institutioner som yrkesgrupper (Sannerstedt, 2014; Weibull, 2011). Överlag har personer som placerar sig ideologiskt till höger större förtroende för samhällsinstitutioner än vad personer som placerar sig till vänster har, med undantag för förtroendet för fackliga organisationer (Holmberg och Weibull, 2014).

Ytterligare en faktor som inverkar på människors förtroende och bedömningar av offentliga verksamheter är sociala omständigheter som exempelvis integration

och en känsla av tillhörighet till samhället. En omständighet som kan bidra till att skapa tillhörighet är att ha ett arbete (Rothstein, 2004).

Människors bedömningar av offentliga verksamheter är således komplext sammansatta av en rad olika faktorer. I det här kapitlet genomför vi en analys av allmänhetens förtroende för universitet och högkolor samt forskare och synen på vetenskap och forskning med utgångspunkt i de faktorer som här beskrivits.

Förtroendet för universitet och högskolor

En majoritet av befolkningen har mycket eller ganska stort förtroende för universitet och högskolor (figur 1). Det är en ytterst liten andel svarande, sju procent, som anger att de har litet förtroende, vilket är lågt jämfört med bedömningarna av exempelvis de fackliga organisationerna eller bankerna (se Holmberg och Weibull i denna bok). Det är sedan omkring en tredjedel – 35 procent – som inte tar ställning genom att säga att förtroendet varken är stort eller litet. Andelen varken eller har varierat över tid mellan 35 (2014) och 43 procent (2005). Skillnaderna är marginella men vi ser en tendens över tid där andelen som tar ställning i frågan ökar.

Figur 1 Förtroende för universitet och högskolor (procent)

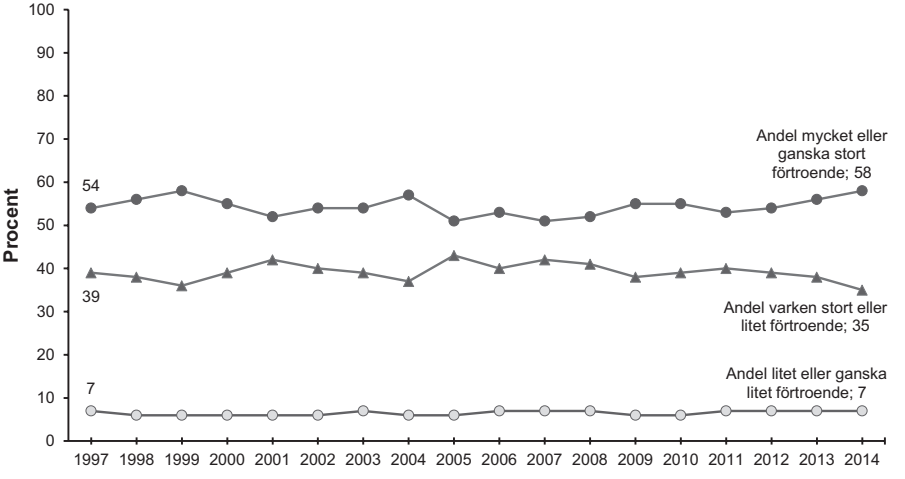

Kommentar: Frågan lyder *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?* En femgradig svarsskala användes: *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende* samt *Mycket litet förtroende*.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1997-2014.

Tabell 1 Förtroende för universitet och högskolor i olika grupper (procent och Kendall's tau-c)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svar
Samtliga	9	49	35	4	3	100	1 616
Kön (0,01)							
Kvinna	9	50	36	3	2	100	856
Man	10	48	34	6	3	101	759
Ålder (0,13*)**							
16-19 år	20	53	24	2	2	101	66
20-29 år	16	55	22	4	4	101	170
30-39 år	11	56	29	3	1	100	214
40-49 år	11	49	36	3	2	101	265
50-64 år	6	48	39	6	2	101	453
65-85 år	7	44	40	5	4	100	448
Boendeplats (-0,07*)**							
Ren landsbygd	6	48	40	3	4	101	219
Mindre tätort	6	46	40	6	3	101	286
Stad/större tätort	10	50	34	4	2	100	793
Sthlm/Gbg/Malmö	14	48	31	5	3	101	276
Utbildning (-0,18*)**							
Låg	5	35	46	8	6	100	256
Medellåg	7	48	39	5	2	101	469
Medelhög	10	48	35	5	2	100	349
Hög	14	58	26	2	1	101	505
Politiskt intresse (-0,12*)**							
Mycket intresserad	16	51	25	6	3	101	272
Ganska intresserad	8	53	34	3	1	99	779
Inte intresserad	7	42	41	6	4	100	565
Vänster-höger-orientering (0,01)							
Vänster	11	51	32	5	2	101	585
Varken eller	8	41	42	5	4	100	425
Höger	8	53	34	3	2	100	590
Tillit till andra (-0,15*)**							
Låg tillit	3	40	38	11	8	99	169
Medelhög tillit	8	42	42	5	3	100	424
Hög tillit	11	51	31	3	1	100	1 002
Förvärvsposition (0,02)							
Förvärvsarbetande	10	51	34	4	1	100	855
Arbetslös eller i arbetsmarknads-politiska åtgärder	9	42	36	9	4	100	105
Pensionär	6	44	40	6	4	100	435
Studerande	15	62	18	4	1	100	125

Kommentar: 'Låg utbildning' motsvarar max grundskola eller motsvarande; 'Medellåg' motsvarar studier vid/examen från gymnasium/folkhögskola eller motsvarande; 'Medelhög' motsvarar efter-gymnasial utbildning utan högskole-/universitetsexamen; 'Hög utbildning' motsvarar examen från högskola/universitet. 'Inte intresserad av politik' är en sammanslagning av 'Inte särskilt' och 'Inte

alls intresserad'. Frågan om tillit lyder: *Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?*. En 11-gradig skala från 0 (*Det går inte att lite på människor i allmänhet)* till 10 *(Det går att lita på människor i allmänhet)* användes. I tabellen redovisas 0-3 som låg tillit, 4-6 som medel och 7-10 som hög tillit.

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Förtroendet för universitet och högskolor har varierat något över tid, men skillnaderna från år till år är små och förtroendet bör snarast betraktas som mycket stabilt. Vid en jämförelse med andra samhällsinstitutioner, som exempelvis domstolarna, regeringen eller grundskolan, kommer universitet och högskolor mycket väl ut. Tillsammans med sjukvården och polisen brukar universiteten vara den institution som störst andel har stort förtroende för (se Sören Holmberg och Lennart Weibulls kapitel i denna bok). I 2014 års mätning placerar sig universitet/högskolor på plats nummer två efter sjukvården.

Förtroendebedömningen för universitet och högskolor varierar mellan olika grupper i samhället. En signifikant sådan skiljelinje går mellan yngre och äldre, där unga i högre grad uttrycker stort förtroende medan en större andel äldre väljer att inte ta ställning. Andelen med litet förtroende är lågt oavsett ålder (tabell 1).

Vi skönjer också signifikanta skillnader i förtroende beroende på utbildningsnivå. Personer med hög utbildning har större förtroende för universitet och högskolor än personer med låg utbildning. Andelen som inte tar ställning genom att svara ”varken eller” är också större bland låg- än bland högutbildade (46 respektive 26 procent), liksom andelen med lågt förtroende (14 procent mot 3 procent bland högutbildade). Det är tydligt att den egna erfarenheten av studier på högskola och universitet spelar in här.

Personer i storstäder och tätorter gör en mer positiv förtroendebedömning än personer i mindre tätorter och på landsbygd, och storstadsborna är mer benägna att ta ställning i frågan (31 procent varken eller jämfört med 40 procent på landsbygden). Här är det rimligt att anta att närheten till universitet eller högskola har betydelse inte bara genom att man själv studerat vid dessa, utan också för att de finns integrerade i lokalsamhället (jfr Andersson och Weibull, 2014).

En annan dimension av förtroendebedömningar är den politiska. De som uttrycker mycket eller ganska stort intresse för politik har större förtroende för universitet och högskolor än de som inte är politiskt intresserade. Skillnaden beroende på politiskt intresse är säkerställd. Däremot finns det inga signifikanta skillnader i förtroendet beroende på om man upplever sig stå politiskt till vänster eller höger, bedömningen är liknande oberoende av politiskt orientering.

Mellanmänsklig tillit har visat sig kunna förklara en del av det förtroende människor hyser för olika typer av institutioner och organisationer. Den bilden bekräftas i den redovisade analysen. Människor med hög tillit till andra har ett större förtroende för universitet och högskolor (62 procent mycket eller ganska stort) jämfört med människor med låg tillit till andra (43 procent).

Att känna tillhörighet genom exempelvis en plats på arbetsmarknaden har i tidigare forskning visat sig kunna ha betydelse för tillit och förtroende. När det gäller förtroendet för universitet och högskolor kan man skönja en tendens till att förvärvsarbetande och studerande skulle ha något högre förtroende än pensionärer och arbetslösa, men skillnaderna beroende på förvärvsposition är inte statistiskt säkerställda.

Många av de statistiskt säkerställda förklaringsfaktorerna samvarierar. Så som frågorna är konstruerade har exempelvis många äldre en förhållandevis låg utbildning, andelen lågutbildade är större i storstäder än i landsorten, där medelåldern också är högre än i städerna. För att ytterligare förstå hur förtroendet för universitet och högskolor är uppbyggt har vi genomfört en regressionsanalys där förklaringskraften hos varje enskild faktor mäts i relation till andra faktorer (tabell 2). I analysen har inbegripits ålder, boendeort, utbildning och politiskt intresse.

Tabell 2 Förtroende för universitet och högskolor beroende på ålder, boendeplats, utbildningsnivå, politiskt intresse och mellanmänsklig tillit (linjär regression, betakoefficienter)

	Beta
Ålder (16-85)	0,19***
Utbildning (3-kat)	-0,13***
Boendeort (4-kat)	-0,01
Politiskt intresse (4-kat)	-0,12***
Mellanmänsklig tillit (0-10)	-0,22***
Andel förklarad varians (R^2)	0,13
Antal svar	1 532

Kommentar: Resultaten är hämtade från en regressionsanalys (OLS) med forskningsförtroende (5 kategorier) som beroende variabel. *Politiskt intresse* är en skala från 1=mycket intresserad till 4=inte alls intresserad). *Boendeort* är kategoriserad på följande sätt: 1=ren landsbygd, 2=mindre stad, 3=större stad eller tätort och 4=Sthlm, Gbg, Malmö. *Utbildning* mäts med kategorierna 1=låg utbildning (endast obligatorisk grundskola), 2=medel utbildning och 3=hög utbildning (examen från universitet/högskola). För variabeln *Mellanmänsklig tillit* används en 11-gradig skala från 0 (Det går inte att lite på människor i allmänhet) till 10 (Det går att lita på människor i allmänhet) användes.

*** p<0,001, ** p<0,01. *p<0,05

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Analysen visar att när allt annat är lika har mellanmänsklig tillit den enskilt största förklaringskraften när det gäller förtroende för universitet och högskolor. Även ålder, utbildning och politiskt intresse har betydelse för förtroendebedömningen i en analys med hänsyn till alla faktorer samtidigt. Däremot försvinner de signifikanta sambanden mellan boendeplats och förtroende när man tar hänsyn till ålder,

utbildning, politiskt intresse och mellanmänsklig tillit. Förtroendet för universitet och högskolor är, precis som förtroende för många andra verksamheter och grupper, komplext sammansatt och kan förklaras utifrån såväl ålder som utbildningsnivå, politiskt intresse och allmän tillit till andra människor.

Förtroende för forskare

Förtroendet för hur individerna inom en viss samhällsinstitution bedöms är korrelerat med hur själva institutionen bedöms. Lennart Weibull (2011) har tidigare visat att de som anser att verksamheten inom vissa myndigheter sköts på ett bra sätt har också ett stort förtroende för myndighetens personal. Det behöver inte betyda att jämförelsen är helt lika, i vissa fall kan företrädarna för institutionen ges en mer positiv bedömning och därmed utgöra draglok åt institutionen, i andra fall är förhållandet det motsatta (jfr analysen av partiledare som dragplåster eller sänken för sina partier i Per Oleskog Tryggvasons och Edvin Boijes kapitel i denna volym).

En tidigare genomförd analys av förtroende för olika yrkesgrupper i Västsverige visade att de som har högskoleutbildning har ett större förtroende för såväl universitetslärare som forskare än vad de som har enbart obligatorisk utbildning har, men att förtroendet låg högre än för andra grupper där svarspersonen saknar erfarenhet (Weibull, 2011).

Figur 2 Förtroende för forskare (procent)

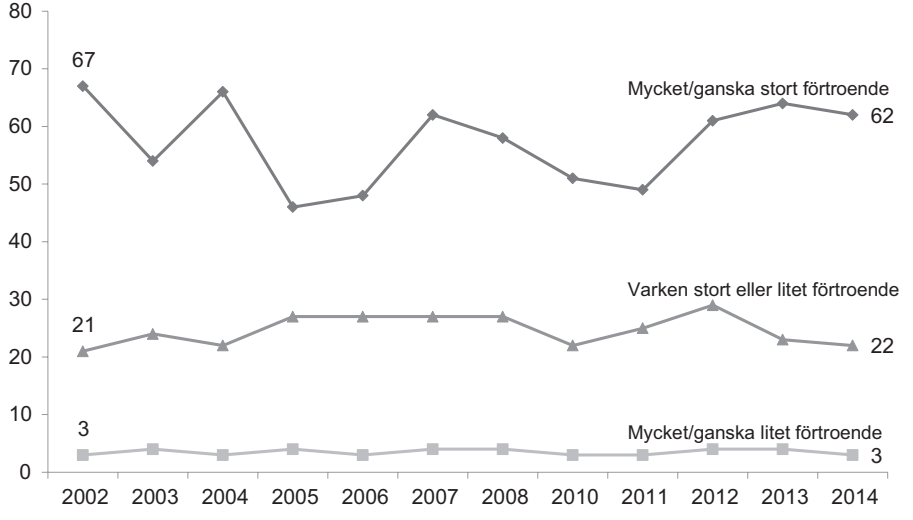

Kommentar: Frågan lyder *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande grupper sköter sitt arbete?*

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002-2014. Frågan ställdes ej år 2009.

I de nationella SOM-undersökningarna har förtroendet för forskare mätts sedan 2002, med undantag för undersökningen 2009. Förtroendet för forskare är, precis som för universitet och högskolor, högt. I 2014 års mätning åtnjuter sjuksköterskor och poliser högre förtroende (89 respektive 65 procent mycket eller ganska högt), lärare är på samma nivå som forskare medan en lägre andel har förtroende för exempelvis präster (41 procent), rikspolitiker (32 procent), officerare (27 procent) och journalister (29 procent). Mellan åren 2002 och 2014 har andelen med mycket eller ganska högt förtroende varierat mellan 46 (2005) och 67 procent (2002). Andelen som saknar uppfattning i frågan har varierat mer: mellan 7 procent 2007/2012 och 24 procent 2010. Andelen som varken har stort eller litet förtroende för forskare ligger över tid runt 25 procent.

Forskare åtnjuter alltså högre förtroende hos allmänheten än de institutioner de oftast är verksamma vid. Precis som för universitet och högskolor är förtroendet högst bland unga, bland högutbildade och bland personer i storstäder. Mönstret är förväntat, det finns heller ingen anledning att tro att det skulle skilja sig mellan institutionerna och de som arbetar där.

Förtroende för olika forskningsområden

Det är känt sedan länge att alla typer av forskning inte åtnjuter lika starkt förtroende bland allmänheten. En del vetenskapsområden inger ett större förtroende i befolkningen än andra. Utöver förtroendebedömningen för universitet/högskolor och forskare har allmänheten också fått uttrycka sitt förtroende för själva forskningen inom olika områden. Vi har nu en mätserie på tretton år, från 2002 till 2014 för forskning inom medicin, teknik, naturvetenskap, samhällsvetenskap, utbildningsvetenskap och humaniora (figur 3).

Det finns en tydlig återkommande rangordning när det gäller förtroendet för olika vetenskapsområden. Genomgående är befolkningens förtroende för medicin, teknik och naturvetenskap klart högre än för samhällsvetenskap, utbildningsvetenskap och humaniora. Det mönstret har uppträtt vid varje mättillfälle sedan 2002.

Över en 12-årsperiod har förtroendet för medicinsk, teknisk och naturvetenskaplig forskning minskat något, medan förtroendet för forskning inom samhällsvetenskap och humaniora ligger kvar på i stort sett samma nivå 2014 som i den första mätningen 2002. Jämfört med förtroendemätningen 2013 har förtroendet ökat marginellt för samtliga områden som studerats.

På en övergripande nivå är bedömningarna liknande de som tidigare presenterats vad gäller olika gruppers bedömningar. För forskningsområdena är dock åldersskillnaderna marginella medan boendeplats och utbildning har stor betydelse även här.

Figur 3 Förtroende för olika forskningsområden 2002-2014 (procent)

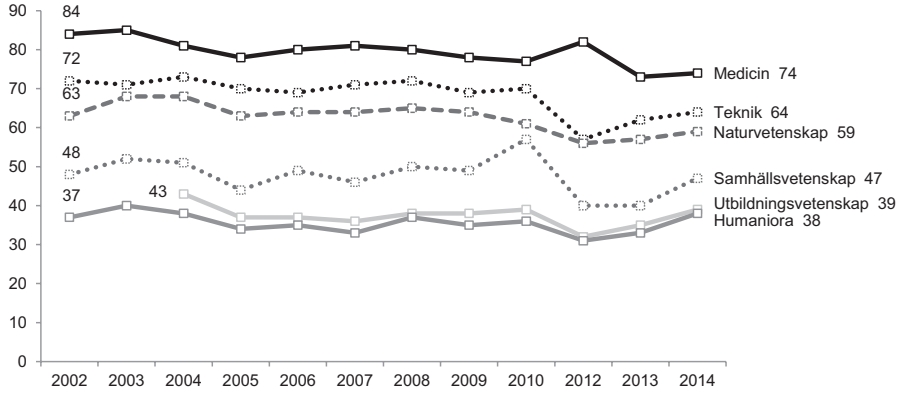

Kommentar: Frågan lyder *Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?*. Svarsalternativen var ”mycket stort förtroende”, ”ganska stort förtroende”, ”varken stort eller litet förtroende”, ”ganska litet förtroende”, ”mycket litet förtroende” och ”ingen uppfattning”. Procenttalen i figuren visar andelen som har ett mycket eller ganska stort förtroende för det aktuella vetenskapsområdet. Mätningen från år 2011 redovisas inte eftersom frågebatteriet då hade en annorlunda placering i SOM-formuläret, en kontexteffekt som påverkade skattningarna så att de inte är jämförbara med resultaten från övriga år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002-2014.

Forskningsområden som är viktigast att satsa mer på

I SOM-undersökningarna ställer vi sedan 2002 frågor om i vilken utsträckning befolkningen tycker det är viktigt att satsa på forskning på världsbästanivå inom totalt 27 olika specifika områden. Resultaten ger ytterligare en bekräftelse på att befolkningen anser satsningar inom medicin och naturvetenskap är viktigare än satsningar inom samhällsvetenskap och humaniora. Eftersom det för de flesta områden handlar om stabila bedömningar över tid har vi i tabell 3 rangordnat områdena efter den genomsnittliga andelen av befolkningen som tycker att det är mycket viktigt att satsa.

På topplistan över forskningsområden som svenska folket tycker det är viktigast att satsa på återfinns medicinområden som cancer, hjärt- och lungsjukdomar och reumatiska sjukdomar, men även de mer tekniktunga energi och miljö och hälsorelaterade områden som allergier och livsmedelsforskning. Områden inom naturvetenskap och teknik uppvisar stora variationer i befolkningens satsningsvilja, allt från teknik (40 procent mycket viktigt) till rymden (6 procent). Utbildningsvetenskapliga områden som pedagogik hamnar högre (27 procent) än samhällsvetenskapliga områden som nationalekonomi (22 procent), företagsekonomi (17 procent) och statsvetenskap (11 procent). Med undantag av svenska språket (26 procent) samlar alla humanistiska vetenskapsområden som t ex historia, arkeologi,

filosofi och litteraturvetenskap lägre andel än 10 procent som tycker det är mycket viktigt att satsa.

Tabell 3 Andel som tycker det är ”mycket viktigt” att satsa på forskning på världsbästanivå inom olika områden 2002-2014 (procent).

Område	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	snitt
Cancer	78	81	–	–	78	–	79	73	77	–	73	–	84	78
Hjärt- och lungsjukdomar	–	–	–	–	–	67	–	–	–	70	–	70	–	69
Energi	55	–	–	52	–	56	–	62	58	–	55	–	63	57
Miljö	57	58	51	49	53	60	59	62	57	52	52	58	–	56
Reumatiska sjukdomar	–	–	59	–	–	–	55	–	52	–	–	52	–	55
Klimat	–	–	–	–	–	55	–	–	–	–	43	–	62	53
Livsmedelsforskning	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	46	46
Teknik	–	47	–	–	–	–	–	–	–	31	–	43	–	40
Allergier	–	–	–	37	–	–	–	–	–	–	38	–	–	38
Hållbart fiske	–	–	–	–	–	–	29	–	–	–	–	–	–	29
Transportteknik	26	–	–	27	–	–	28	–	30	–	–	–	33	29
Pedagogik	35	–	–	21	–	20	–	23	–	28	–	33	–	27
IT	28	–	28	–	22	–	–	–	27	–	22	–	29	26
Svenska språket	–	–	–	22	–	–	–	–	–	–	–	–	30	26
Genteknik	27	35	24	20	23	21	20	21	24	19	23	22	–	23
Nationalekonomi	–	26	–	–	–	18	–	19	24	21	–	20	27	22
Globalisering	–	–	–	–	–	–	19	–	–	–	25	–	20	21
Nanoteknik	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	21	–	21
Företagsekonomi	–	–	–	17	–	–	–	–	–	–	15	–	–	16
Statsvetenskap	–	–	–	–	10	–	–	–	–	–	–	11	–	11
Historia	10	13	–	–	9	–	–	10	12	–	7	–	11	10
Arkeologi	–	–	9	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	9
Design	–	–	–	8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8
Filosofi	–	–	8	–	–	–	5	–	–	–	–	7	–	7
Rymden	–	–	9	–	6	7	5	8	–	3	–	7	–	6
Litteraturvetenskap	–	–	–	–	–	6	–	–	–	5	–	–	–	6
Religiösa seder och bruk	–	–	–	–	–	–	4	–	–	4	–	–	–	4

Kommentar: Frågan lyder *Hur viktigt anser du det är att det i Sverige satsas på forskning på världsb*ästanivå *inom följande områden?*. I tabellen återfinns samtliga 27 forskningsområden som uppmätts under perioden 2002-2014. – = frågan inte ställd detta år. Procenttalen visar andelen som anser att det är ”mycket viktigt” att satsa på forskning på världsbästanivå.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002-2014.

Flervariabelanalyser av de tio områden som mättes 2014 visar att det finns tydliga signifikanta könsskillnader i viljan att satsa på olika områden. Under kontroll för utbildning, boendeort, politiskt intresse och ålder visar resultaten från 2014 års SOM-undersökning att män är mer benägna än kvinnor att vilja satsa på transportteknik och IT medan kvinnor är mer villiga att satsa mycket på forskning

inom cancer, klimat, historia, globalisering, nationalekonomi, svenska språket och livsmedelsforskning. Ålder och boendeort har små effekter på viljan att satsa medan politiskt intresse uppvisar signifikanta positiva samband för åtta av de tio områdena. Politiskt intresserade är också mer intresserade av forskningssatsningar på världsbästanivå. Utbildningsnivå har inte uppenbart positivt samband med att vilja satsa mer på forskning, tvärtom finner vi i en flervariabelanalys överraskande svagt negativa men statistiskt signifikanta samband för områden som historia, nationalekonomi och svenska språket.

Attityder till vetenskap, forskning och samhälle

I den nationella SOM-undersökningen 2014 ställdes även andra attitydfrågor än de som fokuserar på förtroende för olika forskningsrelaterade aktörer och områden. Det handlar dels om en fråga om huruvida man anser att den vetenskapliga utvecklingen gjort livet bättre eller sämre för vanliga människor, dels om en uppsättning påståenden om forskning och samhälle. Den förra har ställts vid ett flertal tidigare mättillfällen, medan de senare fanns med för första gången i 2014 års SOM-undersökning.

Figur 4 Bedömningen av den vetenskapliga utvecklingens följder för vanliga människor de senaste 20 åren, 2002-2014 (procent)

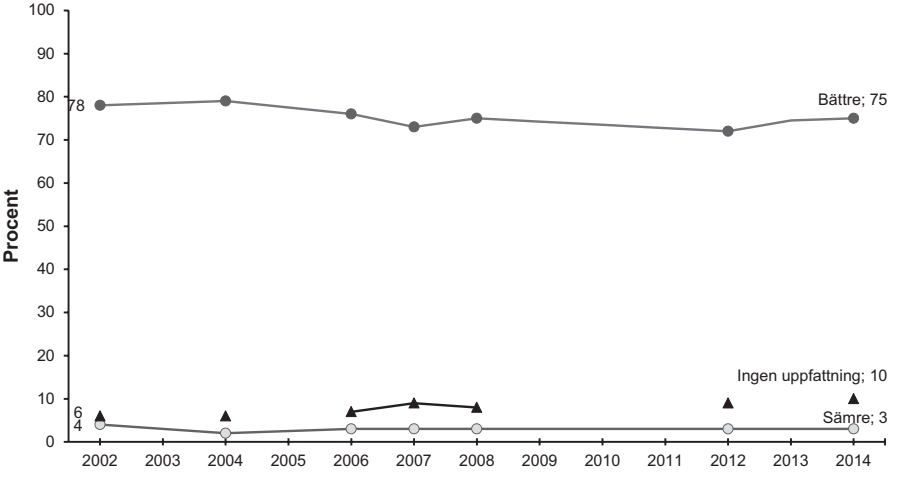

Kommentar: Frågan lyder *Anser du att den vetenskapliga utvecklingen under de senaste årtiondena har gjort livet bättre eller sämre för vanliga människor?* Svarsalternativen var *Mycket bättre, Något bättre, Varken bättre eller sämre, Något sämre, Mycket sämre* samt *Ingen uppfattning*. I figuren har *Något* och *Mycket bättre* respektive *Något* och *Mycket sämre* slagits ihop.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2004, 2006, 2007, 2008, 2012 och 2014.

Det framkommer tydligt i figur 4 att en majoritet av de boende i Sverige tycker att den vetenskapliga utvecklingen de senaste decennierna varit positiv för människor. Det framkommer också att drygt nio av tio har en uppfattning i frågan. Andelen som gör en negativ bedömning är mycket liten och andelen som tycker varken bättre eller sämre ligger på runt 15 procent. Den här bedömningen är mycket stabil över tid, de förändringar som syns i figuren är inte statistiskt säkerställda.

Tabell 4 Uppfattningar om forskning och samhälle bland boende i Sverige och i olika grupper, 2014 (medelvärden, andel Ingen uppfattning inom parentes)

	Det är viktigt att forskare från universitet och högskolor samarbetar med näringsliv och industri	Det är viktigt att forskare för en dialog med det omgivande samhället	Forskare som samverkar med andra utanför universitet och högskolor ska prioriteras när man fördelar forskningspengar	Ökad satsning på forskning ger ett bättre samhälle för alla	*Minsta antal svar*
Samtliga	6,05 (10)	6,20 (9)	5,15 (23)	6,01 (10)	*1 622*
Kvinnor	5,98 (11)	6,25 (10)	5,16 (27)	6,04 (11)	*614*
Män	6,03 (9)	6,16 (9)	5,14 (18)	5,97 (9)	*580*
16-29 år	6,03 (18)	6,12 (12)	5,70 (30)	5,93 (12)	*232*
30-49 år	6,17 (10)	6,31 (9)	5,52 (22)	6,03 (10)	*460*
50-64 år	6,16 (7)	6,36 (6)	5,77 (20)	6,07 (8)	*437*
65-85 år	6,42 (10)	6,46 (12)	6,11 (24)	6,38 (10)	*505*
Bor på landsbygd	6,25 (13)	6,27 (11)	5,47 (21)	6,08 (14)	*139*
Bor i mindre tätort	6,18 (9)	6,07 (9)	5,21 (21)	5,87 (9)	*181*
Bor i stad eller större tätort	6,03 (11)	6,17 (10)	5,15 (25)	5,98 (9)	*413*
Bor i Stockholm/Göteborg/Malmö	5,81 (6)	6,19 (7)	4,88 (21)	5,95 (8)	*149*
Låg utbildning	5,96 (19)	5,97 (20)	5,48 (33)	5,99 (18)	*169*
Medellåg	6,18 (12)	6,13 (11)	5,38 (25)	6,01 (12)	*346*
Medelhög	6,06 (7)	6,25 (5)	4,81 (20)	5,91 (7)	*279*
Hög utbildning	5,98 (5)	6,34 (4)	4,88 (18)	6,07 (4)	*389*
Mycket intresserad av politik	6,02 (3)	6,39 (4)	5,09 (15)	6,15 (3)	*173*
Ganska intresserad av politik	6,16 (5)	6,25 (6)	5,21 (20)	6,05 (6)	*417*
Inte intresserad av politik	5,95 (20)	5,92 (17)	5,16 (32)	5,75 (18)	*292*
Stort förtroende för forskare	6,23 (7)	6,36 (6)	5,67 (18)	6,23 (5)	*994*
Litet förtroende för forskare	5,62 (13)	5,41 (9)	4,84 (13)	4,93 (9)	*44*
Vetenskapens utv har gjort det bättre	6,22 (6)	6,34 (6)	5,68 (19)	6,17 (6)	1 *194*
Vetenskapens utv har gjort det sämre	5,69 (17)	6,00 (12)	5,40 (21)	5,48 (12)	*43*

***Kommentar**:* Frågan lyder *Här följer påståenden som förekommer om forskning och samhälle. Vilken är din uppfattning om vart och ett av följande påståenden?*. Skalan går från 1 (*Helt felaktigt påstående*) till 7 (*Helt riktigt påstående*) och har ett alternativ *Ingen uppfattning*.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Bedömningarna skiljer sig mellan olika grupper på liknande sätt som har beskrivits när det gäller förtroende för olika forskningsområden. Det finns inga stora åldersskillnader, men däremot har utbildning, boendeplats och politiskt intresse betydelse så tillvida att unga, högutbildade och boende i storstäder gör en mer positiv bedömning än äldre, lågutbildade och boende på mindre orter eller landsbygd.

Den här frågan följdes av fyra påståenden där svarspersonerna fick säga om de tyckte att respektive påstående var riktigt eller felaktigt. Skalan var sjugradig och här redovisas medelvärden för de olika påståendena och i olika grupper. För det första kan konstateras att stödet för de fyra påståendena är starkt på en övergripande nivå (tabell 4). Samtliga medelvärden, som kan variera mellan 1 och 7, ligger över 5.

Störst stöd hos allmänheten får påståendet att det är viktigt att forskare för en dialog med det omgivande samhället (6,20) och lägst stöd får påståendet om att samverkan och forskningsanslag ska relaterad vid anslagsfördelning (5,15). För samverkan med näringsliv och industri samt att ökad satsning på forskning skulle ge ett bättre samhälle hamnar bedömningarna mitt emellan.

Det framgår av tabellen att för ett av påståendena är det nästan en fjärdedel som inte har någon uppfattning. Det gäller frågan om forskningsanslag i relation till samverkan utanför universiteten. Det har uppenbarligen varit svårt för många att ta ställning i frågan, vilket kan bero på att den är förhållandevis specifik i jämförelse med övriga, och att många människor inte är insatta i rutiner och processer kring anslagsfördelning. För övriga frågor är andelen utan uppfattning runt 10 procent. Benägenheten att ta ställning i de här frågorna ökar med högre utbildning, politiskt intresse, förtroende för forskare och en positiv syn på den vetenskapliga utvecklingen för samhället.

Starkt stöd för vetenskapssamhället

Det finns överlag ett högt förtroende för högre utbildnings- och forskningsinstitutioner och de personer som är verksamma där. Det finns också överlag ett högt förtroende för olika forskningsinriktningar och en positiv syn på vetenskapen i samhället och dess nytta för invånarna. Människor vill också gärna se att forskare och forskningsresultat kommuniceras i samhället. Sammantaget visar analysen att stödet för vetenskapssamhället är stort.

Bedömningarna sammanfaller tydligt med framför allt närhetsfaktorer som utbildning och en geografisk närhet till universitet och högskolor. Det finns också en politisk dimension i de bedömningar som görs, så till vida att personer med större politiskt intresse i högre grad uttrycker åsikter i de olika frågorna, och också gör mer positiva bedömningar än personer som är mindre intresserade av politik.

Människors egen erfarenhet av många områden är begränsad och man hänvisas till mediernas rapportering. Här har inte sällan forskare en framträdande roll som experter som får stå som garant för det påstådda. Tidigare studier har emel-

lertid visat att inverkan av medievanor är begränsade på förtroendet för forskning (Andersson, 2014; Holmberg och Weibull, 2014).

Man kan tolka resultaten i termer av att forskningen i Sverige står stark, men att den också står inför en liten utmaning i det att såväl forskningsområden som forskningsinstitutioner och forskare är okända eller i vart fall berör vissa grupper i samhället i förhållandevis liten utsträckning. Frågan är hur man ska nå ut till grupper av exempelvis lågutbildade och politiskt mindre intresserade för att få människor att kunna bilda sig uppfattningar om sådant som i hög grad är en offentlig angelägenhet.

Referenser

Andersson, Ulrika (2014) *Fusk och förtroende. Om mediers forskningsrapportering och förtroendet för forskning*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 2014:27.

Andersson, Ulrika och Weibull, Lennart (2014) 'Den goda utbildningen'. I Bergström, Annika och Ohlsson, Jonas (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Elliot, Maria (1997) *Förtroende för massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistisk och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2005) 'Rimligt förtroende?' . I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2011) 'Förtroendekurvorna pekar uppåt'. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart och Oscarsson, Henrik (red) *Lycksaligheten ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2014) 'Institutionsförtroende mellan berördhet och mediebevakning'. I Bergström, Annika och Oscarsson, Henrik (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Kassin, Saul, Fein, Steven och Markus, Hazel Rose (2011) *Social Psychology*. Wadsworth: Cengage Learning.

Nilsson, Lennart (2009) 'De politiska systemen på regional och lokal nivå i Västsverige'. I Nilsson, Lennart och Johansson, Susanne (red) *Att bygga, att bo, att leva. En bok om Västra Götaland*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Nilsson, Lennart (2010) 'Väljare och brukare om offentlig och privat välfärd i Västsverige'. I Bergström, Annika och Ohlsson, Jonas (red) *En region för alla*. Göteborg: SOM-insitutet, Göteborgs universitet.

Nilsson, Lennart och Weibull, Lennart (2010) 'Regional utveckling i Västra Götaland – högre utbildning och forskning'. I Nilsson, Lennart (red) *En region blir till. Västra Götalandsregionen 1999-2008*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Norén-Bretzer, Ylva (2005) *Att förklara politiskt förtroende. Betydelsen av socialt kapital och rättvisa procedurer*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Rothstein Bo (2004) 'Förtroende i det multikulturella samhället'. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 34.

Sannerstedt, Anders (2014) 'Sverigedemokraternas sympatisörer' . I Bergström, Annika och Oscarsson, Henrik (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart (2011) 'Förtroende för olika grupper'. I Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Österman Torsten (1999) *Förtroende*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, Meddelande 148.

MYCKET HÖGA KRAV PÅ OFFENTLIG VERKSAMHET

SÖREN HOLMBERG

Våren 2014 sammanfattar Värdegrunddelegationen de principer som skall vägleda all statlig verksamhet. Och det är inte lite som krävs av offentliga myndigheter. I de sex punkter som preciseras fastslås att myndigheter och anställda inte bara självklart skall följa lagar och förordningar. De skall också vara demokratiska och öppna för olika åsikter. Därtill dessutom sakliga och opartiska, liksom respektfulla och serviceinriktade (Ångström 2014). Mycket vackra målsättningar, men inte lätta att leva upp till. Dock mycket viktiga målsättningar. Det ser man om man sätter ett *inte* framför de olika värdeorden.

I vilken utsträckning som svenska myndigheter och enskilda offentliga tjänstemän lever upp till alla dessa mycket högt ställda krav vet vi inte. Några systematiska studier finns inte. Och det är naturligtvis an allvarlig brist. Om principerna inte enbart skall bli tomma ord – en söndagspredikan – måsta de preciseras och göras till föremål för samhälleliga mätningar. Det kanske är en from förhoppning, men det betyder att vi i framtiden behöver sätta av resurser så att vi regelbundet kan studera och värdera i vad mån myndighetssverige uppfyller de krav som Värdegrundsdelegationen ställer upp.

När det gäller sådana mätningar är det självklart att medborgarna måste inkluderas. Det räcker inte att myndighetschefer och politiker utvärderar vad som görs. Inte heller duger det med att brukare och ”kunder” tillfrågas. En mycket bredare och mer medborgerlig utvärdering krävs. Väljarnas votum vart fjärde är en inte oväsentlig informationskälla, men räcker inte. Valresultat kan tolkas mycket olika och säger mycket lite om hur skilda myndigheter bedöms av väljarna. Lägg därtill att offentlig verksamhet oftast inte är marknadsbaserad. Några enkelt användbara försäljningssiffror finns sällan att tillgå när verksamheten skall bedömas.

Det betyder att om man vill få reda på vad de många människorna tycker måste man på ett eller annat sätt fråga dem. Under förutsättning naturligtvis att man skriver under på att medborgerliga utvärderingar av offentlig verksamhet är central i en fungerande demokrati. Myndigheterna skall tjäna medborgarna. Och om de gör det bra eller dåligt måste medborgarna få vara med och uttala sig om. Elementära sanningar i en demokrati kan det tyckas, men likväl finns det få exempel på systematiska medborgardialoger eller studier av detta slag.

Dock, insikten att medborgarna måste med när offentlig verksamhet värderas finns sedan många år inom samhällsforskningen, men också sedan några år inom myndighetssverige. Det är bakgrunden till forskningsprojektet *Kvalitet i offentlig*

Holmberg, Sören (2015) Mycket höga krav på offentlig verksamhet i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

verksamhet (KOV) som startade 2010 vid SOM-institutet i samarbete med Statskontoret (Johansson och Holmberg 2011). Målsättningen är att skapa långsiktiga mätserier med årliga undersökningar av hur olika myndigheter och kommunala/regionala verksamheter bedöms kvalitetsmässigt av människor i Sverige. Varje år mäts ett tiotal olika myndigheter/verksamheter. Några har ingått i undersökningarna vid flera tillfällen. Tanken är att i långa loppet få tillgång till tidsseriemätningar för ett antal centrala myndigheter/verksamheter. I nuläget, efter fem års mätningar har vi kunskap om hur svenska folket bedömer kvaliteten hos tjuga myndigheter och åtta verksamheter.

De mätinstrument vi använder är mycket enkla och lättförståeliga; en given förutsättning och uppenbar fördel när vi genomför breda medborgarstudier. Vi strävar efter ett mätinstrument som inte sätter individers personliga erfarenhet i centrum (nöjd-missnöjdfrågor), eller som betonar det känslomässigt affektiva (förtroendefrågor). Istället vill vi ha mått som mer betonar det kognitiva och är inriktade på vad som mer konkret görs, på det som i amerikansk forskning brukar benämnas *job performance*. En svensk översättning/term skulle kunna vara *verksamhetskvalitet*.

Mot denna bakgrund har vår bedömningsfråga fått följande utformning: ”Hur anser Du att följande myndigheter sköter sin uppgift? ”. Motsvarande enkätfråga för olika verksamheter är formulerad enligt följande: ”Hur tycker Du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där Du bor?” De vidhängande svarsalternativen är sju till antalet. Fem där de svarande får avge ett omdöme om hur myndigheterna/verksamheterna sköter sig – från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt till ganska eller mycket dåligt. Därtill finns två svarsmöjligheter där undersökningspersonerna kan uppge att de ”inte känner till myndigheten/verksamheten” eller att de ”inte har någon uppfattning”.

De båda sistnämnda svarsalternativen är väsentliga av två skäl. För det första, vi vill minimera antalet ogenomtänkta slentriansvar och rena slumpsvar. Kan man eller vill man inte avge ett omdöme skall man inte ”tvingas” därtill. Många av de myndigheter vi mäter, och avser att mäta i framtiden, behöver inte nödvändigtvis ha en masspublik. I dylika fall är det helt naturligt att andelen svarande utan kännedom eller åsikt är hög. För det andra, människors grad av kännedom om olika offentliga verksamheter är en egen självständig frågeställning. I den amerikanska forskning som inspirerat oss talas om *name recognition* som ett centralt fenomen i all kommunikation och utvärdering. På svenska kan vi tala om *verksamhetskännedom*. Känner man inte till något är det svårt att göra en meningsfull bedömning.

Mycket varierande kännedom

De allra flesta av de myndigheter vi hittills studerat via SOM-undersökningarna är förhållandevis välkända bland svenska folket. Åtminstone enligt de resultat vi får fram. I tabellerna 1 och 2 redovisas andelen svarande som är villiga att avge ett omdöme för de olika myndigheterna/verksamheterna. Dessa svarspersoner har alltså

inte uppgett att de ”inte känner till myndigheten/verksamheten” eller att de ”inte har någon uppfattning”. De har fått möjligheten att avstå från att sätta ett betyg, men inte tagit den. De har satt ett betyg. Därmed indikerande att de på något sätt känner till myndigheten/verksamheten och är villiga att avge ett omdöme.

Andelen personer som på detta sätt demonstrerar kännedom utgör med mycket stor säkerhet ett maximumestimat. Om alla cirka 40-50 procenten som inte besvarar SOM-enkäterna skulle ställa upp och delta i undersökningarna skulle graden av kännedom minska; med hur mycket vet vi dock inte. Det är viktigt att bär med sig insikten att de kännedomsskattningar som redovisas med all sannolikhet är något överdrivna. Dock tror vi inte att överskattningarna på något avgörande sätt påverkar relationen mellan de olika myndigheternas/verksamheternas grad av kännedom.

Svaret ”känner inte till” är klart mindre vanligt än svaret ”ingen uppfattning”. Genom att inkludera ingen uppfattning-svar som en indikator på frånvaro av kännedom tror vi oss minska graden av överskattning av graden av kännedom. Vad ”ingen uppfattning” i vilket fall visar är en ovilja att göra en bedömning – troligen oftast på grund av bristande kännedom/kunskap.

Tabell 1 Kända och mindre kända svenska myndigheter (procent)

		Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1.	Polisen	95
2.	Skatteverket	87
3.	Försäkringskassan	87
4.	Trafikverket	80
5.	Arbetsförmedlingen	79
6.	Valmyndigheten	72
7.	Skolverket	71
8.	Migrationsverket	71
9.	Livsmedelsverket	67
10.	Naturvårdsverket	66
11.	Pensionsmyndigheten	64
12.	Socialstyrelsen	59
13.	Centrala studiestödsnämnden (CSN)	59
14.	Kronofogdemyndigheten	59
15.	Konsumentverket	57
16.	Riksrevisionsverket	52
17.	Statistiska centralbyrån (SCB)	47
18.	Energimarknadsinspektionen	34
19.	Havs- och vattenmyndigheten	28
20.	Forum för levande historia	21

Kommentar: För myndigheter som deltagit i fler SOM-undersökningar redovisas högsta kännedomsresultat. Undersökningsperioden är 2010 -2014.

Tabell 2 Kända och mindre kända kommunala/regionala verksamheter (procent)

		Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1.	Sjukvården	96
2.	Renhållningen	94
3.	Kollektivtrafiken	88
4.	Räddningstjänsten	75
5.	Äldreomsorgen	75
6.	Grundskolan	74
7.	Förskolan	62
8.	Plan- och byggfrågor	62

Kommentar: För myndigheter som deltagit i fler SOM-undersökningar redovisas högsta kännedomsresultat. Undersökningsperioden är 2010-2014.

Polisen är den myndighet bland dem vi hittills studerat som är mest välkänd. Hela 95 procent kan noteras för kännedom enligt vårt sätt att mäta. Undersökningsperioden är 2010-2014. Myndigheter/verksamheter som ingått i mätningarna fler än en gång redovisas enligt det högsta värdet. Nästan lika välkända som polisen är Skatteverket och Försäkringskassan – båda med en kännedom på 87 procent. Längst ned på kännedomslistan återfinns fyra myndigheter där endast en minoritet avslöjar bekantskap. De fyra är Statistiska centralbyrån med nästa femtio procent (47 procent) och tre nya myndigheter – Energimarknadsinspektionen, Havs- och vattenmyndigheten och allra sist Forum för levande historia med låga 21 procent. Den enda myndigheten med lokalisering i Göteborg (Havs- och vattenmyndigheten) tillhör tråkigt nog, eller typiskt nog, de mest okända myndigheterna.

De åtta kommunala/regionala verksamheter vi hittills studerat är alla kända av en majoritet av svenska folket. Sjukvården är i topp med 96 procents kännedom, tätt följd av renhållningen med 94 procent. Minst känd är Förskolan och Plan- och byggfrågor med kännedomssiffror på i båda fallen 62 procent.

Kännedomsresultaten är mycket stabila över tid. De myndigheter/verksamheter som varit med i SOM-undersökningarna mer än en gång uppvisar mycket likvärdiga resultat. De aktuella tidsperioderna är än så länge korta. Några mer påtagliga förändringar i graden av kännedom skall man inte förvänta sig. Och det är vad vi ser – inga större upp- eller nedgångar i hur kända de olika myndigheterna/verksamheterna är bland svenska folket.[1]

Höga betyg, och låga

Ingen förändring på plats nummer ett. Skatteverket toppar fortfarande listan över mest uppskattade myndigheter i Sverige. Ett rätt fantastiskt resultat egentligen. I

högskattelandet Sverige får fogden som samlar in folkets skatter ett toppbetyg av medborgarna. Hela 69 procent bland personer med en åsikt tycker att Skatteverket sköter sin uppgift bra. Endast 5 procent avger ett negativt omdöme. Det här är ett mycket viktigt och positivt resultat för staten Sverige. Skatteuppbörden – en helt central uppgift i varje samhälle – uppfattas som legitim och har folkets stöd i Sverige. Många andra länder har anledning att vara avundsjuka på Sverige på detta område, Grekland till exempel.

På platserna strax efter Skatteverket kommer Statistiska centralbyrån och Polisen. Även det är mycket positiva resultat för Sverige. Det mesta blir smidigare i ett samhälle om de myndigheter som sköter insamling av skattemedel, av offentlig statistik och upprätthåller lag och ordning bedöms sköta sitt arbete bra. Det minskar alla transaktionskostnader och gör samhället mycket mer effektivt.

Tabell 3 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt och betygsbalans (procent)

		Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1.	Skatteverket	69/5	+64
2.	SCB	62/2	+60
3.	Polisen	68/11	+57
4.	Konsumentverket	59/8	+51
5.	Trafikverket	58/12	+46
6.	Valmyndigheten	56/10	+46
7.	Kronofogdemyndigheten	54/9	+45
8.	Riksrevisionsverket	49/7	+42
9.	Naturvårdsverket	51/11	+40
10.	Livsmedelsverket	50/11	+39
11.	Havs- och vattenmyndigheten	42/11	+31
12.	Pensionsmyndigheten	47/18	+29
13.	Forum för levande historia	38/11	+27
14.	CSN	44/18	+26
15.	Socialstyrelsen	37/21	+16
16.	Skolverket	30/27	+3
17.	Försäkringskassan	34/38	-4
18.	Energimarknadsinspektionen	18/36	-18
19.	Arbetsförmedlingen	17/52	-35
20.	Migrationsverket	14/52	-38

Kommentar: Högsta betygsbalans redovisas. Procenten har beräknats bland personer med kännedom om de olika myndigheterna. Undersökningsperioden omfattar åren 2010-2014.

Sexton av de tjugo undersökta myndigheterna har en positiv betygsbalans – fler medborgare tycker de sköter sig bra än som tycker de sköter sig dåligt (se tabell

3). Bland dem återfinns ytterligare en fogde – Kronofogdemyndigheten. En så hög andel som 54 procent uppger att de tycker kronofogden gör ett bra arbete mot endast 9 procent som är kritiska. Svenska folket har uppenbarligen ett helt övervägande positivt förhållande till de två ledande offentliga myndigheter som tar deras pengar.

Fyra myndigheter hamnar klart i botten på betygslistan med övervikter för negativa omdömen. Mest negativ utvärdering får Migrationsverket, följt av Arbetsförmedlingen, Energimarknadsinspektionen och Försäkringskassan.

Att välfärdssveriges två helt central myndigheter – Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan – hamnar så här lågt när medborgarna utvärderar vad som görs är naturligtvis inte bra. Negativa bedömningar leder till skepsis, längre ledtider och högre transaktionskostnader för myndigheterna. Inte bara arbetslösa och sjuka drabbas. Hela samhället får bära en högre kostnad. Effektivitet och resultat tar skada.

Att därtill också Migrationsverket får ett dåligt betyg är heller inte bra. Invandrings- och flyktingfrågor är på väg uppåt på medborgarnas dagordning och är helt avgörande välfärdsfrågor för hela samhället, inte bara för de närmast berörda hit kommande personerna. Att Migrationsverket sysslar med känsliga och ibland impopulära företeelser är ingen ursäkt, möjligen en delförklaring. Kan Skatteverket och Kronofogdemyndigheten få klara överbetyg borde också andra myndigheter med tuffa fögderier kunna få till betyg med en positiv övervikt.

Tabell 4 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter (procent)

		Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1.	Räddningstjänsten	85/1	+84
2.	Förskolan	74/9	+65
3.	Renhållningen	73/8	+65
4.	Grundskolan	64/14	+50
5.	Sjukvården	65/16	+49
6.	Kollektivtrafiken	53/26	+27
7.	Äldreomsorgen	47/26	+21
8.	Plan- och byggfrågor	41/22	+19

Kommentar: Högsta betygsbalans redovisas. Procenten har beräknats bland personer med kännedom om de olika myndigheterna. Undersökningsperioden omfattar åren 2010-2014.

De kommunala/regionala verksamheter vi hittills mätt bedöms med mer positiv uppskattning av svenska folket – åtminstone genomsnittligt sett (se tabell 4). Och ingen verksamhet tvingas ståta med en övervikt för negativa omdömen. I topp finner vi Räddningstjänsten med rekordhöga betygsbalansen +84; fungerar bra säger 85 procent, dåligt endast 1 procent. Därefter kommer Förskolan och

Renhållningen på en delad andraplats med också de starka betygen, i båda fallen en betygsbalans på +65. Även Grundskolan och Sjukvården får klart övervägande positiva omdömen. Men på en tydligt lägre nivå än de tre topplacerade verksamheterna, och också på en klart lägre nivå än Skatteverket. Minst positivt betyg får Äldreomsorgen och Plan- och byggfrågor. Men även här överväger dock de uppskattande bedömningarna.

När det gäller bedömningsbetygen kan vi till skillnad från när det gäller kännedom notera vissa relativt tydliga förändringar under den korta period vi genomfört våra undersökningar. Två myndigheter uppvisar något förbättrade betyg – Skatteverket från en redan hög nivå och Försäkringskassan från en låg nivå.[2]

Fyra myndigheter/verksamheter tappar i uppskattning. Mest går Arbetsförmedlingen ned från ett dåligt betyg på -36 år 2010 till ett ännu sämre betyg 2013 (-61) och 2014 (-53). Nästan lika mycket tappar Sjukvården och Grundskolan, fast från höga startvärden; från +49 år 2010 till +27 år 2014 för Sjukvården och från +46 år 2010 till +32 år 2014 för Grundskolan. Bakom dessa relativt stora betygssänkningar är det troligt att debatten om sjukvårdens långa köer och tillgänglighetsproblem spelat en roll, liksom de dåliga resultaten i Pisamätningarna bidragit till att sänka skolans betyg. Den fjärde myndighet som fått se sina bedömningsbetyg gå ned något är Polisen – från +57 år 2010 till + 43 år 2013 och +49 år 2014. En mindre nedgång som eventuellt kan kopplas till en mer negativ uppmärksamhet i massmedia (Holmberg och Weibull 2014).

Brukare brukar vara mer uppskattande

Människor som kommer mest i kontakt med olika myndigheter/verksamheter (=brukare) plägar oftast vara mer positiva till vad som görs än icke-brukare. Och så bör det naturligtvis vara. Det omvända med mer negativa bedömningar bland brukare vore problematiskt. Vi utgår ifrån att brukare är mer kunniga om olika verksamheter och har mer personliga erfarenheter. Och att de dessutom har mer av ett behov att rättfärdiggöra/försvara sitt brukande. Därför är det extra illavarslande om just olika slags brukare är mer negativa än personer som inte har lika mycket kunskap/erfarenhet av en myndighet eller kommunal/regional verksamhet. Vi förväntar oss med andra ord att brukare som regel ger bättre betyg än icke-brukare.

Detta förväntade samband är vad vi funnit tidigare och vad vi brukar finna när vi studerar institutionsförtroende (Holmberg och Weibull 2014). I SOM-undersökningen 2014 har vi lyckats lokalisera ett antal mer eller mindre uppenbara brukargrupper vars bedömningsbetyg kan jämföras med vad medelsvensson tycker. Och i de flesta fall är brukare mer positiva i sina omdömen än genomsnittet, även om skillnaderna oftast är förhållandevis små.

Några illustrativa exempel från 2014 års studie: Arbetslösa personer är mindre negativa till Arbetsförmedlingen än genomsnittssvensken. Pensionärer är klart mer positiva till Pensionsmyndigheten än folk i allmänhet. Föräldrar till småbarn

respektive skolbarn ger ett högre betyg till förskolan respektive grundskolan än medelsvensson.

Dock, vi har också flera exempel på motsatsen – att brukare gör mer negativa bedömningar än genomsnittet. Sjukskrivna personer ger exempelvis ett sämre betyg åt både Försäkringskassan och Sjukvården än svensken i allmänhet.[3] Sjukvården får dessutom ett sämre betyg än genomsnittet bland människor som upplever sin egen hälsa som dålig. Resultaten kan möjligen förklaras bort med att personer med sviktande hälsa är något extra pessimistiska och tveksamma inför den hjälpande handen. Men ett tråkigt och tankeväckande resultat är det. Människor som mest behöver och utnyttjar Försäkringskassan och Sjukvården är mindre positiva till vad som görs än svensken i allmänhet. Det borde naturligtvis vara tvärtom.

En föreställning som finns är att aktivt verksamma personer i olika myndigheter inte bara bör vara mer kunniga om arbetet utan också vara mer positiva till vad som görs. Anställda förväntas ge högre betyg åt den egna myndigheten/verksamheten än den stora, mindre insatta allmänheten. Så är det i två fall vi testat i SOM-studien 2014, men inte i ett annat. Antalet undersökningspersoner är begränsat, men lärare/pedagoger avger ett mer positivt omdöme om Förskolan och Grundskolans insatser än genomsnittssvensken.[4] Resultatet är inte lika trevligt när det gäller Sjukvården och vårdpersonal. Personer i vårdyrken ger i genomsnitt ett något lägre betyg åt Sjukvården än folk i gemen.[5]

För det mesta likartade betyg i olika sociala grupper

En förvaltning som karakteriseras av oväld – och någorlunda väl uppfyller alla de högtflygande målsättningar som Värdegrundsdelegationen fastslår – skall *inte* kännetecknas av att olika demografiska och socioekonomiska samhällsgrupper gör klart skilda bedömningar av hur väl olika myndigheter/verksamheter sköter sig. Offentlig verksamhet skall vara opartisk och neutral (Rothstein 2015). Likabehandlingsprincipen är helt central. Då är det illa om vissa grupper myndigheter bedöms mer positivt bland exempelvis män än bland kvinnor, eller bland företagare jämfört med bland arbetare, eller i storstäder jämfört med på landsbygden. Idealet är att viktiga samhällsgrupper bedömer kvaliteten på offentlig verksamhet på ett likartat sätt. Smärre skillnader kan naturligtvis finnas och är tolerabla, men inte större skillnader – framförallt inte om de visar sig vara långlivade.

I tabell 5 visas systematisk prövning av i vad mån myndighetssverige bedöms likartat i ett trettiotal olika samhällsgrupper. För att få ett bättre underlag genomförs analysen på ett jämförbart sätt för både 2013 och 2014 års undersökningar. Elva myndigheter/verksamheter 2013 respektive tio 2014 ingår i analysen. Antalet myndigheter/verksamheter som medverkar i både mätningarna är fyra[6]. Resultaten visar den genomsnittliga betygsbalansen beräknad för elva fall 2013 och tio fall 2014. Genomsnittsvärden redovisas för var och en av grupperna och för samtliga svarspersoner. Mätskalan kan teoretiskt variera mellan -100 (alla är negativa) och +100 (alla är positiva); ju högre positivt värde desto bättre betyg. Snittresultatet

för samtliga svarande är mycket snarlikt de båda mätåren, +14 år 2013 mot +15 år 2014.[7]

Om någon oro funnits kan den stillas. Myndighetssverige klarar det sociala bedömningstestet väl. Olika demografiska och sociala grupper betygsätter i genomsnitt svensk offentlig förvaltning på ett mycket likartat sätt. Ingen samhällsgrupps bedömningsbetyg skiljer sig mer än +/- 5 enheter från genomsnittet för samtliga svarande. De mindre betygsskillnader vi kan iaktta på oftast mellan enbart 1-3 enheter är inte statistiskt signifikanta på en skala mellan -100 till +100.

Tabell 5 Genomsnittligt bedömningsbetyg för ett antal myndigheter/ verksamheter 2013 och 2014 (betygsbalans) i olika demografiska grupper

	Bedömningsbetyg – medeltal betygsbalans	
	2013	2014
Samliga	+14	+15
Kvinna	+13	+15
Man	+15	+14
16-29 år	+13	+13
30-49 år	+16	+17
50-64 år	+11	+11
65+ år	+15	+16
Landsbygd	+11	+8
Tätort	+10	+17
Stad	+17	+18
Storstad	+14	+11
Arbetarhem	+13	+14
Tjänstemannahem	+14	+17
Högre tjänstemannahem	+16	+17
Företagare	+12	+11
LO	+11	+11
TCO	+13	+15
SACO	+16	+17
Statlig sektor	+14	+16
Kommunal/landsting	+14	+16
Privat sektor	+13	+13
Arbetslös	+15	+20
Sjuk/aktivitetsersättning	+10	+10

Kommentar: Bedömingsbetyget kan variera mellan +100 (samtliga svarar bra) och -100 (samtliga svarar dåligt). Procenten är beräknad bland samtliga svarspersoner (inkl de som svarat 'ingen uppfattning' resp. 'Känner ej till myndigheten/verksamheten. 2013 ingår elva myndigheter/verksamheter. 2014 ingår tio.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013 och 2014.

Några av de små skillnader som finns är dock värda att uppmärksammas, speciellt som flera av dem återfinns både 2013 och 2014. I genomsnitt såväl 2013 som 2014, mest positiva till svensk offentlig service är yngre medelålders personer, stadsbor utanför storstäderna, högutbildade, högre tjänstemän, SACO-medlemmar, arbetslösa och personer verksamma i offentlig sektor. Något mindre uppskattande i genomsnitt är 50-64 åringar, boende på landsbygden, personer med mellanlåg utbildning, företagare och arbetare, medlemmar i LO, personer med sjuk- eller aktivitetsersättning och personer verksamma i privat sektor. Noteras bör att kvinnor eller män inte finns med i någon av uppräkningarna. Det beror på att det inte finns några könsskillnader när det gäller hur svensk offentlig verksamhet bedöms. Kvinnor och män gör i genomsnitt mycket likartade bedömningar.

Men alla dessa mindre skillnader får inte skymma huvudresultatet. I allt väsentligt värderas *inte* svensk offentlig byråkrati skiljaktigt i breda sociala och ekonomiska samhällsgrupper. Myndighetssverige kan andas ut. Eller kan de verkligen det? Det viktigaste testet återstår – det ideologiskt/partipolitiska testet.

Det ideologiskt/partipolitiska testet

Offentlig förvaltning skall vara oberoende av politiska och ideologiska kopplingar. Partipolitik får inte influera stats- eller kommunaltjänstemän. Partipolitisk neutralitet skall inte bara vara en ledstjärna utan också en realitet i svensk offentlig förvaltning. Sådan är den hävdvunna doktrinen. Idealt skall myndigheter fungera så att alla medborgare uppskattar arbetet – och det oavsett politisk hemvist. Opartiskhet skall råda. Det sägs till och med uttryckligen i Sveriges grundlag:

> Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet. (Regeringsformen 1 kapitlet 9:e paragrafen)

Om något politiskt läger är påtagligt mer nöjt eller missnöjt med hur det offentliga sköter sig kan det vara en signal om att något är allvarligt fel. Regeringsformens krav på opartiskhet kan vara i fara.

I tabellerna 6 och 7 prövas om viktiga partipolitiska och ideologiska grupper bedömer svenska myndigheter/verksamheter på ett någorlunda likartat sätt. I tabell 6 görs analysen enligt den metod som tillämpades i den demografiskt/sociala analysen; förutom politiska grupper har vi också inkluderat några grupper som visar hur människor med olika grad av exponering för massmedia bedömer hur det offentliga sköter sig. I tabell 7 redovisas mer detaljerat hur olika partiers sympatisörer betygsätter alla de tio myndigheter/verksamheter som ingår i SOM-mätningen 2014.

I det alliansstyrda Sverige 2013 eller i det rödgrönstyrda Sverige hösten 2014 bedömer människor med olika ideologisk inriktning i allt väsentligt kvaliteten på den offentliga verksamheten på samma sätt. Personer med ideologiska sympatier till vänster eller till höger ger i genomsnitt mycket likartade betyg på hur olika

myndigheter/verksamheter sköter sig; ideologiskt högerorienterade är dock något mer positiva än vänsterorienterade, men skillnaden är liten.

Tabell 6 Genomsnittligt bedömningsbetyg för ett antal myndigheter/ verksamheter 2013 och 2014 i olika politiska grupper och bland personer med olika grad av medieexponering

	Bedömningsbetyg – medeltal betygsbalans	
	2013	2014
Samliga	+14	+15
Mycket/ganska politiskt intresserade	+13	+15
Inte särskilt/inte alls politiskt intr.	+13	+15
Vänster	+12	+14
Varken eller	+13	+15
Höger	+16	+16
V	±0	+3
S	+18	+21
MP	+15	+13
C	+19	+17
FP	+19	+20
KD	+13	+16
M	+17	+20
SD	±0	-5
FI	-	+6
Aktuellt/Rapport		
Dagligen	+13	+15
Flera gånger/vecka	+15	+18
Någon gång/mer sällan	+14	+12
Aldrig/ ej svar	+12	+11

Kommentar: Bedömingsbetyget kan variera mellan +100 (samtliga svarar bra) och -100 (samtliga svarar dåligt). Procenten är beräknad bland samtliga svarspersoner (inkl de som svarat 'ingen uppfattning' resp. 'Känner ej till myndigheten/verksamheten. 2013 ingår elva myndigheter/verksamheter. 2014 ingår tio.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013 och 2014.

När det gäller graden av politiskt intresse finns inga skillnader. Mycket/ganska politiskt intresserade personer sätter inga andra betyg än personer som är svalt politiskt intresserade. Däremot finns ett visst samband när det gäller graden av medieexponering. Personer som ser ofta på Aktuellt/Rapport, men inte dagligen, är i genomsnitt mest uppskattande när det gäller hur myndighetssverige sköter sig. Minst positiva är personer som aldrig ser på Aktuellt eller Rapport. Om vi kan misstänka att personer som aldrig ser på SVT-nyheter i genomsnitt är mindre

kunniga i samhällsfrågor jämfört med personer som tar del av Aktuellt/Rapport, är resultatet bra för myndighetssverige.[8] Mer samhällskunniga människor bedömer offentlig verksamhet något mer positivt.

Större bedömningsskillnader återfinns dock när det gäller partisympatier. Men inte när det gäller anhängare till Sveriges två stora regeringsbärande partier. Socialdemokratiska och moderata sympatisörer gör i genomsnitt mycket likartade bedömningar av hur myndighetssverige fungerar. De allra flesta sympatisörer till regeringen eller den etablerade oppositionen är i huvudsak överens när det gäller att värdera hur svensk offentlig förvaltning sköter sitt jobb. Ett mycket viktigt och positivt besked till myndighetssverige.

Denna konsensus omfattar också – med lite god vilja – övriga allianspartiers sympatisörer och MP:s anhängare. Även om kristdemokraternas och miljöpartiets sympatisörer utmärker sig genom att vara något mindre positiva än exempelvis framförallt FP- men också C-sympatisörer.

Tre partiers anhängare ingår dock inte i den stora etablerade majoritetens konsensus. Det gäller mest tydligt Sverigedemokraternas sympatisörer, men också sympatisörer till Vänsterpartiet och Feministiskt Initiativ. I mätningen 2014 noteras SD-sympatisörer för ett genomsnittsbetyg på -5, V-sympatisörer för +3 och FI-anhängare för +6. Som en jämförelse avger S- och M-sympatisörer snittbetygen +21 respektive +20. Sympatisörer till den icke-etablerade oppositionen - som står utanför decemberöverenskommelsen – är klart mest kritiska till hur olika myndigheter/verksamheter sköter sitt arbete. De sex mer etablerade partiernas väljare är påtagligt mer uppskattande.

Tillsammans omfattar V-, FI- och SD-sympatisörer inte längre en liten försummar minoritet i väljarkåren. Efter valet 2014 utgör de sammantaget en stor minoritet på cirka 20-25 procent. Även om partierna och deras sympatisörer i vissa avseenden kan bedömas som speciella och kanske också extrema, kan inte det tas till förvändning för att negligera resultaten. De negativa betygen kanske inte enbart beror på att V/FI/SD-anhängare är ”avvikande”. Något kan måhända ligga i deras kritik. Myndighetssverige bör ta utfallet *ad notam* och fundera över varför stödet för verksamheten är så klart mycket svagare bland V/FI/SD-anhängare – de tre tydligaste oppositionspartierna till den etablerade ordningen i Sverige.

Redovisningen i tabell 7 ger en mer detaljerad bild av hur de olika partiernas sympatisörer bedömer olika myndigheter/verksamheter. Resultaten gäller för undersökningen 2014.

Sverigedemokraternas anhängare är mer negativa än genomsnittet för alla myndigheter/verksamheter, men mest tydligt när det gäller Socialstyrelsen och Försäkringskassan. V-sympatisörer är relativt sett mest kritiska när det gäller Sjukvården och Pensionsmyndigheten. Även FI:s anhängare har Pensionsmyndigheten högt på sin kritiklista.

Socialdemokraternas sympatisörer ger inte ett lägre betyg än genomsnittet till någon myndighet/verksamhet. S-väljare är överlag mer nöjda än medelsvensson. Detsamma kan inte fullt ut sägas om M-sympatisörer. Men nästan. För de flesta

myndigheter/verksamheter är M-väljare mer positiva än folk i allmänhet. Ett litet undantag är dock Arbetsförmedlingen som bedöms negativt av 68 procent bland M-sympatisörer mot bland 67 procent bland samtliga svarande.

Tabell 7 Olika partiers sympatisörer bedömer hur ett antal myndigheter/ verksamheter sköter sin uppgift 2014 (procentandel bra/dåligt)

	Partisympati									
	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	FI	Samtliga
Myndigheter										
Arbetsförmedlingen	10/66	17/61	14/65	14/73	12/61	13/72	14/68	5/78	11/71	14/67
Försäkringskassan	25/46	33/37	38/40	30/36	45/22	29/49	42/31	20/56	25/38	35/38
Polisen	52/26	71/13	66/16	60/14	72/10	58/27	69/14	47/27	47/20	65/16
Socialstyrelsen	37/18	45/15	36/15	39/17	27/18	39/27	40/22	16/39	32/23	37/21
Konsumentverket	57/9	63/5	59/7	61/7	59/5	50/12	62/8	47/13	69/6	59/7
Pensionsmyndigheten	46/30	50/12	42/19	35/16	58/15	47/23	55/16	31/31	31/38	47/18
Forum för levande historia	53/12	35/7	41/3	42/5	43/14	47/7	41/9	21/26	25/25	38/11
Medeltal	40/30	45/21	42/24	40/24	45/21	42/31	46/24	27/39	34/32	42/25
Betygsbalans	+10	+24	+18	+16	+24	+11	+22	-12	+2	+17
Verksamheter										
Grundskolan	37/43	62/19	45/25	66/19	57/25	58/23	65/18	38/39	45/32	56/24
Sjukvården	37/41	56/23	50/25	60/23	59/23	60/19	59/26	38/39	52/33	67/14
Förskolan	46/24	72/10	58/17	82/6	68/15	76/9	75/10	52/22	73/7	67/14
Medeltal	40/36	63/17	51/22	69/16	61/21	65/17	66/18	43/33	57/24	59/22
Betygsbalans	+4	+46	+29	+53	+40	+48	+48	+10	+32	+37

Kommentar: Procenten är beräknad bland personer med kännedom om myndigheterna och verksamheterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

En av välfärdssveriges viktigaste verksamheter får svidande underbetyg av samtliga partiers sympatisörer. Det gäller Arbetsförmedlingen. Försäkringskassan klarar sig något bättre, men får övervägande negativa omdömen av alla partiers väljare utom Folkpartiets och Moderaternas. Två andra grundpelare i välfärdssamhället – Sjukvården och Grundskolan – erhåller övervägande positiva betyg bland de flesta partiers anhängare, dock inte bland sympatisörer till Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna. Det är klart att det inte är riktigt bra om stödet för så här centrala verksamheter i samhället inte är starkare – gäller Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan – eller inte omfattar alla riksdagspartiernas väljare – gäller Grundskolan och Sjukvården.

Givet dessa resultat, är det inte självklart att slå fast att myndighetssverige klarat partitestet. Det har vi tidigare sagt att det offentliga i huvudsak gjort. Men läget

är annorlunda nu efter valet 2014. De mest myndighetskritiska sympatisörerna till V/FI/SD utgör inte längre en liten minoritet bland svenska folket. De är idag en stor minoritet.

Ingen alarmism, men något att tänka på

Det vore att ta i att säga att Regeringsformens stadgande om att förvaltningsmyndigheter ska beakta allas likhet inför lagen och iaktta saklighet och opartiskhet är i fara. Så illa är det inte. En viktig indikator på att stadgandet inte är hotat är att de allra flesta viktiga demografiska, sociala, ekonomiska och politiska grupper i Sverige bedömer olika myndigheters verksamhet på ett mycket likartat sätt. Män och kvinnor, unga och äldre, arbetare och företagare, folk på landsbygden och storstadsbor, socialdemokrater och moderater – alla gör de mycket snarlika bedömningar av hur svensk offentlig förvaltning fungerar. En stor samstämmighet råder om vad som är bra respektive vad som är dåligt när det gäller hur svenska myndigheter/verksamheter sköter sig.

Men denna stora samstämmighet omfattar inte en växande oppositionell partipolitisk minoritet. En minoritet som främst består av sympatisörer till Sverigedemokraterna, men också återfinns bland anhängare till Vänsterpartiet och Feministisk initiativ. Sympatisörer med dessa tre partier är klart mer negativa till hur myndighetssverige sköter sig än medelsvensken. Och vi talar inte längre om en liten väljarminoritet. Vi talar om en stor minoritet på cirka 20-25 procent av svenska folket.

Myndighetssverige bör inte nonchalera denna stora minoritet. Åtminstone bör man *lyssna* på kritiken.

Noter

1 Dock, om vi tar resultaten från undersökningen 2011 *ad notam* ser vi några större förändringar. Men kännedomssiffrorna för studien 2011 skall läsas med stor försiktighet. Kännedomsresultaten 2011 drabbades av en kontexteffekt som sänkte siffrorna tillfälligt. Effekten beror på en annorlunda placering av frågeinstrumenten i SOM-enkäten 2011 jämfört med övrig undersökningsår.

2 Med Skatteverket som undantag, uppmärksammar vi bara förändringar för myndigheter/verksamheter som varit med i minst tre SOM-undersökningar. Resultaten gäller för betygsförändringar bland svarspersoner med åsikter om de olika myndigheterna/verksamheterna. Grundmaterialet för analysen återfinns i Holmberg och Arkhede Olsson 2015.

3 Sjukskrivna personer under 2014 (både kort- och långtidssjukskrivna) ger i snitt betyget -3 åt Försäkringskassan; obetydligt sämre än Försäkringskassans genomsnitt bland samtliga svarande som är -2. Sjukvården får betyget +15

bland korttidssjukskrivna och +16 bland långtidssjukskrivna; klart lägre betyg än bland folk i allmänhet som i genomsnitt sätter betyget +24.

[4] I undersökningen 2013 var lärare/pedagoger mer kritiska mot Grundskolans arbete än folk i gemen, se Holmberg och Oleskog Tryggvason 2014. Antalet undersökningspersoner var dock enbart 61. I studien 2014 är gruppen lärare/pedagoger något vidare definierad och omfattar 133 personer.

[5] Resultatet var detsamma år 2013, det vill säga mer kritiska omdömen om Sjukvården bland personalen än bland allmänheten (Holmberg och Oleskog Tryggvason 2014). I SOM-studien 2014 får Sjukvården snittbetyget +18 bland personer med vårdyrken (150 personer) som kan jämföras med genomsnittet på +24.

[6] De fyra är Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Grundskolan och Sjukvården.

[7] Observera att en jämförelse mellan +14 och +15 inte är helt relevant. Olika myndigheter/verksamheter ingår i de båda mätårens studier. Vi drar med andra ord *inte* slutsatsen att svenska offentliga verksamheter har fått ett mer positivt betyg 2014 än 2013.

[8] Något i sammanhanget renodlat och andvändbart kunskapsmått finns inte i SOM-undersökningarna. Kunskapsfrågor är svåra att ställa i enkätundersökningar där svarspersonerna kan ta reda på de rätta svaren innan de svarar.

Referenser

Holmberg, Sören och Olsson Arkhede, Sofia 2015. *Svenska folket bedömer offentliga myndigheters verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.

Holmberg, Sören och Weibull, Lennart 2014. Institutionsförtroende mellan berördhet och mediebevakning. I bergström, Annika och Oscarsson, Henrik (red) *Mittfåra & Marginal.* Göteborg: SOM-institutet.

Holmberg, Sören och Tryggvason Oleskog, Nora 2014. *Svenska folkets bedömning av offentliga myndigheters verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.

Johansson, Susanne och Holmberg, Sören 2011. Kvalitet i offentlig verksamhet. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart och Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet.

Rothstein, Bo 2015. *De samhälleliga institutionernas kvalitet*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond och Makadam förlag.

Ångström, Lars 2014. *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda – grundläggande rättsliga principer*. Stockholm: Värdegrunddelegationen.

DELADE UPPFATTNINGAR I DEN SVENSKA OPINIONEN: INTERNATIONELLA JÄMFÖRELSER AV SKOLRESULTAT OCH BEDÖMNINGAR AV SKOLANS KVALITET

SVERKER LINDBLAD, LENNART NILSSON
OCH MÅRTEN LINDBLAD

Den skolpolitiska debatten i Sverige har dominerats av argument om sjunkande kvalitet hos svensk skola grundade på de internationella jämförelser av resultat på kunskapsmätningar som görs regelbundet sedan 1990-talet. Särskilt betydelsefulla har varit de undersökningar som OECD genomfört i det som kallas PISA – Program for Individual Study Assessment. En tendens inom skolpolitiken är att referera till mätningar och internationella jämförelser. Exempelvis använde den tidigare skolministern mycket flitigt resultaten från dessa undersökningar som argument för kris i det svenska skolväsendet och behovet av en ny skolpolitik som skulle rätta de missförhållanden som PISA-jämförelserna pekade på.

Enligt vår bild har övernationella organisationer – som OECD och EU – blivit mer betydelsefulla inom svensk utbildnings- och skolpolitik. Internationella empiriska undersökningar – som rankingar av universitet eller av olika typer av bench-marking, eller som i vårt fall i form av internationella jämförelser av resultat på kunskapsmätningar, används idag flitigt i den politiska debatten. Detta sker både i form av lägesbeskrivningar (ett ras för svensk skola) och som målsättningar för utbildningspolitiken (Sverige ska hamna på tionde plats i PISA-mätningar). Den här tendensen har gjort sig gällande på flera håll i världen (jfr Grek, 2009; Kamens & Benavot, 2009) och har också bland annat givits namnet ”post-politik” (jfr Zizek,2006). Med beteckningen postpolitik menar vi inte att konflikter och maktutövning har minskat eller försvunnit i samhället. Istället har villkoren och instrumenten för maktutövning förändats (jfr Tesfahuney & Dahlstedt, 2008; Harling m fl, 2015) vilket då också kräver utveckling av analyser som kan fånga och förstå dessa förändringar

SVTs Vallokalundersökning visar att för val av parti i riksdagsvalet 2014 var skola och utbildning den mest betydelsefulla frågan. För samtliga partiers väljare utom Sverigedemokraternas tillhörde skola och utbildning en av de viktigaste frågorna (VALU 2014). De senaste fem valen har frågan varit den mest eller näst mest betydelsefulla frågan men i 2014 års val var det med andra förtecken. Under senare år har kritiken mot fortsatta privatiseringar inom skolan varit mycket stor och det finns starkt stöd för att förbjuda vinstutdelning inom skattefinansierad

Lindblad, Sverker, Nilsson, Lennart & Lindblad, Mårten (2015) Delade uppfattningar i den svenska opinionen: Internationella jämförelser av skolresultat och bedömningar av skolans kvalitet i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

vård, skola och omsorg. Närmare två tredjedelar av svenska folket vill också låta staten överta ansvaret för skolan från kommunerna (Nilsson 2014a och b). Valåret 2014 var det inte längre alliansen som ansågs ha den bästa politiken, sakägarskapet, när det gäller skola och utbildning, utan de rödgröna (VALU 2014).

Med tanke på att internationella jämförelser och skolkvalitet var i fokus frågar vi oss därför:

- Hur ser svenska folket på förändringar i den svenska skolans kvalitet?
- Hur pass användbara anser medborgarna att internationella jämförelser av skolresultat är för att bedöma kvaliteten hos skolan?
- Finns det något samband mellan medborgarnas syn på internationella jämförelser och bedömningar av hur kvaliteten hos svensk skola utvecklats?
- Finns det skillnader mellan olika grupper av medborgare i hur de ser på användbarheten av internationella jämförelser och utvecklingen av den svenska skolans kvalitet?

Enligt vår mening är det ytterst intressant att undersöka den svenska opinionen i dessa hänseenden av två skäl. För det första lyfts just de internationella jämförelserna fram i de utbildningspolitiska diskussionerna som viktiga underlag för kritik av och åtgärder att ta itu med för skolväsendet. För det andra så är det intressant att undersöka om det finns skillnader bland medborgarna vad gäller de internationella jämförelserna – bedöms de ha liknande betydelse eller finns det skillnader över viktiga sociala kategorier som kön och social och kulturell tillhörighet. Detta är dels av vikt för att förstå opinionen i utbildningspolitisk mening, dels för att förstå hur de internationella jämförelserna talar till olika grupper i samhället. Vid analys av skolans kvalitet och internationella jämförelsers betydelse är det av intresse att undersöka social tillhörighet och upplevd klasstillhörighet som indelningsgrund för att granska eventuella skillnader i opinionen. Vid bedömning av offentligt finansierad verksamhet är det också viktigt att studera hur medborgarna i olika roller möter verksamheten som brukare, anställd, väljare och skattebetalare (Nilsson 1996; jfr Dahlberg & Vedung 2001). Inom skolans område är det därför viktigt att även studera hur eleverna, de nära anhöriga/föräldrarna, lärarna och väljarna/skattebetalarna ser på förhållandena.

Om internationella jämförelser av resultat i skolans värld

Komparativa analyser av utbildning och skolväsenden har en lång historia. Under 1800-talet studerades således olika länders sätt att organisera sitt skolväsende som en fråga för undersökningar av samspelet mellan kultur och utbildning. Skolväsendet sågs då som en spegelbild av samhället och hur man såg på sin befolkning. Parollen var ”sådant samhälle – sådan skola” och olika länders utbildningssystem sågs i stort som ojämförbara. I takt med utvecklingen av statistiska analyser och med

samhällsvetenskapernas intåg och betydelse i moderniseringen av samhället började också jämförelser av utbildning i olika länder utvecklas i form av mer eller mindre storskaliga undersökningar. Efter andra världskriget organiserades internationella komparativa studier, bland annat genom UNESCO eller vid olika universitet världen över. Drivande var här utbildningsforskare – som Torsten Husén[1] – vilka via UNESCO organiserade sig i form av IEA (International evaluation of Educational Acheivement). De såg skillnader mellan olika länders utbildningssystem som en slags storskalig experimentverkstad för analyser av utbildningssystem (Pettersson, 2014), vilket gav möjligheter att dra slutsatser om hur dessa system fungerar.

Under nittiotalet började den internationella samarbetsorganisationen OECD engagera sig i analyser av olika utbildningssystem genom jämförelser av organisering och resultat. Här hamnade just resultat i fokus – som tog över i betydelse som mått på utbildning istället för gamla satsningar på skolväsendet i termer av exempelvis procent av BNP. Och i början av 2000-talet började OECD göra jämförelser av skolresultat slå igenom (jfr OECD 1999), där särskilt PISA fördes fram som en undersökning av cirka sjuttio länder och med en halv miljon studenter som deltog i undersökningar av kunskaper i läsning, matematik och naturkunskap. I figur 1 kan vi se tillväxten av olika internationella storskaliga undersökningar. Under 1960-talet börjar en serie undersökningar organiserade av IEA och under 1990-talet kommer OECD in, samt olika regionala undersökningar till vilka EUs studier hör.

Figur 1 Antalet internationella storskaliga undersökningar av skolresultat

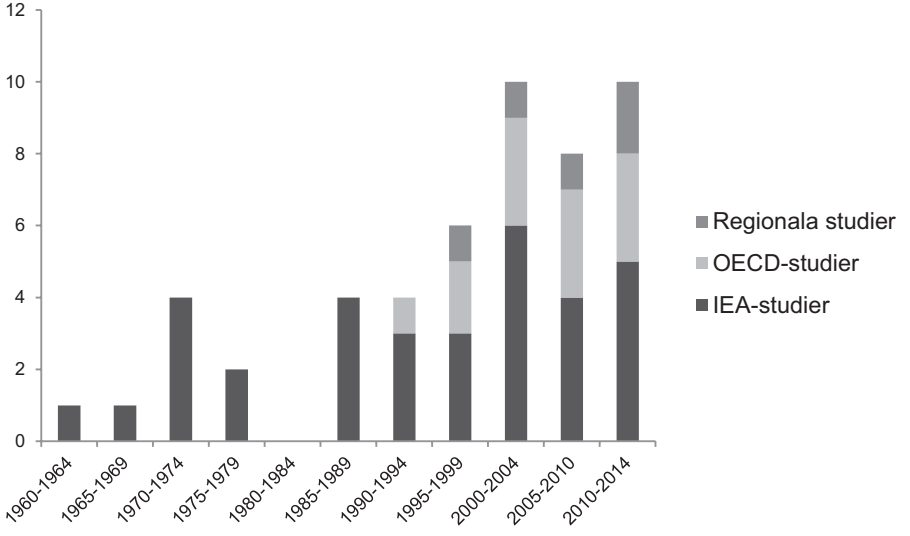

***Kommentar*:** Tabellen bygger på årtal för första publikationen för respektive undersökning. (Från Lindblad et al, 2015)

Expansionen av dessa storskaliga internationella jämförelser kan belysas genom antalet undersökningar per decennium. Två undersökningar under 1960-talet, sex under 1970-talet, åtta under 1980-talet, tio under 1990-talet, arton under 2000-talet och tio när halva 2010-talet har gått. Under tiden fram till 1990 är det IEAs undersökningar medan tiden därefter kommer OECDs undersökningar in.

Expansionen av storskaliga undersökningar sker även på nationell nivå, men det lämnar vi därhän i denna studie. För en genomgång av nationella och regionala undersökningar, se Kamens och Benavot (2009).

PISA-resultaten slog igenom med dunder och brak år 2000 i Tyskland, där man talade om en PISA-chock och några år senare, där svenska politiker började använda sig av PISAs jämförelser av skolresultat för att tala om den svenska skolans kris. Och med tiden blev den upplevda krisen bara värre – mätt med PISA-mått (Skolverket, 2014; Lindblad, 2011). För en genomgång, se Skolverket (2014), som har gjort ingående och nyanserade analyser av resultaten över tid och sammanfattar tre viktiga tendenser:

- Kunskapstrenden för svensk grundskola är i ett internationellt perspektiv tydligt negativ inom matematik, naturkunskap och läsning.
- Likvärdigheten i svensk skola har försämrats sedan början av 2000-talet.
- Resultaten är i stort bättre för yngre elever i grundskolan.

Internationella storskaliga undersökningar av hur olika länder presterar på kunskapsmätningar har också fått rejält genomslag i massmedia och i utbildningspolitiska diskussioner i Sverige. Ett exempel på betydelsen kan vi läsa i Dagens Nyheter 2013-12-03 där inlägg från lärarnas organisationer uttrycker sin oro för utvecklingen och där den dåvarande skolministern kommenterar de PISA-resultat som presenteras samma dag:

> ”PISA-rapportens siffror om sjunkande kunskapsresultat i svenska skolor är mycket allvarliga, medger utbildningsminister Jan Björklund. Han försvarar sig med att de reformer som regeringen genomfört inte hunnit ge effekt ännu.”[2]

Med hänvisning till de sjunkande resultaten vände sig den dåvarande regeringen till OECD för att få en analys och förslag till förbättringar. Arbetet inleddes tidig vår 2014 och i maj 2015 slutrapporterades uppdraget till regeringen – och för den nytillsatta Skolkommissionen – med analyser av utvecklingen av svensk skola och förslag till förbättringar. Lägesanalysen byggde i mycket stor utsträckning på resultat av internationella jämförelser medan OECDs rekommendationer var mer av allmängods. Rapporten *Improving schools in Sweden. An OECD perspective* (OECD 2015) lades fram i en direktsänd tv-konferens och presenterades som huvudnyhet i massmedia.[3]

I den inhemska debatten kan två olika positioner urskiljas. Den ena går ut på att mer eller mindre skylla på varandra – det är den svenska ”flumskolans” fel att det går utför med Sverige och att vi nu befinner oss i kris. Den andra pekar på

omstruktureringen av svensk skola som orsak till de sämre resultaten – avreglering, privatisering decentralisering och ibland kommunaliseringen av den svenska skolan. Den förra fokuserar på medelvärden som grund för jämförelser med andra länder – då ofta Finland, medan den senare granskar variationer – mellan olika skolor eller kategorier av elever – social och kulturell bakgrund. Till detta kommer en tredje position där själva mätandet och jämförelserna kritiseras (Grek, 2009), eller där mandatet för OECD att söka styra skolväsendets utveckling diskuteras (jfr. Harling m.fl. 2015 eller Pettersson m.fl. 2015). Denna kritik har förts fram av forskarsamhället på olika sätt – bland annat direkt till OECD – där sättet från OECDs sida att hantera internationella kunskapsmätningar kraftigt ifrågasatts av en rad välkända forskare.[4]

Intressant nog har de internationella jämförelser som forskare redan tidigare redovisat i vetenskapliga tidskrifter sällan eller aldrig behandlats i den svenska politiska diskussionen – kanske delvis därför att de lyfter fram andra slutsatser eller visar på svårigheterna att använda sig av sambandsmått – eller korrelationer – som förklaringar eller som underlag för skolpolitiska beslut (jfr Lindblad m.fl. 2015). Istället är det andra aktörer som gör översättningar av forskningsresultat till skolutvecklingsstrategier och vars texter utnyttjas som referenspunkter för utbildningspolitiska ståndpunkter och beslut (se t.ex. rapporter från det internationella konsultföretaget McKinsey & Co, som den av Barber & Mourshed, 2007).

Kort sagt är internationella jämförelser av skolresultat högaktuella inom svensk utbildningspolitik och samtidigt kontroversiella genom att de ifrågasätts av delar av forskarsamhället – såväl nationellt som internationellt.

Och vad anser medborgarna?

Vi ska emellertid här inte lägga oss i diskussionen om de internationella jämförelsernas giltighet och relevans för skolan. Istället ska vi intressera oss för medborgarnas uppfattningar och ställningstaganden. Hur ser svenska folket på de internationella jämförelserna som mått på skolans kvalititet? Då är det också av principiellt intresse att undersöka om dessa bedömningar ses på samma sätt inom befolkningen eller om de uppfattningarna skiljer sig mellan olika grupper i samhället. Kort sagt råder konsensus eller inte i denna fråga?

Underlaget för analyserna utgörs av data från den nationella SOM-undersökningen 2014 med på vissa punkter jämförelser med tidigare undersökningar. Frågorna om skolans kvalitet och internationella jämförelser ingick i ett av de fyra formulären med 3 400 i urvalet och svarsprocenten uppgick till 54 procent.

Vi ska här börja med att redovisa hur man bland medborgarna ser på utvecklingen av skolan i termer av kvalitet. Som underlag använder vi oss av responser på påståendet ”Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år”. Vi kan i tabellen nedan se att två tredjedelar av de tillfrågade menar att kvaliteten har försämrats medan en ganska liten andel menar att det är ett felaktigt påstående. Skola och utbildning var i riksdagsvalet den mest betydelsefulla frågan och därför

är det av stort intresse att se hur partiernas sympatisörer ser på utvecklingen av skolans kvalitet.

Tabell 1 Bedömningen av om kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år (procent)

	Helt felaktigt	Delvis felaktigt	Tveksam	Delvis riktigt	Helt riktigt	Summa procent	Antal svar
Totalt	3	8	22	28	39	100	1634
Partisympati							
M	4	10	31	27	28	100	335
KD	2	9	16	34	39	100	64
FP	5	11	24	33	27	100	114
C	5	8	21	35	31	100	101
MP	2	5	19	37	37	100	150
S	3	7	21	26	43	100	447
V	2	6	20	26	46	100	93
SD	4	11	10	20	55	100	148
Anställning							
Lärare	6	11	15	28	40	100	131
Övriga	3	8	21	28	40	100	1396
Totalt	3	8	22	28	39	100	1634
Brukare och kontakt med den kommunala skolan							
Brukare/elever	6	9	24	26	35	100	117
Ej själv men nära anhörig brukare	3	9	22	28	38	100	556
Varken själv eller nära anhörig brukare	3	7	20	29	41	100	888

Kommentar: De svarande fick ta ställning till följande påstående ”Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år” på en elvagradig skala från ”Helt felaktigt” 0 till ”Helt riktigt” 10. Helt felaktigt = 0-1, delvis felaktigt = 2-3, tveksam = 4-6, delvis riktigt = 7-8 och helt riktigt = 9-10. Lärare innefattar lärare på olika nivåer samt skolledare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Kritiken är utbredd och oavsett vilket parti man sympatiserar med instämmer en klar majoritet i påståendet att den svenska skolan försämrats under senare år. Mest kritiska är medborgare som sympatiserar med de rödgröna partierna och Sverigedemokraterna medan sympatisörer till Allianspartierna är något mindre negativa i sina omdömen.

Ett genomgående resultat vid undersökningar av offentlig service är att brukarna är mest nöjda med den offentliga verksamheten. Därnäst kommer de som inte

själva nyttjar servicen men har nära anhörig som gör det medan de som varken direkt eller indirekt har kontakt med verksamheten är minst nöjda. De senare är mer hänvisade till mediernas bild av förhållandena. Det beror inte bara på att brukarna naturligt nog i större utsträckning har åsikter utan även bland dem som har åsikter är de klart mer positiva (Nilsson 2010). En tendens i samma riktning finns vid bedömningen av försämringar i kvaliteten i den svenska skolan. Elever i den kommunala skolan är något mindre kritiska till utvecklingen men även bland dem finns det en majoritet som anser att det skett försämringar. Lärarna[5] gör samma bedömning av skolans kvalitet som svenska folket i genomsnitt, vilket innebär att två tredjedelar av lärarna anser att kvaliteten försämrats under senare år. Detta är ett intressant förhållande, eftersom lärarna å ena sidan är högutbildade och å andra sidan är verksamma inom skolan vars kvalitet ifrågasätts av dessa jämförelser. Resultaten skall dock tolkas med försiktighet då antalet svarande i vissa grupper är litet.

I projektet *Kvalitet i offentlig verksamhet* analyserar Sören Holmberg hur svenska folket tycker att verksamheten fungerar medan nöjd-missnöjd frågor sätter individernas personliga erfarenheter i centrum och förtroendemätningar betonar det känslomässigt affektiva. I studiet av åtta verksamheter ingår grundskolan och av dem som har en uppfattning anser en klar majoritet att den fungerar bra men för grundskolan sjunker den positiva övervikten markant mellan 2010 och 2014 (se Sören Holmbergs kapitel i denna volym).

När svenska folket tillfrågas om hur nöjd – missnöjd man är med den kommunala grundskolan och den kommunala gymnasieskolan är det bland dem som har en uppfattning ingen skillnad mellan 2010 och 2014, drygt hälften är nöjda, färre än var femte är missnöjd och cirka en tredjedel väljer alternativet varken eller. Förtroendet för hur arbetet sköts i grundskolan ligger på samma nivå sedan 2007 med en positiv förtroendebalans, 2014 +24, och de yngsta är mest positiva (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i denna volym). Förtroendet för lärare är emellertid högre än förtroendet för grundskolan. Över 60 procent har stort förtroende och det är under 10 procent som har litet förtroende.

Hur ser man då på de internationella jämförelserna av skolresultat som underlag för att bedöma skolans kvalitet? Vi ser att en fjärdedel håller med om att internationella jämförelser av skolresultat inte är särskilt lämpliga för bedömning av skolans kvalitet, medan närmare hälften inte håller med om det. Vänder vi på detta kan vi säga att 44 procent bedömer att internationella jämförelser är användbara för kvalitetsbedömning och att 25 procent ifrågasätter användbarheten medan 31 procent är tveksamma.

Hur ser då detta ut bland olika grupper i samhället? I vad mån accepterar man internationella jämförelser som ett mått på skolans kvalitet. Frågan är principiellt viktig med tanke på att resultaten av internationella jämförelser i politiska diskussioner mestadels behandlas som ett tekniskt mått på kvalitet, som då inte diskuteras i politiska termer. Ser vi på medborgarnas bedömningar med hänsyn till kön är

kvinnor mer tveksamma till användbarheten av internationella jämförelser jämfört med män och äldre medborgare jämfört med yngre menar att användbarheten är begränsad. Ser vi vidare till utbildningsnivån bland medborgarna finns det ett tydligt samband.

Tabell 2 Din uppfattning om att Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet 2014 (procent)

	Helt felaktigt	Delvis felaktigt	Tveksam	Delvis riktigt	Helt riktigt	Summa procent	Antal svar
Totalt	26	18	31	14	11	100	1613
Kön							
Kvinnor	22	18	34	14	12	100	840
Män	30	19	27	14	10	100	768
Ålder							
16-29	20	21	37	10	12	100	223
30-49	25	20	35	13	7	100	445
50-64	28	20	29	14	9	100	472
65-85	27	14	26	17	16	100	471
Yrke							
Företagare	25	17	34	14	10	100	134
Högre tjm.	40	16	26	13	5	100	150
Tjm.	30	17	29	16	8	100	552
Jordbrukare	20	19	34	15	12	100	59
Arbetare	19	21	33	13	14	100	619
Utbildning							
Hög	30	21	28	14	7	100	494
Medelhög	31	19	27	13	10	100	386
Medellåg	20	17	36	16	11	100	477
Låg	19	15	30	14	22	100	230
Partisympati							
M	28	15	34	14	9	100	331
KD	29	11	29	20	11	100	62
FP	29	20	29	18	4	100	113
C	19	21	30	16	14	100	100
MP	17	26	34	15	8	100	149
S	25	20	30	13	12	100	443
V	27	23	27	14	9	100	92
SD	31	19	18	14	18	100	145

Kommentar: De svarande fick ta ställning till följande påstående ”Internationella jämförelser är inte användbara för bedömning den svenska skolans kvalitet” på en elvagradig skala från ”Helt felaktigt” 0 till ”Helt riktigt” 10. Helt felaktigt = 0-1, delvis felaktigt = 2-3, tveksam = 4-6, delvis riktigt = 7-8 och helt riktigt = 9-10.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

I tabell 2 kan vi notera att hälften av individerna med medelhög eller hög utbildning anser att det är fel att hävda att internationella jämförelser *inte* är användbara för kvalitetsbedömningar, medan bara en dryg tredjedel bland de lågutbildade intar samma ståndpunkt. På motsvarande sätt visar studien att tjänstemän – och då fram allt högre tjänstemän – ställer sig mer positiva till användandet av internationella jämförelser för att bestämma hur väl den svenska skolan fungerar jämfört med arbetare och företagare. Lärare gör samma bedömning som svenska folket trots att de tillhör gruppen med högre utbildning.

Dessa resultat indikerar att internationella jämförelser är ett instrument att bedöma skolors kvalitet vars användbarhet det för det första råder delade meningar om bland medborgarna och för det andra att dessa delade meningar samspelar med sociala och kulturella positioner. De som gynnats av skolväsendet i termer av utbildningsnivå och yrkesposition är mer positivt inställda till internationella jämförelser än de som inte på samma sätt gynnats av eller utnyttjat utbildningssystemet för sin karriär.

Detta är ett rimligt resultat med tanke på att tidigare forskning visat att olika studerandegrupper som gör olika karriärer har olika perspektiv på vad skolan betyder. Exempelvis visade Pérez Prieto (1992) att tidigare elever i gymnasieskolan med inriktning mot högre studier betonade effektiviteten i skolan, medan deras skolkamrater med yrkesförberedande inriktning betonade kvaliteter i termer av omsorg.

I vilken utsträckning påverkar politisk tillhörighet inställningen till internationella jämförelsers användbarhet? Som tidigare konstaterats är närmare en tredjedel tveksamma och anser att det är svårt att ta ställning. Det är mycket begränsade skillnader mellan partiernas sympatisörer och det är mellan 40 och 50 procent inom alla partier som anser att internationella jämförelser är användbara med något högre andelar inom V, FP och SD som delar denna uppfattning. C- och KD-sympatisörerna är mest delade i synen på användbarheten. Det är alltså små skillnader med avseende på partisympati trots att resultaten av undersökningarna spelat en stor roll i den politiska debatten.

Finns det då något samband mellan bedömningar av skolans kvalitet och av bruket av internationella jämförelser för att bedöma denna kvalitet? Är det så att säga så att de som hävdar att det går utför för svensk skola också menar att internationella jämförelser är användbara för att bedöma denna kvalitet? Eller är bedömningar av skolans kvalitet oberoende av hur man ser på de internationella kunskapsmätningarnas användbarhet. Det finns inget generellt samband men bakom den generella bilden finns ett intressant mönster.

Tabell 3 Bedömningen av kvaliteten i den svenska skolan och uppfattning om internationella jämförelser av den svenska skolans kvalitet 2014 (procent)

”Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningen av den svenska skolans kvalitet”

”Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats”	Helt felaktigt	Delvis felaktigt	Tveksam	Delvis riktigt	Helt riktigt	Totalt
Helt felaktigt	6	2	2	3	4	3
Delvis felaktigt	3	12	7	13	6	8
Tveksam	9	20	38	14	13	21
Delvis riktigt	23	34	30	39	12	28
Helt riktigt	59	32	23	31	65	40
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	413	296	492	228	174	1603

Kommentar: För frågornas formulering se kommentarer till tabellerna 1 och 2. Helt felaktigt = 0-1, delvis felaktigt = 2-3, tveksam = 4-6, delvis riktigt = 7-8 och helt riktigt = 9-10.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Av tabellen kan vi utläsa att de som menar att kvaliteten har försämrats har olika uppfattningar om internationella jämförelsers användbarhet. Vi ser att de befinner sig på extremerna vad gäller jämförelsernas användbarhet också tillhör de som är mest kritiska till kvaliteten i den svenska skolan. De delar alltså uppfattningen att kvaliteten har försämrats, men har helt olika uppfattningar om de internationella jämförelsernas betydelse. Det finns ett u-format samband där både de som anser att det är helt riktigt att de internationella jämförelserna är användbara och de som har motsatt uppfattning anser att det är helt riktigt att kvaliteten i den svenska skolan försämrats. De som sympatiserar med de rödgröna delar denna bedömning i något större utsträckning än de som sympatiserar med alliansspartierna. Det u-formade sambandet återfinns också bland både låg- och högutbildade men det är starkare bland de lågutbildade, dvs. bland dem som har lägre tilltro till de internationella jämförelserna.

Hur ser då detta u-formade samband mellan medborgarnas syn på skolans kvalitet och användbarheten av internationella jämförelser av skolresultat ut mer i detalj? För att svara på den frågan krävs att vi kan göra indelningar av gruppen som helhet. Vi gör då en så kallad klusteranalys av data - ett sätt att skapa välgrundade kategoriseringar – i det här fallet inom den svenska opinionen – på empirisk väg. Analysen genomförs i två steg: Först att organisera data och att bestämma antalet kluster utifrån vad de ger för stabilitet och bidrag till analysen, och därefter undersöka vad respektive kluster innebär om man ser till individerna i populationen.

Vad gäller antalet kluster visade analysen att tre kluster var den mest effektiva och stabila indelningen av vår population om drygt 1600 individer.

Klustertillhörigheten baseras på kombinationer av hur respondenten har svarat på påståenden om ”Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år” respektive ” Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet”. Det klustercenter som respondenten efterhand hamnar närmast utifrån kombinationen av svar blir också det kluster till vilket respondenten hänförs. Som en liknelse kan vi ta att om vi skulle ta reda på longitud och latitud för våra respondenter kan vi veta vilken plats respondenten står på.[6]

Analyserna gav tre distinkta kluster. Vi väljer här att namnge dem med siffror som symboler för att inte göra dem till ”naturaliserade” grupperingar. Kluster 1 och 2 framstår likartade när det gäller en kritisk bild av kvaliteten hos den svenska skolans utveckling till skillnad från kluster 3 vilket som grupp inte intar samma kritiska bild av en skola i utförsbacke. Kluster 1 och 2 framstår emellertid som distinkt olika vad gäller bedömningen av internationella jämförelser. Kluster 1 – som förlitar sig på sådana jämförelser som bedömning av skolans kvalitet – är framför allt högutbildade män som lever vad de ser som högre tjänstemannahem. Kluster 2 – som tar avstånd från internationella som ett användbart mått på hur väl skolan fungerar – består mer av kvinnor från arbetar- och företagarhem. Kluster 2 och 3 liknar varandra ganska mycket vad gäller hemtillhörighet, medan kluster 3 har större andelar med lägre utbildning. Vi kan alltså förstå det u-formade sambandet från tabell 3 som att den mer kritiska delen av opinionen är kluven – eller delad – i sin syn på användbarheten av internationella jämförelser av skolresultat för att bedöma kvaliteten hos skolan. Denna kluvenhet visar sig ha samband med fördelningen över viktiga sociala kategorier, som utbildningsnivå, position i samhället och kön.

Sammanfattande slutsatser

Vi har i den här undersökningen visat att svenska folket i stort ställer sig kritiska till utvecklingen av svenska skolans kvalitet under senare år. Vid bedömningen av skolans kvalitet och de internationella jämförelsernas betydelse är skillnaderna mellan de olika partiernas sympatisörer förhållandevis små. Väljarrollen är av begränsad betydelse i båda avseendena och detsamma gäller rollen som anställd, då lärarna som direkt berörda i huvudsak gör samma bedömningar som svenska folket. Brukarna – eleverna – är dock något mindre kritiska till utvecklingen av kvaliteten i den svenska skolan.

Ser vi då hur medborgarna ställer sig till de internationella jämförelserna av skolresultat som användbara mått på skolans kvalitet får vi en intressant men lite komplicerad resultatbild. För det första kan vi se att dessa undersökningar – då framför allt OECDs PISA-undersökningar – väckt stor uppmärksamhet i massmedia och då också används som argument bland politiker för att hävda att det går utför

med svensk skola med hänvisning till att svenska elever presterar allt sämre i dessa underökningar. För det andra kan vi se att en ganska stor del av opinionen (drygt 40 procent) menar dessa internationella jämförelser är användbara för att bedöma skolans kvalitet, medan en fjärdedel menar att de inte är användbara och en tredjedel är osäkra. Det visar sig vid närmare analyser att den skolkritiska opinionen har tydligt delade uppfattningar om användbarheten hos dessa jämförelser. Det innebär – som vi ser det – att medborgarna använder sig av olika referenspunkter i sina bedömningar av skolans kvalitet och att de resultat av internationella mätningar som presenteras i massmedia har olika genomslag i befolkningen – vilket också återspeglas i att de har skilda betydelser inom olika sociala kategorier.

Den fråga som vi ställer oss här är vilken betydelse som den här utvecklingen har för det utbildningspolitiska landskapet. Vi menar att tre punkter behöver analyseras närmare:

För det första, hur fungerar de postpolitiska instrumenten i det politiska landskapet. Hur pass neutrala eller tendensiella är bruket av instrumenten som underlag för politiska diskussioner och beslut? Vi menar att våra undersökningar pekar i riktning mot att de har olika innebörder för olika delar av befolkningen – t.ex. i termer av användbarhet.

För det andra, hur används dessa instrument? Vi menar här att det är viktigt att skilja mellan de olika undersökningarna och deras resultat och hur de utnyttjas. Exempelvis är det bara vissa delar av PISA-undersökningarna som används – då med förtecken av internationell konkurrens och effektivitet – medan merparten av publikationer som bygger på empiriska internationella jämförelser handlar om bildningsklyftor och frågor om brister i jämlikhet i utbildning (se Lindblad mfl. 2015).

Och för det tredje – vad är det för syn på och behov av bildning och utbildning som presenteras? Efter vad vi ser är det ett särskilt sätt att se på utbildning som betonas enligt punkterna ovan. Detta innebär att viktiga utbildningsfrågor försummas – som att bilda medborgarna till kulturellt kompetenta personer i ett flerkulturellt samhälle.

Sammantaget är det viktigt att sätta bildningsfrågorna på dagordningen!

Noter

1 Dåvarande professor i pedagogik i Stockholm.

2 http://www.dn.se/nyheter/politik/bjorklund-det-ar-allvarligt/

3 Se www.regeringen.se/sb/d/19865/a/258627

4 http://oecdpisaletter.org/

5 Lärare innefattar lärare på olika nivåer och skolledare.

[6] För att genomföra analysen använder vi oss av ”unsupervised learning” med hjälp av K-means i verktyget MATLAB (Matrix laboratory)) K-means går kortfattat ut på att försöka hitta k antal punkter i n-dimensionell data med i observationer som grupperar data på ett effektivt sätt så att vi kan förstå med hjälp av k*i (i vårt fall tre kluster) istället för n*i (i vårt fall 1602 individer) (Lindblad, M 2015).

Referenser

Barber, M. och Mourshed, M. (2007) *How the world's best-performing school systems come out on top*. McKinsey & Company.

Dahlberg, M. och Vedung, E. (2001) *Demokrati och brukarutvärdering*. Lund: Studentlitteratur.

Grek, S. (2009) Governing by numbers: The PISA 'effect'in Europe. *Journal of education policy*, 24(1), 23-37.

Harling, M., Jodal, E-B, Lindblad, S. m.fl. (2015). Pedagogik och Postpolitik. I *Lindblad, S. & Lundahl, L. (red) Utbildning – makt och politik*. Sid. 195-217. Lund: Studentlitteratur.

Kamens, D. H. och Benavot, A. (2011) "National, regional and international learning assessments: Trends among developing countries, 1960-2009." *Globalisation, societies and education* 9(2): 285-300.

Lindblad, M. (2015) *Bedömningen av förändringar av den svenska skolans kvalitet och av hur användbara medborgarna anser att internationella jämförelser av skolresultat är – en klusteranalys* (kommande).

Lindblad, S. (2011) Turn taking in large-scale reforms: re-modelling welfare state education in Sweden. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*. 14 (Special Issue)

Lindblad, S. (2014) Curriculum Codes and International Statistics. I *Pereyra, M. & Franklin, B. (red) Systems of Reason and the Politics of Schooling.* Sid. 115-127. New York: Routledge.

Lindblad, S., Pettersson, D. och Popkewitz, T.S. (2015) International Comparisons of School Results: A Systematic Review of Research on Large Scale Assessments in Education. Delrapport från SKOLFORSK-projektet, Vetenskapsrådet 2015. Stockholm. https://publikationer.vr.se/produkt/international-comparisons-of-school-results-a-systematic-review-of-research-on-large-scale-assessments-in-education/

Nilsson, L. (1996) ”Medborgarna och servicedemokratin”. I Rothstein, B. och Särlvik, B. (red) *Vetenskapen om politik*. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Nilsson, L. (2010) ”Välfärd och service på lokal och regional nivå”. I Nilsson, L. (red). *En region blir till. Västra Götalandsregionen 1999-2008*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Nilsson, L. (2014a) "Starkt stöd för välfärdsstaten". I Bergström, A. och Oscarsson, H. (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Nilsson, L. (2014b) "Nej till vinstutdelning – ja till valfrihet i välfärden". I Bergström, A. och Oscarsson, H. (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Pérez Prieto, H. (1992) *Skola och erfarenhet – Elevernas perspektiv: En grupp elevers skolerfarenheter i ett longitudinellt perspektiv*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Pettersson, D., Bergh, A., och Skott, P. (2015) En förändrad läroplan?: Om internationella kunskapsmätningar och det stärkta internationella uppföljningssystemet: I Lindblad, S. och Lundahl, L. (red) *Utbildning:makt och politik*. Lund: Studentlitteratur

Pettersson, D. (2008) *Internationell kunskapsbedömning som inslag i nationell styrning av skolan*. (Uppsala Studies in Education, No. 120). Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Skolverket: Grundskolan i Internationella kunskapsmätningar. Rapport 407, 2014.

Tesfahuney, M. & Dahlstedt, M. (2008) (red) *Den bästa av världar? Betraktelser över en postpolitisk samtid.* Hägersten: Tankekraft.

VALU 2014, www.svt.se

www.dn.se 2013-12-03

www.regeringen.se

Zizek, S. (2006) *Against the Populist Temptation*. Hämtad 2013-04-18 från: http://www.lacan.com/zizpopulism.htm

KLÄMDA MELLAN POLICY OCH POLITIK – INSTÄLLNING TILL SOCIALFÖRSÄKRINGARNA 2004-2014

MARIA OSKARSON

Att man som boende i Sverige har rätt till ett grundläggande ekonomiskt skydd om man av ett eller annat skäl inte har någon förvärvsinkomst beskrivs ofta som något av en ryggrad i den svenska välfärdsmodellen (Esping-Andersen 1990; Jæger 2006; Johnson 2010). Socialförsäkringarna är den samlade benämningen för dessa olika trygghetssystem, bekostade av staten via skatter och olika typer av arbetsgivaravgifter. Huvudregeln är att de är inkomstersättningsförsäkringar, och alltså ersätter en viss del av förvärvsinkomsten (Oskarson 2012). Till följd av förändrade förhållanden i Sverige och vår omvärld har under senare år har en rad olika reformer och anpassningar genomförts avseende socialförsäkringarnas utformning och omfattning. Dessa har bland annat analyserats i den stora parlamentariska socialförsäkringsutredning som tillsattes av regeringen 2010 och som kom med sitt slutbetänkande i mars 2015 (SOU 2015).

Socialförsäkringarna utgör stora utgiftsposter i statens budget, och är samtidigt viktiga för människors trygghet. Därför är det kanske inte så konstigt att de ofta finns på den politiska dagordningen, och just balansen mellan trygghet och kostnad ses ofta som central. Kostnaden kan då ses inte bara direkt, genom skattetryck och arbetsgivaravgifter, utan också indirekt genom att socialförsäkringarnas utformning påverkar incitamenten för att förvärvsarbeta. I valrörelsen 2006 förde de borgerliga alliansparterna fram ”arbetslinjen” som en central politisk idé, utifrån vilken de gjorde en rad reformer i socialförsäkringarnas utformning. Men vad tycker egentligen svenska folket om sina socialförsäkringar? I ett tidigare SOM-kapitel 2013 ”Kampen om socialförsäkringarna” visades att svenska folket förefaller blivit alltmer missnöjda med såväl pensionssystemet, sjukförsäkringssystemet som arbetslöshetsersättningssystemet (Oskarson 2013). Här ska dessa analyser få en fortsättning genom att se närmare på hur bedömningarna förändrats i olika befolkningsgrupper, för att vi därmed ska komma närmare svaret på frågan om hur tillfredsställelsen med socialförsäkringarna har förändrats. Efter en analys av bedömningarna 2014 och opinionsutvecklingen sedan år 2004 då frågan första gången ställdes i SOM-undersökningarna presenteras tre hypoteser kring varför missnöjet ökat. Dessa testas sedan genom en enkel analys av opinionsutvecklingen i olika centrala grupper.

Oskarson, Maria (2015) Klämda mellan policy och politik – inställning till socialförsäkringarna 2004-2014 i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Bedömningar av socialförsäkringarna 2014

Den fråga som ställdes i den nationella SOM-undersökningen 2014 var formulerad som ”Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?”. De fem valida svarsalternativen gick från mycket nöjd till mycket missnöjd, men det erbjöds också ett explicit alternativ ”Ingen uppfattning”. Denna frågeformulering var identisk med tidigare års. Fördelningen mellan de olika svarsalternativen för respektive försäkringssystem i SOM-undersökningen 2014 presenteras i tabell 1.

Tabell 1 Bedömning av socialförsäkringarna 2014 (procent)

	Pensionssystemet	Sjukförsäkringen	A-kassan
Mycket nöjd	2	2	1
Ganska nöjd	17	15	11
Varken nöjd eller missnöjd	27	26	25
Ganska missnöjd	22	17	13
Mycket missnöjd	14	11	10
Ingen uppfattning	18	30	40
Summa procent	100	100	100
Antal svar	1631	1581	1573

Kommentar: Frågans formulering var: *”Hur nöjd är du med hur följande offentliga* försäkringssystem fungerar?” De försäkringssystem som nämndes var *pensionssystemet*, *sjukförsäkringen* samt *A-kassan*. Svarsalternativen var *mycket nöjd, ganska nöjd, varken nöjd eller missnöjd, ganska missnöjd, mycket missnöjd* samt *ingen uppfattning*. Antal svar avser samtliga som svarat på respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det första som kan konstateras att socialförsäkringarna inte bedöms särskilt positivt i SOM-undersökningen 2014. Endast mellan 19 procent (pensionssystemet) och 12 procent (A-kassan) uppger att de är mycket eller ganska nöjda. Detta innebär dock inte att de övriga respondenterna uttrycker ett direkt missnöje. Även om andelen missnöjda är betydligt högre än andelen nöjda för såväl pensionssystemet (36 procent), sjukförsäkringen (28 procent) som A-kassan (23 procent) så är det också en mycket stor andel som anger att de inte har någon uppfattning eller att de är varken nöjda eller missnöjda. Detta kan tyckas något märkligt givet hur centrala socialförsäkringarna är i vår välfärdsstat. Samtidigt är det ju så att många kanske aldrig haft någon kontakt med dem, och därför helt enkelt inte vet hur de fungerar. I de följande analyserna kommer därför de som svarat ”ingen uppfattning” att uteslutas från analyserna.

Opinionsutvecklingen 2004-2014

Som nämndes inledningsvis har frågan om bedömningar av socialförsäkringarna ställts i flera tidigare undersökningar. I figur 1 visas utvecklingen av opinionsbalansen i bedömningarna av socialförsäkringarna, alltså andelen nöjda minus andelen missnöjda, för de år mellan åren 2004 och 2014 som frågorna ställts.

Figur 1 Opinionsbalans i bedömning av socialförsäkringarna

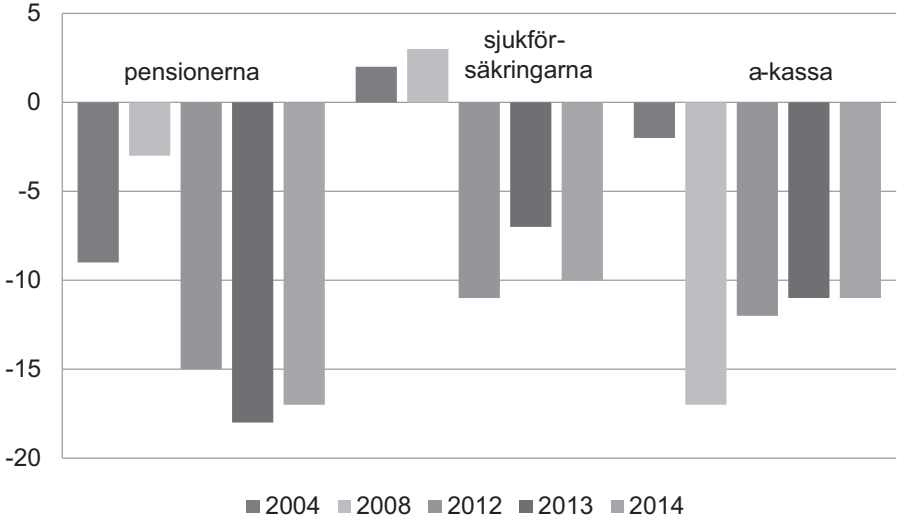

Kommentar: Figuren visar andel nöjda (mycket + ganska) minus andel missnöjda (mycket+ganska) med respektive socialförsäkringssystem. Frågans formulering var: *"Hur nöjd är du med hur följande offentliga* försäkringssystem fungerar?" De försäkringssystem som nämndes var *pensionssystemet*, *sjukförsäkringen* samt *A-kassan*. Svarsalternativen var *mycket nöjd, ganska nöjd, varken nöjd eller missnöjd, ganska missnöjd, mycket missnöjd* samt *ingen uppfattning*. De som svarat "ingen uppfattning" är inte medräknade. Antalet respondenter varierar mellan 1910 (sjukförsäkring 2008) och 816 (A-kassa 2012).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2004, 2008, 2012, 2013 och 2014 (2008 edition Klass-SOM).

Missnöjet är tydligt i figur 1. Endast avseende sjukförsäkringarna var det 2004 och 2008 fler som uppgav sig vara nöjda än missnöjda, och därmed en positiv opinionsbalans, om än med en mycket knapp övervikt. Avseende såväl pensionerna som sjukförsäkringarna har övervikten av missnöjda ökat under perioden, och detta ökade missnöje skedde framförallt mellan 2008 och 2012. Avseende A-kassan var opinionsbalansen som mest negativ 2008 för att därefter minskat något.

Möjliga förklaringar till ökat missnöje med socialförsäkringarna

Man kan urskilja två övergripande förklaringar till det ökade missnöjet. För det första faktiska policyförändringar, och att det är reaktioner på dessa som påverkar opinionen. För det andra kan man se opinionsutvecklingen som uttryck för politisk mobilisering mellan de politiska blocken och då kanske framförallt mellan Socialdemokraterna och Moderaterna, som båda har haft socialförsäkringarna som något av ”profilfrågor”. I det följande diskuteras både dessa övergripande angreppssätt och några möjliga konkreta förklaringar till det ökade missnöjet urskiljs.

För att börja med policyförändringar så är det en hel del som hänt under det senaste decenniet. Samtliga tre socialförsäkringssystem har genomgått olika typer av reformer och förändringar mellan 2004 och 2014. Avseende pensionssystemet infördes det nya avgiftsbestämda systemet 1999 efter många års utredningar och förberedelser (www.pensionsmyndigheten.se). För många har detta lett till en insikt om att pensionen sannolikt blir lägre än den varit för tidigare generationer, såvida man inte har ett privat sparande. Arbetslöshetsförsäkringen är traditionellt utformad som ett grundskydd som alla förvärvsarbetande har rätt till, samt en inkomstersättningsdel som utgörs av medlemskap i någon av de 33 A-kassor som finns, men som samtidigt är reglerad i lag avseende utformning, kvalifikationskrav och ersättningsnivå (SOU 2015:121 s.721ff). Inkomstersättningsprincipen gäller med andra ord inte alla, utan endast A-kassans medlemmar. Under senare år har arbetslöshetsförsäkringen genomgått flera reformer avseende kvalifikationskrav och ersättningstidens längd, men framförallt har ersättningsnivåerna urholkats då det takbelopp mot vilket inkomstersättningen om 80 procent beräknas inte höjts i takt med generella löneökningar. Takbeloppet motsvarade fortfarande hösten 2014 en inkomst om 18 700 kronor per månad (det finns i nuläget konkreta förslag från regeringen om att höja det). För många anställda finns därför kompletterande arbetslöshetsförsäkringar, men dessa varierar mellan olika delar av arbetsmarknaden. Sjukförsäkringssystemet är kanske det mest omdebatterade, och som samtidigt flest människor kommer i kontakt med. Det är dessutom ett mer renodlat offentligt system än vare sig pensionssystemet eller arbetslöshetsförsäkringen. Sjukförsäkringssystemet har genomgått en lång rad reformer under senare år, även om det fortfarande följer grundprincipen om inkomstersättning upp till en månadsinkomst upp till 33 300 kronor (7,5 prisbasbelopp) under 364 dagar (SOU 2015:121). Även för sjukförsäkringen gäller en rad kvalifikationskrav om förvärvsarbete för att man ska kunna få annat än en grundersättning, vilken är betydligt lägre än inkomstersättningsnivåerna. Ska man försöka sammanfatta något kring hur dessa socialförsäkringar fungerar kan man kanske säga att de är utformade för en ”normalinkomsttagare”. Människor utan anknytning till arbetsmarknaden eller förvärvsarbete ställs ofta utanför annat än de mycket låga grundförsäkringarna, medan höginkomsttagare inte får annat än en begränsad inkomstersättning, och i princip har skillnaderna mellan dessa tre gruppers relation till socialförsäkringarna ökat under senare år.

När det gäller den politiska mobiliseringen har traditionellt vänstern och framförallt Socialdemokraterna varit nära förknippade med socialförsäkringarna, och principen om att de är universella och generösa. De borgerliga partiernas sympatisörer har traditionellt varit mer skeptiska till generösa socialförsäkringar då de är förknippade med höga skatter. Dessa olika förhållningssätt gav dock inte upphov till någon politisk mobilisering förrän i valrörelsen 2006. Olika reformer och justeringar företogs tidigare i breda parlamentariska överenskommelser, eller genom tekniska justeringar i beräkningsgrund eller kvalifikationskrav. Men i det stora hela har det funnits en stor enighet i frågor om socialförsäkringarna, och de hade under lång tid ingen framträdande plats på den politiska dagordningen. I samband med valet 2006 förändrades dock detta i och med alliansspartiernas fokus på ”arbetslinjen” och att alltför generösa försäkringar ger otillräckliga incitament för arbetsmarknadsdeltagande.

Det finns en hel del forskning om medborgarnas attityder till socialförsäkringar, såväl i Sverige som komparativt (Bonoli 2000; Kumlin 2007; Svallfors 1996, 2010, 2011). Sociologen Stefan Svallfors är den som kanske forskat mest om svensk folkets inställning till socialförsäkringarna. I en underlagsrapport till Socialförsäkringsutredningen som nämndes tidigare finner han att förtroendet för socialförsäkringarna på det stora hela är högt och stabilt, men att det minskat bland dem som lever i marginalen och alltså de mest ekonomiskt utsatta i vårt samhälle (Svallfors 2010) I en artikel från 2011 konstaterar han att frågan om socialförsäkringarna år 2010 också var mindre av en partiskiljande fråga än tidigare (Svallfors 2011). I SOM-kapitlet från 2012 analyserades inställningen utifrån dessa mer generella frågor om hur nöjd man är med socialförsäkringarnas utformning. Där konstateras en viss ”återideologisering” i och med att skillnaden mellan socialdemokraternas och moderaternas sympatisörer ökat (Oskarson 2013). Svallfors analyser bygger på mer detaljerade frågor om finansiering, omfattning och legitimitet, medan frågorna i de nationella SOM-undersökningarna är mer generella då de efterfrågor ”Hur nöjd” man är med respektive socialförsäkringar. Resultaten kan därför inte fullt ut jämföras, utan bör ses som kompletterande.

Tre hypoteser om ökat missnöje

Missnöjet med socialförsäkringarna har alltså ökat, men det är inte entydigt varför så har skett. Flera alternativa hypoteser kan formuleras utifrån vad vi vet dels om hur socialförsäkringarna är tänkta att fungera och dels utifrån de policyförändringar och den politiska diskussion som präglat det senaste decenniet. Medutgångspunkt i såväl tidigare forskning som i den faktiska policyutvecklingen är det möjligt att formulera tre hypoteser om i vilka grupper missnöjet ökat mest, och därmed komma närmare en förklaring till vad som drivit det ökade missnöjet.

När det gäller vad som förklarar attityderna till socialförsäkringarna är det för det första centralt hur inställningen skiljer sig åt mellan olika sociala grupper, med ett antagande om att vad man tycker om socialförsäkringarna avgörs av de egna

erfarenheterna och egenintresset. Höginkomsttagare och människor i medelklassyrken antas vara kritiska då socialförsäkringarna inte kompenserar inkomstbortfall för högre inkomster, samtidigt som de belastar skattesystemet. Människor med en svag position på arbetsmarknaden, dålig hälsa etc. antas istället vara positiva till socialförsäkringarna, då de utgör ett trygghetssystem för dem som kanske inte har någon annan inkomstkälla. Hur opinionsutvecklingen ser ut i olika grupper kan därmed belysa policyförändringarnas betydelse för det ökade missnöjet. Den andra förklaringsstrategin är att se socialförsäkringarna som ideologiska frågor, där det är svarspersonernas ideologiska orientering och partisympati som avgör vad man tycker. Detta belyser betydelsen av politisk mobilisering som förklaring till det ökade missnöjet.

På basis av detta resonemang kan flera hypoteser om det ökade missnöjet med socialförsäkringarna formuleras. En första hypotes är att det är medelklassens stöd som primärt har minskat. Personer i medelklassen har i allmänhet fått se ersättningsnivåerna bli allt lägre, samtidigt som kostnaderna för socialförsäkringarna leder till ett högt skattetryck. Inte minst kan misstankar och diskussioner om fusk och missbruk erodera stödet.

En andra hypotes är att missnöjet ökat mest bland dem som är mest utsatta och i behov av socialförsäkringarna på grund av låga inkomster eller avsaknad av andra tillgångar. Detta är människor som befinner sig i en situation där de riskerar att inte fullt ut kunna försörja sig genom förvärvsarbete. De senaste årens skärpta kvalifikationskrav och sänkta ersättningar innebär att sjukförsäkringen kanske inte uppfattas vara det skyddsnät man förväntat sig.

En tredje hypotes tar fasta på att det senaste decenniets politiska diskussioner kring socialförsäkringarna i allmänhet och sjukförsäkringssystemet i synnerhet lett till att missnöjet i allt större utsträckning har med politik och ideologi att göra, snarare än den egna sociala och ekonomiska situationen att göra. Hypotesen är därför att uppfattningarna om socialförsäkringarna politiserats, och att det därmed har blivit större skillnader mellan de politiska partiernas sympatisörer.

Testet av de tre hypoteserna kommer i det följande att begränsas till att försöka komma det ökade missnöjet med sjukförsäkringssystemet mellan åren 2004 och 2014 på spåret. Att fokus läggs vid just sjukförsäkringssystemet kan motiveras med att detta är den del av socialförsäkringarna som störst andel av medborgarna kommer i kontakt med. Arbetslöshetsersättning berör kanske inte dem med fast anställning och många tjänsteår, och pensionssystemet är för många något som hör till en avlägsen framtid. Samtidigt innebär den höga korrelationen mellan bedömningarna att sannolikt samma mönster återfinns för bedömningar av pensionssystemet och arbetslöshetsförsäkringen som för sjukförsäkringen. Är man missnöjd med den ena är sannolikheten att man är missnöjd med den andra mycket hög. De bivariata korrelationerna ligger mellan r=0.53 (A-kassa och pension) och r=0.75 (A-kassa och sjukförsäkring).[1] Det är därför möjligt att se bedömningarna av socialförsäkringarna som uttryck för en bakomliggande mer generell attityd (Cronbach's alpha = 0.85).

Dessa hypoteser ska analyseras genom andelen missnöjda med sjukförsäkringssystemet jämförs mellan de olika grupper som berörs av respektive hypotes. Opinionsbalansmått används inte då andelen som uppgett att de varken är nöjda eller missnöjda är förhållandevis hög och de tas därför inte med i analysen. De som angett att de inte har någon uppfattning lämnas som tidigare nämnt också utanför procentberäkningarna.

Vad förklarar det ökade missnöjet med sjukförsäkringen?

Den första hypotesen är att det framförallt är medelklassens stöd som har eroderat, då högre inkomster inte ersätts fullt ut och socialförsäkringarna kan uppfattas att de ”kostar mer än de smakar”. Klassindelningen i det följande är baserat på vilket yrke man har, eller tidigare har haft. Tyvärr användes inte samma klasschema i SOM-undersökningen 2004, varför denna jämförelse endast kan göras sedan 2008. Inkomstvariabeln är en klassificering av den egna månadsinkomsten före skatt. Klassificeringen är gjord för att ligga så nära en normalfördelning som möjligt.

Tabell 2 Andel missnöjda med sjukförsäkringssystemet i olika klasspositioner samt olika inkomstgrupper (procent och procentdifferens)

	2008	2012	2013	2014	*Differens 2004-2014*
Höga tjänstemän	27	38	35	37	*+10*
Övriga tjänstemän	32	45	38	44	*+12*
(Småföretagare)	(33)	(32)	(37)	(58)	*(+25)*
Arbetare	31	40	41	36	*+5*
Differens arbetare – höga tjänstemän	*-4*	*-2*	*-6*	*1*	
Låg inkomst	38	39	39	41	*+3*
Medelinkomst	34	42	40	40	*+6*
Hög inkomst	23	32	29	34	*+11*
Differens Låg – hög inkomst	*+15*	*+7*	*+10*	*+7*	

Kommentar: Tabellen redovisar andelen mycket eller ganska missnöjda med sjukförsäkringen. Frågans formulering var: *”Hur nöjd är du med hur följande offentliga* försäkringssystem fungerar?” De försäkringssystem som nämndes var *pensionssystemet*, *sjukförsäkringen* samt *A-kassan*. Svarsalternativen var *mycket nöjd, ganska nöjd, varken nöjd eller missnöjd, ganska missnöjd, mycket missnöjd* samt *ingen uppfattning*. Respondenter som angett ”ingen uppfattning” ingår inte i procentbasen. Klassposition är baserat på eget nuvarande eller tidigare yrke. Inkomst avser egen månadsinkomst, kategorisering så nära 25-50-25 fördelning som möjligt. Antalet småföretagare är mycket lågt varför nivåskattningen är osäker.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2004, 2008, 2012, 2013 och 2014 (2008 edition Klass-SOM).

Tabell 2 visar först och främst att klasskillnaderna liksom skillnaderna mellan inkomstgrupperna är ganska små. Om vi däremot ser till trenden över tid så visar de att missnöjet mycket riktigt har ökat i medelklassen, även om ökningen är måttlig. Bland arbetare ökade missnöjet tydligt mellan 2008 och 2010, men har därefter minskat något. När det gäller inkomst är det främst bland dem med hög inkomst som missnöjet ökat. Bland låginkomsttagare är andelen missnöjda konstant omkring 40 procent. Bland medelinkomsttagare var missnöjet lägre år 2004, men har sedan 2008 också legat tämligen konstant på ungefär 40 procent. Bland höginkomsttagarna har däremot andelen missnöjda ökat från 23 procent 2004 till 34 procent 2014. Trots detta är det dock genomgående så att missnöjet är mer utbrett bland låg- och medelinkomsttagare än bland höginkomsttagarna, även om denna skillnad minskat.

Den första hypotesen – att missnöjet med sjukförsäkringssystemet främst ökat i medelklassen – får alltså ett visst, men inte särskilt starkt, stöd. Och det är likväl bland höginkomsttagarna som missnöjet med sjukförsäkringen är lägst.

Tabell 3 Andel missnöjda med sjukförsäkringssystemet ibland grupper med olika arbetsmarknadsrelation och hälsotillstånd (procent och procentdifferens)

	2004	2008	2012	2013	2014	*Differens 2004-2014*
Förvärvsarbetande	33	34	42	41	42	*+9*
Utanför arbetsmarknaden	17	41	49	38	38	*+21*
Ålderspensionär	30	14	27	25	29	*-1*
Studerande	30	23	38	36	37	*+7*
Differens förvärvsarbetande – utanför arbetsmarknaden	*15*	*-7*	*-6*	*3*	*4*	
Dålig hälsa	33	35	42	42	46	*+13*
Medelhälsa	29	27	40	34	37	*+8*
God hälsa	30	27	36	38	34	*+4*
Differens dålig – god hälsa	*3*	*7*	*5*	*5*	*12*	

Kommentar: Tabellen redovisar andelen mycket eller ganska missnöjda. Frågans formulering var: *”Hur nöjd är du med hur följande offentliga försäkringssystem fungerar?”* De försäkringssystem som nämndes var *pensionssystemet*, *sjukförsäkringen* samt *A-kassan*. Svarsalternativen var *mycket nöjd, ganska nöjd, varken nöjd eller missnöjd, ganska missnöjd, mycket missnöjd* samt *ingen uppfattning*. Respondenter som angett ”ingen uppfattning” ingår inte i procentbasen. ”Utanför arbetsmarknaden” innefattar arbetslösa, dem i arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt personer med aktivitetsersättning / förtida pension. Bedömning av den egna hälsan angavs på en skala 0-10, och fördelningen här är gjord för att så nära möjligt motsvara fördelningen 25-50-25 procent.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2004, 2008, 2012, 2013 och 2014 (2008 edition Klass-SOM).

Den andra hypotesen tog istället fast på att de med svagast arbetsmarknadsförankring är mest utsatta vid ett inkomstbortfall, och att exempelvis förändringar i kvalifikationskraven bidragit till att öka missnöjet. Avseende just sjukförsäkringarna är det också relevant att se till hur svarspersonerna bedömer sin egen hälsa, då ju sjukförsäkringen är av störst relevans för de som är sjuka. Utvecklingen redovisas i tabell 3.

I SOM-undersökningen 2004 var det betydligt fler (33 procent) bland de förvärvsarbetande än bland dem utanför arbetsmarknaden (17 procent) som uppgav sig vara missnöjda med sjukförsäkringen. Sedan dess har dock andelen missnöjda ökat betydligt mer bland dem som står utanför arbetsmarknaden (arbetslösa, långtidssjukskrivna, aktivitetsersättning) än bland förvärvsarbetande, även om missnöjet även ökat bland dem. Skillnaderna mellan dessa grupper har därmed minskat betydligt. Ser vi däremot till självupplevd hälsa är det tydligt att det främst är bland dem som har en relativt sämre upplevd hälsostatus som missnöjet har ökat, och differensen mellan dem med god och dålig hälsostatus var i SOM-undersökningen 2014 12 procentenheter.

Hypotesen om att missnöjet främst ökat bland dem som är mest utsatta ekonomiskt och hälsomässigt får alltså stöd, vilket också ligger i linje med de resultat från Stefan Svallfors underlagsrapport för socialförsäkringsutredningen som diskuterades tidigare. Samtidigt är skillnaderna mellan de olika grupperna i tabell 3 förhållandevis begränsade, varför detta inte kan vara hela förklaringen till det ökade missnöjet med sjukförsäkringen.

Den tredje hypotesen tar fasta på att sjukförsäkringen varit en central fråga på den politiska arenan under det senaste decenniet. Förväntningen är därför att skillnaderna mellan de olika partiernas sympatisörer har ökat mellan 2004 och 2014.

År 2004 var det bland dem som stod till höger ideologiskt som missnöjet var högst, medan det allsedan dess är de som står till vänster som i högst utsträckning är missnöjda. Som störst förefaller den ideologiska polariseringen varit 2012, för att därefter minskat något. Skillnaden i inställning till socialförsäkringen mellan åren 2004 och 2014 är störst bland dem som står klart eller något till vänster ideologiskt där andelen missnöjda ökat med 18 procentenheter.

Ser vi till partisympati så är det i huvudsak samma mönster. År 2004 var Moderaternas sympatisörer mycket missnöjda med sjukförsäkringen. Efter 2006 då Moderaterna vann regeringsmakten bland annat med fokus på ”arbetslinjen” och reformer av sjukförsäkringarna, blev de betydligt mindre missnöjda. Under de senaste åren ökar dock missnöjet igen. I princip det motsatta mönstret återfinns bland Socialdemokraternas sympatisörer. År 2004 var det endast 19 procent av dem som uppgav att de var missnöjda, men detta ändrades efter 2006. År 2008 var det 31 procent av s-sympatisörerna som var missnöjda och år 2012 hela 47 procent missnöjda. De senaste åren har andelen missnöjda bland S-sympatisörerna minskat något, vilket också inneburit att inställning till sjukförsäkringen inte skiljer socialdemokraternas och moderaternas sympatisörer lika tydligt åt 2014 som framförallt 2004 och 2012.

Tabell 4 Andel missnöjda med sjukförsäkringssystemet efter ideologisk orientering och bland partiernas sympatisörer. Procent och procentdifferens

	2004	2008	2012	2013	2014	*Differens 2004-2014*
Klart till vänster	33	38	56	55	51	+18
Något till vänster	23	33	47	41	44	+21
Varken vänster eller höger	28	30	40	36	40	+12
Något höger	36	22	27	30	31	-5
Klart höger	40	24	25	29	31	-9
Differens klart vänster – klart höger	*-7*	*14*	*31*	*26*	*20*	
V	42	44	61	60	58	+16
S	19	31	47	36	39	+20
C	25	24	39	10	37	+12
Fp	28	22	23	25	23	-5
M	40	21	24	28	29	-11
Kd	37	20	36	29	32	-5
Mp	37	34	39	45	42	+5
Sd		38	56	49	55	+17
Differens socialdemokraterna – Moderaterna	*-21*	*9*	*24*	*8*	*10*	

Kommentar: Tabellen redovisar andelen mycket eller ganska missnöjda. Frågans formulering var: *"Hur nöjd är du med hur följande offentliga* försäkringssystem fungerar?" De försäkringssystem som nämndes var *pensionssystemet*, *sjukförsäkringen* samt *A-kassan*. Svarsalternativen var *mycket nöjd, ganska nöjd, varken nöjd eller missnöjd, ganska missnöjd, mycket missnöjd* samt *ingen uppfattning*. Respondenter som angett "ingen uppfattning" ingår inte i procentbasen. Ideologisk position avser respondentens egen placering.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2004, 2008, 2012, 2013 och 2014 (2008 edition Klass-SOM).

Den övergripande slutsatsen av analyserna av betydelsen av ideologi och partsympati för inställning till sjukförsäkringen är alltså att det framförallt bland dem som står till vänster politiskt som missnöjet ökat. Detta återspeglar sannolikt också en kritik av alliansregeringen som också bidrog till den ökade politiseringen i och med fokus vid arbetslinjen.

Ett urholkat stöd

Sjukförsäkringssystemet, liksom övriga socialförsäkringar, brukar ses som något av en ryggrad i den svenska välfärdsstaten. Traditionellt har dessa ansetts ha ett

mycket brett stöd i befolkningen, då alla bidragit och alla fått del av dem. Men analyserna här pekar på att förtroendet och stödet för socialförsäkringarna har minskat under de senaste 10 åren. Utifrån analysen av utvecklingen av missnöjet med sjukförsäkringssystemet är det tydligt att den opinionsmässiga basen alltmer återspeglar den ”normalinkomsttagare” som försäkringen tycks vara anpassad för – en förvärvsarbetande person med måttliga inkomster. Det handlar om ett ökat missnöje i medelklassen och bland dem med högre inkomster. Samtidigt återfinns ett ökat missnöje bland dem utan fast arbetsmarknadsanknytning. Men analysen visar också att den generella inställningen till sjukförsäkringen blivit tydligt politiserad (även om politiseringen var starkast 2012 och 2013), vilket innebär att de som traditionellt sett varit starkast anhängare till dessa välfärdssystem – de som står till vänster politiskt och socialdemokratiska sympatisörer – blivit tydligt mer missnöjda under det senaste decenniet. Stödet för socialförsäkringarna tycks med andra ord ha urholkats i de grupper som traditionellt sett har stött dem mest, samtidigt som de inte heller vunnit nytt stöd i andra grupper. Kanske kommer situationen att förändras framöver. En rad reformer förs nu upp på den politiska dagordningen till följd av att socialförsäkringsutredningen kommit med sin slutanalys och även att en socialdemokratisk regering tillträtt. Om dessa kommer att förstärka stödet och tilltron till dessa centrala välfärdssystem kan bara framtiden (och kommande SOM-undersökningar) utröna.

Not

[1] Pearson’s R

Referenser

Bonoli, Giuliano (2000). ”Public Attitudes to social protection and poliotical economy traditions”, *European Societies*, 2:431-452.

Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Jæger, Mads Meier (2006). ”Welfare Regimes and Attitudes Towards Redistribution: The Regime Hypothesis Revisited”, *European Sociological Review*, 22:157-170.

Johnson, Björn (2010). *Kampen om sjukfrånvaron*. Lund: Arkiv.

Kumlin, Staffan (2007). ”The Welfare State: Values, Policy Preferences, and Performance Evaluations”, i Russel J. Dalton och Hans-Peter D. Klingemann (red), *The Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford & New York: Oxford University Press.

Oskarson, Maria (2013). ”Kampen om socialförsäkringarna”, i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red), *Vägskäl.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

SOU 2015 *Slutbetänkande av Parlamentariska socialförsäkringsutredningen: Mer trygghet och bättre försäkring.*Statens offentliga utredningar 2015:21.

Svallfors, Stefan (1996). *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige*. Umeå: Boréa.

Svallfors, Stefan (2010). ”Trygg, stöttande, tillitsfull? Svenskarnas syn på socialförsäkringarna”, i *Rapport för den parlamentariska socialförsäkringsutredningen*.

Svallfors, Stefan (2011). ”A Bedrock of Support? Trends in Welfare State Attitudes in Sweden 1981-2010”, *Social Policy & Administration,* 45(7):806-825.

HESA FREDRIK, KRISAPPAR OCH LARM VIA RADIO & TV

BENGT JOHANSSON

Hesa Fredrik är det populära namnet på det larm som vi i Sverige hör testas klockan 15 den första helgfria måndagen i mars, juni, september och december. Larmet används av Räddningsverket för att varna och informera allmänheten vid stora olyckor och allvarliga händelser. De som befinner sig inom hörhåll från en av de ca 4 500 tyfoner som finns runt om i landet ska gå inomhus, stänga fönster, dörrar och ventilation och lyssna på radio och tv. Namnet Hesa Fredrik lär komma från Dagens Nyheters krönikör Oscar Fredrik Rydqvist, som när han hörde larmet testas 1931 tyckte att ljudet från larmet var lika hest som hans egen röst denna dag. Hesa Fredrik är en del av det larmsystem som går under beteckningen VMA (viktigt meddelande till allmänheten) där, som redan nämnts ovan, även meddelande via etermedierna ingår. Förutom public servicemedierna sänder också TV4, Kanal 5 och Kanal 9 ut meddelande från ansvarig myndighet (www.dinsäkerhet.se).

I det akuta skeendet av en kris är det givetvis helt avgörande att berörda får information om vad som skett så att man kan ta skydd eller vidta andra åtgärder för att hantera omedelbar fara. VMA har funnits sedan tiden före andra världskriget, men det finns en risk i att bara förlita sig på system som byggts under helt andra samhällsförhållanden. Medborgarna har utvecklat andra livsmönster och medievanor och kanaler som tidigare var effektiva för att nå människor vid en kris, fungerar inte självklart längre lika bra. Tiderna förändras. Men utvecklingen ger också möjligheter. Med ny teknologi kan man nå människor mer effektivt, inte minst beroende på att de allra flesta idag har mobiltelefoner och i stort sett alltid är uppkopplade mot internet.

Frågan om hur allmänheten ska larmas vid samhällskriser är högst aktuell och det pågår både forskning och försök med nya varningssystem i Sverige och runt om i Europa. Standarden för att larma allmänheten ser mycket olika ut i olika länder, men gemensamt är att man nu försöker använda ny teknologi för att nå ut med viktiga meddelanden till allmänheten. SMS, appar, myndigheters hemsidor och sociala medier är centrala i dessa diskussioner.

I Sverige görs sedan några år försök med att skicka ut SMS eller automatiska röstmeddeladen till telefoner som är registrerade på en viss geografisk ort, och man kan registrera sin telefon för att få larmmeddelanden. Myndigheten för samhällsberedskap (MSB) har också tagit fram en hemsida och app (krisinformation.se)

Johansson, Bengt (2015) Hesa Fredrik, krisappar och larm via radio & TV i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

där man kan få information om kriser och allvarliga händelser. Krisinformation.se finns även på Facebook och Twitter (www.dinsäkerhet.se).

Men behovet av information under en kris handlar inte bara om att kunna undvika omedelbar fara. En kris har flera faser. Om den första är själva larmfasen, finns det senare faser där annan information blir mer central. När krishanteringen förflyttas från att avvärja omedelbar fara dyker andra problem upp. Man är i behov av att veta mer om vad som faktiskt hänt och hur krisen och krishanteringen fungerar. Ofta innebär kriser också att olika samhällsfunktioner inte fungerar normalt. Dessutom blir frågor om ansvarsutkrävande – vem som är ansvarig för att krisen uppstod och vem som ska lösa de problem som uppstått – aktualiserade efter att den mest akuta delen av krisen är förbi (Boin m fl, 2005; Seeger m fl, 2012).

I kapitlet ska analysen för det första ge svar vilka kanaler medborgarna bedömer vara de bästa för att få information om att fara förestår. Finns det verkligen önskemål om att nås via nya kanaler eller står sig nuvarande system för att larma allmänheten? För det andra ska också svar ges på hur medborgarna önskar att få information om hur krisen utvecklas efter det att den mest akuta krisfasen är förbi.

Varifrån ska larmet komma?

I SOM-enkäten 2014 användes två frågebatterier, ett där man fick bedöma olika kanalers lämplighet för hur man själv vill bli larmad och ett annat där fokus låg på vilka kanaler man föredrar att få information genom om krisens fortsatta utveckling. Frågorna som ställdes gällde inte kriser i största allmänhet utan begränsades till allvarliga olyckor där man bor (t ex en brand).

Resultaten i figur 1 visar ett antal intressanta drag i svenskarnas syn på larminformation vid olyckor. Den kanal som de allra flesta tycker skulle fungera mycket bra är SMS, som ligger i topp (53 procent). Men slår man samman mycket bra och ganska bra går meddelande i radio och tv förbi med 83 procent jämfört med 81 procent för SMS-larm. Hesa Fredrik ligger också högt. Hela 72 procent tycker att larm via siren skulle fungera bra eller mycket bra. Däremot är bilden mer delad för larm via en kris-app i mobilen eller sociala medier. Här är det lika många som tycker det kan fungera bra som larm vid olyckor som anser att det fungerar dåligt. Dessa resultat ligger också i linje vad studier i andra europeiska länder visat (Dressel och Pfeil, 2014).

Detta är den generella bilden. Nuvarande larmsystem verkar stå sig bra, men larm via SMS upplevs som ett fullgott alternativ. Att däremot behöva ladda ner en app eller förlita sig på att koppla upp sig mot sociala medier tilltalar inte alla. En fråga man också bör ställa sig är om det finns människor som inte upplever att någon av kanalerna skulle fungera som larmkanal. Så verkar dock inte vara fallet. Endast några enstaka personer (1 procent) tycker inte att någon av de ovan nämnda kanalerna skulle fungera bra eller mycket bra för att varna om att en olycka inträffat.

Figur 1 Bedömning av olika kanalers effektivitet för att varna om att en kris uppstått (procent)

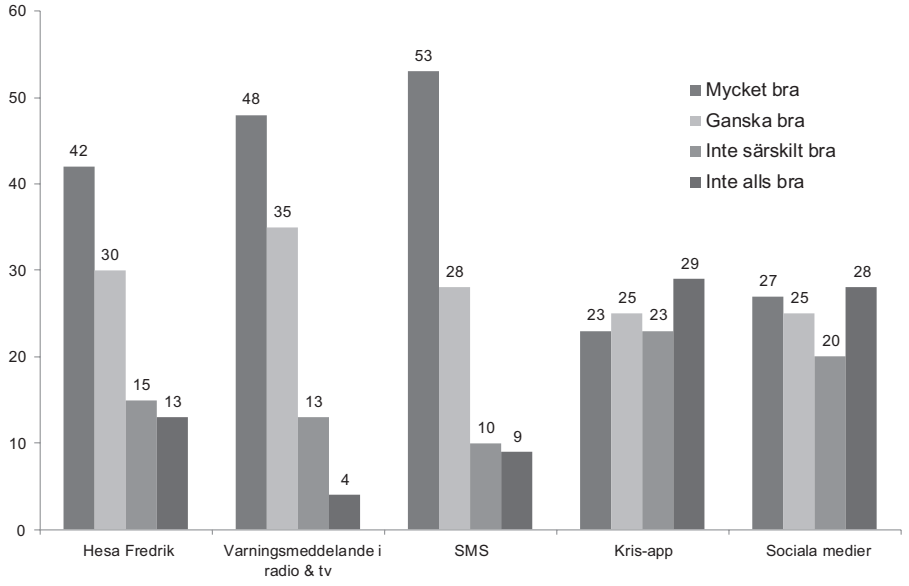

Kommenter: Frågan i enkäten löd: Vid allvarliga olyckor har myndigheterna till uppgift att varna och informera om krisen. Om en allvarlig olycka (t ex) en brand skulle drabba samhället där du bor, hur bra skulle följande kanaler vara för att varna dig?

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Men bakom denna bild kan vi misstänka att det finns stora skillnader. Vi vet att medieanvändning är starkt kopplad till ålder och vi kan även anta att oberoende av ålder borde själva användningen av internet och sociala medier rimligen påverka vilken kanal man föredrar. Man kan också tänka sig att boendeort spelar roll. På landsbygden och mindre tätorter finns det inte tyfoner, vilket borde göra att denna form av larm kanske värderas lägre.

För att ge en samlad bild av hur olika kanaler bedöms görs i tabell 1 en multivariat analys där ett antal olika faktorers självständiga effekt redovisas efter hur man bedömer olika kanalers lämplighet för att larma om en olycka.

Tabell 1 Effekt på bedömningen av olika kanaler för att larma vid en allvarlig olycka (b, ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Hesa Fredrik (siren)	Meddelande i radio och tv	SMS	Kris-app i mobilen	Sociala medier
Nyhetsanvändning på internet	.00	-.07	.22 ***	.17 **	-.06
Aktivitet på sociala medier	.04	.00	.21 ***	.47 ***	.73 ***
Ärende på myndighets webplats	.02	-.03	.14 **	.13 *	.02
Utbildning (hög)	.07	-.12 **	.21	.04	-.38 ***
Boende på landsbygd	-.88 ***	.01	-.10	.04	-.04
Ålder	.65 ***	.78 ***	-.51 ***	.04	-.37 ***
Kön (man)	-09	-.04	.00	-.03	-.25 ***
R^2	11%	8%	13%	7%	16%
Antal svar	1549	1589	1547	1524	1542

Kommentar: De oberoende variablerna för utbildning, boendeort och kön är dikotomier. Ålder har standardiserats så att regressionskoefficienten mäter effekten av att gå mellan det lägsta och det högsta värdet. För nyhetsanvändning på internet är hög användning detsamma som minst flera gånger i veckan, användning av sociala medier minst någon gång i veckan och ärende på myndighets webbplats minst en gång i månanden.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Som tabell 1 visar är det flera faktorer som avgör hur kanaler värderas. Tydligast är att olika former av aktivitet på internet är viktigt, så även ålder och i vissa fall även utbildningsnivå, boendeort och kön. Förutom att de svarandes ålder i fyra fall av fem är avgörande för hur man ser på kanaler för larminformation skiftar effekten av olika faktorer beroende på vilken kanal som analyseras.

När det gäller de kanaler som idag ingår i VMA (siren och etermedier), blir de mer uppskattade med stigande ålder. Vi ser också att misstanken att boende på landsbygd – där inga sirener finns – också påverkar värderingen. Landsbygdsboende är mer negativa till siren som larm. Att utbildningsnivå påverkar (högutbildade bedömer etermedier mer negativt) hänger ihop med att denna grupp i lägre grad tittar på tv och lyssnar på radio.

Bedömningen av larm via mobilen (SMS eller app) visar upp ett mönster där aktivitet på internet (nyhetsanvändning, sociala medier och ärende på myndigheters hemsidor) hänger samman. Ju mer aktiv internetanvändare man är, desto bättre tycker man att olika former av larm via mobilen fungerar.

Varning via sociala medier visar upp en något annorlunda bild. Där är bedömningen inte är kopplad till alla former av internetanvändning, utan bara till aktivitet på sociala medier. Till skillnad från de andra kanalerna spelar svarspersonens kön roll, där kvinnor är mer positiva än män. Även lågutbildade är mer positiva.

Sammantaget kan man se att bedömningarna av hur olika kanaler fungerar för att varna vid en olycka hänger samman med de villkor som strukturerar vardagen. Landsbygdsboende kan inte höra sirenen och tycker naturligtvis inte att den fungerar särskilt bra som larm. Men även andra villkor, som har att göra med vanor i vardagen, avgör hur man vill bli larmad. Kort sagt vill man få larmen via kanaler som knyter an till de (medie-)vanor man har i vardagen.

Var vill man hitta krisinformationen?

Svenska myndigheter är beroende av massmedier för att varna befolkningen, så ser det också ut i stora delar av Europa. Men som redan påpekats är inte varning den enda formen av krisinformation som medborgare behöver. I senare faser av kriser aktualiseras helt andra behov än att sätta sig i säkerhet.

Under en kris som en större brand behöver frågor besvaras som är direkt knutna till själva krishanteringen, exempelvis som hur släckningsarbetet fortgår. När branden är släckt kan saker som vilka vägar som är avspärrade på grund av branden eller andra mer praktiska frågor kring krishanteringen vara relevant information. Men även andra frågor aktualiseras såsom frågor kring varför branden uppstod, om liknande olyckor kan hända igen, hur krishanteringen fungerade mm. Frågan är då från vilka informationskanaler medborgarna vill få sådan information. I ett andra frågebatteri ställdes därför frågan om hur olika kanaler skulle fungera för att få tillgång till information om krisens fortsatta utveckling. Hesa Fredrik är utbytt mot myndigheternas hemsidor eftersom sirenen knappast kan användas för annan kriskommunikation än alarmering.

De svenska myndigheter som har ansvar för krishantering ser den egna hemsidan som central för sin kriskommunikation. Även om man är väl medveten om att beroendet av massmedier är stort för att sprida information till en bredare allmänhet har digitaliseringen inneburit att myndigheter fått större självförtroende som kriskommunikatörer. Lägg därtill att man med varierande ambition och framgång också arbetar med sociala medier, appar och andra nya kanaler. Myndigheterna har flyttat fram positionerna och ambitionerna och upplever själva att de blivit mindre beroende av massmedier för att nå ut jämfört med tidigare (Eriksson, 2012; Johansson & Odén, 2015).

Men resultaten i figur 2 visar att människor ser traditionella massmedier som mycket viktigare än myndigheternas hemsidor. Massmediernas starka ställning gällde i hög grad även larminformationen men i ännu högre grad för information om hur krisen utvecklats. Över 90 procent av de svarande uppger att traditionella massmedier fungerar bra eller mycket bra för att få information om krisförloppet efter det att man fått den första informationen i samband med larmet. Därefter kommer i fallande ordning SMS (79 procent), myndigheters hemsidor (63 procent), sociala medier (56 procent) och kris-app (53 procent).

Figur 2 Bedömning av olika kanalers effektivitet för att informera om krisers fortsatta utveckling (procent)

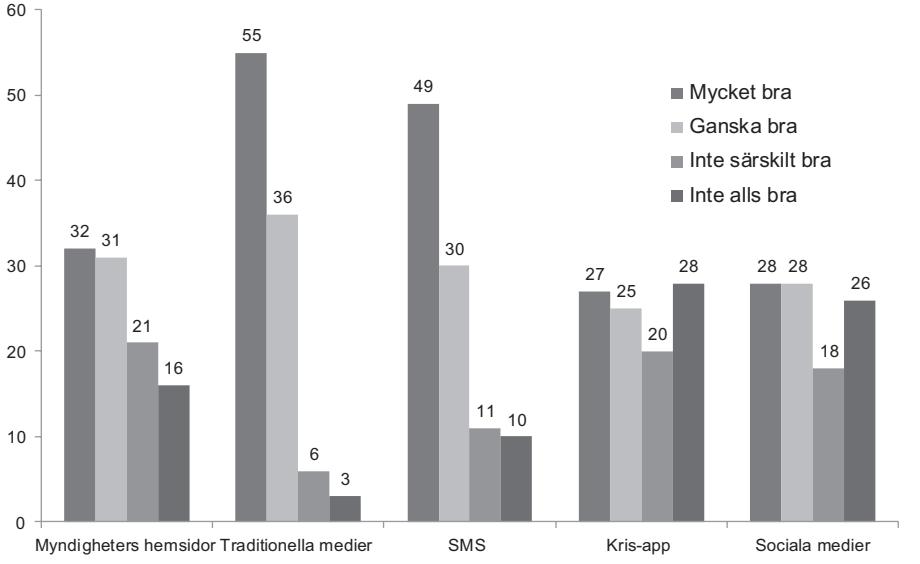

Kommentar: Frågan i enkäten löd: Hur skulle vid samma händelse (se figur 1) följande kanaler fungera för att informera dig om krisens fortsatta utveckling?

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Jämför man hur stor andel som bedömer att kanalen fungerar bra eller mycket bra (figur 1) ser man att traditionella massmedier värderas ännu högre för att informera om krisens förlopp (91 procent) jämfört med att larma (83 procent). De övriga kanalerna bedöms ungefär likadant.

Gör vi samma analys som tidigare och undersöker vilka faktorer som är viktiga för hur kanalerna bedöms visar resultaten i tabell 2 ett liknande mönster för krisinformation som för larm.

Ålder och internetaktivitet är avgörande för hur man bedömer olika kanalers funktionalitet (tabell 2). Men även utbildning och kön avgör. Ser vi på olika vägar att få information är det tydligt att bedömningen av myndigheters hemsidor ganska väntat är koppat till nyttoinriktad internetanvändning (ta del av nyheter och göra ärenden på myndigheters webbplatser). Att hög utbildning slår igenom är också väntat, då det också ofta hänger samman med mer aktivt informationsinhämtande. Boende på landsbygd är dock mindre benägna att anse att myndighetshemsidor fungerar bra som krisinformationskanal. Kanske kan det ha att göra med att internet inte upplevs lika pålitligt som i storstäder, då inte minst mobilt bredband ofta har sämre täckning.

Tabell 2 Effekt på bedömningen av olika kanaler för informera om krisens utveckling vid en allvarlig olycka (b, ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Myndigheters hemsidor	Traditionella medier	SMS	Kris-app i mobilen	Sociala medier
Nyhetsanvändning på internet	.00	-.07	.22 ***	.17 **	-.06
Nyhetsanvändning på internet	.43 ***	.06	.22 ***	.21 **	-.11
Aktivitet på sociala medier	-.01	-.07	.16 **	.36 ***	.81 ***
Ärende på myndighets webbplats	.21 ***	.03	.13 *	.19 **	.04
Utbildning (hög)	.31 ***	.07	.21 ***	.12	-.31 ***
Boende på landsbygd	-.19 **	-.03	.06	-.02	-.04
Ålder	-.19	.53 ***	-.51 ***	-.23	-.42 ***
Kön (man)	-.08	-.09 *	-.10 *	-.09	-.25 ***
R^2	12%	4%	11%	8%	18%
Antal svar	1520	1569	1542	1512	1532

Kommentar: De oberoende variablerna för utbildning, boendeort och kön är dikotomier. Ålder har standardiserats så att regressionskoefficienten mäter effekten av att gå mellan det lägsta och det högsta värdet. För nyhetsanvändning på internet är hög användning detsamma som minst flera gånger i veckan, användning av sociala medier minst någon gång i veckan och ärende på myndighets webbplats minst en gång i månanden.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

När det gäller traditionella medier påverkar inte oväntat ålder mest, där man blir mer positiv med ökad ålder. Information via mobil i SMS eller app hänger – precis som för larminformation – tätt ihop med allmän internetaktivitet. Men även yngre och högutbildade är generellt också mer positiva. Samma effekt av ålder och utbildning kan knytas till synen på sociala medier som kriskommunikationskanal. Men till skillnad från kanaler exklusivt knutna till mobilen är det bara aktivitet i sociala medier som har självständig påverkan.

Sammantaget är med andra ord mönstret i hur man bedömer kanaler för larm och krisinformation likartad och den är starkt knuten till hur vardagen är strukturerad ifråga om villkor och medievanor. Lite förenklat kan man säga att man vill ha det som man brukar. Informationen ska finnas där jag brukar leta och redan befinner mig.

En fråga om generation?

I en sista analys ska åldersfaktorn synas lite mer i detalj. Ålder ger generellt sett starkt utslag i bedömningen av kanaler för larm och information under en kris. Frågan vi ställer oss här är hur olika åldersgrupper bedömer olika kanaler. Vis-

serligen såg vi i de tidigare analyserna att yngre värderade SMS och sociala medier högre medan äldre bedömde både siren och traditionella massmedier som bättre fungerande kanaler. Men hur ser den palett av kriskommunikationskanaler som yngre och äldre uppfattar som relevanta ut?

Tabell 3 Andel som anger att olika kanaler fungerar bra eller mycket bra för larm och krisinformation fördelat på ålder (procent)

	16-29	30-49	50-64	65-86
Hesa Fredrik	59	73	73	76
Varningsmeddelade i radio & tv	73	72	86	93
SMS	88	92	81	68
Kris-app	48	58	46	38
Sociala medier	80	61	44	47

	16-29	30-49	50-64	65-86
Myndigheters hemsidor	64	75	65	51
SMS	83	90	80	66
Traditionella medier	81	90	93	94
Kris-app	53	65	52	38
Sociala medier	82	62	45	49

Kommentar: Procenttalen visar dem som svarat att kanalen skulle fungera ”bra” eller ”mycket bra”.
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Som regressionsanalyserna redan visat finns det stora skillnader i bedömningar beroende på ålder. Tabell 3 visar också att de yngre i lägre grad gör skillnad mellan olika kanaler, medan de äldre verkar gilla en eller flera kanaler mer än andra. Ju äldre man blir tenderar man att fokusera på en eller två kanaler och bedöma de andra som mindre väl fungerande, både för larm och krisinformation. Lite hårdraget kan man säga att de äldsta håller fast vid sin siren och traditionella massmedier, medan de yngre är mer benägna att omfatta en multikanallösning för krisinformation. De gillar helt enkelt allt. Detta kan givetvis kopplas till de medievanor som präglar olika åldersgrupper, men som vi såg i tidigare analyser har ålder en självständig effekt på bedömning av olika kanaler. Det betyder att vi troligen har att göra med en generationseffekt. Det faktum att man är van vid olika kanaler (även om man inte direkt använder dem) gör att de ses i ett mer positivt ljus.

Kriskommunikation i ett nytt medielandskap

Kriskommunikation är i förändring. Det är både forskare och myndigheter överens om (Eriksson, 2012; Giplin och Murphy, 2010; Johansson och Odén, 2015; Klafft,

2014). Effektiviteten av traditionella system med siren och tv och radiomeddelande har diskuterats och utvärderats under en lång tid. I takt med en mer diversifierad medieanvändning har man sett risker i att man inte når alla via de traditionella kanalerna längre, men också möjligheter att mer effektivt nå ut med krismeddelanden. Analyserna i detta kapitel visar att de traditionella larmkanalerna trots allt står sig ganska bra. En stor del av svenskarna anser att det kombinerande systemet med siren och etermedier fungerar för att larma. När det gäller att få mer information under en kris vänder man sig gärna till de traditionella massmedierna. Så trots nya medievanor verkar svenskarna anse att de beprövade kanalerna trots allt fungerar ganska bra. Men därmed inte sagt att man är fientlig till nymodigheter. Om man kan få krisinformation via SMS är det inget som svenskarna kommer att motsätta sig. Tvärtom, de kommer att omfamna den, trots att SMS inte är helt oproblematiskt då ibland meddelanden fördröjs av tekniska problem. Däremot ses både krisappar i mobilen och sociala medier mer tveksamma i svenskarnas ögon. Det finns dock skillnader. En central sådan är att bedömningarna i stor utsträckning är åldersrelaterade, där också medievanorna slår igenom. En slutsats är dock att det knappast genast går att överge de traditionella sätten att nå medborgarna under en kris. Många vill fortfarande kunna nås via meddelande i radio och tv. Men resultaten öppnar upp för att svenskarna är beredda att få krisinformation via fler kanaler än tidigare. Och ju mer dessa anpassas till människors vardagsanvändning av medier och medieteknologi desto bättre kommer det att fungera. Kriskommunikation måste ske på människors egna villkor.

Referenser

Boin, Aren; Paul t'Hart; Erik Stern & Bengt Sundelius (2005). *The Politics of Crisis Management.* Cambridge: Cambride University Press.

Dressel, Kerstin & Patricia Pfeil (2014). "Bridging the Gap between Crisis Management and their Recipients–Key Findings from an European Study on Socio-Cultural Factors of Crisis Communication", i Michael Klafft (red). *Current Issues in Crisis Communication and Alerting.* Berlin: Fraunhofer FOKUS.

Eriksson, Mats (2012). "On-line strategic crisis communication: In search of a descriptive model approach". *International Journal of Strategic Communication,* 6(4), 309-327.

Giplin, Dawn. R. & Priscilla Murphy (2010). "Complexity and Crises: A New Paradigm", i Timothy Coombs & Sara J. Holladay (red), *The Handbook of Crisis Communication.* Oxford: Wiley-Blackwell.

Johansson, Bengt & Tomas Odén (2014). *Struggling for the upper hand. On-line media and the relationship between government agencies and journalists in crisis communication.* Paper presenterat vid ECREA-konferensen i Lissabon, Oktober 2014.

Klafft, Michael (red) (2014). *Current Issues in Crisis Communication and Alerting.* Berlin: Fraunhofer FOKUS, 2014.

Seeger, Matthew. W; Steven Venette; Robert R. Ulmer & Timothy L. Sellnow (2012). "Media Use, Information Seeking and Reported Needs in Post Crisis Context", i Bradley S. Greenberg (red), *Communication and Terrorism. Public and Media Responses to 9/11.* Cresskill NJ: Hampton Press.

Westlund, Oscar & Marina Ghersetti (2014). "Modelling News Media Use. Positing and applying the GC/MC model to the analysis of media use in everyday life and crisis situations". *Journalism Studies.* Published online: 07 Jan 2014.

www.dinsäkerhet.se

VERKLIGHETENS FOLK?

LUKAS NORDIN OCH HENRIK OSCARSSON

"The political theory of democracy, then, require that the electorate possess appropriate personality structures, that it be interested and participate in public affairs, that it be informed, that it be principled, that it correctly perceives realities, that it engage in discussion, that it judge rationally and that it consider the community interest". (Berelson 1952)

Det är svårt att ta ifrån en människa hennes uppfattningar om hur verkligheten är beskaffad och hur saker och ting egentligen hänger ihop. Nya fakta, egna erfarenheter, andras argumentation och ledarskap tillhör de saker som gradvis kan förändra det sätt på vilket individer uppfattar verkligheten. Samtidigt är motståndet mot att förändra etablerade föreställningar ofta mycket starkt. Det behövs ofta något alldeles extra för att en människa ska omvärdera sina försanthållanden. Över längre tidsrymder kan det dock ske förskjutningar i hur vi uppfattar världen, och oftast beror det på att världen faktiskt har förändrats.

Människors verklighetsuppfattningar är en viktig utgångspunkt i forskning om opinionsbildning på åtminstone tre sätt (Kaplan & Fishbein 1969; Asp 1986; Gilljam 1988; Gamson 1992; Bryant & Oliver 2009). 1) För det första är verklighetsuppfattningar helt avgörande om man vill kunna ge bra förklaringar till saker som ligger längre fram i en tänkt orsakskedja, så som till exempel inställning i politiska sakfrågor eller röstning i val. Kompletta förklaringsmodeller behöver kunna ta hänsyn till vilka inlärda eller genom erfarenhet förvärvade uppfattningar om verkligheten som har lagt grunden för andra attityder och preferenser.

2) För det andra är *variationer* i människors verklighetsuppfattningar en central indikator på polarisering, det vill säga hur stor variationen i perceptioner om olika samhällsförhållanden är. Ett fungerande demokratiskt samtal kräver att de flesta är åtminstone hyggligt överens om sakernas tillstånd. Ett samhälle där människor har vitt skilda verklighetsuppfattningar är ett mer polariserat och potentiellt konfliktfyllt samhälle än ett där den absoluta majoriteten delar ungefär samma syn på sakförhållanden. Där det finns olika uppfattningar om sakläget eller om orsakssamband finns också utrymme för att bedriva opinionsbildning eller att politisera meningsskiljaktigheter.

3) För det tredje är det spännande att kunna göra systematiska jämförelser mellan människors subjektiva perceptioner av verkligheten och, om det är någotsånär möjligt, mer objektiva indikatorer på förhållanden, och hur dessa varierar med varandra över tid. Hur korrekta är människors uppfattningar om världen omkring

Nordin, Lukas & Oscarsson, Henrik (2015) Verklighetens folk? i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

dem? Vad har de för kunskaper? Är det något vi lärt av att studera människors perceptioner är att de ofta är systematiskt färgade av ideologiska predispositioner som vänster-högerideologi, grundläggande värderingar eller andra sedan länge djupt rotade trossystem. Vi har olika glasögon på oss när vi betraktar världen (Zaller 1992, Blais et al 2010).

I det här kapitlet riktar vi in oss främst på de två första områdena. Syftet med det här kapitlet är att systematiskt studera hur befolkningens verklighetsuppfattningar inom en rad områden förändrats under de senaste tio-femton åren. Närmare bestämt mellan de sista åren av 1990-talet strax före millennieskiftet och de två-tre senaste åren. Vi studerar bland annat förhållanden på områden som arbetsmarknad, välfärd, immigration, politik, och medier.

I utgångspunkten handlar det om en explorativ analys som bygger på att vi under de två-tre senaste åren kunnat upprepa mätningar av människors verklighetsuppfattningar som genomförts i tidigare SOM-undersökningar. Mätningarna har tidigare varit del av olika forskningsprojekt och många av dem har inte varit relaterade till varandra. Vi har återanvänt påståendena i sentida undersökningar i syfte att mer systematiskt kunna spåra långsiktiga förändringar av människors perceptioner av verkligheten. Den huvudsakliga tidsjämförelsen gäller förändringar från åren runt millennieskiftet och idag.

I huvudsak genomför vi en explorativ studie för att undersöka hur en högst begränsad uppsättning föreställningar om världen har förändrats mellan två tidpunkter. Men på de flesta punkter kan vi göra värdefulla jämförelser av resultaten med vad vi vet från tidigare om hur opinioner har utvecklats på de olika områdena vi undersöker, såsom till exempel inställningen till jämställdhet och invandring. Men det är egentligen inte själva förändringarna i sig som är huvudfokus, utan huruvida befolkningens föreställningar har blivit mer varierade: Finns det större eller mindre skillnader mellan olika gruppers perceptioner idag än vad det fanns åren kring millennieskiftet?

En förväntan som potentiellt kan grundas i tidigare forskning är att *perceptionerna av verkligheten ska bli mer spretiga i befolkningen över tid*. Orsakerna därtill är en ökad individualisering i den information om samhället som når enskilda individer, främst genom medier men även genom människors sociala nätverk. I informationssamhället växer tillgängligheten i informationen och de ökade volymerna medför mindre likformighet och större spridning i sättet på vilket verkligheten gestaltas (se Prior 2007). Förändrade mediavanor och teknikutveckling leder till ökad fragmentisering av mediekonsumtionen. Sammantaget skulle en sådan utveckling bidra till en större spridning även i verklighetsuppfattningar. Frågan är om så är fallet.

Svenskarna uppfattar verkligheten

I SOM-undersökningarna används historiskt en särskild teknik för att mäta människors uppfattningar av verkligheten genom att ställa upp påståenden som

respondenterna får bedöma riktigheten i på en skala från 0 ”helt felaktigt påstående” till 10 ”helt riktigt påstående”. Mätningarna kan kritiseras för att det ofta kan vara svårt att skilja människors bedömningar av *sakförhållanden* – vars riktighet i princip kan göras till föremål för empiriska undersökningar – från människors attityder och värderingar.

I figur 1 återfinns tre figurer som visar verklighetsuppfattningar som idag uppfattas som mer riktiga folket än tidigare, verklighetsuppfattningar som uppfattas som mindre riktiga än tidigare, samt verklighetsuppfattningar som inte förändrats i befolkningen under de senaste tio-femton åren.

Till de påståenden som idag uppfattas som mer riktiga än tidigare återfinns två föreställningar som har med den starka framväxten av Internet att göra (se figur 1). Påståendet om att man inte behöver någon dagstidningsprenumeration om man har Internet har ökat dramatiskt, närmare två skalstegsenheter på den elvagradiga skalan, mellan åren 2000 och 2012 (från 2,92 till 4,56). Och genomsnittet för påståendet om att internet är en förutsättning för att informera sig om nyheter har också ökat mycket, från ett genomsnitt på 3,41 2005 till 4,77 2012. Givet hur utvecklingen av internetanvändning, medielandskap och medieteknik har sett ut sedan millennieskiftet är detta inte särskilt underligt. Det visar om inte annat att stora samhällsförändringar ger utslag i människors verklighetsuppfattningar så som vi här mäter dem.

Figur 1 Förändring av verklighetsuppfattningar 1999-2014 (medeltal)

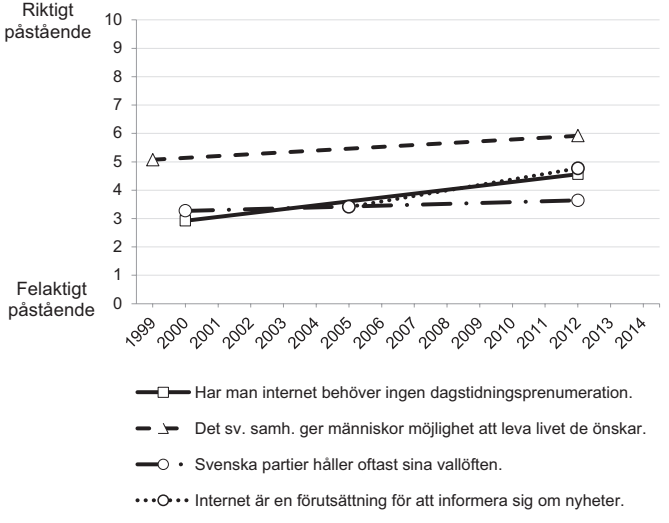

Forts.

Figur 1 Forts

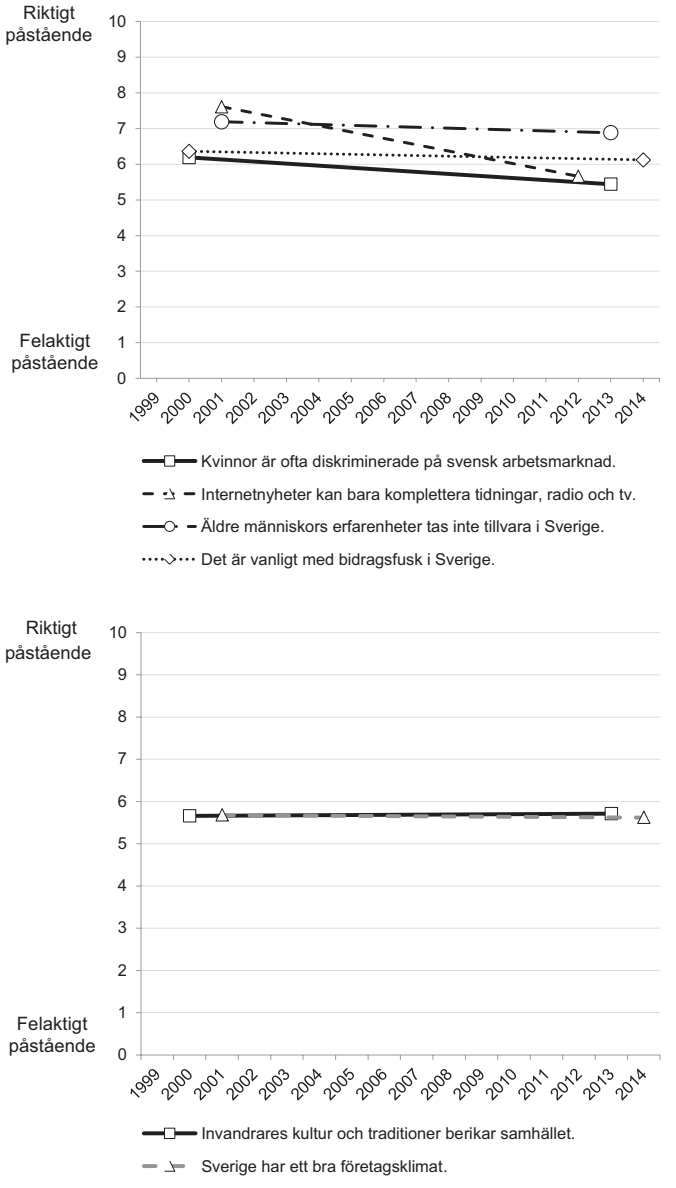

Kommentar: Påståendena har fått bedömas på en skala från 0 ”Helt felaktigt påstående” till 10 ”Helt riktigt påstående”. I figuren redovisas den svenska befolkningens genomsnittliga bedömningar om påståendenas riktighet. I den övre figuren redovisas de påståenden som bedömts mer riktiga över tid. I den mellersta figuren återfinns de som bedömts mindre riktiga över tid. I den nedersta återfinns de som inte uppvisar en statistiskt signifikant förändring.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2014.

Påståendet om att svenska partier oftast håller sina vallöften har också blivit mer riktigt, enligt befolkningen. Förändringen är inte särskilt stor men statistiskt signifikant, och den faller in i samma mönster av ökande politikerförtroende som vi kunnat se i många andra tidsserier och sammanhang under de senaste tio-femton åren (Oscarsson & Holmberg 2013). Efter bottenåret 1998 har politikerförtroendet i Sverige vänt klart uppåt efter millennieskiftet, med valåret 2010 som ett tänkt zenit (vallöftesperceptioner analyseras mer i detalj av Niels Markwat i denna volym).

Men det finns fler goda nyheter att rapportera. Fler anser idag att påståendet ”det svenska samhället ger människor möjlighet att leva livet de önskar” är riktigt jämfört med för ett drygt decennium sedan. År 1999 var medeltalet på skalan 5,07. I SOM-undersökningen 2012 var motsvarande medeltal 5,92. Ökningen är statistiskt signifikant. Utvecklingen kan misstänkas gå hand i hand med andra indikatorer på livstillfredsställelse och nöjdhet med livet, som också visat en uppgång under motsvarande period. Befolkningen är mer nöjd med sina liv och tycker i större utsträckning att det svenska samhället erbjuder människor möjlighet att leva det liv som de önskar.

Utvecklingen mot ökad jämställdhet mellan män och kvinnor går också i positiv riktning, om man får tro på förändringarna i svenskarnas bedömningar. Färre anser att kvinnor ofta är diskriminerade på svensk arbetsmarknad idag (5,44) jämfört med år 2000 (6,19).

Resultaten visar också små men signifikanta förändringar av perceptionerna om att äldres erfarenheter inte tas till vara i Sverige (från 7,19 2001 till 6,88 2013) och uppfattningarna om att det är vanligt med bidragsfusk i Sverige (från 6,36 2000 till 6,12 2014). Mer dramatiskt är, ånyo, förskjutningarna som har med medielandskapets förändringar att göra. Påståendet om att internetnyheter endast kan komplettera tidningar, radio och tv uppfattas idag som klart mer felaktigt än tidigare, medeltalet har minskat från 7,61 till 5,66 mellan 2001 och 2012.

Två av verklighetsuppfattningarna har inte förändrat sitt läge alls i befolkningen under perioden. Det handlar för det första om att Sverige har ett bra företagsklimat – ett påstående som bedöms på samma sätt av befolkningen 2014 (5,62) som det gjorde tretton år tidigare (5,68). När det gäller det svenska företagsklimatet tycks Alliansregeringens åtta år långa maktinnehav inte haft någon påverkan. Den andra verklighetsuppfattningen handlar om att invandrares kultur och traditioner berikar samhället där bedömningarna är oförändrade mellan 2001 och 2013. Det resultatet ger ytterligare en bekräftelse på att svenskarnas inställning till flyktingmottagning, invandring och immigration har varit huvudsakligen stabil under 2000-talet (se Marie Demkers kapitel i denna volym).

Verklighetsuppfattningar förändras över tid samt inom olika grupper

Genomsnitt kan ibland dölja spännande förändringar och förskjutningar i undergrupper. Den naturliga följdfrågan är därför om förändringarna vi kunnat notera

är uniforma – det vill säga lika stora – i alla befolkningsgrupper eller om det finns grupper där vi ser en tydligare förskjutning i verklighetsuppfattningar? Innan vi tar oss an denna frågeställning behöver vi först ta hänsyn till att våra tio påståenden om verkligheten värderas olika i olika grupper. Vi genomförde en serie regressionsanalyser där vi undersöker effekten av en rad bakomliggande förklaringar (se tabell 1). De 10 verklighetsuppfattningarna fungerar här som beroende variabler i analyserna. De bakgrundsvariabler som vi använder i analyserna är förutom tidpunkt även kön, ålder, utbildningsnivå och boendeort.

Regressionsanalyserna bekräftar resultaten av de tidsjämförelser vi gjorde i de inledande analyserna. Även under kontroll för kön, ålder, utbildning och boendeort motsvarar effekterna av tid de som presenteras i figur 1, med undantaget att uppfattningen gällande bidragsfusk i Sverige inte längre uppvisar någon statistiskt särkerställd skillnad mellan sen och tidig mätning. Verklighetsuppfattningar som rör internet visar stora förändringar över tid i takt vilket givetvis sammanhänger med att Sverige får en mer uppkopplad befolkning. Vi ser att människor idag generellt verkar ha en mer positiv världsbild jämfört med åren kring millennieskiftet, där vi idag i högre utsträckning stöder påståenden kring partiers förmåga att hålla vallöften, hur kvinnor inte längre diskrimineras på arbetsmarknaden i samma utsträckning som tidigare samt hur äldre människors erfarenhet tas tillvara i samhället.

Kön och ålder har i flera fall mycket starka effekter på de undersökta verklighetsuppfattningarna. Låt oss ta några exempel. Uppfattningar om internet skiljer sig som väntat kraftigt mellan yngre och äldre (positiva regressionskoefficenter betyder att påståendet uppfattas som mer riktigt ju äldre individen är). Kvinnor och män skiljer sig också åt markant i så vitt skilda frågor som uppfattningar om diskriminering av kvinnor (kvinnor uppfattar påståendet mer riktigt än män), invandrares kultur (kvinnor uppfattar påståendet mer riktigt än män) och Sveriges företagsklimat (kvinnor uppfattar att påståendet är mindre riktigt än män). Utbildningsnivå och boendeort har också de effekter på ens verklighetsuppfattningar, där högre utbildning samt boende i storstäder generellt replikerar de effekter som syns över tid.

Vi kan alltså slå fast att människor med olika kön, ålder, utbildningsnivå och boendeort ser världen på olika sätt. Det resultatet är i sig självt förstås inte alls förvånande. Värderingarna av hur väl påståendena stämmer med den verklighet man ser varierar eftersom människor inte lever under samma livsvillkor. Verklighetsuppfattningar är också färgade av grundläggande värderingar och ideologiska glasögon.

Det intressanta i det här sammanhanget gäller om verklighetsuppfattningar på något avgörande sätt har glidit mera isär under de tio-femton år som vi undersöker. Finns det några tecken på att olika befolkningsgrupper upplever verkligheten allt mer olika allteftersom tiden går?

Tabell 1 Sammanfattning av regressionsanalyser av förändringen i perceptioner över tid samt mellan olika befolkningsgrupper (OLS-regression)

Verklighets-uppfattning	Kvinnor ofta diskriminerade svensk arbetsm.	Har internet behöver man ingen dagstidning	Svenska samhället ger människ. möjl. leva liv de önskar	Invandrares kultur och trad. berikar	Svenska partier håller vallöften
Tid (tidig mätning ref.)	-0,826 ***	2,195 ***	0,795 ***	-0,191	0,308 ***
Kvinna	1,044 ***	-0,389 **	-0,521 ***	0,766 ***	-0,272 **
Ålder (16–85 år)	0,009 **	-0,069 ***	0,004	-0,003	-0,002
Medelutb. (låg utb. ref.)	-0,463 **	-0,355 *	0,138	0,500 **	0,111
Högutb.	-0,233	-0,472 *	0,478 **	1,803 ***	0,568 ***
Mindre tätort (landsbygd ref.)	-0,031	0,437 *	0,279	-0,076	0,005
Stad/större tätort	-0,143	0,391 *	0,425 **	0,190	0,271 *
Sthlm/Gbg/Malmö	0,114	0,516 *	0,458 **	0,564 **	0,411 **
Intercept	5,573	6,029	4,634	4,547	3,101
N	3 076	2 842	2 997	3 075	3 014
Adj R2	0,064	0,162	0,041	0,085	0,025

Verklighets-uppfattning	Internetnyheter kan bara komplettera tidn. radio tv	Äldres erfarenheter tas ej tillvara	Internet förutsättning för att informera sig	Vanligt med bidragsfusk i sverige	Sverige har ett bra företagsklimat
Tid (tidig mätning ref.)	-2,182 ***	-0,439 ***	1,615 ***	-0,181	-0,103
Kvinna	0,311 **	0,428 ***	-0,343 **	-0,061	-0,464 ***
Ålder (16–85 år)	0,041 ***	0,038 ***	-0,055 ***	0,005	0,013 ***
Medelutb. (låg utb. ref.)	0,456 **	0,067	-0,153	-0,258	-0,380 **
Högutb.	0,358 *	-0,066	0,436 *	-0,528 ***	-0,174
Mindre tätort (landsbygd ref.)	-0,419 *	-0,162	0,508 *	0,081	0,127
Stad/större tätort	-0,319	-0,133	0,727 ***	-0,018	0,253 *
Sthlm/Gbg/Malmö	-0,426 *	0,076	0,809 ***	0,025	0,241
Intercept	5,586	5,231	5,494	6,412	5,309
N	3 081	3 195	3 056	3 132	3 066
Adj R2	0,122	0,074	0,129	0,007	0,028

Kommentar: Tabellen sammanfattar resultat från en serie OLS-regressionsanalyser där verklighetsuppfattningarna (0–10) är beroende variabler och där tidpunkt (tidig/sen), kön (dummy för kvinna), ålder (16–85), utbildning (tre kategorier) och boendeort (fyra kategorier) använts som oberoende variabler. Tidig mätning: åren 1999–2001; 2005, sen mätning: åren 2012–2014. * = p<0.05, ** = p<0.01, *** = p<0.001.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2014.

Blir vi mer eller mindre eniga?

En ökad individualisering och ett mer fragmentiserat informationsinhämtande skulle potentiellt kunna innebära att människors uppfattningar om verkligheten glider allt längre isär. När vi själva får allt större makt över hur våra informationsflöden ser ut och själva kan styra dem finns det en påtaglig risk att det kan leda till mer olikheter i grundläggande perceptioner av verkligheten över tid.

Det är dags att angripa vår huvudfrågeställning som gäller huruvida bedömningarna om de olika påståendena uppvisar en större variation vid tidpunkt 2 än vid tidpunkt 1. En första enkel analys är att undersöka om spridningen i verklighetsbedömningarna blivit större eller mindre. I tabell 2 har vi genomfört en serie statistiska test för att undersöka skillnader i spridning (standardavvikelse) mellan de båda tidpunkterna.

Resultaten ger dock inget entydigt svar på huruvida verklighetsuppfattningar generellt sett har blivit mer spretiga sedan Millennieskiftet. Spridningen i uppfattningar om påståendenas riktighet har blivit signifikant mindre för fem områden och signifikant större på tre områden. För två områden återfinns inga statistiskt säkerställda skillnader i spridning av verklighetsuppfattningar.

Tabell 2 Jämförelser av spridningen i svenska folkets verklighetsuppfattningar vid två tidpunkter. Resultat från t-test för skillnad mellan standardavvikelser på tio områden (t-värde, signifikansnivå)

Mindre spridning	Ingen skillnad	Större spridning
Möjlighet leva liv man önskar (f=1,25, p=,00)	Kvinnor diskriminerade i arbetsm. (f=1,00, p=,95)	Har internet behöver man inte dagstidn. (f=0,81, p=,00)
Invandrares kultur berikar (f=1,15, p=,00)	Vanligt med bidragsfusk (f=0,99, p=,99)	Internetnyheter kan endast komplettera (f=0,83, p=,00)
Partier håller vallöften (f=1,13, p=,01)		Internet förutsättning för info (f=0,85, p=,00)
Äldres erfarenheter tas tillvara (f=1,13, p=,01)		
Bra företagsklimat i Sverige (f=1,25, p=,00)		

Kommentar: Stata13-kommandot sdtest har använts för att testa skillnader mellan standardavvikelser. Testet visar om skillnaden i varians är signifikant skild (ökat/minskat) vid en jämförelse av tidig mätning–sen mätning. n-tal (min/max)=1387/1785.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen.

Även om den totala spridningen kan förändras och bli mindre eller större finns ändå ett utrymme för en större polarisering och skillnader *mellan* olika gruppers uppfattningar om verkligheten. För att pröva detta genomförde vi fyrtio regressionsanalyser – en för varje oberoende variabel och för de tio verklighetsuppfattningarna. För varje analys har vi låtit tid interagera mot en av de övriga oberoende

variablerna kön, ålder, utbildning samt boendeort. Resultaten visar att i de allra flesta fall – 25 av 40 fall – har det inte ägt rum några förändringar av skillnaderna mellan olika grupper. När det gäller kön och boendeort har det ägt rum mycket små förändringar i spridningen av bedömningar över tid. Män och kvinnors uppfattningar om dessa påståenden skiljer sig åt, men är varken mer eller mindre olika idag jämfört med för tio-femton år sedan. Detsamma gäller för personer boende på landsbygd och i städer. Vi ser här inga växande eller krympande effekter av boendeort på verklighetsuppfattningar över tid.

Men på några punkter kan vi se statistiskt signifikanta skillnader. Det är avstånden i verklighetsuppfattningar mellan olika ålders- och utbildningsgrupper som förändrats mellan tidpunkterna.

I figur 2 har vi valt ut ett antal illustrationer av de viktigaste förändringarna av skilda verklighetsuppfattningar mellan olika grupper. De största förändringarna återfinns för olika åldersgrupper och grupper med olika utbildningsnivå där vi kan se större skillnader 2012-2014 än vad vi gjorde kring år 2000. Verklighetsbedömningar hos grupper med olika utbildning glider isär när det gäller uppfattningar om möjligheterna att leva det liv man önskar, vallöften och bidragsfusk. När det gäller bedömningar av huruvida man behöver ha en dagstidning om man har tillgång till internet så ökar klyftorna mellan olika åldersgrupper samtidigt som de minskar mellan grupper med olika utbildningsnivå.

Folkets verklighet

Resultaten i det här kapitlet visar för det första att den lilla uppsättning av 10 verklighetsuppfattningar så som vi här undersöker dem har varit föränderliga. Befolkningens bedömningar av kvinnors diskriminering, på partiers vallöfteshållande och möjligheterna att leva det liv man önskar är mer positiva idag jämfört med i samband med millennieskiftet. Verklighetsuppfattningar som rör internet visar också tydliga förändringar över tid.

Resultaten har också visat tydliga skillnader mellan män och kvinnor, yngre och äldre, låg- och högutbildade samt landsbygdsbor och stadsbor när det gäller värderingar av riktigheten i påståenden om hur verkligheten är beskaffad. Att människor som lever under olika omständigheter betraktar sakförhållanden på olika sätt är inte så märkligt. Huvudfrågan här handlade om huruvida olika grupper glidit isär i sina uppfattningar över tid. Här konstaterade vi att på de allra flesta områden finns inga tecken på ökade klyftor i sättet på vilket olika grupper uppfattar verkligheten.

Verklighetsbeskrivningar är en betydelsefull komponent i alla former av politisk påverkan. Det sägs ibland att moderna valrörelser vinns av partier som kan leverera en verklighetsbeskrivning som ligger nära de många människornas. Det handlar här både om att skapa igenkänning genom att utgå från människors egna erfarenheter och om att rycka åt sig initiativet när det gäller problemformuleringen. Människor

Figur 2 Verklighetsuppfattningar efter utbildningsnivå/åldersgrupp och tidpunkt (predicerade sannolikheter)

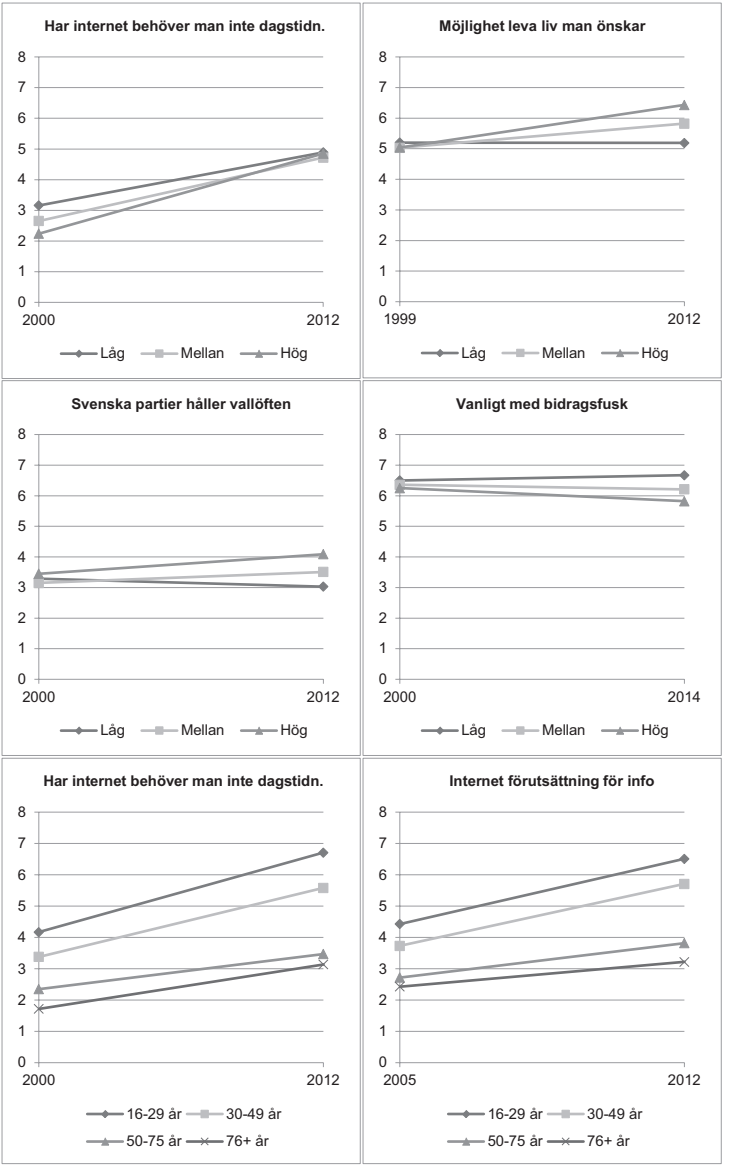

Kommentar: Resultaten visar de predicerade skattningarna av befolkningens bedömningar av utvalda påståenden om verkligheten för grupper med olika utbildningsnivå respektive olika åldrar vid tidpunkt 1 (1999–2000; 2005) och tidpunkt 2 (2012–2014). De bygger på resultat från OLS-regressioner som redovisas i tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

behöver kunna känna igen sig i beskrivningar om tillståndet i samhället för att kunna relatera till problemformuleringar och ta ställning till förslag om vad som bör göras.

Statsvetarna använder ofta en analysmodell för att studera partiers ideologier och ideologiförändring som utgår från att ideologier har tre huvudkomponenter: verklighetsuppfattningar (är), visioner om det goda samhället (bör) och handlingsrekommendationer om vad som kan göras för att ta sig från är till bör (gör). I studiet av politisk förändring fokuseras nästan alltid all kraft på budskap som handlar om konkreta handlingsrekommendationer medan långsiktiga målsättningar och sättet att beskriva verkligheten hamnar i skymundan. Perceptioner om verkligheten är härvidlag ett underbeforskat område i svensk opinionsforskning. Vi behöver lära oss mycket mer om hur verklighetsuppfattningar skapas, sprids och förändras.

Referenser

Asp, Kent (1986). *Mäktiga massmedier : studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm, Akademilitteratur.

Berelson, Bernard (1952). "Democratic Theory and Public Opinion." *Public Opinion Quarterly* 16: 313-330.

Blais, André, Elisabeth Gidengil, Patrick Fournier, Neil Nevitte, Joanna Everitt, Jiyoon Kim, "Political judgments, perceptions of facts, and partisan effects", *Electoral Studies*, Volume 29, Issue 1, March 2010, Pages 1-12.

Bryant, Jennings & Mary Beth Oliver (2009). *Media effects: advances in theory and research*. New York, Routledge.

Gamson, William A (1992). *Talking Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.

Gilljam, Mikael (1988). *Svenska folket och löntagarfonderna: en studie i politisk åsiktsbildning*. Lund, Studentlitteratur.

Kaplan, Kalman J. & Martin Fishbein (1969). "The Source of Beliefs, Their Saliency, and Prediction of Attitude." *Journal of Social Psychology* 78: 63–74.

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm, Norstedts Juridik.

Zaller, J.R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge, Cambridge University Press.

Opinion

SVENSKARNA MER POSITIVA TILL EU IGEN

LINDA BERG OCH FRIDA VERNERSDOTTER

Europeisk politik och frågor som rörde EU uppmärksammades extra mycket under 2014. Det är inte så konstigt eftersom det var många händelser under året som hade en europeisk spännvidd. Mest uppenbart var förmodligen valet till Europaparlamentet den 25 maj, men i och med att det också var allmänna val den 14 september var politik och samhällsfrågor i fokus under större delen av året.

Många aktuella frågor som debatterades under året hade också en tydlig europeisk dimension. Ett exempel är den fria rörligheten och de så kallade EU-migranterna, vilket blev en omdebatterad valfråga och visade på sammanlänkningen mellan EU:s och Sveriges beslutsfattande. Andra exempel har med omvälvningar och kriser i EU:s närområde att göra, allt från IS i Syrien, Rysslands annektering av Krim och den fortsatt osäkra situation i Ukraina, och inte minst de mycket uppmärksammade tragiska dödsfallen när överfulla båtar med flyktingar sjunker i Medelhavet. Omvärldskriser har också belyst hur olika uppfattningar regeringarna i EU:s olika medlemsstater har i dessa frågor, och hur svårt det är att få till ett enat agerande när medlemsstaterna drar i olika riktning.

I krisens spår har många europeiska länder en fortsatt mycket tuff ekonomisk situation och i ljuset av missnöje och osäkerhet har politiken radikaliserats. Populistiska, EU-kritiska och främlingsfientliga partier gick fram i Europaparlamentsvalet (Berg, Blomgren et al. 2014). Spänningar och motsättningar mellan olika grupper har ökat och tonen i samtalsklimatet har hårdnat. Mot den här bakgrunden är det extra intressant att undersöka vad som har hänt med medborgarnas åsikter om EU och det svenska EU-medlemskapet.

Andelen EU-positiva svenskar ökar igen

Hösten 2014 var det tjugo år sedan svenska folket röstade om medlemskap i den Europeiska Unionen (EU). Under den perioden har EU förändrats på flera sätt; från 15 till 28 medlemsstater, och med allt fler beslut som fattas överstatligt inom fler politikområden (Berg & Lindahl 2014). När medlemskapet inleddes den 1 januari 1995 hade kampanjer och debatter om ett medlemskaps för- och nackdelar varit hetsiga, och det var med en liten marginal (52,3 procent ja mot 46,8 procent nej) det blev ett ja till EU (Gilljam & Holmberg 1996).

SOM-institutets mätningar av stödet för det svenska medlemskapet i EU går tillbaka ända till 1991 (se figur 1). Under hela 1990-talet var motståndarna till det svenska medlemskapet fler än anhängarna. Först efter millennieskiftet och

Berg, Linda & Vernersdotter, Frida (2015) Svenskarna mer positiva till EU igen i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

det svenska ordförandeskapet under våren 2001 ökade stödet för medlemskapet, och andelen som är för ett svenskt medlemskap i EU har därefter hela tiden varit större än andelen som är emot, även om opinionen periodvis har svängt kraftigt.

Figur 1 För eller emot det svenska medlemskapet i EU 1991-2014 (procent)

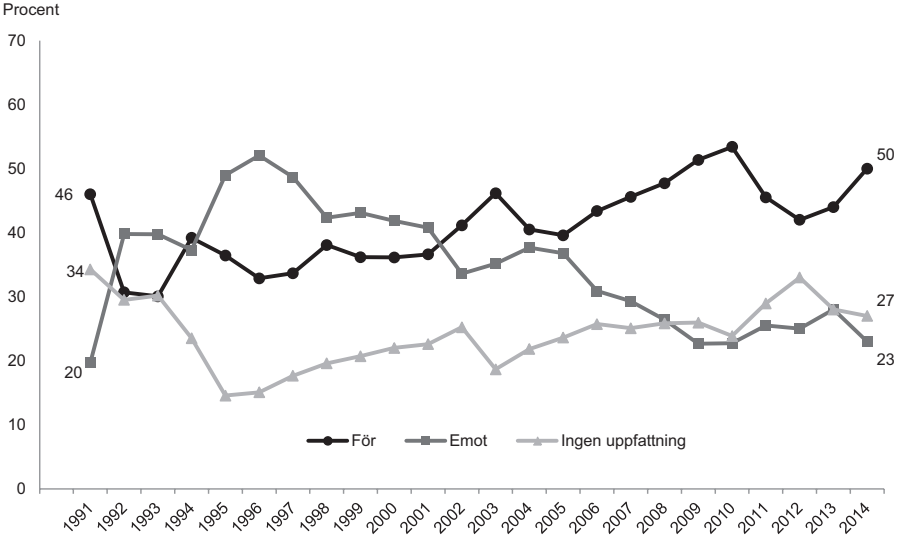

Kommentar: Enkätfrågan lyder: ”Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?” med svarsalternativen: ”I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU; I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU; Har ingen bestämd åsikt i frågan.” Procenten har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen (1991-2014).

Stödet för EU fortsatte att öka de första åren på 2000-talet, men det gjorde också motståndet inledningsvis. När de första östeuropeiska länderna blev medlemmar 2004 sjönk opinionen tillfälligt för att bara två år senare öka, en ökning som fortsatte under slutet av 00-talet. Den andra östutvidgningen, 2007, med EU:s två fattigaste länder Rumänien och Bulgarien, hade inte någon negativ effekt på stödet för det svenska medlemskapet. År 2009 och 2010 var stödet som allra störst, med strax över 50 procent av svenskarna som var för medlemskapet i EU. Men i takt med att konsekvenserna av den ekonomiska krisen blev mer uppenbara sjönk stödet markant de efterföljande åren. Den sjunkande trenden bröts 2013, och i samband med 2014 års mätning kan vi se att en rejäl återhämtning skett. Andelen svenskar som är för medlemskapet är nu åter 50 procent, det vill säga i linje med de högsta värdena någonsin precis före krisen.

Trots uppgången av positiva attityder 2014 om det svenska medlemskapet i EU, är det uppenbart att svenska folket gör skillnad på frågan om medlemskapet som sådant, och en konkret fråga som huruvida vi bör införa euron som valuta i Sverige. Som framgår av figur 2 är det fortfarande sju av tio svenskar som tycker att det är ett dåligt förslag. Den kraftigt negativa inställningen till euron har varit unikt hög och långvarig sedan den ekonomiska krisens inledning, till och med högre än motståndet alldeles i början av det svenska EU-medlemskapet. Under nästan hela mätperioden har motståndet till euron varit klart större än stödet. Endast vid tre korta tillfällen har stödet varit nätt och jämnt större än motståndet. Det var dels i samband med att planerna för EMU:s tredje steg konkretiserades och euron startade som virituell valuta under 1990-talets sista år. En annan liten positiv övervikt kan ses 2003, året då vi hade folkomröstning om euron (Oscarsson & Holmberg 2004) vilket också är året efter att mynt och sedlar kom i omlopp. Det tredje tillfället var precis i krisens inledning då det fanns en viss oro över hur en liten nationell valuta skulle klara sig. Men i ljuset av att svensk ekonomi klarat krisen bättre än flera andra euroländer har opinionen istället varit stadigt emot införandet av euron som valuta i Sverige.

Figur 2 Euro-opinionen i Sverige 1995-2014 (procent)

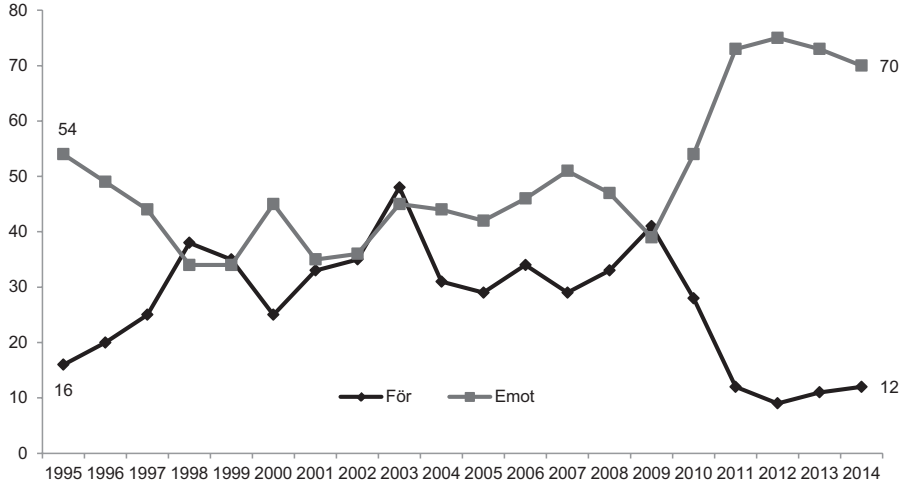

Kommentar: Procent har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågorna. Åren 2003-2005 var frågan ”Sverige bör bli medlem i EMU?” och 2006-2014 ”Sverige bör införa euro som valuta?”. Svarsalternativen har genomgående varit: ”mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag, mycket dåligt förslag”. I figuren har mycket/ganska bra förslag definierats som för euro medan mycket/ganska dåligt förslag klassificerats som emot euro.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen (1995-2014).

Skillnaden i åsikter mellan EU-medlemskap och att införa euron som valuta illustrerar väl att svenska folket har mer nyanserade och framförallt mer varierade uppfattningar om EU beroende på vad det handlar om för frågor. Av bland annat den anledningen har SOM-undersökningarna på senare år ställt fler olika sorters frågor för att även mäta andra aspekter av attityder som rör EU. Dessa mätserier går då inte lika långt tillbaka i tid, men en fördel med att ha flera olika frågor är att det gör det möjligt för oss att validera i vilken utsträckning uppgången i positiv attityd till det svenska EU-medlemskapet också återspeglas i en generellt mer positiv uppgång i attityder när det gäller andra frågor och förslag som rör EU. Vi har redan sett att det inte stämde i fråga om åsikt om att införa euron som valuta, men hur är det med andra frågor?

Figur 3 Opinionsstödet för EU bland svenska folket – åtta olika mätserier 2010-2014 (procent)

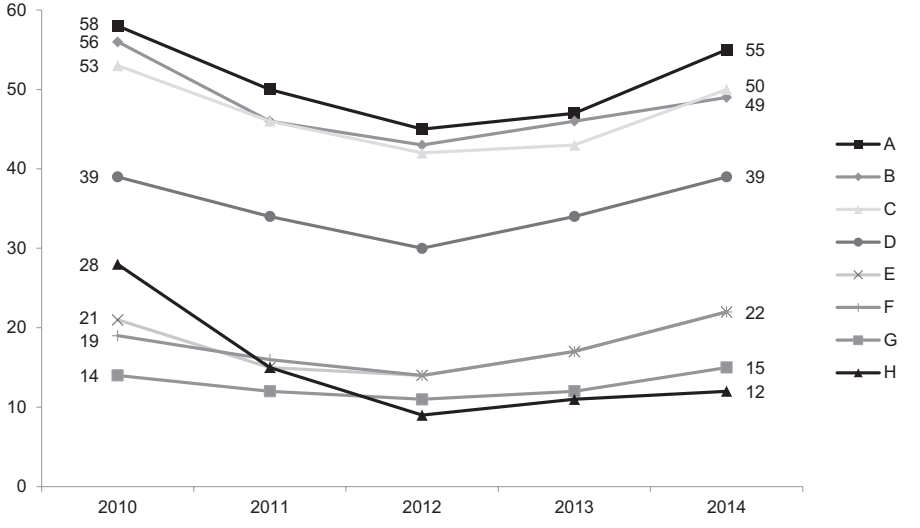

Kommentar:

A: % mycket/ganska dåligt förslag att ”Sverige för utträda ur EU.”

B: % i huvudsak för ”det svenska medlemskapet i EU.”

C: % mycket/ganska nöjd ”med det sätt på vilket demokratin fungerar i EU.”

D: % allmänt mycket/ganska positiv till EU.

E: % mycket/ganska stort förtroende för EU-kommissionen.

F: % mycket/ganska stort förtroende för EU-parlamentet.

G: % mycket/ganska bra förslag att ”Sverige bör verka för att EU utvecklas till ett Europas förenta stater.”

H: % mycket/ganska bra förslag att ”Sverige bör införa euro som valuta.”

Procentfördelningarna är beräknade på dem som svarat på respektive fråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010-2014.

I figur 3 finns alla frågor som på olika sätt mäter attityder i till EU i SOM-undersökningarna samlade. Med undantag för frågan om att införa euron som valuta så är det ett mycket likartat mönster för de andra frågorna. Alla övriga tidsseriers linjer kan också beskrivas som u-formade kurvor som uppvisar nedgångar i positiva attityder för alla övriga frågor efter 2010, med lägsta punkt 2012, följt av en återhämtning i mer positiv riktning 2014.

Trots att trendmönstret är likartat är skillnaderna i *nivåer* stora beroende på vilken fråga det handlar om. Andelen svenskar som tycker att det är ett dåligt förslag att Sverige ska gå ut ur EU är 55 procent, jämfört med 21 procent som tycker det är en bra idé. Hälften av svenskarna är i huvudsak för det svenska medlemskapet liksom mycket eller ganska nöjda med det sätt på vilket demokratin fungerar i EU. Nivån blir något lägre, 39 procent, när det kommer till andelen som i allmänhet är mycket eller ganska positiva till EU. När vi istället frågar om förtroende för EU:s institutioner är det däremot bara strax över 20 procent uppger att de har mycket eller ganska stort förtroende för EU-kommissionen respektive Europaparlamentet. Även om samma kurvmönster återfinns är det ändå fler som har ett lågt förtroende. Lägst nivåer av stöd gäller åsikter om huruvida Sverige bör verka för att EU utvecklas till ett Europas förenta stater (15 procent), eller andelen som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag att Sverige bör införa euro som valuta (12 procent), vilket, som visats ovan, inte ökat till tidigare nivåer.

Flera forskare har pekat på vikten av att förstå EU-attityder som ett komplext och mångdimensionellt fenomen, och inte bara en fråga om för eller emot ett medlemskap i EU (Ekman & Linde 2010; Boomgaarden, Schuck et al. 2011; Vernersdotter 2014). Det är stor skillnad på att vilja att EU utvecklas till ett Europas förenta stater, att ha en allmänt positiv inställning till EU, och att inte vilja att Sverige lämnar EU – trots att alla tre kan ses som i någon form ”EU-positiva” åsikter. En del svenskar är mer positiva än andra, och alla som uttrycker kritik vill inte nödvändigtvis att Sverige ska lämna EU. Med hjälp av flertalet olika SOM-frågor har Vernersdotter (2014) kunnat identifiera fem olika kategorier (vad som skiljer dem åsiktsmässigt framgår av parenteserna): 1) *Integrationsivrare* (för svenskt medlemskap i EU, vill att EU ska utvecklas till ett Europas förenta stater, inte lämna EU); 2) *Status quo* (positiva eller likgiltiga till svenskt medlemskap i EU, men anger förändringsovilja angående fördjupad integration och utträde ut unionen); 3) *EU-skeptiker* (emot det svenska medlemskapet, men vill inte att Sverige ska lämna EU); 4) *EU-avvisare* (emot det svenska medlemskapet, vill att Sverige ska lämna EU och är emot fördjupad integration); 5) *Likgiltiga* (svarar mittenalternativ eller ”ingen uppfattning” på dessa frågor).

Figur 4 Olika kategorier av inställning till EU-medlemskapet 2010-2014 (procent)

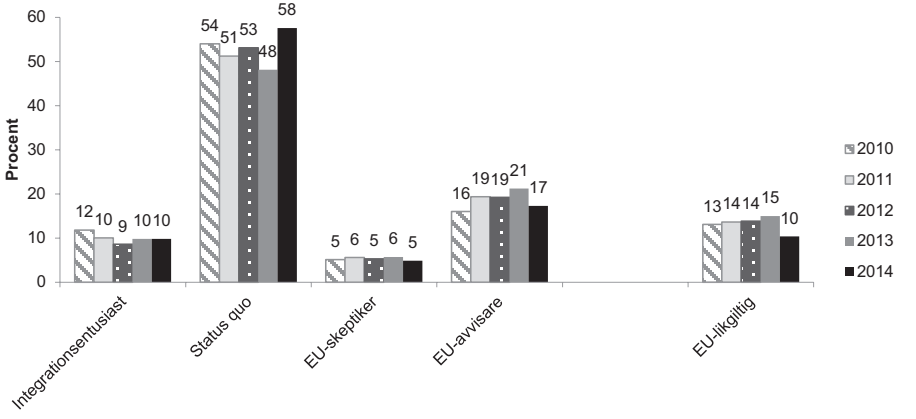

Kommentar: Kategoriindelningen beskrivs i texten och baseras på frågorna om inställning till det svenska EU-medlemskapet, åsikt om Sverige bör begära utträde ur EU samt om Sverige bör verka för att EU utvecklas till ett Europas förenta stater. Se Vernersdotter (2013) för mer detaljer om de olika kategorierna och deras kodning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010-2014.

Den största av dessa grupper, omkring hälften, har stabilt i mätningar över tid varit kategorin ”Status quo”, det vill säga de som tycker det är ganska okej som det är, och varken vill ha utträde eller mer fördjupning (Vernersdotter 2014). I figur 4 framgår att den här gruppen har ökat markant mellan 2013 och 2014, från 48 till 58 procent. Det är inte främst integrationsentusiasterna som istället blivit färre, utan det är snarare främst gruppen EU-likgiltiga som minskat fem procentenheter och nu är nere på 10 procent. Även EU-avvisarna har minskat något. Ökningen av andelen EU-positiva svenskar ska därmed inte ses som ett tecken på en alltmer integrationsvänlig opinion, utan snarast att den överväldigande majoriteten är för medlemskapet, vill inte begära utträde men inte heller att integrationen ska öka och utvecklas mot ett Europas förenta stater.

Uppgång av positiva attityder i hela EU

Uppgången av mer positiva attityder till EU 2014 är inte heller något unikt svenskt fenomen. Även i Eurobarometerns attitydundersökningar är det nu för första gången sedan 2011 något fler personer som svarar att de har en positiv bild av EU (39 procent) jämfört med en neutral bild (37 procent) eller en negativ bild (22 procent). Men i den sammanvägda opinionen syns inget av den stora variation i allmän åsikt om EU som finns mellan medborgare i olika medlemsländer, trots

att andelen med en mycket eller positiv bild av EU har ökat jämfört med 2013 i alla länder utom tre (Eurobarometer 82, 2014).

De länder som har högst andel medborgare med en allmänt positiv bild av EU är: Polen (61 procent), Rumänien (59 procent) och Irland (53 procent). Det är också i dessa länder som ökningen av andelen med positiv bild sedan 2013 har varit som starkast. I andra änden av skalan finns Grekland (23 procent) och Cypern (24 procent), samt Storbritannien och Spanien (30 procent). Med tanke på hur hårt krisen har slagit framförallt de sydeuropeiska länderna är inte siffrorna för dessa länder särskilt förvånande. Storbritannien är ett annorlunda fall, med en klart tveksam och EU-skeptisk befolkning ända sedan de blev medlemsland 1973. Inställningen till EU har inte heller blivit mer positiv under krisåren, och med politiska utspel om en ny folkomröstning om EU, eller omförhandlade fördrag, har det generella tonläget under 2014 varit mer negativt än på länge. Även Sverige framställdes länge tillsammans med Storbritannien som ett av de mest skeptiska länderna, men Sverige hamnar strax över mitten av skalan med en lite högre andel medborgare med en positiv bild av EU (40 procent) än genomsnittet för hela unionen.

Vilka grupper är mest positiva?

Vi har kunnat konstera att svenskarna har blivit mer positiva till EU jämfört med de senaste åren och att uppgången i andelen personer som har en EU-positiv inställning återfinns i olika mätningar, och även när frågor formuleras på olika sätt (undantaget frågan om euron). Ett annat sätt att undersöka stabiliteten i dessa opinionsförändringar är att gräva lite djupare och undersöka skillnader i attityd mellan olika samhällsgrupper.

Tabell 1 visar att andelen personer som har en mycket eller ganska positiv inställning till EU har ökat i nästan alla samhällsgrupper mellan 2013 och 2014. I genomsnitt är ökningen fem procentenheter, och i de flesta socioekonomiska grupper ligger ökningen däromkring. Ett noterbart mönster är att trots att ökningen är som störst bland de grupper som traditionellt sett brukar ha högst andel EU-positiva personer, exempelvis är ökningen något starkare bland män, äldre, högutbildade och tjänstemän jämfört med kvinnor, yngre, lågutbildade och boende i arbetarhem. Men samtidigt är ökningen i procentenheter ungefär lika stor mellan människor som bor på landsbygd, mindre orter eller storstäder – trots att de senare har en klart högre andel personer med en allmänt positiv inställning till EU.

Om vi tittar på politisk ideologi i form av vänster-högerskalan är mönstret att ökningen varit starkast bland dem som står till vänster, vilket är något oväntat då andelen positiva är högst bland dem som står till höger politiskt. Även när vi ser till partisympati, det parti som de svarande angett att de känner sig stå närmast, har ökningen varit påtaglig bland sympatisörer till alla partier. Det gäller särskilt Centerpartiet och Kristdemokraterna, även om Folkpartiets sympatisörer fortsätter

Tabell 1 Allmän inställning till EU i olika samhällsgrupper 2007-2014 (procent)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Förändring 2013-14
Samtliga	37	40	41	40	32	30	34	39	+5
Kvinna	31	36	37	37	31	27	32	36	+4
Män	43	43	45	43	34	33	36	43	+7
16 – 29	38	40	35	46	39	35	43	46	+3
30 – 49	34	40	44	44	35	33	38	43	+5
50 – 64	40	40	41	37	28	26	28	36	+8
65 – 85	35	38	41	36	29	27	31	36	+5
Lågutbildad	20	26	25	23	16	15	19	21	+2
Mellanlåg	33	35	35	37	30	26	29	33	+4
Mellanhög	43	44	45	45	33	32	36	41	+5
Högutbildad	53	54	57	56	47	43	46	54	+8
Landsbygd	29	29	34	29	22	21	23	28	+5
Tätort	33	33	33	36	27	25	26	31	+5
Stad	36	43	44	43	34	32	37	43	+6
Storstad	53	51	50	49	42	39	43	49	+6
Arbetarhem	20	24	24	26	22	19	22	26	+4
Tjänstemannahem	45	50	52	49	37	37	40	48	+8
Högre tjänstemannahem	61	72	71	66	58	56	57	65	+8
Företagare	55	57	57	57	41	36	46	49	+3
Jordbrukare	24	36	42	30	27	20	22	28	+6
Klart vänster	29	28	25	22	16	17	21	30	+9
Något vänster	28	35	35	34	25	25	29	35	+6
Varken eller	27	24	26	27	24	20	25	28	+3
Något höger	51	56	56	53	44	43	49	53	+4
Klart höger	63	70	75	62	50	49	53	57	+4
V	19	17	17	20	16	10	14	17	+3
S	28	31	32	28	21	21	26	33	+7
MP	33	32	29	37	30	29	37	44	+7
C	37	39	42	44	29	29	36	47	+11
FP	53	57	67	54	55	55	58	65	+7
KD	37	31	32	38	35	31	35	44	+9
M	61	67	63	58	47	44	51	58	+7
SD	14	21	18	18	13	12	15	10	-5
FI								44	
Annat parti	24	25	34	25	16	23	22	23	+1

Kommentar: Frågan lyder: ”Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?” med svarsalternativen mycket respektive ganska positiv, varken eller och ganska respektive mycket negativ samt ingen uppfattning.

Procenten är beräknad bland personer som kryssat för något av de sex svarsalternativen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

att ha högst andel EU-positiva. Undantaget är Sverigedemokraternas sympatisörer som går kraftigt mot den allmänna trenden genom att andelen som har en positiv inställning till EU istället har minskat med fem procentenheter, och därmed nu har den hittills lägsta andelen EU-positiva under hela mätperioden. Feministiskt Initiativs sympatisörer är däremot något mer positiva (43 procent) till EU än genomsnittet.

Dessa gruppskillnader stämmer ganska väl överens med en av de stora grupperna av förklaringar till variationer i EU-attityd som finns i forskningen, nämligen egennyttan. Teoretiskt förväntas de människor som kan tänkas ha mest att vinna på ett EU-medlemskap också vara mest positivt inställda till det (Hooghe & Marks 2004; Boomgaarden, Schuck et al. 2011). Det mönster som vi har sett ovan, att män, äldre, högutbildade, tjänstemän, storstadsbor och personer som står mer till höger politiskt är mer positiva till EU, passar in på förväntningar om vilka grupper som mest gynnas av fri rörlighet och mer konkurrens som följd av ökad integration. Ett annat mönster som har varit påtagligt i Sverige ändå sedan tidigt 1990-tal är stora geografiska skillnader. Södra Sverige, särskilt Skåne, har under hela perioden haft en högre andel EU-positiva personer än norra Sverige, och brytningspunkten när fler blev positiva än negativa kom klart senare i norra Sverige än i södra (Berg & Lindahl 2011).

EU-medlemskapets påverkan

I vilken utsträckning en individ uppfattar att EU-medlemskapet och konsekvenserna av den faktiskt förda politiken inom olika områden leder till positiva konsekvenser, är i sig ytterligare en grupp av förklaringar till attityder till EU. Det hänger samman med att uppfattningar om vad ett politiskt system förmår leverera också bidrar till dess legitimitet (output legitimitet). Argumentationen ligger nära den om egennytta, men skillnaden är här att det handlar om människors bedömningar av den faktiskt förda politiken (utförandet och resultatet) på olika områden, snarare än den mer generellt eller principiellt möjliga nyttan av EU för olika samhällsgrupper.

I tabell 2 har människor fått ta ställning till hur de uppfattar att EU-medlemskapet har påverkat Sverige positivt eller negativt inom ett urval av samhällsområden. Det mest slående i tabellen är den mycket stora skillnaden i bedömningsbalans mellan olika områden. Medan EU-medlemskapet uppfattas som mycket positivt för områden som rör forskning och utbildning, företagens villkor samt militär säkerhet, uppfattas det däremot klart mer negativt på frågor som rör invandring och den nationella självständigheten. I ljuset av valrörelserna under 2014 är det intressant att också notera vilka områden som de olika partierna mest fokuserar på när det rör EU-medlemskapet. De som har en positiv grundton till EU-medlemskapet kan på goda grunder lägga en hel del kraft på just forskning, företag och militär säkerhet, medan sociala frågor, invandring och nationell självständighet är frågor som mer EU-kritiska partier kan öka sannolikheten att få gehör hos väljarna för.

Tabell 2 Bedömning av om medlemskapet är positivt eller negativt för Sverige inom olika samhällsområden 2014 (procent och bedömningsbalans)

	Mycket positivt	Ganska positivt	Varken positivt eller negativt	Ganska negativt	Mycket negativt	Ingen upp-fattning	Summa procent	Balans
Forskning och utbildning	6	35	29	4	2	24	100	+35
Företagens villkor	5	27	32	7	3	26	100	+22
Militär säkerhet	4	24	36	8	4	23	100	+16
Miljö	4	25	34	14	4	19	100	+11
Ekonomi	3	25	30	17	6	19	100	+5
Sysselsättning	2	20	36	15	5	21	100	+2
Social trygghet	1	14	42	15	6	22	100	-6
Alkoholpolitik	2	10	43	14	5	26	100	-7
Invandring	2	12	35	16	14	21	100	-16
Nationell självständighet	1	9	34	23	13	20	100	-26

Kommentar: Frågan är: ”Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?”. Svarsalternativen framgår av tabellen. Bedömningsbalansen visar andelen positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar. Antalet svarspersoner är cirka 1 500.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

En del av dessa frågor har legat relativt stabilt i opinionen över tid, medan andra har varierat kraftigt. Alla frågor har inte ställts varje år, men de flesta frågor har ställts av och till under en längre period vilket möjliggör tidsjämförelser. Forskning och utbildning och företagens villkor tillhör de områden som oftast haft positiva bedömningar gällande EU-medlemskapets påverkan, medan nationell självständighet, invandring och social trygghet är de frågor där en hög andel av svenskarna istället gjort negativa bedömningar om EU:s påverkan. En fråga som svenskarna däremot ändrat uppfattning om är miljön. Sedan början av 2000-talet är bedömningsbalansen positiv medan den var tydligt negativ under de första åren av medlemskapet.

Tabell 3 Bedömning av om medlemskapets konsekvenser inom olika områden 1997-2014 (bedömningsbalans)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Forskning/utbildn	-	+23	+21	+22	+19	+16	-	-	+17	+18	+16	+22	-	+27	-	+28	-	+35
Brottsbekämpn	-35	-22	-23	-20	-14	-5	-13	-	-8	-2	-	+2	-	+16	-	+22	+15	-
Miljön	-14	-11	-10	-8	-6	-5	+2	-	+1	+3	+14	+15	+14	+14	+7	+6	+12	+11
Företagens villkor*	+32	+20	+17	+26	+9	+13	+13	-	+6	+12	-	+19	-	-	+15	-	+10	+22
Militära säkerheten	+10	+7	0	+6	+6	+11	+6	-	-	-	+14	-	+16	-	+12	-	-	+16
Möjl. påverka EU	+11	+6	+9	+4	+4	+9	-	-	-	-	+19	-	+27	+22	-	+3	+5	-
Jämställdheten	-9	-8	-3	-5	-7	-6	-	-	-	-	+5	+1	-1	-	+1	-	-1	-
Sysselsättningen	-19	-15	-2	+7	-3	-4	-6	-	-21	-8	+14	+5	-3	-2	-2	-5	-4	+2
Alkoholpolitiken	-	-	-	-	-	-	-	-	-16	-10	-11	-10	-	-	-4	-8	-	-7
Pris livsmedel	+10	+16	+15	+12	+1	-8	-2	-	25	21	6	-16	-	-6	-	-	-	-
Ekonomin	-20	-19	-8	-4	-15	-16	-9	-	-14	-3	4	-4	-4	4	-16	-17	-8	+5
Sociala tryggheten	-28	-19	-16	-19	-15	-15	-	-	-	-	-9	-13	-9	-12	-13	-9	-10	-6
Jordbruket	-9	-26	-32	-29	-19	-8	-4	-	-17	-10	-	2	-8	-	-9	-	-11	-
Integritet internet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-14	-	-	-	-15	-
Invandringen**	-	-	-9	-12	-18	-22	-	-	-22	-18	-16	-18	-12	-16	-15	-18	-22	-16
Nat självständighet	-49	-48	-46	-49	-44	-41	-	-	-	-	-37	-	-	-39	-	-31	-	-26

Kommentar: Fråga 1997-2011: ”Vad anser du att medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom följande områden?” Fråga 2012-2014: ”Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?”. Bedömningsbalansen kan variera mellan +100 och -100 och visar andelen förbättring/positiva bedömningar minus andelen försämring/negativa bedömningar. År 1997 fanns inget explicit Ingen uppfattning-alternativ. *Företagens konkurrensmöjligheter” 1997-2002. **Invandrare och flyktingar 1997-2011. Antalet svarspersoner har varit cirka 1 500 per år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1997-2014.

Bedömningen av ekonomin har däremot varierat mer av och till under åren, vilket är naturligt eftersom det är ett område där stora skiften sker snabbare än i frågor som rör t.ex. invandring och social trygghet. På senare år blev bedömningarna av medlemskapets påverkan på ekonomin klart mer negativa under de mest kritiska krisåren 2011 och 2012, och bidrog i sin tur till den då allmänt mer negativa EU-opinionen under dessa år (Holmberg 2014). År 2014 är dock bedömningsbalansen gällande ekonomin svagt positiv. Eftersom även bedömningsbalansen för sysselsättningen är svagt positiv kan vi åter se att det finns en viss koppling mellan den allmänna EU-opinionen och utvecklingen av ekonomin (och framförallt medborgarnas bedömningar av EU:s påverkan på ekonomin).

Däremot bör vi inte nöja oss med att enbart lyfta fram ekonomin, utan även lägga märke till den jämförelsevis höga bedömningsbalansen gällande EU:s påverkan på den militära säkerheten. Det mer osäkra politiska och militära läget i våra närområden som Ukraina och Syrien påverkar opinionen i en mer orolig riktning varvid ett större samarbete i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor kan uppfattas som positivt, trots avsaknad av ett gemensamt försvar. Det är även troligt att den minskade negativa bedömningsbalansen för den nationella självständigheten i viss mån återspeglar att i ett mer oroligt läge är kanske samarbete att föredra när den nationella självständigheten riskerar att hotas på andra sätt. Det är dessutom intressant att bedömningsbalansen avseende invandring har blivit klart mindre negativ än 2013, trots att detta var en fråga som fick mycket (negativ) uppmärksamhet i de politiska kampanjerna och debatterna inför både EU och allmänna valen.

En mer positiv opinion igen

Kapitlet har visat att det svenska stödet för EU nu är uppe i samma nivåer som innan den ekonomiska krisen. Omkring hälften av svenskarna är nu för det svenska EU-medlemskapet, vilket innebär en påtaglig ökning, sju procentenheter, sedan 2013. En utblick till alla EU-länder stöder bilden av ett trendbrott och en viss återhämtning av opinionen efter det kraftiga fallet i samband med krisen. Fyra av tio EU-medborgare har nu en positiv bild av EU. För Sveriges del är det noterbart att trots en ökning av olika sorters positiva attityder har däremot inte attityden till att införa euron som valuta i Sverige blivit mer positiv; sju av tio anser fortfarande att det är ett dåligt förslag.

Kategoriseringen av olika synsätt på EU-medlemskapet visar att det främst är gruppen ”Status quo” som ökat. Den gruppen, det vill säga de som är för det svenska EU-medlemskapet men varken vill begära utträde eller se fördjupad integration mot ett Europas förenta stater, utgör nu 58 procent. Det är bra som det är med andra ord, vilket återspeglas i att det finns en stor spridning i uppfattningar om hur medlemskapet i EU påverkar Sverige inom ett antal samhällsområden. Variationen omfattat allt från mycket positiva uppfattningar gällande forskning,

företagande och militär säkerhet till mycket negativa uppfattningar om påverkan på invandring och nationell självständighet.

I ljuset av att frågor som på olika sätt berör EU har synts ovanligt mycket i media och politisk debatt under det så kallade ”supervalåret” 2014, och med ökad militär osäkerhet i närområdet, växer en ännu mer komplicerad bild fram där vissa aspekter av EU-samarbetet kan ses som fördelaktigt och andra mer negativt. Sammantaget ger det en bild av ett mer moget svenskt förhållningssätt efter tjugo år av EU-medlemskap; det är i mindre utsträckning medlemskapet i sig som ifrågasätts och kritik riktas i högre grad mot delar av den förda politiken och dess konsekvenser.

Referenser

Berg, Linda (2004) “Hemkänsla”. *Kampen om euron*. H. Oscarsson and S. Holmberg. Göteborg, Göteborgs universitet.

Berg, Linda, Magnus Blomgren, et al. (2014) *EU-skeptikernas frammarsch – Valet till Europaparlamentet 2014 (2014:2op)*. Stockholm: Svenska institutet för Europapolitiska studier (Sieps).

Berg, Linda & Rutger Lindahl, Eds. (2014) *Förhoppningar och farhågor - Sveriges första 20 år i EU.* Göteborg: Centrum för Europaforskning (CERGU), Göteborgs universitet.

Boomgaarden, Hajo G., Andreas R. T. Schuck, et al. (2011) ”Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support.” *European Union Politics* 12(2): 241-266.

Ekman, Joakim & Jonas Linde (2010) “Den motvillige européen?”. *Väljarbeteende i Europaval*. H. Oscarsson and S. Holmberg. Göteborg, Göteborgs universitet.

Gilljam, Mikael & Sören Holmberg, Eds. (1996) *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Nordstedts Juridik.

Holmberg, Sören (2014) *Opinionsfallet för EU bromsar upp*. Stockholm: Svenska institutet för europapolitiska studier (Sieps).

Hooghe, Liesbet & Gary Marks (2004) ”Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration?” *PS: Political Science & Politics* 37(3): 415-420.

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg, Eds. (2004) *Kampen om euron*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Vernersdotter, Frida (2014) “Svenskarnas attityder till EU”. *Förhoppningar och farhågor - Sveriges första 20 år i EU*. L. Berg and R. Lindahl. Göteborg, Centrum för Europaforskning (CERGU), Göteborgs universitet.

Vernersdotter, Frida (201) “En svensk EU-trappa”. *Vägskäl*. Weibull, L., Oscarsson, H. & Bergström, A. Göteborg: SOM-institutet, Götebors universitet.

VÄNSTER OCH HÖGER I DEN SVENSKA MILJÖ- OCH KLIMATOPINIONEN

NIKLAS HARRING OCH JACOB SOHLBERG

Hur kan vi förstå den svenska miljöopinionen? Visserligen framstår svenskar som oroade av miljöförstöring, med 48 procent som uttrycker mycket stor oro (Oscarsson & Solevid i denna rapport), men samtidigt nämner bara 12 procent miljöfrågan som ett viktigt samhällsproblem. Skillnaden kan rimligtvis förklaras av att frågeformuleringarna skiljer sig åt. Den första frågan är explicit om miljöförstöring[1] och då påminns de svarande om miljöfrågan och de utrycker därmed sin oro för den. Gällande den andra frågeformuleringen[2] så finns det bara utrymme att nämna tre olika samhällsfrågor och då finns det andra saker människor har långt fram i sitt medvetande. När exempelvis utbildning och integration är högt på agendan, finns det inte utrymme att diskutera miljö- och klimatfrågan i lika stor utsträckning. Frågan har betydelse för nivån på svenskarnas miljöoro.

Frågan har också betydelse när man ska förklara *varför* individer svarar som de svarar. Ideologisk placering, alltså var individer placerar sig på en skala mellan vänster och höger, är en faktor som i flera studier har lyfts fram som viktig för att förklara både miljöintresse och miljöattityder (Dunlap, Xiao & McCright 2001, Nawrotzki 2012). Tidigare studier av svenskars attityder har också visat att de som står till vänster är mer positiva till miljöskydd än de som står till höger (Bennulf 1994, Oscarsson 1998, Harring 2014). Det kan dock inte sägas vara fastställt varför det är så. Det leder oss till följande frågeställning: *Varför är miljö en vänster-höger-fråga i den svenska opinionen?*

En förklaring som har lyfts fram är att åtgärder för att skydda miljön ofta förknippas med hinder för ekonomisk tillväxt, där människor som står till höger är mer oroade för låg ekonomisk tillväxt (Carman 1998, Dunlap, Xiao & McCright 2001, McCright & Dunlap, 2011). Vår fråga kan därigenom preciseras ytterligare: *Är det oron för den ekonomiska tillväxten som gör att individer till höger i mindre utsträckning än individer till vänster prioriterar miljön?*

Ideologi och miljö

Intresset för miljöfrågan har också gått upp och ner i den svenska opinionen över tid. I figur 1 kan vi se att det tydligt funnits två perioder då miljöintresset är högt eller stiger i den svenska opinionen.

Harring, Niklas & Sohlberg, Jacob (2015) Vänster och höger i den svenska miljö- och klimatopinionen i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Figur 1 Miljö-, klimat- och energifrågans prioritering i den svenska opinionen över tid (procent)

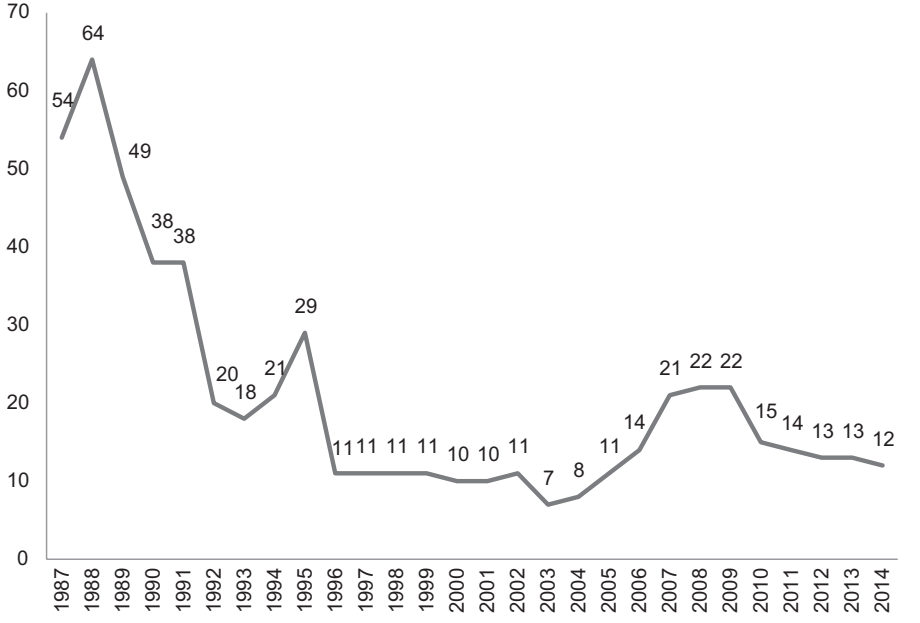

Kommentar: Frågan lyder: ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.” Figuren visar andelen bland de svarande som anger miljö, klimat eller energi som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

***Källa*:** De nationella SOM-undersökningarna 1987-2014.

Den första perioden av högt miljöintresse märks i början av mätperioden. År 1988 nämner över 60 % av svenskarna miljö-, klimat- eller energifrågor som något av de tre viktigaste samhällsproblemen. Det här sammanfaller i tid med efterdyningarna av Tjernobylolyckan, Miljöpartiets intåg i Riksdagen och den så kallade Säldöden. Vi ser sedan en nedgång under ett antal år för att återigen se en uppgång i och med att klimatfrågan får sitt verkliga genombrott i den svenska opinionen, i samband med den så kallade Sternrapporten, FN:s fjärde klimatrapport och dokumentärfilmen *En obekväm sanning*. Under denna andra period av högt miljöintresse ligger opinionen sedan kvar på en relativt sett hög nivå fram till FN:s klimatmöte i Köpenhamn 2009 (Harring, Martinsson & Rönnerstrand 2011). Därefter har vi återigen sett en tillbakagång. Miljö- och klimatfrågan tycks alltså år 2014 inte ha en särskilt framskjuten position i svenskarnas medvetande, sett över tid.

Figur 2 Miljö-, klimat- och energifrågans prioritering i den svenska opinionen över tid fördelat på vänster och höger (procent)

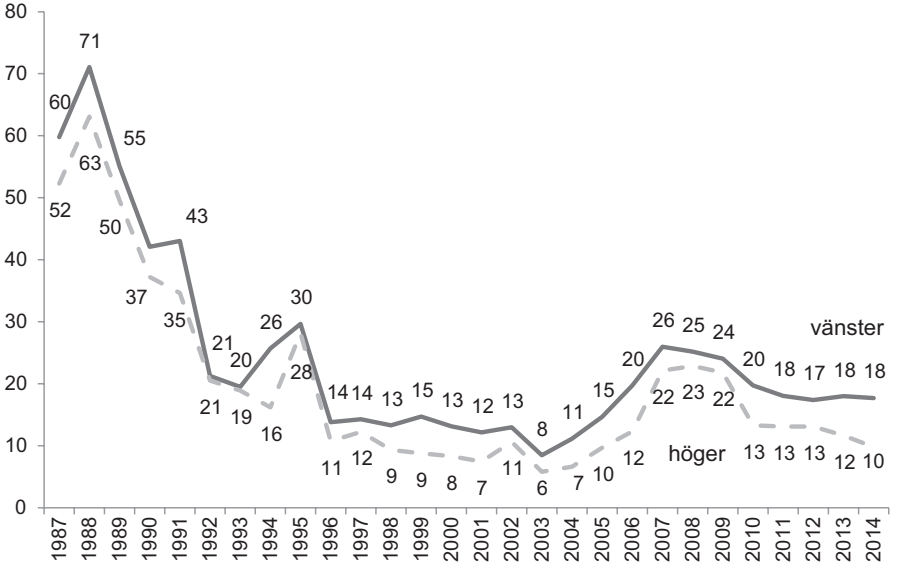

Kommentar: Frågan lyder: ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.” Figuren visar andelen bland de som antingen definierar sig som vänster (”klart till vänster” och ”något till vänster”) eller höger (”klart till höger” eller ”något till höger”) som anger miljö, energi eller klimat som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

***Källa*:** De nationella SOM-undersökningarna 1987-2014.

Över tidsperioden finns det också en skillnad mellan de som positionerar sig till höger och de som positionerar sig till vänster (se figur 2)[3]. De som placerar sig själva till vänster prioriterar miljön i högre utsträckning än de som ställer sig till höger. Det är också viktigt att betona att de två grupperna följer varandra tydligt över tid, vilket inte är så förvånande. När miljöfrågan är högt uppe på agendan är det något som alla individer i samhället oavsett ideologisk position bryr sig om. Det här avser vilken prioritet man ger miljöfrågan bland andra samhällsproblem. Det finns dock en rad olika frågor i SOM-studien som kan tänkas fånga miljöattityder i bred bemärkelse. Det kan handla både om *intresse* för miljöfrågan, *oro* för miljöproblem och *åsikter* om olika miljöpolitiska förslag. Vi använder multivariata regressionsanalyser för att undersöka om det finns ett statistiskt samband mellan vänster-höger-position och olika miljöattityder, under kontroll för en rad andra tänkbara förklaringsfaktorer (se tabell 1). Exempelvis så har kön, ålder, utbildningsnivå, inkomst och partipreferens ansetts förklara miljöattityder (Van Liere & Dunlap 1980, Jones & Dunlap 1992, se också Harring 2014). De frågor

vi studerar är den oro svenskar känner inför miljöförstöring, hur intresserade de anser sig vara av miljöfrågor, vad de anser om olika policyförslag såsom klimatskatter, klimatinvesteringar och satsningar på att Sverige ska vara världsledande inom klimatforskning.

Tabell 1 Svenskarnas åsikter om miljöpolitiska förslag, intresse för miljöfrågor och oro för miljöförstöring. Resultat från multivariata regressionsanalyser (OLS)

	Införa klimatskatt på flygresor	Höja koldioxid-skatten på bensin	Klimat-forskning på världs-bästanivå	Intresse för miljöfrågor	Investeringar för att minska klimat-påverkan	Oro för miljö-förstöring
Vänster-Höger-Dimensionen	-0.25***	-0.16***	-0.03	-0.10**	-0.10***	-0.16***
	[-0.33,-0.18]	[-0.24,-0.08]	[-0.09,0.03]	[-0.16,-0.04]	[-0.17,-0.04]	[-0.23,-0.10]
Antal svarande	1445	1376	1329	1423	1461	1362

Kommentar: Både *Införa klimatskatt på flygresor* och *Höja koldioxidskatten på bensin* är baserat på en fråga om dessa är ett bra politiskt förslag. Respondenterna kan svara utifrån fem olika alternativ från ”Mycket bra förslag” till ”Mycket dåligt förslag”. *Intresse för miljöförstöringen* är baserat på en fråga där respondenterna får ange hur intresserade de är av miljöfrågor på en skala mellan 1-4 (inte alls intresserad) till (mycket intresserad). *Oro för miljöförstöringen* baseras på en fråga om miljöförstöring i ett frågebatteri med en lång rad frågor (”Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?” ”miljöförstöring”) Respondenter får fyra olika alternativ ”mycket oroande”, ”ganska oroande”, ”inte särskilt oroande” och ”inte alls oroande”. *Klimatforskning på världsbästa nivå* är baserat på ett frågebatteri där respondenterna har få ta ställning till hur viktigt de anser det vara att det i Sverige satsas på forskning på världsbästanivå inom en rad områden bland annat klimat. Det är en fyragradig skala från ”mycket viktigt” till ”inte alls viktigt”. *Investeringar för att minska klimatpåverkan* är baserat på en fråga i batteri där respondenterna får ta ställning till följande: ”enligt din mening, hur viktigt är det att samhällets resurser används till följande under de kommande 20 åren” med fyra olika alternativt från ”mycket viktigt” till ”inte alls viktigt”. Vänster-höger-dimensionen fångas via en fråga där respondenterna ombeds placera sig själva utifrån en skala från vänster till höger, där de kan ange ”klart till vänster”, ”något till vänster”, ”varken till vänster eller höger”, ”något till höger”, ”klart till höger”. Alla variabler har kodats om och går från 0-1. Alla modeller innehåller kontroller för kön, ålder, utbildningsnivå, inkomstnivå, bostadsort samt partipreferens. ** p<0.01, *** p<0.001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Resultaten visar att skillnader i miljöåsikter bland svenskarna kan förklaras av vänster-höger-dimensionen, men att styrkan på sambandet varierar. I fallet med frågan om Sverige ska satsa på att bli världsledande inom miljöforskning så är inte skillnaden mellan vänster och höger signifikant. Viktigt att poängtera är att de flesta av dessa frågor ställdes till olika personer i SOM-undersökningen, vilket försvårar jämförelser. Policyförslagen om klimatskatt på flygresor och klimatinvesteringar

ställdes dock till samma respondenter. Förslagen kan tänkas syfta till att uppnå samma mål att minska utsläppen av klimatgaser (se också Nässén & Larsson i denna rapport). De tycks dock signalera olika saker som svenskar utifrån ideologisk position reagerar på. Skillnaderna mellan effekten av vänster-höger-dimensionen för de olika förslagen är statistiskt signifikant. Exakt vad det är som förklarar detta kan vi inte fastslå, men vi kan alltså konstatera att i vissa fall är ideologisk position en viktig faktor medan i andra fall är det en mindre viktig faktor. Specifika miljöpolitiska förslag har ofta en ideologisk bakgrund och förespråkas av politiska aktörer och därigenom kan vi förvänta oss en effekt. Det som en del forskare har pekat på som något underligt är att vi också finner skillnader utifrån ideologisk placering i oro för miljöförstöring och intresse för miljöfrågor. De menar att det inte finns något i vänsterideologi och högerideologi som sådana som gör att vi ska se dessa skillnader i miljöattityder (Nawrotzki 2012). Som vi tidigare nämnt så är skillnader i oro för den ekonomiska utvecklingen en förklaring som lyfts fram till denna skillnad mellan grupperna, där individer som positionerar sig till höger i högre grad prioriterar ekonomisk tillväxt än vad individer som positionerar sig till vänster gör. Om det är oron för den ekonomiska tillväxten som gör att individer till höger i mindre utsträckning än individer till vänster prioriterar miljön har vi med hjälp av SOM-dataserien en unik möjlighet att faktiskt studera. Det gör vi genom att använda oss av frågan om man anser att det är ett bra förslag att ”satsa på ett miljövänligt samhälle”. Det är dock enbart sedan 2010 som frågan har varit formulerad exakt så i SOM-undersökningarna. Tidigare löd förslaget som respondenterna skulle ta ställning till: ”satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt”. Satsningar på ett miljövänligt samhälle sattes alltså i kontrast till den ekonomiska utvecklingen. Genom att jämföra hur svenskar som positionerar sig till vänster och höger har svarat på dessa två frågeformuleringar kan vi undersöka om de reagerar olika beroende på om miljö konstrasteras mot ekonomi.

I figur 3 så ser vi hur svenskar som ställer sig till vänster och till höger eller inte har svarat på den här frågan sedan 1990. Det är ett tydligt skifte i opinionen 2010, vilket inte är förvånande. Det är givetvis så att när respondenterna inte längre utsätts för en kontrast eller motsättning mellan miljö- och ekonomihänsyn så är de mer positiva till att satsa på ett miljövänligt samhälle. Det gäller både för människor som står till vänster och de som står till höger. Avståndet mellan de som ställer sig till vänster och de som ställer sig till höger minskar också. Det är dock viktigt att komma ihåg att det fortfarande finns en skillnad mellan vänster och höger, samt att det minskade avståndet delvis kan bero på en takeffekt. Respondenter som har svarat att de tycker att ”satsa på ett miljövänligt samhälle” är ett mycket bra förslag kan inte bli mer positiva än vad de redan är, även om motsättningen försvinner. För att mer formellt testa om det finns ett minskat gap mellan vänster och höger efter den förändrade frågeformuleringen, så genomför vi en multivariat regressionsanalys med en interaktionseffekt mellan motsättningen och ideologi.

Det vi undersöker i analysen är om motsättningen i frågan påverkar effekten av vänster-höger-dimensionen på stödet för att satsa på ett miljövänligt samhälle. I vår modell kontrollerar vi också för andra förklaringsfaktorer.[4] I tabell 2 redovisar vi resultaten och kan konstatera att interaktionseffekten är statistiskt signifikant och att det därmed finns en effekt av om miljö kontrasteras mot ekonomisk tillväxt på sambandet mellan ideologisk position och åsikten om att satsa på ett miljövänligt samhälle.

Figur 3 Svenskarnas attityder till att ”satsa på ett miljövänligt samhälle”/”satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt” över tid fördelat på vänster och höger (procent)

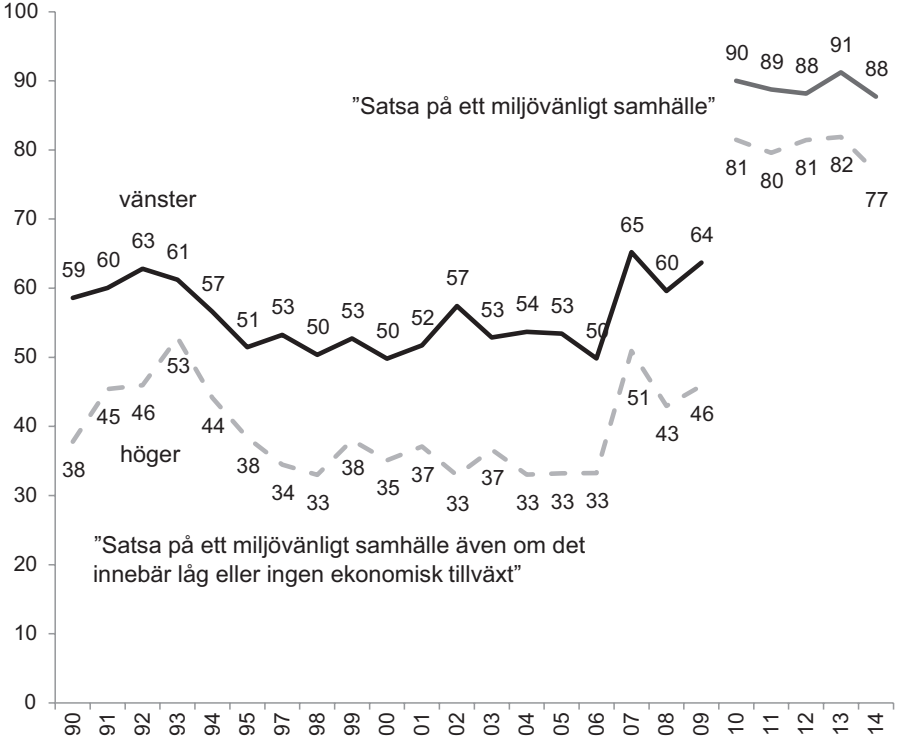

Kommentar: Figuren visar andelen bland de som antingen definierar sig som vänster (”klart till vänster” och ”något till vänster”) eller höger (”klart till höger” eller ”något till höger”) och som tycker att ”satsa på ett miljövänligt samhälle” (år 2010-2014)/”satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt” (år 1990-2009) är ett ”mycket bra förslag”.

***Källa*:** De nationella SOM-undersökningarna 1990-2014.

Tabell 2 Svenskarnas åsikter om att satsa på ett miljövänligt samhälle. Resultat från multivariata regressionsmodeller (tobit)

Motsättning miljö och ekonomi	-0.29***
	[-0.31,-0.28]
Vänster-Höger-dimensionen	-0.16***
	[-0.18,-0.14]
Interaktion	
Motsättning*Vänster-Höger-Dimensionen	-0.03**
	[-0.04,-0.01]
Antal svarande	65742

Kommentar: Svenskarnas åsikter om att *satsa på ett miljövänligt samhälle* är baserat på en fråga om anser att detta är ett bra politiskt förslag. Där respondenterna kan svara utifrån fem olika alternativ från ”*Mycket bra förslag”* till ”*Mycket dåligt förslag”*. Motsättning miljö och ekonomi fångar att frågan har bytt form ”satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt” (år 1990-2009) till ”satsa på ett miljövänligt samhälle” (år 2010-2014). Vänster-höger-dimensionen fångas via en fråga där respondenterna ombeds placera sig själva utifrån en skala från vänster till höger, där de kan ange ”klart till vänster”, ”något till vänster”, ”varken till vänster eller höger”, ”något till höger”, ”klart till höger” (omkodad och löper från 0-1). Alla modeller innehåller kontroller för kön, ålder, utbildningsnivå, inkomstnivå, bostadsort, partipreferens samt undersökningsår. ** p<0.01, *** p<0.001

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1990-2014.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att effekten av ideologisk position tycks delvis, men inte fullständigt, förklaras av frågans formulering och hur den preciseras. Oron för att den ekonomiska tillväxten hotas kan också sägas delvis förklara varför människor som står till höger är mer negativa till att satsa på ett miljövänligt samhälle än vad människor som står till vänster är. Den här effekten behöver dock studeras närmare och med andra metoder. Bland annat så visar våra resultat att effekten främst finns i gruppen högutbildade. Det kan alltså vara så utbildning är ett verktyg som hjälper respondenterna att uppfatta den ideologiska komponenten i frågan. Det här kräver dock fortsatt forskning för att verkligen fastslå.

Miljöfrågan, ideologisk position och framtiden

Vi har i det har kapitlet studerat hur ideologisk position påverkar attityder till miljö- och klimatfrågor och visat att frågeformulering har betydelse och att oro för den ekonomiska utvecklingen tycks, åtminstone delvis, förklara varför människor som placerar sig ideologiskt till höger är mindre villiga att prioritera miljöskydd i förhållande till de som placerar sig till vänster.

Det finns givetvis andra faktorer som påverkar miljöattityder, bland annat har partipreferens rönt ett stort intresse bland miljöopinionsforskare de senaste åren.

Ett antal studier av opinionen i USA har visat att polariseringen mellan företrädare för de två stora partierna, Republikanerna och Demokraterna, också har snappats upp av de medborgare som ser sig som republikaner respektive demokrater och därmed också ökat polariseringen i den amerikanska opinionen (Dunlap & McCright 2008, McCright & Dunlap 2011, se också Daniels, Krosnick, Tichy & Tompson 2012). I det sammanhanget kan det vara viktigt att nämna att det svenska flerpartisystemet öppnar upp för att partier både till vänster och höger kan försöka profilera sig i miljöfrågan. Detta samtidigt som miljöfrågan delvis har ändrat form de senaste årtiondena i Sverige där den inte med samma tydlighet uppfattas som samhällskritisk och där den inte sätts i kontrast till ekonomisk utveckling utan snarare beskrivs som en förutsättning eller en möjlighet för ekonomisk utveckling (Harring, Jagers & Martinsson 2011). Det kan potentiellt förändra hur ideologisk placering påverkar miljöattityder. Något som vi gärna ser att framtida forskning studerar närmare.

Avslutningsvis kan vi konstatera att det blir spännande att följa vad som sker i miljö- och klimatopinionen det närmaste halvåret. Om vi studerar miljöfrågan över tid så kan vi se att miljöintresse tycks stiga i samband med enskilda klimat- eller miljöhändelser. Det är då det allmänna intresset stiger, både bland allmänhet och i media (Harring, Martinsson, Rönnerstrand, 2011). I ljuset av det kommer det att vara intressant att följa vilka effekter FN:s klimatkonferens i Paris i november och december får på den svenska opinionen.

Noter

1 ”Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?” ”Miljöförstöring”.

2 ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige i dag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.”

3 För 1992 är det ingen skillnad mellan vänster och höger och för 1990, 1993, 1995, 1996, 2003, 2008 och 2009 så är skillnaderna icke-signifikanta (90% signifikansnivå).

4 Kön, ålder, utbildningsnivå, inkomstnivå, bostadsort, partipreferens samt undersökningsår.

Referenser

Bennulf, M. 1994. *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.

Carman, C. J. (1998). Dimensions of Environmental Policy Support in the United States. *Social Science Quarterly (University of Texas Press)*, 79(4), 717-733.

Daniels, D. P., Krosnick, J.A., Tichy, M., & Tompson, T. (2012). Public opinion on environmental policy in the United States. *Handbook of U.S. Environmental Policy.* M. Kraft and S. Kamieniecki. New York, Oxford University Press.

Dunlap, R. E. (1975). The Impact of Political Orientation On Environmental Attitudes and Actions. *Environment and Behavior* 7(4): 428-454.

Dunlap, R. E., C. Xiao, & A. M. McCright. 2001. Politics and Environment in America: Partisan and Ideological Cleavages in Public Support for Environmentalism. *Environmental Politics* 10 (4): 23-48.

Dunlap, R. E., & A. M. McCright. 2008. A Widening Gap: Republican and Democratic Views on Climate Change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 50 (5): 26-35.

Harring, N. (2014) Är miljö en fråga om vänster och höger i den svenska opinionen? i A. Bergström & H. Oscarsson (red.) *Mittfåra & marginal* SOM-institutet, Göteborgs universitet, Göteborg.

Harring, N. S. J. Jagers & J. Martinsson (2011) Explaining Ups and Downs in the Public's Environmental Concern in Sweden: The Effects of Ecological Modernization, the Economy, and the Media. *Organization & Environment* 24(4): 388-403.

Harring, N., J. Martinsson & B. Rönnerstrand (2011). Vart tog klimatet vägen? *Lycksalighetens ö*. S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (red.). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

McCright, A. M., & Dunlap, R. E. (2011). The Politicization of Climate Change and Polarization in the American Public's Views of Global Warming, 2001-2010. *Sociological Quarterly, 52*(2), 155-194.

Nawrotzki, R. J. The Politics of Environmental Concern: A Cross-National Analysis, *Organization & Environment,* 25 (2012), 286-307.

Nässén, J. & J. Larsson(2015) Attityder till klimatskatter på flygresor och nötkött i Bergström, A., Johansson, B., Oscarsson, H. & Oskarson, M. (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Oscarsson, H. (1998). Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996. Göteborg Studies in Politics 54. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Göteborg.

Oscarsson, H. & Solevid, M. (2015) Sverige oroar sig i Bergström, A., Johansson, B., Oscarsson, H. & Oskarson, M. (red) Fragment. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Van Liere, K. D., & R. E. Dunlap (1980). The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence. *The Public Opinion Quarterly, 44*(2), 181-197.

AVVECKLA KÄRNKRAFTEN

SÖREN HOLMBERG

Efter folkomröstningen 1980 bestämde riksdagen att kärnkraften i Sverige skulle vara avvecklad till 2010. Så blev det inte. Tvärtom bestämde riksdagen när vi väl kom till år 2010 att nya kärnkraftsreaktorer skulle kunna byggas i Sverige. Avvecklingsplanen avvecklades, inte kärnkraften. Och allt detta utan en ny folkomröstning. Men beslutet 2010 hade ett folkligt stöd i den meningen att en opinionsövervikt bland svenska medborgare var positiva till att använda kärnkraften, inte avveckla den (Holmberg, 2011). Åsikten att kärnkraften bör användas, inte avvecklas hade haft ett opinionsöverläge i Sverige sedan 2003. Den gamla övervikten för att stänga ned kärnkraften försvann när Sverige började avveckla reaktorerna i Barsebäck (Holmberg, 2012).

Dock, detta nya opinionsförsprång för användarlinjen försvann mycket snabbt under våren 2011. Reaktorolyckan i Fukushima kylde av entusiasmen för kärnkraft i hela världen, så ock i Sverige (Holmberg och Hedberg, 2013). Den tidigare opinionsövervikten för att använda kärnkraften förbyttes i en övervikt för att långsiktigt avveckla kärnkraften; en övervikt som förstärktes 2012 och 2013 i SOM-institutets mätningar (Holmberg, 2014). Någon tydlig opinionsrekyl tillbaka som vi såg efter någon tid vid kärnkraftsolyckorna i Harrisburg 1979 och Tjernobyl 1986 har ännu inte kunnat noteras bland svenska folket (Holmberg, 1991).

Fortfarande hösten 2014 är det en klar opinionsövervikt för att kärnkraften bör avvecklas i SOM-undersökningen; om än något försvagad. Alla SOM-institutets fyra olika mätserier pekar på ett överläge för kärnkraftsmotståndarna hösten 2014, men ett något mindre överläge än hösten 2013. Resultaten i tabell 1 och i figur 1-2 visar att kärnkraftsanhängarna återhämtat visst stöd det senaste året. Vi talar inte om någon stor opinionsomsvängning. Stödet för kärnkraften har ökat med mellan en till tre procentenheter i de olika mätningarna. Kärnkraftsmotståndarna leder fortfarande klart post-Fukushima, men något mindre klart.

Kärnkraftens opinionsresa har varit dramatisk genom åren med flera snabba upp- och nedgångar orsakade av katastrofer och kampanjer. Men genom alla dessa svängningar har kärnkraftsmotståndarnas och kärnkraftsanhängarnas förankring i olika sociala och politiska grupper sett mycket likartad ut. De opinionsförändringar som inträffat har oftast sett likadana ut i olika samhällsgrupper. Stödet för kärnkraften har varierat, men förändringarna har i de flesta fall varit åt samma håll.

Holmberg, Sören (2015) Avveckla kärnkraften i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige (procent)

fråga: ”Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?”

	2010	2011	2012	2013	2014
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer	27	24	25	23	25
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	17	11	11	10	9
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal personer	1653	1597	1524	1644	1705
Andel avveckla	39	44	48	50	49
Andel använd	44	35	36	33	34
Övervikt avveckla	-5	+9	+12	+17	+15

Kommentar: Frågan ställdes för första gången i SOM 2010. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010-2014.

Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen 2010-2014 (procent)

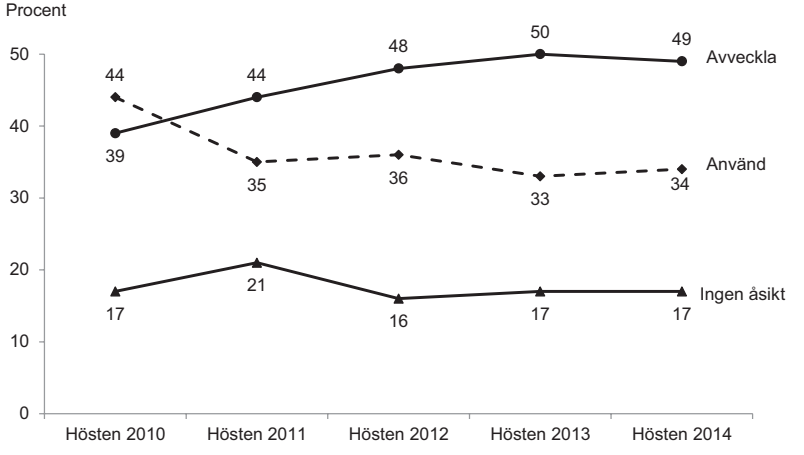

Kommentar: Enkätfrågans formulering redovisas i tabell 1. Procenten har beräknats bland samtliga svarande i SOM-undersökningarna. Antalet svarspersoner är ca 1 500-1 600 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan SOM:s höstmätning 2011. ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 2010-2014.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket 2010-2014 (balansmått)

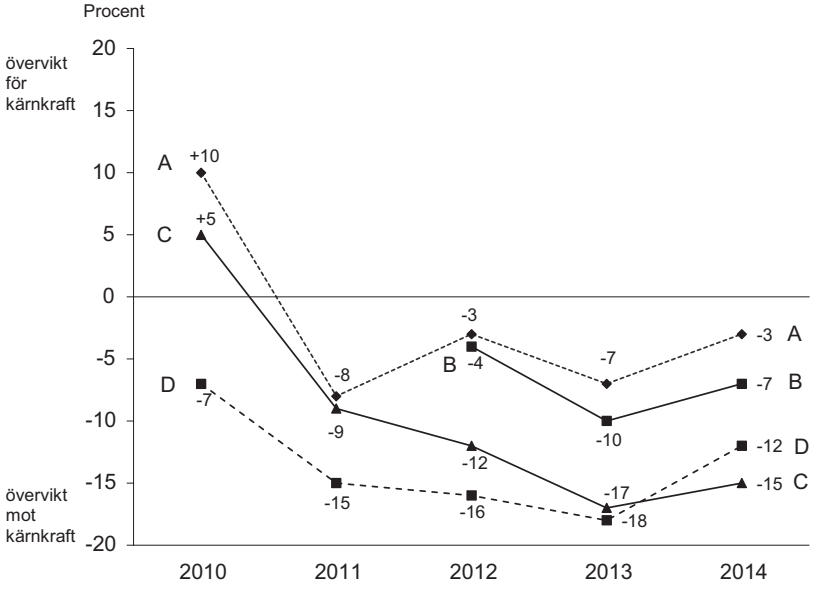

A: Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.

B. Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.

C. Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.

D. Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: ”Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften”.

Kommentar: De fullständiga resultaten redovisas i Hedberg och Holmberg (2015).
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010-2014.

De socio-politiska mönster som kärnkraftsopinionen uppvisade när frågan blev politiskt het på 1970-talet kan fortfarande iakttas på 2000-talet. Folkomröstningens skyttegravar är seglivade. De politiska och socioekonomiska grupper som var mest för respektive emot kärnkraften för snart fyrtio år sedan är i allt väsentligt desamma som idag är mest entusiastiska eller mest kritiska till att använda kärnenergi.

Sammanställningen i tabell 2 demonstrerar hur stödet för kärnkraften ser ut och har förändrats i olika sociala och politiska grupper under perioden 2010-2014 – det vill säga före och efter olyckan i Fukushima. Resultaten visar andelen svarspersoner som vill använda kärnkraften långsiktigt. Totalt i hela svenska folket pre-Fukushima, är det 44 procent som anger att de vill använda kärnkraften på

längre sikt. År 2014, tre år efter härdsmältan i Japan, har den andelen minskat till 34 procent – en nedgång på -10 procentenheter. Hur motsvarande tapp ser ut i olika samhällsgrupper redovisas i tabell 2. Där visas också hur kärnkraftsopinionen förändrats mer kortsiktigt mellan 2013 och 2014.

Sett demografiskt och socioekonomiskt är det män, äldre personer och övre medelklass som på 2010-talet är mest positiva till kärnkraft. Mindre positiva är kvinnor, ungdom och arbetare. I folkomröstningen 1980 uppträdde samma mönster.

När det gäller utbildning kan dock en viss förändring visavis 1980 noteras. Då i folkomröstningen röstade högutbildade mer mot kärnkraft än lågutbildade (Holmberg, 2014; Holmberg och Asp, 1984). Men ett sådant mönster finns inte idag. De utbildningsrelaterade åsiktsdifferenserna är små på 2010-talet. Och de små åsiktsskillnader som finns pekar snarast åt motsatt håll – det vill säga att högutbildade idag är något mer positiva till kärnkraft än lågutbildade.

Åsiktsmönstren bland partiernas sympatisörer känns i vissa huvuddrag igen från 1970-talet. Vänsterpartister är bland de mest kärnkraftkritiska medan moderater är mest positiva. Så var det också vid tiden för folkomröstningen. Men flera av de andra partiernas anhängare har förändrat sina åsikter och relativa positioner. S-sympatisörer exempelvis var nästa lika kärnkraftspositiva som M-sympatisörer år 1980. Idag är Socialdemokraternas anhängare klart mindre för kärnkraft än Moderaternas sympatisörer. Tre andra partiers sympatisörer har också förändrat sig åsiktsmässigt, men åt andra hållet jämfört med S-anhängare. De tre partierna är KD, C och FP, som alla har sympatisörer som idag är klar mer positiva till kärnkraft än motsvarande anhängare var för trettiofem år sedan.

Kärnkraften som konfliktfråga har blivit en vänster-högerfråga, tydligt manifesterat genom de energiåsikter som de nya partiernas väljare har. Miljöpartiets och Feministiskt initiativs sympatisörer är de som är minst positiva till att använda kärnkraft. Båda partiernas väljare placerar sig klart till vänster i valet 2014. Sverigedemokraternas sympatisörer å andra sidan ser sig själva som hemmahörande mot mitten eller till höger på den ideologiska skalan (Holmberg, Näsman och Gustafsson, 2015). Och de allra flesta av dem är klart positiva till kärnkraft.

Kärnkraften som partivalsfråga

Kärnkraftens storhetstid som stridsfråga i svensk politik var i samband med riksdagsvalen 1976 och 1979. Då var frågan med och fällde regeringar, och för många väljare var kärnkraften den viktigaste valfrågan (Holmberg, Westerståhl och Branzén, 1977; Petersson 1977; Holmberg 1981). Som exempel, i valet 1979 angav hela 26 procent av väljarna energi och kärnkraft som den mest centrala partivalsfrågan – klar 1:a i det valet.

Sedan dess har kärnkraftens vikt minskat högst betydligt bland väljarna. I riksdagsvalen med start redan 1982 och ända fram till 2014 har andelen väljare som utpekat energi och kärnkraft som viktiga partivalsfrågor minskat ned till mellan 1-5 procent (Oscarsson och Holmberg, 2013). I valet 2014 är siffran 1 procent

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet 2010-2014 (procent)

	Procent använd kärnkraften				
	2010	2011	2012	2013	2014
Samtliga	44	35	36	33	34
Man	57	49	47	47	47
Kvinna	31	23	25	19	22
16-29	30	21	25	23	28
30-49	41	36	34	35	34
50-64	40	38	40	34	33
65-85	49	40	40	34	36
Lågutbildade	40	30	36	31	30
Medellåg	45	32	35	38	39
Medelhög	44	40	37	32	36
Högutbildade	47	40	37	32	31
Arbetarhem	35	31	30	29	28
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35
Företagarhem	50	38	52	36	46
Landsbygd	40	32	35	32	32
Tätort	42	32	39	38	34
Stad	47	38	38	33	35
Storstad	43	36	32	31	35
Klart till vänster	22	22	18	20	11
Något till vänster	27	26	28	23	25
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31
Något till höger	58	43	52	45	47
Klart till höger	70	60	67	58	56
V	14	21	13	12	16
S	33	29	27	25	26
MP	13	10	18	11	8
C	38	25	27	17	32
FP	62	53	43	38	49
KD	51	39	34	40	42
M	63	51	58	53	53
SD	63	54	50	49	49
FI	-	-	-	-	9
Inget parti	24	21	16	20	24

Kommentar: Frågeformuleringen redovisas i tabell 1. Samtliga som deltagit i SOM-undersökningarna ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är ca 1 500-1 600 respektive undersökningsår. För de mindre partierna är antalet svarande mycket begränsat, kring 60-90 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010-2014.

(Oscarsson och Hedberg, 2015). Samma låga prioritering som viktig samhällsfråga har kärnkraften i SOM-institutets mätningar sedan 1986. Åren omedelbart efter olyckan i Tjernobyl fram till 1990 uppfattades kärnkraften som en central samhällsfråga av mellan 6-11 procent av svenska folket. Det betyder att frågan de åren låg på en topp tioplats på medborgarnas agenda. Men sedan dess har kärnkraften halkat ned rejält på svenska folkets viktighetsdagordning. Under de senaste tjugofem åren har andelen SOM-svarande som utpekat energi och kärnkraft som en viktig samhällsfråga sjunkit ned till enbart mellan 1-2 procent. Kärnkraften är bland dagens väljare långt ifrån så het som den var för fyrtio år sedan.

Men – och det är ett intressant men – sambanden mellan svenska folkets kärnkraftsåsikter och partisympatier är inte påtagligt svagare idag än för tjugofem år sedan, eller för fyrtio år sedan. Kärnkraftsfrågan bland väljarna är på 2010-talet i allt väsentligt lika åsiktsmässigt partipolitiserad som den var på 1980-talet eller under ”stormaktstiden” på 1970-talet. I själva verket visar sambandsanalyserna i tabell 3 att kopplingen mellan kärnkraftsåsikt och partival är något statistiskt starkare valåret 2014 än i de första valen som mättes i SOM-undersökningarna 1988-1998. Partiväljarnas kärnkraftsåsikter skiljer sig något mer åt i valen 2002-2014 än under sent 1990-tal. Den åsiktsmässiga partipolitiseringen har inte minskat i kärnkraftsfrågan. Den har tvärtom ökat något under senare år.

Även jämfört med valen på 1970-talet är graden av partipolarisering på 2010-talet förhållandevis hög. Ett eta-samband på cirka .43 under 2010-talet kan jämföras med motsvarande samband på .45-.49 åren 1976-1980 (Holmberg 1994). Det fortsatt relativt starka sambandet mellan kärnkraftsåsikt och partival illustreras mycket tydligt om vi ser på mer exakta siffror från riksdagsvalet 2014 (se tabell 4).

Tabell 3 Samband mellan partival och åsikt om kärnkraften vid valen 1988-2014 (eta och balansmåttsskillnader)

Valår	Samband mellan kärnkraftåsikt och partival (eta)	För – mot kärnkraft: Balansmåttsskillnad för S- och M-väljare	MP-och M-väljare
1988	.38	43	79
1991	.40	10	66
1994	.35	35	65
1998	.35	47	93
2002	.42	47	112
2006	.43	46	111
2010	.43	58	109
2014	.43	56	91

Kommentar: SOM-data. Kärnkraftsåsikten har mätts som i tabell 1. För – Mot kärnkraft har definierats som Använda respektive Avveckla kärnkraften. Ju större balansmåttsskillnad desto större åsiktsskillnad. MP-väljare är i alla valen genomsnittligt mer *mot* kärnkraft än S-väljare som i sin tur är mer *mot* kärnkraft än M-väljare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988-2014.

Tabell 4 Partival i riksdagsvalet 2014 efter åsikt om kärnkraften (procent)

Kärnkraftsåsikt	Parti i riksdagsvalet 2014										Summa procent
	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	FI	Övr	
Avveckla kärnkraften snarast	15	30	19	2	2	4	6	4	16	2	100
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkrafts-reaktorer vi har tills de tjänat ut	9	35	10	9	5	5	16	7	3	1	100
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer	3	24	3	6	8	8	34	11	2	1	100
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	3	14	2	3	9	4	41	23	0	1	100

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Bland personer som vill snabbavveckla kärnkraften röstar hela 50 procent på V, MP eller FI. Endast 14 procent stödjer FP, M eller SD. Mönstret blir helt omvänt om vi ser på hur människor som vill bygga ut kärnkraften röstar. Bland dem får FP, M och SD hela 73 procent av rösterna. V, MP och FI får endast 5 procent.

För sju av de nio partierna i tabell 4 återfinns en tydlig koppling mellan kärnkraftsåsikt och tendens att stödja respektive parti. För V, S, MP och FI gäller att ju mer människor är emot kärnkraft desto större sannolikhet att rösta rödgröntrosa. För FP, M och SD är tendensen den motsatta – ju mer väljarna är emot kärnkraften desto mindre stöd för något av partierna. FP, M och SD får primärt röster ju mer väljarna är positiva till kärnkraften. För C och KD är röstsambanden svagare eller obefintliga.

Tolkningen av de förhållandevis starka sambanden mellan åsikt och partival behöver inte – och skall inte – ses som ett utslag av någon enkel form av åsiktsröstning utifrån väljarnas kärnkraftsåsikter. Många andra faktorer som samvarierar med människors kärnkraftsåsikter kan ha spelat in, främst väljarnas positionering på den ideologiska vänster-högerdimensionen. Det finns en relativt klar koppling mellan vänster och kärnkraftsmotstånd respektive mellan höger och kärnkraftsförspråkande.

En slumrande jätte

Vår slutsats är uppenbar. Kärnkraften är inte någon av väljarnas viktiga valfrågor på 2010-talet. Och har inte så varit sedan länge. Men kärnkraften är fortfarande

mycket klart en åsiktsmässigt partipolitiserad fråga bland väljarna; nästan på samma nivå idag som under 1970-talet. Det betyder att kärnkraften är en slags slumrande jätte – potentiellt mycket betydelsefull om den ånyo blir en central valfråga och väljarna verkligen väljer parti utifrån sina kärnkraftsåsikter. Och då kan det spela roll att opinionen efter Fukushima blivit mer kritisk till kärnkraft.

Referenser

Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2015). *Åsikter om energi och kärnkraft.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (1981). *Svenska väljare*. Stockholm: Publica.

Holmberg, Sören (1991). *Svenska folkets åsikter om kärnkraft och slutförvaring efter Tjernobyl*. Stockholm: SKN.

Holmberg, Sören (1994). ”Att ha eller inte ha kärnkraft”, i Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red), *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2011). ”Kärnkraftsopinionen pre-Fukushima”, i Holmberg, Sören, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson, (red) *Lycksaligheten ö.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2012). ”En resa med kärnkraftsopinionen”, i Bergstrand, Mats (red) *Upplyst eller utfryst – en antologi om energimarknaden*. E.ON Sverige.

Holmberg, Sören (2014). ”Kärnkraft på väg ned”, i Bergström. Annika och Henrik Oscarsson, (red) *Mittfåra & Marginal.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Jörgen Westerståhl och Karl Branzén (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Publica.

Holmberg, Sören och Kent Asp (1984). *Kampen om kärnkraften.* Stockholm: Publica.

Holmberg, Sören och Per Hedberg (2013). *Energy Opinion Compared Across Time and Space*. Gothenburg: The SOM Institute at the University of Gothenburg.

Holmberg, Sören, Per Näsman och Torbjörn Gustafsson (2015). *Så tycker väljarna. Sveriges Televisions Vallokalsundersökning*. Stockholm: Sveriges Television.

Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Oscarsson, Henrik och Per Hedberg (2015). *Valundersökningen 2014/Riksdagsvalet: Datamängd*. Göteborg: Valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen.

Petersson, Olof (1977). *Väljarna och valet 1976.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.

MAJORITET FÖR MER VINDKRAFT KRYMPER

PER HEDBERG

Tillgång på energi är en viktig komponent för länders utveckling, ekonomi och välfärd. Frågan som aktualiserats under de senaste årtionden är, inte minst mot bakgrund av frågan om klimatförändringar och kärnkraftsincidenter, hur energin skall produceras. Både EU och Sverige har antagit målsättningar om en ökad användning av förnybara energikällor. På lång sikt är den svenska regeringens mål att all energiproduktion bör alstras från förnybara energikällor (Miljö- och energidepartementet, 2015). Vilket stöd har de politiska intentionerna i folkopinionen? Vilka energikällor vill svenska folket att vi i Sverige satsar på i framtiden?

Resultaten från den senaste SOM-undersökningen 2014 visar att en klar majoritet vill att det satsas mer på solenergi, vindkraft och vågkraft. Dessa tre energikällor har legat i topp sedan vi började mätningarna 1999 (vågkraft sedan 2006). Nära hälften av befolkningen vill satsa mer på vattenkraft och biobränslen, en av fem vill att det satsas mer på naturgas och en dryg tiondel att vi satsar mer på kärnkraft. När det gäller kol och olja är stödet för en större satsning än idag i stort sett obefintligt.

Stödet för att satsa mer på de olika energikällorna har varit relativt stabilt under åren. Andelen som vill se mer av olja och kol har under hela perioden sedan 1999 legat på en eller två procent. För övriga energislagen har stödet varierat med omkring 10 procentenheter; för vågkraft och solenergi med 8 procentenheter, för vattenkraft och kärnkraft med 10 procentenheter, för biobränslen med 12 procentenheter och för natur/fossilgas med 13 procentenheter. Den största variationen uppvisar stödet för vindkraft med en toppnotering på 80 procent och en bottennotering på 59 procent, alltså en variation på hela 21 procentenheter.[1] Opinionsutvecklingen när det gäller hur mycket vi bör satsa på vindkraft redovisas i figur 1.

Vindkraft är den energikälla som expanderat mest i Sverige under senare år. I det följande läggs fokus på att beskriva vad svenska folket anser om vindkraft. Stödet för att satsa mer på vindkraft var som störst år 2008 – 80 procent. Sedan dess har stödet succesivt minskat. Resultaten från 2014 års SOM-undersökning visar att 59 procent anser att det bör satsas mer på vindkraft. En tillbakagång med 21 procentenheter sedan 2008. Resultatet i figur 1 visar *inte* att tillbakagången i stödet för en ökad satsning på vindkraft inneburit en markant ökning bland dem som vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraft. Andelen i befolkningen som helt vill avstå från vindkraft har legat stabilt runt en och två procent, och andelen som vill satsa mindre har ökat något (+ 6 procentenheter). Istället verkar det vara så att flera bland dem som tidigare ville satsa mer har gått till dem som anser att dagens satsning på vindkraft är tillräcklig. Andelen som väljer svarsalternativet

Hedberg, Per (2015) Majoritet för mer vindkraft krymper i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

”satsa ungefär som idag” har ökat från 12 procent 2008 till 23 procent 2014, + 11 procentenheter.

Figur 1 Hur mycket skall vi i Sverige satsa på vindkraft 1999-2014 (procent)

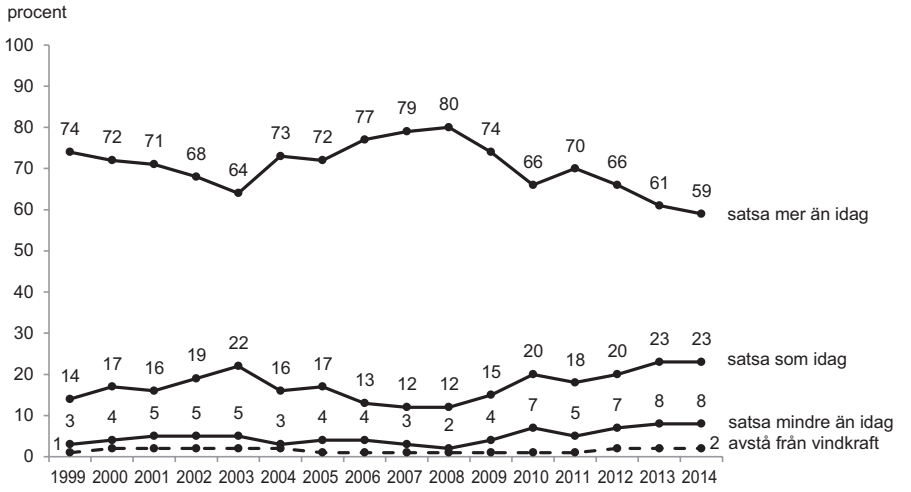

Kommentar: Frågan lyder: *Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?* Andelen som svarar att de saknar åsikt har varierat mellan 5-8 procent. I SOM-undersökningen 2014 var siffran 8 procent. De särredovisas inte i figuren. För ytterligare detaljer och resultat för fler energikällor se Hedberg och Holmberg 2015.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999-2014.

Frågan om hur mycket vi bör satsa på vindkraft innehåller fler komponenter än vad man anser om just vindkraft som energikälla. I bedömningen om hur mycket vi skall satsa ingår till exempel även kalkyler av hur mycket vi behöver och hur mycket vi redan har. Frågan skall alltså inte ses som ett rent attitydmått på vad svenska folket anser om vindkraften som sådan. I frågan görs även bedömningar av om vi vill ha mer eller mindre i förhållande till nuvarande utbyggnadsnivå. Tillbakagången i ett ökat stöd för ytterligare vindkraft behöver alltså inte innebära att svenska folket blivit mindre positiva till vindkraft som energikälla.

Vi har inga möjligheter att under hela perioden 1999–2014 följa opinionsutvecklingen när det gäller befolkningens inställning till vindkraft som energikälla. Men 2008 och 2014 ställdes en fråga om vindkraften bedömdes som bra respektive dålig inom tre olika områden; samhällets och hushållens ekonomi, miljön och säkerheten för människors liv och hälsa. Inom samtliga tre områden är bedömningen av vindkraft mycket positiv, men var något mer så 2008 jämfört med resultaten från 2014. Andelen som anser vindkraften är bra när det gäller

samhällets och hushållens ekonomi har gått tillbaka från 75 till 63 procent, när det gäller miljön från 86 till 79 procent och när det gäller säkerheten för människors liv och hälsa från 87 till 82 procent.[2] I de tre senaste SOM-undersökningarna har vi också ställt en fråga om människors allmänna inställning till några energikällor, bland annat vindkraft. Resultaten visar att en stor majoritet av svenska folket är positivt inställda till vindkraft, cirka 80 procent. Men siffran var något högre 2012, 84 procent jämfört med 2014, 79 procent. I tabell 1 redovisas sambandet mellan den allmänna frågan om vad människor anser om vindkraft och den mer policyinriktade frågan om hur mycket vi bör satsa på vindkraft.

Tabell 1 Åsikt om hur mycket som bör satsas på vindkraft bland personer med olika inställning till vindkraft 2012-2014 (procent)

Åsikt om att satsa mer eller mindre på vindkraft

Inställning till vindkraft	Satsa mer än idag	Satsa som idag	Satsa mindre än idag	Avstå från vindkraft	Ingen upp-fattning	Summa procent	Antal personer
2012							
positiv	77	20	1	0	2	100	1212
varken eller	11	44	27	0	18	100	108
negativ	2	8	60	27	3	100	84
2013							
positiv	74	22	2	0	2	100	1259
varken eller	7	52	30	0	11	100	131
negativ	1	7	58	29	5	100	102
2014							
positiv	72	24	1	0	3	100	1309
eller	11	42	33	1	13	100	141
negativ	2	7	60	23	6	100	108

Kommentar: Frågan lyder: *Allmänt sett, vilken är din inställning till vindkraft?* Svarsalternativen är ”mycket positiv”, ”ganska positiv”, ”varken positiv eller negativ”, ”ganska negativ”, ”mycket negativa” och ”ingen uppfattning”. Andelen som svara att de saknar åsikt på den allmänna frågan om inställning vindkraft som energikälla var 3 procent 2012, 4 procent 2013 och 5 procent 2014. Dessa redovisas inte i tabellen. I tabell 1 har svarsalternativen ”mycket positiv och ”ganska positiv” slagits samman liksom svarsalternativen ”mycket negativ” och ”ganska negativ”. För ytterligare detaljer och resultat från fler energikällor, se Hedberg och Holmberg 2015.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012-2014.

Sambandet mellan de båda frågorna är naturligtvis starkt, men frågan är om det skett någon förändring bland allmänt positiva respektive allmänt negativa till vindkraft när det gäller deras syn på hur mycket vi bör satsa på vindkraft, och i så fall hur denna förändring ser ut.[3] Resultaten visar att den något minskande viljan

att satsa mer på vindkraft helt och hållet återfinns bland personer med en positiv inställning till vindkraft. Bland dem var det 77 procent som ville satsa mer på vindkraft 2012, 74 procent 2013 och 72 procent 2012. Bland de få personer med en negativ inställning till vindkraft återfinns inga tydliga förändringar i synen på hur lite eller mycket som bör satsas på vindkraft i framtiden mellan de tre åren. Resultaten visar också på en något större åsiktskonsistens bland dem som är allmänt positiva jämfört med dem som är negativa till vindkraft. Det är en större andel på den positiva sidan som vill satsa mer eller som idag än vad det är på den negativa sidan som vill satsa mindre eller avstå från vindkraft. I SOM-undersökningen 2014 är siffrorna 96 procent i den första gruppen och 83 procent i den senare gruppen.

Tillbakagången i stödet för ytterligare satsningar på vindkraft kan alltså till viss del ses som en effekt av en något mindre positivt inställning till energikällan, men i huvudsak bör tillbakagången tolkas i termer av mättnad.[4] Mellan åren 2008 till 2014 ökade antalet vindkraftverk i Sverige från ca 1000 till drygt 3000 (Svensk vindenergi 2015, Energimyndigheten, 2014). I fas med att vindkraftverken blir allt fler, kan vi konstatera ett minskat stöd för att satsa mer. Tidigare analyser har visat på ett svagt sådant samband (Hedberg 2014 och 2012). Ju mer vindkraften byggs ut, desto mindre kommer stödet för ytterligare vindkraft att bli. Det ligger i frågeformuleringens natur, när verkligheten förändras.[5]

I befolkningen som helhet vill alltså 59 procent satsa mer på vindkraft 2014. Men hur ser stödet ut i olika sociala och politiska grupper? Resultaten i tabell 2 visar att det 2014 finns en majoritet för att satsa mer i samtliga grupper, med två undantag. Bland sympatisörer till Sverigedemokraterna vill endast 46 procent satsa mer och bland personer som vill använda kärnkraft vill 49 procent satsa mer. I alla övriga grupper är det över 50 procent som är för en större satsning på vindkraft än vad som görs idag. Resultaten visar att personer i åldern 31–60 är mer positiva än de som är yngre eller äldre, att högutbildade är mer positiva än låg- och medel utbildade och att personer boende i städer är något mer positiva än personer som bor i mindre tätorter eller på ren landsbygd. Stödet för mer vindkraft är 2014 lika stort bland män som kvinnor. När det gäller politiska bakgrundsfaktorer visar resultaten att politiskt intresserade är mer positiva än politiskt ointresserade, att personer som ideologiskt placerar sig till vänster är mer positiva än personer som placerar sig i mitten eller till höger och att sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Feministiskt initiativ är mer positiva än sympatisörer till de övriga partierna, framförallt jämfört med sympatisörer till Sverigedemokraterna och Folkpartiet.

I tabell 2 visas också utvecklingen från toppåret 2008 till bottenåret 2014. Frågan är om det minskade stödet för att satsa mer på vindkraft skiljer sig åt i olika samhällsgrupper. Det övergripande svaret är att tillbakagången är relativt jämnt fördelad inom samtliga grupper. Oavsett grupptillhörighet har stödet gått tillbaka. Det har dock gått tillbaka något mer bland personer som bor på ren landbygd jämfört bland personer som bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö och något mer bland sympatisörer till Centerpartiet, Folkpartiet och Sverigedemokraterna

Tabell 2 Andel positiva till att satsa mer på vindkraft efter social och politisk grupptillhörighet 2008–2014 (procent)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	förändring 2008-2014
Kön								
Kvinna	81	76	67	71	68	65	59	-22
Man	79	72	64	69	64	57	58	-21
Ålder								
15-30	76	73	65	69	64	66	59	-17
31-60	84	79	71	73	70	65	68	-16
61-85	76	66	57	66	61	55	57	-19
Utbildning								
Grundnivå/obligatorisk	75	67	57	69	58	55	54	-21
Mellannivå	79	71	67	69	67	60	57	-22
Universitet/högskola	85	80	70	74	69	65	63	- 22
Bostadsort								
Ren landsbygd	83	72	68	75	64	56	57	-26
Mindre tätort	78	72	60	67	64	61	54	-24
Stad, större tätort	80	75	66	71	67	63	60	-20
De tre storstäderna	81	76	70	69	69	63	63	-18
Partisympati								
V	86	82	84	69	85	78	72	-14
S	81	76	62	71	70	65	57	-24
MP	88	79	84	86	78	77	75	-13
C	93	79	71	82	64	50	61	-32
FP	77	78	64	67	59	60	52	-25
KD	77	77	71	64	71	55	59	-18
M	77	68	62	67	60	52	58	-19
SD	68	66	51	65	56	58	46	-22
FI	--	--	--	--	--	--	82	--
Övriga	73	78	60	58	71	58	57	-16
Vänster-höger dimension								
Klart till vänster	83	82	77	82	78	79	75	-8
Något till vänster	86	80	70	71	73	66	62	-24
Varken eller	79	70	64	66	63	60	53	-26
Något till höger	78	74	66	72	64	56	55	-23
Klart till höger	72	66	57	63	55	48	56	-16
Politiskt intresse								
Mycket intresserad	80	75	66	75	67	66	63	-17
Ganska intresserad	83	76	67	72	66	61	58	-25
Inte särskilt intresserad	76	75	66	69	67	61	58	-18
Inte alls intresserad	75	64	55	61	58	59	51	-24
Kärnkraftsåsikt								
Avveckla kärnkraften	86	85	81	83	75	73	70	-16
Använd kärnkraften	79	72	60	65	58	47	49	-30
Samtliga	80	74	66	70	66	61	59	-21

Kommentar: För frågeformulering, se figur 1. I 2010 års SOM-undersökning introducerades en ny fråga om kärnkraften. I tabellen används nya formuleringar i frågan om kärnkraftsåsikt från och med 2012 års undersökning (Holmberg 2014). Frågan om hur mycket vi bör satsa på vindkraft i Sverige har ställts i SOM-undersökningarna sedan 1999. För mer detaljer och hela tidserien se Hedberg och Holmberg 2015. ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 2014.

jämfört med framförallt sympatisörer till Miljöpartiet och Vänsterpartiet. Bland personer som placerar sig *klart* till vänster och *klart* till höger är tillbakagången inte lika stor som bland dem som placerar sig i mitten eller något till höger eller vänster. När det gäller kopplingen till vad man anser om kärnkraften har variationen ökat. I SOM-undersökningen 2008 var stödet för mer vindkraft i stort sett lika stort bland dem som vill avveckla kärnkraften som bland dem som vill använda den. Sedan dess har stödet för mer vindkraft minskat i båda grupperna, men betydligt mer bland dem som vill använda kärnkraften.

För att ytterligare tydliggöra vilka egenskaper personer har som tycker bra om vindkraft jämfört med personer som tycker illa om vindkraft har två ytterlighetsgrupper tagits fram. Den första utgörs av personer som är mycket positivt inställda till vindkraft som energikälla och som vill satsa mer på vindkraft än vad som görs idag. Den andra gruppen utgörs av personer som är negativt inställda till vindkraft och som vill satsa mindre på vindkraft eller helt avstå från vindkraft som energikälla. Resultaten visar att bland de hängivna vindkraftsförespråkarna är 54 procent kvinnor, medelåldern är 51 år, 44 procent är högutbildade, 19 procent bor i de tre storstäderna, 42 procent placerar sig ideologiskt till vänster i politiken, 28 procent sympatiserar med Miljöpartiet, Vänsterpartiet eller Feministiskt Initiativ, 69 procent är politiskt intresserade och 65 procent vill avveckla kärnkraften. Bland de hängivna vindkraftsmotståndarna är 69 procent män, medelåldern är 54 år, 29 procent är högutbildade, 13 procent bor i de tre storstäderna, 59 procent placerar sig ideologiskt till höger i politiken, 25 procent sympatiserar med Sverigedemokraterna och 33 procent med Moderaterna, 79 procent är politiskt intresserade och 76 procent vill använda kärnkraften.[6]

Avslutningsvis kan vi konstatera att trots stundtals intensiva lokala debatter om vindkraften är den inte en fråga som anses vara något större samhällsproblem. På en helt öppen fråga om viktiga samhällsfrågor eller problem nämner i SOM-undersökningen 2014 inte en enda person vindkraft. Men resultaten från 2014 har återigen visat att en satsning på förnybara energikällor som solenergi, vindkraft och vågkraft har ett starkt stöd bland befolkningen. Stödet för en ytterligare utbyggnad vindkraften har dock gått tillbaka de senaste åren.

Noter

1 För mer detaljer se Hedberg och Holmberg 2015.

2 Frågan har även ställts en gång innan toppåret 2008, i SOM-undersökningen 1999. Då bedömde 64 procent vindkraften som bra för samhällets och hushållens ekonomi, 88 procent att den var bra för miljön och 91 procent att den var bra när det gäller säkerheten för människors liv och hälsa.

3 Korrelationen mellan frågorna var 2012 .76, 2013 .77 och 2014 .77.

[4] Se Anna Bendz 2014 om policyförändring, privatisering och medborgarnas uppfattning om privatiseringsnivå, och hennes resonemang om termostatmodellen.

[5] En uppfattning om hur opinionen kommer utvecklas när det gäller den expanderande vindkraften kan vi möjligtvis få vid en jämförelse med den sedan länge etablerade vattenkraften. Svenska folkets inställning till både vattenkraft och vindkraft är mycket positiv – 2014 är 84 procent är positivt inställda till vattenkraft och 79 procent till vindkraft. Men betydligt färre vill satsa mer på vattenkraft än på vindkraft, 42 jämfört med 59 procent.

[6] I den mycket lilla grupp som vill avstå från vindkraften som energikälla och satsa mindre på den och som är mycket negativt inställd till vindkraften som energikälla (23 personer) är 70 procent män, medelåldern är 58 år, 23 procent är högutbildade, 24 procent bor i de tre storstäderna, 57 procent placerar sig ideologiskt till höger, 37 procent sympatiserar med Sverigedemokraterna och 78 procent vill använda kärnkraften.

Referenser

Bendz, Anna (2014). ”Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering”, i Bergström, Annika & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Energimyndigheten (2014). *Vindkraftsstatistik 2013*. Bilaga 1. Lista över vindkraftverk i Sveriges län och kommuner.

Hedberg, Per (2014). ”Vindkraftsopinionen i Västra Götaland”, i Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red), *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hedberg, Per (2014), ”Svenska folket åsikter om vindkraft”, i Annika Bergström, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hedberg, Per och Sören Holmberg (2015). Åsikter om energi och kärnkraft. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2014). *Swedish Opinion on Nuclear Power 1999-2013*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Miljö- och energidepartementet (2015). http://www.regeringen.se/sb/d/2448/a/252160

Svensk vindenergi (2015). *Vindkraftsstatistik och prognos*. Kvartal 4 2014.

ATTITYDER TILL KLIMATSKATTER PÅ FLYGRESOR OCH NÖTKÖTT

JONAS NÄSSÉN OCH JÖRGEN LARSSON

Det långsiktiga klimatmålet om högst två grader global uppvärmning kräver minskningar av växthusgasutsläppen till i storleksordningen två ton koldioxidekvivalenter (CO_2e) per capita till 2050 (Rogelj m.fl., 2011). Om man ser till de utsläpp som generas inom nationens gränser har Sverige drivit en relativt framgångsrik klimatpolitik sedan 1990-talets början med minskande utsläpp inom både industri, bostäder och inrikes transporter (Naturvårdsverket, 2015). Sveriges utsläpp ligger idag på knappt sex ton CO_2e per capita, vilket är lågt vid en jämförelse med andra västländer. Men, med ett konsumtionsperspektiv på utsläppen, dvs. om man räknar bort exportindustrins utsläpp men inkluderar utsläppen från importerade varor och internationella resor, ser bilden annorlunda ut. Konsumtionsberäkningar av växthusgasutsläpp har för Sverige skattats till i storleksordningen tio ton CO_2e per capita (Naturvårdsverket, 2012; Davis och Caldeira, 2010).

Ur ett klimatperspektiv framstår flygresor och nötköttskonsumtion som två av de viktigaste områdena för en omställning mot hållbara konsumtionsmönster (Larsson, 2015). Dessa konsumtionsområden delar tre drag som gör utvecklingen kritisk:

1) Konsumtionsnivåerna inom dessa områden har ökat kraftigt sedan 1990-talet och de genererar idag höga växthusgasutsläpp. För flygresor är ökningstakten fortsatt mycket snabb (se figur 1).

2) Relativt små möjligheter att minska växthusgasutsläppen genom tekniska åtgärder under de närmaste decennierna.

3) I motsats till områden som personbilism och uppvärmning finns idag inga starka styrmedel för att begränsa utsläppen från dessa områden[1].

Inom området flygresor är det utrikesresorna som växer mycket snabbt medan inrikesflyget minskat något sedan den högsta nivån från 1990, vilket delvis kan förklaras med introduktionen av snabbtåget X2000. Med utgångspunkt i resvaneundersökningen från 2006 beräknade Åkerman (2012) utsläppen från svenskarnas internationella flygresor till 0,9 ton CO_2e per capita[2]. Med tanke på den snabba ökningstakten kan de totala utsläppen från flygresorna idag mycket väl ha passerat utsläppen från personbilismen på 1,1 ton CO_2e per capita. Utsläppen från svenskarnas matkonsumtion uppgår till hela 1,8 ton CO_2e per capita varav nötkött står för en tredjedel (Bryngelsson, 2015; Hedenus m.fl., 2015). Enligt en meta-analys av

Nässén, Jonas & Larsson, Jörgen (2015) Attityder till klimatskatter på flygresor och nötkött i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

livscykelanalyser för växthusgasutsläpp per kilo produkt var medelvärdet för nötkött nio gånger högre än för kyckling och fyra gånger högre än för fläsk (Röös, 2012).

Figur 1 Svenska konsumtionstrender med stor relevans för växthusgasutsläpp (1963-2013): flygresor (antal resor/cap), nötkött (kg/cap), personbilism (person-km/cap)

Kommentar: De tre tidsserierna är indexerade så att 1 motsvarar konsumtionsnivån år 1988 (mitten av den 50 år långa perioden). Antalet flygresor innefattar antalet passagerare vid avgångar för inrikes resor och antalet passagerare vid avgångar och landningar vid svenska flygplatser för utrikes resor. Nötköttskonsumtionen är räknad som totalkonsumtion.

Källor: Flygresor (Trafikanalys 2014a), nötköttskonsumtion (Jordbruksverket, 2014), personbilism (Trafikanalys, 2014b).

I detta kapitel undersöker vi svenskarnas attityder till klimatskatter på flygresor och nötkött[3]. Vi analyserar skillnader i attityder mellan olika grupper och vi diskuterar möjliga förklaringar till skillnader i attityder mellan å ena sidan klimatskatt på flygresor och å andra sidan klimatskatt på nötkött.

Opinionsläget för klimatskatter

En omställning mot de långsiktiga klimatmålen kommer troligtvis att kräva kraftfulla styrmedel även för flygresor och nötkött. Utformningen av sådana styrmedel behöver ta hänsyn till många olika typer av faktorer, men nationalekonomer framhåller ofta miljöskatter som ett kostnadseffektivt styrmedel för att begränsa utsläppen.

Klimatskatt på nötkött har föreslagits av forskare (Wirsenius m.fl., 2011) och delvis klimatmotiverade skatter på flygresor finns redan i flera länder (Åkerman, 2013).

Följande frågor ställdes i den nationella SOM-undersökningen 2014:
Vilken är din åsikt om följande förslag?
- *Införa klimatskatt på flygresor.*
- *Införa klimatskatt på nötkött.*

Frågorna har besvarats på en femgradig skala: 1 (mycket bra förslag), 2 (ganska bra förslag), 3 (varken bra eller dåligt förslag), 4 (ganska dåligt förslag), 5 (mycket dåligt förslag). Frågorna ingick i del 2 av SOM-undersökningen som besvarades av 1742 personer av ett nettourval på 3216 personer (svarsandel netto 54,2 procent). Frågorna om klimatskatt på flygresor och nötkött genererade 1667 respektive 1674 svar.

Figur 2 Attityder till att införa klimatskatter på flygresor och nötkött, jämfört med attityderna till en höjning av koldioxidskatten på bensin och en allmän skattehöjning (balansmått)

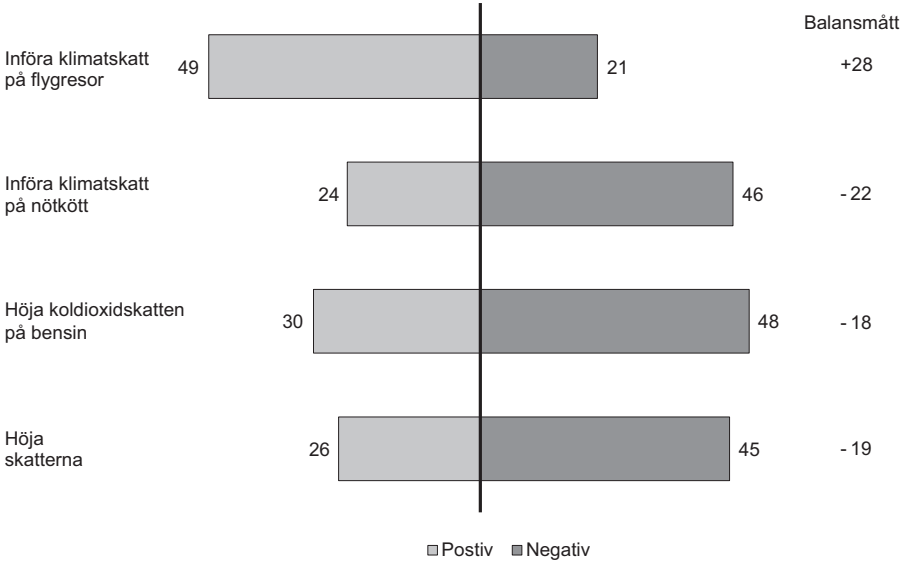

Kommentar: Frågorna lyder: *Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa klimatskatt på flygresor. Införa klimatskatt på nötkött. Höja koldioxidskatten på bensin. Höja skatterna*. Frågorna har besvarats på en femgradig skala: 1 (mycket bra förslag), 2 (ganska bra förslag), 3 (varken bra eller dåligt förslag), 4 (ganska dåligt förslag), 5 (mycket dåligt förslag). Med positiv menas värdena 1-2 och med negativ värdena 4-5. Balansmåttet anger relationen mellan andelen positiva och andelen negativa och går mellan +100 (alla positiva) och -100 (alla negativa).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Attityderna skiljer sig mycket kraftigt åt mellan de båda skatterna. Åsikterna avseende att *Införa klimatskatt på flygresor* var att 17 procent såg det som ett mycket bra förslag, 32 procent ganska bra, 30 procent varken bra eller dåligt, 14 procent ganska dåligt och 7 procent mycket dåligt. *Införa klimatskatt på nötkött* besvarades med 7 procent mycket bra, 17 procent ganska bra, 30 procent varken bra eller dåligt, 24 procent ganska dåligt och 22 procent mycket dåligt. Uttryckt som balansmått, dvs. relationen mellan andelen positiva (värden 1-2) och andelen negativa (värden 4-5), var +28 för klimatskatt på flygresor och -22 för klimatskatt på nötkött. Figur 2 visar opinionsbalansen för dessa frågor tillsammans med andra frågor som rör skatter (synen på att *höja koldioxidskatten på bensin* och att generellt *höja skatterna).*

Som synes är attityden till klimatskatt på nötkött i nivå med attityderna till höjda skatter i allmänhet eller till att höja koldioxidskatten på bensin. Attityderna till klimatskatt på flygresor är långt mer positiva än till övriga skatteförslag. Längre fram i kapitlet lyfter vi fram några möjliga förklaringar till detta.

Hur människor svarar på enkätfrågor hänger naturligtvis samman med hur frågeformuleringen är utformad. Det är viktigt att beakta att frågeformuleringen ”klimatskatt på flygresor/nötkött” sannolikt genererar mer positiva svar än om frågan endast hade omfattat attityden till ”flygskatt” eller ”köttskatt”. Svaren är därför framförallt relevanta om diskursen kring dessa skatter kommer att kopplas till klimatfrågan, snarare än som en generell skatt som syftar till att stärka statens finanser.

Vilka grupper är mest positiva till klimatskatter?

I tabell 1 ges en beskrivning av hur attityderna till klimatskatter på flygresor och nötkött skiljer sig åt mellan olika grupper i samhället. Indelning görs baserat på de svarandes kön, generation, socioekonomisk grupp, utbildning, boende stad-land, förtroende för politiska partier och ideologisk orientering vänster-höger. Valet av analyserade gruppindelningar är gjort med utgångspunkt i tidigare forskning om attityder till koldioxidskatten och andra skatter (se Hammar m.fl., 2008), men är också starkt begränsat av de frågor som finns tillgängliga i del 2 av den nationella SOM-undersökningen. Det var till exempel inte möjligt att analysera betydelsen av oro för klimatförändringar, eller respondenternas kunskaper inom området.

Tabellen visar att samtliga analyserade grupper är klart mer positiva till klimatskatt på flygresor än på nötkött, men det finns också intressanta skillnader mellan olika grupper[4]. Våra resultat överensstämmer ganska väl med tidigare forskning om attityder till skatter. Att kvinnor är mer positiva till klimatskatter än män ligger i linje med Hammar m.fl. (2008) som fann att kvinnor var mer positiva till koldioxidskatt än vad män var. De undersökte också attityder till skatter i allmänhet och fann i likhet med resultaten i denna analys att lång utbildning, högt förtroende för politiker och en ideologisk vänsterorientering var associerade med mer positiva attityder till skatter.

Tabell 1 Attityder till att införa klimatskatter på flygresor respektive nötkött inom olika grupper (balansmått, procent)

	Antal respondenter	Balansmått - Införa klimatskatt på: Flygresor	Nötkött
Kön			
Man	784	+22	-32
Kvinna	876	+33	-12
Generation			
-1939	154	+35	-48
1940-1959	652	+35	-30
1960-1979	515	+18	-21
1980-1998	346	+26	+5
Socioekonomisk grupp			
Arbetarhem	683	+30	-24
Jordbrukarhem	43	+42	-62
Tjänstemannahem	585	+27	-17
Högre tjänstemannahem	149	+28	-9
Företagarhem	124	+21	-25
Utbildning			
Max grundskola	292	+30	-45
Max gymnasium	482	+23	-29
Eftergymnasial utan examen	412	+27	-20
Examen från högskola/universitet	460	+34	-1
Stad-landsbygd			
Mindre tätort/landsbygd	535	+31	-36
Stad/större tätort	640	+24	-20
Storstad: ytterområde	286	+25	-16
Storstad: centralt	174	+36	+9
Förtroende för politiska partier			
Stort förtroende	414	+37	-11
Varken stort eller litet förtroende	774	+30	-23
Litet förtroende	451	+16	-31
Ideologisk orientering			
Klart till vänster	220	+67	+20
Något till vänster	407	+50	-13
Varken vänster eller höger	426	+19	-23
Något till höger	397	+13	-35
Klart till höger	193	-10	-56

Kommentar: Frågorna lyder: *Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa klimatskatt på flygresor. Införa klimatskatt på nötkött*. Frågorna har besvarats på en femgradig skala: 1 (mycket bra förslag), 2 (ganska bra förslag), 3 (varken bra eller dåligt förslag), 4 (ganska dåligt förslag), 5 (mycket dåligt förslag). Balansmåttet anger relationen mellan andelen positiva (värden 1-2) och andelen negativa (värden 4-5) och går mellan +100 (alla positiva) och -100 (alla negativa).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Hammar m.fl. (2008) fann också att egenintresse spelade en stor roll för attityden till skatter. Vi kan spåra vissa sådana samband även i våra resultat. Den lilla gruppen jordbrukare som ingår i undersökningen är starkt negativ till klimatskatt på nötkött. Personer i mindre tätorter/landsbygd är också betydligt mer negativa till klimatskatt på nötkött än vad storstadsbor är. Ett annat resultat som kan hänga ihop med egenintresse är att grupper som flyger i mindre utsträckning, t.ex. äldre och arbetare (Larsson m.fl., 2015), är relativt sett mer positiva till klimatskatter på flygresor.

Ett annat intressant resultat är att yngre är betydligt mer positiva till klimatskatt på nötkött än äldre. Hos de som är födda efter 1980 är andelen positiva något fler än andelen negativa. Bland de som är födda före 1980 är de flesta negativa till detta förslag.

Varför är attityderna mer positiva till klimatskatt på flygresor än på nötkött?

Vårt resultat om att människor är mer positiva till klimatskatt på flygresor än på nötkött ligger i linje med annan tillgänglig statistik. Frågorna om attityder till klimatskatter på flygresor och nötkött ställdes för första gången 2014, men i de nationella SOM-undersökningarna 2007-2010 ställdes en relaterad fråga om hur viktigt respondenterna ansåg att det var att begränsa koldioxidutsläppen från olika utsläppskällor. Till skillnad från frågorna om klimatskatter är denna fråga inte specifik med avseende på hur en minskning skall åstadkommas, men resultaten följer ett liknande mönster. Andelen som 2010 ansåg att utsläppsminskningar var mycket eller ganska viktiga var för lastbilstransporterna 80 procent, industrins energianvändning 79 procent, flygtrafiken 78 procent, privatbilismen 72 procent, hushållens energianvändning 65 procent, men för köttproduktionen endast 45 procent. Resultaten för undersökningarna under åren 2007-2009 skiljer endast marginellt jämfört med resultaten från 2010. Köttproduktionen skiljde alltså ut sig som det område där svenskarna ansåg det vara klart minst viktigt att minska utsläppen, medan flygtrafiken låg i topp tillsammans med lastbilstransporterna och industrins energianvändning.

Frågorna i SOM-undersökningen medger ingen analys av varför respondenterna i genomsnitt anser att klimatskatter på flygresor är ett bra förslag medan klimatskatter på nötkött ses som ett dåligt förslag. Men vi vill ändå lyfta ett några tänkbara förklaringar.

En förklaring till den negativa inställningen till klimatskatt på nötkött kan vara okunskap. Att nötköttsproduktion, bland annat genom metangas som bildas i kornas magar, är ett stort problem för klimatet är ett väletablerat naturvetenskapligt faktum. En lärobok för mellanstadiet skriver så här ”Vid förbränning bildas ämnen som kan skada miljön och påverka klimatet. Även kor är *kemiska fabriker* som bildar ämnen som kan påverka miljön”. Att detta ingår i skolans undervisning innebär dock inte att det är en kunskap som finns hos de flesta svenskar.

Datamaterialet omfattar inte några frågor om hur kunskapen om nötköttets klimatpåverkan ser ut, däremot kan vi se en tydlig skillnad i attityd till klimatskatt på nötkött baserad på respondenternas generella utbildningsnivå. Den negativa inställningen till klimatskatt på nötkött är betydligt mer utbredd bland personer med kort utbildning än vad den är bland dem med lång utbildning. Motsvarande skillnad finns inte för klimatskatt på flygresor.

Att det delvis kan handla om okunskap stöds också av en annan undersökning som ställde frågor om i vilken utsträckning respondenterna trodde att olika aktiviteter bidrar till klimatförändringarna (Demoskop, 2012). Hela 37 procent trodde att flygtrafiken bidrog i mycket stor utsträckning, medan motsvarande andel för jordbruket bara var 10 procent. I praktiken är dock utsläppen från svenskarnas totala matkonsumtion högre än från flygresorna (Larsson, 2015).

Man kan också tänka sig andra förklaringar. Det är möjligt att nötkött uppfattas som baskonsumtion medan flygresor i större grad uppfattas som lyxkonsumtion, och att lyxkonsumtion ses som mer legitim att beskatta. En anknytande förklaring kan vara att medan de flesta äter nötkött så är frekvent flygande något som en mindre grupp ägnar sig åt. En undersökning av västsvenskar visar att en femtedel av befolkningen flyger så mycket att de står för hälften av de totala flygutsläppen (Larsson m.fl., 2015).

De negativa attityderna till klimatskatt på nötkött kan också hänga ihop med att nötkött ses som en central del i vår matkultur eller att våra matvanor ses som något väldigt privat, och att människor av dessa anledningar är extra negativa till politisk styrning inom matområdet. Här behövs dock mer forskning. Det finns ett tydligt kunskapsbehov i relation till möjligheterna att införa effektiva klimatstyrmedel som får acceptans hos både politiker och allmänhet.

Den enkla slutsatsen från den här analysen är att det framstår som mer politiskt genomförbart att införa en klimatskatt på flygresor än på nötkött. En förutsättning för att öka stödet för en klimatskatt på nötkött är troligtvis bland annat en ökad kunskap om nötköttets klimatpåverkan.

Noter

[1] I Sverige infördes koldioxidskatt på 0,25 kr per kg koldioxid från 1 januari 1991 (Energimyndigheten, 2006). Vid införandet sänktes övriga energiskatter i motsvarande omfattning varför den totala skatten på fossila bränslen var oförändrad. För konsumenter har koldioxidskatten sedan höjts successivt till 1,12 kr per kg koldioxid 2015, vilket motsvarar 2,60 kr per liter bensin. Till detta kommer energiskatt (3,25 kr per liter för bensin av miljöklass 1), samt 25 % moms på hela bensinpriset inklusive koldioxid- och energiskatt (Skatteverket, 2015).

Flygbolagen betalar varken koldioxidskatt eller energiskatt, men sedan 2012 ingår flygresor inom EU i systemet för handel med utsläppsrätter (EU

ETS). Kostnaden för utsläppsrätter kan liknas vid en klimatskatt, men priset på utsläppsrätterna har varit betydligt lägre än nivån på den svenska koldioxidskatten. Genomsnittspriset för det senaste året, april 2014-april 2015, var ca 0,06 kr per kg koldioxid, dvs. bara 5 % av nivån på koldioxidskatten Det högsta priset på utsläppsrätter nåddes 2006 med ca 0,30 kr per kg.

Svenskt jordbruk betalar 2015 nedsatt koldioxid- och energiskatt om 60 % respektive 30 % jämfört med nivån i transportsektorn (KI 2014). Importerad mat innefattas inte av dessa skatter. Utsläpp av andra växthusgaser som metan och lustgas beskattas ej. För nötköttsproduktionen står dessa för över 90 % av klimatpåverkan.

[2] Denna beräkning inkluderar bland annat de värmande effekterna av kondensstrimmor. Värderingen av dessa effekter i relation till koldioxidutsläppen är behäftad med relativt stora osäkerheter och beror även på vilken tidsskala man studerar (Azar & Johansson 2012).

[3] Denna analys har genomförts inom ramen för ett projekt som har finansierats av den statliga forskningsstiftelsen FORMAS.

[4] Samtliga resultat som beskrivs i löptexten har god statistisk signifikans enligt chi^2-test ($p<0,05$). Av icke kommenterade resultat var alla signifikanta på nivån $p<0,05$ förutom sambanden mellan klimatskatt på flygresor och socioekonomisk grupp, utbildning och stad-land.

Referenser

Azar, Christian, & Daniel Johansson (2012). ”Valuing the non-CO2 climate impacts of aviation”, *Climatic Change*, 111(3): 559-579.

Bryngelsson, David (2015). *Land-use competition and agricultural greenhouse gas emissions in a climate change perspective*. PhD thesis, Department of Energy and Environment, Chalmers University of Technology.

Davis, Steven J., & Ken Caldeira (2010). “Consumption-based accounting of CO_2 emissions”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107 (12):5687-5692.

Demoskop (2012). Webb-bussfrågor, 30 - 4 juni 2012.

Energimyndigheten (2006). Ekonomiska styrmedel i miljöpolitiken. Rapport från Energimyndigheten och Naturvårdsveket. http://www.energimyndigheten.se/PageFiles/16760/Ekonomiska%20styrmedel.pdf

Hammar, Henrik, Sverker C. Jagers & Katarina Nordblom (2008). ”Attitudes towards Tax Levels: A Multi-Tax Comparison”, *Fiscal Studies*, 29(4): 523-543.

Hedenus, Fredrik, David Bryngelsson, Stefan Wirsenius & Jörgen Larsson (2015). ”Matkonsumtionens klimatpåverkan och markanvändning”, i Larsson, Jörgen (red.): *Hållbara konsumtionsmönster – analyser av maten, flyget och den totala konsumtionens klimatpåverkan idag och 2050*. Rapport 6653. Naturvårdsverket. Stockholm.

Jordbruksverket (2014). *Livsmedelskonsumtion och näringsinnehåll*. JO 44 SM 1401.

KI (2014). *Miljö, ekonomi och politik 2014*. Konjunkturinstitutet. Stockholm.

Larsson, Jörgen (red.) (2015). *Hållbara konsumtionsmönster – analyser av maten, flyget och den totala konsumtionens klimatpåverkan idag och 2050, En forskarantologi*. Rapport 6653, Naturvårdsverket, Stockholm.

Larsson, Jörgen, Jonas Nässén & David Andersson (2015). ”Flygets klimatpåverkan”, i Larsson, Jörgen (red.): *Hållbara konsumtionsmönster – analyser av maten, flyget och den totala konsumtionens klimatpåverkan idag och 2050*. Rapport 6653. Naturvårdsverket. Stockholm.

Naturvårdsverket (2012). *Konsumtionsbaserade miljöindikatorer - Underlag för uppföljning av generationsmålet*. Rapport 6483.

Naturvårdsverket (2015). *Nationella utsläpp och upptag av växthusgaser*. http://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Statistik-A-O/Vaxthusgaser--nationella-utslapp/

Röös, Elin (2012). *Mat-klimat-listan*. Version 1.0 Rapport 040. Sveriges Lantbruksuniversitet.

Skatteverket (2015). *Skattesatser på bränslen och el*. https://www.skatteverket.se/foretagorganisationer/skatter/punktskatter/energiskatter/skattesatser.4.77dbcb041438070e0395e96.html

Trafikanalys (2014a). *Luftfart 2013*. http://www.trafa.se/sv/Statistik/Luftfart/

Trafikanalys (2014b). *Transportarbete 1950–2013*. http://www.trafa.se/sv/Statistik/Transportarbete/

Wirsenius Stefan, Fredrik Hedenus & Kristina Mohlin (2011). ”Greenhouse gas taxes on animal food products: rationale, tax scheme and climate mitigation effects”, *Climatic Change*, 108(1): 159-184.

Åkerman, Jonas (2012). “Climate impact of international travel by Swedish residents”, *Journal of Transport Geography*, 25: 87-93.

Åkerman, Jonas (2013). *Nationella styrmedel för att minska klimatpåverkan från inrikes och utrikes flyg*. Underlagsrapport till utredningen om fossilfri fordonstrafik, N 2012:05. Avd. för Miljöstrategisk analys – fms. KTH.

HUR REAGERAR OPINIONEN PÅ ÖKAD FLYKTINGMOTTAGNING?

DENNIS ANDERSSON OCH ANNA BENDZ

Under sensommaren valåret 2014 bad statsminister Fredrik Reinfeldt det svenska folket att öppna sina hjärtan för alla de utsatta människor som drabbats av krigen i bland annat Mellanöstern. Statsministern jämförde de kommande flyktingströmmarna med dem som uppstod under kriget på Balkan i början av 1990-talet. Uttalandet tolkades av både medborgare och massmedier som att den kommande flyktingsituationen skulle leda till stora utgifter som skulle tynga statsbudgeten. Detta skulle i sin tur kunna leda till begränsad möjlighet för regeringen att genomföra de reformer som de önskade (Aftonbladet 2014-08-16).

Invandring har historiskt inte varit en särskilt kontroversiell fråga i Sverige. Det har funnits en konsensus bland de politiska partierna i riksdagen att Sverige ska ha en human och generös invandrings- och flyktingpolitik. Invandringspolitiken framställdes egentligen inte som ett politiskt problem förrän i början av 1990-talet, då den parlamentariska enigheten bröts för första gången genom att Ny Demokrati blev invalt i riksdagen (Demker 2007). 2010 blev Sverigedemokraterna (SD) invalda i riksdagen, ett parti som har en reducering av invandring som sin absolut viktigaste fråga (Demker 2007, 2011). SD:s intåg i riksdagen bidrar ytterligare till invandringsfrågans framskjutenhet och i valet 2014 fick SD nästan 13 procent av rösterna, vilket gör dem till riksdagens tredje största parti (Valmyndigheten, 2015). Flyktingfrågan har under den senaste tiden fått ytterligare uppmärksamhet genom Kristdemokraternas (Kd) och Folkpartiets (Fp) förslag om temporära uppehållstillstånd (se Björklund, Avic, Haddad och Hannah, 2015).

På den politiska nivån har det alltså hänt en del på så sätt att invandrings- och flyktingfrågor tycks ha fått ökad aktualitet. När det gäller opinionen kring flyktingfrågor är tendensen utifrån SOM-institutets data att medborgare har blivit mer positiva till att ta emot fler flyktingar i Sverige över tid. Medan ungefär 65 procent var positiva till förslaget att ta emot färre flyktingar år 1992, var motsvarande andel 43 procent år 2014.

I kapitlet tar vi utgångspunkt i dynamiska teorier kring opinionsbildning som menar att medborgarnas attityder formas i samverkan med den genomförda politiken. Mer specifikt utgår vi från termostatmodellen, som antar att opinionen reagerar på policy i relation till vilken nivå som anses önskvärd: när policyn ökar, är antagandet att medborgarna reagerar med en minskad efterfrågan på ytterligare ökning, som en signal till politikerna att politiken går åt rätt håll. I kapitlet undersöker vi om den allmänna opinionen kring flyktingmottagning samspelar med den

Andersson, Dennis & Bendz, Anna (2015) Hur reagerar opinionen på ökad flyktingmottagning? i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

faktiska flyktingmottagningen på det sätt som termostatmodellen antar. I analysen använder vi data från de senaste 14 åren av de nationella SOM-undersökningarna.

Politiken påverkar opinionen – återkopplingseffekt

Varför är det intressant att undersöka återkopplingseffekter, eller så kallade *policy feedback*-mekanismer? I en välfungerande demokrati borde medborgares attityder och preferenser influera och påverka de politiska beslut som de folkvalda politikerna fattar (Kumlin och Stadelmann-Steffen, 2014). För att detta ska fungera krävs att medborgare är tillräckligt informerade om, och bryr sig om de politiska beslut som fattas. Medborgare har då, utifrån sina egna preferenser, möjlighet att reagera på vad politiker faktiskt fattar för politiska beslut (Wlezien, 1995). Politiska förslag och politiska beslut påverkar varandra ömsesidigt, denna relation brukar kallas för en återkopplingsloop (*feedbackloop*). Enligt teorin har människor attityder och krav som påverkar de politiska besluten. De politiska besluten i sin tur påverkar medborgarna på det sätt att de anpassar sina politiska krav och attityder till den förda politiken. Återkopplingsloopen mellan förd politik och medborgares attityder och politiska krav är grundläggande för en fungerande demokrati (Easton, 1957). Utan en reaktion från medborgarnas håll, har politiker små incitament att överhuvudtaget representera medborgarna. Avsaknaden av medborgares reaktioner skulle leda till små vinster för politiker att faktiskt följa opinionens vilja. Alltså är medborgares reaktioner grundläggande för att en representativ demokrati ska fungera även mellan valen (Stimson, MacKuen och Erikson, 1995; Wlezien, 1995).

Givet att medborgare reagerar på den förda politiken, finns det en växande litteratur som menar att denna återkopplingseffekt går att jämföra med en *termostat*. Opinionen representerar en termostat som reglerar temperaturen i ett rum och politiker representerar ett element som producerar temperaturen. Opinionen anpassar sina preferenser och vill ha *mer av samma politik* eller *mindre av samma politik*. Om eller när politikerna ger medborgarna mer (mindre) av samma politik, så kommer medborgarnas preferenser att minska (öka) och de signalerar att de är nöjda med den nuvarande nivån av politiken. Alltså uppstår en termostatisk relation mellan medborgarnas krav och den förda politiken (Soroka och Wlezien, 2005; Stimson, MacKuen och Erikson 1995 och 2010; Wlezien, 1995).

Tidigare undersökningar har funnit samvariation mellan attityder till olika politiska frågor och politiska beslut (*policy*) i enlighet med termostatteorin (Andersson och Oscarsson, 2014; Bendz, 2015). Anna Bendz (2015) finner, när hon undersöker medborgares preferenser gällande privatisering av den offentliga sektorn, en återkopplingseffekt mellan politik som ökar privatiseringen i den offentliga sektorn och en opinion som blir mindre positiv till ytterligare privatiseringar. När Dennis Andersson och Henrik Oscarsson (2014) undersöker medborgares preferenser gällande skattesänkningar finner de också en återkopplingseffekt. Det visar sig att sänkt skatt över tid resulterar i mer negativa preferenser för ytterligare sänkta skatter.

Tidigare forskning visar också att det kan finnas skillnader i hur olika grupper svarar på förd politik. Ett exempel är Bendz (2015) som visar att responsen på privatisering av välfärdstjänster skiljer sig åt beroende på ideologisk orientering.

I detta kapitel kommer vi att ta teoretiskt avstamp i termostatteorin. Sett över tid, är det så att opinionen rör sig i relation till politiska förändringar på ett sätt som stämmer överens med termostatteorins antaganden? SOM-institutets långa tidsserier är ett utmärkt datamaterial för att genomföra denna typ av undersökningar av samspelet mellan förd politik och förändringar i opinionen.

I studier av relationen mellan politiska förändringar och opinion görs det en skillnad mellan *positiv* och *negativ* återkoppling (Soroka och Wlezien, 2010; Wlezien, 1995). Detta bygger på att vissa medborgare vill ha mer policy och andra mindre, men det ska inte förstås som att människor har en exakt uppfattning om vilken omfattning eller nivå som de tycker bäst om. Istället utgår man ifrån att det finns de som vill ha mer policy (i det här fallet generösare flyktingpolitik) och de som vill ha mindre. Medborgarnas preferenser antas alltså uttryckas i form av preferenser för en ökning eller en minskning i relation till det som finns idag. (Soroka och Wlezien, 2010; Wlezien, 1995). Viktigt att hålla i minnet när frågan om flyktingmottagande diskuteras, är att det inte är en politisk fråga som vilken som andra. Flyktingpolitiken är inte, likt till exempel skattepolitik, enbart beroende av de beslut som fattas av de folkvalda politikerna. Frågan om flyktingar är starkt påverkad av exogena förhållanden och händelser så som konflikter eller katastrofer i andra delar av världen. Oförutsedda händelser i världen gör att människor flyr sina hem för att söka skydd i andra länder och många flyktingar söker asyl i Sverige. Det gör att politiken inte bara anpassar sig till vad opinionen vill, utan måste också förhålla sig till möjliga flyktingströmmar ser ut (Migrationsverket, 2015; Jennings, 2009).

I kapitlet prövas tre hypoteser. Den första hypotesen kommer av termostatteorins grundantagande att en ökning av policyn bör leda till en minskning av opinionens preferenser för ytterligare ökningar. I det här fallet betyder det att en ökning av antalet flyktingar bör ge en respons i termer av att opinionen blir mindre positiv till en ytterligare ökning.

Vår andra hypotes handlar om förändring beroende av utbildning. Respons på politik verkar kräva en viss nivå av politisk ”sofistikering” eller kunskaper (Converse, 1964). Vi kan anta att utbildning spelar en avgörande roll när det gäller att skaffa sig politiska kunskaper (Brady, Verba och Schlozmann, 1995). Människor med högre utbildning verkar vara mer intresserade av politik och engagera sig politiskt i större utsträckning än människor som har lägre utbildning. De tenderar också att i högre utsträckning ta del av medier (Brady, Verba och Schlozmann, 1995; Converse, 1964). Därför är hypotesen att de med högre utbildning reagerar på en förändring i flyktingmottagningen i högre utsträckning än de med lägre utbildning.

Den tredje hypotesen tar fasta på den policyförändring som de borgerliga partierna har gjort i flykting- och invandringsfrågor under den senaste mandatperioden. Har

förändringen sin grund i att de borgerliga väljarna har signalerat en önskan om mer restriktiv invandring? Vi bygger denna hypotes på tidigare undersökningar som kan visa att människor som placerar sig ideologiskt till vänster oftast föredrar en mer generös invandring än de som placerar sig till höger (Sandberg och Demker, 2013). Vi förväntar oss alltså att den termostatiska effekten i invandringsopinionen kommer att vara starkare bland högerväljare än vänsterväljare, vilket innebär att de som identifierar sig till höger reagerar tydligare på förändringar av flyktingmottagandet än de som definierar sig som vänster. För att gräva ännu lite djupare kommer vi undersöka om det är så att just KD:s och FP:s väljare reagerat med mer negativ feedback på en ökad flyktingmottagning jämfört med genomsnittet. Om så är fallet kan denna reaktion från FP:s och KD:s väljare vara en orsak till att de två partierna nu verkar gå emot en mer restriktiv linje när det gäller invandring och flyktingmottagning.

Mått på policy och opinion

Som indikator på den förda flyktingpolitiken använder vi antalet bifallna asylansökningar per år, vilket innebär andelen personer som fått asyl i Sverige ett specifikt år, i relation till hur många ansökningar Migrationsverket handlagt det specifika året. Migrationsverkets regelverk om vem som ska få asyl i Sverige bygger på Förenta nationernas flyktingkonvention från 1951 och gällande flyktingstatus i den uppdaterade versionen från 1961, tillsammans med Utlänningslagen samt Genèvekonventionen (Migrationsverket, 2015). Det betyder att varje person som får asyl eller får avslag är ett slags resultat av den förda politiken. Genom att använda detta mått på invandringspolitik hoppas vi kunna isolera varje år för sig.

För att kunna mäta opinionen använder vi oss av ett balansmått från frågan ”ta emot färre flyktingar”. Balansmåttet beräknas genom att använda andelen som är positiva till förslaget minus de som är negativa. Det kan variera mellan -100 och + 100. Positiva balansmått betyder att flertalet vill ta emot färre flyktingar, medan negativa balansmått indikerar att flertalet ställer sig negativa till ett sådant förslag. Data för att mäta flyktingopinionen är hämtad från de nationella SOM-undersökningarna 2000-2014.

Dynamiken mellan flyktingpolitik och flyktingopinion

I början av tidsperioden som visas i figur 1, minskar antalet bifallna asylansökningar. Samtidigt verkar det som att opinionen signalerar att de vill minska antalet flyktingar genom att uttrycka mer positiva preferenser för förslaget att ta emot färre invandrare. Här ser vi också att termostaten slår på 2004 och opinionen signalerar att temperaturen sjunkit till en för låg nivå och nu bör höjas – det vill säga att opinionen svänger och andelen som tycker det är en bra idé att släppa in färre flyktingar minskar.

Figur 1 Svenskarnas inställning till att ta emot färre flyktingar (2000-2014) samt beviljade uppehållstillstånd i procent

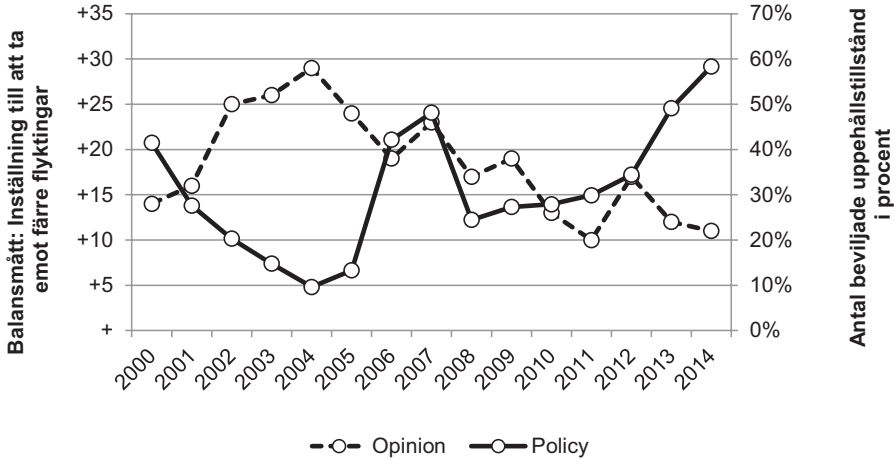

Kommentar: Balansmått för opinion visar de som är positiva och negativa till förslaget om att ta emot färre flyktingar. Frågan från de nationella SOM-undersökningen (2000-2014) som används är: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Ta emot färre flyktingar. Svarsalternativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Policymåttet är hämtat från migrationsverkets statistik över antal beviljade, avslagna och avskrivna uppehållstillstånd (2000-2014)

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002-2014 samt SCB. Resultaten är hämtade från ett pågående examensarbete vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg (2015).

Under de följande åren 2005-2007 sker en ökning av andelen beviljade uppehållstillstånd. Perioden mellan 2005-2014 (med undantag för år 2012) kännetecknas av en successivt nedåtgående opinionstrend, vilket innebär att opinionen blir allt mer negativ till förslaget att ta emot färre flyktingar. Resultaten ger inte stöd åt vår första hypotes, men verkar istället ge oss en indikation på ett slags inverterad termostateffekt. Opinionen verkar signalera att de vill ha ökat flyktingmottagande när antalet flyktingar ökar och mindre policy när antalet minskar. Under perioden vi mäter så finns det två kraftiga ökningar av beviljade uppehållstillstånd. Den första perioden är mellan åren 2005-2007 och här, enligt Migrationsverkets statistik, är majoriteten av de flyktingar som söker asyl i Sverige från Irak (Migrationsverket, 2015). Ökningen är antagligen ett resultat av det krig som under denna period rasade i Irak och som var en fortsättning på USA:s krig mot terrorismen efter terrorattackerna i New York den 11 september 2001 (*Encyclopædia* Britannica, 2015).

Den andra ökningen sker under perioden 2011-2014 och i detta fall är enligt Migrationsverket majoriteten av de asylsökande från Syrien. Uppgången är högst troligt en effekt av det pågående inbördeskriget i Syrien. År 2014 tog Migra-

tionsverket emot fler asylansökningar än vad de någonsin har gjort (*Encyclopædia* Britannica, 2015; Migrationsverket 2015). Dessa två ökningar är tydliga exempel på hur invandringspolitiken ofta är påverkad av omständigheter i omvärlden.

Dessa yttre omständigheter kan vara en förklaring till att policy och opinion inte hänger samman på det vis som vi förväntat oss. Att policyn ökar i så stor utsträckning som den gör är beroende av omständigheter som de folkvalda politikerna kan ha svårt råda över. Det betyder inte att opinionens reaktioner uteblir. Ser vi till resultat så verkar det som att människor svarar med en mer positiv återkopplingseffekt snarare än en negativ.

Medborgargruppers reaktioner på flyktingmottagande

I tabell 1 redovisas inställning till att ta emot färre flyktingar utifrån placering på vänster-högerskalan, utbildningsnivå och partisympati. För varje grupp redovisas också ett differensmått som beskriver preferensutvecklingen under den senaste mandatperioden. De additions- och subtraktionstecken som står framför varje differensmått beskriver positiv eller negativ inställning till att ta emot färre flyktingar. (Tabell 1)

Utbildning

I vår andra hypotes undersöker vi hur människors förändringar i attityd ser ut beroende på utbildningsnivå. Vi förväntar oss att högutbildade reagerar mer än lågutbildade. Differensbalansmåttet för utbildning är undersökt mellan åren 2004, då andelen godkända asylansökningar var som lägst och året 2014 när andelen godkända asylansökningar var som högst. Vi ser en tydlig skillnad mellan utbildningsgrupperna. Differensbalansmåtten är lika stora i alla tre grupper, men i gruppen högutbildade är förändringen mer negativ till en restriktiv invandringspolitik. I grupperna låg- och medelutbildade är förändringen +12 differensbalansmåttsenheter, vilket tyder på att dessa två grupper under perioden responderar termostatiskt på en ökad flyktingmottagning. I gruppen högutbildade är motsvarande siffra -12, vilket betyder att de under perioden blir mer negativa till en mer restriktiv invandringspolitik och signalerar att de vill ha ett ökat flyktingmottagande.

Enligt vår hypotes ska högutbildade reagera tydligare på förändringar i flyktingmottagandet än vad personer med lägre utbildning gör. Det bygger på att högutbildade oftare är mer intresserade av politik och följer politiken i medierna. Hypotesen stämmer inte, eftersom de olika utbildningsgrupperna justerar sina preferenser i ungefär samma utsträckning (även om det är åt olika håll). Det politiska intresset kan vara orsaken till att de högutbildade inte reagerar termostatiskt på ökad policy. Om media rapporterar om stora missförhållanden i krigets Syrien, är chansen stor att det är denna verklighet som de högutbildade reagerar på, snarare än nivån på flyktingmottagandet. Det skulle peka på att termostatmodellen inte fungerar som planerat i just denna grupp. Men det är också möjligt att de hög-

Tabell 1 Förslag: Attityder till att ta emot färre flyktingar 2000-2014 (Balansmått förändring)

År	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Diff 2010-2014
Allmänna opinionen	+14	+16	+25	+26	+29	+24	+19	+23	+17	+19	+13	+10	+17	+12	+11	-2
Subjektiv vänster-höger																
Klart till vänster	-26	-23	-14	-14	-22	-16	-19	-7	-13	-21	-20	-33	-26	-28	-39	-19
Något till vänster	-3	-1	+16	+9	+10	+9	-6	+2	-2	+1	-7	-10	-3	-7	-9	-2
Varken till vänster eller höger	+23	+22	+33	+36	+42	+30	+27	+33	+30	+30	+23	+24	+32	+24	+30	+7
Något till höger	+22	+22	+34	+30	+33	+32	+33	+30	+25	+30	+16	+17	+20	+20	+20	+4
Klart till höger	+42	+58	+56	+50	+55	+48	+50	+53	+40	+45	+37	+31	+48	+49	+44	+7
Partisympatier																
Vänsterpartiet	+1	-17	-17	+4	-11	-11	-30	-19	-23	-19	-31	-37	-34	-35	-30	+1
Socialdemokraterna	+11	+16	+25	+25	+28	+25	+14	+24	+15	+17	+12	+8	+12	+7	+5	-7
Centerpartiet	+16	+17	+34	+36	+36	+23	+7	+5	+17	+23	+12	+4	+11	+7	+9	-3
Folkpartiet	-17	-19	+18	+10	+18	+21	+16	+24	+9	+10	+12	-2	+1	-7	-5	-17
Moderaterna	+38	+40	+52	+49	+50	+40	+43	+42	+31	+40	+26	+23	+32	+28	+28	+2
Kristdemokraterna	+11	+16	+32	+24	+17	+16	+24	+31	+8	+12	-4	+2	-3	+3	+6	+10
Miljöpartiet	-11	-23	-22	-5	-9	-25	-39	-25	-24	-26	-36	-32	-33	-35	-40	-4
Sverigedemokraterna	+100	+100	+100	+90	+100	+97	+95	+90	+92	+90	+91	+91	+91	+86	+91	0
Utbildningsnivå																Diff. 2004-2014
Låg	+35	+35	+47	+47	+51	+43	+40	+42	+39	+41	+38	+37	+43	+36	+39	+12
Medel	+21	+25	+32	+34	+38	+33	+31	+37	+30	+34	+23	+23	+31	+28	+26	+12
Hög	-14	-14	-6	-6	-5	-3	-13	-9	-13	-13	-16	-19	-13	-15	-17	-12

Kommentar: Siffrorna i tabellen ovan representerar svenska medborgares attityder till att ta emot färre flyktingar. Frågan från de nationella SOM-undersökningarna (2002-2014) är: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Ta emot färre flyktingar. Svarsalternativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Svarsalternativen är sammanslagna, det vill säga att, alla de som tycker att ta emot färre flyktingar är ett mycket bra eller ganska bra förslag blir en grupp, bra förslag. De som tycker att förslaget är ganska dåligt eller mycket dåligt förslag blir en grupp, dåligt förslag. Av dessa två grupper räknas ett balansmått fram: de som är positiva till förslaget minus de som är negativa till förslaget mellan åren 2000-2014. För att få en ytterligare förståelse för olika gruppers inställning till flyktingmottagning eller invandring har fyra stycken bakgrundvariabler fogats till tabellen: *vänster-högerplacering, utbildningsnivå, boendeort och partisympatier.* Balansdifferensmåttet för *vänster-högerplacering och partisympatier* är skillnaden under senaste mandatperioden 2010-2014. Differensbalansmåttet för *utbildning och boendeort* är mellan toppen 2004, då flest tyckte det var ett bra förslag att ta emot färre flyktingar och botten 2014 när som mest få tyckte det var en bra idé att ta emot färre flyktingar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000-2014. Resultaten är hämtade från ett pågående examensarbete vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg (2015).

utbildade ännu inte anser att flyktingmottagningen har uppnått den nivå som de anser är rimlig. Det innebär att de fortsätter att signalera en önskan om en mindre restriktiv flyktingpolitik även då flyktingmottagandet ökar.

Resultaten i tabell 1 visar att den allmänna opinionen är mer positiv än negativ till en mer restriktiv invandringspolitik. Samtidigt har förändringen under mandatperioden gått i riktning mot en mer negativ hållning till förslaget, från +13 balansmåttsenheter 2010 till +11 balansmåttsenheter 2014.

Ideologisk vänster-högerplacering

Om det är så att borgerliga väljare försökt signalera att de vill ha ett minskat flyktingmottagande och de borgerliga partierna svarat på denna signal, borde väljare som placerar sig något eller klart till höger ha ökat sina preferenser att ta emot färre flyktingar under 2010-2014.

De som står klart till höger uppvisar en ökande skepticism till en ökad asylmottagning från +37 balansmåttsenheter 2010 till +44 2014 (differensen är +7 balansmåttsenheter). Det betyder att de som står klart till höger reagerar termostatiskt på en ökad policy nivå – det vill säga ett ökat antal beviljade uppehållstillstånd. En liknande tendens, om än något svagare, återfinns hos dem som står något till höger med +16 balansmåttsenheter 2010 och +20 balansmåttsenheter 2014, vilket ger en differens på +4 balansmåttsenheter. I en jämförelse så har de som står klart till vänster, en stärkt förändring från -20 balansmåttsenheter 2010 till -39 2014. Det betyder att vänsterväljare reagerat med en ännu mer negativ inställning till en mer restriktiv flyktingmottagning med differensen -19 differensbalansmåttsenheter. De som står något till vänster verkar inte heller de slå av på sin termostat utan även de stärker sina negativa preferenser när det gäller en restriktiv flyktingmottagning, från -7 balansmåttsenheter 2010 till -9 2014. Den sista gruppen är de som varken står till vänster eller till höger och de har en förändring på +7 i differens, från +23 balansmåttsenheter 2010 till +30 2014. Gruppen som inte placerar sig varken till vänster eller höger är positiva till en restriktiv invandringspolitik och deras termostatiska förändring är lika stor som den hos de som placerar sig klart till höger.

Resultaten stärker första delen av vår tredje hypotes att de som placerar sig till höger responderar i enlighet med termostatmodellens antaganden. För de som står klart till höger så har preferenserna för en mer restriktiv flyktingmottagning ökat med +7 vilket då ska jämföras med den allmänna opinionen som blivit mer negativ till en restriktiv invandringspolitik(-2). Ser vi till dem som står något till höger är förändringen inte lika stor (+4), men den är större än genomsnittet. Det är svårt att säga om attityderna hos höger- och mittenväljare kan förklaras rakt av med termostatteorin, men det verkar i varje fall finnas någon slags återkopplingseffekt mellan politiker och väljare, En möjlig återkopplingseffekt från politiker gentemot väljare skulle kunna vara en potentiell förklaring till att SD fick ett uppsving i valet 2014 och att KD och FP nu går ut med mer restriktiva förslag gällande flyktingmottagning.

Figur 2 Svenskarnas inställning till att ta emot färre flyktingar uppdelat i vänster-högerplacering (Balansmått 2000-2014) och antal beviljade uppehållstillstånd (2000-2014)

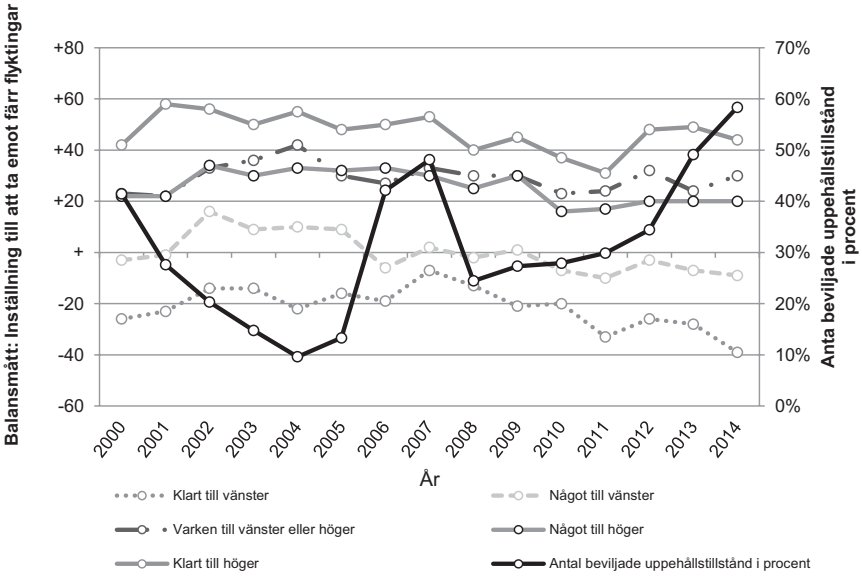

Kommentar: Balansmått för opinion visar de som är positiva och negativa till förslaget om att ta emot färre flyktingar indelat i vänster-högerplacering. Frågan från de Nationella SOM-undersökningen (2000-2014) som används är: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Ta emot färre flyktingar. Svarsalternativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. Policymåttet är hämtat från migrationsverkets statistik över antal beviljade, avslagna och avskrivna uppehållstillstånd (2000-2014). Vänster-högerplacering är hämtad från frågan: Man tala ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?

Källa: De Nationella SOM-undersökningarna 2002-2014 samt SCB. Resultaten är hämtade från ett pågående examensarbetet vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg (Andersson 2015).

Partipolitiska återkopplingseffekter

För att undersöka om KD:s och FP:s förslag kommer av en reaktion från deras egna väljare, vilken skulle vara att väljarna blivit mer positiva till en restriktiv invandringspolitik än genomsnittet, använder vi oss av partisympati i relation till inställningen om att ta emot färre flyktingar under den senaste mandat perioden.

Om vi ser till resultaten i tabell 1 så verkar det som att KD:s väljare blivit mer positiva till ett mer restriktivt flyktingmottagande under mandatperioden, förändringen är +10 differensbalansmåttsenheter. Ser vi till FP:s väljare verkar de snarare blivit mer negativa till en mer restriktiv invandringspolitik med differensen -17. Vi kan se att KD:s väljare ligger i topp bland allianspartierna när det gäller ett mer restriktivt flyktingmottagande. Det verkar som att KD:s väljare och deras parti är

överens, men det är svårt att säga om KD politiserat frågan om invandring för att fånga fler väljare, eller för att stryka de egna väljarna medhårs. FP:s väljare uppvisar å sin sida störst förändring för en mindre restriktiv flyktingmottagning jämfört med alla andra riksdagspartiers väljare.

Resultaten stärker bara halva vår hypotes, det vill säga att KD:s väljare verkar ha blivit mer positiva till en restriktiv invandringspolitik, genom den termostatiska förändring som väljarna uppvisar, vilket går i linje med våra antaganden. Det verkar dock som att FP:s väljare går åt helt motsatt håll, vilket gör att vi skulle kunna spekulera i att KD:s val att gå ut med en mer restriktiv invandringspolitik rimmar väl med den utveckling vi sett bland deras väljare under den senaste mandatperioden, men i fallet FP så verkar det som att partiet står längre från sina väljare när det gäller flyktingmottagning.

Termostatisk invandringsopinion?

I det här kapitlet har vi försökt undersöka om invandringsopinionen är möjlig att likna vid en termostat som reglerar politikens temperatur genom att studera dynamiken mellan policy och opinion. Vi har funnit tendenser som visar att den svenska ”termostaten” signalerar preferenser för ett ökat flyktingmottagande. Den allmänna opinionen ställer sig allt mer negativ till förslaget om att ta emot färre flyktingar under den undersökta perioden (2000-2014).

Utifrån termostatteorins antagande är det aningen förvånande att perioder med en ökning av antalet godkända asylansökningar resulterar i att opinionen blir ännu mer positiv till att ta emot fler flyktingar medan perioder med en minskning av godkända asylansökningar istället tycks generera en signal om ytterligare minskning av flyktingmottagandet. En tänkbar förklaring är att policy och opinion inte är så tätt sammankopplade i det här fallet, utan att de svängningar vi ser över tid har att göra med andra saker än förändringarna i antalet asylsökande som får stanna. Exempelvis kan opinionen justera sina preferenser om flyktingmottagning till hur många flyktingar som kommer (istället för antalet som får stanna) eller situationen i omvärlden. Det är ett rimligt antagande att människor uppfattar de kriser som pågår i världen, och då närmast i Syrien, och att de justerar sina preferenser om nivå på flyktingmottagning i relation till detta. Här spelar naturligtvis medierna en viktig roll. Tidigare forskning har pekat ut gruppen högutbildade som en grupp som är mer politiskt intresserade och som konsumerar och tar del av nyheter i större utsträckning än låg- och medelutbildade(Brady et al, 1995; Shehata och Wadbring, 2012). Vid en jämförelse av utbildningsgrupperna visar det sig att det är just de högutbildade som responderar på en ökad flyktingmottagning med att bli mer negativa till förslaget om att ta emot färre flyktingar. De med lägre utbildning uppvisar istället en respons som är i enlighet med termostatmodellens antagande och blir mer positiva till förslaget att ta emot färre flyktingar då antalet godkända asylansökningar ökar.

Vi finner att de väljare som står till höger i större utsträckning reagerar på det vis som termostatteorin förutsäger: en ökning av antalet godkända asylansökningar tycks generera en mer positiv syn på förslaget att ta emot färre invandrare. Vi finner också att Kristdemokratiska sympatisörer har blivit mer positiva till förslaget, och det är möjligt att detta kan ha drivit fram en respons från detta parti i form av förslag om restriktivare invandringspolitik. Däremot har Folkpartiets förslag inte någon förankring i sympatisörernas preferenser, där de snarare blir mer negativa till förslaget att ta emot färre flyktingar under de senaste åren.

Tidigare studier som gjorts när det gäller förhållandet mellan policy och opinion i det svenska fallet visar att teorin tycks fungera relativt väl. Resultaten i detta kapitel ger en något splittrad bild när det gäller termostatteorin. Det verkar som att teorins antaganden fungerar bättre inom vissa grupper än inom andra. Vår slutsats är att termostatmodellen är fruktbar för att förstå samspelet mellan policy och opinion, men att det samtidigt är viktigt att beakta såväl skillnader mellan olika befolkningsgrupper som de specifika förutsättningar som finns inom olika politikområden.

Referenser

Andersson, Dennis och Henrik Oscarsson (2014). ”Medelklassuppror i Väst?”, i Annika Bergström och Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bendz, Anna (2015). “Paying Attention to Politics: Public Responsiveness and Welfare. Policy Change.” *Policy Studies Journal* (forthcoming).

Björklund, Jan, Gulan Avci, Roger Haddad och Robert Hannah (2015). ”Effektivare integration med försörjning- och språkkrav”. *www.dn.se*

Brady, Henry E., Sidney Verba and Kay Lehman Schlozman (1995). “Beyond Ses: A Resource Model of Political Participation”. *The American Political Science Review* 89:2 pp271-294.

Demker, Marie (2007). *Attitudes toward immigrants and refugees. Swedish trends with some comparisons*. Department of Political Science: Göteborgs universitet.

Easton, David (1957). “An approach to the Analysis of Political Systems”. *World Politics*: 9: 3 pp383-400. Cambridge University Press.

Encyclopædia Britannica Online (2015) Iraq War Retrieved. *http://global.britannica.com/.*

Eriksson, Niklas och Pär Karlsson (2014). ”Fredrik Reinfeldt: Öppna era hjärtan”. *www.Aftonbladet.se.*

Green-Pedersen, Christoffer and Jesper Krogstrup (2008). ”Immigration as a political issue in Denmark and Sweden”. *European Journal of Political Research* 47 pp 610-634.

Hinnfors, Jonas (2015). “KD:s politiska omprövning avgör Alliansens framtid”. *www.dn.se.*

Holender, Robert och Karin Eriksson (2014). ”SD fäller regeringens budgetförslag”. *www.dn.se.*

Hägglund, Göran (2014). ”Så kan vi minska kostnaden för flyktingmottagandet”. *www.dn.se*.

Kumlin, Staffan och Isabella Stadelmann-Steffen (2014). ”Citizens, Policy Feedback, and European Welfare States”. In Kumlin, Staffan and Isabella Stadelmann-Steffen (eds.) *How Welfare States Shape the Democratic Public*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar.

Sandberg, Linn and Marie Demker (2013). ”Ökat motstånd mot flyktingar men starkt stöd för skäl till uppehållstillstånd” i Marie Demker (red) *Svensk migrationspolitisk opinion 1991-2012.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Shehata, Adam och Ingela Wadbring, (2012). ”Allt fler står utanför nyhetsvärlden”, i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red). *I framtidens skugga*. Göteborgs universitet: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Stimson, James A., Michael B. Mackuen and Robert S. Erikson (1995). “Dynamic Representation”. *The American Political Science Review* Vol. 89, No. 3 pp. 543-565.

Soroka, Stuart och Christopher Wlezien (2010). *Degrees of Democracy. Politics, Public Opinion and Policy.* Cambridge University Press.

Wlezien, Christopher (1995). ”The Public as a Thermostat: Dynamics of Preferences for Spending”. *American Journal of Political Science,* vol 39: 4, 981-1000.

MOBILISERING KRING MIGRATION FÖRÄNDRAR DET SVENSKA PARTISYSTEMET

MARIE DEMKER

Sverige har fått ett nytt politiskt parti vars hjärtefråga är att stoppa invandringen. Sverigedemokraterna har mobiliserat nog med väljare inte bara för att stanna i Sveriges riksdag ännu en mandatperiod utan också nästan fördubblat sin riksdagsgrupp. Invandringsfrågan i vid mening är det helt centrala politiska tema kring vilket Sverigedemokraternas väljare och sympatisörer samlas. Men vilka andra ideologiska värden förenar de medborgare som lagt sin röst på Sverigedemokraterna, kanske nu två val i rad, och vad förenar den grupp som är mest intensivt emot flyktingmottagandet i Sverige? Kapitlet börjar med en översiktlig analys av hur motståndet mot flyktingmottagande förändrats sedan 1990 i relation till den faktiska flyktingmottagningen i Sverige samt sambanden mellan attityd till flyktingmottagning och partisympati, kön och utbildning. Därefter fördjupas analysen av Sverigedemokraternas sympatisörer och av den grupp som allra starkast motsätter sig flyktingmottagning. Kapitlet avslutas med en diskussion om migration som samhällsfråga och hur mobiliseringen av den har påverkat det svenska partisystemet.

Låt oss först återigen konstatera att den politiska mobiliseringen av flyktingmotståndet och invandringskritiken inte inneburit någon som helst generell ökning av motståndet mot flyktingmottagning bland svenska folket (figur 1). Tvärtom har motståndet mot flyktingmottagning minskat samtidigt som svensk flyktingmottagning har slagit rekord i antal asylsökande.[1]

Demker, Marie (2015) Mobilisering kring migration förändrar det svenska partisystemet i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om storleken på svensk flyktingmottagning 1990-2014. Andel som vill minska flyktingmottagningen (övre kurvan) samt motsätter sig en minskning (undre kurvan) i procent

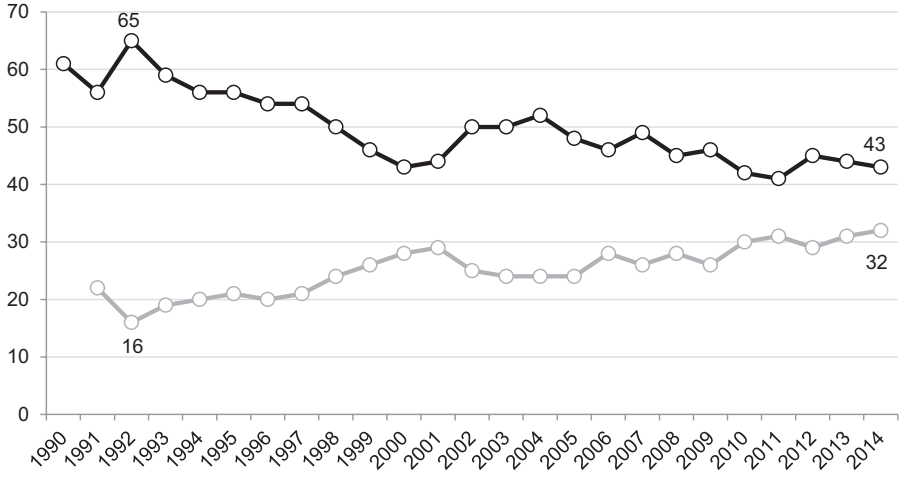

***Kommentar*:** Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: ”Ta emot färre flyktingar i Sverige” och svarsalternativen är mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag (övre linjen) samt mycket eller ganska dåligt förslag (undre linjen). Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antalet svarande varierar i undersökningarna mellan 1 523 och 6 386 personer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1990-2014.

Det antal asylsökande som Sverige tar emot har ökat under senare år, men var lika stort under krigen på Balkan. Det antal uppehållstillstånd som beviljas – och då uppstår alltid ett tidsavstånd till flyktingens ankomst till vårt land - ligger också i nivå med perioden då Balkankrigen pågick.

Figur 2 Antal asylsökande samt antal beviljade uppehållstillstånd för flyktingar och anhöriga 1990-2014

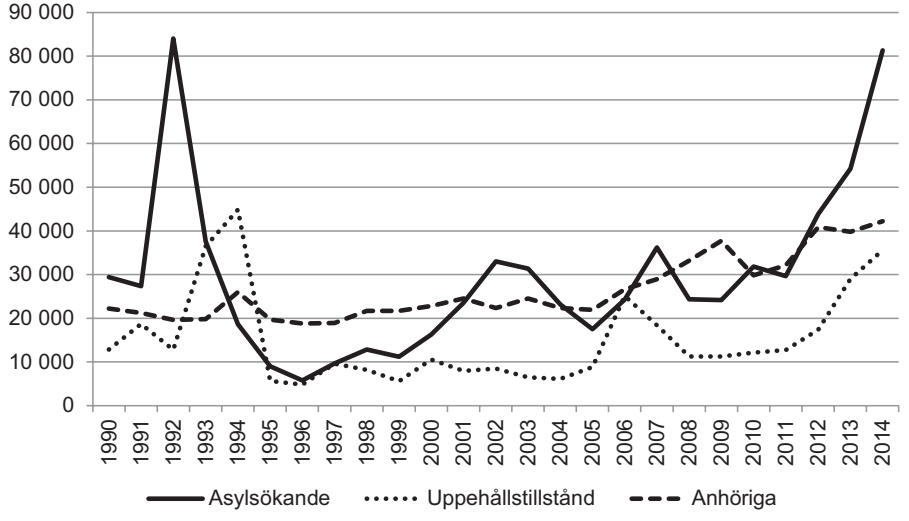

Kommentar: Statistik från migrationsverket över antal asylsökande, beviljade uppehållstillstånd för flyktingar samt för nära anhöriga. Därutöver beviljas också uppehållsstånd för studenter, adoptivbarn, arbetskraftsinvandrare samt enligt EES-avtalet, dessa redovisas dock inte här.

Flyktingströmmen till Sverige fluktuerar ganska mycket över tid, liksom de beviljade uppehållstillstånden, medan motståndet stabilt visar en långsiktigt sjunkande tendens sedan det stora flyktingströmmarna från Balkan under tidigt 1990-tal. Framgångarna för ett parti som mobiliserar på frågan om att stoppa invandringen bör således inte sökas i omvärldens förändring och den ökande migrationen i världen. Det mesta talar istället för att motstånd mot flyktingmottagning är en ståndpunkt som aktualiseras och blir politiskt viktig om någon eller några väljer att uthålligt försöka mobilisera opinionen i denna fråga (Demker 2014).

Frågor om flyktingpolitik har varit partiskiljande så länge vi har undersökt opinionsbildningen i dessa frågor. Med ett parti som på ett specifikt sätt mobiliserar just kring invandring och integration så uppfattas debatten ibland som om det bara finns två hållningar, för eller emot invandring. Så ser det emellertid inte alls ut i opinionen, partiskillnaderna består och mönstret är likartat sedan före Sverigedemokraternas inträde i riksdagen.

Figur 3 Partiernas sympatisörer och uppfattning om svensk flyktingmottagning 2011 (vänstra kolumnen) och 2014 (högra kolumnen) i procent

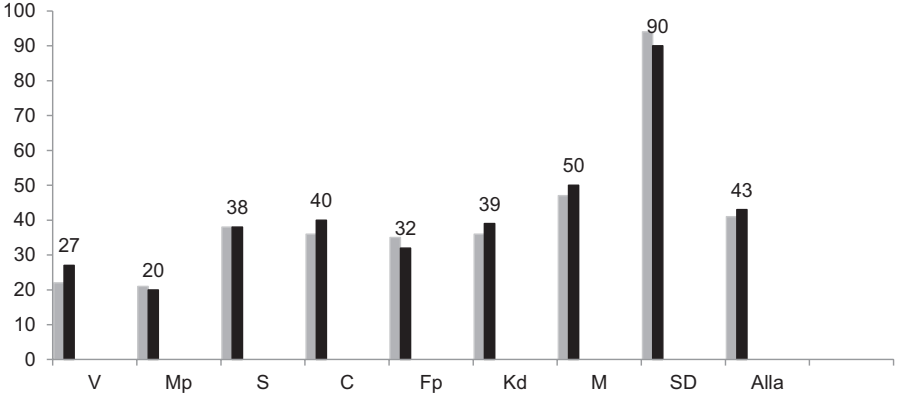

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: ”Ta emot färre flyktingar i Sverige” och svarsalternativen är mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. De redovisade talen utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Svaraspersonerna har svarat på frågan ”vilket parti tycker du bäst om idag?” Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011 och 2014.

Jämförelsen i figur 3 mellan det år (2011) då flyktingmotståndet var det lägsta uppmätta i SOM och undersökningen från 2014 visar det mönster som varit för handen sedan 1990-talet: Sympatisörer till Miljöpartiet visar svagast motstånd mot flyktingmottagning medan moderata sympatisörer är mest negativa bland de sju partier som satt i riksdagen före 2010. Men Sverigedemokraternas sympatisörer är i stort sett homogena i sin syn på flyktingmottagning, 90 procent av dem anger att förslaget att ta emot färre flyktingar är bra eller mycket bra.

Partipolariseringen i frågan om flyktingmottagning har ökat över tid trots att motståndet mot flyktingmottagning sjunkit.[2] Frågan har alltså fått ett starkare samband med partival och partisympatisörerna till ett och samma parti tycker i högre grad lika denna fråga. Det svenska partisystemet har länge varit uppbyggt kring den s k höger-vänster-skiljelinjen där frågan om statens roll i ekonomin samt graden av jämlikhet står i centrum. Ju starkare betoning av statens roll i ekonomin och av behovet av jämlikhet mellan individer desto mer vänster, ju starkare betoning på näringslivets självständighet och behovet av frihet för individen desto mer höger. Denna grundläggande skiljelinje tar sig sedan uttryck i ståndpunkter kring allt från vapenexport till förskoleklassernas storlek. Men frågan om flyktingmottagning är sedan Sverigedemokraternas inträde i riksdagen lika starkt partipolariserad som klassiska höger-vänster-frågor. I figur 4 jämförs sambandet mellan partisympati och frågan om att bedriva sjukvård i privat regi (som är en typisk s k höger-vänster-fråga) respektive frågan om flyktingmottagning.

Figur 4 Grad av partipolarisering avseende flyktingmottagning och privat sjukvård (eta-värde)

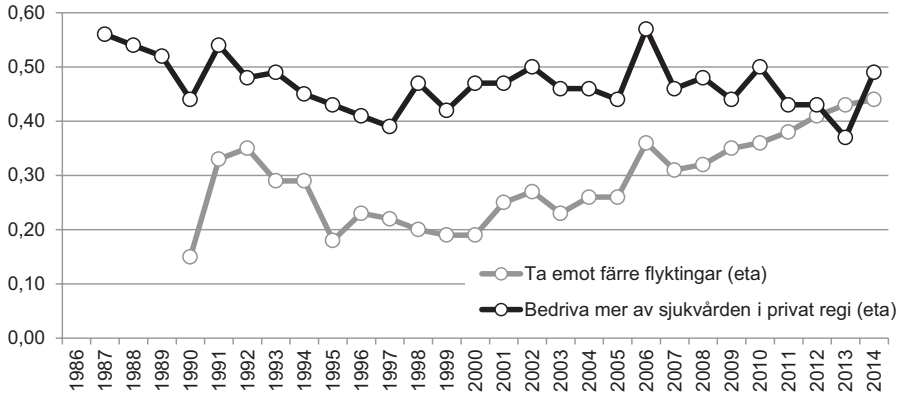

***Kommentar*:** Svarsalternativen är mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Svarspersonerna har svarat på frågan "vilket parti tycker du bäst om idag?". Graferna visar de s k eta-värdet, alltså ett mått som ställer åsiktsspridning mellan grupper av partisympatisörer i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Ju högre värde desto större partipolarisering. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2014.

Under åren sedan millennieskiftet har flyktingfrågan visat en stadigt ökande partipolarisering, vilket betyder att numera har attityden till flyktingmottagning mycket starkare samband med medborgarnas partipreferens än tidigare. Olika undersökningar och studier pekar idag på att frågor kring migration och invandring bildar en pol kring vilken nationella värden, elitmissnöje, välfärdschauvinism och auktoritära uppfattningar samlas, en pol som partipolitiskt mobiliseras av Sverigedemokraterna. (Demker 2014 kap 5) Men denna ideologiska dimension förtjänar djupare studier och är inte enbart en svensk företeelse (Jfr analyserna av det svenska partisystemet i inledningskapitlet till denna volym).

Sedan lång tid är det ett etablerat faktum att kön, ålder och utbildning, vid sidan av partisympati, är viktiga förklaringar till attityder kring flyktingmottagning. Bland kvinnor är motståndet mot flyktingmottagning generellt lägre. Bland männen anser 47 procent att det är ett bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar och bland kvinnor är den andelen 40 procent. Bland de äldre finns likaså sedan länge ett större motstånd mot flyktingmottagning än bland yngre. Bland dem över 75 år anser 49 procent att det är ett bra eller mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar medan andelen bland dem under 30 år är 38 procent.

Men utbildning är den starkaste enskilda förklaringen till åsikt om flyktingmottagning. Ju längre och högre utbildningsnivån, desto större sannolikhet att svarspersonen inte har en restriktiv attityd till flyktingmottagning. Sambandet gäller

även för andra åsikter inom migrationsområdet. (Demker 2014:115-119). Men vi vet också att utbildningsnivån i vårt samhälle ökat kraftigt över tid, när de som idag är 80-årsåldern genomförde sin grundskole-/folkskoleutbildning var det en försvinnande liten andel som hade möjlighet att gå vidare till högre studier. I den generation som föddes på 1980-talet har drygt 40 procent läst vidare på högskola eller universitet (Statistiska meddelanden UF 20 SM 1403).

Figur 5 Andel som vill ta emot färre flyktingar i Sverige i relation till ålder och utbildning (procent)

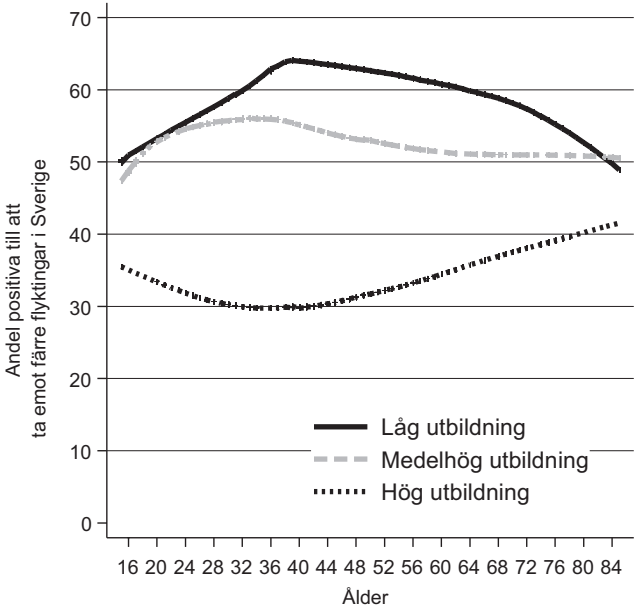

Kommentar: Figuren är baserad på en sammanslagen SOM-datamängd som idag innehåller nästan 80 000 svarande. Sambandet mellan utbildning och flyktingattityd i olika åldersgrupper redovisas med hjälp av beräkningsteknik som kallas LOWESS (locally weighted error sum of squares) för att passa de tre linjerna. Låg utbildning innebär grundskola eller folkskola, medelhög utbilning allt utöver grundskola eller folkskola men inte högskola eller universitet, hög utbildning innebär högskola eller universitet. Figuren visar den grupp som svarat att det är ett bra eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige.

Av figur 5 framgår att utbildning har den effekten bland de yngre (under 50 år) att högre utbildning minskar sannolikheten för restriktivitet till flyktingmottagande, medan högre utbildning bland de äldre istället ökar sannolikheten för en restriktiv hållning. Förutsättningarna inom olika sociala klasser för att läsa vidare på högre nivåer har varit väldigt olika under efterkrigstiden. Bland dem födda under mel-

lankrigstiden (fram till 1939) har en avsevärt mindre andel studier på högskola eller universitet även oavsett social klass. För dem födda under och efter andra världskriget öppnades möjligheten till högre studier för betydligt bredare grupper dels genom en kraftig ökad utbyggnad av de statliga högskolorna under 1960-talet och dels genom att antal utbildningsreformer. Den sociala snedrekryteringen har minskat under efterkrigstiden men är idag fortfarande stark (Statistiska meddelanden UF 20 SM 1403, SOU 1993:85). Sambandet mellan utbildning och social klass å ena sidan och åsikt om flyktingar och invandrare är komplext (Demker 2014 kap 4). Forskningen inom området talar för att synen på flyktingmottagning och invandring är en del av en större verklighetsbild, en bild som också innefattar misstro mot samhällsinstitutioner och missnöje med den egna livssituationen (Jfr Jesper Strömbäcks, Lennart Weibulls och Sören Holmbergs kapitel i denna volym). Med fortsatt social snedrekrytering och en ökad andel unga som genomgår högre utbildning förstärks troligen polariseringen i migrationsfrågor mellan högre och lägre utbildade (Stubager 2009).

Sverigedemokraternas sympatisörer har en uppfattning som skiljer sig kraftigt från alla övriga partiers sympatisörer i just frågan om flyktingmottagning (figur 3). Men även i andra frågor som berör invandring har de sverigedemokratiska sympatisörerna en avvikande profil.

Tabell 1 Sverigedemokraternas sympatisörers ställningstaganden till tre invandringspolitiska påståenden (procent)

	Alla	SD-sympatisörer
”Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden”	37	82
”Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här”	64	34
”Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring”	60	93

Kommentar: Svarsalternativen var Helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt, helt felaktigt samt vet ej. Den redovisade andelen är de som svarat helt eller delvis riktigt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Som framgår av tabell 1 är Sverigedemokraternas sympatisörer avsevärt mer negativa än övriga till invandring överhuvudtaget – dubbelt så många bland Sverigedemokratiska sympatisörer anser invandring vara ett hot, hälften så många stödjer invandrares religionsfrihet och misstron mot medierna rapportering kring invandring är kompakt. Också i bedömningen av den politiska och ekonomiska utvecklingen skiljer sig de sverigedemokratiska sympatisörerna från de flesta andra

partisympatisörer. Bland Sverigedemokraternas sympatisörer anser endast 11 procent att utvecklingen i Sverige går ”åt rätt håll” jämfört med 37 procent bland övriga partiers sympatisörer.[3]

Sverigedemokraterna som parti har idag passerat en etableringströskel genom att ta plats för en andra mandatperiod i riksdagen. Partiet har en mobiliserad grupp sympatisörer och en lika hög andel övertygade anhängare som t ex Socialdemokraterna (24 resp 25 procent av anhängarna anser sig mycket övertygade) vilket understryker att partiet etablerat sig i den svenska väljarkåren. Partiets sympatisörer har dock en verklighetsbild som på ett markant sätt skiljer dem från övriga partisympatisörer. Framför allt har de en jämfört med övriga extremt kritisk hållning både till invandring och invandrare (Jfr Sandberg och Demker 2014 tabell 3 och 4).

Även om inte riktigt alla Sverigedemokraternas sympatisörer tycker att det är ett bra förslag att minska flyktingmottagningen (90 procent) så är andelen sverigedemokratiska sympatisörer jämförelsevis hög bland dem som är allra mest kritiska. I den grupp som anser det vara ett mycket bra förslag att ta emot färre invandrare anser sig 34 procent vara Sverigedemokratiska sympatisörer och partiet är därmed det populäraste i den gruppen. Men 23 procent av de mest kritiska föredrar också Moderaterna och lika många Socialdemokraterna. Övriga partier kommer långt efter.

Tabell 2 De allra mest flyktingmottagningskritiskas ställningstaganden till ett antal påståenden om samhällsutvecklingen (procent)

	Alla	Mest kritiska
”Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden”	37	80
”Invandrare i Sverige ska fritt kunna utöva sin religion här”	64	38
”Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring”	60	86
Förtroende för svenska politiker	43	20
Minska offentliga sektorn	22	33
Utträde ur EU	21	41
Sänka skatterna	38	54
Sänka alkoholskatten	17	28

Kommentar: Gruppen utgörs av dem som svarat att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige. Svarsalternativen för de första tre påståendena var helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt, helt felaktigt samt vet ej. Den redovisade andelen är de som svarat helt eller delvis riktigt. Svarsalternativen för de fem nedre var mycket respektive ganska stort förtroende och mycket respektive ganska litet förtroende samt mycket resp ganska bra förslag samt mycket respektive ganska dåligt förslag. Den redovisade andelen är de som svarat mycket eller ganska stort förtroende samt mycket eller ganska bra förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

De allra starkaste flyktingmotståndarna har också i andra politiska frågor en profil som skiljer dem från övriga. Gruppen mest flyktingkritiska har avsevärt mycket lägre förtroende för svenska politiker än genomsnittet. De vill också minska den offentliga sektorn och lämna EU i större utsträckning än övriga samt vill sänka både inkomstskatter och skatt på alkohol i högre grad än övriga.

Att gruppen som är mest kritisk till flyktingmottagning också anser att invandring är ett problem i vårt eget land är inte oväntat. I den mest kritiska gruppen (de som svarar att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar) anser nästan alla att invandring utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden och att svenska medier undanhåller problem med invandringen. En avsevärt lägre andel än genomsnittet stödjer också invandrares religionsfrihet.

Invandring och migration har blivit en allt viktigare samhällsfråga och den ligger nu på tredje plats (se inledningskapitlet i denna bok). Bland dem som spontant nämner immigration (i bred mening) som en viktig samhällsfråga är det också vanligare att ha en intensiv åsikt, alltså att svara något av alternativen ”mycket bra” eller ”mycket dåligt” på frågan om flyktingmottagning (figur 6).

Figur 6 Åsiktsförekomst och intensitet bland dem som nämner respektive inte nämner immigration som viktig fråga eller samhällsproblem

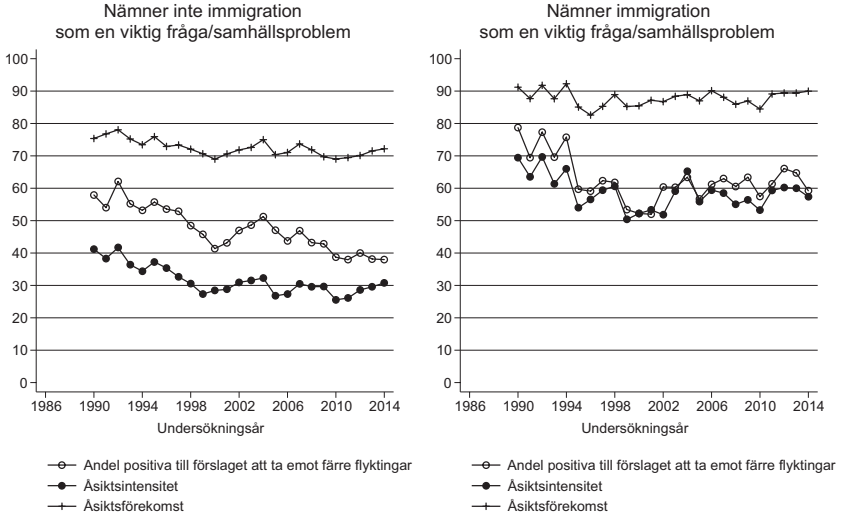

Kommentar: Svarsalternativen är mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Svarspersonerna har fått ange tre viktiga samhällsproblem. Åsiktsförekomst innebär andelen som svarat bra eller dåligt (ej varken eller) på frågan om flyktingmottagning, åsiktsintensititet innebär andelen som svarat *mycket* bra respektive *mycket* dåligt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2014.

Bland dem som nämner immigration som ett viktigt samhällsproblem har sedan mitten av 1990-talet andelen negativa till flyktingmottagningen legat högre än hos dem som inte nämner immigration. Men samtidigt är det även bland dem som spontant nämner immigration som viktigt samhällsproblem en lägre andel (ca 60 procent) som är negativa till flyktingmottagning än t ex bland Sverigedemokraternas sympatisörer (ca 90 procent). Att anse immigration vara ett viktigt samhällsproblem är således inte självklart liktydigt med att vara negativ till flyktingmottagning.

Det svenska partisystemet har förändrats genom Sverigedemokraternas mobilisering och inträde i riksdagen. Redan när Miljöpartiet (1988) och sedan Kristdemokraterna (1991) kom in i och sedan blev etablerade i det svenska partisystemet utmanades vänster-höger-skiljelinjen i svensk partipolitik. Men dessa båda partier fann istället en plats i det befintliga partisystemet, på var sin sida om mitten. Genom alliansregeringens bildande 2006, där fyra borgerliga partier med olika placering på vänster-höger-skalan blev en enda aktör, flyttades tyngden i partisystemet mot mitten. Med en krisande socialdemokrati som fortsatte att söka sig mot mitten av partisystemet förändrades också dynamiken mellan partierna. Stora och särskiljande politiska frågor mellan partierna tenderade därmed att bli andra än de traditionella vänster-höger-frågorna. In i svensk politik kom på allvar den kulturellt baserade politiska dimensionen mellan liberala och auktoritära värden.[4] Den dimensionen är en avgörande förutsättning för Sverigedemokraternas politiska mobilisering och därmed för att politiska frågor kring migration skall bli tydligt partiskiljande och i förlängningen också avgörande för väljarnas val av parti.

Sveriges politiska karta kan vara på väg att ritas om, från en förvånansvärt uthållig endimensionell partikonkurrens mellan vänster och höger där varje ny aktör måste hitta sin plats för att nå framgång, till en tvådimensionell konkurrens där tidigare demobiliserade ideologiska värden kring nation, familj och tradition utgör en utmaning för de ”gamla” partierna. Det svenska flerpartisystemet är starkt nog för en sådan förändring, men blockpolitiken med sina två tydliga alternativ har knappast någon framtid i en sådan partikonkurrens.

Noter

1 Förändrad befolkningssammansättning i Sverige, alltså den ökande andelen utrikes födda under perioden 1990-2014, har inte haft någon betydelse för den sjunkande trenden i flyktingmotståndet. Se vidare Demker 2014:92-93.

2 Någon ökad åsiktsspridning eller polarisering i svaren på frågan om flyktingmottagning finns dock inte. Demker 2014:90-91.

3 Även Vänsterpartiets sympatisörer är lika missnöjda (12 procent) som Sverigedemokraternas, medan Folkpartiets sympatisörer är mest nöjda med utvecklingen i Sverige (48 procent).

[4] Kallas i anglosaxisk litteratur GAL-TAN som står för Green-Alternative-Libertarian mot Traditional- Authoritarian-Nationalist. Se vidare Hooghe, Marks och Wilson 2002.

Referenser

Demker, Marie (2014) *Sverige åt svenskarna. Motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige.* Atlas Akademi: Stockholm.

Eriksson, Robert och Jan O. Jonsson *Ursprung och utbildning: social snedrekrytering till högre studier: huvudbetänkande av Utredningen om den sociala snedrekryteringen till högre studier* Statens Offentliga Utredningar 1993:85: Stockolm.

Hooghe, Lisbeth, Gary Marks och Carole J. Wilson (2002) Does left/right structure party positions on European Integration? *Comparative Political Studies* vol 35, no 8 s 965-989.

Sandberg, Linn och Marie Demker (2014) ”Starkare oro för främlingsfientlighet än för invandring” i Annika Bergström och & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal.* Göteborgs universitet: SOM-institutet, Göteborg.

Statistiska Meddelanden (2014) *Universitet och högskolor Högskolenybörjare 2013/14 och doktorandnybörjare 2012/13 efter föräldrarnas utbildningsnivå* UF 20 SM 1403 Utkom 16 december 2014. Sveriges Officiella Statistik: Statistiska Centralbyrån och Universitetskanslersämbetet: Stockholm.

Stubager, Rune (2009) Education-based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict. *European Journal of Political Research* vol 48, no 2 s 204-233.

UPPFATTNINGAR OM RASISM[1]

JACOB SEVERIN OCH MIKAEL HJERM

”Det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person” (1 kap. 2 § femte stycket regeringsformen)

Det borde egentligen vara enkelt. Ingen människa ska utestängas på grund av sitt kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etniska tillhörighet, religion, sexuella läggning eller ålder etcetera. Även om det framstår som självklart existerar det stora problem i samhället, som bottnar i olika former av intolerans. Dessa problem förekommer trots att samhället är överens om att intoleranta beteenden inte är förenliga med den demokratiska normen.

Detta kapitel kommer att relatera till intolerans på ett generellt plan. Vi ska dock låta ljuset falla på en särskild sida av intoleransen i samhället, nämligen *rasism*. Intolerans och rasism har givetvis flera gemensamma nämnare. Vår utgångspunkt är dock att intolerans vare sig börjar eller slutar med rasism och vice versa.

Om vi helt fokuserar på rasism kan vi konstatera en sak: förståelsen av vad som skall benämnas som rasism har förändrats över tid. Detta resonemang kan sättas i relation till att ”rasismen är föränderlig, kan ta sig flera uttryck, kläs i olika argument och verka på olika samhälleliga nivåer och arenor” (Jämte 2013:26). Det går att tala om att rasism kan uppfattas olika av olika personer.

Den här studien ska koncentrera sig på just detta ämne, det vill säga hur individer uppfattar rasism och hur dessa uppfattningar eventuellt skiljer sig åt. Vi ska studera uppfattningen huruvida rasism överhuvudtaget existerar, men även uppfattningar om vilken eller vilka grupper som utsätts för rasism. Ambitionen är inte att slå fast vare sig vad rasism är eller sättet som rasism uttrycks, utan enbart att studera hur människor uppfattar begreppet och fenomenet.

Uppfattningar om rasism

Det går att analysera rasism på många sätt – både som begrepp och fenomen. Men i detta kapitel ska vi som sagt fokusera på hur rasism uppfattas. Varför är detta ett intressant studieområde? Svaret är bland annat att vår uppfattning av rasism får konsekvenser. Philomena Essed (1991) menar till exempel att människor som systematiskt utsätts för rasism, har en annorlunda uppfattning om rasismens utbredning, än de personer som sällan eller aldrig utsätts för rasism. Joe Feagin och Mel

Severin, Jacob & Hjerm, Mikael (2015) Uppfattningar om rasism i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Sikes (1994) argumenterar för att majoritetsbefolkningen i samhället uppfattar rasism som mindre förekommande jämfört med vad olika minoritetsgrupper gör. Detta bidrar enligt forskarna till problem när det ska utformas åtgärder för att motverka rasismen i samhället.

Hur människor uppfattar rasism befinner sig heller inte i ett vakuum. Detta illustreras tydligt med de empiriska belägg som pekar på att uppfattningar av rasism påverkar hur vi ser på olika samhällsinstitutioner. Det yttrar sig till exempel på så sätt att uppfattningar huruvida det existerar rasism i sjukvården, har en stark självständig effekt på förtroendet för den givna vårdinstitutionen (Adegbembo, Tomar, & Logan, 2006). Det finns därför goda grunder för att studera människors uppfattning om rasism.

För att undersöka svarspersonernas uppfattning av rasism formulerade vi följande fråga till respondenterna i 2014 års SOM-undersökning: ”finns det enligt din mening någon eller några grupper som utsätts för rasism i Sverige?” [2]

Svaret på ovanstående fråga är givetvis jakande. Samtidigt vet vi att rasism som fenomen har yttrat sig på skilda sätt i historien. Därtill råder det ingen samhällelig konsensus kring rasismbegreppets innebörd. Vissa fokuserar på individuella förklaringsmodeller medan andra åberopar strukturella dito. Och ibland syntetiseras de två perspektiven. Detta medför att sättet som individer förhåller sig till rasism varierar i både tid och rum. Det får även följden att individer relaterar till rasism som begrepp och fenomen på olika vis.

Hur respondenterna svarar på frågan om det finns någon eller några grupper som utsätts för rasism illustreras i form av ett cirkeldiagram (se figur 1). Till denna fråga ställdes även en öppen följdfråga, där de som svarat ”ja” fick ange vilken eller vilka grupper som de anser vara utsatta för rasism. Svaren på denna följdfråga analyseras längre fram i kapitlet.

Totalt svarar 55 procent ”ja” på frågan att det finns grupper som utsätts för rasism. Endast en minoritet, 10 procent, svarar ”nej”. Ungefär var tredje respondent (35 procent) svarade ”ingen uppfattning”.

Om vi beaktar ”ingen uppfattning” som ett icke-svar och exkluderar dessa från analysen ökar naturligtvis andelen som svarat såväl ja som nej. Utfallet blir då att 85 procent svarar ”ja” och 15 procent svarar ”nej”. Slutsatsen är oavsett att en majoritet av svenska folket uppfattar rasism som en realitet i samhället. Samtidigt kan resultatet problematiseras: det faktum att 35 procent svarar ”ingen uppfattning” lyfter frågan i vilken utsträckning vissa grupper i samhället tar del av exempelvis nyhetsrapportering om rasism.

I 2013 års nationella SOM-undersökning ställdes en liknande fråga. Då gällde det dock inte huruvida grupper utsätts för rasism, utan om det finns grupper som ofta utsätts för våld, hot eller trakasserier. Svarsfördelningen mellan dessa båda mättillfällen påminner om varandra, detta trots att frågorna till viss del avser att mäta uppfattningar om skilda sorters negativa fenomen. Även om svarsfördelningarna liknar varandra, skiljer sig nivåskattningarna åt en aning. I 2013 års mätning

svarade 49 procent ”ja”, 11 procent svarade ”nej” och 40 procent svarade ”ingen uppfattning (se Severin & Demker 2014). Eventuellt är det aningen enklare att uttrycka en åsikt om huruvida olika grupper utsätts för rasism än om våld, hot eller trakasserier.

Figur 1 Svenska folkets svar på frågan om det finns några grupper i samhället som ofta utsätts för rasism (procent)

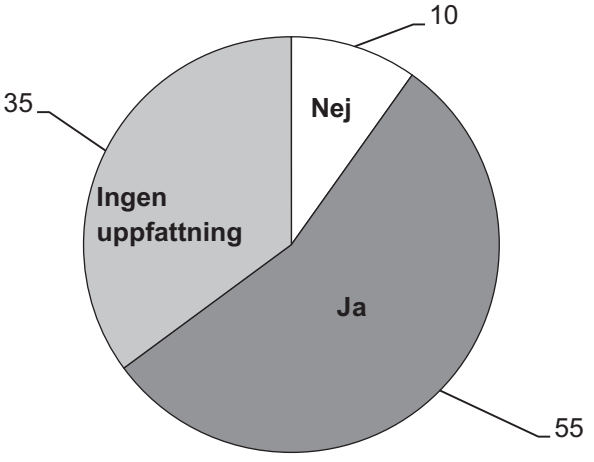

Kommentar: Frågan lyder: *Finns det enligt din mening någon eller några grupper i det svenska samhället som ofta utsätts för rasism?* Följande svarsalternativ använder: *nej*, *ja*, *ingen uppfattning*. Det totala antalet svar uppgår till 1 655.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Nästa steg är att diskutera och analysera hur svaren skiftar beroende på olika faktorer. Detta görs först genom en teoretisk genomgång som sedan övergår i en fortsatt analys av enkätsvaren.

Ett potpurri av teori – vad säger forskningen?

För att undersöka människors uppfattningar om rasism, ska den här studien ta hjälp av teorier som i andra sammanhang används för att studera främlingsfientlighet och intolerans. Vi ska senare använda de teoretiska utgångspunkterna för att identifiera vilka faktorer som analysen ska grunda sig på.

Vi börjar med att tala om teoretiska förklaringsmodeller. Vi identifierar tre teorier som särskilt betydelsefulla: personlighetsteorier, teorier om socialt lärande samt grupphotsteori.

Personlighetsteori förklarar främlingsfientlighet med referens till genetiska, eller åtminstone stabila, personlighetsegenskaper. Tilltro till auktoriteter anses till exempel vara en faktor som samvarierar med intolerans (Adorno m.fl. 1982 [1950]). Teorier om *socialt lärande* förklarar intolerans genom att fokusera på inlärningsprocessen av attityder och beteende i unga år där dylika attityder och beteenden lärs från föräldrar, kompisar och det omgivande samhället. När det gäller forskning om främlingsfientlighet används ofta teorier om socialt lärande inom ramen för så kallade symboliska teorier (Kinder & Sanders 1996; Meertens & Pettigrew 1997; Sears m.fl. 1997; Henry & Sears 2002; Sears & Henry 2003). Denna teoribildning antar att rasism och främlingsfientlighet kan härledas utifrån föreställningar om vad olika grupper förtjänar eller hur de förväntas vara och agera. *Grupphotsteori* (Blumer 1958; Blalock 1967) förklarar negativa attityder och beteenden genom kampen om knappa resurser där majoritetsbefolkningen uppfattar minoritetsbefolkningen, eller invandrare, som ett hot mot deras ekonomiska eller kulturella position i samhället. Detta leder i sin tur till främlingsfientlighet.

Om vi lägger diskussionen om teoretiska förklaringsmodeller åt sidan och fokuserar på vad vi vet om intolerans och främlingsfientlighet kan vi konstatera följande: vi vet väldigt mycket eftersom forskningsfältet existerat så länge och förklaringsfaktorerna är på många sätt universella.

En av de viktigaste prediktorerna på intolerans är utbildning (Smith 1981; Hjerm 2001; Coenders & Scheepers 2003). I allmänhet gäller att ju högre utbildning en individ har desto mindre sannolikt är det att denne är främlingsfientlig. Framför allt är skillnaderna relativt stora mellan de som har universitetsutbildning och de som inte har det. Intressant nog vet vi inte exakt varför högre utbildning minskar främlingsfientligheten. Det finns fyra tänkbara orsaker:

Självurval, med andra ord att de personer som stannar i skolan längst och tar högre examina är personer som redan från början hyser toleranta attityder. Ny forskning antyder också att detta kanske är den största förklaringen till skillnader i toleranta attityder mellan hög och lågutbildade (Bram & Sarrasin 2015). Mer forskning behövs dock innan denna slutsats är säker.

Kognitiv utveckling. När studenter bedriver universitetsstudier och tar högre examina utvecklar de kognitiva färdigheter av högre ordning, som abstrakt tänkande och förmåga att analysera komplicerade fenomen. Studenter är därför mindre benägna att förlita sig på stereotyper och alltför enkla förklaringar, vilket leder till att de också är mindre benägna att ogilla människor bara för att de uppfattas höra till en ”främmande” grupp.

Socialisation. Utbildningssystemet är delvis ansvarigt för barns socialisation och eftersträvar därför att lära ut grundläggande sociala värden, vilka kan omfatta jämlikhetssträvan, social rättvisa och respekt för etnisk mångfald som sådan. Forskningen visar att utbildning specifikt fokuserad på mångkulturalism och andra teman relaterade till främlingsfientliga attityder är effektiv när det gäller

att minska förekomsten av sådana attityder. Vi vet alltså att det är möjligt att lära elever tolerans genom avsiktliga ansträngningar i skolan (Ajzen & Fishbein 2005).

Social responsivitet. Det innebär att personer med högre utbildning inte nödvändigtvis värdesätter mångfald eller social rättvisa, men likväl har lärt sig att vara försiktiga med att uttrycka intolerans. En önskan om social acceptans fungerar alltså som motiv för att inte uppträda fördomsfullt. Tidigare forskning har funnit att de tre första mekanismerna har en viss förklaringskraft, medan det endast finns begränsat empiriskt stöd för hypotesen om social responsivitet (Ajzen & Fishbein 2005).

Även socioekonomisk position har betydelse för främlingsfientliga attityder (Federico & Sidanius 2002; Harvey & Bourhis 2012). Enligt grupphotsteorin är främlingsfientlighet en reaktion på ett upplevt hot från en främmande grupp. Reaktionen beror enligt teorin på konkurrens mellan olika grupper om knappa resurser som politisk makt, jobb eller sociala förmåner.

En annan faktor av betydelse är ålder. Forskningen visar generellt att främlingsfientligheten är något större i de äldsta åldersgrupperna (Case m.fl. 1989; Hjerm 2001; Henry & Sears 2009). En förklaring är att individuella attityder tenderar att vara ganska stabila genom livet och att den äldre generationen i allmänhet har samma attityder i dag som de hade när de var unga.

Forskning har belagt att det finns ett visst samband mellan kön och intolerans. Detta yttrar sig som att kvinnor och flickor ofta är mindre intoleranta än män och pojkar (Löwander 2010; Strabac & Listhaug 2008). Resultatet från tidigare studier pekar på att det kan bero på en chauvinistisk syn på normalitet. Detta synsätt antas komma från ”en kombination av svag social ställning och otrygghet eller alienation” (Löwander 2010:65).

En annan grupp av förklaringsfaktorer utgörs av andra attityder och ideologiska föreställningar. Två av de viktigaste föreställningarna är nationalism och konservatism där såväl nationalistiska (Hjerm 2004) som konservativa individer (Bobo 1991; Sears m.fl. 1997) tenderar att vara mer främlingsfientliga än de som inte är nationalistiska eller konservativa.

Olika grupper har olika uppfattning

Svenska folkets uppfattning i frågan om det finns några grupper som ofta utsätts för rasism presenterades deskriptivt i figur 1. Analysen fortsätter nu med en nedbrytning av dessa svar i mindre grupper (se tabell 1). Nedbrytningen görs utifrån tidigare presenterade teoretiska utläggning. De faktorer som tas i beaktning är kön, ålder, utbildningsnivå, placering på vänster-höger-skalan och politiskt intresse samt boendeort och subjektiv familjeklass.

Tabell 1 Svenska folkets svar på frågan om det finns några grupper i samhället som ofta utsätts för rasism (procent)

	nej	ja	ingen uppfattning	summa procent	antal svar
Samtliga	10	55	35	100	1 655
Kön					
kvinna	8	58	34	100	865
man	12	51	37	100	786
Ålder					
16–29 år	10	67	23	100	224
30–49 år	10	58	32	100	450
50–64 år	8	56	36	100	476
65–85 år	10	47	43	100	503
Utbildning					
låg utbildning	14	31	55	100	258
medellåg utbildning	11	48	41	100	487
medelhög utbildning	9	61	30	100	388
hög utbildning	6	71	23	100	496
Vänster-höger-placering					
klart till vänster	4	75	21	100	200
något till vänster	7	60	33	100	387
varken till vänster eller till höger	12	44	44	100	449
något till höger	10	55	35	100	408
klart till höger	15	54	31	100	180
Politiskt intresse					
inte alls intresserad	13	34	53	100	299
inte särskilt intresserad	11	44	45	100	775
ganska intresserad	9	57	34	100	491
mycket intresserad	9	74	17	100	79
Boende					
ren landsbygd	12	46	42	100	255
mindre tätort	15	47	38	100	326
stad eller större tätort	8	57	35	100	773
Stockholm, Göteborg eller Malmö	6	68	26	100	271
Familjeklass					
arbetarhem	10	48	42	100	651
jordbrukarhem	14	38	48	100	64
lägre tjänstemannahem	8	63	29	100	547
högre tjänstemannahem	8	72	20	100	151
företagarhem	11	56	33	100	133

Kommentar: Frågan lyder: *Finns det enligt din mening någon eller några grupper i det svenska samhället som ofta utsätts för rasism?* För att undersöka om de observerade sambanden är statistiskt säkerställda har även ett antal Pearsons Chi2-tester utförts. På så sätt får vi en bild över sannolikheten att vi på grund av slumpen skulle observera ett samband i vår urvalsgrupp, trots att det inte finns något samband i den stora populationen. Samtliga sambandstester indikerar dock att de observerade sambanden inte är orsakade av slumpen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Som vi såg i figur 1 (se ovan) svarar totalt 55 procent ”ja” på frågan att det finns grupper som utsätts för rasism. Endast en tiondel av respondenterna svarar nekande på denna fråga. Totalt svarar 58 av kvinnorna ”ja” på frågan, medan motsvarande andel bland männen uppgår till 51 procent.

Analysen påvisar en tydlig skillnad mellan de studerade åldersgrupperna. Andelen i åldersgruppen 16–29 år som svarat att det existerar rasism uppgår till 67 procent. För åldersgruppen 65–85 år är motsvarande andel 47 procent. Skillnaden mellan yngre och äldre är därmed hela 20 procentenheter. Värt att notera är dock att det inte existerar någon skillnad utifrån ålder när det gäller vilka som svarat ”nej”. Däremot väljer äldre svarspersoner ”ingen uppfattning” i högre utsträckning än yngre svarspersoner.

Vi kan även se en tydlig skillnad av svar utifrån vänster-högerskalan. Sjuttiofem procent av de svarspersoner som placerar sig klart till vänster, har svarat ”ja” på frågan. För kategorin klart till höger är andelen lägre (54 procent). Lägst är dock andelen för de personer som placerar sig i mitten, 44 procent. Vi kan därmed tala om en viss kurvlinjäritet i hur svaren fördelar sig utefter vänster-höger-skalan, det vill säga att svarsfördelnigen grafiskt tar sig formen av ett ”U” men med en tydlig slagsida åt vänster.

En av de största skillnaderna återfinns mellan gruppen som svarat att de inte alls är intresserade av politik (34 procent) och de som är mycket intresserade av politik (74 procent). Svarsmönstret att politiskt medvetna har enklare att formera en åsikt kan bland annat kopplas till att dessa personer är mer kognitivt rustade i specifika enkätsituationer (Zaller, 1992). Det indikerar även det allmänna behovet av att människor intresserar sig för frågan som sådan. Dagsaktuella händer som rör rasism höjer medvetandet kring frågan på ett mer generellt plan.

Även boendeort och subjektiv familjeklass är av betydelse för att svara ”ja” på frågan att det finns grupper som utsätts för rasism. Individer som bor i Sveriges tre största städer svarar i högre utsträckning att grupper utsätts för rasism, än individer som bor i mindre städer eller på landsbygden. Den högsta uppmätta andelen som svarat ”ja” återfinns bland de svarspersoner som kategoriserar sitt hem som ett högre tjänstemannahem (72 procent). Lägst är andelen bland de som tillhör ett jordbrukarhem (38 procent svarade ja). Eventuellt är detta delvis en konsekvens av att rasismen är mindre synlig på landsbygden än i större städer.

För att fördjupa analysen och studera de olika faktorernas betydelse genomförde vi även en serie logistiska flervariabelanalyser.[3] Det kan till exempel tänkas att personer som är politiskt intresserade även är högt utbildade och så vidare. Resultaten visar dock att effekterna från både ålder och utbildning är starka och signifikant skilda från noll. Detta gäller under kontroll för övriga variabler. Därutöver visade det sig även att politiskt intresse och vänster-höger-skalan gav signifikanta och starka effekter, under kontroll för övriga faktorer.

Slutsatsen är att vi på ett allmänt plan, kan konstatera att individers uppfattning om rasism, skiljer sig åt. Även om en majoritet understryker rasismens existens

råder det ingen enighet i frågan. Detta är egentligen inte särskilt förvånande, utan ligger helt i linje med de tidigare presenterade teoretiska utgångspunkterna. Som exempel visar sig betydelsen av utbildning var av stor vikt, vilket är helt i linje med de teorier som säger att individer med högre examina har en högre medvetenhet i frågor rörande intolerans rent generellt. Även nedbrytningen utifrån ålder gav upphov till intressanta skillnader. De olika ålderskategoriernas svar går att sätta i relation till teorier om formativa generationserfarenheter. Vi kan i detta sammanhang ställa oss frågan om olika ålderskohorter lägger olika innebörd i själva ordet ”rasism” och därför även analyserar förekomsten av fenomenet olika?

Vilka grupper utsätts för rasism?

Nästa steg är att undersöka *vilken* eller *vilka grupper* svarspersonerna anser vara mest utsatta för rasism. Vi lät ställa en öppen följdfråga till de personer som svarade ”ja” på frågan att det existerar utsatta grupper i det svenska samhället. Svarspersonerna fick själva ange vilken eller vilka grupper de uppfattar som utsatta för rasism. De nio mest nämnda grupperna presenteras i tabell 2.[4]

Tabell 2 Svenska folkets svar på frågan vilken eller vilka grupper som ofta utsätts för rasism (procent)

	andel som nämnt gruppen	antal som nämnt gruppen
romer	37	400
invandrare	25	268
mörkhyade	14	155
muslimer	8	89
judar	5	59
svenskar	5	52
afrosvenskar	5	49
hbt-personer	3	29
samer	2	23

Kommentar: Frågan lyder: *Finns det enligt din mening någon eller några grupper i det svenska samhället som ofta utsätts för rasism?* De som svarade ”ja” på frågan ombads även nämna vilken/vilka grupper. Grupperna kodades manuellt utefter ett på förhand bestämt kodschema. Gruppen ”hbt-personer” består av de som nämnt gruppen som helhet eller de som nämnt antingen homosexuella, bisexuella eller transpersoner. Gruppen ”invandrare” består enbart av de som återgett denna grupp. Andra grupper såsom ”muslimer”, ”afrosvenskar” och så vidare har konsekvent kodats till egna grupper. Gruppen romer är kodad utifrån de som svarat ”romer”, ”zigenare”, ”resande” eller ”tiggare” som en utsatt grupp. Antalet som svarade ”tiggare” uppgår till 38 personer. De personer som svarat ”ja” eller ”nej” på den inledande frågan ingår i svarsbasen (totalt 1 074 respondenter).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Den grupp som oftast nämns som utsatt för rasism är romer, 37 procent av svarspersonerna angav gruppen. Totalt svarade 25 procent att invandrare är utsatta för rasism och 14 procent svarade att människor med mörk hudfärg utsätts för rasism. Denna kategori är kodad utifrån en stor mängd olika svar såsom ”mörkhyade”, ”svarta”, ”människor med mörk hudfärg” och så vidare. Dessa svar är intressanta eftersom de knyter an till uppfattningen att hudfärg utgör en tydlig grund för utsatthet för rasism.

Totalt svarar 8 procent svarade att muslimer utsätts för rasism. Det är en lika stor andel (fem procent) som svarar att judar är utsatta för rasism, som svarar att svenskar är utsatta för rasism.

Det kan te sig märkligt att så små andelar svarar att såväl judar som muslimer är utsatta för rasism. Eventuellt beror det på att de rasistiska attityder, beteenden och strukturer som möter dessa grupper, snarast kategoriseras som antisemitism respektive islamofobi i människors medvetande.

Det faktum att fem procent svarar att svenskar är utsatta för rasism kan sättas i relation till diskussionen om *omvänd rasism*, det vill säga att ”majoriteten” i samhället utsätts för rasism av en minoritet. Omvänd rasism kallas ibland för ”svenskfientlighet”, vilket är ett ofta använt begrepp inom främlingsfientliga grupperingar (se även Strömbäcks kapitel i denna bok).[5]

Det är även fem procent av respondenterna som svarar att afrosvenskar utsätts för rasism. Detta kan ses som en i sammanhanget liten andel. Vi vet nämligen att afrosvenskar utsätts för olika former av våld, hot och trakasserier. Brottsförebyggande rådets rapport med statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv, visar till exempel att det under 2013 anmäldes 980 hatbrott med afrofobiska motiv (Brå, 2014).

Att en så liten andel svarar att afrosvenskar utsätts för rasism, beror eventuellt på att denna grupp finns representerad i andra svar från respondenterna, till exempel bland svaren som anger ”mörkhyade” eller ”invandrare”. Om så är fallet kan det ses som en intäkt för att uppfattningar om rasism befinner sig i ett relativt svårnavigerat landskap.

Vår analys visar vidare att tre procent anger hbt-personer som utsatta för rasism och att två procent svarar att samer är utsatta för rasism.

Uppfattningarna om vilka som utsätts för rasism, ringar in en sorts medvetenhet kring frågor kopplade till intolerans och diskriminering. Om vi hade frågat om något annat hade med stor säkerhet andra grupper nämnts. Som exempel visade det sig, att när vi ställde en motsvarande fråga om vilka grupper som utsätts för våld, hot eller trakasserier, så svarade flest personer invandrare, följt av hbt-personer, kvinnor, romer respektive barn och ungdomar (se Severin & Demker 2014).

Nästa steg i analysen är att bryta ner redovisningen från tabell 2 i mindre svarsenheter. Nedbrytningen görs i enlighet med de förklaringsfaktorer som presenterades tidigare i kapitlet. För att garantera kvaliteten i analysen, gjordes ett urval utifrån att minst 50 svarspersoner måste ha angett gruppen.

Tabell 3 Andel omnämnanden i olika grupper för de sex grupper som oftast nämns av svenska folket som utsatta för rasism (procent)

	romer	invandrare	mörkhyade	muslimer	judar	svenskar
Kön						
kvinnor	41	26	16	7	4	3
män	33	24	13	8	7	7
Ålder						
15–29 år	29	27	19	13	1	6
30–49 år	33	27	15	9	4	7
50–64 år	39	24	11	7	8	5
65–85 år	45	23	15	4	7	2
Utbildning						
låg utbildning	34	12	10	3	3	4
medellåg utbildning	33	22	17	5	2	7
medelhög utbildning	38	26	14	10	5	5
hög utbildning	41	31	15	10	9	3
Vänster-höger						
klart till vänster	47	31	26	15	6	1
något till vänster	39	24	20	8	5	6
varken till vänster eller till höger	31	21	12	4	4	4
något till höger	40	26	10	8	7	6
klart till höger	30	24	5	7	6	6
Politiskt intresse						
inte alls intresserad	30	24	3	2	3	3
inte särskilt intresserad	32	24	13	5	3	5
ganska intresserad	40	26	14	8	6	4
mycket intresserad	38	25	18	12	9	7
Boendeort						
ren landsbygd	28	26	13	3	3	5
mindre tätort	32	22	14	5	5	2
stad eller större tätort	40	26	13	8	5	5
Stockholm, Göteborg eller Malmö	44	24	19	13	8	6
Familjeklass						
arbetarhem	35	23	13	6	2	7
jordbrukarhem	15	30	3	3	0	18
lägre tjänstemannahem	41	24	19	9	7	3
högre tjänstemannahem	44	31	14	11	10	1
företagarhem	33	26	12	12	9	6

Kommentar: Frågan lyder: *Finns det enligt din mening någon eller några grupper i det svenska samhället som ofta utsätts för rasism?* De som svarade ”ja” på frågan ombads även nämna vilken/vilka grupper. De personer som svarat ”ja” eller ”nej” på den inledande frågan ingår i svarsbasen (totalt 1 074 respondenter). För uppgifter om kodningen, se kommentaren till tabell 2.

Källa*:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Vår analys visar att kvinnor i högre utsträckning än män svarar att romer, invandrare och mörkhyade utsätts för rasism. Män svarar i högre utsträckning än kvinnor att muslimer, svenskar respektive judar utsätts för rasism.

Svarspersoner i åldern 16–29 år, anger i högre utsträckning än de övriga ålderskategorierna, att olika grupper utsätts för rasism. Det gäller dock med två undantag, nämligen att romer respektive judar utsätts för rasism. Endast en procent av den yngsta ålderskategorin svarar att just judar utsätts för rasism. Detta går till exempel att jämföra med att 11 procent i åldersgruppen 50–64 år anger gruppen. I detta sammanhang är det även intressant att notera, att sex procent av svarspersonerna i den yngsta ålderskategorin och sju procent i åldern 30-49 år, svarar att svenskar utsätts för rasism. Andelen som anger denna grupp som utsatta för rasism är konsekvent mindre i de äldre åldersgrupperna.

Ytterligare ett intressant konstaterande är att andelen som anger romer fördelar sig väldigt ojämnt över de olika ålderskategorierna – 29 procent i den yngsta ålderskategorin nämner gruppen och 45 procent i den äldsta ålderskategorin nämner gruppen. Exakt vad åldersrelaterade skillnad beror på vet vi inte, men vi kan spekulera kring att den äldre generationen eventuellt är mer bekanta med problemen rörande antiziganism.

Nedbrytningen på politiskt intresse visar att tre procent av de individer som är minst intresserade av politik, svarar att mörkhyade utsätts för rasism. Detta ska ställas i relation till att 18 procent av de svarspersoner som är intresserade av politik, svarar att denna grupp utsätts för rasism. Vi uppmäter med andra ord en skillnad motsvarande 15 procentenheter mellan dessa grupper. När vi i stället studerar svaren rörande att invandrare utsätts för rasism ser vi ingen skillnad med avseende på politiskt intresse. Det ska i detta sammanhang nämnas att svarsbasen bland personer som inte är intresserade av politik är väldigt liten.

Vi noterar stora skillnader i svar med avseende på svarspersonernas boendeort. Fyrtiofyra procent av de som bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö anger att romer är utsatta för rasism. Bland de som bor i en stad eller större tätort uppgår motsvarande andel till 40 procent. För boende i mindre tätorter och på landsbygden är andelarna ännu mindre (32 procent respektive 28 procent). Här kan vi göra antagandet att synligheten och diskussionen rörande romska EU-migranter eventuellt spelar roll.

Sammanfattningsvis konstaterar vi att samtliga faktorer är av betydelse för hur svaren fördelar sig. Men det finns dock skillnader med avseende på de olika grupperna som nämns. Boendeort ger till exempel upphov till stora skillnader utifrån benägenheten att nämna romer och muslimer, men inga skillnader i benägenheten att nämna invandrare som grupp.

Uppfattningar om rasism – några avslutande kommentarer

Det råder inga tvivel om att samhället behöver kraftsamla för att motverka rasism. Det vittnar både personliga vittnesmål och rapporter från exempelvis Brottsföre-

byggande rådet om (se Brå 2014). Det finns heller inga ursäkter för att människor tvingas utstå olika former av rasistiska uttryck. Samhällets förmåga att höja medvetenheten kring frågor som rör rasism måste därför prioriteras.

Vi har i den här studien fokuserat på uppfattningar om rasism. Det är inte samma sak som att undersöka individers intolerans, eller i vilken utsträckning grupper utsätts för rasism. Studiet om hur människor uppfattar fenomenet rasism ska i stället ses som ett bidrag till ökad kunskap om samhällets generella medvetande kring problemet. Vi kan slå fast att de faktorer som analysen grundade sig på, visade sig vara lämpliga för att tydliggöra hur skillnader i uppfattningar om rasism ser ut. Det är viktigt att fördjupa dessa studier, det vill säga att mer utförligt undersöka vilka mekanismer rörande till exempel utbildning, som formar en individs medvetenhet kring frågan om rasism.

Vår generella slutsats är att medvetenheten om rasismens existens är hög. Samtidigt råder det skillnader mellan olika samhällsgrupper när det gäller att uppfatta rasism som en realitet i samhället. Denna slutsats gäller även när vi studerar vilka grupper som respondenterna svarar är utsatta för rasism.

Hur människor uppfattar rasism kan sättas i relation till vad som händer i omvärlden. Det går att exemplifiera genom hur olika individer uppfattade händelserna i det amerikanska samhället Ferguson, där den amerikanska medborgaren Michael Brown sköts till döds av en polis. I en artikel från det amerikanska nyhetsbolaget CNN framförs hur detta samhälle har blivit en symbol för hur olika grupper talar annorlunda om rasism.[6] Ferguson är inte Sverige, men det går att dra vissa parallella linjer mellan CNN:s artikel och den här studien.

Människor uppfattar som sagt rasism olika. Det ska sägas att skillnader i uppfattning kanske inte är det största problemet i sammanhanget. Människor ser olika på världen och det är ju ett viktigt skäl varför tolerans och respekt behövs för ett fungerande samhälle.

Det är ett faktum att vissa människor och grupper utsätts för rasism. Så ser det inte bara ut i Sverige, utan i alla jämförbara samhällen. En ökad medvetenhet och förståelse för hur rasism uppfattas bland olika grupper är därför en viktig pusselbit i arbetet att motverka rasismen innan den ges konkreta uttryck.

Noter

[1] I sitt ursprung handlade rasism om synen att människosläktet består av olika ”raser”, där vissa grupper ansåg sig överlägsna och hierarkiskt överordnade andra. Denna form av rasism benämns ofta som biologisk rasism (Jämte 2013). Variationen mellan individer förklaras utifrån detta synsätt med påståendet att det existerar stora skillnader mellan olika människogrupper. Skillnaderna betraktas som medfödda, ärftliga och genetiska. Den mänskliga biologin anses vara av en sådan betydelse att olika grupper av människor har olika intellektuella, mentala, sociala, kulturella, fysiska och även moraliska förmågor. Ovanstående form av

rasism finns kvar, men rasismbegreppet har med tiden både omdefinierats och kommit att få utökade betydelser. Detta går att exemplifiera med konceptet *kulturell rasism.* Utifrån ett kulturellt rasistiskt perspektiv kategoriseras människor efter vilken kultur de tillhör. Kort sagt uppfattar kulturrasister olika ”kulturer som separata, fasta enheter som har olika värde” (Bevelander & Otterbeck 2006:10). Värt att påpeka är att det inte finns några vattentäta skott mellan biologisk rasism och kulturell rasism. Båda fenomen kan existera sida vid sida och även överlappa varandra. Utöver biologisk rasism och kulturell rasism kan begrepp som *vardagsrasism, strukturell rasism* eller *institutionell rasism* lyftas fram. Dessa perspektiv på rasism lyfts fram både inom forskningen (se Jämte 2013) och i offentliga utredningar (se SOU 2012:74).

[2] Det kan vara värt att nämna att vår fråga är formulerad som att *grupper* utsätts för rasism. Detta kan eventuellt innebära problem för svarspersoner, vilka snarast ser rasism som ett problem på individnivå.

[3] Resultaten är hämtade från en serie logistiska regressionsanalyser där den beroende variabeln är dikotomiserad (0=svarade nej/ingen uppfattning på frågan om det finns några grupper i samhället som utsätts för rasism; 1=svarade ja på frågan om det finns några utsatta grupper i samhället som utsätts för rasism).

[4] Det ska sägas att en stor mängd andra utsatta grupper också nämndes. Dock var andelarna som nämnde övriga grupper så små att det inte har gått att genomföra några analyser.

[5] Se exempelvis Expos artikelsida om svenskfientlighet och omvänd rasism: http://skola.expo.se/svenskfientlig_154.html.

[6] Se CNN:s nyhetssida på internet: http://edition.cnn.com/2014/11/26/us/ferguson-racism-or-racial-bias/index.html?hpt=hp_t1

Referenser

Adegbembo, A. O., Tomar, S., & Logan, H. L. (2006). ”Perception of racism explains the difference between Blacks’ and Whites’ level of healthcare trust”, *Etnicity & desease*, 16(4): 792-798.

Ajzen, I. and Fishbein, M. (2005). “The influence of Attituds on Behavior”. I *The Handbook of Attitudes*. D. Albaracin, B. T. Johnson and M. P. Zanna. Mahwah: Lawrence Erlbaum

Bevelander, P., & Otterbeck, J. (2006*). Islamofobi - en studie om begreppet, ungdomars attityder och muslimers utsatthet*. Stockholm: Forum för levande historia.

Blalock, H. M. (1967) *Towards a Theory of Minority Group Relations*. New York: Wiley.

Blumer, H. (1958). “Race Prejudice as a Sense of Group Position.” *Pacific Sociological Review*, Vol. 1(1): 3-7.

Bobo, L. (1991). "Social Responsibility, Individualism and Redistributive Policies." *Sociological Forum* Vol. 6(1): 71-92.

Bram, L. & Sarrasin, O. (2015). "Educated Preferences or Selection Effects? A Longitudinal Analysis of the Impact of Educational Attainment on Attitudes Towards Immigrants." *European Sociological Review*. 1: 1-12.

Brottsförebyggande rådet (2014). *Hatbrott 2013 – Statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott*. Rapport 2014:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Case, C., Greely, A. & Fuchs, S. (1989). "Social Determinants of Racial Prejudice." *Sociological Perspectives* Vol. 32(4): 469-483

Coenders, M. and Scheepers, P. (2003). "The Effect of Education on Nationalism and Ethnic Exclusionism. An International Comparison." *Political Psychology* Vol. 24(2): 313-343.

Essed, P. (1991). *Understanding Everyday Racism*. Newbury Park: CA: Sage.

Feagin, J. R., & Sikes, M. (1994). *Living with Racism: The Black Middle-Class Experience*. Boston: MA: Boston Press.

Federico, C. M. & Sidanius, J. (2002). "Sophistication and the antecedents of whites' racial policy attitudes - Racism, ideology, and affirmative action in america." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 66(2): 145-176.

Fiske S, T., & Taylor, S. E. (1991). *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.

Harvey, S P. & Bourhis, R. Y. (2012). "Discrimination in wealth and power intergroup structures." *Group Processes & Intergroup Relations*, Vol. 15(1): 21-38.

Henry, P. J. & Sears, D. O. (2009). "The Crystallization of Contemporary Racial Prejudice across the Lifespan." *Political Psychology*, Vol. 30(4): 569-590.

Henry, P. J. & Sears, D. O. (2002). "The Symbolic Racism 2000 Scale." *Political Psychology*, Vol. 23(2): 253-283.

Hjerm, M. (2001). "Education, Xenophobia and Nationalism: A Comparative Analysis." *Journal of ethnic and Migration Studies*, Vol. 27(1): 37-60.

Jämte, J. (2013). *Antirasismens många ansikten*. Statsvetenskapliga institutionens skriftserie (2013:6). Umeå

Kinder, D. R. & Sanders, L. (1996). *Divided by Color: Racial Politics and Democratic Ideals*. Chicago: University of Chicago Press.

Löwander, B. (2010). *Den mångtydiga intoleransen*. Stockholm: Forum för levande historia.

Marcus-Newhall, A., Palucki Blake, L., & Baumann, J. (2002). "Perceptions of Hate Crime Perpetrators and Victims as Influenced by Race, Political Orientation, and Peer Group". *American Behavioral Scientist*, Vol 46(1): 108-135.

Meertens, R. W. & Pettigrew, T. F. (1997). "Is Subtle Prejudice really Prejudice?" *Public Opinion Quarterly*, Vol. 61(1): 54-71.

Sears, D. O. m.fl. (1997). "Is it Really Racism? The origins of White Americans' Opposition to Race Targeted Policies." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 61(1): 16-53.

Sears, D. O. & Henry, P. J. (2003). "The Origins of Symbolic Racism." *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 85(2): 259-275.

Smith, A. W.(1981). "Racial Tolerance as a Function of Group Position." *American Sociological Review* Vol. 46(5): 558-573.

SOU 2012:74. (2012). *Främlingsfienden inom oss*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Strabac, Z., & Listhaug, O. (2008). "Anti-Muslim prejudice in Europe: a multilevel analysis of survey data from 30 countries". *Social Science Research*, Vol 37(1): 268-286.

Zaller, J. (1992). *The Nature and Origin of Mass Opinion*. Cambride: Cambride University Press.

SKÄRPT FÖRSVARSDEBATT – NATO, RYSSLAND OCH FÖRSVARSUTGIFTER

ULF BJERELD OCH KARL YDÉN

De senaste två åren har försvarsfrågorna tilldelats en ovanligt framträdande plats i den inrikespolitiska debatten. Efter överbefälhavare Sverker Göransons uttalande i januari 2013 om att Sverige endast hade militär förmåga att försvara begränsade mål under ”en vecka på egen hand” följde en intensiv debatt om vad som borde göras och vem som bar ansvaret för försvarets urholkade resurser. Sverker Göransons uttalanden fick en än större sprängkraft genom Rysslands offensiva agerande i Ukraina respektive insatsen mot främmande undervattensverksamhet i Stockholms skärgård hösten 2014. I samband med Decemberöverenskommelsen 2014 pekades försvarspolitiken ut som ett prioriterat område med avseende på att nå blocköverskridande uppgörelser. Våren 2015 inleddes sådana förhandlingar mellan den rödgröna regeringen och alliansparterna, och den 17 april 2015 presenterades dokumentet ”Försvarspolitisk inriktning 2016 t o m 2020” där Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Moderaterna, Centerpartiet och Kristdemokraterna uttryckte en samsyn kring försvarspolitikens utformning och resurstilldelning de närmaste åren. Folkpartiet valde att ställa sig utanför uppgörelsen, med motiveringen att försvaret behövde ännu mer pengar än vad regeringen och övriga alliansparter enats om.

Utrikes- och säkerhetspolitiska frågor är sällan avgörande för väljarens val av parti. (Oscarsson & Holmberg, 2013). Det finns därför få strategiska incitament för de politiska partierna att söka strid i dessa frågor. Däremot kan det finnas tillfällen då de politiska partierna använder sig av utrikespolitiska eller säkerhetspolitiska frågor för att mobilisera sina egna medlemmar och sympatisörer. Samtidigt anses det vara ett säkerhetspolitiskt värde för en stat att uppvisa partipolitisk enighet kring utrikes- och försvarspolitiken (Bjereld & Demker, 1995; Smith, Hadfield & Dunne, 2012; Baum & Potter 2015). De politiska partierna har därför i dessa frågor särskilt svåra avvägningar att göra om de vill söka strid eller skapa samförstånd.

Försvarsfrågornas ökade tyngd avspeglas inte bara i politiken, utan även i medievärlden. Ungefär samtidigt som Marinen sökte efter en ubåt i Stockholms skärgård tillkännagav Expressen att stridspiloten Carl Bergqvist (känd som försvarsbloggaren *Wiseman*) blir fast krönikör (Forsberg, 2014). Dagen innan hade *Dagens Nyheter* värvat ”Sveriges enda försvarsreporter” (Mikael Holmström) för att bättre kunna bevaka försvaret och svensk försvarspolitik (Andersson, 2014). Den därigenom åderlåtna konkurrenten *Svenska Dagbladet* tillkännagav kort därefter att sjöofficeren Niklas Wiklund (känd som försvarsbloggaren *Skipper*) blivit ny

Bjereld, Ulf & Ydén, Karl (2015) Skärpt försvarsdebatt – Nato, Ryssland och försvarsutgifter i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

kolumnist på tidningen (Svenska Dagbladet, 2014). Två yrkesaktiva officerare har således, under 2014, engagerats som skribenter i rikstidningar och *Dagens Nyheters* stjärnvärvning kan, med en idrottsanalogi, tolkas som att försvarsrapportering nu spelar i en högre division än på länge.

Hur har då den intensifierade försvarsdebatten påverkat den svenska opinionen i försvars- och säkerhetspolitiska frågor? Redan i 2013 års SOM-undersökning kunde vi se tecken på förändring. Framför allt hade motståndet mot svenskt Nato-medlemskap minskat markant sedan föregående undersökning. Dessutom hade opinionen blivit mer negativt inställd till Sveriges deltagande i internationella insatser och stödet för ett återinförande av den allmänna värnplikten hade ökat. Har denna opinionsutveckling fortsatt även under 2014? Finns det tecken på att folkopinionen kring försvarspolitiken blivit mer polariserad efter partipolitiska sympatier, eftersom de politiska partierna i en långvarig och turbulent debatt synliggjort och preciserat sina ståndpunkter i försvarsfrågorna?

Inställning till minskade försvarskostnader

I försvarsdebatten är det i princip tyst om Afghanistan, men desto mera tal om Rysslands högre tonläge samt alltmer aggressiva uppträdande inte bara i Ukraina utan även i luften och till havs betydligt närmare Sverige. Det finns i Sverige en bred politisk enighet om att säkerhetsläget i närområdet därmed försämrats och att detta motiverar en ökad resurssatsning för att förbättra försvarsförmågan. Hur har då svenska folkets inställning till att minska försvarskostnaderna utvecklats över tid? Har svenska folkets vilja att satsa mer pengar på försvaret ökat som en konsekvens av försvarsdebatten? Tabell 1 visar svenska folkets inställning till förslaget ”Minska försvarskostnaderna” efter partisympati åren 2005-2014.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till att minska försvarskostnaderna 2005-2014, efter partisympati (procent)

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Differens 2013-2014
Andel mycket/ ganska bra förslag att minska försvars-kostnaderna[3]	*Samtliga*	39	41	39	33	38	38	-	-	32	18	-14
	V	49	60	60	52	58	63	-	-	62	38	-24
	S	43	45	36	34	38	40	-	-	39	17	-22
	C	32	39	40	38	23	37	-	-	25	7	-18
	FP	41	36	41	35	42	31	-	-	21	11	-10
	M	33	34	40	30	36	34	-	-	23	13	-10
	KD	23	32	21	22	29	27	-	-	22	14	-8
	MP	56	62	55	53	55	61	-	-	41	24	-17
	SD	-	31	18	17	21	24	-	-	22	13	-9
	FI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43	-
	eta	.16	.19	.18	.18	.19	.22	-	-	.23	.22	

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005-2014.

Resultaten visar att andelen som vill minska försvarskostnaderna har minskat markant sedan 2013. Andelen som anser att det är ett bra förslag att minska försvarskostnaderna har minskat till 18 procent 2014, mot 32 procent 2013. I denna fråga följer opinionen delvis vänster-högerskalan. Det starkaste stödet till att minska försvarskostnaderna återfinns hos sympatisörer till Feministiskt initiativ, följt av vänsterpartister och miljöpartister, medan övriga partisympatisörer ligger relativt nära varandra. Här finns inga egentliga tecken på en polarisering av opinionen över tid.

Oro för situationen i Ryssland

Rysslands offensiva agerande i världspolitiken och särskilt i Ukraina har i debatten förts fram som ett skäl till att Sverige bör satsa ökade resurser på försvaret. Har då svenska folkets oro för situationen i Ryssland ökat över tid? Tabell 2 visar svenska folkets oro för situationen i Ryssland åren 2008, 2013 och 2014.

Tabell 2 Svenska folkets oro för situationen i Ryssland 2008, 2013 och 2014, efter partisympati (procent)

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Differens 2013-2014
Andel mycket/ ganska oroade för situationen i Ryssland[4]	*Samtliga*				55					53	80	+27
	V	-	-	-	42	-	-	-	-	58	70	+12
	S	-	-	-	55	-	-	-	-	52	82	+30
	C	-	-	-	64	-	-	-	-	58	93	+35
	FP	-	-	-	59	-	-	-	-	60	87	+27
	M	-	-	-	56	-	-	-	-	54	81	+27
	KD	-	-	-	75	-	-	-	-	66	85	+19
	MP	-	-	-	51	-	-	-	-	60	82	+22
	SD	-	-	-	46	-	-	-	-	48	73	+25
	FI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	89	-
	eta	-	-	-	.13	-	-	-	-	.09	.14	

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2008, 2013 och 2014.

Resultaten visar att svenska folkets oro för situationen i Ryssland ökat markant under mellan åren 2013 och 2014. Andelen som uttrycker oro för situationen i Ryssland har ökat från 53 procent 2013 till hela 80 procent 2014. Mest oroade är folkpartister, moderater, kristdemokrater, centerpartister och miljöpartister, minst oroade är socialdemokrater och sverigedemokrater. Här finns inga egentliga tecken på en polarisering av opinionen över tid.

Förtroende för försvaret

Notabelt är att debatten om bristande försvarsresurser och rysk aggression knappast alls verkar ha påverkat svenskarnas förtroende för försvaret. Skillnaderna jämfört med föregående års SOM-undersökning är överlag små och de pekar dessutom snarare åt ett marginellt ökat förtroende för försvaret. Förtroendebalansen ifråga om försvaret ligger sedan ett drygt decennium stadigt under noll, och den tendensen består i 2014 års undersökning med resultat -3. Det kan jämföras med -7 år 2013, -1 år 2012 samt med bottennoteringen -22, år 2008. Ingenting i materialet indikerar ett minskat förtroende för försvaret, tvärtom. Andelen som uppger ganska eller mycket stort förtroende för försvaret har ökat till 27 procent i 2014 års studie jämfört med 24 procent 2013. I 2014 års studie uppger 30 procent ganska eller mycket litet förtroende för försvaret, att jämföra med 31 procent år 2013. Givet tonläge och innehåll i mycket av det som sagts och skrivits om försvaret, i både politiken och media, är dessa resultat inte självklart de förväntade. Vad säger utfallet om försvarsdebattens räckvidd respektive dynamik? En möjlig tolkning av varför förtroendebalansen inte blivit mer negativ är att svenskarnas uppfattning om försvarsförmågan sedan länge har intecknat betydande brister. Den delvis förändrade syn på försvarskostnader som redovisats ovan skulle, i så fall, snarare vara avhängig bedömningen av utvecklingen i Ryssland och vårt närområde, än utgöra en reaktion på (genom försvarsdebatten) uppenbarade materiella och personella tillkortakommanden i försvaret.

Inställning till Nato-medlemskap

Den relativa samsynen i Sveriges riksdag gällande behovet av att stärka det svenska försvaret saknar motsvarighet i frågan om huruvida vår säkerhet skulle förbättras av ett Nato-medlemskap. Bland de borgerliga partierna vinner tanken på ett svenskt Nato-medlemskap terräng, medan regeringspartierna förhåller sig fortsatt avvisande till medlemskap. Regeringen förordar istället fortsatt Nato-samarbete samt ett ökat nordiskt försvarssamarbete. Hur ser svenskarna på frågan om Nato-medlemskap?

Resultaten från 2014 års SOM-undersökning visar att det minskade motståndet mot svenskt Nato-medlemskap inte var tillfälligt. I undersökningen ligger Nato-motståndet kvar på en betydligt lägre nivå än tidigare. Fortfarande är emellertid andelen som motsätter sig ett svenskt Nato-medlemskap större än andelen som vill att Sverige söker medlemskap i Nato (se tabell 3).

Tabell 3 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994-2014 (procent)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i Nato

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Opinions-balans
1994	15	37	48	100	1607	-33
1995	17	37	46	100	1687	-29
1996	21	34	45	100	1609	-24
1997	24	38	38	100	1589	-14
1998	22	35	43	100	1636	-21
1999	19	34	47	100	1537	-28
2000	24	31	45	100	1565	-21
2001	22	29	49	100	1596	-27
2002	23	36	41	100	1631	-18
2003	22	34	44	100	1681	-22
2004	20	33	47	100	1664	-27
2005	22	32	46	100	1612	-24
2006	22	32	46	100	1522	-24
2007	19	37	44	100	1562	-25
2008	24	35	41	100	1522	-17
2009	22	36	42	100	1503	-20
2010	18	35	47	100	1539	-29
2011	19	37	44	100	1460	-25
2012	17	38	45	100	1445	-28
2013	29	37	34	100	1557	-5
2014	31	32	37	100	1634	-6

Kommentar. Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994-2014.

Resultaten visar att Nato-motståndet inte förändrats sedan 2013. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato har 2014 ökat till 31 procent, mot 29 procent 2013 och 17 procent 2012. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato uppgår 2014 till 37 procent, mot 34 procent 2013 och 45 procent 2012. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 32 procent, motsvarande andel uppgick 2013 till 37 procent och 2012 till 38 procent. Andelen svarspersoner som inte har någon åsikt i frågan har således minskat något. Det finns således, trots minskat NATO-motstånd, ett större stöd för regeringens linje.

Har då den svenska Nato-opinionen blivit mer polariserad efter partisympati i samband med den försvarspolitiska debatten och att Nato-motståndet har minskat? Tabell 4 visar den svenska Nato-opinionen efter partisympati åren 2005-2014.

Tabell 4 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 2005-2014, efter partisympati (procent)

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Differens 2013-2014
Andel mycket/ ganska bra förslag att gå med i NATO[1]	*Samtliga*	22	22	19	24	22	18	19	17	29	31	+2
	V	8	6	8	8	7	6	11	11	6	12	+6
	S	15	15	13	14	14	9	11	12	20	22	+2
	C	13	24	20	16	14	18	16	21	28	34	+6
	FP	26	28	29	35	35	24	30	25	41	50	+9
	M	40	35	31	41	35	28	31	29	43	47	+4
	KD	27	26	30	38	25	20	13	22	42	46	+4
	MP	6	7	7	10	10	8	11	4	16	13	-3
	SD	-	39	23	46	37	22	13	19	42	38	-4
	FI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-
	eta	.28	.25	.23	.31	.27	.23	.23	.25	.27	.30	

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005-2014.

Resultaten visar att Nato-opinionen i huvudsak följer vänster-högerskalan. Nato-motståndet är störst bland sympatisörer till Feministiskt initiativ, Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Socialdemokraterna (i fallande ordning). Nato-motståndet är minst bland sympatisörer till Folkpartiet, Moderaterna, Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna och Centerpartiet. Det finns tendenser till ökad polarisering i opinionen, där avståndet mellan de rödgröna partierna och allianspartierna är något större 2013 och 2014 än vad avståndet i genomsnitt varit mellan dessa partier under tidigare år.

Inställning till medverkan i militära insatser utomlands

SOM-undersökningen 2014 innehåller också frågor om svenska folkets inställning till en svensk medverkan i en eventuell internationell militär insats i Syrien, om huruvida Sverige bör avstå från att överhuvudtaget delta i militära insatser utomlands, samt om huruvida militära insatser utomlands är värda risken att svenska soldater skadas eller dödas. I dessa frågor har opinionen inte förändrats särskilt mycket sedan 2013. Tabell 5 visar svenska folkets inställning till militära insatser utomlands 2013-2014.

Tabell 5 Svenska folkets inställning till militära insatser utomlands 2013-2014, efter partisympati (procent)

	2013	2014	Differens
Bra/ganska bra förslag:			
Militär insats i Syrien[1]	15	19	+4
V	7	12	+5
S	14	14	±0
C	9	19	+10
FP	24	32	+8
M	17	23	+6
KD	13	34	+21
MP	20	14	-6
SD	14	17	-3
FI	-	14	
eta	.10	.17	
Bra /ganska bra förslag:			
Avstå från militära insatser utomlands[2]	39	37	-2
V	63	50	-13
S	46	41	-5
C	45	33	-12
FP	29	21	-8
M	27	26	-1
KD	39	26	-13
MP	32	41	+9
SD	52	46	+6
FI	-	57	
eta	.22	.19	
Helt/delvis riktigt: Militära insatser			
utomlands värda risken[3]	33	34	+1
V	18	28	+10
S	24	29	+5
C	19	35	+16
FP	47	48	+1
M	45	44	-1
KD	26	44	+18
MP	44	26	-18
SD	24	26	+2
FI	-	20	
eta	.23	.17	

Kommentar: [1]Frågan lyder: 'Vilken är din åsikt när det gäller följande förslag?: Sverige bör delta i en internationell militär insats i Syrien'. Svarsalternativen är 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. [2]Frågan lyder: 'Vilken är din åsikt när det gäller följande förslag?: Sverige bör helt avstå från att delta i militära insatser utomlands'. Svarsalternativ, se fotnot [1]. [3]Frågan lyder: 'Vilken är din bedömning av följande påståenden?: De militära insatserna utomlands är värda risken att svenska soldater skadas eller dödas'. Svarsalternativen är: 'Helt riktigt', 'Delvis riktigt, 'Delvis felaktigt' samt 'Helt felaktigt'. Eta är ett sambandsmått som visar styrkan i sambandet mellan en oberoende och beroendevariabel. Måttet varierar mellan 0 och 1. Ju längre avstånd från 0, desto starkare är sambandet. Det teoretiska max-värdet (1) innebär att all variation i den beroende variabeln kan föras tillbaka till kategoriseringen. Uträkning av eta-värde är baserat på samtliga svarskategorier. Procentbasen består av samtliga som svarat på respektive fråga och som har en uppfattning.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005-2014.

På frågan om huruvida Sverige bör delta i en internationell insats i Syrien anser 19 procent att det är ett bra förslag, mot 15 procent 2013. Starkast stöd för ett svenskt deltagande återfinns bland kristdemokrater och folkpartister, svagast stöd återfinns bland vänsterpartister, sympatisörer till Feministiskt initiativ, miljöpartister och socialdemokrater.

På frågan om huruvida Sverige helt bör avstå från att delta i militära insatser utomlands anser 37 procent att Sverige bör avstå, mot 39 procent 2013. Starkaste stödet för att Sverige bör avstå återfinns bland sympatisörer till Feministiskt initiativ, vänsterpartister och Sverigedemokrater, svagast stöd återfinns bland folkpartister, kristdemokrater och moderater.

På frågan om huruvida de militära insatserna utomlands är värda risken att svenska soldater skadas eller dödas anser 34 procent att insatserna är värda risken, mot 33 procent 2013. Folkpartister, kristdemokrater och moderater är de partisympatisörer som är mest positiva till att insatserna är värda risken, minst positiva är sympatisörer till Feministiskt initiativ, miljöpartister, Sverigedemokrater och vänsterpartister.

Slutsatser

Sammantaget uppvisar den svenska opinionen i försvars- och säkerhetspolitiska frågor två stora förändringar mellan 2013 och 2014. Stödet för att minska försvarsutgifterna har nästan halverats, från 32 procent till 18 procent. Oron för situationen i Ryssland har ökat från 53 till 80 procent. Inställningen till svenskt Nato-medlemskap eller till Sveriges deltagande i olika internationella operationer uppvisar däremot inga större förändringar sedan 2013. I samtliga de försvars- och säkerhetspolitiska frågor som här redovisats återfinns tydliga spår av vänster-högerdimensionen, där personer som sympatiserar med Feministiskt initiativ eller de rödgröna partierna oftast är mer positiva till att sänka försvarskostnaderna, mer negativa till svenskt Nato-medlemskap och till svenskt deltagande i internationella militära operationer samt något mindre oroade över situationen i Ryssland. Däremot finns det inga entydiga tecken på att opinionen i försvars- och säkerhetspolitiska frågor blivit mer polariserad efter partipolitiska sympatier än tidigare.

Resultaten visar att svensk försvars- och säkerhetspolitisk opinion inte är huggen i sten, utan möjlig att förändra genom opinionsbildning och debatt. Även den säkerhetspolitiska situationen spelar roll. Genom alliansspartiernas splittring i fråga om försvarsutgifterna har vi nu ett debattläge som inte helt följer de blockpolitiska skillnaderna. I fråga om svenskt Nato-medlemskap är det lättare för alliansspartierna nu driva frågan med kraft än vad det var när de innehade regeringsmakten. Däremot visar regeringspartierna Socialdemokraterna och Miljöpartiet inga som helst tecken på att ändra sin negativa inställning till svenskt Nato-medlemskap. Huruvida Socialdemokraternas och Miljöpartiets sympatisörer är mer villiga än vad partierna är att ändra uppfattning om svenskt Nato-medlemskap får betecknas som en öppen fråga.

Referenser

Andersson, Anton (2014). DN värvar Sveriges enda försvarsreporter från SvD. *Dagens Media*, 28 november 2014. http://www.dagensmedia.se/dm_jobb/article3868010.ece

Baum, Matthew A & Philip B K Potter (2015). *War and Democratic Constraint. How the Public Influences Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.

Bjereld, Ulf & Marie Demker (1995). *Utrikespolitiken som slagfält. De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Stockholm: Nerenius & Santérus.

Bjereld, Ulf (2014). ”Svensk Nato-opinion i förändring?” i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Forsberg, Göran (2014). Här är Wisemans nya pilotprojekt. *Expressen*, 29 november 2014. http://www.expressen.se/om-expressen/har-ar-wisemans-nya-pilotprojekt/

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Schiff, Rebecca L. (2009). *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. Routledge.

Smith, Steve, Amelia Hadfield & Tim Dunne (2012). (ed.) *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. Oxford: Oxford University Press.

Svenska Dagbladet (2014). Bloggaren Skipper blir ny kolumnist på SvD. *Svd.se* 21 december 2014.

Ydén, Karl & Joakim Berndtsson (2014). ”Skilda världar? Försvaret, politikerna och svenskarna” i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

ALKOHOLEN SOM SAMHÄLLSPROBLEM

SÖREN HOLMBERG, DAVID KARLSSON
OCH LENNART WEIBULL

Den svenska alkoholpolitiken är beroende av medborgarnas stöd. De traditionella politiska styrmedlen i alkoholpolitiken bygger på att reglera pris och tillgång på alkohol för samtliga medborgare – för att komma till rätta med problem som endast en del av medborgarna berörs av. Om styrmedlen för att reglera handel och konsumtion av alkohol förlorar sin legitimitet hos den allmänna opinionen påverkas i grunden förutsättningarna för det förebyggande arbetet mot alkoholskador. Hur medborgarna ser på de alkoholpolitiska styrmedlen, och varför synen ibland förändras, är därför kunskap av högsta relevans för folkhälsoarbetet.

Frågan är vad som bestämmer medborgarnas syn på alkoholpolitiken. Ett ytligt betraktelsesätt skulle kunna vara att man inte gör några genomtänkta samhällsanalyser, utan snarare styrs av snäva egenintressen och tillfälliga opinionstrender. Men det är svårt att förklara svenska folkets långvariga stöd för en restriktiv alkoholpolitik med egenintresse – det måste ligga andra, mer samhällsorienterade värderingar och förhållningsätt bakom opinionen (Leifman, 1998; Johansson, 2008). I detta kapitel vill vi därför undersöka om medborgarnas åsikter om alkoholpolitik påverkas av deras upplevelser av alkoholkonsumtionens positiva och negativa effekter. När man tar ställning till en viss politik är problemupplevelsen oftast helt central. Om det inte finns något problem finns heller inget skäl för politiskt agerande. Men om det finns ett problem kan man ringa in detta ytterligare genom att ställa några specifika frågor: För vem och på vilket sätt är det ett problem? Vad är problemets orsaker? Och vilka sätt finns för att lösa det? I nästa led kopplar problemupplevelsen till ideologiska principer som berör synen på statens roll i samhället: Är det den enskilde eller det allmänna som är ansvarig för att lösa problemet? Och – om det allmänna anses ha ett ansvar – hur ska de resurser som läggs för att lösa problemet vägas mot andra behov?

Vi tror att medborgares åsikter om alkoholpolitik kan påverkas av synen på alkoholproblemens art och omfattning. Vi tror också att medborgarnas egna privata erfarenheter kan spela in i dessa bedömningar. Men åsikterna om alkoholpolitiska förslag kan även ha att göra med att medborgaren utgår från synen på styrmedlens effektivitet, snarare än synen på problemets art och vikt. Förändringar i problemupplevelsen kan också ha betydelse för hur alkoholpolitiken bedöms. Den som söker fördjupad kunskap om alkoholopinionens svängningar behöver därför inte bara undersökningar som analyserar stödet för olika politiska förslag och styrmedel;

Holmberg, Sören, Karlsson, David & Weibull, Lennart (2015) Alkoholen som samhällsproblem i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

det måste även ställas frågor som belyser hur medborgarna har kommit fram till dessa ställningstaganden.

Föreliggande analys är en delstudie inom ramen för forskningsprojektet *Alkoholopinion: problemupplevelsens roll.*[1] Kapitlet inleds med en diskussion kring vilka faktorer som styr medborgarnas åsikter om alkoholpolitiska åtgärder. Därefter presenteras studiens beroende variabler – medborgarnas åsikter om specifika alkoholpolitiska förslag. Dessa frågor diskuteras utförligt och opinionsförändringar över tid analyseras. Därnäst presenteras studiens centrala oberoende variabler – frågor som ringar in medborgarnas problemupplevelse. Slutligen analyseras problemupplevelsens betydelse för medborgarnas åsikter om tre alkoholpolitiska förslag.

Grundmodellen

Den centrala frågan för projektet *Alkoholopinion: problemupplevelsens roll* är vad som bestämmer medborgarnas syn på olika alkoholpolitiska åtgärder. I grundmodellen för projektet ställer vi synen på alkoholpolitiken mot ett antal möjliga förklaringsvariabler som visat sig relevanta i tidigare forskning (Holmberg och Weibull, 2010).

Våra indikatorer på medborgarnas alkoholpolitiska åsikter knyter an till fundamentet i den svenska alkoholpolitiken, nämligen målet att minska alkoholkonsumtionen. För att åstadkomma detta mål har man över åren använt många instrument, där de kanske viktigaste har gällt reglering av tillgång och pris. Tillgången har begränsats genom att butiksförsäljning endast sker genom ett statligt monopol och genom att servering av alkohol på restaurang omgärdats av en rad restriktioner. Prispolitiken har byggt på att alkoholhaltiga drycker påläggs skatt efter deras alkoholvolym.

Både restriktionerna i försäljning och pris har tidvis varit uppe till diskussion. I och med EU-medlemskapet begränsades statens möjligheter att använda vissa typer av styrinstrument, och i debatten jämfördes den svenska modellen med hur andra länders alkoholpolitik utformas (Cisneros Örnberg, 2009). Det har från en del håll föreslagits att alkoholdrycker skulle få säljas i livsmedelbutiker, och skattesatser för vin och starksprit har ifrågasatts. Villkoren för att få servera alkohol på restaurang är också en återkommande fråga i lokalpolitiken, eftersom det är kommunerna som utfärdar dessa tillstånd (Karlsson, 2012).

I denna studie kommer vi därför att fokusera på allmänhetens syn på några centrala alkoholpolitiska frågor som berör just pris och tillgänglighet: En fri försäljning vid sidan av Systembolaget, alkoholskatten samt kommuners policy för utskänkningstillstånd.

När det gäller vad som bestämmer medborgarnas åsikter har vi skiljt mellan förklaringar som ligger specifikt inom det alkoholpolitiska området och förklaringar som avser det större sociala och politiska fältet. Till de förra har vi räknat sådana som har att göra med generella föreställningar om alkohol som något i huvudsak gott eller i huvudsak ont – både för den egna personen och för det omgivande samhället. Här kan man tänka sig att den egna erfarenheten av alkohol, men också

bilder som massmedier eller andra källor förmedlat, kan påverka ställningstagandet. Vi förväntar oss att det finns ett positivt samband mellan medborgares upplevelse av alkoholkonsumtion som ett problem och deras inställning till hur restriktiv alkoholpolitiken bör vara.

Till de mer allmänpolitiska förklaringarna hör medborgarnas principiella hållningar till relationerna mellan stat och individ, inte minst positioneringen på den ideologiska vänster–högerskalan. Sådana principiella hållningar kan påverka hur man bedömer olika politiska styrinstrument oavsett vilket politikområde det gäller. Vi förväntar oss att medborgare som står till vänster i politiken är mer positiva till en restriktiv alkoholpolitik än medborgare som står till höger eftersom vänstersympatisörer vanligen är mer positiva till politik som reglerar marknaden.

Möjliga bakomliggande faktorer är kön, utbildning och social bakgrund i vidare mening. Även bostadsort kan ha betydelse, eftersom erfarenheter av alkoholkonsumtionens problem torde skilja stort mellan olika landsändar. Vår modell sammanfattas i figur 1.

Figur 1 Modell för analyser av alkoholopinionen

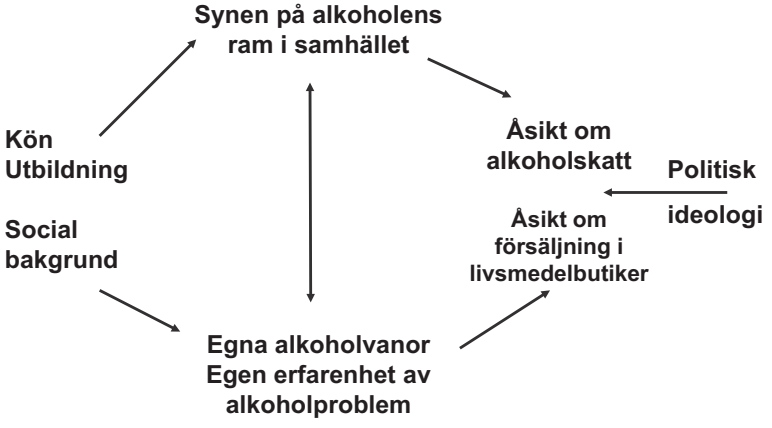

I modellen har vi betraktat sociala omständigheter som ett slags allmän resonansbotten för synen på alkohol som samhällsproblem, medan den politiska ideologin mera är kopplad till åsikter om vad som är rimliga alkoholpolitiska åtgärder.

I tidigare studier av den svenska alkoholopinionen har vi inom projektet framför allt belyst förhållandet mellan egna alkoholvanor och synen på alkoholpolitiska åtgärder (Holmberg och Weibull, 2010, 2011, 2013 och 2014). I det följande är avsikten att i första hand studera vad upplevelsen av alkohol som samhällsproblem betyder för synen på alkoholpolitiska åtgärder. Som en bakgrund till analysen redovisas först hur opinionen i alkoholpolitiska frågor utvecklats över tid.

Den svenska alkoholopinionen

Projektets analyser utgår från politiska förslag som berör två typer av styrinstrument inom svensk alkoholpolitik: försäljningsrestriktioner och alkoholskatten. I 2014 års nationella SOM-undersökning ställdes två frågor om vartdera styrinstrument.

När det gäller alkoholskatten ställdes både en fråga *om skatten bör sänkas eller ej* och en *om den bör höjas eller ej*. Frågan om sänkt skatt har ställts i SOM-undersökningen sedan 2004. Frågan introducerades mot bakgrund av den dåvarande debatten och utredningsförslaget att den svenska alkoholskatten borde sänkas för att motverka privatinförsel av alkohol under de nya EU-reglerna (SOU 2004:86, SOU 2005:25). Förslaget kom av olika skäl aldrig att genomföras. Istället uppkom en diskussion om behovet att höja alkoholskatten. En första höjning med totalt fem procent beslutades 2013 (Proposition 2013/14:1:91).[2] Höjningen motiverade att en ny fråga introducerades i SOM-undersökningarna om svenska folkets inställning till en höjning av alkoholskatten. Den nya frågan ställdes för första gången i den nationella SOM-undersökningen 2010.[3]

När det gäller restriktioner i tillgången på alkohol har Systembolagets försäljningsmonopol varit en tidvis återkommande debattfråga. Då och då har den också aktualiserats i praktisk politik, från – det tidigt avbrutna – försöket med starkölsförsäljning i livsmedelsbutiker på 1960-talet till 2010-talets propåer om så kallad gårdsförsäljning av vin. För att belysa svenska folkets inställning till monopolet har det i olika studier sedan 1970-talet använts en fråga om att *tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker* (jfr Leifman, 1998). Frågan inkluderades i SOM-undersökningen från och med 2001.

Frågan om restriktioner för tillgänglighet gäller dock inte bara försäljning utan även servering. Utgångspunkterna för dessa restriktioner återfinns i alkohollagen, men tillämpningen av lagstiftningen ligger på kommunerna. Här rör det sig inte om en nationell alkoholpolitik utan även om lokal då det är kommunerna som beslutar om utskänkningstillstånd och bland annat reglerar öppettider (Karlsson, 2012). Eftersom alkoholkonsumtion på restauranger, barer och pubar är förhållandevis frekvent har det motiverat det i SOM-undersökningen 2014 även ställdes en fråga om att *införa hårdare krav på att få servera alkohol på restaurang/bar/pub*, en fråga som även fanns med i 2005 års undersökning.

Resultatet av de frågor som ställts under längst tid – förslaget om att sänka alkoholskatten och förslaget om att tillåta försäljning av alkohol i livsmedelbutiker – uppvisar ett tämligen entydigt mönster: stödet för en viss liberalisering av alkoholpolitiken som fanns i början 2000-talet har vänt till ett klart minskande stöd (figur 2). Den största förändringen finns för frågan om att sänka skatten. Den alkoholliberala opinionen hade sin topp 2005 då närmare 60 procent var för skattesänkning. Knappt ett decennium senare är andelen nere under 20 procent. Den stora nedgången i stödet för skattesänkning skedde fram till 2010, men stödet har på nytt börjat minska efter 2012. När frågan om att höja skatten på alkohol

introducerades 2010 visade sig det förslaget ha ett klart större stöd än förslaget att sänka skatten: en dryg tredjedel tyckte att en höjning var ett mycket eller ganska bra förslag. Stödet för skattehöjningar på alkohol har dessutom fortsatt att öka relativt kraftigt: år 2014 ansåg två av fem svenskar att det var ett bra förslag att höja skatten.[4]

Figur 2 Åsikter om olika alkoholpolitiska förslag, 2001-2014 (procent)

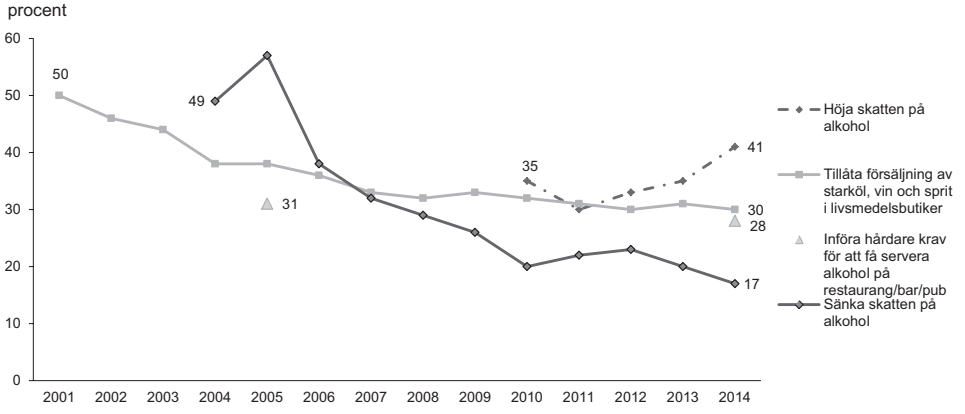

Kommentar: Resultaten baseras på fyra olika frågor. Frågorna om att ”Sänka skatten på alkohol” respektive ”Höja skatten på alkohol” ingick som två av flera delfrågor om olika politiska förslag med ingressen. ”Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?”. Frågorna om ”Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker” och ”Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub” ingår som delfrågor i om allmänna samhällsfrågor med ingressen: ”Här återfinns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?”. Svarsskalan för de två förstnämnda frågorna är ’Mycket bra förslag’; ’Ganska bra förslag’; ’Varken bra eller dåligt förslag’; ’Ganska dåligt förslag’; ’Mycket dåligt förslag’; för de andra två frågorna ingår utöver dessa svarsalternativ ’Ingen uppfattning’. Figuren visar andel som svarat mycket eller ganska bra förslag av samtliga som besvarat frågan, även personer som svarat ’Ingen uppfattning’ på de senare två frågorna ingår i procentbasen. Andelen som anger ingen uppfattning är för frågan om försäljningsmonopolet högst tre procent, för frågan om serveringstillstånd mellan fyra (2005) och åtta procent (2014).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001–2014.

Stödet för en avveckling av Systembolagets försäljningsmonopol har på ett motsvarande sätt förändrats i en mer alkoholrestriktiv riktning. Hälften av de svarande i 2001 års SOM-undersökning stödde en avveckling av monopolet men 2014 var stödet nere i 30 procent. Stödet för förslaget i den nya frågan om att öka kraven för att servera alkohol på offentlig lokal är 28 procent.

Om vi ska få en jämförelse mellan de två indikatorerna på restriktioner måste vi ta hänsyn till att den ena avser ett ställningstagande till liberalisering, den andra ett

ställningstagande till ökade krav. Om vi vill ha ett sammanhållet mått på opinionens styrka är det nödvändigt att jämföra andelen som vill avskaffa försäljningsmonopolet med andelen som *inte* vill öka kraven på serveringstillstånd. Det visar sig då att andelarna som är för färre restriktioner i alkoholförsäljning respektive alkoholservering är i stort sett likstora – 30 respektive 33 procent.[5] När det gäller andelarna som stöder eller vill öka restriktionerna är det dock en högre andel som är emot avskaffandet av försäljningsmonopolet (49 procent) än som är för att öka kraven på serveringstillstånden (28 procent).[6] En rimlig tolkning är att svenska folket anser att fri alkoholförsäljning är ett större hot mot svensk alkoholpolitik än minskade krav på servering av alkohol på restaurang, bar eller pub.[7]

Den bild som framträder i 2014 års SOM-undersökning visar att den alkoholrestriktiva opinion som växt fram under de senaste tio åren i stort ligger kvar eller till och med ökar något. I sammanhanget kan det givetvis diskuteras *hur* restriktiv alkoholopinionen egentligen är. Om vi tar förslaget om skattehöjning som exempel är det inte en majoritet som är för (41 procent). Å andra sidan är det ännu lägre andel (26 procent) som är emot. Fortfarande 2012 var fler mot än för en skattehöjning på alkohol, men 2013 och 2014 är det en klar övervikt för förslaget att höja skatten. Om vi för förslaget att öka kraven på serveringstillstånd jämför den tidigare mätpunkten är andelarna som stöder det i stort sett desamma 2014 som det var 2005 eller omkring 30 procent; alltså ingen förändring i restriktiv riktning.

De senaste årens utveckling innebär således att det är rimligt att tala om en fortsatt förskjutning av alkoholopinionen i restriktiv riktning. Äldre studier baserade på frågan om inställningen till försäljningsmonopolet pekar emellertid på att alkoholopinionen under andra hälften av 1960-talet var ännu mer restriktiv (Leifman, 1998). Vi har i tidigare analyser tolkat det så att 1990-talet präglades av en ökande liberaliseringsvind som kulminerande i början av 2000-talet och sedan vände (Holmberg och Weibull, 2014).

Det finns en grundläggande samstämmighet i svenska folkets syn på de alkoholpolitiska åtgärderna men även en del klara skillnader mellan olika grupper. Kvinnor är i allmänhet mer restriktiva i sin syn på alkoholpolitiken, medan särskilt personer som placerar sig politiskt till höger är mer kritiska till begränsningarna. Vi ska återkomma till det.

Är alkoholkonsumtionen ett problem?

Att det offentliga ingriper och lägger sig i medborgarnas privata vanor är kontroversiellt. För många är alkoholdrycker något positivt, förknippat med njutning och livskvalitet (Björ m fl, 1985; Andréasson och Allebeck, 2005). Och att staten försvårar för medborgaren att konsumera alkohol genom att styra pris och tillgänglighet kan tolkas som en kränkning av individens frihet. För att försvara en sådan restriktiv politik krävs starka argument. Alkoholkonsumtionen måste kunna

beskrivas som ett samhällsproblem av en sådan dignitet att medborgarna kan förmås acceptera att deras privata handlingsutrymme kringskärs (Johansson, 2008).

Det är därför intressant att undersöka hur medborgarna ser på de problem som alkoholkonsumtion för med sig. Anser de att alkoholkonsumtion är ett problem eller inte? Uppfattar de kanske till och med att alkoholkonsumtion bidrar med mer gott än ont? Och när man ställer den frågan är det också relevant att hålla isär *för vem* alkoholen är ett problem: är det sig själva och sina närmaste som medborgarna i första hand tänker på, eller kanske snarare effekter på ett mer allmänt plan? Denna avvägning är inte självklar. Alkoholpolitikens mål och instrument utgår från att alkohol är ett samhällsproblem, men effekterna bärs av individer. Vi har därför i 2014 års SOM-undersökning ställt en tvådelad fråga, där medborgarna tar ställning till huruvida alkoholkonsumtionens positiva eller negativa konsekvenser överväger, dels för samhället och dels för den svarande personligen. Resultaten från denna fråga presenteras i figur 3.

Figur 3 Överväger alkoholkonsumtionens positiva eller negativa konsekvenser? (procent)

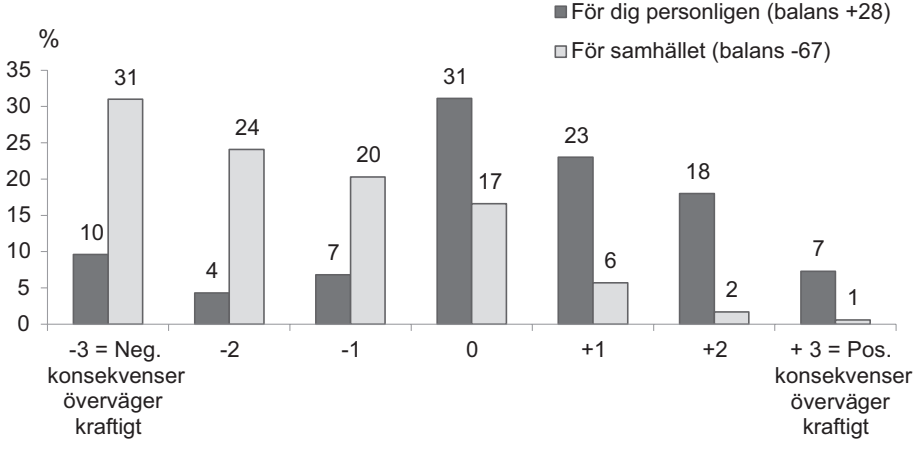

Kommentar: Frågan lyder *Alkoholkonsumtion kan ha både positiva och negativa konsekvenser. Sammantaget, anser du att alkoholkonsumtionens positiva eller negativa konsekvenser överväger [för dig personligen]/[för samhället]? Medbor*garna svarade på en sjugradig skala från -3 ”Negativa konsekvenser överväger kraftigt” till +3 ”Positiva konsekvenser överväger kraftigt” och där 0 följaktligen stod för det neutrala svaret. Balansmåtten som anges i figuren avser andelen som anser att det positiva överväger minus andelen som anser det negativa överväger. I frågan fanns även svarsalternativet ”Ingen uppfattning” som 3 procent av respondenterna valde för båda delfrågorna. Dessa svar redovisas inte i figuren. N = 1 406–1 434.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

En hög andel av medborgarna anser att alkoholkonsumtionens positiva konsekvenser överväger de negativa på det personliga planet (48 procent, balansmått +28). Resultatet understryker verkligen det problematiska i att den restriktiva alkoholpolitiken begränsar alkoholkonsumtionen, då alkohol uppenbarligen är något som många enskilda medborgarna uppskattar. Men i figuren ser vi också att en överväldigande majoritet (74 procent, balansmått -67) anser att alkoholkonsumtionens sammantagna effekter för samhället är negativa.

Det allmänna mönstret återkommer inom i stort sett alla grupper inom befolkningen. Kvinnor betonar i större utsträckning än män alkoholens negativa konsekvenser både på ett personligt och på ett samhälleligt plan. Personer som står politiskt till höger ser mindre samhällsproblem med alkoholen än vad övriga gör.

Sammantaget är dessa resultatet mycket talande. Det är uppenbart att medborgarna gör en stor åtskillnad mellan hur de ser på konsekvenserna för den egna personen respektive för samhället i stort. Det är mycket troligt att denna nyanserade syn på alkoholens konsekvenser är en av förklaringarna till svenskarnas uppslutning bakom en restriktiv alkoholpolitik.

För att borra ännu lite djupare i medborgarnas problemanalys vill vi också veta mer om *var* de upplever att problemen finns och *vilka typer av problem* som är allvarligast. Vi har redan sett att medborgarna gör skillnad på privata och samhälleliga konsekvenser av alkoholkonsumtion, men samhället är stort. De samhälleliga konsekvenserna skiljer sig rimligen åt mellan olika delar av Sverige – till exempel mellan storstad och landsbygd. Vi vill därför undersöka om medborgarna gör olika bedömningar av hur stora alkoholkonsumtionens problem är i den kommun där de bor jämfört med den nationella nivån.

Alkoholkonsumtion kan även förorsaka olika sorters problem, och under historiens gång har olika typer av problem framhållits (Nycander 1996; Johansson 2008). Vi har här valt att fokusera på tre huvudtyper av problem: Den första beror moral och individuellt ansvar. När den omfattande alkoholkonsumtionen började ifrågasättas på 1700- och 1800-talet stod moralistisk kritik ofta i fokus. Inom nykterhetsrörelsen, där frikyrkor och den framväxande arbetarrörelsen var viktiga aktörer, sågs alkoholkonsumtion som ett utslag av synd eller omoral. Drinkare var en ansvarslös person vars karaktär borde danas. Idag är moraliserande argument mer sällsynta i debatten, men det finns fortfarande många som ser individuell ansvarslöshet som ett problem förknippat med alkoholkonsumtion. Till detta problem hör även olyckor som ansvarslösa alkoholkonsumenter förorsakar.

Ett annat problem som tidigt lyftes fram, inte minst från statligt håll, var alkoholens negativa konsekvenser för tryggheten i samhället. Alkoholkonsumtion ökar risken för att en individ ska bli våldsam och begå brottsliga handlingar. Alkoholkonsumenter rikserar på så sätt att bli en fara för sin omgivning.

Den tredje typen av problem, och som förmodligen är det som oftast diskuteras i dagens politiska debatt, rör omsorgen om alkoholkonsumenten själv. Alkoholkonsumtion kan leda till ohälsa och missbruk, och därmed stort lidande för den enskilde. På ett samhällsplan kan alkoholkonsumtion försämra folkhälsan.

För att undersöka medborgarnas upplevelser av dessa tre problemtyper – på det privata planet och i samhället på lokal och nationell nivå – utformade vi ett frågebatteri i 2014 års SOM-undersökning som tog hänsyn till alla dessa aspekter. Resultaten från dessa frågor redovisas övergripande i tabell 1 och i tabell 2 redovisas resultat efter kön, ålder, utbildning, ideologisk vänster-högerorientering samt alkoholvanor[8].

Tabell 1 Medborgarnas upplevelse av arten och lokaliseringen av alkoholkonsumtionens problem (procent och medelvärde 1–5)

Problemets art	Lokalisering	Inget problem alls 1	2	3	4	Mkt stort problem 5	Summa procent	Medelvärde
Olycksfall och ansvarslöst beteende	Privat	67	14	8	4	8	100	1,7
	Lokalt	6	17	43	23	11	100	3,2
	Nationellt	2	9	39	30	21	100	3,6
Våld, kriminalitet och otrygghet	Privat	67	13	9	5	6	100	1,7
	Lokalt	5	19	38	25	14	100	3,3
	Nationellt	1	7	31	34	27	100	3,8
Ohälsa och missbruk	Privat	72	13	6	4	6	100	1,6
	Lokalt	4	18	42	23	12	100	3,2
	Nationellt	1	8	35	33	22	100	3,7

Kommentar: Frågan lyder *I vilken grad anser du att alkoholkonsumtionen är ett problem när det gäller* [de tre problemtyper som citeras till vänster i tabellen]. För varje problemtyp ombads medborgarna gradera sin upplevelse ”för dig själv och dina närmaste” (Privat), ”i den kommun där du bor” (Lokalt) och ”i Sverige” (Nationellt). Medborgarna svarade på en skala från 1 ”inget problem alls” till 5 ”mycket stort problem”. I tabellen redovisas procentandelar för respektive svarsalternativ samt medelvärde på skalan 1–5. Svarsalternativet ”ingen uppfattning” fanns för samtliga frågor, och omkring två procent valde detta alternativ för det privata och fyra-fem procent för det lokala och nationella. Dessa svar ingår inte i analysen och redovisas inte i tabellen. Antal svarande = 1 275–1 529.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Resultaten visar återigen att medborgarna gör mycket olika bedömningar av hur problemen ser ut på det privata och det samhälleliga planet. Omkring 10–12 procent upplever någon av de tre nämnda problemtyperna som stora för sig själv och sina närmaste, medan en klar majoritet anser att problemen är stora på den nationella nivån.

Det är intressant att notera att problemen på den lokala nivån intar en mellanställning. Problemen i lokalsamhället upplevs som större än i privatlivet men som mindre än på den nationella nivån. Detta påminner om forskningsresultat på många andra områden där medborgare tenderar att uppfatta problem som mindre på närmare håll och som större på andra platser längre bort.

Tabell 2 Medborgarnas upplevelse av arten och lokaliseringen av alkoholkonsumtionens problem efter kön, ålder, utbildning, ideologi och alkoholvanor (medelvärden 1–5)

	Olycksfall och ansvarslöst beteende			Våld, kriminalitet och otrygghet			Ohälsa och missbruk			Totalt
	P	L	N	P	L	N	P	L	N	
Totalt	1,7	3,2	3,6	1,7	3,3	3,8	1,6	3,2	3,7	2,8
Kön										
Kvinnor	1,7	3,3	3,8	1,7	3,4	4,0	1,6	3,4	3,9	2,8
Män	1,7	3,0	3,4	1,7	3,1	3,6	1,6	3,0	3,5	2,6
Ålder										
15-29	2,1	3,1	3,6	2,0	3,1	3,7	1,9	3,2	3,6	2,9
30-49	1,7	3,2	3,6	1,6	3,2	3,7	1,6	3,2	3,6	2,7
50-64	1,6	3,2	3,6	1,6	3,3	3,8	1,5	3,3	3,7	2,8
65-85	1,6	3,2	3,6	1,8	3,2	3,9	1,5	3,2	3,7	2,7
Utbildning										
Lågutbildad	1,9	3,3	3,8	1,9	3,3	3,9	1,8	3,3	3,8	2,9
Medellågutbildad	1,8	3,2	3,6	1,8	3,3	3,9	1,7	3,3	3,8	2,8
Medelhögutbildad	1,6	3,2	3,5	1,6	3,2	3,7	1,5	3,2	3,6	2,7
Högutbildad	1,5	3,1	3,6	1,5	3,2	3,8	1,4	3,2	3,6	2,7
Ideologisk vänster–högerorientering										
Klart till vänster	1,7	3,4	3,8	1,8	3,4	3,9	1,8	3,4	3,8	2,9
Något till vänster	1,7	3,3	3,7	1,7	3,4	3,8	1,6	3,3	3,7	2,8
Varken eller	1,7	3,2	3,6	1,8	3,2	3,8	1,7	3,2	3,7	2,8
Något till höger	1,6	3,0	3,5	1,6	3,1	3,7	1,5	3,1	3,6	2,7
Klart till höger	1,7	2,8	3,4	1,5	3,0	3,7	1,4	2,9	3,5	2,6
Alkoholvanor										
Nykterist/Måttlig	2,1	3,5	4,0	2,1	3,5	4,0	1,9	3,5	4,0	3,0
Medelkonsument	1,6	3,1	3,5	1,6	3,2	3,7	1,5	3,1	3,6	2,7
Storkonsument	1,5	3,0	3,4	1,6	3,2	3,7	1,5	3,1	3,5	2,6

Kommentar: I tabellen redovisas resultat över hur stort problem olika grupper medborgare upplever att tre sorters alkoholrelaterade problem är. Frågan om alkoholvanor bygger på SOM-undersökningens frågebatteri om hur många gånger under senaste året som medborgarna druckit starköl/vin/sprit (se Holmberg och Weibull, 2012 för analyser i detalj av denna fråga), där nykterist/måttlig står för aldrig eller max en gång om året, storkonsument står för en eller flera gånger i veckan och medelkonsument för medborgare som ligger däremellan. Resultaten är medelvärden på skalan medelvärden på en skala från 1 ”inget problem alls” till 5 ”mycket stort problem” för ” dig själv och dina närmaste” (P), ”i den kommun där du bor” (L) och ”i Sverige” (N). Slutligen redovisas ett totalindex för samtliga nio delfrågor. För frågeformulering se tabell 1. N = 1 275–1 529.

Källa*:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Andelen som upplever alkoholens problem i det privata är alltså liten i relation till andelen som upplever problem på lokal och nationell nivå, men resultaten stämmer ändå till eftertanke. Ett annat perspektiv skulle kunna vara att det trots allt är tio procent av svenskarna – alltså 850 000 – som på något sätt är drabbade av alkoholens skadeverkningar, som alkoholkonsumenter eller som anhöriga. Men vår fråga är inte så precist formulerad att vi kan utläsa vilka typer av konsekvenser det är medborgarna avser.

Skillnaderna i upplevelsen av de tre problemtyperna är dock inte stora. På de nationella och lokala planen är det otrygghet följt av ohälsa som av flest upplevs som ett stort problem, medan ansvarslöst beteende upplevs som ett något mindre problem. I privatlivet är ohälsan det minsta problemet medan de två övriga upplevs som något mer problematiska. Kontrollanalyser visar att det finns starka positiva samband mellan hur problematiska man bedömt de tre olika problemtyperna inom respektive nivå. Sambanden mellan upplevelsen av samma problem på olika nivåer är däremot klart svagare. En slutsats av detta är att medborgarna i gemen inte tycks göra så stora åtskillnader i sin bedömning av hur allvarliga de olika problemtyperna är, medan nivådimensionen (privat/lokal/nationell) är väsentlig för att förstå bilden av alkoholens problem.

Skillnaderna mellan olika gruppers upplevelse av problemens storlek är också påfallande små. I tabell 2 kan vi utläsa att personer till höger och personer som konsumerar mycket alkohol upplever problemen som mindre. Kvinnor och lågutbildade upplever problemen som aningen större än vad män och högutbildade gör.

Vad förklarar åsiktskillnader i alkoholpolitiska frågor?

I tidigare studier har vi identifierat en rad faktorer som påverkar attityder i alkoholpolitiska frågor (Holmberg och Weibull 2014, Karlsson 2012; Leimar m fl, 2013). Män och ungdomar är till exempel mer alkoholliberala än andra. Vi har också sett att medborgare som står till vänster är mer restriktiva än de som står till höger. Och, inte minst, medborgarnas alkoholvanor har samband med deras åsikter på så sätt att de som dricker ofta är mer alkoholliberala än de som dricker sällan.

Vi ska nu gå ett steg vidare i analysen och ta reda på hur medborgarnas syn på alkoholkonsumtionens problem kan hjälpa oss förklara inställningen till konkreta alkoholpolitiska förslag. I centrum för analysen står de tre förslag som analyserats i kapitlets första del: höja alkoholskatten, avskaffa försäljningsmonopolet och höja kraven för serveringstillstånd. Vi kommer att undersöka detta genom en rad regressionsmodeller som hjälper oss att identifiera möjliga kausala mekanismer mellan medborgarnas åsikter i dessa frågor och olika typer av förklaringsfaktorer.

I enlighet med vår modell kommer vi att behandla medborgarnas egna alkoholvanor som en mellanliggande variabel i förhållande till andra förklaringsfaktorer som medborgarnas allmänna sociala tillhörighet (ålder, kön, inkomst, utbildning och etnicitet), och grundläggande ideologiska uppfattningar (Holmberg och

Weibull, 2012; Ramstedt, 2010). Kontrollanalyser visar att grupper som dricker oftare än andra är pensionärer, män, högutbildade, svenskfödda, icke-religiösa och medborgare som politiskt står till höger. Följaktligen är det yngre, kvinnor, lågutbildade, invandrare, religiösa och medborgare som står till vänster som dricker mindre. Alkoholkonsumtion är alltså ett beteende som i hög grad kan kopplas till individernas sociala, religiösa och politiska tillhörighet. Därmed kan vi också sluta oss till att i de fall där alkoholkonsumtion har effekt på medborgares åsikter har samtliga dessa faktorer förklaringskraft som bakomliggande variabler.

Vi väljer här också att väga in religiositet i analysen eftersom det är en faktor som historiskt visat sig ha samband med syn på alkohol. Religiositet, liksom politisk ideologi, är kopplat till värderingar och föreställningar som grundläggs tidigt i livet och som är relativt stabila över tid.

Tabell 3 Vad förklarar medborgarnas problemupplevelse? Multipel OLS regression (b-värden)

Modell: Beroende variabel:	**A** Personl. konsekv.	**B** Personl. konsekv.	**C** Samh. konsekv.	**D** Samh. konsekv.	**E** Samh. konsekv.
Konstant	3	2	16	17	18
Ålder: -30	e.s	e.s	+4***	+4***	+4***
Ålder: 65+	e.s	e.s	e.s.	-2*	e.s.
Kön: Kvinna	-2*	e.s	-3***	-3***	-2**
Inkomst: låg	-3**	e.s	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: hög	+3*	e.s	e.s.	e.s.	e.s.
Utbildning: hög	+3*	e.s	e.s.	e.s.	e.s.
Etnicitet: Utlandsfödd	-4*	e.s	e.s.	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens	-7***	e.s	-5***	-3*	e.s.
Ideologi: Vänster-höger	+3*	e.s	+5***	+4***	+4***
Alkoholkonsumtion: frekvens		+11***		+8***	+5***
Alkoholkonsumtion: Nykterist		-18***		-5***	e.s.
Alkoholkonsekvenser: personliga					+32***
Justerat R^2	0,06	0,26	0,07	0,13	0,23
Antal personer	1358	1352	1387	1381	1292

***Kommentar**:* Värdena i tabellen är regressionskoefficienter (b-värden), där + indikerar en positiv effekt och – en negativ effekt. Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.). Samtliga beroende variabler i tabellen är kodade 0 (minsta värdet) till 100 högsta värdet. Samtliga oberoende variabler är kodade 0-1. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31-64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst (kontrollgrupp: medelhöginkomst), utbildning (kontrollgrupp: låg/ej eftergymnasial utbildning), etnicitet (kontrollgrupp: född i Sverige) samt Alkoholkonsumtion: nykterist (kontrollgrupp: nyttjare av alkohol). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens per år), ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1) samt alkoholkonsekvenser (0 negativa konsekvenser överväger kraftigt – 1 positiva konsekvenser överväger kraftigt). P-värden: ***<.001; **<.01. *<.05.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

I tabell 3 undersöks vilka effekter dessa faktorer har på medborgarnas bedömning av alkoholkonsumtionens konsekvenser på det personliga planet (Modellerna A och B) och för samhället (Modellerna C, D och E). Medborgarnas alkoholvanor ingår som oberoende variabler i Modellerna B, D och E. I Modell E ingår även bedömningen av alkoholkonsumtionens konsekvenser på det personliga planet som oberoende variabel.

Resultaten i Modell A (tabell 3) tyder på att många sociala faktorer har betydelse för hur medborgarna upplever alkoholens effekter på det personliga planet: kvinnor, låginkomsttagare, lågutbildare, invandrare, religiösa och medborgare till vänster är mer negativa i sin bedömning. Men när vi jämför Modell A med Modell B, där medborgarnas alkoholvanor introduceras som oberoende variabel, framgår att samtliga dessa effekter förlorar sin signifikans. Istället bygger modellens förklaringskraft helt på indikatorerna för alkoholvanor. Det betyder att de sociala, politiska och religiösa faktorerna endast har indirekta effekter, via alkoholvanorna, på medborgarnas problemupplevelser på det personliga planet.

Alkoholkonsumtion har dock starka effekter på problembilden – ju mer man dricker desto mindre upplever man att problemen på det privata planet är. Resultatet kan tyckas paradoxalt eftersom vi normalt förknipar högre konsumtion med ökade problem. Istället är det personer som inte dricker alls som upplever de största problemen. Här kan man givetvis argumentera för att kausalsambandet kan vara omvänt – det vill säga att man dricker mer om man upplever problemen – eller riskerna – som mindre.

När det gäller bedömningen av alkoholkonsumtionens konsekvenser för samhället ser resultaten delvis annorlunda ut (Modellerna C och D). Effekten av den egna alkoholkonsumtionen är här något mindre än för bedömningen av den personliga situationen, men även här ser vi att en hög alkoholkonsumtion är förknippat med en mer positiv syn på alkoholens konsekvenser. Och vi ser att ålder har signifikanta effekter: yngre upplever samhällsproblemen som mindre och äldre upplever dem som större. Även under kontroll för alkoholkonsumtion visar det sig att kvinnor, religiösa och medborgare som står till vänster bedömer samhällsproblemen som större. I modell E ingår även medborgarnas konsekvensbedömning på det personliga planet som oberoende variabel i relation till konsekvensbedömningen på samhällsplanet, och som väntat finns här en kraftull positiv effekt. Ser man mindre problem på det privata planet gör man det också i samhället. Förklaringskraften i modellen ökar med tio procentenheter när denna variabel läggs till. Effekterna av kön, ålder och politisk ideologi kvarstår dock som signifikanta även under kontroll för problemupplevelsen på det privata planet.

I nästa steg av analysen undersöker vi hur de faktorer som analyserats i tabell 3 påverkar medborgarnas åsikter i tre alkoholpolitiska frågor. Dessa resultat presenteras i tabell 4, där frågan om att höja alkoholskatten är beroende variabel i modellerna F och G, frågan om att avskaffa alkoholmonopolet i H och I samt frågan om att öka kraven för serveringstillstånd i J och K. För de tre frågorna görs två analyser,

en med de bakomliggande sociala faktorerna – inklusive egen alkoholkonsumtion – och en där även bedömningarna av alkoholkonsumtionens konsekvenser på det personliga och samhälleliga planet inkluderas som oberoende variabler.

Tabell 4 Vad förklarar medborgarnas åsikter om tre alkoholpolitiska förslag? Multipel OLS-regression (b-värden)

Modell: Beroende variabel:	**F** Höja alkohol-skatt	**G** Höja alkohol-skatt	**H** Avskaffa försäljnings-monopolet	**I** Avskaffa försäljnings-monopolet	**J** Skärpa serverings-krav	**K** Skärpa serverings-krav
Konstant	62	55	39	48	51	45
Ålder: -30	-4 **	e.s.	e.s.	e.s.	-6 **	e.s.
Ålder: 65+	+4 ***	+5 *	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Kön: Kvinna	+7 ***	+6 ***	-10 ***	-8 ***	e.s.	e.s.
Inkomst: låg	-3 *	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: hög	+6 ***	+6 **	-7 **	-8 **	e.s.	e.s.
Utbildning: hög	+5 ***	+4 *	-4 *	e.s.	+4 *	+4 **
Etnicitet: Utlandsfödd	e.s.	e.s.	+13 ***	+15 ***	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens	+8 ***	e.s.	-8 **	e.s.	+8 **	e.s.
Ideologi: Vänster-höger	-21 ***	-18 ***	+21 ***	+19 ***	-11 ***	-9 **
Alkoholkonsumtion: frekvens	-21 ***	-17 ***	+12 ***	+7 *	-14 ***	-9 **
Alkoholkonsumtion: Nykterist	+18 ***	+13 ***	-15 ***	-12 ***	+16 ***	+13 ***
Alkoholkonsekvenser: personliga		-17 **		e.s.		-16 **
Alkoholkonsekvenser: samhälleliga		-47 ***		+59 ***		-32 ***
Just R^2	0,20	0,25	0,13	0,16	0,13	0,14
Antal personer	3168	1285	1547	1265	1456	1205

***Kommentar**:* För fullständiga formuleringar av de beroende variablerna se tabell 1 ovan. För beskrivning av de oberoende variablerna, se kommentaren till tabell 3 ovan. Samtliga beroende variabler i tabellen är kodade 0 (minsta värdet) till 100 högsta v värdet. Samtliga oberoende variabler är kodade 0-1. E.s. = ej signifikant. P-värden: ***<.001; **>.01. *<.05.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Resultaten visare att medborgarnas bedömningar av alkoholens konsekvenser har olika effekter för de tre politiska förslagen. Upplevelsen av de samhälleliga konsekvenserna ger större effekter på åsikterna i samtliga tre frågor än upplevelsen av de personliga konsekvenserna. Men för både skattefrågan och serveringsfrågan finns separata effekter även av de personliga upplevelserna. Ju mer negativt man upplever effekterna i privatlivet, i desto högre grad stödjer man en restriktivare alkoholpolitik. I frågan om att avskaffa Systembolagets försäljningsmonopol har upplevelsen på det privata planet dock ingen effekt. Om vi utgår ifrån hur mycket

förklaringskraft som problemupplevelserna på privat och samhällelig nivå tillför modellerna tycks det som att effekterna är störst när det gäller skattefrågan (+5 procentenheter förklarad varians) följt av försäljningsfrågan (+3) och serveringsfrågan (+1).

Medborgarnas alkoholkonsumtion har också förväntade effekter på åsikterna – personer som dricker mer är mer liberala och de som dricker mindre – eller till och med är nykterister – är mer restriktiva. Alkoholkonsumtionen har något större effekt för åsikterna om skattefrågan än för de övriga två frågorna.

När det gäller ideologi och religiositet har vänster–högerposition en signifikant effekt på samtliga frågor även under kontroll för problemupplevelsen (medborgare till höger är mer alkoholliberala). Religiositet har också signifikanta effekter (religiösa mer restriktiva) för samtliga frågor – men endast när modellen inte kontrollerar för problemupplevelsen. Det betyder att religiositet endast har indirekta effekter på de politiska åsikterna medan ideologi har direkta. Religiositeten gör att medborgarna ser världen annorlunda men den påverkar inte synen på olika politiska styrmedel på samma sätt som vänster–högerideologi.

Effekterna av övriga egenskaper hos medborgarna pekar åt samma håll som i tabell 3, och de sociala faktorerna tycks ha störst förklaringskraft på skattefrågan och minst på serveringsfrågan. Men ett resultat sticker ut: Invandrare är klart mer positiva till att avskaffa försäljningsmonopolet än svenskfödda. Man kan tänka sig att erfarenheter från det tidigare hemlandet här spelar in.

Alkoholpolitik – att ställa upp för andra

Studiens kanske viktigaste resultat är att de flesta medborgare gör helt olika bedömningar när det gäller alkoholkonsumtionens konsekvenser på det privata och det samhälleliga planet. En majoritet anser att alkoholkonsumtion har i huvudsak positiva eller neutrala konsekvenser för dem själva, men negativa konsekvenser för samhället. Och när medborgarna tar ställning till alkoholpolitiska förslag som på olika sätt försvårar deras möjligheter att konsumera alkohol är det analysen av alkoholens samhällseffekter som är den absolut starkaste förklaringsfaktorn.

I våra ögon tecknar resultaten en ganska positiv bild av medborgarna. De är beredda att solidariskt stå ut med ekonomiska och praktiska umbäranden för att förebygga problem som i första hand drabbar andra än dem själva. När en opinionsbild ser ut på det sättet finns goda förutsättningar för att komma till rätta med samhällsproblem och för att en aktivistisk politik ska uppfattas som legitim. Det faktum att medborgarna har en så nyanserad bild av alkoholens effekter är troligen också en viktig förklaring bakom svenska folkets uppslutning bakom en restriktiv alkoholpolitik.

I grunden tycks det också finnas en växande tilltro till de traditionella politiska styrinstrumenten på politikområdet, även om det också finns tydliga ideologiska skillnader mellan vänster och höger i synen på skatter och regleringar. Nu återstår

för kommande studier att undersöka om svängningarna i synen på alkoholpolitiska förslag beror på förändringar i problemupplevelsen, ideologiska förskjutningar eller om det är andra sorters faktorer som spelar in.

Studien har också väckt flera andra nya frågor. Till exempel om variationen i medborgarnas bedömning av problemen i lokalsamhället kan relateras till faktiska omständigheter i den egna kommunen, eller om det finns mer psykologiska förklaringar bakom resultatet som gör att problem upplevs som större ju längre bort de är. Och finns det något samband mellan vilka typer av konsekvenser medborgarna tycker är allvarliga och vilka politiska styrmedel de tycker är mest angelägna? Framtida analyser får svara på detta.

Noter

1 Projektet finansieras av Systembolagets råd för alkoholforskning (SRA). Projektets syfte är att studera den svenska alkoholopinionen över tid och särskilt fokusera på hur medborgarnas förståelse av problematiken påverkar deras åsikter om förslag och styrmedel. Projektet är en fortsättning och fördjupning av projektet Alkohol, livsstil och politik som under flera år har följt svensk alkoholopinion genom SOM-institutets årliga undersökningar.

2 Prisnivån på alkoholhaltiga drycker har långsamt sjunkit genom marknadsaktiviteter och ökad konkurrens mellan olika importörer som är en följd av att importmonopolets avvecklats på grund av Sveriges EU-inträde. Höjningen fr o m 2014 ledde inte till några protester och en andra höjning följde från och med 2015 (Proposition 2013/14:100)

3 Frågor om skattehöjningar på alkohol har även ställts tidigare, bland annat inom ramen för valundersökningarna vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet (jfr Holmberg, 1981).

4 I en studie från 1979 där frågan gällde att ”kraftigt” höja vin- och spritpriserna för att begränsa alkoholmissbruk och alkoholskador ansåg 32 procent att det var ett bra förslag och 40 procent att det var ett dåligt förslag (Holmberg, 1981:228), alltså en mer alkoholliberal opinion än 2014.

5 Det bör dock tilläggas att det är en högre andel (8 procent) som uppger att de saknar åsikt om kraven på alkoholserveringstillstånd än det är när det gäller åsikten om försäljningsmonopolet (2 procent). Om vi exkluderar personer utan åsikt ur analysen är andelarna 31 (andel som är för fri försäljning av alkohol) och 36 procent (andel som är emot att öka kraven på alkoholservering).

6 Om vi exkluderar personer utan uppfattning är andelarna 50 respektive 30 procent.

[7] Om vi ser närmare på sambandet mellan de två frågorna är bilden inte helt entydig. Hälften av dem som vill avskaffa försäljningsmonopolet vill inte öka kravel på serveringstillstånden – men en femtedel vill faktiskt öka serveringskraven. Mer väntat är möjligen att det är en fjärdedel av dem som är för försäljningsmonopolet som inte ser något skäl att öka kraven på serveringstillstånden, medan nästa två femtedelar av gruppen tycker att kraven ska öka.

[8] Alkoholkonsumtion är inom projektet mätt som en alkoholvana, där frågan avser *hur ofta* man dricker starköl, vin eller sprit och inte hur mycket man dricker (Holmberg och Weibull, 2012; jfr Ramstedt, 2010). År 2014 var andelen av svarspersoner som under det gångna året drack alkohol minst någon gång i veckan 40 procent och minst någon gång i veckan 67 procent. Andelen som inte druckit någon alkohol var 16 procent. Det är i stort på samma nivå som tidigare år.

Referenser

Andrèasson, Sven, Allebeck, Peter (2005) *Alkohol och hälsa. En kunskapsöversikt om alkoholens positiva och negativa effekter på vår hälsa.* Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Björ, Jill, Bruun, Kettil, Frånberg, Per (1985) *Den svenska supen: en historia om brännvin, Bratt och byråkrati*. Stockholm: Prisma.

Cisneros Örnberg, Jenny (2009) The Europeanization of Swedish Alcohol Policy. Stockholm: Stockholm University.

Holmberg, Sören (1981) *Svenska väljare*. Stockholm: Liber.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2010) Alkoholskattens två sidor. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2011) Alkoholvanor och alkoholopinion. I Holmberg, S, Weibull, L, Oscarsson, H (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg 2011: SOM-institutet vid Göteborgs universitet

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2012) Alkoholkonsumtion – vanor och volym. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013) Förändringar i alkoholopinionen. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2014) Restriktivare alkoholopinion men liberalare alkoholvanor. I Bergström, A, Oscarsson, Henrik (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Johansson, Lennart (2008) *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855-2005*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings förlag Symposium.

Karlsson, David (2012) Alcohol policy and local demoracy in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs, Vol 29, 2012 pp. 233-252.,*

Leifman, Håkan (1998) Svenska folkets inställning till försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker. I Kühlhorn, E, Björ, J (red) *Svenska alkoholvanor I förändring. Om utvecklingen fram till EU-medlemskapet.* Stockholm: Sober förlag,

Leimar, Per, Ramstedt, Mats, Weibull, Lennart (2013) Public opinion and alcohol polity in Sweden 1990-2012. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* Vol. 30, 2013 pp.473-490.

Nycander, Svante (1996) *Svenskarna och Spriten. Alkoholpolitik 1855-1995.* Stockholm: Sober förlag.

Proposition 2013/14:1 2014 års budgetproposition.

Proposition 2013/14:100 2015 års ekonomiska vårproposition.

Ramstedt, Mats (2010) *Tal om alkohol 2010 – en statistisk årsrapport från Monitor-projektet.* Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD), Stockholms universitet.

SOU 2004:86. *Var går gränsen?* Delbetänkande av alkoholinförselutredningen. Stockholm: Fritzes

SOU 2005:25 *Gränslös utmaning. Alkoholpolitik för en ny tid*. Stockholm: Fritzes.

ETT BEDRÄGLIGT LUGN ÖVER ABORTOPINIONEN?

HENRIK FRIBERG-FERNROS OCH ELINA LINDGREN

I Sverige infördes det som ofta har kommit att kallas fri abort 1974. I praktiken var det dock långt ifrån fri abort. Förändringen bestod snarare i att kvinnorna under den nya lagen kunde välja att göra abort fram till den 12:e graviditetsveckan oavsett skäl; i den tidigare lagen hade det istället krävts att vissa kriterier var uppfyllda för att abort skulle medges. Nuvarande lag är lik den som infördes 1974, men med den skillnaden att perioden av fri abort sedan 1995 gäller till och med den 18:e graviditetsmånaden.

Abortlagen 1974 var långtifrån okontroversiell. Motståndare mot abortlagen fanns i alla riksdagspartierna förutom dåvarande VPK och hela 103 riksdagsledamöter röstade nej. Sedan dess har situationen radikalt förändras. När abortlagen reviderades 1995 var bara kristdemokraterna emot förslaget och sedan dess har också de accepterat nuvarande abortlag. Också den allmänna opinionen tycks ha utvecklats i liknande riktning: enligt valundersökningar 1982 ville närmare en fjärdedel av befolkningen begränsa aborträtten medan det under 2000-talet har legat på lite drygt 10 procent.

Denna typ av till synes stabila och entydiga opinionsmönster kan verka odramatiska och därmed ointressanta ur forskningssynpunkt. Vi tycker dock att det istället är närmast tvärtom: med tanke på den pluralism som för övrigt tycks kännetecknа västerländska samhällen med fri åsiktsbildning, så är ju denna typ av homogena åsiktsmönster särskilt intressanta att undersöka lite närmare. Och det är det som vi ämnar göra i detta kapitel.

Svenska folkets inställning i abortfrågan

Den svenska abortopinionen förefaller både vara stabil över tid och entydig: en överväldigande majoritet av svenskarna har i undersökningar sedan lång tid tillbaka varit negativa till begränsningar av aborträtten. I SOM-undersökningarna har en stabil majoritet svarat att de tycker att det skulle vara ett dåligt eller mycket dåligt förslag att införa begränsningar av den fria rätten till abort de gånger frågan ställts i undersökningarna sedan 2001. Om vi därtill beaktar resultat från valundersökningarna längre tillbaka i tiden framstår opinionen som stabil och entydig över tid – möjligen med perioden 1991-1994 som ett undantag då stödet för förslaget minskade med 10 procent (Forsberg, Hedberg 2011). Figur 1 visar abortopinionen under perioden 1991-2014.

Friberg-Fernros, Henrik & Lindgren, Elina (2015) Ett bedrägligt lugn över abortopinionen? i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Figur 1 Svenska folkets inställning till förslaget att begränsa rätten till fri abort, perioden 1991-2014 (procent)

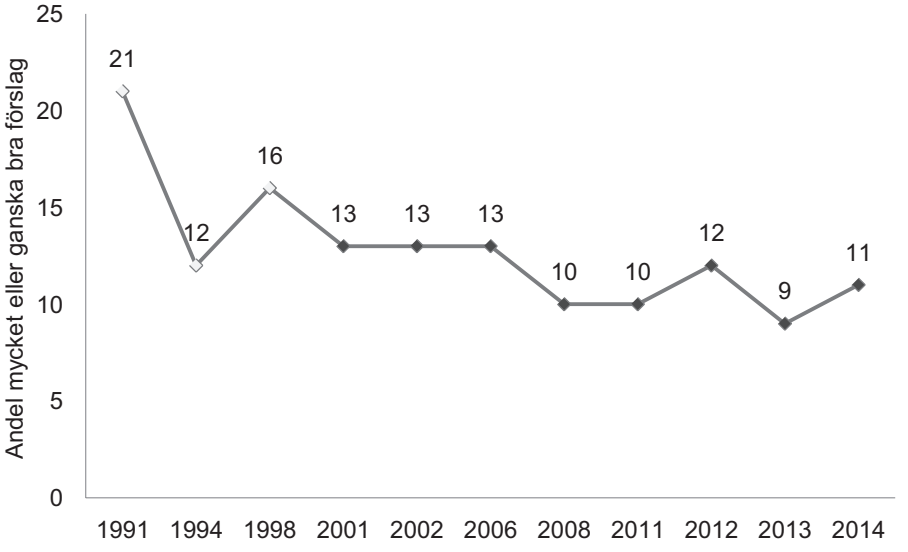

Kommentarer: Frågeformulering i SOM-undersökningarna: *Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? – Begränsa rätten till fri abort.* Frågeformuleringen i Väljarundersökningarna: *Om du använder skalan på det här kortet, vilken är Din åsikt om förslaget att: Begränsa rätten till fri abort.*

Källor: Mätningar 1991-1998: Forsberg, Malin & Per Hedberg (2011). Väljarnas sakfrågeåsikter 1956-2010. Valforskningsprogrammets rapportserie 2011:3. Mätningar 2001-2014: de nationella SOM-undersökningarna, 2001-2014.

Också en närmare granskning av resultaten från 2014 års SOM-undersökning – redovisad i figur 2 – ger vid handen att endast en liten minoritet, 11 procent, idag anser att det skulle vara ett mycket bra eller ganska bra förslag att begränsa rätten till fri abort. Hela 76 procent anser att det är ett ganska dåligt eller mycket dåligt förslag. Det faktum att hela 59 procent anser att det är ett *mycket* dåligt förslag visar att motståndet mot förslaget att begränsa aborträtten är starkt.

Figur 2 Svenska folkets inställning till förslaget att begränsa rätten till fri abort, 2014 (procent)

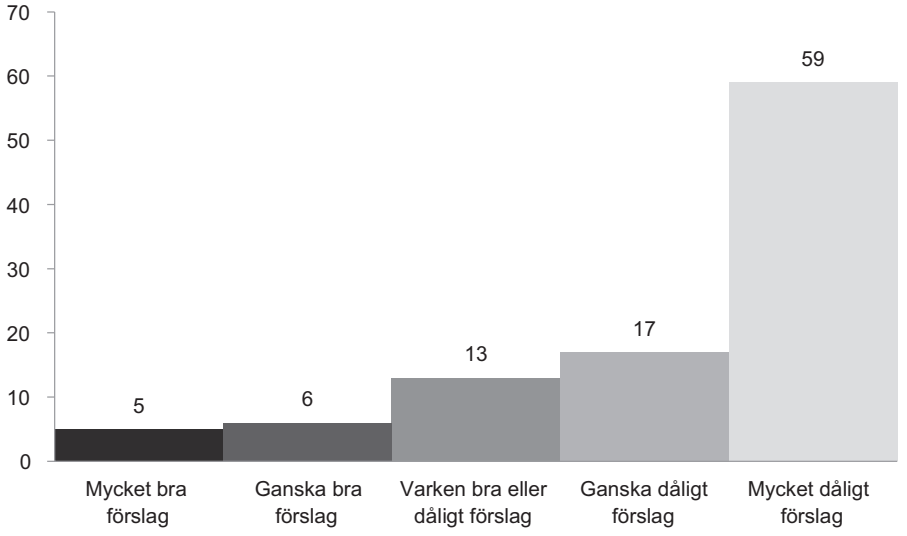

Kommentar: För formulering av abortfrågan, se kommentarer till figur 1. Antal svarande = 1 570.
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Av tabell 1 framgår att det inte är någon större skillnad i stödet för förslaget att begränsa rätten till fri abort mellan män och kvinnor, mellan unga och gamla eller mellan grupper med olika politiska sympatier. De största skillnaderna finns mellan grupper med olika utbildningsnivåer, där lågutbildade stöder förslaget i högre grad än högutbildade samt mellan grupper som närvarar vid gudstjänster i olika hög grad, där de som är frekventa gudstjänstbesökare är mer positiva till förslaget medan de som aldrig besöker gudstjänster är mer negativa. Detta är dock mönster som vi enligt andra tidigare undersökningar har anledning att förvänta oss (Best 2005).

Tabell 1 Svenska folkets inställning till förslaget att begränsa rätten till fri abort, 2014. Fördelat på kön, ålder, utbildning, vänster-höger identifikation, kyrkobesökande (procent)

	Bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Differens bra, dålig
Samtliga	11	13	76	100	1 570	-65
Kön						
Kvinna	11	13	76	100	866	-65
Man	10	14	76	100	704	-66
Ålder						
16-29	13	17	70	100	219	-57
30-49	7	10	83	100	446	-76
50-64	10	12	78	100	428	-68
65-85	13	16	71	100	477	-58
Utbildningsnivå						
Låg	20	22	58	100	261	-38
Medellåg	10	15	75	100	463	-65
Medelhög	11	10	79	100	354	-68
Hög	5	9	86	100	475	-81
Vänster-höger-identifikation						
Vänster	8	12	80	100	558	-72
Varken till vänster eller höger	15	16	69	100	398	-54
Höger	9	13	78	100	396	-69
Besöker religiösa möten/ gudstjänst						
Aldrig	8	11	81	100	1 084	-73
Sällan	11	19	70	100	375	-59
Ofta	28	15	57	100	78	-29

Kommentar: För formulering av abortfrågan, se kommentarer till figur 1. Svarsalternativen har omkodats; ”Bra förslag” innefattar svarsalternativen ”mycket bra förslag” och ”ganska bra förslag”, och ”Dåligt förslag” innefattar svarsalternativen ”ganska dåligt förslag” och ”mycket dåligt förslag”.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Ovanstående beskrivning ger onekligen intrycket att abortopinionen både är stabil och tämligen entydig. Vi menar dock att vi har gjort två upptäckter som utmanar denna beskrivning av den svenska abortopinionen. För det första har vi påträffat samband som indikerar förekomsten av djurrätt som en hittills okänd källa till abortkritik. Och för det andra har vi resultat från ett metodexperiment som starkt indikerar att människors abortmotstånd inte är så entydigt som SOM-undersökningen – och andra survey-undersökningar – ger vid handen.

Etisk vegetarianism – en ny källa till abortkritik?

> Fetuses ARE separate living entities. They are not human, but they are living animals. If you poke them with a pin they feel pain, not the mother. If you suck them out with a vacuum, they feel it. It is suffering. It is pain. To ignore this is to put us on the same playing field as those who ignore the suffering of animals (Herzog m. fl. 1997: 409).

Citatet är hämtat från en tidig studie av diskussioner om djurrätt på internet och illustrerar varför det finns anledning att teoretiskt förvänta sig att etisk vegetarianism skulle kunna vara en källa till abortkritik. Tankegången är ganska enkel: vi vill att lika fall skall behandlas lika. Om vi föreställer oss att personer som anser att det finns likheter mellan djur och foster också har åsikten att dessa därför skall behandlas lika, är det rimligt att anta att vissa anhängare av djurs rättigheter kan komma till slutsatsen att även foster bör värnas.

Att vi människor har denna benägenhet att vilja upprätthålla konsekvens mellan olika element i vårt tänkande och i vårt handlande är något som förefaller väl belagt i psykologisk forskning. Redan 1957 lanserade Leon Festinger tankegången att brist på konsekvens – ofta kallad dissonans – genererar obehagskänslor som vi vill undvika genom att t ex förändra uppfattningar, attityder eller beteenden för att uppnå konsekvens (1957). Så kallade dissonansteorier har alltsedan dess spelat en mycket viktig roll inom socialpsykologin (Petty, m fl. 1997; Petty, Briñol 2010). Applicerat på detta sammanhang skulle man alltså kunna argumentera för en förväntan att en del anhängare till djurrätt också skulle kunna vara mer positiva till att begränsa rätten till fri abort på grund av viljan att vara konsekvent. Tankekedjan skulle i sådana fall vara något liknande: ”om vi har en förpliktelse att undvika att orsaka lidande för icke-mänskliga djur, så bör denna förpliktelse också vara relevant i relation till foster.” Även om man utgår från att foster inte är människor är de, enligt detta sätt att resonera, likväl entiteter som kan känna smärta och som därmed kan åsamkas lidande.[1]

Det är emellertid viktigt att poängtera att det finns andra faktorer som skiljer situationer som aktualiserar detta lidande för foster från situationer som aktualiserar detta lidande för djur. Med andra ord: abortsituationen skiljer sig från situationer då vi utsätter djur för lidande. Bland annat så skulle man kunna argumentera för att abortsituationen involverar en allvarligare intressekonflikt på så sätt att kvinnans reproduktiva frihet står på spel om den fria aborten begränsas medan ett stärkande av djurs rättigheter endast skulle begränsa vår valfrihet när det gäller matvanor. Följaktligen skulle man kunna åberopa denna skillnad för att ifrågasätta om de skäl som anförs för att undvika att åsamka djur lidande verkligen är relevanta för skälen att vilja skydda fostret genom att begränsa rätten till fri abort. Även om en sådan diskussion är intressant i sig, är vårt syfte här inte att reda ut normativa resonemang om vilka argument som kan anföras för och emot ett begränsande av aborträtten. Det som är intressent för oss är att de resonemang vi hänvisar till ovan

öppnar för en teoretisk möjlighet att det *skulle* kunna finnas skillnader mellan inställning till begränsningar av aborträtten bland de som vill stärka djurens rättigheter och befolkningen i stort (se t ex Abbbate 2014). Men går det att finna empiriska belägg för att så skulle vara fallet? En särskild analys av djurrättsanhängare, menar vi, skulle därför kunna ge en djupare inblick i opinionen kring förslaget om att begränsa den fria aborten, i Sverige.

Frågan är alltså om djurrätt skulle kunna vara en ny källa till abortkritik. Tidigare har en abortkritisk hållning främst uppfattats som korrelerad till religion (Best 2005) och i takt med en ökad sekularisering så har också abortmotståndet minskat i många länder. När det gäller djurrätt anses kopplingen till religion ofta vara den direkt motsatta: ökad religiositet tenderar att minska benägenheten att vara djurrättsanhängare (Jerolmack 2003). Det vore därför intressant att undersöka om djurrätt å andra sidan skulle kunna underblåsa abortkritik, eftersom en sådan källa till abortkritik i så fall skulle falla utanför det opinionsmönster som vi hittills har sett i abortdebatten.

Vi prövade därför att undersöka om benägenheten att vilja stärka djurs rättigheter korrelerar med benägenheten att begränsa rätten till fri abort. Och det visade sig att det fanns ett visst stöd för denna tankegång.

I modell 1, tabell 2 visas resultaten från en binär logistisk regressionsanalys, där vi har testat huruvida det finns en samvariation mellan personers stöd för förslaget att stärka djurens rätt och stöd för förslaget att begränsa rätten till fri abort. Resultaten visar att det finns en positiv korrelation mellan de två variablerna: benägenheten att stödja förslaget att begränsa rätten till fri abort ökar om en person stöder förslaget att stärka djurs rättigheter (oddskvoten=1.86). Vidare visar resultaten att vi med statistisk säkerhet kan fastställa att det här sambandet inte beror på slumpen, utan på någon form av systematiska skillnader i synen på om aborträtten ska begränsas hos personer som stödjer respektive inte stödjer förslaget om att stärka djurs rättigheter.

Som vi visat i tabell 1 ovan, finns det flera variabler som påverkar inställningen till abortfrågan. Religiös aktivitet, grad av utbildning, vänster-högeridentifikation och ålder är alla variabler som verkar påverka stödet respektive motståndet till förslaget att begränsa rätten till fri abort. Dessa variabler är samtidigt variabler som vi i analyser av SOM-data för 2014 har konstaterat korrelerar med personers inställning till förslaget att stärka djurs rättigheter. I analyser av inställningen till förslaget att stärka djurens rättigheter har vi också kunnat konstatera att yngre tenderar att vilja stärka djurs rättigheter i högre grad än äldre, lågutbildade i högre grad än högutbildade, personer som aldrig eller sällan besöker gudstjänster i högre grad än frekventa kyrkobesökare samt personer som står till vänster politiskt i högre grad än personer som står till höger (se appendix: tabell 3). Endast med kontroll för dessa andra variabler kan vi därför fastställa vad det egentligen är som gör att personer som är positiva till förslaget att stärka djurs rättigheter i högre grad än genomsnittet är positiva till förslaget att begränsa rätten till fri abort.

Tabell 2 Benägenheten att stödja förslaget att begränsa rätten till fri abort, hos personer som är positivt inställda till att stärka djurens rätt, 2014. Kontroll för effekter av kyrkobesökande, vänster-högeridentifikation, utbildning, och ålder. Binär logistisk regression (oddskvot)

	Oddskvot	Standardfel	Frihetsgrader
MODELL 1			1
Djurrätt (1=bra, 0=Inte bra)	1.84**	0.38	1
MODELL 2			6
Djurrätt (1=bra, 0=inte bra)	1.86**	.39	1
Besöker religiösa möten (1=ofta, 0=sällan el. aldrig)	3.61***	1.11	1
V-H identifikation (ref. = varken V el. H)			2
Vänster	.51**	.12	1
Höger	.62*	.14	1
Utbildning (hög=1, låg=0)	.65*	.12	1
Ålder (1=medelåld., 0=ej medelåld.)	.76	.14	1
Antal respondenter	1431		

Kommentar: Signifikansnivåer: (*) <= p0.1, * p<= 0.05, ** p<= 0.01, *** p<= 0.001. Likelihood ratio test för modell 2: $chi^2(6) = 46.36$, df 6, p .000. Resultaten presenteras i tabellen som ”oddskvot”. Oddskvoten tolkas enklast på följande sätt: Om oddskvoten är *större* än 1 innebär det att personer som tycker att det är ett bra förslag att stärka djurens rätt har en *större* benägenhet att också tycka att förslaget att begränsa rätten till fri abort, medan ett värde *mindre* än 1 innebär att personer som tycker att det är ett bra förslag att stärka djurens rätt är *mindre* benägna att tycka att det är ett bra förslag att begränsa rätten till fri abort, jämfört med referenskategorin (i det här fallet personer som inte tycker att det är ett bra förslag att stärka djurs rättigheter). En oddskvot på 1 skulle innebära att det inte finns några skillnader mellan personer som tycker att det är ett bra förslag att stärka djurens rätt, och de som inte tycker det.

För formulering av abortfrågan, se kommentarer till figur 1. I analysen har variabeln som mäter inställning i abortfrågan värde 1=bra förslag (mycket bra förslag; ganska bra förslag). Referenskategorin i analysen är ”dåligt förslag” (varken bra eller dåligt förslag; ganska dåligt förslag; mycket dåligt förslag).

Frågan om djurens rättigheter lyder: *Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? – Stärka djurens rätt.* I analysen har variabeln värdet 1=bra förslag (mycket bra förslag; ganska bra förslag), värde 0=dåligt förslag (varken bra eller dåligt förslag; ganska dåligt förslag; mycket dåligt förslag). Frågan om besök av gudstjänst eller andra religiösa möten lyder: *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? - Besökt gudstjänst eller religiöst möte.* I analysen har variabeln värde 1=ofta (någon gång i månaden, veckan eller flera gånger i veckan), och 0=aldrig eller sällan (ingen gång; någon gång om året, halvåret eller kvartalet). Variabeln vänster-höger identifikation bygger på frågan: *Var placerar du dig på en vänster-höger skala?*. Variabeln är dummykodad, med ”varken vänster eller höger” som referenskategori. Variabeln utbildning är dummykodad, där värde 1=Hög utbildning (eftergymnasial utb., men ej examen fr. högsk./univ., eller examen fr. högskola/universitet), och 0=Låg utbildning (max grundskola el. motsv., eller max gymnasium, folkhögskola el. motsv.). Variabeln ålder är dummykodad, där värde 1=medelålder (30-45 år), referenskategori 0=ej medelålder (16-29 år, och 50-85 år).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Modell 2 i tabell 2 visar resultaten från en logistisk regressionsanalys, där sambandet mellan inställningen till förslaget att stärka djurens rättigheter och inställningen till förslaget att begränsa rätten till fri abort testas under kontroll för effekterna av kyrkobesöksfrekvens, vänster-höger placering, utbildning och ålder. Här ser vi att inställningen till stärkandet av djurs rättigheter fortsätter att ha ett statistiskt säkerställt och positivt samband med inställningen till förslaget om att begränsa rätten till fri abort (oddskvoten=1.86).

Analyserna visar vidare att även alla variabler som vi kontrollerar för, förutom ålder, också har en självständig effekt på inställningen till abort. Modell 2 visar att benägenheten att stödja förslaget att begränsa rätten till fri abort minskar om en person står till vänster (oddskvot=0.51) respektive höger (oddskvot=0.62) jämfört med om hen varken placerar sig till vänster eller höger samt om personen är högutbildad jämfört med lågutbildad (oddskvot=0.65). Av alla variabler som vi testat för (inklusive stödet för förslaget att stärka djurs rättigheter) så verkar kyrkofrekvens vara den faktor som samvarierar mest med respondenternas inställning till förslaget om att begränsa rätten till fri abort. Här ökar benägenheten att vara positiv till förslaget om att begränsa rätten till abort om en person besöker gudstjänst eller annat religiöst möte ofta, jämfört med om hen gör det sällan eller aldrig (oddskvot=3.61). På andra plats kommer inställningen till förslaget om att stärka djurs rättigheter.

Varför är det då intressant att notera detta samband mellan att vilja stärka djurs rättigheter och benägenheten att begränsa rätten till fri abort. Även om effekten är signifikant, är alltjämt en stor majoritet av de svarande som stödjer förslaget att stärka djurens rättigheter, negativa till förslaget att begränsa rätten till fri abort. Hela 76 procent av respondenterna som tycker att det vore bra att stärka djurens rättigheter tycker att förslaget att begränsa rätten till fri abort är dåligt (se appendix: figur 3). Vi menar ändå att resultaten är intressanta. För det första är det intressant att notera att effekterna överhuvudtaget finns, eftersom jordmånen för abortkritik inte är särskilt gynnsam bland anhängarna till att stärka djurs rättigheter med tanke på att de går mindre frekvent i kyrkan (se appendix: tabell 3), vilket är den faktor som vanligtvis korrelerar med en abortliberal inställning (Beste 2005). För det andra är den grupp av befolkningen som är positiva till förslaget att stärka djurs rättigheter stor, 2014 tyckte hela 63 procent att förslaget att stärka djurs rättigheter var ganska eller mycket bra (se appendix: tabell 3). Detta innebär att det finns en stor tillväxtpotential för abortkritik inom denna grupp.

För det tredje är det rimligt att förvänta sig att djurrättstänkandet i sig kommer ha en förstärkande effekt på abortmotståndet. Detta är förvisso en empirisk spekulation som kan visa sig vara felaktig, men den bygger på ett rimligt teoretiskt resonemang menar vi. Vår tankegång baseras på följande generella antagande: om innehållet i skälen till slutsats A är mer relevant i förhållande till skälen för slutsats B jämfört med slutsats C, så kommer ett accepterande av slutsats A att främja accepterandet av slutsats B jämfört med slutsats C – alla andra förhållanden lika. Resonemanget

kan förefalla abstrakt, men det kanske blir tydligare om vi applicerar det på vår diskussion, där slutsats A representerar uppfattningen att djurens rättigheter bör stärkas, slutsats B att begränsningar av abort bör införas och slutsats C att kvinnan har rätt till abort. Vi menar alltså att relevansen mellan skälen för stärkta rättigheter för djur och skälen för att begränsa abort förefaller vara starkare än relevansen mellan skälen för att stärka djurens rättigheter och skälen för aborträtten. Som vi har konstaterat tidigare är ju ett vanligt försvar av djurs rättigheter att åberopa det förhållandet att djur åsamkas lidande i form av till exempel smärta när de dödas. Ett sådant skäl förefaller mer relevant att åberopa som försvar för begränsningar av aborträtten – än som ett försvar för aborträtten. Aborträtten försvaras ju av andra värden än undvikandet av lidande i form av smärta; snarare handlar aborträtten om att försvara människors autonomi genom att skydda kvinnors reproduktiva frihet. Utifrån detta resonemang skulle djurrättstänkandet i sig snarare förstärka än försvaga abortmotståndet.

En kluven abortopinion?

Den andra invändningen mot den odramatiska bild av svensk abortopinion SOM-undersökningen 2014 tycks ge handlar om i vilken utsträckning resultaten verkligen är så entydiga som sifforna ger sken av. Tidigare forskning visar att det sätt på vilket frågor formuleras har stor betydelse för de svar man får (Presser et al., 2004). Språk är makt, och ”som man frågar får man svar”. Frågan som vi ställer oss är därför om samma entydiga opinionsmönster mot förslag om att begränsa rätten till abort skulle upprepas om vi förändrar formuleringen av frågan. Och ett naturligt sätt att pröva detta vore att undersöka hur respondenterna ställer sig till begränsningar av aborträtten om dessa begränsningar *specificeras*. Vi vill med andra ord undersöka hur respondenterna ställer sig till konkreta exempel på begränsningar av aborträtten. Respondenterna tvingas därmed till andra tankebanor än de som följs när de svarar på frågan om begränsningar av aborträtten utan specifikation. Med en sådan förändring skulle frågan alltjämt substantiellt handla om opinionen till begränsningar av abort – vilket naturligtvis är en nödvändighet om vi ska pröva hur entydig opinionen är – samtidigt som vi genom att specificera begränsningarna av aborträtten aktualiserar aspekter som inte nödvändigtvis aktualiseras av den mer generellt hållna frågan.[2]

För att undersöka om det entydiga opinionsmönstret kvarstår när formuleringen av frågorna varieras har vi genomfört ett metodexperiment där syftet har varit att testa om denna generellt negativa hållning till begränsningar av aborträtten också gäller när respondenterna tillfrågas om hur de ser på *specifika begränsningar* av aborträtten. För att genomföra detta experiment har vi inte kunnat använda oss av de respondenter som ingick i SOM-undersökningarna, utan vi har istället använt oss av den så kallade medborgarpanelen som organiseras av LORe vid Göteborgs universitets statsvetenskapliga institution.[3]

Den fråga vi ville besvara med detta metodexperiment är alltså om det är så att alla de som inte tycker att man ska begränsa rätten till fri abort också håller fast vid denna hållning om de får förslag om *specifika begränsningar*. Det förslag på specifik begränsning som vi valde att undersöka respondenternas hållning till, var en begränsning av rätten att fritt välja att göra abort på grund av fostrets kön. En grupp i medborgarpanelen fick ta ställning till det generella förslaget om att begränsa rätten att fritt göra abort, medan en annan grupp fick ta ställning till förslaget att begränsa rätten att fritt välja att göra abort *på grund av fostrets kön*. Om det skulle vara så att den starka opinionen mot begränsningar av rätten att fritt välja att göra abort inte motsvaras av en lika stark opinion mot begränsningar av rätten att fritt välja att göra abort på grund av kön, indikerar det, menar vi, att abortopinionen är mer ambivalent än vad SOM-undersökningen ger vid handen.

Resultatet av vårt experiment ger tydligt stöd för vår tankegång att abortopinionen är mer kluven än vad svaren på den generellt hållna frågan om att begränsa aborträtten indikerar. För medan stödet för begränsningar av rätten att fritt göra abort var ännu mindre än vad stödet var i SOM-undersökningen, drygt 6 procent, är stödet för begränsningar av rätten att fritt göra abort på grund av fostrets kön mycket starkare, drygt 40 procent. I figur 3 redovisas resultaten av vårt experiment i procent. För att kontrollera att skillnaderna mellan de två experimentgrupperna är statistiskt säkra genomfördes ett så kallat t-test, där skillnader i gruppernas medelvärden på abortfrågan jämfördes och testades statistiskt. T-testet fastställde att skillnaderna mellan experimentgrupperna är signifikanta och alltså inte beroende av slumpen, $t(1, 2159) = 24.33$, $p = 0.000$.

Det är viktigt att tolka resultaten med stort mått av försiktighet. Vi är medvetna om att den form av aborter som vi har valt – aborter på grund av kön – kanske är den mest kontroversiella typen av aborter i vårt land överhuvudtaget. Dels för att skälet för abort – fostrets kön – säkerligen av många inte uppfattas som tillräckligt allvarligt för att motivera en abort. Dels för att denna typ av aborter främst förknippas med aborter av flickfoster, vilket gör att också personer som ser jämställdhet mellan kvinnor och män som ett viktigt värde, och som också ofta är starka anhängare till fri abort, kanske känner ambivalens. Såtillvida medger vi gärna att vi har valt den form av abort som man på förhand skulle kunna misstänka är minst populär att försvara, och att vi därmed har maximerat möjligheterna att få stöd för en begränsning bland opinionen. Likväl skulle en begränsning av möjligheterna att fritt göra abort på grund av kön faktiskt vara en begränsning av rätten att göra abort. Och det är just det som respondenterna i såväl medborgarpanelen som SOM-undersökningen, har motsatt sig när de svarat på den generella frågan om att begränsa rätten till fri abort. Detta till synes motsägelsefulla resultat aktualiserar frågan om huruvida motståndet mot begränsningar av aborträtten verkligen är så entydigt som svaren på den generella fråga som ställts i SOM-undersökningen – och andra survey-undersökningar – ger vid handen.

Figur 3 Skillnader i inställning till förslaget att begränsa rätten att fritt välja att göra abort, när frågan ställts utan tillägg respektive när den ställts med tillägget ”på grund av fostrets kön” (procent)

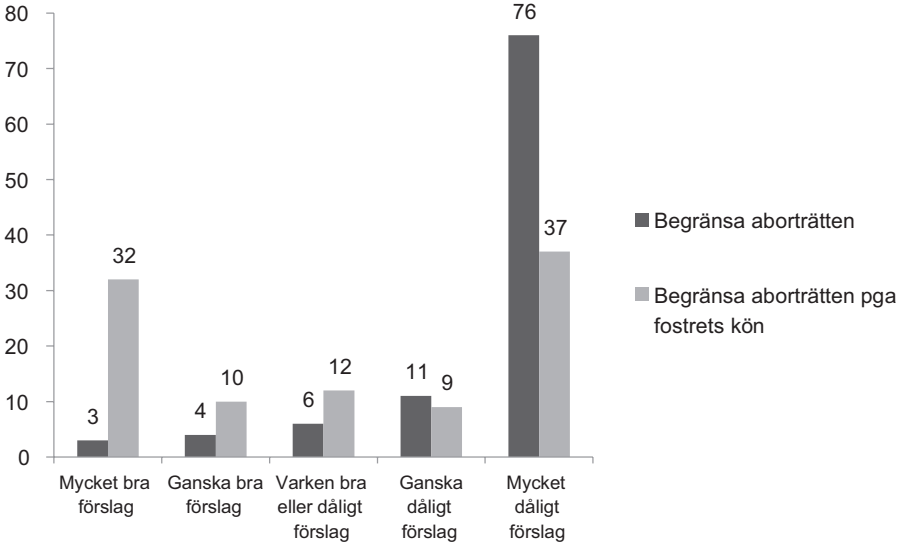

Kommentar: Frågan om att begränsa rätten att göra abort kom i två varianter. Mörkgrå staplar visar resultaten för de respondenter som fått frågeformuleringen: *Vad tycker du om förslaget att begränsa rätten att fritt välja att göra abort* (n=1 079). Ljusgrå staplar visar resultaten för respondenter som fått samma frågeformulering fast med tillägget *”… på grund av fostrets kön”* i slutet (n=1 082).

Källa: Martinsson, J., Andreasson, M., Markstedt, E., Riedel, K., Samanni, M., 2014, *Technical Report Citizen Panel 13 – 2014,* Gothenburg: University of Gothenburg, LORE.

Abortopinionen i nytt perspektiv

I såväl tidigare undersökningar som i den föreliggande 2014 års nationella undersökning, anger en stor majoritet att de inte tycker att det är ett bra förslag att begränsa rätten till fri abort. Men en närmare granskning ger vid handen att lugnet kanske är bedrägligt av två orsaker. Dels har vi identifierat en i Sverige hittills okänd källa till abortkritik – djurrättstänkandet – som är helt oberoende av de faktorer som traditionellt anses påverka opinionen i abortkritisk riktning, här framförallt religion. Dels har vi kunnat visa i experiment att man inte är entydig i sitt motstånd mot att begränsa aborträtten – i alla fall har vi kunnat visa att detta har varit fallet om man blir tillfrågad om att begränsa rätten att göra abort på grund av fostrets kön. Lugnet över den svenska abortopinionen kanske därför är bedrägligt.

Noter

[1] Vi vill här betona att vi inte hävdar att man som djurrättsanhängare också per definition måste vara abortmotståndare för att vara konsekvent. Tvärtom är det rimligt att dra slutsatsen att man på ett konsekvent sätt kan försvara både djurrätt och fri abort, vilket indikeras av att det finns framstående filosofer som försvarar båda dessa positioner (se t ex Singer 2011). Vi försvarar istället den mer modesta hållningen att vissa sätt att försvara djurs rättigheter på skulle, åtminstone principiellt, kunna ha betydelse för en del individers inställning till abort. Och det är denna föreställning om att de skäl som anförs för djurens rättigheter också har betydelse för inställningen till fostrets rättigheter som aktualiserar den kognitiva dissonans som vi menar skulle kunna leda till att djurrättsanhängare blir mer positiva till begränsningar av den fria rätten till abort än resten av befolkningen.

[2] I länder där man mer noggrant undersöker inställningen till abort brukar man dessutom fråga om inställningen till specifika begränsningar av möjligheterna att göra abort, vilket också talar för att det skulle vara intressant att undersöka även i Sverige (Best 2005)

[3] Det är viktigt att notera att respondenterna i medborgarpanelen inte har rekryterats på så sätt att de kan sägas vara representativa för den svenska befolkningen, utan de har själva ställt sig till förfogande för olika undersökningar. Vi bör därför inte dra några slutsatser om opinionen i Sverige på basis av denna undersökning, utan det intressanta är snarare att jämföra resultaten mellan olika randomiserade grupper av medborgarpanelens respondenter.

Referenser

Abbate, C. E. (2014). Adventures in Moral Consistency: How to Develop an Abortion Ethic through an Animal Rights Framework. *Ethical Theory and Moral Practice*, 1-20.

Best, S. J., & Radcliff, B. (Eds.). (2005). *Polling America: A-O* (Vol. 1). Greenwood Publishing Group.

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, Il: Row, Peterson.

Forsberg, M., & Hedberg, P. (2011). *Väljarnas sakfrågeåsikter 1956-2010*. SOM-institutet.

Herzog, H. A., Dinoff, B., & Page, J. R. (1997). Animal rights talk: Moral debate over the internet. *Qualitative Sociology*, *20*(3), 399-418.

Jerolmack, C. (2003). Tracing the profile of animal rights supporters: A preliminary investigation. *Society & Animals*, *11*(3), 245-263.

Mill J.S. (1991) *Om friheten*. Stockholm: Natur och kultur.

Petty, R. E., Wegener, D. T., & Fabrigar, L. R. (1997). Attitudes and attitude change. *Annual review of psychology*, *48*(1), 609-647.

Petty, R. E., & Brinol, P. (2010). Attitude change. *Advanced social psychology: The state of the science*, 217-259

Presser, S., Rothgeb, J. M., Couper, M. P., Lessler, J. T., Martin, E., Martin, J., & Singer, E. (Eds.). (2004). Methods for testing and evaluating survey questionnaires. New York: Wiley.

Singer, P. (2011). *Practical ethics*. Cambridge: Cambridge university press.

APPENDIX

Tabell 3 Svenska folkets inställning till förslaget att stärka djurens rättigheter, 2014. Fördelat på vänster-höger placering, kyrkobesökande, utbildning och ålder (procent)

	Bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Differens bra, dålig
Samtliga	63	29	8	100	1 564	+55
Vänster-höger						
Vänster	67	28	5	100	546	+62
Varken V el. H	68	27	5	100	406	+63
Höger	55	32	13	100	576	+42
Besöker religiösa möten / gudstjänst						
Aldrig	67	27	6	100	1 079	+61
Sällan	56	33	11	100	372	+45
Ofta	49	36	15	100	75	+34
Utbildning						
Låg	72	22	6	100	266	+66
Medellåg	63	30	7	100	464	+56
Medelhög	62	28	10	100	348	+52
Hög	58	32	10	100	467	+48
Ålder						
16-29	73	21	6	100	222	+67
30-49	61	30	9	100	444	+52
50-64	59	32	9	100	416	+50
65-85	63	29	8	100	482	+55

Kommentarer: För formulering av frågan om djurens rätt, se kommentarer till tabell 2. Kategorin ”Bra förslag” innefattar svarsalternativen ”mycket bra förslag” och ”ganska bra förslag”, kategorin ”Dåligt förslag” innefattar svarsalternativen ”ganska dåligt förslag” och ”mycket dåligt förslag”.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Figur 4 Svenska folkets inställning till förslaget att begränsa rätten till fri abort, fördelat på personer som är för respektive emot förslaget att stärka djurens rätt, 2014 (procent)

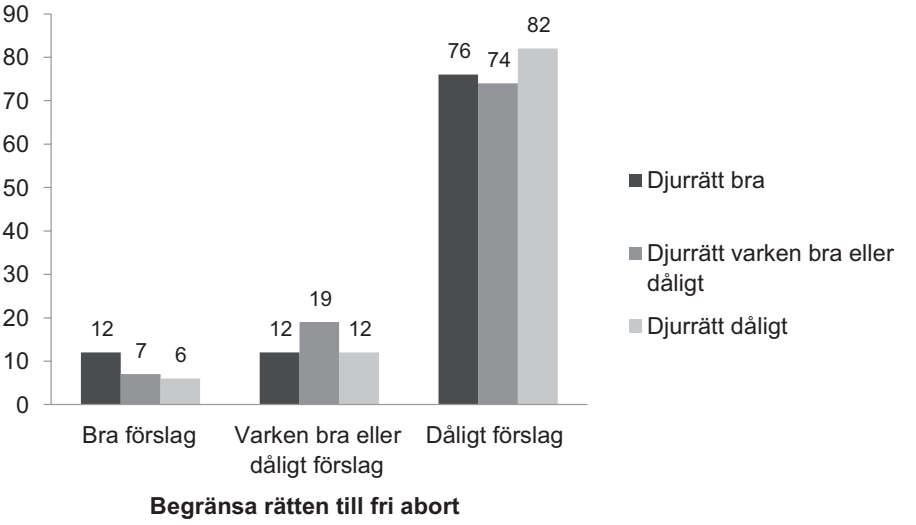

Kommentar: För formulering av abortfrågan, se kommentarer till figur 1. Kategorin ”Bra förslag” innefattar svarsalternativen ”mycket bra förslag” och ”ganska bra förslag”, kategorin ”Dåligt förslag” innefattar svarsalternativen ”ganska dåligt förslag” och ”mycket dåligt förslag”. För formulering av frågan om djurens rätt, se kommentarer till tabell 2. Antal svarande: 1 498.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

WHO BELIEVES THAT POLITICAL PARTIES KEEP THEIR PROMISES?

NIELS MARKWAT

Theories of representative democracy hold that the promises that political parties make to the electorate are expected to be of great importance to both voting behaviour and accountability processes (e.g. Manin *et al.*, 1999). For voters to make rational choices regarding the representatives they elect, information is needed on the policy plans of the various available candidate representatives. At the same time, to effectively evaluate the credibility of the commitments made by the eventually elected representatives, the implementation of the proposed policies can be tracked. For both purposes, election promises offer – at least theoretically – a solution. Voters can use the information provided in election manifestos, television debates, etc. to find the candidate representative that best suits their interests, opinions, and needs. Also, the performance of government parties can be evaluated in terms of credibility based on the extent to which these parties have upheld the promises made to the electorate. In turn, these evaluations can be used to 'reward' parties that have proven reliable partners, and hold the parties that have broken their promises accountable with regard to subsequent elections.

Contrary to popular belief, many scholars have found that political parties take their promises seriously, and that most parties uphold the vast majority of their promises (cf. Thomson *et al.*, 2014). These results proved consistent throughout a wide variety of contexts. At the same time, however, studies show that large shares of the population in these contexts believe political parties to be chronic promise breakers – following the idea that parties make alluring promises to attract as many as possible votes, while easily putting these promises aside as soon as they are elected into government. To illustrate the contrast, Elin Naurin (2014) found that the four Swedish governments between 1994 and 2010 on average fulfilled more than 80 percent of the promises made in their election manifestos – which is comparable with the results in other countries where similarly studies were conducted (cf. Thomson *et al.*, 2014). However, an ISSP study from 2006 found that only 18 percent of the Swedish respondents agreed to the statement that elected parliament members *try* to keep their election promises (ISSP, 2006; Naurin, 2011).

While the incongruence between the extents to which scholars and citizens believe that political parties (try to) keep their promises has been well-researched (e.g. Mansergh and Thomson, 2007; Naurin, 2011), the implications of the negative notions of political parties' efforts to implement the policies they promised to their

Markwat, Niels (2015) Who believes that political parties keep their promises? i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

electorates have barely been studied at all. For this chapter, data from the national SOM-surveys of 2000 and 2012 were used to analyse the differences in positive and negative promise fulfilment perceptions among various subgroups, as well as between the respondent samples of 2000 and 2012. Few consistent patterns are discovered in terms of the negativity of promise fulfilment perceptions across subgroups in the 2000 and 2012 samples. After that, the correlations between promise fulfilment perceptions and party preferences found in the SOM data are analysed and presented, with special regard to support levels for government versus opposition parties, and support levels for the populist radical right party of Sweden: the Sweden Democrats. As expected, government supporters are generally more likely to be found among people with more positive perceptions of promise fulfilment, while opposition supporters are more likely to be found among respondents with more negative perceptions. Strong support for the Sweden Democrats is found in the group with strongly negative perceptions of general promise fulfilment.

Perceptions of election promise fulfilment in Sweden

On two occasions, the national SOM-survey included a question on societal perceptions of the extent to which political parties tend to keep their election promises. Both the SOM-survey of 2000 and that of 2012 asked respondents to rate the statement *"Swedish parties most often keep their election promises"*[1] on a scale from 0 (completely false statement) to 10 (completely true statement). In 2000, 14.7 percent of the respondents who rated the statement provided a positive rating (6 or higher), while 67.8 percent provided a negative rating (4 or lower).

In 2012, 19.5 percent of the rating respondents indicated a positive perception, and 61.5 percent assigned a negative score. The respective means (on a scale of 0-10) in 2000 and 2012 were 3.28 and 3.64. For all subgroups included in the table, more respondents were found with negative, than with positive perceptions. The means of all subgroups are (well) below 5, indicating a (strong) negative tendency (see table 1).

Surprisingly, female respondents were found to be more likely to hold negative perceptions of the political parties' promise keeping behaviour. This contrasts with some earlier findings on the relation between gender differences and political trust (e.g. Paterson, 2008; Schoon and Cheng, 2011)[2], but may be explained by the notion that political trust and perceptions of election promise fulfilment are two distinct concepts (Naurin, 2011).

For the relation between age and political trust, a lifetime learning model has been proposed and tested (cf. Schoon and Cheng, 2011) – meaning that the level of political trust varies over a person's life. In the 2000 data, older respondents are generally associated with more positive perceptions of promise fulfilment. 63 percent of the respondents in the age group 65–85 held negative perceptions, while this was 70 percent in the age group 16–49. However, perceptions of promise fulfilment are

Table 1 Perceptions of the extent to which Swedish parties keep their promises (percent, mean)

	2000				2012			
	Positive	Negative	*Diff.*	Mean	Positive	Negative	*Diff.*	Mean
Total	15	68	*-53*	3.28	19	61	*-42*	3.64
Sex								
Female	13	70	*-57*	3.17	18	64	*-46*	3.55
Male	16	65	*-49*	3.37	21	59	*-38*	3.73
Age								
16–29	14	70	*-56*	3.40	20	53	*-33*	3.92
30–49	11	70	*-59*	3.16	24	59	*-35*	3.98
50–64	17	67	*-50*	3.20	16	68	*-52*	3.29
65–85	17	63	*-46*	3.43	18	61	*-43*	3.49
Education								
Low	17	66	*-49*	3.26	14	72	*-58*	2.99
Medium low	14	67	*-53*	3.16	15	64	*-49*	3.49
Medium high	12	71	*-59*	3.22	20	61	*-41*	3.72
High	16	66	*-50*	3.53	28	53	*-25*	4.19
Political interest								
Very interested	19	67	*-48*	3.26	26	55	*-29*	3.94
Interested	16	64	*-48*	3.46	23	56	*-33*	3.95
Not interested	13	70	*-57*	3.23	15	68	*-53*	3.35
Not at all interested	5	75	*-70*	2.42	13	70	*-57*	2.92
Reads political news in morning paper								
(Almost) All					27	52	*-25*	4.04
Much					21	60	*-39*	3.80
Not much					17	66	*-49*	3.46
(Almost) None					13	64	*-51*	2.99
Ideology								
Clearly left	16	65	*-49*	3.50	11	82	*-71*	2.86
Somewhat left	22	59	*-37*	3.82	19	64	*-45*	3.55
Not left, not right	12	72	*-60*	2.98	12	70	*-58*	3.08
Somewhat right	13	70	*-57*	3.26	26	47	*-21*	4.36
Clearly right	9	69	*-60*	2.95	38	42	*-4*	4.65
Party membership								
Yes	20	68	*-48*	3.45	27	53	*-26*	4.28
No	14	68	*-54*	3.26	19	62	*-43*	3.60

Commentary: Respondents rated the statement *"Swedish parties most often keep their promises"* on a scale of 0-10. Responses 6-10 were considered positive; responses of 0-4 as negative. Percentages were calculated based on the group of respondents that provided a valid score between 0 and 10. The score 5 was considered neutral and not counted in the categories. Differences given between groups of respondents with negative and positive perceptions per category. Smallest response per variable: 1150.

Source: The national SOM surveys of 2000 and 2012.

on average more positive in the age group 16–49, than in the age groups 30–49 and 50–64. In the 2012 data, the most negative perceptions are found for the age group 50–64 (68 percent), and not for the age group 65–85 (61 percent). Little variation is observed in the perceptions for respondents with different education levels in the 2000 dataset, with the most positive scores found for the lowest and highest educated respondents. The 2012 dataset shows clear support for the expectation that higher educated people tend to hold more positive perceptions toward promise fulfilment. In the group of respondents with 'low' education, 14 percent indicated positive perceptions and 72 percent expressed negative perceptions. In the group with 'high' education, this was 28 percent and 53 percent, respectively.

To be able to correctly assess whether a specific political party or all parties together tend to keep (most of) their promises, comes with certain requirements. To know what promises were made by which party and to keep track of which promises are kept or not kept, requires certain levels of political interest and engagement. Indeed, to follow such political developments requires at least moderate dedications of time and effort.

Also, for example, it requires access to media reports on these matters. Given that scholars commonly find that political parties fulfil most of their election promises, it can be assumed that the people who are willing to dedicate more time and effort to follow political developments (i.e. are more politically interested and engaged), should hold more positive notions of the extent to which political parties in general keep their promises.

Such tendencies are observed in both the 2000 and 2012 datasets when it comes to political interest, with respective percent point differences in the negativity balances of 22 and 38 between the groups of respondents that claim to be 'very interested' and 'not at all interested' in politics. The highest means are found for the subgroup 'interested', though. As mentioned, a similar trend is only observed for education levels in the 2012 dataset. Members of a political party were found to be more positive across both datasets, but the difference is much clearer in the 2012 dataset. In the 2000 data, 20 percent of the party members held positive perceptions, versus 14 percent of the non-party members. However, both groups hosted 68 percent of respondents with negative perceptions. In the 2012 sample, the difference in positive perceptions between party members and non-party members was found to be 8 percent points, and the difference in negative perceptions was found to be 9 percent points.

In 2012, with the centre-right Alliance government in place, respondents with more negative perceptions of political parties' promise fulfilment were much more likely to be found on the left side of the political spectrum. Of the respondents placing themselves on the very left of the scale ('clearly left'), 82 percent held a negative perception of the promise keeping behaviour of the Swedish political parties. For respondents identifying themselves as 'clearly right', this was only 42 percent. In the 2000 data (obtained while a centre-left government was incumbent),

the most positive balance between positive and negative perceptions was found for respondents identifying themselves as 'somewhat left'. However, the most negative balance was not found for the respondents identifying themselves as truly right wing, but for the respondents claiming to be 'not left, not right'.

Party preferences and perceptions of promise fulfilment

The expected relationship between perceptions of the extent to which political parties tend to keep their promises and voting behaviour is likely to be circular and self-enforcing to a large extent. That is, voters are expected to carry along certain biases when forming their perceptions of political events, and to be more likely to form favourable perceptions of the actions of their preferred parties and less favourable perceptions of the actions of other parties (e.g. Petersen *et al.*, 2013). Thus, prior partisanship is expected to play a role in accountability processes. If a preferred party breaks a promise, this is less likely to affect the extent to which an individual holds this party accountable, than in case of a non-preferred party. In turn, this more favourable input for holding the party accountable, may increase the chances of voting for this party in subsequent elections.

The perceptions of promise keeping and breaking behaviour measured in the SOM surveys are meant to provide an overall picture that concerns all Swedish political parties active at that time. Still, it is most likely that the measured perceptions foremost concern the incumbent government parties at those time-points. Generally speaking, government parties are expected to have more means at their disposal to implement the policy plans they presented to the public prior to the elections. Additionally, the government parties are likely to receive more media exposure – also with regard to the extent to which they live up to what they promised during their campaigns. This makes it likely that when an example of a broken or fulfilled pledge springs to mind, this concerns a promise made, and broken or kept, by an incumbent government party. Thus, to a large extent, it is to be expected that the measures of general perceptions of promise keeping behaviour in the SOM surveys, actually measure perceptions of government performance in terms of promise keeping and breaking. This may also explain some of the found differences between the 2000 and 2012 datasets, possibly related to different compositions of the voter base for different governments.

In 2000, Sweden was governed by a minority one-party government formed by the Social Democrats (S) (with parliamentary support of the Left party (V) and the Green party (MP)) and led by Göran Persson. This government obtained 36.6 percent of the votes in the 1998 parliamentary election. In 2012, Sweden was governed by the Alliance government consisting of the Moderates (M), the Christian Democrats (KD), the People's Party (FP), and the Centre Party (C). This pre-election coalition government, led by Fredrik Reinfeldt, obtained a combined 49.3 percent of the votes in the 2010 parliamentary election.

For both time-points (2000 and 2012), strong correlations are found between party preferences and general perceptions of promise fulfilment (see figure 1). As expected, more negative perceptions are associated with support for opposition parties, while support for government parties is more likely to be found among people with more positive notions of general promise fulfilment. To control whether these effects are not (entirely) party-specific (i.e. that supporters of a certain ideology/party are generally associated with more positive/negative perceptions of general promise fulfilment) data from 2000 and 2012 were compared – years in which Sweden was governed by two very different governments, in terms of structure (single-party vs. multi-party) and ideology (left-wing vs. right-wing). While the single-party (minority) government of 2000 produced lower levels of government support among people with positive fulfilment perceptions than the coalition (minority) government of 2012, a clear tendency is still visible in both years.

The trend (see figure 2) is even more strongly noticeable for the subgroups with stronger opinions (0-2; 8-10, respectively), and is particularly prominent for opposition support among respondents with negative and very negative perceptions of the extent to which political parties tend to keep their election promises (opposition support was found to be between 67.3 percent and 81.4 percent in these groups). However, it should be noted that the group with 'very positive' perceptions consists only of 58 respondents. The results for that group are, thus, only for illustrative purposes.

If the analyses are taken to the level of individual parties (see figure 3), the strongest differences are observed for the two (traditionally) strongest parties in Sweden, namely the Social Democrats and the Moderates. The Social Democrats are supported by 38 percent of the respondents with negative promise fulfilment perceptions, and only by 23 percent of the respondents with positive promise fulfilment perceptions. The Moderates, in turn, are supported by 23.5 percent of the negative group and by 38.5 percent of the positive group. Like the support for government and opposition in general, the support for these two parties is significantly correlated with the promise fulfilment perceptions ($p<0.001$).

The differences in support between the respondent groups with more positive and more negative perceptions of promise fulfilment are not the same for all Alliance member parties. As mentioned, the difference in support for the Moderates is quite considerable, and the same applies for the People's Party (4.4 percent vs. 11.5 percent). However, while both the Centre Party and the Christian Democrats found more support among the group with more positive perceptions of promise fulfilment, the differences are less notable. The percent point differences for these parties were 2.6 and 2.1, respectively. Similarly, not all opposition parties find much weaker support among people with more positive attitudes to the political parties' promise fulfilment. The Left Party, the Sweden Democrats, and (especially) the Social Democrats find most of their support base among those with more negative perceptions. The Green Party, however, has very comparable shares of supporters across both groups (0.9 percent point difference).

Figure 1 Support for (combined) government and opposition parties (percent) across respondent groups with low (0-4) and high (6-10) general PFP scores.

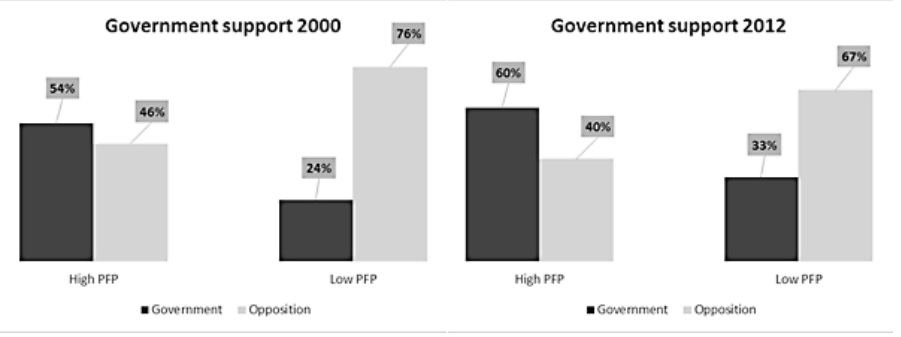

Commentary: The used questions are *"Which party do you like the best today?"*[3], and *"Swedish political parties most often keep their promises"*[1]. Combined government and opposition party percentages were rounded off. Percentages were calculated over the group of respondents that indicated a party preference. PFP stands for promise fulfilment perception. Smallest response group: 237 respondents.

Source: The national SOM surveys of 2000 and 2012.

Figure 2 Support for combined government and opposition parties (percent) across respondent groups with very low (0-2) and very high (8-10) general PFP scores.

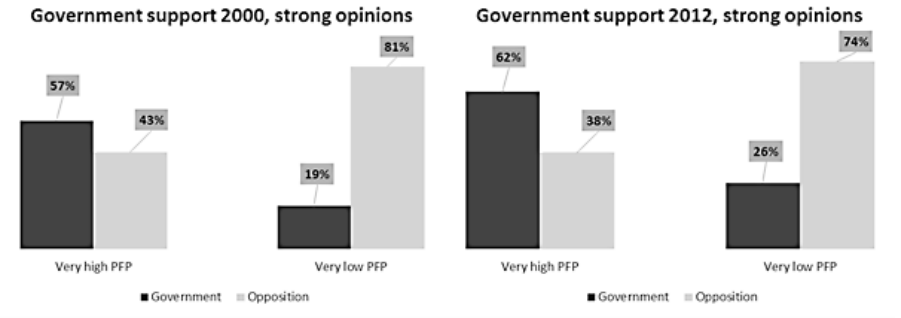

Commentary: The used questions are *"Which party do you like the best today?"*[3], and *"Swedish political parties most often keep their promises"*[1]. Combined government and opposition party percentages were rounded off. Percentages were calculated over the group of respondents that indicated a party preference. PFP stands for promise fulfilment perception. The smallest response group consists of only 58 respondents. Results are for illustrative purposes only.

Source: The national SOM surveys of 2000 and 2012.

Figure 3 Preferred parties (percent and Pearson correlation coefficients) for people with negative (0-4) and positive (6-10) promise fulfilment perceptions, 2012

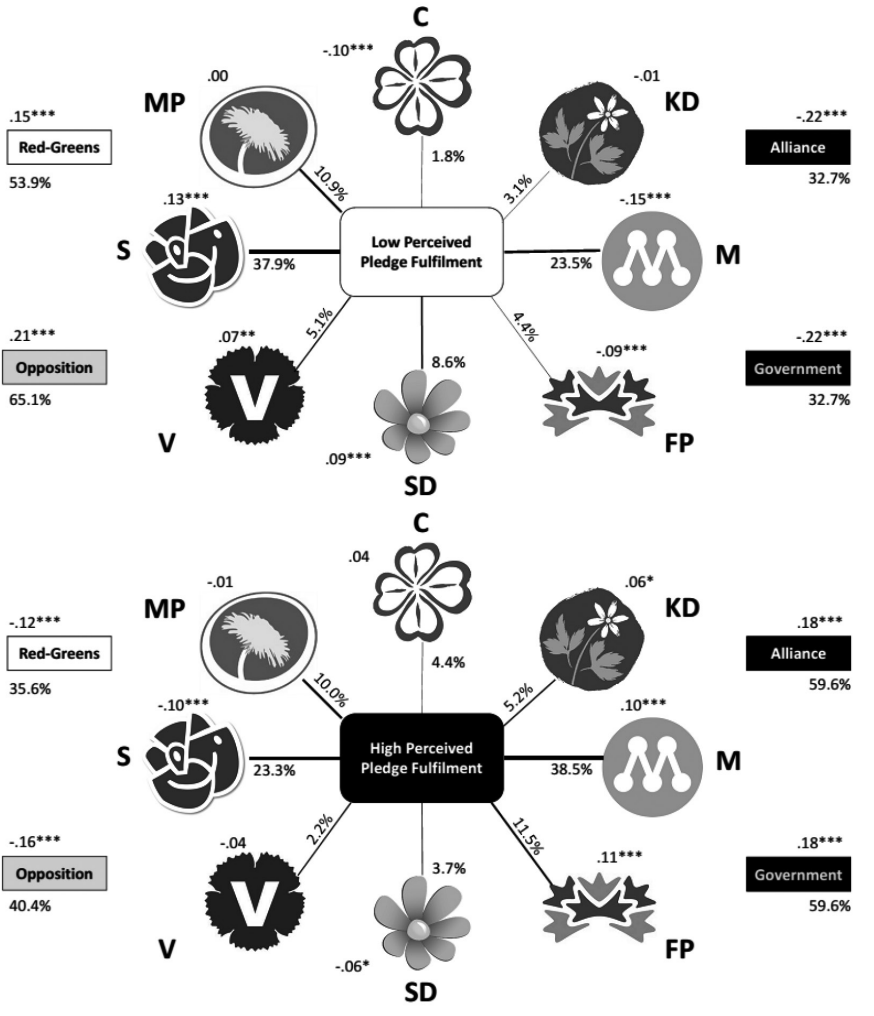

Commentary: The used questions are: "Swedish parties most often keep their promises"[1]; and "Which party do you like the best today?"[2]. Pearson correlation coefficients are given for each relation; *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001. The Alliance (government) consisted of Centre Party (C), Christian Democrats (KD), Moderates (M) and People's Party (FP). The Red-Greens consisted of Left Party (V), Social Democrats (S) and Green Party (MP). The opposition was formed by the Red-Greens, Sweden Democrats (SD), and 'Other parties'. In figure 3a, 2.2 percent of the respondents chose 'No party'. Smallest promise fulfilment group consists of 270 respondents.

Source: The national SOM survey of 2012.

More or less the same pattern can be observed when comparing the respondents groups with very low (0-2) and very high (8-10) scores on the general promise fulfilment question (see figure 4). However, the correlations for the group with very positive promise fulfilment perceptions (if existent) are much weaker. This is most likely due to the small number of respondents falling in this category (i.e. there are not many respondents who feel that the Swedish political parties generally uphold their election promises to a very high extent; only 58). Still, the observed differences in support shares for government and opposition, as well as for the Moderates and the Social Democrats, across the groups with very positive and very negative promise fulfilment perceptions are large. However, the results for the group with very positive promise fulfilment perceptions should only be interpreted for illustrative purposes due to its very small size of 58 respondents. 40.4 percent of those respondents indicated a preference for the Moderates; in the very negative group this is only 18.3 percent. The Social Democrats find a little more support in the 'very positive' group than in the 'positive' group (25 percent). However, their support share in the 'very negative' group is considerably higher at 38.3 percent. The People's Party has a support share of 17.3 percent among people with 'very positive' perceptions, and 3.9 percent among respondents with 'very negative' perceptions. The Christian Democrats (in spite of their Alliance membership) find more support among the 'very negative' group (2.8 percent), than among the 'very positive' group (1.9 percent). The Centre Party has similar support shares in both groups, the Green Party has much more supporters in the 'very negative' group (11.1 percent) than in the 'very positive' group (7.7 percent), and the Left Party has virtually no support among respondents with 'very positive' perceptions. Again, it should be noted that only 58 respondents indicated 'very positive' perceptions of promise fulfilment, and thus the results for those category are solely intended for illustrative purposes.

The Sweden Democrats were not a party of interest in the year 2000. In 2012, however the Sweden Democrats were represented in the Swedish parliament and featured in the SOM survey of 2012. Particularly in the respondent group with (very) negative promise fulfilment perceptions, thus the groups that are cynical toward the extent to which Swedish political parties in general tend to uphold their election promises, the Sweden Democrats find much stronger support. 13 percent of the respondents with very negative general pledge fulfilment perceptions indicate to support the Sweden Democrats ($r=0.17$; $p<0.001$). In the groups with more positive pledge fulfilment perceptions, this percentage is just shy of 4 percent. This ties into the contested (e.g. Arzheimer, 2009; Van der Brug and Fennema, 2009) notion of populist radical right parties as protest and anti-establishment parties, mostly supported by people who feel not sufficiently represented, or are disappointed by the other political parties (e.g. Belanger and Aarts, 2006).

Figure 4 Preferred parties (percent and Pearson correlation coefficients) for people with very negative (0-2) and very positive (8-10) promise fulfilment perceptions, 2012

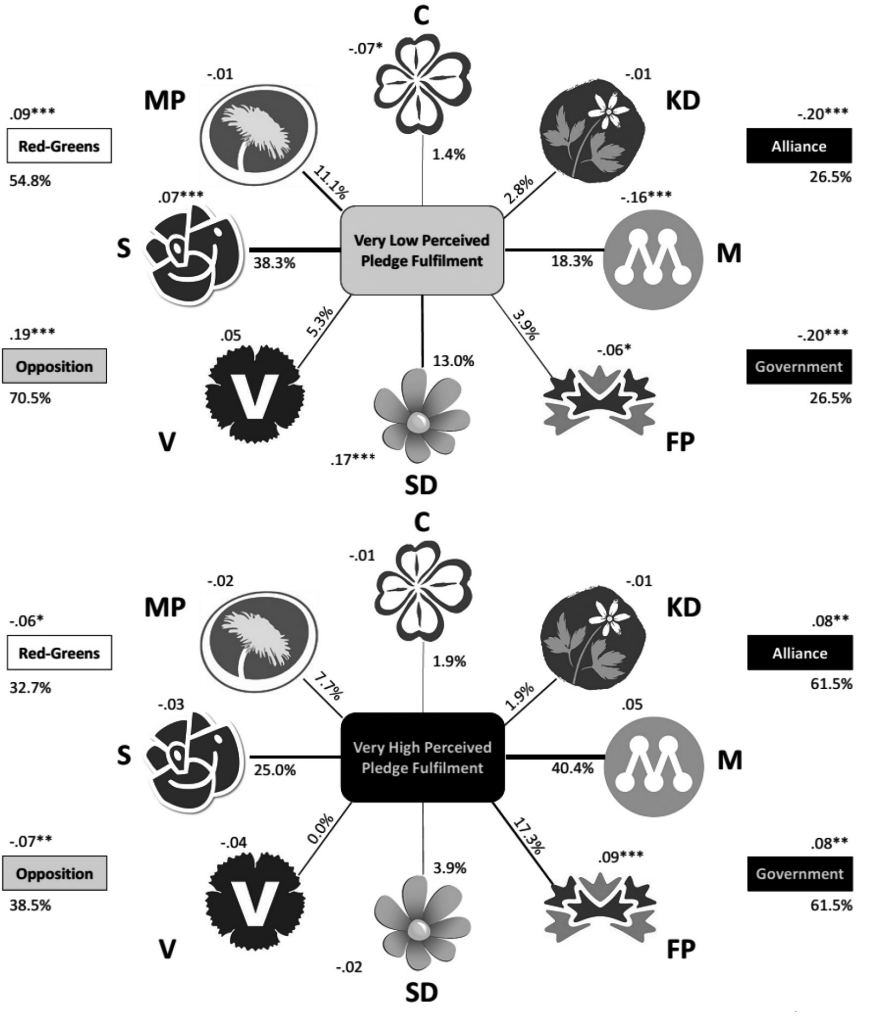

Commentary: The used questions are: "Swedish parties most often keep their promises"[1]; and "Which party do you like the best today?"[2]. Pearson correlation coefficients are given for each relation; *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001. The Alliance (government) consisted of Centre Party (C), Christian Democrats (KD), Moderates (M) and People's Party (FP). The Red-Greens consisted of Left Party (V), Social Democrats (S) and Green Party (MP). The opposition was formed by the Red-Greens, Sweden Democrats (SD), and 'Other parties'. In figure 4a, 3.0% of the respondents chose 'No party'. Smallest promise fulfilment group consists of 58 respondents; results are for illustrative purposes only.

Source: The national SOM survey of 2012.

To extend the thus far presented results, logistic (logit) regression analyses were conducted to predict the probabilities of various subgroups of respondents to be government or opposition supporters (i), or supporters of the Sweden Democrats (ii), based on their perceptions of the extent to which the Swedish political parties generally keep their promises.

Table 2 Results of logit regression analyses in probability coefficients for government support and Sweden Democrats support, 2012

	Government support		SD support	
Promise fulfilment perception (0-10)	0.25***	0.24***	-0.32***	-0.37***
	(0.03)	(0.05)	(0.05)	(0.08)
Age (0+)		0.03***		-0.02
		(0.01)		(0.01)
Education (1-4)		0.18		-0.10
		(0.11)		(0.16)
Household Income (0+)		0.32		-0.32
		(0.16)		(0.23)
Sex (1 = female; 2 = male)		0.03		0.69*
		(0.22)		(0.31)
Reads political news in morning paper (1-4)		-0.22		0.22
		(0.15)		(0.20)
Political interest (1-4)		0.19		0.10
		(0.16)		(0.22)
Party member (0-1)		-0.25		0.51
		(0.47)		(0.57)
Ideology (1-4; left-right)		2.44***		0.29*
		(0.16)		(0.14)
Constant	-1.28***	-11.41***	-1.66***	-2.28
	(0.12)	(1.15)	(0.17)	(1.25)
N	1390	917	1390	917
Pseudo R^2	0.050	0.552	0.056	0.106
LR chi^2	93.90***	691.86***	38.27***	42.18***

Commentary: Standard errors are reported in brackets; *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001.
Source: The national SOM survey of 2012.

The results of these regression analyses (see table 2) indicate that people with more positive perceptions of general pledge fulfilment are more likely to be supporters of government parties than of opposition parties. This effect holds up when correcting for a set of generally important variables (age; education; household income; sex; political interest; political news consumption; party membership; and self-reported ideology). In the proposed model, a respondent with a promise fulfilment rating of 0 has a probability of 17 percent to prefer any of the Alliance parties; the same probability is 42 percent for a respondent with a promise fulfilment rating of 5; and 71 percent for a respondent with a rating of 10.

Similarly, the support for Sweden's populist radical right party (Sweden Democrats) is lower among people with more positive notions of positive fulfilment. This effect, also, holds up when controlling for the same set of variables. To illustrate, the probability that someone with a promise fulfilment perception score of 10 chooses the Sweden Democrats as most preferred party is in this model 0.4 percent. That probability is more than 14 percent for respondents with a promise fulfilment perception score of 0. In general, for people with a very negative perception of general promise fulfilment, the probability of preferring the Sweden Democrats is almost 11 percent; for the other respondents less than 3 percent; and for people with positive promise fulfilment perceptions it is less than 2 percent.

Negative perceptions of general promise fulfilment seem to reflect negatively on the incumbent government. This can indicate either that people form their perceptions of promise fulfilment largely based on their opinion of the (performance of) the current government, or that general notions of political cynicism are taken out on the sitting government parties. Support shares for incumbent government parties are lower among people with more negative perceptions of overall promise fulfilment of political parties. This is in line with common expectations. Whether promise fulfilment perceptions in general influence the party preferences and voting behaviour of citizens cannot be assessed based on these data. Until analyses of panel data or experimental studies are added to the study, it is uncertain whether it is initial partisanship that influences the formation of fulfilment perceptions, the other way around, or both.

While the probability that people with negative general pledge fulfilment perceptions are supporters of opposition parties is larger in any case, the effect is very prominently observed for the largest opposition party (Social Democrats) and the populist radical right party of Sweden (Sweden Democrats). The latter was found to have almost no support from respondents with positive pledge fulfilment perceptions, yet can reach considerably high support levels among groups with more negative pledge perceptions. Again, without the addition of panel data analyses or experimental studies, this could either indicate that the Sweden Democrats should be seen as a protest party, using their populist appeal to benefit from the political cynicism and/or distrust of citizens regarding more established political parties, or that the anti-establishment rhetoric of the Sweden Democrats influences the

way in which citizens perceive the extent to which (other) political parties keep their promises.

Altogether, women and people with lower levels of political interest are found to be more likely to be negative about the extent to which political parties in Sweden keep their promises. Clear patterns are more scarce in other examined subgroups. While Naurin (2014) found that the Alliance government kept a lower share of its promises than predecessing governments, the 2012 respondents were generally more positive than those of 2000. This may be explained by the strong emphasis on credibility and promise fulfilment that the Alliance government utilised as a campaign and communication strategy – for example by highlighting that the four member parties issued a joint election manifesto (cf. Widfeldt, 2011), which in turn should minimise the effect of government formation negotiations on the implementation of pre-election policy commitments.

Both in popular discussions of party politics as well as in rational, mandate-based theories of democracy, it is generally assumed that the extent to which parties are believed to keep the promises they make to the electorate plays an important role in accountability processes and voting behaviour. However, since this assumption has barely been examined so far, empirical evidence is lacking. This chapter provided a basic analysis of the available SOM data on the topic, and concluded that party support and promise fulfilment perceptions are indeed correlated – as well as that general promise fulfilment perceptions, as expected, seem to pertain mostly to attitudes toward government parties. People with more negative perceptions of the extent to which Swedish political parties keep their promises are more likely to be supporters of opposition parties than government parties. The other way around, people with more positive promise fulfilment perceptions are more likely to be government supporters. The Swedish populist radical right party (the Sweden Democrats) appears to find very high levels of support among people with strongly negative perceptions of general promise fulfilment of the Swedish political parties.

The theoretical implications of the presented analyses and results are thus far limited, because the interpretation of the results is surrounded by theoretical ambiguity. The main result that people with negative promise fulfilment perceptions are more likely to support opposition parties, and people with positive perceptions are more likely to support government parties, can be taken to mean two essentially different things. It could be the first foundations of empirical evidence that people do indeed use their perceptions of promise fulfilment when holding parties accountable and making (intended) vote choices. However, it could also provide support for the wider theoretical concept of motivated political reasoning (cf. Kunda, 1990; Slothuus and De Vreese, 2010) – which holds that people are more likely to form opinions that match their prior convictions. In other words, it could be assumed that existing government supporters are more likely to believe the government parties keep (most of) their promises, which in turn could strengthen their support for those parties, and vice versa.

The same applies to a large extent for the found correlation between strongly negative perceptions of general promise fulfilment and support for a populist radical right party. This correlation seems to provide evidence for the idea that populist radical right parties benefit electorally from feelings of distrust toward, and dissatisfaction with the political establishment (e.g. Belanger and Aarts, 2006). However, this mechanism has been challenged by numerous other scholars (e.g. Arzheimer, 2009) and lacks further empirical support. Indeed, the correlation between support for the Sweden Democrats and (strongly) negative perceptions of promise fulfilment of all Swedish political parties, could also be explained by the idea of motivated reasoning. Populist parties are characterised by their hostile attitudes toward political elites and establishments, and by seeking affinity with the 'common people', while accusing other (established) parties of not caring about these people. Thus, such frames and prior support for these parties, may also explain why among the supporters of the Sweden Democrats, more negative perceptions toward general promise fulfilment are observed.

In both cases, in order to distinguish between these possibilities, further research (through experiments and/or the analysis of panel data) is required, to disentangle the mechanisms at stake, and to investigate which comes first: party support, or promise fulfilment (credibility/performance) perceptions. Only if can be established that people's party preferences are altered over time based on the formation of certain promise fulfilment perceptions, can it truly be stated that promise fulfilment perceptions play an important role in accountability processes and voting behaviour. Studies to do so have been proposed. Nevertheless, for now, this chapter provides an empirical account of the correlation between party preferences (government support) and promise fulfilment, that has been long awaited by the scholars working on this topic, and political scientists in general.

Notes

1 In its original Swedish: *"Svenska partier håller oftast sina vallöften"*.

2 However, Leigh (2006) found that women tend to have lower political trust in general.

3 In its original Swedish: *"Vilket parti tycker du bäst om idag?"*.

References

Arzheimer, K. (2009). "Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980-2002", *American Journal of Political Science*, 53: 259-275.

Belanger, E. and K. Aarts (2006). "Explaining the Rise of the LPF: Issues, Discontent, and the 2002 Dutch Election", *Acta Politica*, 41: 04-20.

ISSP (2006). *Role of Government IV - ZA No. 4700*. [http://www.gesis.org/issp/issp-modules-profiles/role-of-government/2006/]. 24 April 2015.

Kunda, Z. (1990). The Case for Motivated Reasoning. *Psychological Bulletin*, 108: 480-498.

Leigh, A. (2006). "Trust, Inequality and Ethnic Heterogeneity", *Economic Record*, 82: 268-280.

Manin, B., A. Przeworski, and S.C. Stokes (1999). Elections and representation. In: A. Przeworski, S.C. Stokes and B. Manin (eds.). *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mansergh, L. and R. Thomson (2007). "Election Pledges, Party Competition, and Policymaking", *Comparative Politics*, 39: 311-329.

Naurin (2011). *Election Promises, Party Behaviour and Voter Perceptions*. London: Palgrave MacMillan.

Naurin, E. (2014). "Is a Promise a Promise? Election Pledge Fulfilment in Comparative Perspective Using Sweden as an Example", *West European Politics*, 37: 1046-1064.

Paterson, L. (2008). "Political attitudes, social participation and social mobility: a longitudinal analysis", *British Journal of Sociology*, 59: 413-34.

Petersen, M.B., M. Skov, S. Serritzlew and T. Ramsøy (2013). Motivated Reasoning and Political Parties: Evidence for Increased Processing in the Face of Party Cues. *Political Behavior,* 35: 831-854.

Slothuus, R. and C.H. De Vreese (2010). Political Parties, Motivated Reasoning, and Issue Framing Effects. *The Journal of Politics*, 72: 630-645.

Thomson, R., T. Royed, E. Naurin, J. Artés, M. Ferguson, P. Kostadinova, C. Moury and F. Pétry (2014). "Explaining the Fulfillment of Election Pledges: A Comparative Study on the Impact of Government Institutions", *Manuscript*.

Van der Brug, W. and M. Fennema (2007). "What causes people to vote for a radical right party? A review of recent work", *International Journal of Public Opinion Research*, 19: 474-487.

Widfeldt, A. (2011). The Swedish parliamentary election of 2010. *Electoral Studies*, 30: 584-587.

PARTILEDAREFFEKTER I 2014 ÅRS RIKSDAGSVAL

PER OLESKOG TRYGGVASON OCH EDVIN BOIJE

Inför riksdagsvalet den 14 september 2014 möttes de åtta riksdagspartiernas partiledare i inte mindre än fyra mycket betittade och omskrivna tv-debatter.[1] Lägg därtill debatter i radio, två längre statsministerdueller i SVT och TV4, otaliga individuella utfrågningar och man behöver inte sticka ut hakan om man påstår att partiledarna spelar en oerhört central roll i den politiska rapporteringen veckorna före valet. Partiledarnas insatser recenseras från högt till lågt. Otaliga statsvetare, retorikexperter, ledarskribenter förväntas ha en åsikt när det kommer till allt ifrån innehållet i den framförda politiken, den retoriska skickligheten, till huruvida och varför de står på en pall i SVTs valduell. I det intensiva nyhetsflödet som kulminerar ju närmare valdagen kommer är det inte sällan partiledaren som står i rampljuset.

Inom medieforskningen har det länge talats om en så kallad personifiering av politiken där fokus på individer och ledare tycks ha ökat på bekostnad av politiska sakfrågor och ideologiska skiljelinjer (Bjerling, 2012; Karvonen, 2010). Däremot har nyligen genomförda empiriska studier visat att denna tendens inte entydigt går att belägga i den svenska kontexten. I avhandlingen "*The personalisation of Swedish politics. Party leaders in the election coverage 1979 – 2010*" (2013) visar Johannes Bjerling bland annat att partiledarna som aktörer inte förekommer mer i valrörelsebevakningen idag än vad de gjorde för trettio år sedan.

I Sverige, till skillnad från många andra länder och valsystem, är det partierna snarare än partiledare och kandidater som står i centrum när det kommer till allmänna val. I såväl valrörelsen som på valsedeln uppmanas svenska väljare att rösta på ett parti medan fokus på enskilda ledare eller kandidater är betydligt mer påtaglig i exempelvis ett amerikanskt val. Visserligen finns möjligheten även i Sverige att rösta på en enskild kandidat genom att personrösta. Denna möjlighet utnyttjas dock fortfarande relativt sparsamt av väljarna och personkryssen har hittills varken fått någon större uppmärksamhet eller konsekvens när valet i efterhand summeras (Berg och Oscarsson, 2015). Det politiska ansvarsutkrävandet såväl som mandatgivandet är med andra ord inriktat på politiska partier och det är i första hand mellan partierna som kampen om makten står.

Som partiernas främsta företrädare spelar partiledarna alltjämt en mycket viktig roll i den svenska demokratin. Att leda ett parti innebär onekligen ett stort ansvar vilket omfattar såväl den interna partiorganisationen som förmedlandet av partiets politiska budskap. En partiledare som inte lever upp till medlemmar och väljares höga förväntningar, i synnerhet när det kommer till valresultatet, blir sällan långvarig på posten. Vilken roll partiledaren faktiskt spelar för väljarnas röstningsbeslut är

Oleskog Tryggvason, Per & Boije, Edvin (2015) Partiledareffekter i 2014 års riksdagsval i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

emellertid en såväl kontroversiell som omdiskuterad fråga inom väljarforskningen. Det är också denna fråga vi ämnar kasta ljus över i följande kapitel.

SOM-undersökningarna har sedan riksdagsvalet 1988 fungerat som utmärkta eftervalsundersökning med jämförelsevis hög träffsäkerhet när det kommer till avvikelse från de officiella valresultaten. Här finns också sedan länge två frågebatterier om hur mycket respondenterna gillar respektive ogillar de politiska partierana och deras ledare. Frågebatterierna har under årens lopp fungerat utmärkt för att kartlägga popularitet och kännedom i valmanskåren. Frågan som används är en elvagradig ogilla-gillarskala som går från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). För partiledarna finns en kryssruta bredvid skalan där respondenten kan kryssa i ”person okänd för mig”. När vi presenterar popularitetssiffror framöver i det här kapitlet använder vi medelvärdet för respektive ledare. För att undvika decimaltal i resultatredovisningen har respektive skalsteg multiplicerats med tio. Vi får alltså en popularitetsindikator som teoretiskt kan variera mellan -50 (ogillar starkt) till +50 (gillar starkt).

I det här kapitlet kommer vi att belysa fyra forskningsfrågor om partiledarnas popularitet och vilka konsekvenser det kan tänkas få för väljarbeteende. Inledningsvis redovisar vi hur de sittande partiledarnas popularitetssiffror utvecklat sig de senaste åren. Därefter fördjupar vi oss i partiledarnas popularitet i en rad sociodemografiska undergrupper i samband med 2014 års riksdagsval. I vår tredje del fokuserar vi på hur popularitetsförhållandet såg ut i statsministerduellen 2014 jämfört med de tre föregående valen. Avslutningsvis ger vi oss in i den (för statsvetare) kontroversiella forskningsfrågan om partiledareffekters vara eller inte vara i svensk inrikespolitik. Här undersöker vi huruvida vi kan isolera några effekter av partiledarevalueringar på partival i samband riksdagsvalet 2014.

Popularitet och kännedom över tid

I samband med riksdagsvalet 2014 slogs ett nytt rekord i SOM:s tidserier. Aldrig tidigare har partiernas främsta företrädare erhållit så hög kännedom bland folket.[2] Hela 90 procent av de svarande uppgav att de kände till Åsa Romson, som var ledaren med lägst kännedom.[3]

Ser vi till partiledarnas popularitetsutveckling de senaste åren kan vi skönja tre segment av popularitetsnivåer (se figur 1). Ledarna för de två stora partierna, samt Gustav Fridolin befinner sig på klara plussiffror. Partiledarna för de mindre partierna håller sig kring eller strax under noll. Längst ner i figuren finner vi Sverigedemokraternas partiledare Jimmie Åkesson, som befinner sig i en egen impopularitetsklass. Åkessons popularitetssiffror har förvisso stigit något sedan valet 2010 (i takt med Sverigedemokraternas opinionsutveckling), men hans popularitet i valmanskåren är ändå klart lägre än den näst impopuläraste partiledaren Gudrun Schyman (-7).

Den i särklass största förändringen mellan 2013 och 2014 står Centerpartiets ledare Annie Lööf för. Hon gick ifrån att vara den (efter Jimmie Åkesson, -20)

minst populära partiledaren 2013, med ett medelvärde på -9, till att ligga klart i paritet med övriga partiledare för de små partierna på -2. Rekyleffekten för Annie Lööf visar att hon är en partiledare som skapar reaktioner. Lööfs uppgång är en av de större vi mätt bland de sittande partiledarna, men den bör ses i ljuset av att hon mellan 2011 och 2012 stod för det största tappet för någon av de tio uppmätta partiledarna på -10 enheter.

Bortsett från Lööf så är trenden att de rödgrönrosa ledarna tappar något i popularitet, samtidigt som övriga borgerliga ledare antingen står still (Jan Björklund), eller gör små popularitetsökningar. Även om det inte är några dramatiska förändringar är trenden att ledarna för partierna till vänster tappar, samtidigt som de borgliga ökar intresseväckande. Detta då det inte verkar vara ett resultat av att opinionssammansättningen förändrats i borgerlig favör från 2013 till 2014.[4] Faktum är att alliansledarna lyckats stärka sin popularitet både inför valen 2006 och 2010 (se figur 1), men då sammanföll popularitetsökningarna med stora opinionsframgångar för Alliansen som helhet.

Figur 1 Partiledarnas popularitet 2004-2014 (medeltal)

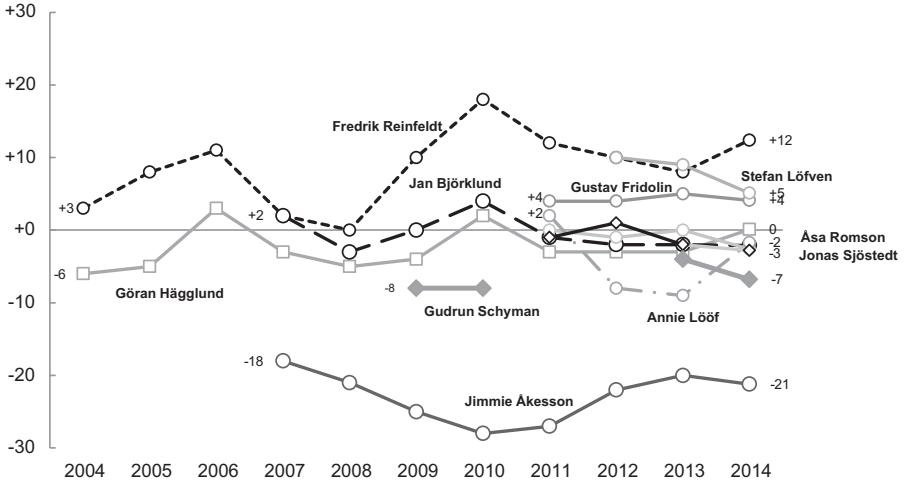

***Kommentar**:* Den fullständiga frågeformuleringen löd som följer: *"Om du skulle använda samma skala för några partiledare, var skulle du placera*:" med svarsalternativen; Personen är okänd för mig, *Ogillar starkt* (-5), *Varken gillar eller ogillar* (0), *Gillar starkt* (+5). Icke svarande och de som angett att de inte känner till kandidaten har exkluderats från analysen. Samtliga skalsteg har multiplicerats med 10 för att undvika decimaler i redovisningen. Förändringarna mellan 2013 och 2014 var; Lööf (+7), Reinfeldt (+4), Hägglund (+3), Björklund (0), Sjöstedt (-1) Fridolin (-1), Åkesson (-1), Romson (-3), Schyman (-3) och Löfven (-4).

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2004-2014.

Vem vill vara älskad av alla?

Att fokusera på medelvärden för hela valmanskåren förtäljer dock inte hela historien. Det finns inget egenvärde i att vara älskad av alla. Vad som är viktigt för en partiledare är att vara populär i grupper som kan tänkas rösta på partiet. Väljer vi att gå ner och studera ledarnas popularitet i olika sociodemografiska grupper så märker vi snabbt att det finns stor variation (se tabell 1).

Till att börja med kan vi konstatera att partiledarnas popularitet tydligt följer den konfliktstruktur som i huvudsak präglar det svenska partisystemet, nämligen den ideologiska vänster-höger dimensionen. Väljare som placerar sig till vänster på den ideologiska skalan uppskattar följaktligen företrädarna för de rödgröna partierna medan väljare som placerar sig till höger uppskattar alliansens företrädare. Bland väljare som röstar på något av partierna till vänster (V, S, MP eller FI) är det företrädaren för det ”egna” partiet som är populärast. Men ser vi till de som röstat på något parti i Alliansen så skattar samtliga väljargrupper Fredrik Reinfeldt högre än sin ”egen” partiledare. Anmärkningsvärt är dessutom att Fredrik Reinfeldt är mer populär i samtliga allianspartier än vad Socialdemokraternas partiledare, Stefan Löfven, är bland sina egna väljare. Bland de väljare som placerar sig i den ideologiska mitten är det däremot jämnt skägg mellan Löfven och Reinfeldt.

Sverigedemokraternas Jimmie Åkesson är populär bland de egna väljarna men sticker för övrigt ut som den i särklass minst omtyckta partiledaren. Vidare är Åkessons impopuläritet klart mest utbredd hos vänsterväljare medan väljare som placerar sig klart till höger i regel tycker bättre om Åkesson än om de rödgröna partiernas ledare.

Ett annat tydligt mönster som är värt att notera är att kvinnor generellt är mer sympatiskt inställda till partiledarna än män, med undantag för skattningarna av Jimmie Åkesson. Mest påtagligt är könsskillnaden om vi också tar hänsyn till ålder. Vi ser ett mönster där unga män framförallt har starka antipatier gentemot ledare till vänster. Tar vi Gudrun Schyman som exempel så har hon ett medelvärde kring noll bland unga kvinnor, men -29 bland män i samma åldersgrupp. Istället är de unga männen betydligt mer välvilligt inställda till Jimmie Åkesson. Han får i gruppen -13 jämfört med -23 bland unga kvinnor och -21 bland samtliga svarande.

Statsministerkampen

Partiledarna i all ära. I valrörelsens slutskede riktas extra mycket ljus på de partiledare som kämpar om statsministerposten. I de två senaste valen har Fredrik Reinfeldt haft ett mycket stort popularitetsövertag på sina två socialdemokratiska huvudantagonister, Göran Persson och Mona Sahlin (se bland annat Oscarsson & Holmberg, 2008, Oscarsson & Holmberg, 2013). Ser vi tillbaks i SOM-institutets tidsserier kan vi konstatera att detta också varit fallet mellan valen. Faktum är att vi i de tre senaste valen haft mycket ojämna popularitetsmatcher mellan statsministerkandidaterna (se figur 2). Göran Persson hade ett mycket stort popularitets-

Tabell 1 Partiledarnas popularitet i olika demografiska grupper (medelvärde)

	Sjöstedt	Schyman	Löfven	Fridolin	Romson	Lööf	Björklund	Reinfeldt	Hägglund	Åkesson
Samtliga	-3	-7	+5	+4	-3	-2	-2	12	+0	-21
Kön										
Kvinna	+0	+1	+6	+9	+2	+0	-1	+12	+2	-25
Man	-5	-16	+4	-2	-7	-3	-3	+13	-2	-17
Ålder										
16-29 år	-4	-10	-1	+4	-5	+0	-5	+14	-1	-22
30-49 år	-5	-8	+1	+6	-3	+0	-3	+15	+0	-24
50-64 år	+1	-5	+7	+4	-2	-5	-6	+10	-3	-21
65-85 år	-4	-6	+10	+3	-1	-1	+4	+11	+3	-18
Kön och ålder										
Kvinnor 16-29 år	+2	+1	+1	+12	+1	+2	-6	+12	-2	-28
Kvinnor 30-49 år	-3	-2	+3	+10	+1	+2	+0	+15	+2	-29
Kvinnor 50-64 år	+3	+5	+7	+10	+3	-5	-7	+8	-1	-25
Kvinnor 65-85 år	-2	+1	+10	+7	+1	+2	+7	+12	+7	-20
Män 16-29 år	-12	-29	-6	-8	-14	-3	-3	+17	+0	-13
Män 30-49 år	-7	-15	-2	+0	-9	-3	-6	+16	-2	-18
Män 50-64 år	-1	-15	+7	-2	-6	-4	-5	+11	-4	-18
Män 65-85 år	-5	-13	+10	+0	-4	-3	+1	+10	+0	-16
Utbildning										
Låg	-2	-9	+12	-1	-5	-8	-4	+3	-4	-14
Medellåg	-5	-13	+3	+0	-7	-4	-3	+14	+0	-14
Medelhög	-3	-5	+5	+6	-1	-3	-1	+12	-1	-22
Hög	-2	-2	+3	+9	+1	+4	-1	+17	+4	-31
Bostadsort										
Landsbygd	-7	-12	+2	-2	-9	+2	-1	+13	-1	-18
Tätort	-2	-8	+5	+4	-2	-5	-4	+10	-2	-14
Stad	-3	-8	+6	+5	-2	-1	-1	+14	+2	-21
Storstad	+3	+2	+5	+8	+0	-4	-5	+10	-2	-31
Ideologi										
Klart till vänster	+31	+17	+22	+22	+15	-25	-24	-21	-22	-39
Något till vänster	+13	+7	+21	+18	+12	-13	-14	-3	-9	-31
Varken eller	-5	-9	+7	+0	-4	-6	-3	+7	-1	-12
Något tillhöger	-18	-20	-7	-5	-13	+15	+11	+35	+11	-19
Klart till höger	-33	-29	-23	-15	-24	+18	+18	+41	+20	-6
Partival riksdagsvalet 2014										
V	+36	+17	+13	+20	+15	-25	-21	-15	-19	-34
S	+11	+3	+29	+15	+9	-14	-12	-5	-9	-31
C	-15	-21	-7	-2	-12	+28	+8	+32	+10	-22
FP	-21	-15	-4	-1	-10	+17	+24	+34	+14	-32
M	-22	-22	-13	-8	-15	+15	+13	+42	+12	-19
KD	-17	-23	-10	-1	-12	+19	+15	+33	+30	-18
MP	+12	+11	+10	+31	+21	-11	-14	+6	-6	-38
SD	-19	-29	-7	-22	-25	-17	-5	+1	-3	+32
FI	+28	+42	+5	+26	+17	-19	-27	-12	-24	-46
Blockval i riksdagsvalet 2014										
Rödgröna	+15	+7	+23	+19	+12	-15	-14	-5	-10	-33
Alliansen	-20	-21	-10	-5	-13	+18	+14	+38	+14	-21

Kommentar: De teoretiska mini och maximivärdena för evalueringar av ledare och språkrör går från -50 till + 50. Se tabellkommentar i tabell 1. ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 2014.

övertag på Bo Lundgren i valet 2002, situationen var nästintill spegelvänd i Fredrik Reinfeldts favör då Alliansen tog makten 2006. I valet 2010 hade Mona Sahlin det ännu tyngre. Hon hade samma låga popularitetssiffror som sin företrädare, samtidigt som Fredrik Reinfeldt noterade den högsta popularitetssiffran vi uppmätt i SOM-insitutets mätserie. Sett i historiens ljus var därför 2014 års jämna popularitetsmatch något unikt i svensk närpolitisk historia. År 2012 och 2013 var det jämnt skägg mellan Reinfeldt och Löfven. År 2014 drygades ledningen åter ut i moderatledarens favör, men endast med blygsamma 7 enheter, att jämföra med övertaget på 18 och 25 enheter vid de två föregående valen.

Figur 2 Popularitеten för Socialdemokraternas och Moderaternas partiordförande 2001-2014 (medeltal)

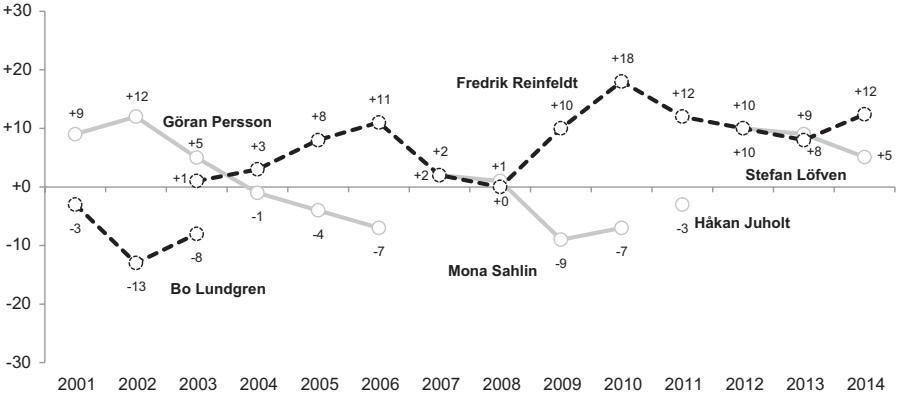

Kommentar: Figuren visar medelvärdet för respektive partiordförande för Socialdemokraterna och Moderaterna 2001-2014. Respondenterna fick ta ställning till hur mycket de gillar respektive ogillade partiledarna där svarsalternativen var; -5=ogillar starkt; 0=varken gillar eller ogillar; +5 gillar starkt. Respondenterna hade också möjlighet att ange att de inte kände till kandidaten.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001-2014.

I figur 3 kan vi se hur statsministerkampen sett ut i de fyra senaste valen då vi tar hänsyn till hur populära ledarna varit i olika ideologiska grupper. Fokuserar vi på Fredrik Reinfeldt och hans tre Socialdemokratiska motståndare blir det tydligt att Persson (2006) och Sahlin (2010) både hade problem att uppbringa entusiasm bland de egna (väljare som placerar sig själva till vänster) men också att de väckt kraftiga antipatier bland väljare till höger. Reinfeldt var också klart mer populär bland de viktiga mittenväljarna (14 enheter populärare än Persson 2006 och 12 enheter populärare än Sahlin 2010). Den här fördelen är som bortblåst när vi gör samma analys 2014 (längst ner till höger i figur 3). Mönstret för Fredrik Reinfeldt ser ungefär likadant ut som vid tidigare valår. Den stora skillnaden är att Stefan Löfven är betydligt mer populär jämfört med sina föregångare, dels bland väljare till vänster, men också bland väljare i mitten.

Figur 3 Popularitet för Socialdemokraternas och Moderaternas partiordförande bland väljare som placerar sig från vänster till höger (medeltal)

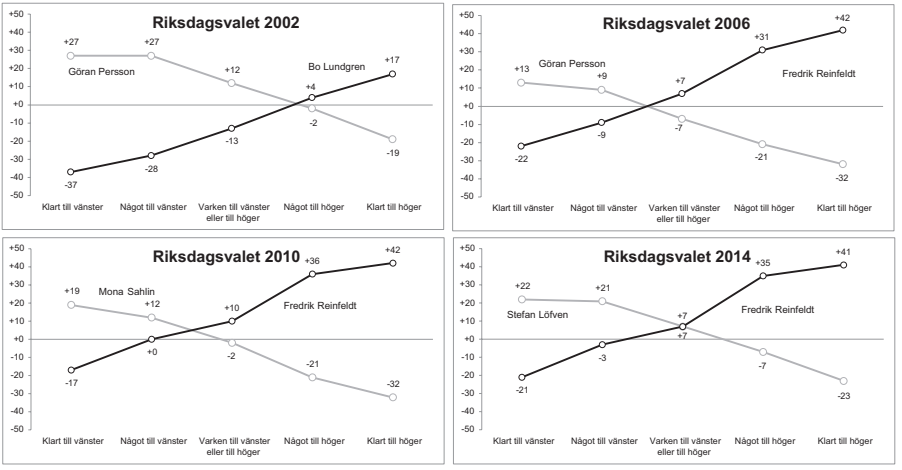

***Kommentar**:* Figuren visar medelvärdet för hur mycket väljare som placerar sig på vänster högerskalan ogillar- gillar respektive partiledare för Socialdemokraterna och Moderaternas vid valåren 2002, 2006, 2010 och 2014. För fullständig frågeformulering se figurkommentar till figur 1.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2006, 2010 och 2014.

Löfven väcker jämfört med sina företrädare väldigt låga antipatier också bland de som placerar sig något eller klart till höger. Även om Reinfeldt är populärare bland högerväljare än vad Löfven är bland vänsterväljare har Löfven haft en bred dragningskraft som saknats hans företrädare. Förvisso är Socialdemokraternas potentiella röststöd bland de som placerar sig ideologsikt till höger klart begränsat. Men det kan ändå varit en fördel för partiet att inte ha en ledare som fungerat som ett rött skynke och därmed hjälpt till att motivera sina ideologiska motståndare.

Effekten av partiledarevalueringar på röstning

Som nämndes i kapitlets inledning finns det flera anledningar till att förhålla sig skeptisk till tal om partiledareffekter på partival. Det frekvent förekommande påståendet om en ökad personifiering av svensk politik har inte gått att belägga empiriskt och i de fall då vi ställer en direkt fråga om viktigt skäl för partival så är det en klar minoritet som uppger just partiledaren. Ser vi tillbaks till de senaste fem valen är det knappt en fjärdedel av väljarna som uppger att röstningsskälet *Partiet har en bra partiledare* är ett av de absolut viktigaste för valet av parti. Detta samtidigt som det i regel finns flera andra explicita röstningsskäl som väljarna rankar högre än just partiledaren (Oscarsson & Holmberg, 2013).

En av anledningarna till statsvetarnas återhållsamhet när det kommer till att uttala sig om partiledareffekter är att de teoretiskt mest fruktbara analyserna kräver paneldata. Vi antar ofta att partiledareffekter är något som sker kontinuerligt under en längre tidsperiod. Ledarens prestationer över tid är något som smittar av sig på gillandet (eller ogillandet) av hens parti vilket i slutändan leder till högre (eller lägre) sannolikhet för att en väljare ska rösta på partiet. Den kausala orsakskedjan kan naturligtvis vara riktad åt det andra hållet. Att man av olika anledningar blir mer välvilligt inställd till ett specifikt politiskt parti och därefter väljer att se partiledaren i ett mer positivt ljus. För att kunna analysera partiledareffekter på lång eller medellång sikt krävs därför paneldata där det går att följa samma individers evalueringar av partier och ledare under en längre tidsperiod.

Ytterligare en anledning till att man traditionellt inte dragit för stora växlar av potentiella partiledareffekter är att det är en svår nöt att knäcka rent metodologiskt. Väldigt ofta samvarierar partiledarens popularitet i såpass hög utsträckning med hens partis popularitet att effekten av parti och ledare blir svåra att särskilja. Med andra ord, tycker man mycket om ett parti tenderar man också att tycka om dess partiledare och vice versa.

Ett sätt som tidigare forskning valt att tackla de metodlogiska svårigheterna är att behandla partiledareffekter på en både deskriptiv och teoretisk nivå. Man har då valt att kartlägga huruvida partiledarna är teoretiska sänken eller flöten för sina partier. Med andra ord, huruvida ledaren är mer eller mindre populär än sitt eget parti i viktiga väljargrupper och därför har potential att locka, alternativt riskerar att skrämma bort röster för sitt parti (se bland annat Oscarsson & Holmberg, 2013).

När man talar om studier av effekter av partiledarevalueringar på partival beror det slutgiltiga resultatet i mångt och mycket på hur man väljer att modellera sina analyser. Då SOM-institutets mätserier är tvärsnittsdata, där varje års undersökning består av en ny uppsättning respondenter är det inte möjligt för oss att genomföra mer avancerade analyser där vi studerar partiledarnas långtidseffekter på partival. Vi går dock längre än den traditionella deskriptiva analysen av flöten och sänken och försöker att issolera korttidseffekter av partiledarevalueringar på partival. I vår analys väljer vi att undersöka om det är så att ogillande- eller gillandet för en partiledare har en egen effekt på sannolikheten att en väljare ska rösta på partiet, också när vi väljer att kontrollera för hur mycket man gillar partiledarens parti. På så vis kan vi undersöka om det i 2014 års riksdagsval fanns några partiledare som ökade (eller minskade) sannolikheten för att väljarna skulle rösta på deras parti. Här handlar det alltså om att isolera effekten av gillandet på faktisk röstning. Liknande analyser har gjort på både svensk och internationell valundersökningsdata, där vi i de svenska fallen sett signifikanta partiledareffekter i ungefär en fjärdedel av fallen (Oscarsson & Holmberg, 2013; Curtice och Holmberg, 2005).

Vi genomför 10 logistiska regressioner med partival för respektive parti som beroende variabler (9 partier men två regressioner för Miljöpartiet då de har delat ledarskap). Utöver ogillande-gillande för ledare och parti inkluderar vi också en

rad variabler som av beprövad forskning visat sig viktig vid förklarande av partival. Resultaten för respektive analys kan ses i figur 4a och figur 4b. På y-axeln visas den predicerade sannolikheten att rösta på respektive parti vid olika popularitetsskattningar på x-axeln.

Figur 4a Effekten av partiledarevaluering på sannolikheten att rösta på respektive parti i riksdagsvalet 2014 (Predicerad sannolikhet, 95-procentiga konfidensintervall)

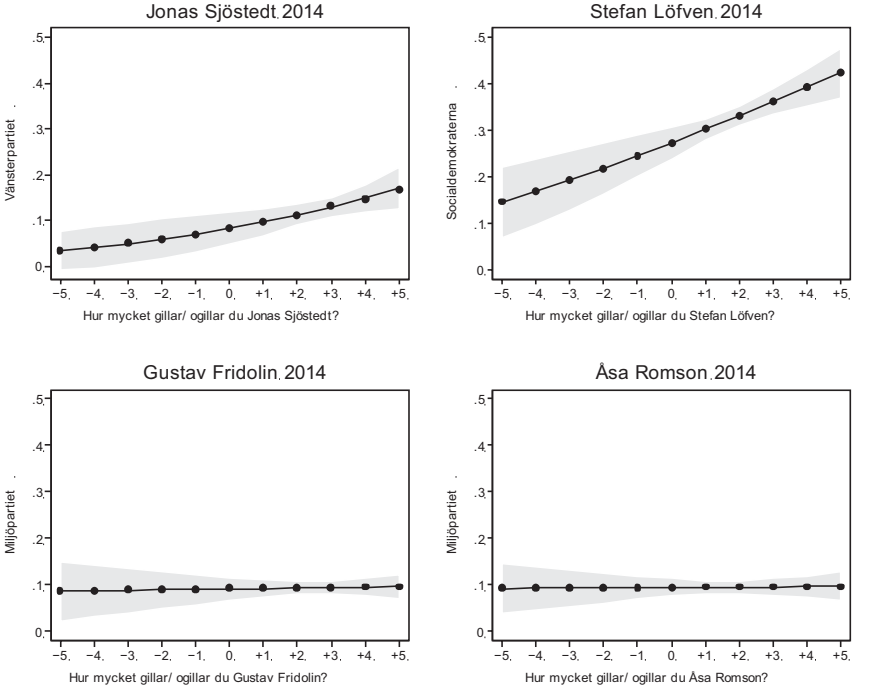

Kommentar: Tabellen visar den predicerade sannolikheten att rösta på Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet vid olika nivåer av gillande av respektive partis partiledare/ språkrör. Effekterna är under kontroll för gillande av respektive parti. Övriga variabler som ingår i analysen är kön (dikotom), ålder (18-85), utbildning (tredelad dummyvariabel med låg utbildning som referensgrupp), ideologisk vänster- högerplacering (dummyvariabler med klart till vänster som referensgrupp) samt bostadsort fyra kategorier (dummyvariabler med landsbyggd som referensgrupp).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Figur 4b Effekten av partiledarevaluering på partival i SOM-2014 (Predicerad sannolikhet, 95-procentiga konfidensintervall)

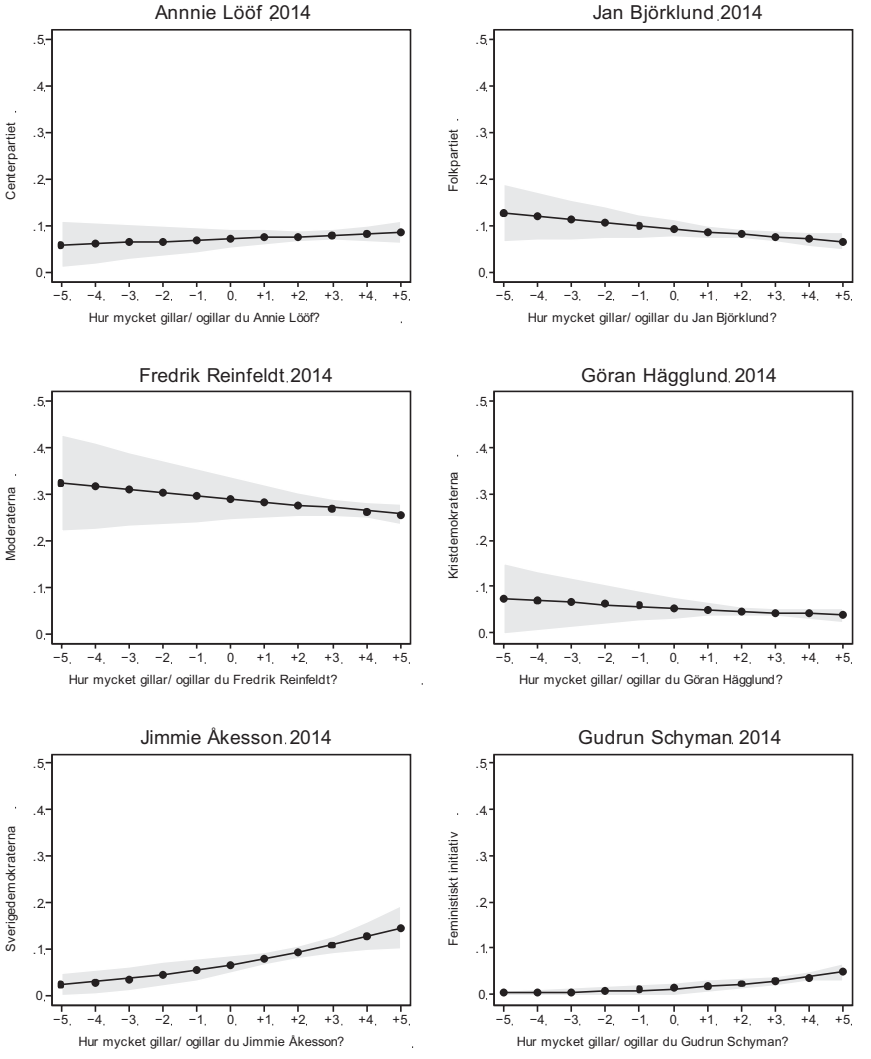

Kommentar: Tabellen visar den predicerade sannolikheten att rösta på Centerpartiet, Folkpartiet, Moderaterna, Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna och Feministiskt Initiativ vid olika nivåer av gillande av respektive partis partiledare. Effekterna är under kontroll för gillande av respektive parti. Övriga variabler som ingår i analysen är kön (dikotom), ålder (18-85), utbildning (tredelad dummyvariabel med låg utbildning som referensgrupp), ideologisk vänster- högerplacering (dummyvariabler med klart till vänster som referensgrupp) samt bostadsort fyra kategorier (dummyvariabler med landsbyggd som referensgrupp).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Utifrån figur 4a och 4b kan vi konstatera att vi i samband med 2014 års riksdagsval fann fyra klart signifikanta effekter av partiledarpopularitet på partival. Analysen visar att popularitetsskattningarna av Stefan Löfven, Jonas Sjöstedt, Jimmie Åkesson och Gudrun Schyman samtliga har effekt på sannolikheten för väljarna att rösta på respektive parti (S, V, SD och FI), också när vi kontrollerar för gillande av respektive parti. Däremot återfinns inga positiva effekter för Miljöpartiets två språkrör eller någon av Alliansledarna. Värderingar av folkpartiledaren Jan Björklund har nästan en signifikant negativ effekt på röstning för Folkpartiet (p=.110) (återigen, under kontroll för gillande av Folkpartiet).

Gör vi identiska analyser på SOM-undersökningarna 2011-2013, med undantaget att vi ersätter partival med bästa parti, kan vi konstatera att Sjöstedts positiva effekt inte alls återfanns 2011 (strax innan han slutgiltigen valdes till partiledare) effekten har därefter blivit starkare med åren. Det samma gäller för Jimmie Åkesson. Löfven har däremot allt sedan sin första mätning 2012 haft positiva och signifikanta effekter på bästa parti.[5] Analyserna visar att den direkta effekten av partiledarevalueringar på partival är något helt annat än att ha höga popularitetsskattningar. Det illusteras kanske tydligast om vi tar Fredrik Reinfeldt som exempel. Trots att Reinfeldt var den klart populärast partiledaren 2014, samtidigt som han var betydligt mer populär än sitt parti finns det inga effekter evalueringen av honom på sannolikheten att rösta på Moderaterna då vi också tar hänsyn till hur mycket respondenterna tycker om Moderaterna. Det är ett snarlikt resultat som återfanns 2010, då den populäre statsministern inte lyckades omsätta sin höga popularitet i ytterligare röster (Oscarsson & Holmberg 2013).

Sammanfattning

Vi har i det här kapitlet försökt belysa fyra aspekter av de svenska partiledarnas popularitetsställning och hur det kan ha påverkat förutsättningarna i 2014 års riksdagsval. För det första kan vi konstatera att de sittande partiledarnas popularitet pendlat upp och ner de senaste tio åren, men att förändringarna inför 2014 års val varit relativt blygsamma. Går vi ner och studerar evalueringarna på mer detaljerad gruppnivå finner vi snabbt stora skillnader. Skillnaderna är i mångt och mycket strukturerade efter vilket parti man röstat på och vart man placerar sig själv ideologiskt. En intressant detalj som vi kunde utläsa ur tabell 1 är att uppslutningen kring Fredrik Reinfeldt var så stor bland borgerliga väljare att han var populärare än de tre övriga pariledarna i Alliansen, också bland Centerpartiets, Folkpartiets och Kristdemokraternas väljare. Samma uppslutning återfanns inte kring Stefan Löfven bland de rödgröna väljarna. Här tycker man istället bättre om ”sin egen” partiledare snarare än de rödgrönas statsministerkandidat.

Med hjälp av SOM:s tidsserier har vi också kunna konstatera att 2014 års statsministerkamp skiljt sig avsevärt från de tre föregående valen.

För första gången på 2000-talet möttes två statsministerkandidater som hade nästintill likvärdiga popularitetssiffror. Även om Reinfeldt erhöll en något högre popularitet i hela valmanskåren så var det helt jämnt bland de viktiga mittenväljarna.

I vår avslutande analys tydliggörs att höga popularitetssiffror inte nödvändigtvis är synonymt med genererade röster. Vi finner att evalueringen av fyra av de tio studerade partiledarna hade en signifikant effekt på röstning under kontroll för hur mycket man gillar respektive parti. Fyra av partiledarna lyckas med andra ord att omsätta sin popularitet (i förhållande till sitt parti) till röster.

Även om vi i vår analys lyckas isolera några fall av partiledareffekter så talar vi här endast om korttidseffekter som kan påverka valresultatet på marginalen. Partiledarnas största inverkan står antagligen att finna i processer som sker på mellan eller lång sikt, så som omorganisering av partiets organisation eller förändrad ideologisk färdriktning.

Noter

1 Utöver de traditionsenliga partiledardebatterna i Sveriges Television och TV4 så anordnade kvällstidningarna Aftonbladet (2014-09-01) och Expressen (2014-09-03) egna partiledardebatter som sändes via Internet.

2 Genomsnittet för partiledarkännedomen var 2014 95,8 procent. De två tidigare toppnoteringarna kom också de under valår, 95,4 procent 2010 och 94,5 procent 2006.

3 Partiledarkännedom i procent för övriga partiledare är; Fredrik Reinfeldt (99), Stefan Löfven (98), Annie Lööf (97), Jimmie Åkesson (97), Gudrun Schyman (97), Jan Björklund (96), Göran Hägglund (96), Jonas Sjöstedt (94), Gustav Fridolin (94) och Åsa Romson (90).

4 I det SOM-formulär där frågorna om gillande och ogillande av partiledare ställs.

5 Alla detaljer om tidigare års analyser kan erhållas av författarna vid förfrågan.

Referenser

Berg, Linda & Henrik Oscarsson (red) (2015). *20 år med personval*. Valforskningsprogrammets rapportserie. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Bjerling, Johannes (2013). *The Personalisation of Swedish Politics*. Party Leaders in the Election Coverage 1979-2010. University of Gothenburg, Department of Journalism, Media and Communication.

Curtice, John. & Sören Holmberg. (2005). "Party Leaders and Party Choice", i Thomassen (red) *The European Voter*. Oxford: Oxford University Press.

Karvonen, Lauri (2009). *The Personalisation of Politics*. Colchester: ECPR Press.
Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2008) *Regeringsskifte*. Väljarna och valet 2006. Stockholm: Norstedts Juridik.
Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm, Norstedts Juridik.

RÖSTDELNING I SVERIGE

GISSUR Ó ERLINGSSON OCH HENRIK OSCARSSON

Svenskarna har ett ambivalent förhållande till kommunnivån. Å ena sidan ansvarar kommunerna för välfärdsområden som är viktiga för väljarna (till exempel barnomsorg, grund- och gymnasieskola och äldrevård), och det är här vi upplever möjligheterna att påverka som störst (Bergström & Ohlsson 2014). Å andra sidan är medborgarnas kunskap om vad kommuner gör och vilka politiker som representerar dem lokalt, svag (Oscarsson 2001; Bergström & Ohlsson 2014; Erlingsson & Wänström 2015). Och trots svaga kunskaper om kommunnivån misstror väljarna i större utsträckning kommunala beslutsfattare än rikspolitiker (Holmberg & Weibull 2014).

I detta kapitel riktar vi uppmärksamheten mot en bestämd aspekt av medborgarnas förhållande till kommunerna: *röstdelning*, fenomenet att rösta på olika partier i val till olika politiska nivåer. Huvudfokus ligger på frågan i vad mån väljarna gör självständiga och informerade val när de väljer att rösta på olika partier i nationella respektive kommunala val.[1]

Röstdelning eller röstsplittring (eng: *split ticket voting*, se t.ex. Rose 2000) är föremål för en seglivad kontrovers inom svensk valforskning. För drygt 20 år sedan konstaterade valforskningsprofessorn Sören Holmberg (1993) att det inte gick att registrera någon vidare puls på den kommunale väljaren. Holmberg menade att det inte fanns särskilt mycket som tydde på att kommunala val avgjordes av kommunala frågor. Istället avgjordes de av ”rikspolitiska partisympatier, rikspolitiska frågor och nationella valvindar”. Röstdelning brukade ses som en anomali, en tillfällig avvikelse från väljarens normala partival på nationella nivån, kanske för att balansera risker, experimentera i val som där det inte uppfattas stå lika mycket på spel, eller att förbereda sig mentalt för att ta steget att byta parti i kommande val.[2]

Holmbergs slutsats har inte stått oemotsagd. Kommunforskare har framhållit den ökade betydelsen av lokala omständigheter för individuella väljares partival lokalt – såsom exempelvis utbudet av partier, rådande styrkeförhållanden mellan partierna, vilka koalitioner som finns, valrörelseagenda och personligt ledarskap (Johansson 1987; Johansson 1996; Johansson 1998; Johansson 2010). Synsättet anammar idén om att det för somliga väljare kan vara den lokala nivån som är den primära, att beslutsprocessen att välja parti lokalt sker självständigt från beslutsprocessen att välja parti på nationell nivå, eller som Folke Johansson (2001: 117) skriver: ”Röstdelning måste uppfattas som ett tecken på väl övervägda individuella val”.

Erlingsson, Gissur Ó & Oscarsson, Henrik (2015) Röstdelning i Sverige i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Vårt ärende här är inte att avkunna dom i frågan om huruvida det finns en kommunal väljare. Vad vi snarare intresserar oss för är *under vilka omständigheter och i vilken utsträckning vilka slags väljare tar hänsyn till den lokala politiska dimensionen när de röstar i kommunala val*. I den svenska kontexten – med samtidiga val till lokal, regional och nationell nivå – väcks en nyfikenhet även kring *samspelet* mellan beslutsprocesserna på olika nivåer: valsituationen där man har tre möjligheter, inte bara en, att ge uttryck för sina politiska preferenser, är speciell. Det är en brist inom väljarbeteendeforskningen att man i så lite utsträckning tagit hänsyn till att väljare i allmänhet gör flera val samtidigt (Burden & Helmke 2009).

Forskningen om röstdelning kan beskrivas som episodisk. Det har i huvudsak handlat om analyser av enskilda val i enskilda länder, och i viss mån har litteraturen blivit daterad. Vår ambition är att bidra till en mer sofistikerad och systematisk analys av fenomenet röstdelning. Vi har sammanställt data om röstdelning i Sverige under perioden 1988-2014 som vi hoppas kan ligga som grund för en förnyad diskussion och inspirera till nya analyser av hur väljare använder information om lokala och nationella förhållanden för att bestämma sig vilka partier de ska rösta på i kommun- respektive riksdagsval.

Kapitlet är disponerat som följer. Vi uppmärksammar till en början tre utvecklingslinjer som pekar mot att den lokala dimensionen har kommit att spela en allt större roll för väljarna. Därefter riktar vi uppmärksamheten mot den viktigaste aspekten av detta: *röstdelningen*. Vi analyserar denna på tre sätt: 1) vilka partier röstdelar man i typfallet mellan, och 2) vad kännetecknar dem som röstdelar. När vi konstaterat *hur* man röstdelar, och *vilka* som röstdelar, för vi slutligen en tentativ diskussion om 3) *varför* röstdelning sker.

En tydligare lokal dimension i svensk politik?

Spelar den lokala politiska nivån en tilltagande roll för svenskarnas röstningsbeteende? Det har runnit en del vatten under broarna sedan Holmberg knappt registrerade puls på den kommunale väljaren. Väljarnas partiidentifikation har fortsatt minska, de byter oftare partier från ett val till ett annat, och bestämmer sig allt senare i valrörelserna (Oscarsson & Holmberg 2013). Dessa strukturella förändringar i valmanskåren innebär mer gynnsamma förutsättningar för en lokal dimension att växa fram i svensk politik. Mycket riktigt ser vi också tre indikationer på att en lokal dimension vuxit fram i kommunpolitiken under de senaste 20 åren. Ökade framgångar för nya partier (som saknar riksdagsrepresentation), stora lokala avvikelser i valresultaten mellan riksdagsval och kommunval för ett och samma parti i en och samma kommun, samt en trend mot ökad röstdelning.

1) Övriga *partier blir fler på lokal nivå*. Ett första sätt att illustrera framväxten av en lokal dimension rör förekomsten av så kallade ”övriga partier”, inte sällan just genuint lokala partier, i kommunfullmäktige (Erlingsson 2005).[3] Fram till och med valet 1988 var läget sådant att var femte till var fjärde kommun hade ett annat parti

än ett etablerat riksdagsparti i fullmäktige. Därefter stack det iväg. Sedan 2002 har ungefär varannan svensk kommun ett parti av denna karaktär representerat. Efter valet 2010 fanns 174 partier som inte finns i riksdagen representerade i sammanlagt 145 kommuner. Efter senaste valet, 2014, fanns 181 sådana partier fördelade på 141 kommuner. Det är heller inte ovanligt att dessa partier får stora lokala framgångar. År 2014 fick 37 lokala partier mer än 10 procent av rösterna (SKL 2015).

Fortfarande är andelen väljare som lägger sina röster på den här typen av partier inte särskilt många, men sett över tid signalerar detta i vart fall att allt fler individer aktivt väljer att lägga sin röst på lokala alternativ i kommunalvalet som alls inget har med de rikspolitiska vindarna att göra. Ser vi tillbaka över tid, och betraktar vi utvecklingen kumulativt, har över 8 av 10 svenska kommuner någon gång haft ett övrigt parti representerat (Erlingsson 2005). Därmed är lokala partier i svenska kommuner inte längre ett exotiskt inslag i partifloran.

2) *Genuint lokala framgångar för etablerade partiers lokalavdelningar.* Ett andra sätt att visa att det finns puls hos den lokale väljaren är att det inte är omöjligt för rikspartiernas lokalavdelningar att göra den lokala dimensionen het för väljaren. Över de gångna åren har vi ackumulerat många fall där vi ser hur riksdagspartier gör ett sensationellt mycket bättre val i kommunalvalet än i riksdagsvalet – i en och samma kommun.

Analyser av stora avvikelser i enskilda partiers valresultat mellan kommun- och riksdagsval är sällsynta. Men de som finns förekommer i Sveriges kommuner och landstings rapporter om kommunal- och landstingsvalen (SKL 2007, 2011, 2015). Rapporten för 2006 års val visade exempelvis att Vänsterpartiet i Fagersta överträffade sitt riksdagsvalresultat (i samma kommun, med ungefär samma demos[4]) med mer än 48 procentenheter. Centerpartiet i Mönsterås gjorde detsamma med 35 procentenheter och Kristdemokraterna i Markaryd med nästan 32 procentenheter. Rapporten redogör för 15 ytterligare fall där lokala partiorganisationer slagit sitt riksdagsresultat i kommunalvalet med mer än 14 procentenheter. Även om sådana här ”lokala överprestationer” inte är vanliga totalt sett, illustrerar fallen att det är möjligt att väcka den kommunale väljaren till liv.

3) *Ökad röstdelning.* Den tredje indikatorn på att den lokala politiska dimensionen växer sig mer betydelsefull är att allt fler väljare delar sina röster mellan riksdagsval och kommunval. Framgångarna för ”övriga partier” lokalt, liksom så kallade ”lokala överprestationer” för riksdagspartiernas lokalavdelningar, hade inte varit möjliga utan röstdelning. Det är denna tredje indikator på den lokala dimensionen som vi nu ska analysera närmare i.

I Sverige infördes den gemensamma valdagen som ett resultat av de stora grundlagsreformerna. Valet 1970 blev det första valet till den nya enkammarriksdagen och då användes för första gången en gemensam valdag till kommuner, landsting och riksdag (Oscarsson 2001). Genom att placera val på samma dag gör man det lättare att mobilisera väljare framför allt till de lokala valen. Samtidigt skapas en valsituation som knappast uppmuntrar väljare att göra oberoende bedömningar

av partier, kandidater och kampanjer på kommunal, regional respektive nationell nivå. Den nationella politiska arenan blir måttstock och rättesnöre för valrörelseagenda och mediernas valrörelsebevakning. Lokala och regionala val hamnar lätt i skuggan av det nationella.

Ett nedslag från det senaste valet visar att det på aggregerad nivå inte skiljer särskilt mycket mellan partiernas valresultat i riksdagsval och kommunval (se figur 1). Moderaterna och Kristdemokraterna gjorde sämre valresultat i kommunvalen än i riksdagsvalen 2014. Detsamma gäller för de två framgångspartierna i valet, Sverigedemokraterna och Feministiskt initiativ. SD är det riksdagsparti där valresultatet skiljer sig mest mellan nationell nivå (12,9 procent) och lokal nivå (9,3 procent).

Figur 1 Partiernas röststöd i riksdagsvalet respektive kommunvalet 2014 (procent)

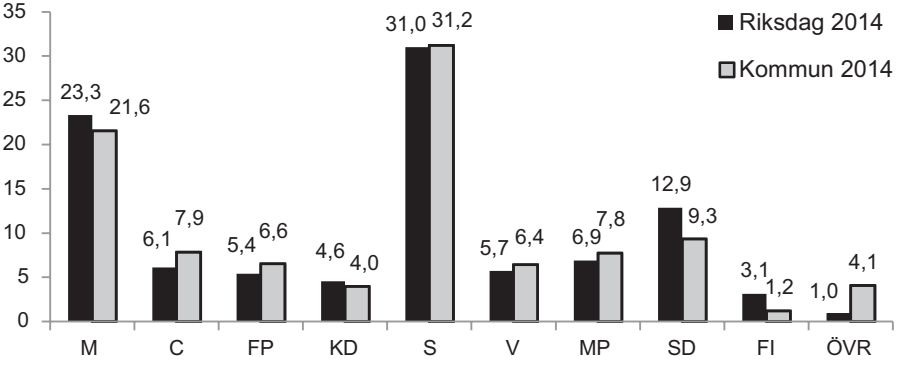

Källa: SCB och Valmyndigheten.

Till gruppen kommunala vinnarpartier hör Centerpartiet och Folkpartiet, Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet som alla gjorde bättre valresultat i de 290 kommunvalen än i riksdagsvalet 2014. Men avvikelserna är ändå inte större än 1,9 procentenheter för något av dessa partier: Centerpartiet gjorde som vanligt ett klart bättre val lokalt (7,9 procent) än nationellt (6,1 procent).

Historiskt har Centerpartiet varit den notoriska överpresteraren lokalt (se tabell 1). Alltsedan 1988 har partiet haft ett mellan 11 och 61 procent starkare procentuellt röststöd i svenska kommunval än i riksdagsvalen. För de andra partierna har framgångarna lokalt och nationellt varit mer blandade. Socialdemokraterna ligger alltid väldigt nära sitt riksdagsvalresultat i kommunvalen. I 2014 års val var det framför allt Sverigedemokraterna (0,72) och Kristdemokraterna (0,87) som underpresterade i lokalvalen.

Tabell 1 Partiernas under- och överprestation på lokal nivå i svenska kommun och riksdagsval 1973-2014 (kvot)

	M	C	FP	KD	MP	S	V	SD	Övr
2014	0,92	1,28	1,20	0,87	1,13	1,01	1,12	0,72	1,29
2010	0,87	1,15	1,11	0,79	0,97	1,06	1,00	0,86	2,86
2006	0,93	1,15	1,08	0,88	0,94	0,99	1,03	1,00	1,63
2002	1,15	1,39	0,86	0,78	0,93	0,93	0,98	0,64	2,65
1998	0,97	1,61	1,28	0,68	1,07	0,96	0,85	–	2,45
1994	0,90	1,31	0,96	0,78	1,06	0,96	0,97	–	2,13
1991	1,01	1,32	1,05	0,82	1,06	0,97	1,07	–	0,82[a)]
1988	0,99	1,11	0,93	0,97	1,02	0,96	0,95	–	3,71
1985	0,97	0,97	0,87	–	1,67	0,95	0,98	–	5,20
1982	0,92	0,99	1,02	1,26	0,94	1,00	0,96	–	7,33
1979	0,92	0,98	0,99	1,50	–	1,00	1,04	–	3,00
1976	0,97	0,92	1,02	1,43	–	1,01	1,02	–	4,00
1973	0,97	0,94	1,11	1,17	–	0,99	0,96	–	3,40

***Kommentar**:* Talen i tabellen är en kvot som beräknas genom att dividera partiets procentuella röststöd i lokala val med partiets procentuella röststöd i nationella val. En kvot under 1 betyder att partiet underpresterar i lokala val i relation till nationella val. En kvot större än 1 (gråmarkerade celler) betyder att partiet överpresterar i lokala val i relation till nationella val. Talen kan tolkas som de lokala rösternas procentuella andel av det nationella stödet. Beräkningarna bygger på officiella valresultat för partierna i lokala och nationella val hämtade från Valmyndigheten och Statistiska centralbyrån. [a)] i kategorin övriga partier ingår även Ny Demokrati, som 1991 gjorde ett klart bättre val på nationell nivå än lokalt, vilket givetvis berodde på att partiet inte ställde upp på särskilt många håll. Kvoten för Ny Demokratis skilda valresultat i kommun- och riksdagsval 1991 är 3,4.

Källa: SCB/Valmyndigheten.

Skillnaderna i partiernas samlade röststöd kan tyckas små, men man måste då komma ihåg att de aggregerade resultaten döljer skillnader på individnivå.[5] Andelen väljare som röstdelar har nämligen ökat avsevärt sedan införandet av den gemensamma valdagen 1970. Enligt de svenska valundersökningarna var det endast sex procent av väljarna som röstade på olika partier i riksdagsvalet och kommunvalet 1970 (se figur 2). Sedan dess har andelen röstdelare vuxit stadigt. Vid de allmänna valen den 14 september 2014 valde hela 30 procent av väljarna att dela sina röster. SOM-institutets och Valundersökningarnas tidsserier för röstdelning ligger mycket nära varandra. I SOM-undersökningarna har andelen väljare som röstar på olika partier i riksdagsval och kommunval ökat från 23 procent 1994 till 29 procent 2014.[6]

Figur 2 Röstdelning i svenska riksdagsval och kommunval 1970-2014 (procent)

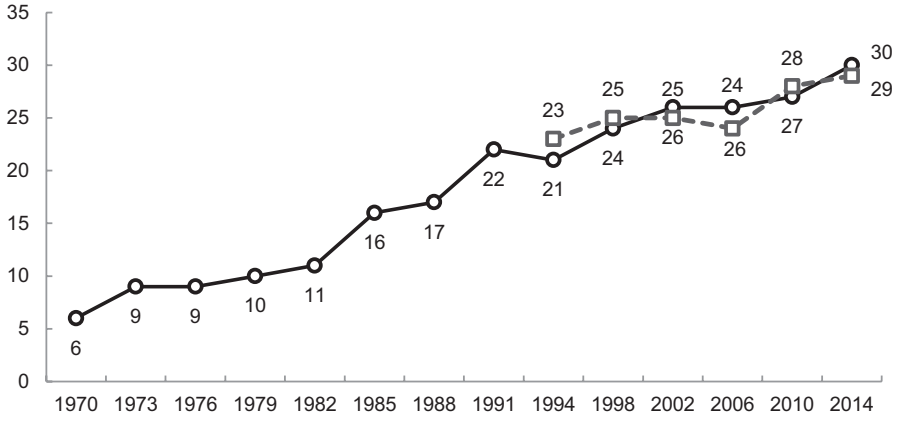

***Kommentar**:* I analysen ingår endast väljare som röstat i både riksdagsval och kommunval. Resultaten visar andelen väljare som röstat på olika partier i de båda valen. Personer som uppger att de röstat på ”övriga partier” i båda valen har klassificerats som icke röstdelare. Blankröstare ingår inte i analysen. Valundersökningarnas data om partival i riksdagsval och kommunval är validerade för valdeltagandeuppgifter hämtade från de offentliga röstlängderna.

***Källa**:* Svenska valundersökningar 1970-2014 och de nationella SOM-undersökningarna 1994-2014.

Att väljarna röstdelar i större utsträckning bör förstås i ljuset av en allmänt större väljarrörlighet. Den ökande benägenheten att röstdela kan vara ett tecken på att väljarna allt oftare gör självständiga överväganden i de kommunala valen visavi riksdagsvalen. Ökad röstdelning ger vissa skäl till att omvärdera Holmbergs slutsats från 1990-talets början, att de kommunala valen i allt mindre utsträckning tycks avgöras av ”rikspolitiska partisympatier, rikspolitiska frågor och nationella valvindar”. De nationella valvindarna är fortfarande viktiga, men det finns en del som tyder på att självständiga lokala ställningstaganden blir vanligare.

Hur röstdelar väljarna?

Vi har försökt visa att en lokal dimension vuxit fram i svensk politik. Låt oss nu analysera röstdelningen, och inledningsvis göra det på två sätt: 1) Vilka typer av röstdelning är vanligast förekommande? 2) Hur ser den typiske röstdelaren ut?

Ungefär tre av tio väljare röstar på olika partier i kommun- respektive riksdagsval. Men *hur* röstdelar man när man väl gör det? Givet vad vi vet från tidigare analyser ligger det nära till hands att tro att svenska väljare främst använder ideologiska övertygelser när de röstdelar. Vi förväntar oss därför att se en tendens till att dela rösterna mellan två ideologiskt näraliggande partier, partier som är grannar i par-

tisystemet (Oscarsson & Holmberg 2016). Undersöker vi röstdelningsmatrisen för 2014 ser vi att förväntningarna infrias (se tabell 1): röstdelarna väljer oftast att stödja partier som befinner sig ideologiskt nära varandra.

Väljare som röstade på rödgrönrosa partier i riksdagsvalet 2014 valde i stor utsträckning att stödja rödgrönrosa partier också i kommunvalet. Det gäller i synnerhet för de väljare som röstade på Feministiskt initiativ i riksdagsvalet. Eftersom det inte fanns möjlighet att stödja FI i kommunvalet på särskilt många platser i landet (FI ställde bara upp i 19 kommuner[7]) spred FI-väljarna ut sina kommunala röster på andra rödgröna partier, i första hand Vänsterpartiet (30 procent) och Miljöpartiet (30 procent) men även Socialdemokraterna (13 procent). Strukturen i röstdelningen stärker bilden ytterligare när det gäller att positionera Feministiskt initiativ i den ideologiska rymden. Att placera partiet i samma kategori som de andra tre rödgröna partierna förefaller tämligen oproblematiskt.

Tabell 2 Förekomst av olika typer av röstdelning i samband med 2014 års riksdagsval och kommunval (procent)

Parti i riksdags-valet 2014	Parti i kommunvalet 2014												
	V	S	MP	FI	C	FP	M	KD	SD	PP	ÖVR	sum	N
Vänsterpartiet	72	12	7	2	1	1	0	1	0	0	4	100	324
Socialdemokraterna	4	83	4	0	3	1	2	0	1	0	2	100	1 618
Miljöpartiet	3	12	67	3	3	2	3	1	1	1	4	100	410
Feministiskt initiativ	30	13	30	22	2	0	0	0	1	0	2	100	185
Centerpartiet	0	3	4	0	67	9	13	2	1	0	1	100	386
Folkpartiet	0	8	3	0	7	61	14	3	0	0	4	100	359
Moderaterna	1	4	2	0	6	8	73	3	1	0	2	100	1 214
Kristdemokraterna	0	4	2	0	8	6	13	60	2	0	5	100	258
Sverigedemokraterna	1	9	1	0	3	3	9	3	64	0	7	100	487
Piratpartiet	5	16	10	0	0	0	11	0	0	53	5	100	19
Annat parti	0	0	0	0	14	9	4	0	9	0	64	100	22

***Kommentar**:* Tabellen läses radvis för att ge besked om vilka kommunala partier som rikspartiernas väljare valde att stödja 2014. I analysen ingår endast personer som röstat på ett parti i både riksdagsvalet och kommunvalet 2014. Blankröstare finns inte med i analysen. De vanligast förekommande kombinationerna av röstdelning nationellt-lokalt 2014 var M-FP (6,5 procent av det totala antalet röstdelare), M-C (4,7 procent), S-V (3,9 procent), S-MP (3,8 procent), FI-V (3,7 procent), FI-MP (3,6 procent), M-S (3,3 procent), FP-M (3,2 procent), MP-S (3,2 procent), C-M (3,1 procent), SD-M (2,9 procent). Notera att kategorierna röstande på *Piratpartiet* och på *Annat parti* samlar mycket få svarspersoner.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Även bland Alliansspartiernas väljare i riksdagsvalet var det vanligast att röstdela på något annat alliansparti i kommunvalet. Av Kristdemokraternas väljare i riksdagsvalet valde till exempel 13 procent att rösta på Moderaterna i kommunvalet. Intressant att konstatera mot bakgrund av de stora väljarströmmarna från Moderaterna till Sverigedemokraterna mellan 2010 och 2014 (Berg & Oscarsson 2015) är att Moderata riksväljare inte röstdelade på Sverigedemokraterna i någon större utsträckning (1 procent).

Det omvända röstmönstret var däremot klart vanligare. Bland Sverigedemokraternas väljare i riksdagsvalet röstade nio procent på Moderaterna i kommunalvalet. Fortsatta analyser kommer kunna sprida ljus i frågan om asymmetrin uppkommit på grund av att Moderata kärnväljare velat markera mot sitt parti på riksnivån genom att rösta på SD i valet 2014 eller om den uppkommit för att tidigare M-väljare inte funnit det lokala SD-alternativet eller de lokala SD-politikerna tillräckligt attraktiva för röstning, alternativt att SD inte funnits som alternativ lokalt på allvar förrän i samband med 2014 års val (SD ställde upp i 263 av 290 kommunval 2014 men fick mandat i 285). En kombination av dessa båda förklaringar kan förstås inte uteslutas.

Följdfrågor som skulle kunna ge lite mer ledning gäller hur trenderna när det gäller inomblocksröstdelning egentligen utvecklas över tid. Blir röstdelning inom blocken vanligare eller mindre vanliga? Samvarierar koalitionsmönstren och regeringsalternativens uppställning med olika slags röstdelning?

Med hjälp av SOM-materialet kan vi gå tillbaka till valet 1994 och undersöka om olika huvudtyper av röstdelning har blivit mer vanliga eller ovanliga över tid (se tabell 3). Resultaten visar att det är röstdelning inom blocken som har varit absolut vanligast under tidsperioden. Mellan 50 och 60 procent av alla röstdelare väljer att hämta sina partival på kommunal och nationell nivå antingen inom gruppen rödgrönrosa eller alliansspartierna. Störst andel röstdelning inom blocken uppmättes i samband med 2010 års riksdagsval (59 procent). Vid det senaste valet 2014 var andelen något lägre (55 procent). Med lite god vilja kan man ana en något högre inomblocksröstdelning efter Alliansens tillblivande då blockpolitiken stärktes på nationell nivå. I valen 2006 och 2010 kan 36 respektive 38 procent av all röstdelning kategoriseras som inomblockröstdelning mellan Alliansspartier.

Röstdelning mellan blocken har alltså varit mer ovanligt än inom blocken. Mellan 20 och 30 procent av röstdelarna har valt att lägga sin lokala röst från partier på andra sidan blockgränsen. I det senaste valet 2014 samlade kombinationen att rösta på ett rödgrönrosa parti i riksdagsvalet och ett alliansparti i kommunvalet var tionde röstdelare. Samma andel (10 procent) gjorde det omvända: röstade på ett alliansparti i riksdagsvalet och ett rödgrönrosa parti i kommunvalet.

Tabell 3 Kombinationer av röstdelning i nationella och kommunala val 1994-2014 (procent)

	Undersökningsår					
Grupp	1994	1998	2006	2006	2010	2014
Inomblocksröstdelning						
Rödgrönrosa partier både nationellt och lokalt	20	26	22	17	21	26
Alliansparti både nationellt och lokalt	30	33	33	36	38	29
Mellanblocksröstdelning						
Rödgrönrosa nationellt—Alliansparti lokalt	14	18	20	12	7	10
Alliansparti nationellt—Rödgrönrosa lokalt	13	8	11	14	17	10
Övrig röstdelning						
Rödgrönrosa nationellt—Övrigt lokalt	9	6	6	5	5	6
Alliansparti nationellt—Övrigt lokalt	8	6	7	5	7	6
Övrigt nationellt—Riksparti lokalt	1	0	0	6	4	10[1)]
Övriga kombinationer nationellt-lokalt	5	2	1	5	1	3
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	302	672	689	605	1 102	1 537

***Kommentar**:* I analysen ingår alla partiväljare i riksdagsval och kommunval som röstdelat. Blankröstare är uteslutna ur analysen. Till rikspartier räknas de partier som funnits representerade i den svenska riksdagen vid de rödgrönrosa partierna räknas Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Feministiskt initiativ (2010-). Till Allianspartierna räknas Centerpartiet, Folkpartiet, Kristdemokraterna och Moderaterna. Fram till och med år 2006 ingick Sverigedemokraterna i gruppen ”Övriga partier”, därefter räknas partiet som ett riksparti. [1)] Denna kategori består 2014 nästan uteslutande av väljare som röstat på Sverigedemokraterna nationellt men valt ett riksdagsparti på lokal nivå.

***Källa**:* De nationella SOM-undersökningarna 1994-2014.

Röstandet på övriga partier (läs: Sverigedemokraterna) på nationell nivå har i de senaste valen i allt större utsträckning kommit att kombineras med att rösta på något av de andra sju riksdagspartierna i de lokala kommunvalen. I 2014 års val var denna andel hela 10 procent: var tionde röstdelare delade sin röst mellan SD i riksdagsvalet och något av de andra riksdagspartierna i kommunvalet.

Vem är det som röstdelar?

Tidigare forskning har fört fram ett stort antal förklaringar till varför väljare röstar på olika partier i val till olika folkvalda organ. Förklaringarna kan grovt sett delas upp två förklaringstyper. Den ena fokuserar på *individfaktorer* – såsom intresse, partilojalitet, kunskaper, ideologi, bedömningar av politikers och partiers tidigare göranden och låtanden, och strategiska överväganden som tar hänsyn till fyrapro-

centspärrar och regeringsbildande (se t ex Karp med flera 2002). Den andra typen uppmärksammar olika typer av *kontextuella faktorer* som kännetecknar miljöerna där väljarna röstdelar, till exempel det lokala utbudet av partialternativ, samt hur partierna lokalt själva agerar och kampanjar. Skillnader mellan lokala och nationella omständigheter leder till att samma väljare fattar olika beslut i de olika valen.

Tidigare analyser av röstdelning i Sverige har konstaterat att yngre röstdelar mer än äldre, att kvinnor röstdelar mer än män och att högutbildade, kunniga och intresserade väljare tenderar att röstdela mer än lågutbildade, okunniga och ointresserade (Gilljam med flera 1990; Gilljam & Holmberg 1993). Våra samlade analyser av SOM-undersökningarna från perioden 1988-2014 bekräftar i allt väsentligt tidigare resultat (se figur 3). I den meningen påminner röstdelning om ett annat näraliggande beteende: partibyten mellan två val. Yngre, kvinnor och högutbildade tenderar att oftare byta parti än äldre, män och lågutbildade (Oscarsson & Holmberg 2013).

Resultaten i figur 3 visar att röstdelningen är klart mer utbredd bland högutbildade (31 procent) än bland personer med låg utbildning (18 procent), ett resultat som står sig även under kontroller för ålder. Tillsammans med resultatet att det tenderar att vara de allra mest politiskt intresserade personerna som röstdelar indikerar det att röstdelning skulle vara en sofistikerad form av politiskt beteende och inte främst ett utslag av villrådighet bland väljarna. Samtidigt är det tydligt att det är personer som saknar relationer till ett specifikt politiskt parti som oftare delar sina röster än personer som är medlemmar eller varma anhängare av politiska partier.

Väljare som är starkt partiidentifierade, det vill säga betraktar sig som övertygade anhängare av ett visst parti, har ofta svårare att bryta sin lojalitet och röstdelar därför, begripligt nog, i lägre utsträckning än individer med svagare partiidentifikation (jfr Karp med flera 2002). Sett till såväl vad den tidigare forskningen funnit säger kännetecknar den aktivt väljande väljaren (som alltså byter partier både mellan och inom val), är övriga fynd också de väntade. Högutbildade röstdelar mer än lågutbildade; politiskt kunniga röstdelar mer än politiskt okunniga, och högintresserade röstdelar något mer än lågintresserade.

Det kanske mest överraskande resultatet gäller nivån på röstdelningen bland personer som uppger att de är medlemmar av politiska partier. Bland partimedlemmar är andelen röstdelare nämligen överraskande högt – på nivåer mellan 15-20 procent – under perioden 1994-2014. De bivariata analyserna överst i figur 3 visar att även bland partimedlemmar som har förtroendeuppdrag är andelen röstdelare betydligt högre än vad man skulle förvänta sig (13 procent). Det är förstås färre än den dryga fjärdedel av befolkningen som helhet som röstdelat under perioden. Men samtidigt är det just bland partimedlemmarna vi förväntar oss att se de riktigt starkt lojala anhängarna av favoritpartiet. I det ljuset måste röstdelandet bland partimedlemmar betraktas som förvånansvärt utbrett. Hur starkt övertygade partimedlemmar tänker när de väljer att rösta på ett annat parti än det som de är medlemmar kräver en närmare analys, men den analysen får anstå till ett annat

Figur 3 Observerad och förväntad andel röstdelare i olika grupper 1994-2014 (observerade andelar och predicerade sannolikheter)

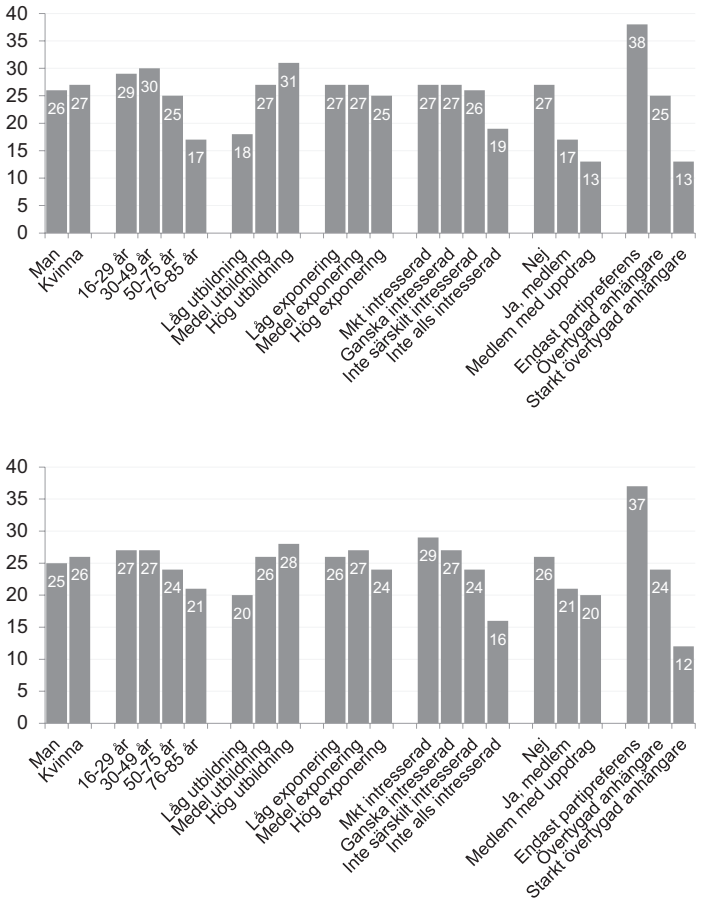

Kommentar: Analyserna bygger på sammanslagna data över röstdelning från alla SOM-undersökningar valåren 1994-2014. Överst presenterar resultaten av bivariata analyser av röstdelningen i olika grupper. I den nedre figuren har en logistisk regressionsmodell använts för att predicera andelen röstdelare i respektive grupp när de andra variablerna hålls vid sina medelvärden. I modellen ingår dummyvariabler för undersökningsår, kön, ålder (fyra kategorier), utbildning (tre kategorier), nyhetsmedieexponering (tre kategorier), partimedlemskap (tre kategorier) och partianhängarskap (tre kategorier). En samplingsvikt korrigerar för att senare SOM-undersökningar har haft betydligt fler respondenter än de tidigare under perioden. *Utbildning* är kategoriserad i låg utbildning (grundskola eller motsvarande), medel utbildning (längre utbildningar än grundskola men ej högskola/universitet) och hög utbildning (studier vid eller examen från högskola/universitet). *Nyhetsmedieexponering* är kategoriserat i tre grupper (hög, medel, låg) och bygger på ett index bestående av nyhetsmediekonsumtion av lokala och nationella radio- och tv-nyheter som varierat något över tid. Detaljerad information om tillvägagångssätt och fullständiga redovisningar av regressionsanalyserna kan erhållas från författarna.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 och 2014.

sammanhang. Hör nöjer vi oss med att konstatera att nivån på röstdelandet bland partimedlemmar är överraskande högt. Den kanske mest rimliga arbetshypotesen är att det här rör sig om stödröstande i riksdagsvalet på en partigranne som ligger farligt nära fyraprocentsspärren.

Orsaker till röstdelning: fyra förslag

Återstår nu en något mer svårbesvarad fråga. Vad förklarar att väljare bestämmer sig för att rösta på ett parti i kommunalvalet och ett annat i riksdagsvalet? De svenska studier som genomförts i syfte att studera väljarnas djupare liggare motiv till röstdelning har visat att ett flertal av röstdelarna brukar uppge lokalpolitiskt kopplade skäl när de får möjlighet att motivera sitt partival i kommunvalen. Rikspolitiska motiveringar brukar vara mer sällsynta än kommunpolitiska. Med andra ord är det oftast förhållanden i kommunen som motiverar röstdelningen. Samtidigt har det funnits en tydlig tendens att väljare oftare stödjer sitt mest omtyckta parti i riksdagsval än i kommunval. Andelen röstdelare har också visat sig variera stort mellan olika kommuner; i de kommuner som ingick i 1998 års kommun- och regionvalsundersökning varierade andelen röstdelare mellan 18 procent (i Tierp) och 51 procent (i Grästorp och Vänersborg). Sammantaget ger tidigare forskning intryck av att det den kommunala rösten som avviker från det nationella normalröstandet och att orsakerna i huvudsak kan knytas till lokala förhållanden (Johansson 2001; Szücs 2001; Fridner 2007).

I det här sammanhanget har vi inte haft möjlighet att genomföra uppdaterade studier av väljares motiv till röstdelning. Men, vi vill ändå reflektera teoretiskt om hypoteser kring *orsakerna* till att en väljare röstdelar. Låt oss sålunda se lite närmare på fyra kandidater till förklaringar till vad som skulle kunna föranleda att omkring var tredje väljare röstdelar:[8]

En första kandidat hänger samman med vad som har kallats *utbudsperspektivet* (Mudde 2007: 756). Sheri Berman (1997: 102) representerar perspektivet när hon skriver att partier inte enbart ska analyseras som hjälplösa offer för den omgivning de råkar befinna sig i utan som ”the active shapers of their own fates”. Med aktiva, lokala kampanjer skulle ett riksdagspartis lokalavdelning kunna profilera sig i kommunalvalet med lokala hjärtfrågor och göra sig mer attraktivt för väljarna än vad partiet är för väljarna i riksdagsvalet. Det skulle göra att en väljare röstar på sitt normala förstahandsalternativ i riksdagsvalet, men på det aktiva lokala alternativet i kommunalvalet.

En andra kandidat är associerat med den så kallade *personal vote-earning attributes*-litteraturen (PVEA, se exempelvis Shugart med flera 2005). Här handlar det om att väljaren i första hand låter den lokala rösten styras av huruvida det finns en stark personlighet, en lokal röstmagnet som förmår uppbringa entusiasm och förtroende hos väljaren – även om denne inte tillhör det parti väljaren normalt identifierar sig med i första hand. Denna förklaring till röstdelning, i synnerhet så

kallade ”lokala överprestationer” – alltså när ett partis lokalavdelning får betydligt fler röster än vad samma parti får i riksdagsvalet i samma kommun – förs fram i SKL (2011: 27). De listar ett flertal exempel på sådana överprestationer och konkluderar: ”Mycket talar för att det finns ett samband mellan partiets resultat och väljarnas förtroende för kommunens ledande politiker. Det innebär i så fall att man väljer parti efter ordförandekandidat snarare än efter partiprogram”. Tanken är alltså att man lägger sin röst på ett parti lokalt man annars inte hade röstat på, för att det företräds av en lokal röstmagnet som har egenskaper som gör att man föredrar dennes parti i kommunalvalet.

Den tredje kandidaten kokar ned till olika typer av *proteströstande*. Om de två förklaringstyperna ovan båda hänger samman med att väljaren så att säga på ett *positivt* sätt ”lockas från” sitt normala favoritparti (där rösten fortsatt läggs i riksdagsvalet) och till ett parti som framstår som mer attraktivt lokalt, kan man också tänka sig att röstdelningen sker för att man av något skäl på ett *negativt* sätt ”stöter bort” det normala förstahandsalternativet i något av valen. Detta kan ske för att man antingen a) är missnöjd med hur förstahandsalternativet – det man i grunden identifierar sig med – agerat lokalt, eller att man b) är missnöjd med hur favoritpartiet har agerat i rikspolitiken. I det första fallet kan det vara en lokal korruptionsskandal, alternativt impopulära åtstramningar, som gör att man väljer bort favoritpartiet lokalt men fortsätter rösta på det i riksdagsvalet. Men det omvända kan är också tänkbart. Man lägger sin röst på ett annat parti i riksdagsvalet av missnöjesskäl, men håller fast vid förstahandsalternativet i kommunalvalet.

Ett sista, fjärde, skäl till röstdelning skulle här, förstås, kunna vara *taktisk stödröstning*. Man kan se ett taktiskt behov av att lägga sin röst på ett annat parti än sin förstapreferens i antingen kommun- eller riksdagsvalet, om man gör kalkylen att det partiet är på väg att ramla ur kommunfullmäktige eller riksdagen och att man av en eller annan anledning ser ett starkt värde i att detta parti finns kvar.

Slutsatser

Vi har fått självständigare väljare. En del av denna utveckling är att röstdelningen ökat. På 1980-talet röstade cirka en femtedel av väljarna på olika partier i riksdags- och i kommunalvalen. I dag gör var tredje detta. Detta kapitel har uppehållit sig vid detta fenomen.

Förutom att uppmärksamma ett par indikationer på att den lokala dimensionen tycks ha vuxit sig starkare i svensk politik, har vi undersökt röstdelningens dimensioner. Vi har ställt frågorna *hur* man röstdelar, *vem* som röstdelar, samt presenterat hypoteser om *varför* röstdelning sker.

Hur röstdelar man? Röstdelaren reser inte långt från sina politiska förstahandsalternativ eller sin ideologiska predisposition. Endast var tionde röstdelare går utanför sitt eget block när rösten delas upp. Man röstdelar på partier som står ideologiskt nära varandra eller är en del av samma regeringskonstellation på nationell nivå.

Vem är det som röstdelar? Yngre röstdelar klart mer än äldre och det finns en tendens till ökad röstdelning bland kvinnor än bland män. Ser vi bortom sådana karaktäristika hittar vi också vad man kan förvänta sig. Svagt partiidentifierade röstdelar mer än starkt partiidentifierade, högutbildade röstdelar mer än lågutbildade och politiskt kunniga röstdelar mer än politiskt okunniga.

En ytterligare fråga rör *varför* man röstdelar. I brist på individdata har vi här fört ett tentativt resonemang och lanserat några hypoteser som kan förklara röstdelning. Mer precist har vi identifierat fyra huvudkandidater till förklaringar som bör prövas närmare i framtida analyser av röstdelning:

Ett *utbudsperspektiv*, som säger att väljaren dras till ett annat alternativ än det traditionella förstahandsalternativet. Detta kan ske om valmenyn ser annorlunda ut lokalt, eller att ett annat partis lokalavdelning klarar av att föra en genuint lokal kampanj och övertyga väljaren om sin kompetens i, exempelvis, en lokal hjärtefråga. Ett *röstmagnetperspektiv* som gör att väljaren dras till ett annat parti än det vanliga förstahandsalternativet i kommunalvalet, därför att det partiet företräds av en person som av ett eller annat skäl inger förtroende eller uppammar entusiasm hos väljaren. Ett *proteströstningsperspektiv,* som gör att väljaren på ett negativt sätt *stöts bort från* sitt förstahandsalternativ – antingen lokalt (så att man röstar nytt i kommunalvalet, men på det traditionella förstahandsvalet i riksdagsvalet), eller på riksnivå (så att man röstar nytt i riksdagsvalet, men på det traditionella förstahandsvalet i kommunalvalet). Slutligen identifierade vi ett *stödröstningsperspektiv* där väljaren av taktiska skäl, på den ena eller den andra nivån, överger förstahandsalternativet för att hjälpa ett annat parti över spärren till den valda församlingen (se vidare Annika Fredéns och Henrik Oscarssons kapitel i denna volym).

Noter

1 I detta kapitel uppmärksammar vi särskilt röstdelning mellan riksdags- och kommunalval, och vi ser inte närmare på röstningsbeteende i landstings- och regionalval.

2 För tidiga analyser av röstdelning/röstsplittring i Sverige, se Särlvik & Petterson (1976), som förövrigt karaktäriserade röstsplittring som ett ”instabilt politiskt ställningstagande”.

3 I statistiken för ”övriga partier” räknas sådana som inte finns i riksdagen, varför till exempel lokala framgångar för Feministiskt initiativ och SPI Välfärden räknas hit i valen 2010 och 2014. Innan valet 2010 räknas också SD hit.

4 Att vi skriver ”ungefär samma demos” har att göra med att utländska medborgare inte har rösträtt i riksdagsvalet, men att vissa utländska medborgare har det i kommunalvalen.

[5] Det är möjligt att analysera röstdelning mellan olika val utan att ha tillgång till surveydata om individers röstningsbeteende. Då analyseras skillnader i partiers aggregerade röststöd i olika valdistrikt. För ett exempel och en introduktion till användandet av aggregerade data för att estimera röstdelning på individnivå, se (Brunell & Grofman 2009).

[6] Andelen väljare som röstar på olika partier i riksdagsval och landstings/regionval har också ökat på motsvarande sätt från 4 procent 1970 till 27 procent 2014 enligt de svenska Valundersökningarna. Analyserna i det här kapitlet omfattar inte regional röstdelning, för den som vill läsa mer om regional röstning i Sverige rekommenderas Berg & Oscarsson (2013).

[7] Se: http://feministisktinitiativ.se/har-staller-f-upp-i-val-till-kommun-och-landsting/

[8] Det måhända kontroversiella antagande som är underliggande bakom samtliga tre kandidater till varför människor väljer att röstdela, är att människor i utgångsläget har ett mer eller mindre uttalat förstahandsalternativ i riksdagspolitiken som sedan antingen lockas bort ifrån lokalt (av ett mer attraktivt lokalt alternativ), eller av någon anledning stöts bort från.

Referenser

Berg, Linda & Henrik Oscarsson (2013). Sweden: from mid-term country council elections to concurrent elections. I Dandoy, Regis & Arjan H Shakel, Red. (2013). *Regional and National Elections in Western Europe. Territoriality of the Vote in Thirteen Countries*. Basingstoke/Houndmills, Palgrave Macmillan.

Berg, Linda & Henrik Oscarsson (2015). "The Swedish general election 2014." *Electoral Studies* (0).

Bergström, Annika & Jonas Ohlsson, Red. (2014). *Brytningstider*. SOM-rapport 62. Göteborgs universitet, SOM-institutet.

Berman, Sheri, (1997). "The life of the party", *Comparative Politics*, 30 (1), 101–122.

Brunell, Thomas L. & Bernard Grofman (2009). "Testing sincere versus strategic split-ticket voting at the aggregate level: Evidence from split house–president outcomes, 1900–2004." *Electoral Studies* 28(1): 62-69.

Burden, Barry C. & Gretchen Helmke (2009). "The comparative study of split-ticket voting." *Electoral Studies* 28(1): 1-7.

Erlingsson, Gissur Ó. (2005). *Varför bildas nya partier?* Lund: statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

Erlingsson, Gissur Ó. & Johan Wänström (2015). *Politik och förvaltning i svenska kommuner.* Lund: Studentlitteratur.

Fridner, David (2007). *Röstdelning 2006. Väljarna motiverar varför de röstar på olika partier i nationella och lokala val.* B-uppsats i statsvetenskap. Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

Gilljam, Mikael, Kent Asp & Sören Holmberg (1990). *Rött blått grönt : en bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm, Bonnier.

Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1993). *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm, Norstedts juridik.

Johansson, Bengt (1998). *Nyheter mitt ibland oss. Kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. Göteborg, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Johansson, Folke (1987). *Delad röstning. I Folkstyrelsens villkor. Betänkande av folkstyrelsekommittén. SOU 1987:6*. Stockholm, Justitiedepartementet.

Johansson, Folke (1996). Röstdelning – en kommunal fråga. I Nilsson, Lennart, Red. (1996). *Västsvenska perspektiv. SOM-rapport 17.* Göteborgs universitet, SOM-institutet.

Johansson, Folke (2001). Röstdelning – skilda valdagar. I Oscarsson, Henrik, Red. (2001). *Skilda valdagar och vårval*. Stockholm, SOU 2001:65.

Johansson, Folke (2010). *Kommunvalet 2006. Väljare och partier i den lokala demokratin*. Göteborg, Centrum för forskning om offentlig sektor Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Karp, J A, Jack Vowles, Susan A. Banducci & T Donovan (2002). "Strategy voting, party activity and candidate effects: testing explanations for split voting in New Zealand's new mixed system." *Electoral Studies* 21(1): 1-22.

Oscarsson, Henrik, Red. (2001). *Skilda valdagar och vårval. Forskningsrapporter utgivna av 1999 års Författningsutredning.* SOU 2001:65. Stockholm, Justitiedepartementet.

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm, Norstedts Juridik.

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). Issue voting structured by left-right ideology. I Pierre, Jon, Red. (2016). *Oxford Handbook of Swedish Politics*. London, Oxford University Press.

Rose, Richard, Red. (2000). *International Encyclopedia of Elections*. Oxford, MacMillan.

Shugart, Matthew, Melody Valdini & Kati Suominen (2005). "Looking for locals: Voter information demands and personal vote-earning attributes of legislators under proportional representation", *American Journal of Political Science* 49(2), 437-449.

SKL (2007). *310 val.* Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.

SKL (2011). *310 val.* Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.

SKL (2005). *310 val.* Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.

Szücs, Stefan (2001). En vitaliserad kommunal demokrati? I Oscarsson, Henrik, Red. (2001). *Skilda valdagar och vårval*. Stockholm, SOU 2001:65.

Särlvik, Bo & Olof Petersson (1976). *Rikspolitik och lokalpolitik i valet 1973*. Stockholm, LiberFörlag/Allmänna förl.

SKÄL ATT RÖSTA STRATEGISKT I RIKSDAGSVAL

ANNIKA FREDÉN OCH HENRIK OSCARSSON

Vid de senaste riksdagsvalen har det förts livliga debatter huruvida det är taktiskt rätt att rösta på vissa partier i vissa situationer. Två huvudtyper av argument har framförts. Det första har med spärrgränsen att göra: det är bättre att välja ett säkert kort än att rösta på ett parti som riskerar att inte komma in i riksdagen. Det andra argumentet har med regeringsfrågan att göra: det är viktigt rösta på vissa partier eftersom det ökar sannolikheten för att en viss typ av regering kan bildas efter valet.

Vid det senaste valet 2014 gällde diskussionen om taktisk röstning bland andra Feministiskt initiativ (Fi) som inför valet hade ett opinionsstöd strax under den magiska fyraprocentspärren. Några argumenterade för att det var bättre att välja ett parti som med säkerhet valdes in i riksdagen, även om man gillade Fi bäst. Andra hävdade att en röst på Fi skulle kunna hjälpa det röd-gröna blocket att få majoritet i riksdagen, vilket kunde motivera vänstersympatisörer att rösta på nykomlingen. Att rösta på ett annat parti än det man tycker bäst om med avsikten att påverka utfallet brukar kallas att rösta strategiskt. I detta kapitel tittar vi närmare på fenomenet strategisk röstning i svenska val sedan 1988, för att bättre förstå vem som röstar strategiskt och varför.

Strategisk röstning från 1988 och framåt

Det strategiska röstandet blir allt vanligare. I Sverige har tendensen att välja ett annat parti än det man gillar bäst ökat i de senaste valen i takt med att partisystemet vuxit och fått fler partier. En ökning skedde i mitten av 1980-talet (se figur 1), när graden av partiidentifikation – det vill säga banden mellan väljare och partier – började sjunka och antalet partier växte (Miljöpartiet tog sig in i Riksdagen 1988, Kristdemokraterna och Ny Demokrati 1991).

En av de första att resonera kring strategisk röstning var Anthony Downs (1957) som byggde sin ekonomiska demokratiteori utifrån att väljaren alltid väljer det parti som står henne närmast ideologiskt med sikte på regeringsutfall. Om man gillar två eller fler partier lika mycket kan en bedömning av partiernas tidigare insatser fälla avgörandet. En annan viktig faktor är att partiet faktiskt ska ha en chans att väljas. I sådana situationer kan det vara rationellt för en väljare att rösta på ett annat parti än det som hen tycker bäst om, i synnerhet i valsystem där bara ett parti eller en kandidat väljs i varje valkrets, som i så kallade pluralitetsvalsystem. Att överge sitt bästa parti för ett annat som har större chans att väljas är också den vanligaste

Fredén, Annika & Oscarsson, Henrik (2015) Skäl att rösta strategiskt i riksdagsval i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

definitionen av strategisk röstning i den internationella forskningslitteraturen (se t ex Alvarez och Nagler, 2000; Blais m.fl., 2001) .

Figur 1 Andelen väljare som röstar på ett annat parti än det de tycker bäst om 1956-2014 (procent)

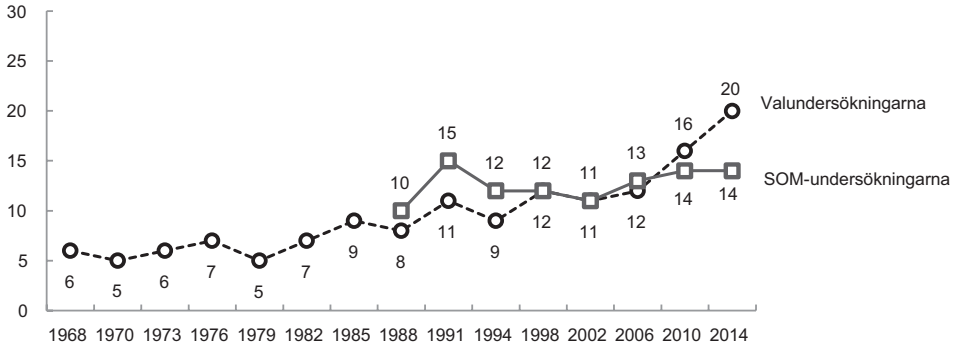

Kommentar: Frågan om bästa parti i SOM-undersökningarna lyder ”Vilket parti tycker du bäst om i rikspolitiken?”. Respondenter som svarat ”Annat parti” på frågan om bästa parti och på frågan om partival har kategoriserats som att de röstat på sitt bästa parti. Blankröstare är uteslutna ur analysen.

Källa: Svenska valundersökningar 1970-2014 och SOM-undersökningarna 1988-2014.

I proportionella valsystem som det svenska, där flera partier har chans att få mandat i en valkrets, finns också många skäl för väljare fundera kring vilka partier som riskerar att åka ur och vilka som kan tänkas samarbeta eller bilda regering efter valet. Till exempel kan den som sympatiserar med ett stort parti rösta strategiskt på en tänkbar samarbetspartner som riskerar att hamna under fyraprocentspärren. I det svenska systemet har detta historiskt främst gällt Socialdemokraternas sympatisörer som röstat på Vänsterpartiet (”Kamrat 4-procent”, se Holmberg 1984) och på senare år även kommit att gälla andra partier, inte minst de borgerliga småpartierna. Mycket tyder på att Kristdemokraterna vid valet 2010 höll sig kvar i riksdagen tack vare strategiska röster från Moderatsympatisörer (Oscarsson och Holmberg, 2013; Fredén, 2014). Denna typ av röstning ser ut att hänga samman med vilka signaler partierna sänder ut om vilka de tänker samarbeta med och hur opinionsmätningarna utvecklas under veckorna före valet (Fredén, 2015). Med tydliga valkoalitioner och regeringsalternativ, fyraprocentspärr och allt fler partier är det inte underligt att taktiska överväganden blir vanligare bland väljarna och får konsekvenser för röstningsbeteende.

Den strategiska kontexten är alltså betydelsefull för valet av parti. Tidigare forskning visar också att det finns vissa egenskaper hos väljarna själva som hänger samman med strategisk röstning. Studier från olika typer av valsystem visar att det

finns ett starkt samband mellan att inte identifiera sig med ett särskilt parti och att rösta strategiskt (Blais och Gschwend, 2011; Niemi m.fl., 1992). I blandade och proportionella valsystem ser dock det här sambandet ut att vara mindre givet: experimentella studier från Tyskland visar att väljarens aktuella bedömning av partiet och vanan att alltid rösta på samma parti spelar en större roll än anhängarskap (Meffert och Gschwend, 2011). Även individers politiska kunskaper och politiska intresse har visat sig hänga samman med en större benägenhet att rösta strategiskt, även om resultaten här är blandade. Richard Niemi m fl (1992) visar att välutbildade i högre grad röstar strategiskt i det brittiska systemet, medan André Blais och Thomas Gschwend (2011) i en mer övergripande studie inte finner något samband medan politisk kunskap och benägenheten att rösta på ett annat parti än sitt bästa.

Vår analys bygger vidare på tidigare forskning och undersöker strategisk röstning på både större och mindre partier i Sverige, vilka systemfaktorer som påverkar den här typen av röstning och vem det är som röstar strategiskt. För första gången utnyttjar vi möjligheten att använda de nationella SOM-undersökningarna från valåren 1988-2014 för att studera avvikelser mellan partisympati – vilket parti väljaren tycker bäst om – och partival i riksdagsvalen.

Utgångspunkten för vår analys är att det finns åtminstone fyra förklaringar till varför en väljare avviker från sitt bästa parti därför att hon behöver ta hänsyn till den strategiska kontexten för valbeslutet. De två första förklaringsfaktorerna handlar om förutsättningarna i det specifika valet: partiernas inbördes styrkeförhållanden, relationen mellan partierna och spärrar för representation. De två andra förklaringarna handlar om hur individ-egenskaper såsom graden av partilojalitet och politisk kunskap påverkar benägenheten att rösta strategiskt. Våra förväntningar på resultaten kan formuleras i form av fyra hypoteser på följande sätt:

1) *Ovilja att kasta bort sin röst*. Det första skälet att taktikrösta handlar om den klassiska varianten av strategisk röstning: att väljare som gillar små partier tenderar att rösta strategiskt på större partier. Anledningarna kan vara att väljaren vill att rösten bidrar till fördelningen av mandat i parlamentet, och att en röst på ett större parti har större chans att påverka vilka partier som får inflytande och hur regeringen kan komma att se ut. Detta kan leda till att den som har ett litet parti som sitt bästa parti röstar på ett stort parti.

- Väljare som har ett litet parti som sitt bästa parti röstar strategiskt i högre grad än andra

2) *Viljan att stödja ett litet parti*. Ett andra skäl till strategisk röstning handlar om att väljaren röstar strategiskt på ett litet parti som riskerar att få mindre än fyra procent av rösterna och inte bli representerat i Riksdagen. En väljare som sympatiserar med ett parti som befinner sig på säkrare mark i opinionsmätningar före valet kan då välja att rösta på ett annat parti som riskerar att hamna under fyra procent. Skälet

kan vara att väljaren vill stödja en regeringskoalition eller vill försäkra sig om att en viss sorts ideologisk inriktning finns representerad. Vid flera val under den undersökta perioden har det funnits små partier som potentiellt haft möjligheten att dra nytta av den här typen av strategisk röstning.

- Om en väljare värderar ett parti som riskerar att åka ur riksdagen positivt ökar benägenheten att rösta strategiskt på detta parti

3) *Partilojalitet*. De väljare som inte har utvecklat några starka band till ett specifikt parti är sannolikt mer benägen att ändra val utifrån rådande omständigheter och rösta strategiskt, än den som är lojal och identifierar sig starkt med ett parti. Vi förväntar oss alltså att väljare med svaga band till ett parti, allt annat lika, röstar strategiskt oftare än väljare som har starka band till ett visst parti.

- Den som inte betraktar sig som anhängare av ett visst parti är mer benägen att lämna sin förstapreferens

4) *Politisk kunskap*. Personer som är väl insatta i det politiska spelet och partierna kan också tänkas vara mer benägna att ändra sitt röstbeteende utifrån de aktuella förutsättningarna. Dels för att man känner till vad rösten kan leda till när det gäller fördelning av mandat och regeringskonstellationer, dels för att det kan vara lättare att sovra och ta till sig olika typer av information, till exempel opinionsmätningar, som kan behövas för att rösta strategiskt.

- Ju mer politiskt intresserad, desto större benägenhet att rösta strategiskt

För att testa hypoteserna om strategisk röstning använder vi data från de nationella SOM-undersökningarna hämtade från valåren under perioden 1988–2014. Utfallsvariabeln är en röst i riksdagsvalet på ett annat parti än favoritpartiet, vilket innebär att svarspersonen uppgett att han eller hon har röstat på ett annat parti än det parti som angetts som ”bästa parti”. Datamaterialets styrka är dess jämförbarhet över tid och dess storlek – frågor om partival och bästa parti återfinns i samtliga SOM-undersökningar som genomförts strax efter valen under perioden. Svagheten handlar om att uppgifter om bästa parti och partival samlas in *samtidigt* och *efter* valet, vilket kan göra att svaren på frågorna påverkas av varandra. Frågorna ställs dock på olika ställen i enkäten vilket minskar risken för detta.

Detta fann vi

Vi inleder med en översiktlig presentation av strategisk röstning i olika grupper (tabell 1). Detta gör det möjligt att genomföra en första enkel test av våra hypoteser. I tabellen urskiljs de som sympatiserar med olika stora partier (*Storleken på bästa partiet*), de som gillar ett parti som riskerar hamna under fyraprocentspärren (*Gillar ett litet parti kring fyraprocentspärren*), samt grupper med olika grad av partiidentifikation (*Partilojalitet*) och politisk kunskap (*politiskt intresse, nyhetskonsumtion, utbildningsnivå*).

Tabell 1 Andel strategiskt röstande i olika grupper, 1988-2014 (procent)

	Röstade på sitt bästa parti	Röstade inte på sitt bästa parti	Summa procent	Antal svarande
Samtliga svarande 1988-2014	87	13	100	21 087
Kvinna	86	14	100	10 950
Man	88	12	100	10 131
16-29 år	85	15	100	3 180
30-49 år	86	14	100	7 030
50-75 år	88	12	100	9 579
76+	89	11	100	1 296
Storleken på bästa partiet				
Bästa parti < 3,0 procent	72	28	100	191
Bästa parti 3,0-5,5 procent	81	19	100	1 697
Bästa parti > 5,5 procent	88	12	100	19 006
Gillande av små partier				
Gillar ett parti som riskerar hamna under 4 procent	87	13	100	3 491
Övriga	87	13	100	3 698
Partilojalitet				
Starkt övertygad anhängare	94	6	100	4 705
Övertygad anhängare	89	11	100	9 809
Ej anhängare	79	21	100	6 190
Politisk sofistikering				
Utbildningsnivå				
Låg utbildning	89	11	100	4 864
Medel utbildning	87	13	100	8 742
Hög utbildning	85	15	100	7 131
Politiskt intresse				
Lågt politiskt intresse	87	13	100	8 023
Medel politiskt intresse	87	13	100	9 944
Högt politiskt intresse	86	14	100	2 929
Nyhetsmedieexponering				
Låg	86	14	100	6 991
Medel	88	12	100	7 077
Hög	88	12	100	6 925

Kommentar: Procenttalen i tabellen visar andelen väljare som röstat på ett annat parti i riksdagsval än det parti som de tycker bäst om. Analysen bygger på resultat från samtliga undersökningar. *Partistorlek* bygger på opinionsläget för det parti som respondenten tycker bäst om, operationaliserat som genomsnittet av opinionsinstitutet Sifos augusti- och septembermätningar strax före respektive val. *Viljan att stödja ett litet parti* bygger på om väljaren gillar ett parti som riskerar hamna under fyraprocentspärren. Det är de som har gett ett positivt värde (1-5) på en 11-gradig ogillar-gillar-skala från -5 till +5 till ett parti som i Sifos augusti-septembermätningar före valet hade ett opinionsstöd på 3,0-5,5 procent (intervallet har satts med hänsyn till att tidigare forskning visar att små partier tenderar att bli få färre röster om de har stöd under 3 procent, medan opinionsnivåer över 5,5 procent ser ut att minska benägenheten att taktikrösta på ett litet parti,

se vidare Fredén, 2015). *Partilojalitet* bygger på en följdfråga efter frågan om bästa parti: ”Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?” med svarsalternativen ”Ja, mycket övertygad”, ”Ja, något övertygad” och ”Nej”. *Politisk kunskap* testas på tre olika sätt: politiskt intresse, utbildningsnivå och medieexponering. *Politiskt intresse* bygger på frågan ”Hur intresserad är du i allmänhet av politik?”, där svarsalternativen är ”mycket intresserad” ”ganska intresserad”, ”inte särskilt intresserad”, och ”inte alls intresserad”, där de två sistnämnda slagits samman till en kategori (”lågt politiskt intresse”), utbildning är uppdelad i tre grupper: enbart grundskoleutbildning, gymnasium eller någon form av högskoleutbildning som högsta utbildning; *Nyhetsmedieexponering* är ett index som använder sig av frågor om nyhetskonsumtionsvanor vid respektive valår. I tabellen har respondenterna kategoriserats i tre lika stora grupper.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna valåren 1988-2014.

Resultaten visar att storleken på det parti man tycker bäst om har ett samband med benägenheten att strategirösta. Sympatisörer till partier som är mindre än tre procent i opinionsmätningarna före valen röstar oftare på partier de inte tycker bäst om (28 procent) jämfört med sympatisörer till partier som befinner sig närmare fyraprocentspärren (19 procent). Bland sympatisörer till större partier (>5,5 procent) är det relativt sett ovanligare att ägna sig åt strategisk röstning (12 procent).[1]

Det vidare testet av hur preferens påverkar röstningen, där en individs samtliga positivt värderade partier ingår, visar att den som i det aktuella valet har ett parti som riskerar att hamna under fyraprocentspärren bland sina alternativ är lika benägen att rösta strategiskt som den som inte har det. Detta tyder på att strategisk röstning på ett parti runt spärren har att göra med faktorer som varierar från val till val, till exempel om partierna har bildat koalitioner före valet och hur opinionsmätningarna utvecklar sig över tid, samt faktorer som varierar från individ till individ (se vidare nedan).

Lojala partianhängare lämnar sällan sitt parti i sticket i riksdagsvalen. Men även i dessa grupper finner vi väljare som ibland röstar på ett annat parti än de som det betraktar sig som övertygade anhängare av. Bland starkt övertygade partianhängare är det sex procent strategiskt röstande. Motsvarande andel bland övertygade anhängare är elva procent. Bland personer som inte betraktar sig som anhängare av ett parti är andelen som röstar på ett annat parti än det bästa partiet klart högst, 21 procent. Resultaten visar alltså att band till ett visst parti har ett signifikant samband med benägenheten att strategirösta.

Det saknas bra mått på politisk kunskap i SOM-undersökningarna. I den här analysen har vi valt att använda utbildning, politiskt intresse och nyhetskonsumtion som mått på näraliggande fenomen. Vi vet att ingen av dessa uppvisar särskilt övertygande samvariation med politiska kunskaper, men i det här sammanhanget har vi inte så mycket att välja på än att försöka kombinera olika närliggande mått. Resultaten visar måttliga skillnader mellan de grupper vi tänker oss är mer kunniga och uppmärksamma politik och de som inte är det. Det är små procentuella skillnader i benägenheten att rösta strategiskt (definierat som en röst på ett annat parti än sitt bästa) i grupper med olika utbildning, politiskt intresse och nyhetsmediekonsumtion.

I nästa steg av analysen tar vi hjälp av regressionsanalys för att undersöka om de bivariata samband vi hittat håller även i en analys där många variabler inkluderas samtidigt för att försöka förklara varför individer väljer att rösta på ett annat parti än det de gillar bäst. Eftersom vår utfallsvariabel – strategisk röstning – bara har två värden använder vi oss av logistiska regressionsmodeller (jmfr Agresti, 2002). Modellen visar sannolikheten för att en väljare med en viss uppsättning egenskaper röstar på ett annat parti än sitt bästa. Vi inkluderar även ålder i modellen eftersom den bivariata analysen tyder på att det finns ett visst samband mellan ålder och benägenheten att taktikrösta (se tabell 1) och eftersom vi vet från tidigare forskning att ålder har ett starkt samband med såväl intresse, kunskaper och partiidentifikation (Dalton, 2014; Oscarsson & Holmberg 2013). För att kunna pröva våra hypoteser om strategisk röstning på ett effektivt sätt är det alltså nödvändigt att kontrollera för ålder.[2]

Resultaten från våra regressionsanalyser bekräftar att storleken på väljarnas bästa parti har en stark påverkan på benägenhet att rösta strategiskt. Ju större det parti man tycker bäst om är, desto svagare är incitamenten att rösta på något annat parti. Vid kontroller återkommer detta huvudsamband i grupp efter grupp och analyserna visar också att tendensen att överge små partier är något starkare bland personer som saknar band till ett visst parti (se figur 2).

Så tillbaka till våra fyra hypoteser. Vi konstaterar att vår första hypotes om *oviljan att kasta bort sin röst* fick ett starkt stöd. Tendensen att rösta strategiskt är klart högre bland väljare som sympatiserar med små partier och i synnerhet de som sympatiserar med partier som inte är representerade i riksdagen. Den andra hypotesen om *viljan att stödja ett litet parti,* den typ av strategisk röstning på partier kring fyraprocentspärren som oftast diskuteras i det svenska sammanhanget, har svårare att slå igenom i analysen som innefattar samtliga val från 1988. Detta kan bero på flera faktorer. Dels har förutsättningarna inför de val vi har studerat har sett olika ut: år 2006 fanns till exempel inget parti som i opinionsmätningarna låg i närheten av spärren, och då blir den här typen av resonemang mindre aktuella. Figur 2 visar också att det förekommer en hel del strategisk röstning på mindre partier – även de som stödjer stora partier röstar ibland strategiskt – men att benägenheten att lämna ett stort parti för ett annat alternativ är olika i olika grupper. Den tredje hypotesen om *partilojalitet* fick ett starkt stöd i analyserna. Det finns ett signifikant samband mellan graden av partiidentifikation och strategisk röstning: de som inte identifierar sig med ett visst parti är klart mer benägna att rösta strategiskt än andra. Figur 2 visar också att den som inte ser sig som anhängare av ett parti också har relativt stor benägenhet att rösta strategiskt på ett mindre parti (cirka 15 procents sannolikhet). Den fjärde hypotesen om effekter av *politisk kunskap,* fick emellertid endast ett svagt stöd i våra analyser. De förväntade resultaten att det skulle vara intresserade och kunniga väljare som i störst utsträckning ägnar sig åt strategisk röstning uteblir i våra modeller. Graferna och de analyser vi genomfört tyder på att det finns ett intrikat samspel mellan olika förklaringar:

Figur 2 Sambandet mellan bästa partiets storlek och sannolikheten att rösta strategiskt bland personer med olika grad av partianhängarskap, politiskt intresse, ålder och utbildning (predicerade sannolikheter)

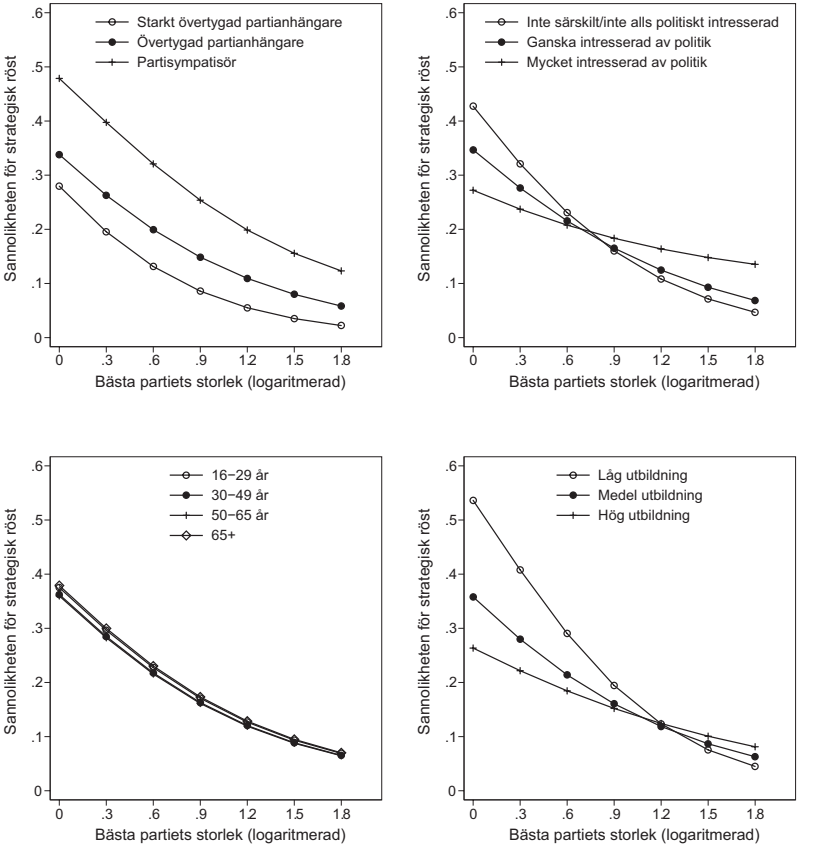

Kommentar: Resultaten illustrerar resultat hämtade från en logistisk regressionsanalys (se brödtexten). Beräkningarna visar sannolikheten att en väljare med en viss typ av egenskaper röstar strategiskt. Den huvudsakliga förklaringsvariabeln är hur stort det parti man gillar bäst är (”Bästa partiets storlek”). Bilderna visar vilken inverkan partianhängarskap, politiskt intresse, ålder och utbildning har för väljarens benägenhet att överge mindre respektive större partier för ett annat. ”Bästa parti”-variabeln har logaritmeras (vilket betyder att värdena på skalan blir lägre och mindre spridda) för att kunna titta närmare på vad som händer bland väljare som sympatiserar med små partier. Ett värde på 0,3 på skalan motsvarar ett bästa parti som nått två procent, 0,6 motsvarar den magiska fyraprocentspärren, 0,9 motsvarar ett parti kring 8 procent, 1,2 motsvarar ett parti på 16 procent. I modellen som ingår även kontrollvariablerna utbildning (3 kategorier, jfr tabell 1) och ålder (4 kategorier, jämför tabell 1). För att ta hänsyn till att de olika förklaringsfaktorerna samverkar vi använt en trevägsinteraktion mellan partistorlek, politiskt intresse och partianhängarskap i de två övre figurerna och en trevägsinteraktion mellan partistorlek, utbildning och partianhängarskap i de två nedre figurerna.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988, 1991, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 och 2014.

det är framförallt lågutbildade och politiskt ointresserade som överger riktigt små partier för att rösta på ett större parti. Däremot ser sambandet i andra riktningen något annorlunda ut: benägenheten att överge ett stort parti är något större bland personer med högt politiskt intresse (sannolikheten att rösta strategiskt är cirka 15 procent bland dem med stort politiskt intresse som har ett stort parti som bästa parti). På det stora hela är dock effekterna av politisk kunskap små, vilket motsäger Niemi med fleras (1992) studie från det brittiska systemet, som visar att framförallt högutbildade tenderar att rösta strategiskt, och är mer i linje med Blais och Gschwend (2011), som hittar små skillnader i röstbeteende bland personer med olika grad av politisk kunskap. De modeller vi har testat visar att det inte är alldeles okomplicerat att förklara strategisk röstning eftersom individegenskaper påverkar olika typer av strategisk röstning på olika sätt i olika situationer.

Rösta med hjärtat eller hjärnan?

Våra analyser visar att det svenska systemet i hög grad påminner om andra etablerade system: tendensen att överge preferensen är klart störst bland dem som sympatiserar med små partier. Samtidigt finns en motsatt tendens att anpassa rösten utifrån rådande opinionsläge och rösta på ett litet parti som riskerar att åka ur riksdagen. Dessa ”motstridiga krafter” blir extra tydliga i vissa val, till exempel valet 2014 och röstning på Feministiskt initiativ. Här var det många som gillade partiet som valde att rösta på ett parti som säkrare skulle ta en plats i riksdagen. Samtidigt var det andra som i takt med att opinionssiffrorna steg valde att rösta på Fi av strategiska skäl. Vid valet 2010, å andra sidan, var det många som röstade taktiskt på ett likaledes litet parti, Kristdemokraterna, som hade ett bättre utgångsläge eftersom de ingick i en koalition och hade erfarenhet av riksdagen sedan tidigare.

Analysen visar också att vissa typer av personlighetskaraktäristika hänger samman med strategisk röstning. Det finns ett starkt samband mellan att inte se sig som en anhängare av ett visst parti och rösta strategiskt, vilket sammanfaller med resultat från andra länder och system, där det också finns ett starkt samband mellan svag partiidentifikation och strategisk röstning.

Noter

1 Skillnaderna mellan grupperna är statistiskt signifikanta.

2 För att pröva om våra resultat är robusta har vi även inkluderat respektive valår i analysen för att kunna kompensera för de något olika nivåerna på det strategiska röstandet vid olika val (jfr figur 1). Vi har också inkluderat viktvariabler som kompenserar för det faktum att antalet svarande de två senaste valen (2006 och 2010) är betydligt större än tidigare år. Ingen av dessa test har visat sig förändra våra huvudresultat, och vi redovisar därför inte dessa kontrollvariabler i den slutgiltiga modellen.

Referenser

Agresti, Alan (2002). *Categorical Data Analysis*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Alvarez, R. Michael & Jonathan Nagler (2000). “”A new approach for modelling strategic voting in multiparty elections”, *British Journal of Political Science* 30:57-75.

Blais, André och Thomas Gschwend (2011). “Strategic defection across elections, parties, and voters”, i Russell J. Dalton and Christopher J Anderson (red), *Citizens, contexts and choice. How context shapes citizens' electoral choices.* Oxford: Oxford University Press.

Blais, André, Richard Nadeau, Elisabeth Gidengil, & Neil Nevitte (2001). Measuring strategic voting in multiparty plurality elections, *Electoral Studies* 20:343-352.

Dalton, Russel. J. (2014). *Citizen politics. Public opinion and political parties in advanced industrial democracies.* Washington D.C.: CQ Press.

Downs, Anthony (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row.

Fredén, Annika (2014). “Threshold Insurance Voting in PR systems. A study of voters' strategic behavior in the 2010 Swedish General Election”, *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 24:473-492.

Fredén, Annika (2015). ”Coalitions, polls and expectations. Strategic voting in PR systems”. Opublicerat manuskript.

Holmberg, Sören (1984). *Väljare i förändring*. Stockholm: Liber

Meffert, Michael F. & Thomas Gschwend (2011). “Polls, coalition signals and strategic voting. An experimental investigation of perceptions and effects”, *European Journal of Political Research* 50:636-667.

Niemi, Richard G., Guy Whitten & Mark Franklin (1992). “Constituency characteristics, individual characteristics and tactical voting in the 1987 British General Election”, *British Journal of Political Science* 22:229-240

Oscarsson, Henrik and Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.

FEMINISTISKT INITIATIVS SYMPATISÖRER

SOFIE BLOMBÄCK OCH JENNY DE FINE LICHT

Feministiskt initiativ (Fi) bildades 2005 som ett av få exempel i världen på partier som framför allt är sprungna ur en feministisk ideologi.[1] Partiet ställde upp i riksdagsvalet första gången vid valet 2006 och fick då 0,68 procent av rösterna. Vid valet 2010 ställde det upp igen och sänkte sitt resultat till 0,40 procent av rösterna i riksdagsvalet. Dock lyckades partiet i kommunalvalet få representation i Simrishamns kommun, vilket även är Fi:s mest kända frontfigur, den förra Vänsterparti-ledaren Gudrun Schymans, hemkommun. Under supervalåret 2014 satsade Feministiskt initiativ stort och vann ett mandat i Europaparlamentsvalet i maj. Soraya Post blev därmed partiets representant i Europaparlament och kom där att ingå i gruppen S&D (*the Progressive Alliance of Socialists and Democrats*) där även svenska Socialdemokraterna ingår. Vid riksdagsvalet i september ökade Feministiskt initiativ sitt resultat kraftigt jämfört med tidigare riksdagsval men nådde med 3,12 procent inte över spärren till riksdagen. Däremot tog partiet mandat i sammanlagt 13 kommuner. Feministiskt initiativ hade enligt egen uppgift 22 240 medlemmar i maj 2015.

Feministiskt initiativs främsta profilfrågor är jämställdhet och mänskliga rättigheter. Frågor om bland annat diskriminering, global rättvisa och intersektionalitet har en framträdande roll. Även om partiet gör anspråk på att introducera en helt ny dimension i svensk politik beskrivs det generellt som ett vänsterparti (Liljeqvist 2014). Feministiskt initiativ har vidare gjort sig känt för okonventionella kampanjstrategier så som homeparties med partiföreträdare och en hög grad av aktivitet på sociala medier. Det väckte även stor uppmärksamhet då företrädare för partiet eldade upp 100 000 kronor under en aktion för rättvisa löner i Almedalen 2010. Gudrun Schyman är mycket populär bland de egna väljarna. När hon kandiderade till Europaparlamentet 2009 var hon den kandidat som fick klart flest personkryss av alla (Oscarsson och Holmberg 2010).

I det här kapitlet använder vi den nationella SOM-undersökningen 2014 för att göra en första kartläggning av gruppen som sympatiserar med Feministiskt initiativ. Utifrån frågan ”Vilket parti tycker du bäst om idag?” kan vi identifiera 157 Fi-sympatisörer. Dessa sympatisörer jämför vi med andra partisympatisörer vad gäller demografi, röstning och sakpolitiska åsikter för att ge en överskådlig bild av vilka som attraheras av denna nykomling i det svenska partisystemet.

Fi-sympatisörerna är högutbildade kvinnor

I tabell 1 redovisar vi sammansättningen av gruppen Fi-sympatisörer jämfört med övriga partisympatisörer.

Blombäck, Sofie & de Fine Licht, Jenny (2015) Faministiskt initiativs sympatisörer i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Tabell 1 Sammansättningen av Feministiskt initiativs sympatisörer jämfört med övriga partisympatisörer (procent)

	Övriga partisympatisörer	Fi-sympatisörer	Differens	Sig.
Kön				
Kvinna	52	78	+26	***
Man	48	21	-27	**
Annat	0	1	+1	***
Totalt	*100*	*100*		
N	*6109*	*156*		
Ålder				
16-29	13	27	+14	***
30-49	28	34	+6	
50-64	27	24	-3	
65-85	32	15	-17	**
Totalt	*100*	*100*		
N	*6193*	*157*		
Utbildningsnivå				
Låg	18	6	-11	**
Medellåg	30	21	-9	**
Medelhög	23	24	+1	
Hög	29	49	+19	***
Totalt	*100*	*100*		
N	*6078*	*155*		
Utbildningsområde				
Ekonomi	20	7	-13	**
Estetik	3	14	+11	***
Hotell	4	1	-2	
Sjukvård	14	16	+2	
Humaniora	3	15	+12	***
Jordbruk	3	3	0	
Teknik	24	9	-14	**
Media	2	6	+4	***
Naturvetenskap	7	7	0	
Pedagogik	8	8	0	
Samhällsvetenskap	5	7	+2	
Socialt arbete	6	7	+1	
Totalt	*100*	*100*		
N	*5041*	*137*		
Bostadsområde				
Ren landsbygd	15	12	-3	
Mindre tätort	19	10	-9	**
Stad eller större tätort	50	45	-5	
Stockholm, Göteborg eller Malmö	16	33	+17	***
Totalt	*100*	*100*		
N	*6052*	*154*		

	Övriga partisympatisörer	Fi-sympatisörer	Differens	Sig.
Arbetsmarknadsgrupp				
Förvärvsarbete				
(inkl. sjukskriven, föräldraledig)	53	59	+6	
Arbetsmarknadspolitisk åtgärd	1	1	-1	
Arbetslös	3	4	+1	
Ålderspensionär/avtalspensionär	32	14	-18	**
Har sjuk-/aktivitetsersättning	3	3	0	
Studerande	7	20	+13	***
Annat	1	1	0	
Totalt	*100*	*100*		
N	*5896*	*152*		
Politiskt intresse				
Mycket intresserad	17	36	+19	***
Ganska intresserad	48	43	-5	
Inte särskilt intresserad	30	16	-14	**
Inte alls intresserad	5	5	0	
Totalt	*100*	*100*		
N	*6153*	*157*		
Höger-vänster identifiering				
Klart till vänster	12	49	+37	***
Något till vänster	24	34	+9	***
Varken till höger eller vänster	26	14	-12	**
Något till höger	26	3	-23	**
Klart till höger	12	1	-11	**
Totalt	*100*	*100*		
N	*6107*	*155*		
Nöjdhet med demokratin				
Mycket nöjd	14	8	-6	
Ganska nöjd	64	64	0	
Inte särskilt nöjd	18	19	+1	
Inte alls nöjd	4	9	+5	**
Totalt	*100*	*100*		
N	*3097*	*78*		
Sociala medier				
Läsa/följa vad andra gör				
Aldrig	36	18	-18	**
Varje vecka	24	16	-8	
Dagligen	40	66	+26	***
Totalt	*100*	*100*		
N	*1415*	*38*		
Skriva/kommentera/lägga ut material				
Aldrig	53	37	-16	**
Varje vecka	37	45	+8	
Dagligen	10	18	+8	
Totalt	*100*	*100*		
N	*1404*	*38*		

Kommentar: Skillnaden mellan Fi-sympatisörer och övriga partisympatisörer. Fi-sympatisör är den som angivit Fi som svar på frågan ”Vilket parti tycker du bäst om idag?” Övriga partisympatisörer är de som svarat något annat parti än Feministiskt initiativ på samma fråga. Skillnaden mellan andelen som ingår i respektive grupp har signifikanstestats med ett Pr-test (z-test) tvåsidigt. ***<0.01 ** <0.05 *<0.1. Procent visas som avrundat till närmaste heltal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Feministiskt initiativs sympatisörer är till övervägande del kvinnor. 78 procent av gruppen är kvinnor, 21 procent är män och en procent identifierar sig som ”annat”. Sympatisörerna är även unga jämfört med andra partisympatisörer. Personer mellan 16 och 29 år är överrepresenterade medan personer mellan 65 och 85 år är underrepresenterade. De är också till övervägande del bosatta i städer eller storstäder. Andelen bosatta i Stockholm, Göteborg och Malmö är överrepresenterad jämfört med övriga valmanskåren. I linje med detta är det inte särskilt förvånande att pensionärer är underrepresenterade och studenter är överrepresenterade bland Fi-sympatisörerna.

Vad gäller utbildning är högutbildade starkt överrepresenterade bland Fi-sympatisörerna. Hela 49 procent uppger sig vara högutbildade, det vill säga att de har examen från högskola och universitet, att jämföra med 29 procent i övriga valmanskåren. Givet att gruppen till stor del består av förhållandevis unga kvinnor i städer är det inte förvånande att många av dem har högskoleutbildning. Att feministiska frågor till viss del kan uppfattas som akademiska och att flera av partiets företrädare är akademiker kan också tänkas förklara den höga andelen högutbildade. Jämfört med övriga partisympatisörer har Fi-arna i lägre grad utbildat sig inom teknik och ekonomi och i högre grad inom humaniora och media.

Gruppen har högt politiskt intresse. 36 procent anser sig vara mycket intresserade av politik att jämföra med 17 procent bland övriga partisympatisörer. I linje med tidigare forskning placerar sig Fi-sympatisörerna också klart till vänster på den politiska skalan (Blombäck & de Fine Licht, 2015). 83 procent anger att de är något till vänster eller klart till vänster på en femgradig skala från klart till vänster till klart till höger. Trots att partiet framför allt till en början positionerade sig som varken vänster eller höger verkar åtminstone dess sympatisörer klart luta åt vänsterhållet. Med tiden har partiet som helhet även kommit att placera sig till vänster på den politiska skalan. Inte minst stödde det uttalat en socialdemokratiskt ledd regering i riksdagsvalet 2014.

En något högre andel Fi-sympatisörer än övriga partisympatisörer anger att de är missnöjda med hur demokratin i Sverige fungerar. Givet hur gruppen för övrigt är sammansatt är detta inte något vi skulle förvänta oss men det kan tolkas som ett uttryck för partiets grundläggande kritik: att det saknas ett feministiskt perspektiv i den traditionella (parti)politiken vilket leder till demokratiska problem. Vi vet också att personer som är missnöjda med demokratin också är mer benägna att rösta på uppstickarpartier (Blombäck 2014).

Avslutningsvis är Feministiskt initiativs sympatisörer i hög grad aktiva i sociala medier jämfört med övriga valmanskåren. 66 procent uppger att de dagligen läser/tar del av vad andra skriver på sociala medier att jämföra med 40 procent bland andra partisympatisörer. När det gäller att själv skriva på sociala medier är det dock bara gruppen som aldrig skriver något som är underrepresenterad jämfört med övriga valmanskåren. Eftersom sociala medier har varit en stor del av partiets strategi är det inte förvånande att även dess sympatisörer också är relativt aktiva på nätet. Dessutom är aktiviteten på sociala medier generellt högre bland yngre personer.

Fi-sympatisörerna röstar på partier till vänster

Eftersom Feministiskt initiativ är ett litet och ännu inte fullt etablerat parti finns det anledning att tro att alla Fi-sympatisörer inte nödvändigtvis röstar på Feministiskt initiativ även om de anger det som det parti de gillar bäst. Väljare kan vara rädda för att kasta bort sin röst på ett parti som kanske inte kommer över fyraprocentsspärren, eller kan av andra skäl välja att taktikrösta (se Fredén och Oscarsson i denna bok). På samma sätt är det inte säkert att alla som röstar på Fi har det som sitt favoritparti. Även här kan frågor om taktik och vilja att lyfta fram vissa frågor på dagordningen göra att väljaren i slutändan röstar på ett annat parti än sitt egentliga favoritparti. I tabell 2 visar vi därför hur Fi-sympatisörerna röstade i två av de val som hölls 2014, riksdagsvalet och Europaparlamentsvalet.[2] Vi jämför även med hur de som inte hade Fi som sitt favoritparti anger att de har röstat.

Tabell 2 Fi-sympatisörers röstning jämfört med icke-Fi-sympatisörers röstning (procent)

	Fi-sympatisörer	Icke-Fi-sympatisörer
Riksdagsvalet		
Feministiskt initiativ	72	1
Vänsterpartiet	3	6
Miljöpartiet	4	7
Socialdemokraterna	6	29
Centerpartiet	1	7
Folkpartiet	0	6
Moderaterna	1	22
Kristdemokraterna	1	5
Sverigedemokraterna	0	9
Annat parti	0	1
Ingen partiröst	12	8
N	146	5501
Europaparlamentsvalet		
Feministiskt initiativ	54	2
Vänsterpartiet	6	4
Miljöpartiet	11	11
Socialdemokraterna	7	22
Centerpartiet	1	5
Folkpartiet	0	6
Moderaterna	1	15
Kristdemokraterna	0	4
Sverigedemokraterna	0	6
Annat parti	1	0
Ingen partiröst	18	24
N	140	5104

Kommentar: Fi-sympatisör är den som angivit Fi som svar på frågan ”Vilket parti tycker du bäst om idag?” Icke-Fi-sympatisör är den som inte svarat Feministiskt initiativ på samma fråga. *Ingen partiröst* är de som svarat att de röstat blankt, inte röstat alls eller inte var röstberättigade.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Föga förvånande röstar majoriteten av de som har Feministiskt initiativ som sitt favoritparti på just Fi i båda valen. Bland de som inte röstade på Fi var de andra rödgröna partierna de mest populära valen. Mer än var tionde Fi-sympatisör röstade till exempel på Miljöpartiet i Europaparlamentsvalet. Endast tre procent i båda valen röstade på ett parti som inte tillhörde det rödgröna blocket.

I jämförelsen med hur resten av befolkningen röstat kan vi konstatera att andelen som röstade på Fi utan att ha det som favoritparti är något högre i Europaparlamentsvalet än i riksdagsvalet. Detta är i linje med klassisk teori om hur väljare beter sig i flernivåval (Reif & Schmitt 1980; Blombäck & de Fine Licht, 2015). I ett andra rangens val, till vilket Europaparlamentsvalet räknas, är väljarna mer benägna att rösta på ett osäkert kort.

Antagandet att inte alla som har Fi som sitt favoritparti faktiskt röstade på partiet visar sig alltså stämma. Nästa steg är att undersöka om partiet lyckades locka väljare även bland dem som *inte* har Fi som sitt favoritparti. I tabell 3 ser vi vilka favoritpartier Feministiskt initiativs väljare angav i riksdagsvalet och Europaparlamentsvalet.

Tabell 3 Andel bland partiernas sympatisörer som röstat på Feministiskt initiativ (procent)

	Riksdagsval	Europaparlamentsval
Feministiskt Initiativ	59	45
Vänsterpartiet	17	19
Miljöpartiet	14	10
Socialdemokraterna	7	10
Centerpartiet	0	4
Folkpartiet	1	5
Moderaterna	0	4
Kristdemokraterna	0	0
Sverigedemokraterna	1	2
Annat parti	2	1
N	178	169

Kommentar: Partisympati har avgjorts utifrån frågan ”Vilket parti tycker du bäst om idag?”
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Även här är det tydligt att Fi är en del av vänsterblocket. Den stora majoriteten av de som röstar på Fi har något av partierna på vänstersidan som sitt favoritparti. Resultaten att de som inte har Fi som favoritparti röstade på partiet i något högre utsträckning i Europaparlamentsvalet bekräftas här. Endast 45 procent av de som röstade på Fi hade det som sitt favoritparti. Fi hämtade också röster från en bredare grupp väljare i Europaparlamentsvalet. I riksdagsvalet hämtade Fi endast 4 procent av sina röster utanför det rödgröna blocket. I Europaparlamentsvalet var motsvarande siffra 16 procent. Framförallt är det de borgerliga partiernas

sympatisörer som i princip inte alls röstade på Fi i riksdagsvalet men däremot i Europaparlamentsvalet. Sannolikt rör detta sig om personer som tycker att feministiska frågor är viktiga, men som inte velat riskera att stötta en vänsterregering. I Europaparlamentsvalet, där ingen regeringsbildning står på spel, tar de chansen att stötta ett feministiskt parti.

Tabell 4 Andel positivt inställda till olika politiska förslag (procent)

Åsikter om politiska förslag	Rödgröna Fi-symp.	Diff symp.	Sig. (Fi/RG)	Övriga (Fi/RG)	Diff symp.	Sig. (Fi/Alla)	(Fi/Alla)
Minska offentlig sektor	7	10	-3		22	-15	**
Ta emot färre flyktingar	13	33	-20	**	44	-31	**
Satsa på miljövänligt samhälle	91	86	+5		80	+11	**
Avveckla kärnkraften	70	57	+13	***	43	+27	***
Gå med i NATO	9	19	-10		32	-23	**
Införa Euro	9	10	-1		12	-3	
Sjukvård i privat regi	2	5	-3		17	-15	**
Minska försvarsutgifter	43	22	+21	***	17	+26	***
Utträde ur EU	26	21	+5		21	+5	
Sänka skatterna	12	22	-10		38	-26	**
Mer föräldraledighet till pappor	61	36	+25	***	29	+32	***
Införa klimatskatt på flygresor	73	60	+13	**	49	+24	***
Sänkt skatt på alkohol	5	13	-8		18	-13	**
Ökat inslag av personval	31	16	+15	***	19	+12	**
Satsa på friskolor	5	7	- 2		14	-9	**
Införa klimatskatt på nötkött	63	30	+33	***	23	+40	***
Införa 6-timmars arbetsdag	80	51	+29	***	38	+42	***
Höja skatterna	60	43	+17	**	25	+35	***
Inget vinstuttag i välfärden	89	79	+10		59	+30	***
Minska bistånd	5	16	-11	**	20	-15	**
Införa republik	27	18	+9		15	+12	**
Könskvotering i offentliga styrelser	70	34	+36	***	23	+47	***
Öka stöd till glesbygd	69	67	+2		63	+6	
Höja skatten på alkohol	51	51	0		41	+10	
Avskaffa läx-RUT	51	52	-1		36	+15	***
Höja bensinskatten	77	41	+36	***	29	+48	***
Höja A-kassan	62	74	-12	**	52	+10	**
Öka jämställdheten	97	90	+7		81	+16	***
Öka arbetskraftsinvandringen	43	32	+11		28	+15	**
Förstatliga skolan	71	68	+3		65	+6	

Kommentar: Andel Fi-sympatisörer, rödgröna sympatisörer (V, S, MP) och alla partisympatisörer förutom Fi som svarat ”mycket bra” eller ”ganska bra” om respektive förslag på frågan ”Vilken är din åsikt om följande förslag?” För de exakta formuleringarna av alla förslag se Kodboken för SOM 2014. Pr-test (z-test) tvåsidigt. ***<0.01 ** <0.05 *<0.1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Fi-sympatisörernas åsikter om politiska förslag

Vi går nu vidare till hur Feministiskt initiativs sympatisörer ställer sig i olika sakfrågor. Här jämför vi Feministiskt initiativs sympatisörer dels med gruppen övriga partisympatisörer och dels med gruppen rödgröna sympatisörer. I tabell 4 redovisar vi andelen som svarar att ett visst politiskt förslag är mycket bra eller ganska bra på en femgradig skala från mycket dåligt förslag till mycket bra förslag.

Åsikterna bland Feministiskt initiativs sympatisörer skiljer sig markant från övriga befolkningen. Bland de trettio förslagen finner vi statistiskt signifikanta skillnader för alla utom fem. Förutom i sina profilfrågor så som könskvotering i styrelser, mer pappaledighet och att satsa på ett mer jämställt samhälle skiljer Fi-sympatisörerna ut sig i åsikter om allt från NATO-medlemskap till införande av republik och klimatskatter. De frågor där partiets sympatisörers åsikter inte skiljer sig från övriga befolkningen är dels två frågor om EU, dels frågor om alkoholskatt,[3] stöd till glesbygden och ett förstatligande av skolan.

Att Feministiskt initiativ skiljer ut sig från övriga valmanskåren som helhet är knappast förvånande. Mer intressant är att jämföra hur partiets sympatisörer ställer sig i olika frågor jämfört med det rödgröna blocket. Tabell 4 visar att dessa två grupper är betydligt mer överens om vilka förslag som är bra. För sjutton av de trettio förslagen finns inga statistiskt signifikanta skillnader. Även här skiljer Fi-sympatisörerna dock ut sig genom sitt starka stöd för förslag om pappaledighet och könskvotering. Däremot finns ingen skillnad kring förslaget att satsa på ökad jämställdhet. Partiets fokus på global rättvisa går igen i motstånd mot minskat flyktingmottagande och bistånd, samt sitt stöd till minskade försvarsutgifter. Till vissa förslag om välfärd och ökade skatter är Fi-arna mer positivt inställda än rödgröna partisympatisörer överlag. Här märker till exempel stödet till 6-timmars arbetsdag och klimatskatt på nötkött ut sig. Samtidigt finns drag av individualism, främst stöd för ett ökat inslag av personval. Sammantaget ger detta bilden av Fi-sympatisörerna som en grupp med mer individualistiska värderingar än såväl de rödgröna sympatisörerna som befolkningen som helhet.

Tidigare forskning (Blombäck 2015; Blombäck och de Fine Licht 2015) visar att Feministiskt initiativs främsta konkurrent om röster är Vänsterpartiet, framför allt på riksdagsnivå. I valet 2014 hämtade Fi en mycket stor del av sina röster från dem som 2010 hade röstat på Vänsterpartiet. Samma mönster går igen när Fi-sympatisörerna i SOM-undersökningen får svara på i vilken utsträckning de gillar eller ogillar olika partier. Hela 86 procent ger ett positivt omdöme om Vänsterpartiet, vilket är mer än om något annat parti.[4] I och med att Feministiskt initiativ och Vänsterpartiet alltså till stor del konkurrerar om samma väljare blir det extra intressant att jämföra i vilka frågor partiernas sympatisörer ändå skiljer sig åt. I kapitlets sista analys, redovisad i tabell 5, jämför vi därför även hur Feministiskt initiativs sympatisörer ställer sig i olika sakfrågor jämfört med Vänsterpartiets sympatisörer.

Tabell 5 Andel positivt inställda till olika politiska förslag bland Feministiskt initiativs sympatisörer och Vänsterpartiets sympatisörer (procent)

Åsikter om politiska förslag	Fi-symp.	V-Symp.	Diff. (Fi/V)	Sig.
Minska offentlig sektor	7	5	+2	
Ta emot färre flyktingar	13	27	-14	**
Satsa på miljövänligt samhälle	91	90	+1	
Avveckla kärnkraften	70	73	-3	
Gå med i NATO	9	12	-3	
Införa Euro	9	7	+2	
Sjukvård i privat regi	2	3	-1	
Minska försvarsutgifter	43	38	+5	
Utträde ur EU	26	37	-11	
Sänka skatterna	12	13	-1	
Mer föräldraledighet till pappor	61	54	+7	
Införa klimatskatt på flygresor	73	80	-7	
Sänkt skatt på alkohol	5	11	-6	
Ökat inslag av personval	31	14	+17	**
Satsa på friskolor	5	2	+3	
Införa klimatskatt på nötkött	63	54	+9	
Införa 6-timmars arbetsdag	80	77	+3	
Höja skatterna	60	57	+3	
Inget vinstuttag i välfärden	89	93	-4	
Minska bistånd	5	15	-10	
Införa republik	27	38	-11	
Könskvotering i offentliga styrelser	70	49	+21	**
Öka stöd till glesbygd	69	75	-6	
Höja skatten på alkohol	51	57	-6	
Avskaffa läx-RUT	51	69	-18	**
Höja bensinskatten	77	59	+18	**
Höja A-kassan	62	84	-22	**
Öka jämställdheten	97	90	+7	
Öka arbetskraftsinvandringen	43	36	+7	
Förstatliga skolan	71	86	-15	**

Kommentar: Andel Fi-sympatisörer och V-sympatisörer som svarat ”mycket bra” eller ”ganska bra” om respektive förslag på frågan ”Vilken är din åsikt om följande förslag?” Partisympati har avgjorts genom frågan ”Vilket parti tycker du bäst om idag?” För de exakta formuleringarna av alla förslag se Kodboken för SOM 2014. Pr-test (z-test) tvåsidigt. ***<0.01 **<0.05 *<0.1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Tabellen visar att åsiktsöverenstämmelsen mellan Fi-arna och vänsterpartisterna är hög. Av trettio förslag är det bara sju som uppvisar statistiskt signifikanta skillnader. Här är det svårare att se ett mönster i vilka frågor som skiljer grupperna åt. Till exempel skiljer de sig åt i frågan om att höja bensinskatten, men inte i någon annan av de skatte- eller klimatfrågor som ställs. En del av förklaringen

kan finnas i att Fi-sympatisörerna till så stor del är bosatta i städer. Åtminstone ett par av förslagen där åsikterna skiljer sig åt, så som till exempel lägre stöd för både att höja A-kassan och att förstatliga skolan, kan vara tecken på att även om Fi-sympatisörerna placerar sig långt till vänster så är de mindre kollektivistiska än vänsterpartisterna. Skillnaden mellan V- och Fi-sympatisörerna är dock framförallt en fråga om grader. I princip i samtliga förslag finns en enighet kring om det är ett övervägande bra eller dåligt förslag.

Feministiskt initiativs sympatisörer: en distinkt grupp på vänsterkanten

Feministiskt initiativ har sedan det bildades för 10 år sedan tagit flera viktiga steg mot att bli ett fullt etablerat parti i den svenska partirymden. Inte minst har mandatet i Europaparlamentet och framgångarna på kommunal nivå lett till att partiet idag har en stabil bas att utgå ifrån i framtida riksdagsval. Den här första systematiska kartläggningen av partiets sympatisörer visar att Fi-arna karaktäriseras av att de framför allt är yngre och medelålders högutbildade kvinnor bosatta i städer och storstäder. Gruppen står klart till vänster på den politiska skalan och partiet har börjat konkurrera med Vänsterpartiet om väljare, framför allt på riksdagsnivå. Åsiktsmässigt sticker gruppen ut genom att förespråka radikala lösningar inom områden som jämställdhet och globala rättvisefrågor.

Den stora majoriteten av riksdagspartierna i Sverige kallar sig själva för feminister, men i regel i kombination med en annan ideologi. Om ett parti som enbart förknippas med feminism kan överleva i sådan konkurrens återstår att se, men det är i varje fall tydligt att Feministiskt initiativ lyckats få stöd från en distinkt grupp väljare, som till viss del skiljer ut sig från de andra partiernas sympatisörer.

Noter

1 Tidigare exempel på partier baserade på feministisk ideologi är the Feminist Party of Candada och Kvinnolistan (Kvennalistinn) på Island. Inför Europaparlamentsvalet 2014 etablerade Fi även enligt egen uppgift samarbeten med bland annat spanska iniciativa feminista, Polska Partia Kobiet och tyska Feministische Partei DIE FRAUEN. Många andra partier, däribland Vänsterpartiet, har också feminism som en av sina grundideologier.

2 Vi redovisar inte motsvarande siffror för landstings- och kommunval. I undersökningen var det 52 respektive 70 respondenter totalt som angav att de röstade på Fi i något av dessa val, jämfört med 192 i riksdagsvalet och 185 i Europaparlamentsvalet

3 Fi-sympatisörerna stödjer i lägre utsträckning än andra förslaget om att *sänka* alkoholskatten. I frågan om att *höja* alkoholskatten finns däremot ingen statistiskt signifikant skillnad.

[4] Svar på frågan ”Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?” Skalan går från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). 86 procent ger Vänsterpartiet +1 eller högre. Motsvarande siffra för Miljöpartiet är 77 procent och för Socialdemokraterna 66 procent

Referenser

Blombäck, S. (2014). Uppstickarpartier i Europaparlamentsval, i: L. Berg & R. Lindahl (Red.) *Förhoppningar och farhågor: Sveriges första 20 år I EU.* Gothenburg: Centrum för Europaforskning vid Göteborgs Universitet.

Blombäck, S. (Kommande 2015). Vänsterpartiet: Pådrivare eller pragmatiskt stödparti? *Statsvetenskaplig Tidskrift.*

Blombäck, S. & de Fine Licht, J. (2015). Same considerations, different decisions. Exploring the motivations for split-ticket voting among Swedish Feminist Initiative supporters. Uppsats presenterad på MPSA annual conference, Chicago, 16-19:e april 2015.

Liljeqvist, N. (2014). Sweden: An escape from mainstream parties i: L. De Sio, V. Emanuele & N. Maggini (Red.) *The European Parliament Elections of 2014,* CISE, Rome.

Oscarsson, H. & Holmberg, S. (2010). Personröstning. I: H. Oscarsson & S. Holmberg (Red.) *Väljarbeteende i Europaval*. University of Gothenburg,

Reif, K. and H. Schmitt (1980). Nine Second-Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of Euroepan Election Results. *European Journal of Political Research,* 8(1): 3-44.

HUR EXTREMA ÄR SVERIGEDEMOKRATERNA?

ANDERS SANNERSTEDT

Ett av de mest framträdande dragen i de senaste decenniernas politiska utveckling i Europa är den starka framväxten av så kallade högerpopulistiska partier. (Det är också vanligt att dessa partier kallas för antingen högerradikala, högerextrema eller invandringskritiska.) Det finns också en mycket omfattande statsvetenskaplig och sociologisk forskning som söker förklara detta fenomen. Ofta hänvisas till samhällsutvecklingen i stort. Ibland hävdas att agerandet från de etablerade partierna lämnat utrymme för högerpopulismen. Det finns särskilt en växande forskning om vad som kännetecknar de människor som väljer att stödja dessa partier. (Se till exempel van der Brug och Fennema 2007 och Arzheimer 2009.) De flesta forskare uppfattar dessa partier som tillhörande en speciell partifamilj med stora inbördes likheter, samtidigt som det också finns betydande skillnader mellan dessa partier. Det grekiska partiet *Gyllene gryning* är närmast att beteckna som nyfascistiskt, och det ungerska *Jobbik* framstår som extremt främlingsfientligt. Här är skillnaderna mot till exempel det norska *Fremskrittspartiet* eller *Dansk Folkeparti* betydande. Vi ser också hur flera av dessa partier strävar efter att tona ner en tidigare starkt främlingsfientlig retorik för att framstå som mer rumsrena. Det gäller till exempel *Front National* i Frankrike – och *Sverigedemokraterna*.

Sverigedemokraterna är i särklass det mest hatade riksdagspartiet i Sverige. I 2014 års SOM-undersökning fick de svarande placera de politiska partierna på en elvagradig skala, där extremalternativen var ”ogillar starkt” och ”gillar starkt”. Av alla som angett något parti som de tycker bäst om är det hela 52 procent som väljer extremalternativet ”ogillar starkt” (-5) när det gäller Sverigedemokraterna. För vänsterpartiet är siffran 21 procent, och för alla andra riksdagspartier är det ännu färre som väljer detta svarsalternativ. Partiet är också starkt ogillat i riksdagen: inget av de andra sju riksdagspartierna är berett att i någon fråga samarbeta med eller förhandla med Sverigedemokraterna.

Samtidigt är Sverigedemokraterna ett parti som vuxit stadigt under hela 2000-talet. Partiet har dubblat (eller mer) sin röstandel vid varje val. Fortfarande har partiet inte upplevt något valnederlag. Ökningen är dramatisk: från 0,4 procent i riksdagsvalet 1998 till 12,9 procent i valet 2014. Fjolårets valresultat innebar en stor framgång för partiet: fyra år tidigare var det 5,7 procent som röstade på dem i riksdagsvalet. Det finns alltså en snabbt växande grupp svenskar som tycker bäst om detta det mest hatade partiet. Det är dem vi ska undersöka i detta kapitel.

Sannerstedt, Anders (2015) Hur extrema är Sverigedemokraterna? i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Vilka är de nya SD-väljarna?

Före 2006 års val förekom ingen forskning om denna växande grupp – den var ännu för liten. I 2014 års nationella SOM-undersökning är det drygt 9,5 procent av dem som angett ett parti som de tycker bäst om som har svarat Sverigedemokraterna. Totalt rör det sig om 604 personer – tillräckligt många för att vi ska kunna analysera denna grupp. Det är också fler än i någon tidigare undersökning (2013 var det 8,4 procent), men det innebär ändå en viss underrepresentation om vi jämför med resultatet i riksdagsvalet. Detta är inte överraskande: Partiet brukar alltid vara underrepresenterat i alla enkätundersökningar.

I 2014 års SOM-undersökning har också de svarande fått uppge vilket parti de röstade på vid valen i september. För att få en bättre jämförelse med föregående års undersökning väljer vi dock att utgå från frågan ”vilket parti tycker du bäst om idag?”.

I detta kapitel är det alltså Sverigedemokraternas anhängare som ska analyseras. Det är inte själva partiet som vi undersöker, utan den växande grupp svenskar om stöder partiet. När vi analyserar vad som kännetecknar dessa Sverigedemokraternas anhängare så är det två typer av frågor som vi kommer att besvara. Den första gäller förändring: stämmer fortfarande den tidigare bilden av partiets anhängare, eller har det skett några förändringar när partiet nu har växt? Vi ska här i första hand göra en jämförelse med den förra nationella SOM-undersökningen, från 2013.

Den andra frågetypen innebär en jämförelse med de andra partiernas anhängare. Hur speciella är Sverigedemokraternas anhängare? Den frågan ställer vi oss visserligen alltid när vi analyserar ett visst partis väljare; det är ju på så sätt vi kan förstå vad det är som gör att vissa väljare stöder partiet. Men när det gäller Sverigedemokraterna är frågan särskilt berättigad, eftersom vi i den politiska debatten möter ett flertal uppfattningar om att dessa anhängare till det mest hatade partiet skulle vara annorlunda än andra väljare. Vi vet sedan tidigare att Sverigedemokraternas anhängare har vissa karakteristiska egenskaper: de är män oftare än kvinnor, de tillhör arbetarklassen oftare än medelklassen, och de är starkt kritiska till den svenska politiken om invandring, flyktingar, integration och mångkulturalism. Vi vet också att de har lägre förtroende för politiker, och att de är mer missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar.[1] Men det finns många fler aspekter på frågan om Sverigedemokraternas nya anhängare är extrema och avvikande eller om de är normala och genomsnittliga. För den som tycker mycket illa om partiet kan det vara frestande att föreställa sig partiets anhängare som extrema och mycket olika andra svenskar. Det blir då lättare att tänka i termer av ”vi” och ”dom” och kanske demonisera dem som stöder Sverigedemokraterna. Men det är inte riktigt så enkelt. I många viktiga avseenden är partiets anhängare tvärtom ganska lika alla andra. De framstår, som vi snart ska se, på många sätt som ”vanligt folk”.

Vilken bild av Sverigedemokraternas sympatisörer framträder då i årets undersökning? Vi kommer genomgående att kunna jämföra med förra årets studie (Sanner-

stedt 2014). För att kunna göra detta utgår vi från frågan ”Vilket parti tycker du bäst om idag?”. De svarande fick tio möjliga alternativ: de åtta riksdagspartierna, vidare Feministiskt initiativ samt möjligheten att svara ”Annat parti”. Bland dem som svarat ”Annat parti” ingår några som svarat ”inget parti”; de har medtagits i de följande analyserna. De som inte besvarat frågan har vi däremot uteslutit.

SD är ett mansdominerat parti

Sverigedemokraterna har en mansdominerad skara av sympatisörer. Av männen är det 12 procent som tycker att Sverigedemokraterna är bäst, vilket ska jämföras med 7 procent av kvinnorna (se tabell 1). Bilden är densamma som föregående år. Internationella jämförelser med andra högerpopulistiska partier visar samma mönster: den här typen av partier attraherar fler män än kvinnor. Det finns en forskning som särskilt inriktar sig på denna skillnad och söker förklara denna ”gender gap”. (Se till exempel Givens 2004; Harteveld, van der Brug, Dahlberg och Kokkonen 2015.) Det kan vara frestande att söka förklara skillnaden med att kvinnor är mer positiva till flyktingmottagande än män, men så är inte fallet. Bland de kvinnor som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar är det 29 procent som tycker bäst om Sverigedemokraterna. Bland männen (som är fler) är det 38 procent. Det återstår att söka förklara denna skillnad.

Tabell 1 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika kön, ålder, bostadsort, uppväxt och medborgarskap (procent) 2013 och 2014. Förändring 2013–2014. Antal svarande i respektive kategori 2014 respektive 2013

	2014	2013	Förändring 2013-2014	N 2014	N 2013
Alla	9,5	8,4	+1	6353	7806
Kön					
Kvinna	7	6	+1	3376	4046
Man	12	11	+1	2964	3758
Ålder					
16-19 år	6	12	-6	222	294
20-24 år	9	10	-1	298	389
25-29 år	9	11	-2	349	428
30-39 år	9	8	+1	785	967
40-49 år	9	7	+2	1001	1356
50-59 år	10	9	+1	1091	1371
60-65 år	11	8	+3	767	966
66-75 år	10	8	+2	1299	1370
76-85 år	9	8	+1	538	665

Forts.

Tabell 1 Forts.

	2014	2013	Förändring 2013-2014	N 2014	N 2013
Kön och ålder					
Kvinna					
16-29 år	6	7	-1	484	596
30-49 år	7	5	+2	958	1206
50-64 år	8	6	+2	914	1112
65-85 år	6	7	-1	1020	1132
Man					
16-29 år	11	15	-4	385	514
30-49 år	11	10	+1	827	1116
50-64 år	13	12	+1	799	1040
65-85 år	12	10	+2	953	1088
Bostadsort					
Ren landsbygd	13	12	+1	931	1148
Mindre tätort	12	8	+4	1169	1442
Stad eller större tätort	9	8	+1	3119	3789
Stockholm/Göteborg/Malmö	6	6	0	987	1282
Bostadsort och ålder					
Ren landsbygd och mindre tätort					
16-29 år	17	18	-1	199	250
30-49 år	11	8	+3	549	724
50-64 år	13	10	+3	659	832
65-85 år	11	8	+3	700	784
Stad, större tätort och storstad					
16-29 år	6	9	-3	641	836
30-49 år	8	7	+1	1210	1561
50-64 år	9	8	+1	1024	1291
65-85 år	9	9	0	1230	1383
Uppväxt					
Ren landsbygd i Sverige	11	10	+1	1456	1759
Mindre tätort i Sverige	11	8	+3	1672	2070
Stad eller större tätort i Sverige	9	8	+1	1405	1744
Stockholm/Göteborg/Malmö	8	8	0	1003	1212
Annat land i Norden	13	6	+7	143	170
Annat land i Europa	10	6	+4	176	233
Land utanför Europa	2	3	-1	167	202
Medborgarskap					
Svensk medborgare	10	9	+1	5839	5651
Utländsk medborgare	8	9	-1	203	192
Dubbelt medborgarskap	5	5	0	217	212

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013-2014.

Vi kan också räkna på ett annat sätt. Av samtliga som svarat Sverigedemokraterna, hur stor andel är män? I årets undersökning är andelen män 61 procent, vilket är en liten minskning jämfört med förra året då motsvarande siffra var 64 procent. Skillnaden är så liten att vi inte kan dra alltför säkra slutsatser, men den långsiktiga tendensen verkar vara att andelen kvinnor i partiets anhängarskara sakta ökar. Detta intryck förstärks om vi jämför Stockholms län (där partiet är svagt) med resten av landet: i Stockholms län är det hela 72 procent av partiets anhängare som är män – och i resten av landet är det 59 procent. Bilden var i stort sett densamma i 2013 års SOM-undersökning.

SD tappar bland de unga i städerna

Vad gäller ålder hade Sverigedemokraterna länge starkare stöd bland yngre personer.[2] Den tendensen gällde fortfarande i 2013 års SOM-undersökning, även om skillnaderna mellan olika åldersgrupper inte längre var särskilt stora. Men nu har det skett en dramatisk förändring. Så sent som i förra årets SOM-undersökning hade SD sitt starkaste stöd bland tonåringar i åldern 16–19 år. Det stödet har nu halverats, från 12 till 6 procent, och tonåringarna framstår nu som den åldersgrupp där partiet har sitt svagaste stöd (se tabell 1). Överhuvudtaget var i 2013 års undersökning stödet starkast bland personer under 30 år, men nu ett år senare återfinns det starkaste stödet i gruppen från 50 år och uppåt. Vi ser överhuvudtaget en tendens till nedgång för SD bland personer under 30, och en ökning bland personer över 30 år – och det är ju här de stora skarorna väljare finns. Förändringen är särskilt anmärkningsvärd, eftersom partier på frammarsch brukar ha lätt att vinna nya sympatisörer bland yngre personer: i varje val tenderar valvinden att blåsa starkast bland de yngre väljarna. Men här verkar det vara tvärtom. Vi ser också att partiets nedgång bland de yngre gäller såväl kvinnor som män, men nedgången är starkast bland männen. SD verkar alltså tappa stöd bland de yngre. Det är ännu för tidigt att säga om vi har att göra med någon långsiktig trend. Det får undersökningar under de kommande åren ge besked om.

Redan av Sverigedemokraternas valresultat kan utläsas att partiet har sitt starkaste stöd på landsbygden, medan de står svagast i de tre storstäderna, och alldeles särskilt i Stockholm. Den bilden har återfunnits i flera enkätundersökningar (se t.ex. Oscarsson och Holmberg 2008, sid 259; Oscarsson och Holmberg 2013, sid 79), och samma mönster möter vi i årets SOM-undersökning. Stödet på landsbygden är gott och väl dubbelt så starkt som i de tre storstäderna – 13 respektive 6 procent (se tabell 1). Jämfört med år 2013 ser vi också en påtaglig framryckning i de mindre tätorterna. Vi kan dock inte dra slutsatsen att SD skulle vara ett landsbygdsparti; hälften av den svenska väljarkåren återfinns i kategorin ”stad eller större tätort”, och här ligger Sverigedemokraterna också nära sitt riksgenomsnitt. Om något parti förtjänar att kallas landsbygdsparti så är det fortfarande Centerpartiet, inte Sverigedemokraterna.

Eftersom vi sett stora förändringar bland de yngre, särskilt tonåringarna, finns det anledning att undersöka sympatierna bland olika åldersgrupper i olika typer av bostadsorter. Då framträder ett anmärkningsvärt mönster. På landsbygden och i de mindre tätorterna har Sverigedemokraterna fortfarande sitt starkaste stöd hos de yngsta. Stödet i åldersgruppen 16–29 år är här hela 17 procent. I städerna, och särskilt de tre storstäderna, är det tvärtom så att stödet är särskilt lågt bland de yngre, bara 6 procent. Vi ser alltså en tydlig tudelning bland de unga. De ungdomar som bor i städerna har en helt annan syn på Sverigedemokraterna än de som bor på landsbygden och i mindre tätorter. Också för personer som är 30 år eller äldre finns samma skillnad, men den är inte alls så stark; här handlar det bara om ett par procentenheter. Redan i 2013 års SOM-undersökning kunde man se att SD hade sitt starkaste stöd bland de yngre på landsbygden och i små tätorter. Men det som är nytt är att i städerna har partiet nu sitt klart svagaste stöd i de yngsta åldersgrupperna. Vi kunde nyss konstatera att SD tappat stöd bland de yngre väljarna. Vi kan nu specificera den slutsatsen: det är i städerna och särskilt i storstäderna som detta tapp har skett – och här är tappet mycket tydligt.

Först om några år kan vi med säkerhet säga om denna förändring är tillfällig eller om den visar sig bli bestående. I SOM-undersökningen i Skåne år 2011 fanns dock ett liknande mönster, och det talar för att vi kan ha att göra med en varaktig tendens (Sannerstedt 2013, sid 62f). Blir förändringen bestående återstår också att söka en förklaring. Det finns visserligen vissa skillnader i synen på flyktingmottagande mellan landsbygden och städerna, men de skillnaderna är inte stora nog att ensamma förklara det mönster vi här har sett.[3]

Bland dem som vuxit upp i Sverige har partiet sitt starkaste stöd hos dem som vuxit upp på landsbygden eller i en mindre tätort (se tabell 1). Men skillnaderna är inte stora. Vad gäller personer som vuxit upp i ett land utanför Sverige ser vi ett starkt stöd för Sverigedemokraterna så länge vi håller oss till Europa. Det verkar också som om detta stöd är växande. Särskilt tydligt gäller detta personer som vuxit upp i något av våra nordiska grannländer. Det ligger nära till hands att erinra om att i Danmark, Finland och Norge har invandringskritiska partier fortfarande ett klart starkare väljarstöd än i Sverige.[4]

Bland dem som vuxit upp i ett land utanför Europa är däremot stödet för Sverigedemokraterna utomordentligt svagt, bara 2 procent i årets SOM-undersökning. Detta är knappast överraskande, eftersom partiets kritik mot invandring framför allt gäller invandrare med icke-europeisk bakgrund.

SD är ett arbetarparti

Klassröstningen är stark i Sverige: röstningsbeteendet skiljer sig mycket åt mellan olika socioekonomiska klasser. Detta förhållande har i över 100 år präglat det politiska livet i vårt land. Detta gäller också Sverigedemokraterna som traditionellt har sitt absolut starkaste stöd i arbetarklassen, medan partiet haft svårt att vinna sympatier bland tjänstemännen. Denna bild förstärks ytterligare i 2014 års

undersökning (se tabell 2). Bland dem som anser sig bo i ett arbetarhem är det 14 procent som tycker bäst om SD, medan motsvarande siffra för tjänstemän är 5 procent. Sverigedemokraterna är alltså ett arbetarparti: nästan två tredjedelar av partiets samtliga väljare har sin hemvist i arbetarklassen. (SD har till och med en något större andel arbetare i sin anhängarskara än vad Socialdemokraterna har.) Partiet hade tidigare också svårt att vinna insteg bland företagare, men så är inte längre fallet. Vi har här byggt på en fråga där den svarande själv får ange sin klasstillhörighet. Om vi i stället utgår från den svarandes yrke och en mall för varje yrkes klasstillhörighet (EuroESEC) får vi ett liknande resultat. Också i andra europeiska länder har högerpopulistiska partier ofta en likartad klassbas (Ivarsflaten 2005).

Tabell 2 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika utbildningsnivå, nuvarande hem, klass samt anställningssektor (procent) 2013 och 2014. Förändring 2013–2014. Antal svarande i respektive kategori 2014 respektive 2013

	2014	2013	Förändring 2013-2014	N 2014	N 2013
Utbildningsnivå					
Låg utbildning	15	14	+1	1084	1347
Medellåg utbildning	11	11	0	1851	2334
Medelhög utbildning	10	7	+3	1439	1686
Hög utbildning	4	4	0	1859	2295
Nuvarande hem					
Arbetarhem	14	12	+2	2481	3022
Tjänstemannahem	6	5	+1	2170	2744
Högre tjänstemannahem	4	6	-2	624	727
Jordbrukarhem	12	14	-2	193	214
Företagarhem	10	7	+3	482	664
Klasstillhörighet (EuroESEC)					
Tjänsteman	6	5	+1	3248	3838
Småföretagare och jordbrukare	14	10	+4	385	443
Arbetare	14	13	+1	2026	2909
Medlem i fackförening					
Medlem	8	7	+1	3212	3898
Ej medlem	11	9	+2	2928	3492
Anställningssektor					
Statlig	9	7	+2	634	627
Kommunal	8	7	+1	1278	1290
Landsting	6	6	0	442	426
Privat	11	10	+1	3226	3097
Ideell organisation	5	6	-1	153	163

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013-2014.

Det finns ett starkt samband mellan klass och utbildning. Arbetare har, liksom jordbrukare, oftast låg eller medellåg utbildning, dvs. högst studentexamen. Tjänstemän har däremot som regel längre utbildning. Sverigedemokraterna har också sitt starkaste stöd bland personer med låg eller medellåg utbildning, men i den senaste undersökningen gör partiet en framryckning även bland personer med medelhög utbildning. I själva verket är det i denna grupp som partiet verkar göra störst framsteg.[5] Fortfarande gäller dock att högutbildade sällan (endast 4 procent) väljer SD.

Traditionellt har Sverigedemokraterna starkast stöd bland dem som arbetar inom den privata sektorn (Oscarsson och Holmberg 2013, sid 79). Det gäller också denna gång, men skillnaderna verkar minska något.

SD-väljarna visar kompakt motstånd mot invandringspolitiken

Vad är det då som avgör om man föredrar Sverigedemokraterna? Varje förklaring måste börja med invandringspolitiken. Det gäller inte bara Sverige utan nästan alla dessa europeiska partier (Arzheimer 2008). Det som förenar Sverigedemokraternas anhängare mer än något annat är att de vill se minskad invandring och i synnerhet minskat flyktingmottagande. (Jämför Marie Demkers kapitel i denna volym.) De är kritiska mot integrationspolitiken och de anser att invandringen leder till kulturklyftor som är skadliga för samhället. Här råder en mycket stor enighet bland partiets sympatisörer. När de får ta ställning till förslaget ”ta emot färre flyktingar i Sverige” svarar 80 procent av partiets sympatisörer att det är ett ”mycket bra förslag”. Totalt tycker 92 procent att förslaget är bra, ”mycket bra” eller ”ganska bra”, medan 6 procent tycker att förslaget är dåligt. En så homogen åsiktsbild hos ett partis anhängare är mycket ovanlig.

I 2014 års SOM-undersökning har också ställts flera andra frågor som gäller invandringspolitiken. Åttiotre procent av partiets sympatisörer tycker att det är ett dåligt förslag att öka arbetskraftsinvandringen. Åttiotvå procent instämmer i påståendet att ”invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden”. (Jämför Marie Demkers kapitel i denna volym.) Hela 93 procent instämmer i påståendet att ”svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring”. Nittiotvå procent upplever ”ökat antal flyktingar” som oroande inför framtiden.

Det är inställningen till invandringspolitiken som i första hand avgör om den svarande tycker om Sverigedemokraterna eller inte. Men dessutom syns bland partiets anhängare ett starkt missnöje med svensk politik (se tabell 3). Förtroendet för svenska politiker är mycket lågt. Missnöjet med hur demokratin fungerar i vårt land är starkt. Nästan två tredjedelar av Sverigedemokraterna uttrycker ett missnöje, vilket kan jämföras med drygt en femtedel bland övriga svarande. De flesta av partiets anhängare anser också att utvecklingen i Sverige går åt fel håll. Vad gäller den sista frågan, om utvecklingen i Sverige, tycker Vänsterpartiets anhängare

precis likadant som SD-anhängarna; här är det uppenbarligen fråga om att gilla eller ogilla den politik som alliansregeringen fört under åtta år vid makten. Men när det gäller förtroende för politiker och tilltro till den svenska demokratin, så är det Sverigedemokraternas sympatisörer som sticker ut. De visar en mycket lägre tilltro till det politiska systemet än vad som gäller anhängarna till något annat parti. Det kan tilläggas att Sverigedemokraterna är det parti vars anhängare är mest oroade inför framtiden över ”försvagad demokrati”.[6]

Tabell 3 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika intresse för politik, syn på demokratin i Sverige, förtroende för svenska politiker och uppfattning om utvecklingen i Sverige (procent) 2013 och 2014. Förändring 2013–2014. Antal svarande i respektive kategori 2014 respektive 2013

	2014	2013	Förändring 2013-2014	N 2014	N 2013
Intresse för politik i allmänhet					
Mycket intresserad	9	9	0	1109	818
Ganska intresserad	9	7	+2	3033	2699
Inte särskilt intresserad	10	8	+2	1870	2097
Inte alls intresserad	16	17	-1	298	440
Nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige					
Mycket nöjd	2	2	0	435	521
Ganska nöjd	5	4	+1	2020	3064
Inte särskilt nöjd	22	17	+5	583	939
Inte alls nöjd	50	33	+17	137	233
Förtroende för svenska politiker					
Mycket stort	4	2	+2	27	61
Ganska stort	2	3	-1	659	1435
Ganska litet	10	11	-1	709	1362
Mycket litet	33	26	+7	158	308
Går utvecklingen i Sverige åt rätt håll eller fel håll?					
Rätt håll	3	3	0	978	1299
Ingen uppfattning	6	6	0	399	1144
Fel håll	15	13	+2	670	2180

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013-2014.

Naturligtvis är det inte enbart på det invandringspolitiska området som Sverigedemokraternas anhängare sticker ut. De är mest negativa till EU. De visar det största motståndet mot u-landsbistånd. De har mer än andra en positiv syn på dödsstraff

för mord. De är mer än andra positiva till att öka det ekonomiska stödet till glesbygden. De visar ett svagare engagemang än andra för ett miljövänligt samhälle. Men i ingen annan politisk fråga möter vi den totala samstämmighet som partiets anhängare visar så snart det handlar om invandring.

SDs väljare står i mitten

I den statsvetenskapliga forskningen kallas som tidigare nämnts ofta partier som Sverigedemokraterna för högerextrema, högerradikala eller högerpopulistiska. I en svensk kontext är den beteckningen missvisande. Vänster-högerdimensionen brukar avse frågor om skatter, offentlig sektor, välfärdsstat, jämlikhet och privatisering. Skiljelinjen mellan vänster och höger handlar därmed om socialdemokrati kontra borgerlighet, och det är den skiljelinjen som har dominerat svenska valrörelser – och regeringsfrågan – i mer än hundra år. Svenska väljare har också lätt att placera in sig själva på en vänster–högerskala. Här brukar SDs anhängare placera sig strax till höger om en tänkt mittpunkt, klart till höger om de tre rödgröna partiernas väljare, men också till vänster om de fyra allianspartiernas väljare (jfr t.ex. Oscarsson och Holmberg 2013, sid 226, se även inledningskapitlet i denna volym). Detta gäller också denna gång.

Tabell 4 Hur placerar sig de olika partiernas sympatisörer på vänster-högerskalan 2013 respektive 2014? (Siffrorna anger medelvärden för respektive partis sympatisörer. 1 = långt till vänster; 3 = varken till vänster eller till höger; 5 = långt till höger.) Antal svarande för respektive parti anges inom parentes. Förändring mellan 2013 och 2014

	2014	2013	Förändring 2013-2014	N 2014	N 2013
Vänsterpartiet	1,3	1,4	-0,1	399	526
Socialdemokraterna	2,2	2,2	0	1889	2365
Miljöpartiet	2,1	2,4	-0,3	557	846
Sverigedemokraterna	3,4	3,4	0	593	646
Centerpartiet	3,8	3,5	+0,3	429	242
Folkpartiet	3,7	3,6	+0,1	437	482
Kristdemokraterna	3,8	3,7	+0,1	268	275
Moderaterna	4,2	4,1	+0,1	1416	2097

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013-2014.

Bilden av Sverigedemokraterna som ett parti i mitten av vänster–högerskalan är i år något mer markant än tidigare (se tabell 4). Väljarkåren framstår nämligen

i SOM-undersökningen från valåret 2014 som något mer polariserad än året före. De rödgröna väljarna verkar ha förflyttat sig en liten bit åt vänster, medan alliansväljarna anger en tydlig förflyttning åt höger. Men Sverigedemokraternas anhängare står kvar i mitten, på samma värde som i förra mätningen: 3,4 på en skala mellan 1 och 5. Detta sammanhänger rimligen med att partiet presenterar sig som socialt och konservativt, och att partiet säger sig värna om välfärdsstaten samtidigt som man ogillar skattehöjningar och intar en mittenposition i fråga om privatiseringar. Av vikt är också att huvuddelen av partiets anhängare kommer från arbetarklassen som ju oftare har vänsteråsikter. I vänster–högerfrågor är alltså SD inte något högerextremt parti om man dömer efter hur deras anhängare ställer sig i sådana frågor. Det är endast när vi kommer till frågor som har med invandring, flyktingar och mångkulturalism att göra som Sverigedemokraterna är extrema. Men invandringsfrågorna är inte någon vänster–högerfråga, lika litet som exempelvis miljöpolitiken eller utbildningspolitiken.

SD-väljarna är inga förlorare

I den svenska debatten möter vi ofta uppfattningen att de som stöder Sverigedemokraterna skulle vara förlorarna i samhällsutvecklingen, med en otrygg ställning på arbetsmarknaden och en osäker ekonomisk situation. I åtskilliga fall skulle otryggheten innebära ett liv i utanförskap, det vill säga att man står utanför den reguljära arbetsmarknaden. Otryggheten skulle då kunna medföra att invandrare upplevs som ett hot, som konkurrenter på en allt tuffare arbetsmarknad. Det finns emellertid mycket klent empiriskt stöd för en sådan bild.[7]

Vi kan göra en enkel uppdelning av de svarandes position på arbetsmarknaden genom att skilja mellan dem som a) har förvärvsarbete, b) är ålderspensionärer, c) är studerande och d) befinner sig i ett arbetsmarknadsmässigt utanförskap. Med uttrycket utanförskap avses då de som är öppet arbetslösa, föremål för arbetsmarknadspolitiska åtgärder eller har sjuk- eller aktivitetsersättning. Uttrycket utanförskap ska inte uppfattas som någon nedvärdering, och heller inte som ett ställningstagande för någon politisk uppfattning – det är helt enkelt fråga om en sammanfattande benämning på de personer som varken är studerande eller ålderspensionärer och som heller inte har ett reguljärt förvärvsarbete. Av dem som deltagit i 2014 års SOM-undersökning har 54 procent förvärvsarbete, 7 procent studerar och 32 procent är ålderspensionärer. Gruppen utanförskap är relativt liten, 7 procent.[8] Vi ser då att Sverigedemokraterna visserligen har sitt starkaste stöd bland personer i utanförskap men eftersom denna grupp inte är så stor, kan vi dra slutsatsen att det helt övervägande flertalet anhängare till Sverigedemokraterna antingen har förvärvsarbete (52 procent) eller är ålderspensionärer (33 procent).

Hur är det då med rädslan för att bli arbetslös? I SOM-undersökningen har ett par frågor ställts om denna problematik, med lite olika formuleringar. Den ena frågan gäller risken att bli arbetslös under de närmaste 12 månaderna, medan den andra handlar om oro inför framtiden att bli arbetslös. Frågorna har ställts endast

till vissa av de svarande. På båda frågorna svarar Sverigedemokraternas anhängare likadant som alla andra.[9] Det är alltså inte så att partiets anhängare skulle uppleva en större risk eller oro att bli arbetslösa. Ser vi till olika åldrar, så är det främst de yngre som känner oro för kommande arbetslöshet, både bland SD-sympatisörerna och bland svenskar i allmänhet.

Tabell 5 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika arbetsmarknadssituation, sjukskrivningsfrekvens, civilstånd, familjeinkomst, bostad (procent) 2013 och 2014. Förändring 2013–2014. Antal svarande i respektive kategori 2014 respektive 2013

	2014	2013	Förändring 2013-2014	N 2014	N 2013
Arbetsmarknadsgrupp					
Förvärvsarbetande	9	8	+1	3240	4167
Studerande	5	8	-3	445	522
Pensionär	10	9	+1	1908	2169
Utanförskap	17	13	+4	403	507
(Arbetslös	14	14	*	154	239
Arbetsmarknadspolitiska åtgärder	15	5	*	89	102
Sjuk- eller aktivitetsersättning	21	16	*	160	166
Sjukskrivningsfrekvens					
Aldrig sjukskriven senaste året	9	8	+1	4561	2985
Max 1 veckas sjukskrivning	9	8	+1	842	675
Mer än 1 veckas sjukskrivning	13	12	+1	625	482
Civilstånd					
Ensamstående	12	11	+1	1470	1478
Änka eller änkling	5	5	0	262	251
Sambo	11	10	+1	1315	1188
Gift eller partnerskap	8	7	+1	3179	3110
Familjeinkomst					
Under 200 000 kr	12	10	+2	870	1083
201 000 – 400 000 kr	12	10	+2	1576	2101
401 000 – 600 000 kr	11	10	+1	1341	1674
601 000 – 800 000 kr	8	7	+1	1097	1400
Mer än 800 000 kr	4	4	0	995	1151
Bostad					
Äger bostaden	9	8	+1	3469	3311
Hyr bostaden	12	10	+2	1207	1195

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Siffrorna för de olika typerna av utanförskap redovisas inom parentes. Jämförelser mellan 2013 och 2014 har här uteslutits på grund av små N-tal, vilket i tabellen markerats med *.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013-2014.

De som har det riktigt gott ställt ekonomiskt är mer obenägna att stödja Sverigedemokraterna. Men annars skiljer sig den ekonomiska situationen för partiets anhängare inte från hur andra svenskar har det. När vi utgår från familjeinkomsten ser vi att partiet har starkt stöd (11–12 procent) bland dem som har upp till 600 000 kronor i inkomst. Stödet är sedan något mindre (8 procent) upp till 800 000 kronor och avtar därefter ganska markant med stigande inkomst. Detta tyder på att SDs anhängare på det hela taget har en ekonomi jämförbar med alla andra. Undersöker vi sedan hur bra de klarar sig på familjeinkomsten så svarar de flesta (78 procent) ”mycket bra” eller ”ganska bra” i samma utsträckning som alla andra. (Bilden var likartad i 2013 års SOM-undersökning.) Sverigedemokraternas anhängare svarar också på samma sätt som alla andra när de får frågan hur deras ekonomiska situation förändrats under det senaste året och hur de tror att deras ekonomiska situation kommer att utvecklas under det kommande året. Något fler än genomsnittligt säger dock sig vara mycket eller ganska oroade över att i framtiden komma att sakna pengar till en oväntad utgift. Vi kan sammanfattningsvis dra slutsatsen att partiets sympatisörer anno 2014 har en ekonomisk situation som varken är bättre eller sämre än alla andra. De förefaller alltså inte vara marginaliserade i ekonomisk mening.

Familjesituationen för Sverigedemokraternas anhängare ser ut som för genomsnittssvensken. De flesta är gifta eller sammanboende. Drygt 70 procent har barn. På det hela taget är partiet något överrepresenterat bland dels dem som är ensamstående, dels dem som lever i samboförhållande. Helhetsbilden är emellertid klar: Sverigedemokraternas familjesituation ser ut som den gör för alla andra: de lever vanliga liv.

SD-väljarna är inte bittra

En ofta framförd uppfattning är att Sverigedemokraternas väljare skulle kännetecknas av bitterhet, att de inte skulle vara tillfreds med det liv de lever.

Vad gäller hälsan så är Sverigedemokraternas anhängare sjukskrivna något lite mer än genomsnittet vilket sammanhänger med partiets starka förankring i arbetarklassen. (Vi mäter då andelen som varit sjukskrivna minst en vecka under det gångna året.) På en fråga om hur de bedömer sitt allmänna hälsotillstånd svarar de på samma sätt som alla andra.

På frågan ”Hur nöjd är du på det hela taget med det liv du lever?” svarar 88 procent av Sverigedemokraternas anhängare att de är mycket eller ganska nöjda. På frågan ”Den senaste veckan, hur ofta kände du dig glad?” svarar 77 procent att de var glada hela veckan eller mer än halva veckan. Svarsmönstret är likartat för alla andra.

Det finns alltså sammanfattningsvis inga belägg för någon särskild utbredd bitterhet bland partiets anhängare. Däremot finns som vi sett ett mycket tydligt politiskt missnöje som förenar SDs väljare.

Visserligen uttrycker Sverigedemokraterna betydande oro inför framtiden för flera av totalt nitton samhällsproblem, bland annat ökat antal flyktingar, organiserad brottslighet och terrorism. (Jfr Bergström och Oscarsson 2014) Ser vi till samtliga de nitton problem som frågan omfattar, visar dock Sverigedemokraternas anhängare inte större oro än andra (se dock Maria Solevids och Henrik Oscarssons kapitel i denna volym).[10]

Är SD-anhängarna som folk är mest?

Vi har nu undersökt tre vanliga uppfattningar om Sverigedemokraternas anhängare, och vi kan konstatera att alla tre saknar empiriskt stöd. Det är för det första *inte* fråga om högerextrema personer. Det är för det andra *inte* fråga om marginaliserade personer som förlorat på samhällsutvecklingen och lever i ett utanförskap eller upplever en risk att hamna där. Och det är för det tredje *inte* fråga om särskilt bittra eller olyckliga personer jämfört med andra. Sverigedemokraternas anhängare är, för att med lätt hand travestera en aktuell filmtitel, ”vanligt folk”. Men vanligheten har förstås sin gräns: det rör sig om väljare vars sakpolitiska åsikter skiljer ut sig från andra partiers väljare, och detta gäller i synnerhet invandrings- och flyktingpolitiken. Och med den negativa inställningen till den förda politiken på migrationsområdet följer också en starkt kritisk inställning till svenska politiker, medier och till den svenska demokratin. I dessa avseenden avviker alltså Sverigedemokraternas anhängare påtagligt från den övriga befolkningen.

Noter

1 Se Oscarsson och Holmberg 2008 och 2013; Sannerstedt 2008, 2011, 2013 och 2014.

2 För valet 2006 finns uppgifter i Oscarsson och Holmberg 2008, sid 262 och för 2010 i Oscarsson och Holmberg 2013, sid 80. För Skåne redovisar jag en likartad bild från de regionala SOM-undersökningarna 2008 och 2011 – se Sannerstedt 2013, sid 61.

3 Det kan tilläggas att om vi enbart studerar åldersgruppen 16-19 år i de tre storstäderna, så syns mönstret ännu tydligare: här är stödet för Sverigedemokraterna nästan nere på noll. Men här rör vi oss med ganska få enkätsvar, och slumpfel kan därför inte helt uteslutas.

4 Fremskrittspartiet i Norge fick 16,3 procent av rösterna i valet år 2013 till Stortinget och 22,9 procent i valet dessförinnan, år 2009. Dansk Folkeparti fick 12,3 procent i valet år 2011, och 13,8 procent i valet år 2007. Sannfinländarna fick 17,6 procent i valet till den finska riksdagen år 2015 och 19,0 procent i valet år 2011. Dansk Folkeparti var stödparti åt borgerliga regeringar 2001–2011.

Fremskrittspartiet ingår sedan 2013 i den norska regeringen. Sannfinländarna förväntas när detta skrivs ingå i en finsk koalitionsregering. Att dessa partier verkligen kan sägas tillhöra en gemensam partifamilj hävdas till exempel av Jungar och Jupskås 2014.

5 I valet 2010 hade partiet mycket svagt stöd bland väljare med eftergymnasial utbildning, alltså motsvarande ”medelhög” och ”hög” utbildning i SOM-undersökningen. Se Oscarsson och Holmberg 2013, sid 81.

6 Av Sverigedemokraternas väljare svarar 36 procent ”mycket oroande” och 48 procent ”ganska oroande” på frågan ”Hur upplever du inför framtiden – försvagad demokrati?”

7 Se van der Brug och Fennema 2007 som avvisar denna tes om modernitetens förlorare. Idén är dock fortfarande vanlig i den svenska politiska debatten.

8 Procenttalen avser de svarande som uppgett ett parti som de tycker bäst om.

9 Av Sverigedemokraternas anhängare svarar 7 procent att de upplever risken att bli arbetslös under de kommande 12 månaderna som mycket stor eller ganska stor – exakt samma andel som för alla andra. På frågan ”hur oroande upplever du själv inför framtiden att bli arbetslös?” svarar 22 procent av partiets anhängare ”mycket oroande” eller ”ganska oroande” – för alla andra är motsvarande siffra 21 procent.

10 Av Sverigedemokraternas anhängare väljer i genomsnitt 32 procent svaret ”mycket oroande” på de nitton problemområdena. För alla andra som uppgett bästa parti är siffran likaledes 32 procent.

Referenser

Arzheimer, Kai, 2008. ”Protest, Neo-Liberalism or Anti-Immigrant Sentiment: What Motivates the Voters of the Extreme Right in Western Europe?” Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft, vol 2, nr 2, 173-197

Arzheimer, Kai, 2009. ”Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Europe, 1980-2002”. American Journal of Political Science vol 53, nr 2, 259-275

Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik, 2014. ”Mittfåra och marginal” sid 11-34 i Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika, red, Mittfåra och marginal. Göteborg: SOM-institutet

van der Brug, Wouter & Fennema, Meindert, 2007. ”What Causes People to Vote for a Radical-Right Party? A Review of Recent Work”, Journal of Public Opinion Research, vol 19, 474-487

Givens, Terri E, 2004, ”The Radical Right Gender Gap”, Comparative Political Studies, vol 37, nr 1, 30–54

Harteveld, Eelco & van der Brug, Wouter & Dahlberg, Stefan & Kokkonen, Andrej, 2015. ”The Gender Gap in Populist Radical-Right Voting: Examining the Demand Side in Western and Eastern Europe”, Patterns of Prejudice, vol 49, nr 1-2, 103–134

Ivarsflaten, Elisabeth, 2005. ”The vulnerable populist right parties: No economic realignment fuelling their electoral success”, European Journal of Political Research vol 44, 465-492

Jungar, Ann-Cathrine & Jupskås, Anders Ravik, 2014. ”Populist Radical Right Parties in the Nordic Region: A New and Distinct Party Family?” Scandinavian Political Studies, vol 37, 215–238

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören, 2008. Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006. Stockholm: Norstedts Juridik

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören, 2013. Nya svenska väljare. Stockholm: Norstedts Juridik

Sannerstedt, Anders, 2008. ”De okända väljarna – en analys av de skånska väljare som röstade på icke riksdagspartier 2006”, sid 49-70 i Lennart Nilsson & Rudolf Antoni, red, Medborgarna, regionen och flernivådemokratin. Skåne 2006. Göteborg: SOM-institutet

Sannerstedt, Anders, 2010. ”Sverigedemokraterna i Skåne”, sid 79-96 i Susanne Johansson, red, Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne. Göteborg: SOM-institutet

Sannerstedt, Anders, 2013. ”Vem älskar Sverigedemokraterna? En undersökning av partiets sympatisörer i Skåne”, sid 59-73 i Jonas Ohlsson & Annika Bergström, red, Vanor och attityder i förändring. Samhälle, opinion och medier i Skåne. Göteborg: SOM-institutet

Sannerstedt, Anders, 2014. ”Sverigedemokraternas sympatisörer”, sid 445-458 i Henrik Oscarsson & Annika Bergström, red, Mittfåra och marginal. Göteborg: SOM-institutet

Medier

DAGSPRESSENS DIGITALA PLATTFORMAR ALLTMER ANVÄNDA – MEN PAPPERSTIDNINGEN ÄR FORTFARANDE BETYDELSEFULL

ULRIKA ANDERSSON

”Aldrig papperstidning för mig! Jag tror att våra föräldrar är sista generationen som läser papperstidningar.” Så svarade en man i tjugoårsåldern under våren 2014 på frågan om hur den tryckta morgontidningens framtid ser ut (Andersson, Dimberg & Ingemarsson, 2014:171). Frågan ställdes i samband med en intervjustudie med fokus på unga vuxnas syn på lokala morgontidningar. Det råder ingen tvekan om att papperstidningen successivt har tappat i betydelse sedan det tidiga 1990-talet, både när det gäller upplaga och regelbunden läsning. Samtidigt har studier visat att den del av befolkningen som fortfarande väljer att konsumera tryckta tidningar, då i synnerhet *morgon*tidningar på papper, uppvisar ett något större intresse för dess innehåll jämfört med det generella intresset under 1980- respektive 1990-talet (Andersson & Weibull, 2013).

I följande artikel läggs fokus på frågan om hur användningen av dagspress på olika plattformar ser ut i den svenska befolkningen. Vilka grupper är det som framför allt väljer att ta del av nyheter via papperstidningen och vilka är det som föredrar att ta del dagspressens innehåll via dator, mobil och surfplatta? Och skiljer sig valet åt beroende på om det handlar om morgontidningar respektive kvällstidningar? Vidare granskas också vilken inställning människor har till dagspress och lokala nyheter med avseende på områden såsom funktion och innehåll.

Nedåt för pappersläsningen – uppåt för digital läsning

Den samlade svenska dagspressen har under relativt lång tid kämpat mot sjunkande upplagor och minskad läsning när det gäller den tryckta tidningen. Under 1990-talet var det framför allt kvällspressen som stod för den stora upplageminskningen, men under 2000-talet har även morgontidningarna mött en allt mer pressad situation (Weibull & Wadbring, 2014). Regelbundna mätningar av svenska folkets läsvanor och hur dessa har förändrats över tid, pekar på två mycket tydliga förändringsmönster: dels att den regelbundna läsningen av tryckta dagstidningar successivt har minskat, dels att den regelbundna användningen av nättidningar har ökat markant. För morgonpressens del dominerar fortfarande läsningen av papperstidningen, även om nätläsningen förvisso har varit på kraftig framåtmarsch under de allra senaste åren. För kvällspressens del har de båda kurvorna redan hunnit korsa varandra, till nätupplagornas fördel.

Andersson, Ulrika(2015) Dagspressens digitala plattformar alltmer använda – men papperstidningen är fortfarande betydelsefull i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

År 2014 låg andelen regelbundna läsare av morgontidningar på papper på 58 procent, vilket kan jämföras med 87 procent år 1990 (figur 1). Närmare var tredje svensk läste i sin tur en eller flera morgontidningar på nätet minst tre dagar per vecka. Drygt en tredjedel av den svenska befolkningen mellan 16–85 år tog regelbundet del av någon av kvällstidningarnas nätupplagor, medan den regelbundna läsningen av kvällstidningar på papper var nere i 10 procent.

Figur 1 Läsning av morgontidning på papper och nät minst 3 dagar/vecka 1990-2014 (procent)

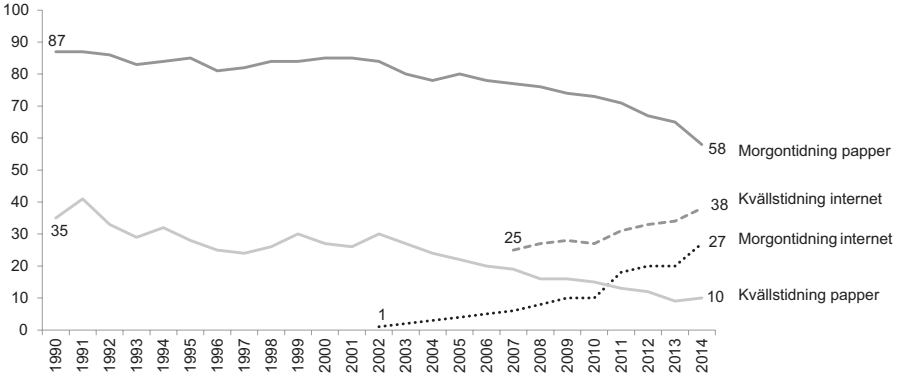

Kommentar: Frågeformuleringarna lyder ”Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?”, ”Brukar du läsa eller titta i följande tidningar?” samt ”Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?”. Med regelbunden läsning avses minst 3 dagar/vecka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990-2014.

Det har inom såväl forskning som bransch spekulerats i huruvida tillgången till internet och nätbaserade dagstidningar är den faktor som en dag slår i den slutliga spiken i papperstidningens kista (jmf Fidler, 1997; Küng, Picard & Towse, 2008; McChesney & Nichols, 2010; Weibull & Wadbring, 2014). Två olika huvudspår har kunnat skönjas inom forskningen när det gäller relationen mellan gamla och nyare medieformer, där det enda sätter fokus på mediernas funktioner medan det andra fokuserar på användarna, det vill säga publiken. Det första spåret tar sin utgångspunkt i uppfattningen att medier har olika egenskaper som formar deras marknader, där den medieform som bäst passar in på den specifika marknaden kommer att ersätta andra medier (Dimmick, 2003; Dimmick, Feaster & Hoplamazian, 2011; McCombs, 1972). Det andra spåret tar sin utgångspunkt i uppfattningen att olika nyhetsmedier har en komplementär funktion (Dutta-Bergman, 2004; Flavian & Gurrea, 2009; Nguyen & Western, 2006). Empiriska studier av människors användning av nyheter via papper och nät har kunnat påvisa att det finns såväl ersättande som komplementära effekter, men att dessa dock skiljer

sig åt bland olika grupper av användare (De Waal & Schoenbach, 2010; Jalakas & Wadbring, 2014; Ohlsson, 2013; Prior, 2007; Shehata & Wadbring, 2012; Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata, 2012).

Det råder knappast någon tveksamhet om att befolkningens användning av dagspress har förändrats genom ny teknik och etablering av nätbaserade dagstidningar. Förändringen tycks följa ett visst mönster, där intresset i olika hög utsträckning beroende på tidningsform riktas från papperstidningen till nätupplagan, i första hand i form av läsning via dator, men under senare år i ökande utsträckning också via mobil och surfplatta (jmf Färdigh & Westlund, 2013). Mönstret är på intet sätt unikt för svenska förhållanden, utan har kunnat skönjas även i europeiska och amerikanska studier (Mitchell & Rosenstiel, 2012; Newman & Levy, 2013; Pew Research Centre, 2015; Schrøder, 2014). Omvandlingen beror dels på mer generella förändringar när det gäller teknik och mediemarknad, dels på att nyhetsmedier under senare år har fokuserat alltmer på att publicera nyheter för olika digitala plattformar (Nygren & Zuiderveld, 2011; Westlund, 2011).

Figur 2 Regelbunden användning av olika plattformar för läsning av dagstidningar 2014 (procent)

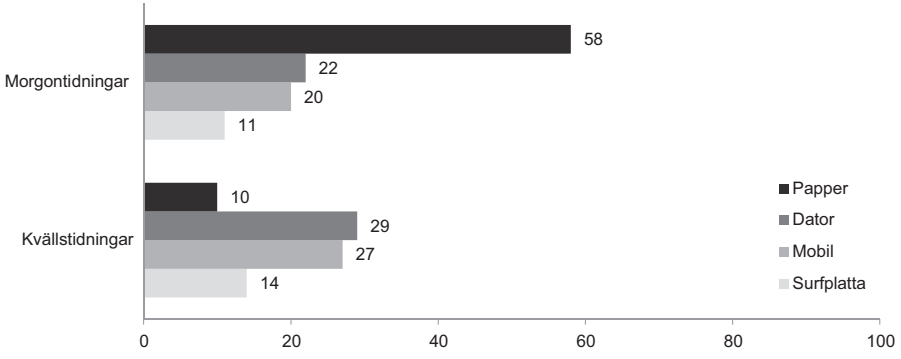

Kommentar: Figuren baseras på tre olika frågor, där frågeformuleringarna lyder ”Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?”, ”Brukar du läsa eller titta i följande tidningar?” samt ”I vilken utsträckning brukar du ta del av nyheter på följande sätt?”. Med regelbunden användning avses minst 3 dagar/vecka. Minsta antal svarspersoner för läsning på papper är 6845 och för läsning på dator, mobil samt surfplatta 1722.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

En närmare blick på den svenska befolkningens användning av olika plattformar när det gäller läsning av dagstidningar, visar att andelen som regelbundet läser via mobilen idag är lika stor som andelen som läser via dator, en situation som gäller för både morgontidningar och kvällstidningar. Ungefär en femtedel av befolkningen tar del av någon morgontidning via dator eller mobil, medan motsvarande andel

för kvällspressen är drygt var fjärde svensk (figur 2). Därtill uppger omkring var tionde person att de regelbundet läser någon morgontidning respektive kvällstidning via surfplatta. För kvällspressens del innebär det att det idag är vanligare att läsa via surfplatta än att läsa på papper.

De allra flesta läser kvällstidningar på åtminstone två plattformar, där den vanligaste kombinationen är via dator och mobil. Ungefär 6 procent uppger att de enbart läser pappersversionen. För morgonpressens del är kombinationen dator och mobil vanligast bland de digitala plattformarna, tätt följt av kombinationen mobil och surfplatta. I befolkningen som helhet är det 29 procent som säger sig enbart läsa pappersversionen. Det innebär att ungefär hälften av de regelbundna pappertidningsläsarna också tar del av morgontidningen via en digital plattform minst en dag i veckan.

Stora skillnader i användningen av digitala plattformar

Valet av plattform för läsning av morgontidningar respektive kvällstidningar skiljer sig väsentligen åt mellan olika grupper i befolkningen, framför allt när det gäller morgontidningar. De två faktorer som framför allt påverkar valet att läsa en morgontidning på papper är huruvida man har en prenumeration i hushållet eller inte samt i vilken åldersgrupp individen befinner sig (figur 3). Bland prenumeranter uppger 87 procent att de regelbundet läser en morgontidning på papper, medan motsvarande andel bland icke prenumeranter är 19 procent. Och i den äldsta åldersgruppen mellan 65–85 år ligger andelen regelbundna läsare på 78 procent, medan 25 procent av de unga vuxna under 35 år läser någon morgontidning på papper minst 3 dagar per vecka. Att prenumeranter är väsentligen mer benägna att läsa papperstidningen är inte särskilt konstigt, då tillgången till tidningen spelar roll för möjligheten att utan större ansträngning ta del av den. Mönstret med en tydlig ålderstrappa i läsningen känns vidare igen från tidigare studier, även om avståndet mellan de äldsta och de yngsta åldersgrupperna under senare tid har kommit att bli allt större (Westlund & Weibull, 2013). Andra faktorer som också förklarar skillnader i den regelbundna läsningen av morgontidningar på papper, är graden av politiskt intresse, frekvensen i internetsanvändning och i viss mån också individens utbildningsbakgrund. En faktor som kön är dock helt utan betydelse i sammanhanget.

Figur 3 Regelbunden användning av olika plattformar för läsning av morgontidningar 2014 (procent, Tau-c)

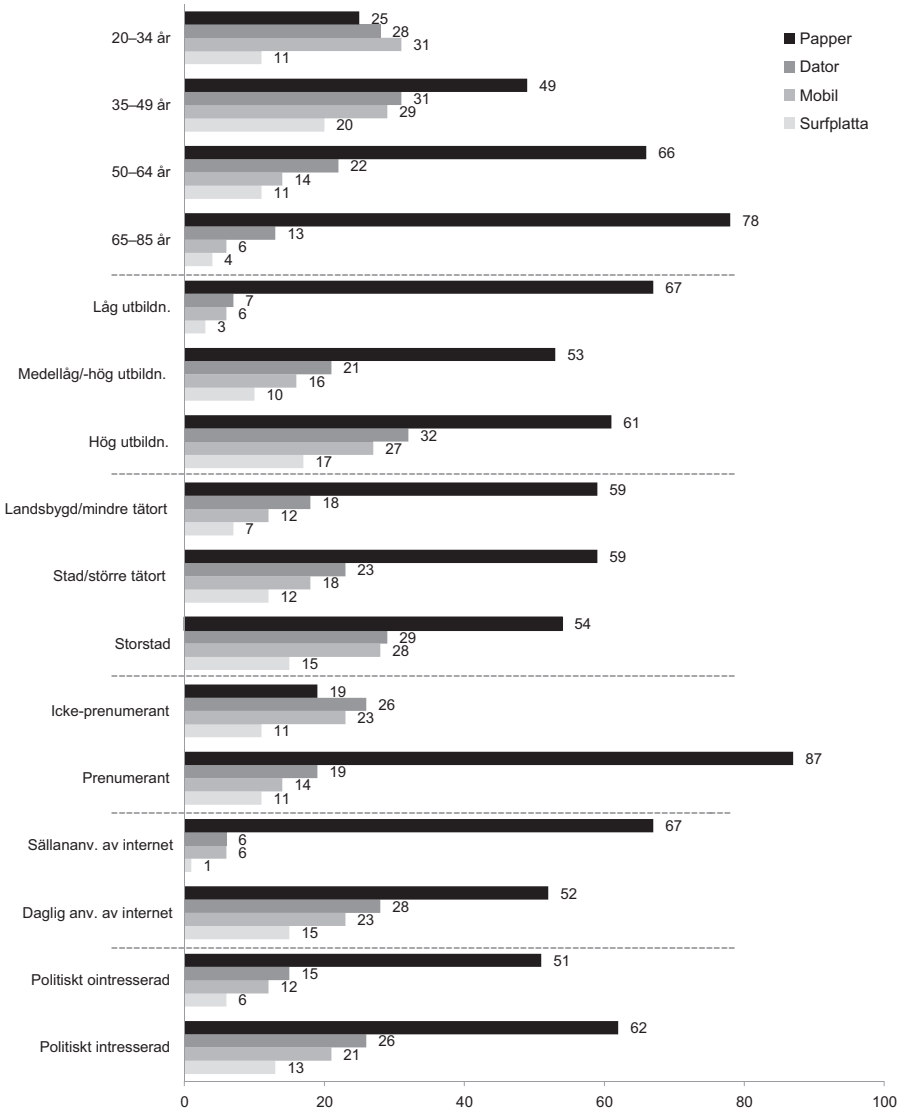

Kommentar: Med regelbunden användning avses minst 3 dagar/vecka. Minsta antal svarspersoner läsning på papper är per grupp: 20–34 år 1142, 35–49 år 1504, 50–64 år 1874, 65–85 år 2104, låg utb. 1169, medellåg/-hög utb. 3560, hög utb. 1980, landsbygd/mindre tätort 2260, stad/större tätort 3352, storstad 1080, icke-pren. 2870, pren. 3797, sällan-internetanv. 704, daglig internetanv. 3996, pol. ointr. 2414, pol. intr. 4392. Minsta antal svarspersoner för läsning på dator, mobil samt surfplatta är per grupp: 20–34 år 279, 35–49 år 367, 50–64 år 495, 65–85 år 526, låg

utb. 270, medellåg/-hög utb. 900, hög utb. 507, landsbygd/mindre tätort 595, stad/större tätort 809, storstad 273, icke-pren. 715, pren. 942, sällan-internetanv. 238, daglig internetanv. 1177, pol. ointr. 603, pol. intr. 1109. Med sällan-användning av internet avses 1 gång/halvår eller mer sällan.

Sambanden har testats genom Kendalls tau-C. Måttet går från -1 (perfekt negativt samband) till +1 (perfekt positivt samband) och anger styrka samt riktning. 0 anger att statistiska samband saknas. Signifikanta samband för *Morgontidning papper*: ålder .30***, pren. .69***, int.anv. .10***, pol. intr. .11***; *Dator*: ålder –.17***, utb. .20***, boendeort .10***, pren. –.09***, int.anv. .21***, pol. intr. .14**; *Mobil*: ålder –.25***, utb. .17***, boendeort .11**, pren. –.13***, int.anv. .16***, pol. intr. .08***; *Surfplatta*: ålder –.13***, utb. .14***, boendeort .07***, int.anv. .13***, pol. intr. 07***.

***p*=0,010 ****p*=0,000

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det finns två grupper där den digitala läsningen av morgontidningar är större än den regelbundna läsningen av morgontidningen på papper, nämligen bland unga vuxna i åldrarna 20–34 år och bland icke-prenumeranter (figur 3). Inom den yngsta åldergruppen är användningen av morgontidning via dator och mobil tämligen jämn, med ett knappt försprång för mobilläsning. På en tredje plats kommer papperstidningen, medan läsning via surfplatta är relativt låg sett till övriga användningsmönster i gruppen. Också bland 35–49 åringar råder det jämnt skägg mellan läsning via dator och mobil, men här har fortfarande papperstidningen övertaget. Ju äldre individerna bli desto lägre är också den regelbundna användningen av olika digitala plattformar för läsning av morgontidningar, medan läsningen av morgontidning på papper istället ökar markant. Läsning via dator och mobil dominerar även icke-prenumeranternas användning av morgontidningar. I övrigt gäller att de som är högutbildade, som bor i någon av landets storstäder, som dagligen använder internet och som har ett större politiskt intresse också är mer frekventa användare av morgontidningar via dator och mobil, även om papperstidningen fortfarande är den dominerande medieformen i dessa grupper.

För kvällspressens del utgår större delen av den regelbundna läsningen från de båda plattformarna dator respektive mobil. I två grupper har förvisso papperstidningen fortfarande övertaget, vilket gäller lågutbildade samt de som sällan eller aldrig använder internet. Därtill karakteriseras läsningen bland pensionärer av en lika stor andel pappersläsare som datorläsare (figur 4). Bland unga vuxna under 35 år är mobilen den plattform som är mest använd för att ta del av kvällstidningar på regelbunden basis. Bland personer i övre medelåldern, det vill säga åldersgruppen mellan 50–64 år, är det i sin tur primärt läsning via dator som gäller. Resultaten går dels i linje med det som inom forskningen brukar kallas för diffusionsteorin (se Rogers, 2003), där spridningen och användningen av ny teknik framför allt startar hos yngre människor, dels med mediegenerationsperspektivet (se Aroldi & Colombo, 2006; Colombo & Fortunati, 2011; Loos, Haddon & Mante-Meijer, 2012; Westlund & Weibull, 2013), där en central utgångspunkt är att de medier som etablerades eller var centrala under en människas formativa år – det vill säga under uppväxt och ungdomsår – också följer med genom livet som ett dominerande inslag i den fortsatta medieanvändningen.

Figur 4 Regelbunden användning av olika plattformar för läsning av kvällstidningar 2014 (procent, Tau-c)

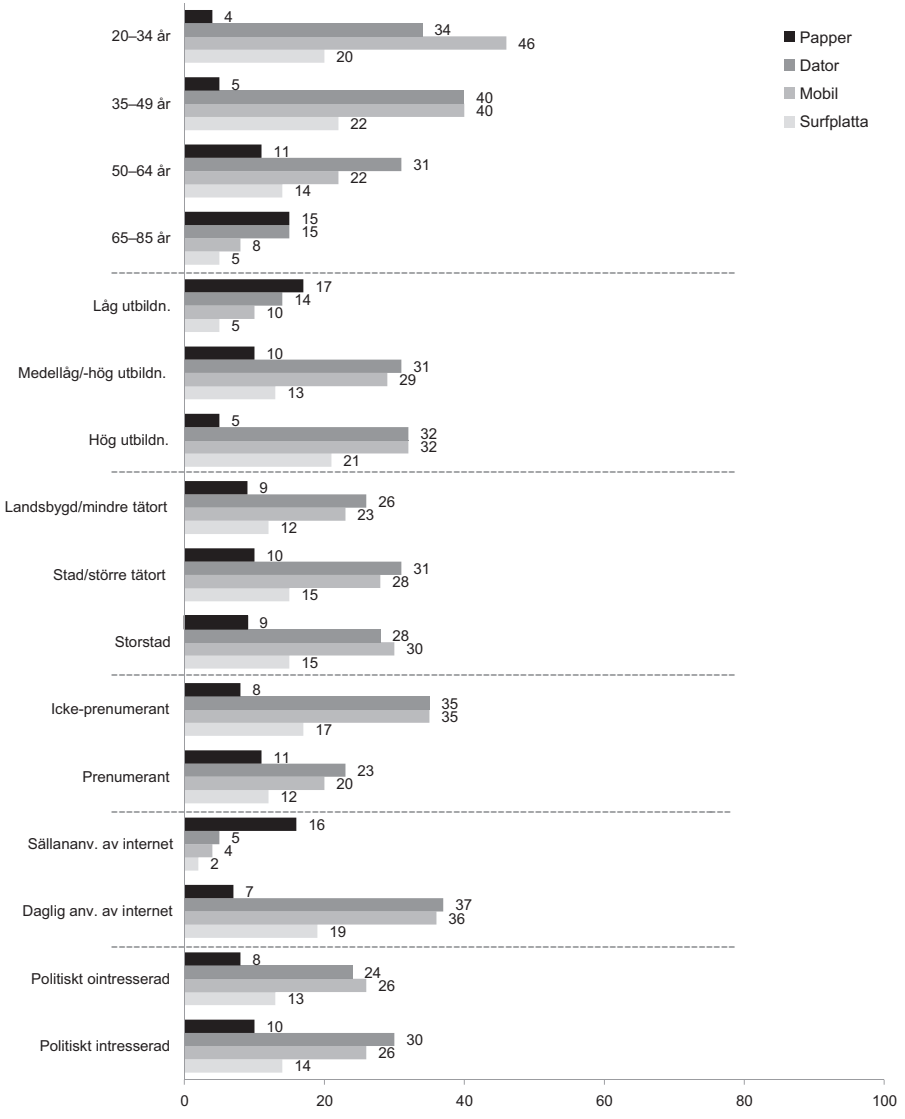

Kommentar: Med regelbunden användning avses minst 3 dagar/vecka. Minsta antal svarspersoner läsning på papper är per grupp: 20–34 år 1142, 35–49 år 1504, 50–64 år 1874, 65–85 år 2104, låg utb. 1169, medellåg/-hög utb. 3560, hög utb. 1980, landsbygd/mindre tätort 2260, stad/större tätort 3352, storstad 1080, icke-pren. 2870, pren. 3797, sällan-internetanv. 704, daglig internetanv. 3996, pol. ointr. 2414, pol. intr. 4392. Minsta antal svarspersoner för läsning på dator, mobil samt surfplatta är per grupp: 20–34 år 279, 35–49 år 367, 50–64 år 495, 65–85 år 526, låg

utb. 270, medellåg/-hög utb. 900, hög utb. 507, landsbygd/mindre tätort 595, stad/större tätort 809, storstad 273, icke-pren. 715, pren. 942, sällan-internetanv. 238, daglig internetanv. 1177, pol. ointr. 603, pol. intr. 1109. Med sällan-användning av internet avses 1 gång/halvår eller mer sällan.

Sambanden har testats genom Kendalls tau-C. Måttet går från -1 (perfekt negativt samband) till +1 (perfekt positivt samband) och anger styrka samt riktning. 0 anger att statistiska samband saknas. Signifikanta samband för *Kvällstidning papper*: ålder .13***, utb. –.10***, pren. .07***, int.anv. .09***; *Dator*: kön .06**, ålder –.17***, utb. .11***, pren. –.14***, int.anv. .24***, pol. intr. .07**; *Mobil*: ålder –.29***, utb. .12***, pren. –.18***, int.anv. .22***. *Surfplatta*: ålder –.13***, utb. .11***, pren. –.05**, int.anv. .12***.

***p*=0,010 ****p*=0,000

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Sammantaget kan sägas att de spekulationer om papperstidningens vara eller icke-vara som förts fram inom forskning och bransch än så länge inte förefaller vara ett sanningsscenario för de svenska morgontidningarna, medan kvällstidningarna däremot befinner sig betydligt närmare den där sista spiken i kistan för papperstidningen.

Inställning till dagspress och lokala nyheter

Den sista frågan som kommer att analyseras inom ramen för det här kapitlet, är hur dagspressen i tryckt och digital form respektive den lokala nyhetsrapporteringen egentligen står sig hos befolkningen. Ur ett demokratiskt perspektiv brukar vanligen dagstidningarnas, och radios respektive tv:s, nyhetsförmedling betraktas som ett synnerligen viktigt inslag i samhälle (Christians, 2009; Kovach & Rosenstiel, 2014). Nyhetsmedier utgör exempelvis en plats där företrädare för olika åsikter och intressen kan mötas, de står för granskning av samhällets makthavare på olika plan och de utgör också en bärare av kunskaper om det samhälle som individen lever i. Genom att ta del av nyhetsmedier får människor en möjlighet att orientera sig i de frågor som diskuteras och de kan också skapa sig en egen uppfattning och erfarenhet om gemensamma problem, intressen och möjligheter. Studier visar exempelvis att det finns en tydlig koppling mellan nyhetskonsumtion och engagemang i samhället (jmf Prior, 2007; Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata, 2012). Sett ur en svensk kontext utgörs basen i människors nyhetskonsumtion ofta av lokala morgontidningar (se Ohlssons kapitel i denna volym). Samtidigt är det trots allt så att alltfler människor väljer att rikta intresset mot andra nyhetsmedier, alternativt mot inga nyhetsmedier alls (jmf Shehata & Wadbring, 2012).

Sett till befolkningen som helhet finns det en allmän uppfattning om att det är viktigt för individen att hålla sig a jour med sådant som sker i samhället. Närmare nio av tio svenskar är benägna att för egen del instämma i denna uppfattning (tabell 1). Det är också en stor andel, drygt 70 procent, som anser att lokala nyhetsmedier fyller en viktig funktion för dem genom att erbjuda information och kännedom om olika slags av aktiviteter som äger rum på det lokala planet. Samtidigt är närmare

hälften av befolkningen kritiska till den journalistik som bedrivs i nyhetsmedia, då den upplevs vara alltför förenklad och ytlig.

Tabell 1 Inställning till dagspress och lokala nyheter 2014 (procent; balansmått)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Balans-mått
Det är viktigt för mig att hålla mig informerad om vad som sker i samhället	61	27	3	1	8	+84
Lokala medier är viktiga för mig för att känna till aktuella evenemang	31	40	9	5	15	+57
Det är viktigt för mig att en dagstidning har en bra nyhetssajt	37	29	6	6	21	+54
Den allmänna nyhetsrapporteringen är alltför förenklad och ytlig	8	38	20	13	21	+13
Den tryckta tidningen är oviktig för mig eftersom den innehåller för gamla nyheter	3	14	20	46	18	–49
Jag läser nyheter i mobilen innan jag stiger upp ur sängen på morgonen	4	7	5	68	16	–62

Kommentar: Antalet svarspersoner varierar mellan 1726–1731. Frågan lyder: *Vilken är din uppfattning om följande påståenden om medier och nyheter?* Balansmåttet varierar mellan +100 och –100, där +100 innebär att samtliga anser att påståendet är riktigt medan –100 innebär att samtlig anser att det är felaktigt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Givet den ökande andelen läsare av dagstidningar i digital form, är det inte särskilt förvånande att 66 procent av den svenska allmänheten i åldrarna 20–85 år upplever att det är viktigt för dem att en dagstidning också har en bra nyhetssajt (tabell 1). Något mer förvånande är kanske dock att relativt få anser att den tryckta tidningen skulle vara oviktigt på grund av att den innehåller för gamla nyheter. Det har sedan etableringen av nättidningar återkommande förts diskussioner inom forskning och bransch om i vilken utsträckning nyhetsmedia bör återanvända material från nätupplaga till pappersupplaga och vice versa. Diskussionerna handlar bland annat om att användarna, det vill säga publiken, riskerar att dubbelexponeras för innehållet, vilket i förlängningen kan leda till en ovilja att betala för eller ta del av nyheter på den ena plattformen om dessa redan har publicerats på den andra. Givet de resultat som har framkommit i tidigare forskning, där det visat sig att svenska dagstidningar skiljer sig ytterst litet åt innehållsmässigt när det gäller nyheter på papper och nät (Ghersetti, 2014) samt den snabba spridning av nyheter som

digitala medier på nätet har gett upphov till, vore det väntat att många människor upplever papperstidningen som irrelevant eftersom dess material oftast berör gårdagens nyheter och dessutom vanligen redan har publicerats på nätupplagan. Förvisso är ungefär var sjätte svensk av uppfattningen att papperstidningen är oviktig av just detta skäl, men samtidigt hävdar närmare sju av tio att så inte är fallet. Även om papperstidningarna har fått kännas vid kraftiga nedgångar i både upplaga och läsning, tycks de än så länge inte helt ha förlorat sin betydelse som nyhetsbärande organ.

En fråga som har väckts i samband med den ökade användningen av smarta mobiler, är huruvida nyhetskonsumtion via mobilen eventuellt kan komma att ersätta läsning av papperstidningen på morgonen i vissa grupper. Sett till den svenska befolkningen som helhet är det förnärvarande relativt få som uppger att de tar del av nyheter via mobilen innan de ens har hunnit slå sig ner vid frukostbordet (tabell 1). Ungefär var tionde person uppger att de läser nyheter i mobilen innan de stiger upp ur sängen på morgonen, medan en överväldigande majoritet hävdar att det är ett beteende som inte alls stämmer in på dem själva, alternativt säger sig sakna uppfattning i frågan. På den punkten är papperstidningen fortfarande ohotad, åtminstone i befolkningen i stort och i relation till användning av nyheter via digitala plattformar.

Attityden till dagspress och lokala nyheter skiljer sig dock väsentligen mellan olika grupper i befolkningen. Det finns inga större skillnader mellan kvinnor och män i de olika frågorna, däremot förekommer det exempelvis en del åldersrelaterade skillnader. När det gäller uppfattningen om att det är viktigt för den egna individen att hålla sig uppdaterad om vad som händer i det omgivande samhället, syns en gradvis ökning i benägenheten att hålla med i takt med stigande ålder hos respondenterna (tabell 2). Vidare håller högutbildade, politiskt intresserade, prenumeranter samt regelbundna användare av dagstidningar i olika former såväl som frekventa internetanvändare med i högre utsträckning jämfört med lågutbildade, politiskt ointresserade, icke-prenumeranter respektive individer som sällan eller aldrig läser någon dagstidning, oavsett om det handlar om läsning på papper eller via nät. Motsvarande mönster återupprepar sig när det gäller bedömningen av hur viktig den lokala morgontidningen är för att känna till aktuella evenemang, med det tillägget att gapet mellan den yngsta och den äldsta åldersgruppens uppfattningar är betydligt större i den här frågan.

Uppfattningen om att det är viktigt att en dagstidning också har en bra nyhetssajt har succesivt stärks under 2000-talet (se Andersson, 2013). Från att tidigare primärt har varit en viktig fråga för yngre individer och internetanvändare, finns det nu en allmän uppfattning i den vuxna befolkningen som helhet att en dagstidning också måste kunna erbjuda en bra webbupplaga (tabell 2). Något oväntat instämmer även de äldsta åldersgrupperna i detta påstående, trots att många av dem samtidigt uppger att de vare sig läser tidningar på nätet eller använder internet. Förklaringen till deras bedömning är inte helt given, men det är rimligt att tro att det snarast handlar om en bedömning av hur det bör vara givet hur samhällets fokusering på internet och digitala tjänster i övrigt ser ut.

Tabell 2 Inställning till dagspress och lokala nyheter i olika grupper 2014 (procent, Tau-c)

	Det är viktigt för mig att hålla mig informerad om vad som sker i samhället	Lokala medier är viktiga för mig för att känna till aktuella evenemang	Det är viktigt för mig att en dagstidning har en bra nyhetssajt	Den allmänna nyhets-rapporteringen är alltför förenklad och ytlig	Den tryckta tidningen är oviktig för mig eftersom den innehåller för gamla nyheter	Jag läser nyheter i mobilen innan jag stiger upp ur sängen på morgonen
Samtliga	88	71	67	46	16	11
20–34 år	81	58	65	52	18	24
35–49 år	87	71	67	52	21	16
50–64 år	92	76	64	42	15	8
65–85 år	91	75	71	44	14	2
Sambandsmått (tau-c)	*.06* ***	*.10* ***	*.05* *	*–.05* *	–	*–.07* ***
Låg utbildning	83	70	63	45	18	3
Medellåg/-hög utbildning	90	73	67	45	18	12
Hög utbildning	94	71	71	51	14	15
Sambandsmått (tau-c)	*.06* ***	–	–	–	*–.12* ***	*–.06* **
Landsbygd/mindre tätort	91	74	63	42	15	7
Stad/större tätort	88	72	69	47	17	12
Storstad	90	66	73	57	18	17
Sambandsmått (tau-c)	–	*–.05* **	*.06* **	–	–	*.05* *
Politiskt ointresserad	79	65	60	33	15	11
Politiskt intresserad	94	74	70	53	17	11
Sambandsmått (tau-c)	*.14* ***	*.07* **	*.08* ***	*.14* ***	*–.09* ***	*–.08* ***
Icke-prenumerant	85	62	62	50	23	17
Prenumerant	94	79	73	45	12	6
Sambandsmått (tau-c)	*.09* ***	*.17* ***	*.09* ***	*–.07* **	*–.24* ***	*–.15* ***
Morgontidningsläsning						
Papper: Sällan/Aldrig	81	58	58	48	23	16
Papper: 3-7 dagar/vecka	93	80	71	45	12	7
Sambandsmått (tau-c)	*.10* ***	*.17* ***	*.08* ***	*–.06* **	*–.23* ***	*–-13* ***
Webb: Sällan/Aldrig	86	60	60	44	16 9	
Webb: 3-7 dagar/vecka	94	73	82	55	21 2	0
Sambandsmått (tau-c)	*.06* ***	*– .*	*15* ***	*.05**	–	*.04* *
Kvällstidningsläsning						
Papper: Sällan/Aldrig	88	70	66	46	17	12
Papper: 3-7 dagar/vecka	91	76	69	51	13	7
Sambandsmått (tau-c)	–	–	–	–	–	–
Webb: Sällan/Aldrig	87	69	61	45	12	4
Webb: 3-7 dagar/vecka	92	73	74	48	24	22
Sambandsmått (tau-c)	–	–	*.08* ***	–	*.05* *	*.07* ***
Internetanvändning						
Sällan/Aldrig	75	62	58	39	14	3
Daglig	91	71	70	48	17	15
Sambandsmått (tau-c)	*.06* ***	–	*.05* **	–	*.07* ***	*.06* ***

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din uppfattning om följande påståenden om medier och nyheter?* Svarsalternativen är Helt riktigt, Delvis riktigt, Delvis felaktigt, Helt felaktigt samt *Ingen uppfattning*. Figuren redogör för de som har svarat *Helt riktigt* respektive *Delvis riktigt* på frågan. Minsta antal svarspersoner: 20–34 år 280, 35–49 år 368, 50–64 år 496, 65–85 år 526, låg utb. 270, medellåg/-hög utb. 901, hög utb. 507, landsbygd/mindre tätort 596, stad/större tätort 813,

storstad 273, pol. ointr. 605, pol. intr. 1111, icke-pren. 718, pren. 942, läser ej morgontidn. papper 642, läser morgontidn. papper 973, läser ej morgontidn. webb 749, läser morgontidn. webb 472, läser ej kvällstidn. papper 1386, läser kvällstidn. papper 172, läser ej kvällstidn. webb 902, läser kvällstidn. webb 666, sällan internetanv. 238, daglig internetanv. 1178. Med sällan-användning av internet avses användning 1 gång/halvår eller mer sällan.

Sambanden har testats genom Kendalls tau-C, vilket går från -1 (perfekt negativt samband) till +1 (perfekt positivt samband) och anger styrka samt riktning. 0 anger att statistiska samband saknas. *p=0,050 **p=0,010 ***p=0,000

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

När det gäller kritiken mot att den allmänna nyhetsrapporteringen är alldeles för förenklad och ytlig, är det framför allt unga vuxna och yngre medelålders som tillsammans med storstadsbor, politiskt intresserade respektive frekventa nätmorgontidningsläsare som i högst utsträckning menar att så är fallet (tabell 2). I det här fallet är dock skillnaderna mellan olika gruppers bedömningar förhållandevis små. De som i sin tur framför allt upplever den tryckta morgontidningen som oviktig på grund av att den innehåller för mycket gamla nyheter, är yngre medelålders, icke-prenumeranter, individer som sällan eller aldrig tar del av någon morgontidning på papper samt regelbundna användare av morgontidningar respektive kvällspress på nätet. Situationen är inte särskilt anmärkningsvärd, då dessa gruppers intresse för digitala medieformer i sig signalerar att papperstidningen förmodligen inte fyller någon större funktion för dem.

Den avslutande frågan om hur vanligt det egentligen är att respondenterna uppdaterar sig på nyheter i mobilen innan de har hunnit kliva upp ur sängen på morgonen, pekar på ett stort åldersrelaterat gap där 24 procent av gruppen unga vuxna uppger att så är fallet medan endast 2 procent i åldersgruppen 65–85 år väljer att konsumera nyheter på detta sätt (tabell 2). Övriga grupper som utmärker sig genom en något högre andel som läser nyheter i mobilen på morgonen är individer bosatta i någon av landets storstäder, icke-prenumeranter samt de som regelbundet tar del av morgontidningar respektive kvällstidningar på nätet. Inriktningen på individens generella medievanor spelar således roll för huruvida hon eller han uppvisar ett intresse för att läsa nyheter i mobilen på morgonkvisten.

När analysen bryts ner efter hur ofta respondenterna tar del av någon morgontidning på papper, visar analysen att de grupper som framför allt håller med om att lokala medier fyller en viktig funktion genom att erbjuda information om aktuella evenemang är äldre medelålders, pensionärer, individer bosatta på mindre orter eller landsbygd respektive personer som är allmänt intresserade av politik och som också läser morgontidning på papper regelbundet (tabell 3). Deras motpol – det vill säga de som i lägst utsträckning håller med om påståendet – återfinns bland unga vuxna, pensionärer samt personer som är ointresserade av politik och som aldrig eller högst sällan läser någon morgontidning på papper. Sett till åldersgrupp hittas den största differensen mellan gruppen av pensionärer som aldrig läser papperstidningen och pensionärer som är regelbundna läsare av morgontidningen på papper. Differensen mellan de båda grupperna är 27 procentenheter.

För uppfattningen om huruvida papperstidningen innehåller för gamla nyheter och därmed upplevs som oviktig, visar resultaten att regelbundna morgontidningsläsare i övre medelåldern är minst benägna att hålla med medan icke-läsare i yngre och övre medelåldern tillsammans med dem som regelbundet läser någon morgontidning på nätet är mest benägna att instämma i att papperstidningen är oviktigt på grund av att dess innehåll består av nyheter som inte längre är nya vid publiceringstillfället (tabell 3).

Tabell 3 Inställning till dagspress och lokala nyheter bland icke-läsare respektive läsare av morgontidningar på papper 2014 (procent)

	Lokala medier är viktiga för mig för att känna till aktuella evenemang			Den tryckta tidningen är oviktig för mig eftersom den innehåller för gamla nyheter			Jag läser nyheter i mobilen innan jag stiger upp ur sängen på morgonen		
	Icke-läsare	3-7 dagar/v	*Diff.*	Icke-läsare	3-7 dagar/v	*Diff.*	Icke-läsare	3-7 dagar/v	*Diff.*
Samtliga	58	80	*22*[1]	23	12	*11*[1]	16	7	*9*[1]
20–34 år	54	64	*10*	18	13	*5*[1]	23	25	*2*
35–49 år	59	80	*21*[1]	27	20	*7*[1]	17	14	*3*
50–64 år	66	82	*16*[1]	29	8	*21*[1]	14	4	*10*[1]
65–85 år	54	81	*27*[1]	20	13	*7*[1]	2	2	*0*
Landsbygd/mindre tätort	59	82	*23*[1]	23	11	*12*[1]	11	4	*7*[1]
Stad/större tätort	59	80	*21*[1]	23	14	*9*[1]	19	8	*11*[1]
Storstad	58	74	*16*[1]	27	13	*14*[1]	18	13	*5*[1]
Politiskt ointresserad	54	75	*21*[1]	20	12	*8*[1]	15	6	*9*[1]
Politiskt intresserad	60	81	*21*[1]	26	13	*13*[1]	17	8	*9*[1]
Morgontidningsläsning									
Webb: Sällan/Aldrig	55	79	*24*[1]	22	12	*10*[1]	12	6	*6*[1]
Webb: 3-7 dagar/vecka	62	80	*18*[1]	27	18	*9*[1]	25	15	*10*

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din uppfattning om följande påståenden om medier och nyheter?* Svarsalternativen är Helt riktigt, Delvis riktigt, Delvis felaktigt, Helt felaktigt samt *Ingen uppfattning*. Figuren redogör för de som har svarat *Helt riktigt* respektive *Delvis riktigt* på frågan. Antal svarspersoner bland icke-läsare: 20–34 år 183, 35–49 år 161, 50–64 år 147, 65–85 år 110, landsbygd/mindre tätort 203, stad/större tätort 194, storstad 121, pol. ointr. 271, pol. intr. 364, läser ej morgontidn. webb 458, läser morgontidn. webb 187. Antal svarspersoner bland regelbundna läsare: 20–34 år 64, 35–49 år 176, 50–64 år 320, 65–85 år 398, landsbygd/mindre tätort 354, stad/större tätort 467, storstad 128, pol. ointr. 297, pol. intr. 667, läser ej morgontidn. webb 394, läser morgontidn. webb 248.

1) Signifikansnivån är p=0.000

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

När det gäller nyhetsläsning i mobilen på morgonen är det otvetydigt så att unga vuxna håller med i högst utsträckning, oavsett om det är gruppen av regelbundna papperstidningsläsare eller icke-papperstidningsläsare som beaktas (tabell 3). Den omvända situationen gäller för gruppen av pensionärer, där andelen som uppger sig läsa nyheter i mobilen på morgonen är ytterst låg både bland de regelbundna papperstidningsläsarna och bland de som aldrig eller sällan tar del av morgontidningen på papper. Vanan att uppdatera sig på de senaste nyheter via mobilen på morgonen är således tydligt åldersrelaterad och kan beskrivas i termer av en digital generationsklyfta när det gäller den här typen av nyhetskonsumtion.

Ålder, medieerfarenhet och samhällsintresse påverkar förhållandet till dagspressen

Den här artikelns syfte har varit att granska hur användningen av dagspress på olika plattformar ser ut i den svenska befolkningen, liksom vilken inställning människor har till dagspressens och de lokala nyheternas funktion och innehåll. Resultaten ligger i linje med sådant som framkommit i tidigare studier, där ålder, medieerfarenhet och graden av samhällsintresse har lyfts fram som särskilt betydelsefulla för att förklara människors mediepreferenser.

Den förklaringsfaktor som särskilt utmärker när det gäller användning av olika plattformar och syn på dagspressens betydelse, är ålder. Unga vuxna uppvisar ett klart större intresse för de digitala plattformarna, medan papperstidningen fortfarande är starkast förankrad i pensionärsgruppen. Jämfört med de äldre åldersgrupperna är unga vuxnas dagspresskonsumtion betydligt mer uppsplittrad på olika tidningsformer, ett förhållande som inom forskningen ibland beskrivs som att unga är mer otrogna mot tidningsformen relativt äldre tidningsläsare (Kalmus, Masso & Lauristin, 2013). Ungas intresse för nyheter är generellt också lägre jämfört med äldre individers, ett förhållande som ofta förklaras ur ett livscykelperspektiv där unga människors högre grad av mobilitet, lägre grad av fasta rutiner och mindre ekonomiska resurser är centrala faktorer som av forskningen anses påverka intresset och behovet av nyheter (jmf Westlund & Weibull, 2013). Ju mer fast livsramen blir, i termer av arbete och familjebildning, brukar vanligen också konsumtionen av nyheter öka. Förlängd utbildningstid och en generellt ökad mobilitet har under senare år dock bidragit att vissa livscykelfaser har dragits ut mer i tid eller senarelagts, vilket också har fått konsekvenser för medieanvändningen.

Men ålder som förklaringsfaktor handlar inte bara om vilken livsfas en människa befinner sig i utan också om generationstillhörighet, där människor som är födda vid en viss tidpunkt har vuxit upp under specifika förutsättningar som präglar de vanor som etableras senare i livet (jmf Aroldi & Colombo, 2007). Sett ur ett medieperspektiv innebär det att människor bär med sig olika erfarenheter av medier beroende på vilken generation de tillhör. Vanligen tenderar de medier som har funnits under uppväxttiden att upplevas som mer naturliga än de som

tillkommit senare i livet. Generationsperspektivet bidrar således med en förklaring till skillnaderna mellan unga och äldre vuxnas val av plattform för konsumtion av dagstidningar.

Även om den tryckta dagstidningen förvisso har förlorat regelbundna läsare bland yngre och medelålders individer, är det inte helt givet att nyheter på papper skulle komma att försvinna inom den närmaste tiden, åtminstone inte när det gäller morgontidningen på papper. För även om användningen av morgontidningar via dator och mobil förvisso dominerar bland unga vuxna, har papperstidningen fortfarande en plats i denna åldersgrupp. Frågan om papperstidningens vara eller icke vara förefaller därför huvudsakligen ligga hos tidningsföretagen snarare än hos publiken, eftersom det primärt handlar om hur problemet med minskande prenumerationsintäkter ska lösas. Utmaningen ligger i att kunna erbjuda en produkt av tillräcklig relevans och kvalitet som människor i alla åldersgrupper är villiga att betala för, oavsett om det handlar om nyheter på papper eller i digitalt format. Tidigare studier har visat att de egenskaper som människor framför allt lyfter fram som viktiga för dagstidningar, då i synnerhet när det gäller morgontidningar, är tillförlitlighet, nyhetsfokus och opartiskhet (Andersson, 2013). I branschens satsningar på digitala plattformar och nya betalmodeller bör den centrala utgångspunkten därför ligga i strävan att bevara och stärka den renodlade och professionella journalistiken.

Referenser

Andersson, Ulrika (2013). "Attityder till nyheter på papper och nät" i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika, Emelie Dimberg & Julia Ingemarsson (2014). "Lokalt var nog viktigare förr" i Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red), *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2013). "Hur läser vi den lokala morgontidningen idag?" i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Aroldi, Piermarco & Fausto Colombo (2006). "Generational Belonging and Mediascape in Europe", *Journal of Social Science Education,* 6 (1): 34–44.

Christians, Clifford G. (red.) (2009). *Normative theories of the media: journalism in democratic societies*. Urbana: University of Illinois Press.

Colombo, Fausto & Leopoldina Fortunati (2011). *Broadband, Society and Generational Changes*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

De Waal, Esther & Klaus Schoenbach (2010). "News sites' position in the mediascape: Uses, evaluations and media displacement effects over time", *New Media Society,* 12: 477–496.

Dimmick, John W. (2003). *Media competition and coexistence: The theory of the niche.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Dimmick, John W., John C. Feaster & Gregory J. Hoplamazian (2011). "News in the interstices: The niches of mobile media in space and time", *New Media Society*, 13: 23-39.

Dutta-Bergman, Mohan (2004). "Complementarity in consumption of news types across traditional and new media", *Journal of Broadcasting and Electronic Media,* 48 (1): 41–61.

Flavian, Carlos & Raquel Gurrea (2009). "Digital versus traditional newspapers: Influences on perceived substitutability", *International Journal of Market Research, 51* (5): 635–675.

Fidler, Roger (1997). *Mediamorphoses. Understanding New Media*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

Ghersetti, Marina (2014). "Still the same? Comparing news content in online and print media", *Journalism Practice*, 8 (4): 373–389.

Jalakas, Anders & Ingela Wadbring (2014). "Ska man gråta om papperstidningen försvinner?" i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Kalmus, Veronika, Anu Masso & Marju Lauristin (2013). "Preferences in media use and perception of inter-generational differences among age groups in Estonia: A cultural approach to media generations", *Northern Lights,* 11: 15–34.

Kovach, Tom & Rosenstiel, Bill (2014). *Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. 3 uppl. New York: Three Rivers Press.

Küng, Lucy, Robert G. Picard & Ruth Towse (red) (2008). *The Internet and the Mass Media*. London: SAGE Publications Limited.

Loos, Eugéne, Leslie Haddon & Enid Mante-Meijer (2012). *Generational Use of New Media*. Farnham: Ashgate.

McChesney, Robert W. & John Nichols (2010). *The Death and Life of American Journalism. The Media Revolution that Will Begin the World Again*. Philadelphia, PA: Nation Books.

McCombs, Maxwell (1972). *Mass media in the marketplace.* Thousand Oaks, CA: SAGE.

Mitchell, Amy & Tom Rosenstiel (2012). *The State of the News Media 2012 – An Annual Report on American Journalism.* Washington D.C.: Pew Research Center's Project for Excellence in Journalism.

Newman, Nic & David A. L. Levy (2013). *Reuters institute digital news report 2013 – Tracking the future of news.* Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford.

Nguyen, An & Mark Western (2006). "The complementary relationship between the Internet and traditional mass media: The case of online news and information", *Information Research: An International Electronic Journal,* 11: 1-18.

Nygren, Gunnar & Maria Zuiderveld (2011). *En himla många kanaler*. Nordicom: Göteborg.

Ohlsson, Jonas (2013). "Tidningen och demokratin" i Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red), *En region för alla? Medborgare, människor och medier i Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Pew Research Center (2015). *State of the News Media 2015*. Washington D.C.: Pew Research Center's Project for Excellence in Journalism.

Prior, Markus (2007). *Post-broadcast democracy: How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Rogers, Everett M. (2003). *Diffusion of Innovations.* New York: Free Press.

Schrøder, Kim C. (2014). "News Media Old and New", *Journalism Studies*, 16 (1): 60–78.

Shehata, Adam & Ingela Wadbring (2012). "Allt fler står utanför nyhetsvärlden" i Henrik Oscarsson, Lennart Weibull & Annika Bergström (red), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Strömbäck, Jesper, Monika Djerf-Pierre & Adam Shehata (2012). "The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective", *International Journal of Public Opinion Research,* 25 (4): 414-435.

Weibull, Lennart & Ingela Wadbring (2014). *Massmedier. Nya villkor för press, radio och tv i det digitala medielandskapet*. Stockholm: Ekerlids.

Westlund, Oscar (2011). *Cross-media News Work - Sensemaking of the Mobile Media (R)evolution*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Westlund, Oscar & Lennart Weibull (2013). "Generation, life course and news media use in Sweden 1986–2011", *Northern Lights*, 11: 147–173.

NYHETSKONSUMTIONENS MEKANISMER

JONAS OHLSSON

SOM-institutet har i snart trettio år undersökt svenskarnas användning av olika nyhetsmedier. Länge präglades de här mätningarna av stabilitet. De nyheter som kom befolkningen till del under åttio- och nittotalet härstammade i första hand från dagspressen och public service. Men i takt med att SOM-undersökningarnas mätserier över de traditionella nyhetsmedierna har blivit allt längre har vi också sett en successiv tillväxt av antalet nyhetskanaler, på 90-talet framför allt genom TV4-Nyheterna och olika typer av gratistidningar, och på 2000-talet genom den explosiva tillväxten av nyhetsförmedlande tjänster via internet. Utbudet av nyheter har aldrig varit så omfattande som det är idag. Konkurrensen om läsare, tittare och lyssnare är stenhård.

Medielandskapets alltmer gränslösa karaktär har också gjort det mer komplicerat att på vetenskaplig väg fånga upp vad människor får i sig i nyhetsväg. För att bättre spegla dagens nyhetskonsumenter och hur de orienterar sig i det närmast oöverblickbara nyhetsutbudet genomfördes inför 2014 års SOM-undersökning en större revidering av nyhetsfrågorna i SOM-institutets olika formulär. Inte minst ökades betoningen på nätbaserade nyhetskanaler. Det är resultaten från de här frågorna som utgör grunden för den analys som presenteras i det här kapitlet.

Analysen har vägletts av följande tre frågor:

1. Hur ser svenskarnas nyhetskonsumtion ut idag och hur varierar den mellan olika samhällsgrupper?
2. Hur hänger konsumtionen av olika typer av nyhetsmedier ihop?
3. Vilka faktorer är det som styr varför vi väljer att ta del av vissa nyhetsmedier men inte andra?

Personliga egenskaper allt viktigare för nyhetskonsumtionen

Med ett ökat utbud följer ökade valmöjligheter. Det gäller så klart också på mediemarknaden. Den genomsnittlige svenska mediekonsumenten står idag inför ett medieutbud som tycks svälla över åt alla håll. Nya tekniska apparater, som surfplattor, smarta telefoner och nu senast internetanslutna armbandsur, gör att vi kan omgärda oss med medier överallt och dygnet runt. *Möjligheterna* att konsumera inte bara nyheter, utan också andra typer av medierat innehåll, har kort sagt aldrig varit bättre (Livingstone, 2013).

Ohlsson, Jonas (2015) Nyhetskonsumtionens mekanismer i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

I takt med att utbudet av olika medier ökar blir frågan om vilka faktorer som bidrar till att avgöra vilka medier vi faktiskt väljer att ta del av allt mer intressant. Mediernas konvergens har kommit att utmana traditionella föreställningar inom publikforskningen, både vad avser teoretiska modeller och empiriska verktyg.[1] Ett sätt att närma sig frågan om vilka mekanismer som inverkar på exponeringen för just nyheter är att utgå från den s.k. OMA-modellen (Delli Carpini & Keeter, 1996; Prior, 2007; se även Strömbäck, 2015). OMA-modellen kan användas för att bättre förstå hur faktorer på den övergripande samhällsnivån – med andra ord yttre *möjligheter* – samverkar med faktorer på individnivån och på sätt formar mänskligt beteende. Med individfaktorer menas dels *intressen*, dels *förmågor* av ett mer kognitivt slag (OMA står också för just Opportunites, Motivations och Abilities).

Nyckelelementet i OMA-modellen är *samspelet* mellan nivåerna. Förändringar i människors omgivning kan nämligen väntas leda till förändringar av vilken betydelse som personliga egenskaper har för den enskilde individens agerande.[2]

Vad betyder då detta för nyhetskonsumtionen? Jo, att i ett medielandskap som präglas av gränslösa valmöjligheter är selektiviteten en nödvändighet. Vi kan inte ta del av allt! Och ju mer selektiva vi måste vara, desto större betydelse får våra personliga egenskaper och preferenser. Var och en av oss kan idag sätta samman sin alldeles egen mediemeny, anpassad helt efter den egna smakpaletten.

Gott så kan man tycka. Baksidan av myntet är att det tycks finnas ett mönster här, som gör att det ökade medieutbudet leder till systematiska skillnader i människors medieval, där vissa samhällsgrupper – sammansatta utifrån gemensamma egenskaper på individnivån – dras mot en typ av innehåll, medan andra grupper – formade utifrån andra individegenskaper – dras mot ett annat. Detta gäller inte minst medieinnehåll som handlar om nyheter om politik och samhälle (Prior, 2007; Blekesaune m.fl. 2012; Strömbäck, m.fl., 2013). Det finns idag allt mer forskning som pekar på att exponeringen för nyheter i ökad grad styrs av individuella faktorer som just intresse och kognitiva förmågor – men också av andra saker som utbildning, hushållssammansättning och social klass (Prior, 2007; Blekesaune m.fl. 2012; Strömbäck, m.fl., 2013; Shehata & Wadbring, 2012; Ohlsson, 2013a). Som bekant är inte minst *ålder* och *generationstillhörighet* högst centrala förklaringsfaktorer bakom svenskarnas mediekonsumtion i allmänhet och nyhetskonsumtion i synnerhet (se Andersson, 2014: 28ff).

Med tanke på att det politiska skeendet i hög utsträckning utspelar sig i och via medier är detta en utveckling som inte är helt oproblematisk. Det finns nämligen tydliga positiva samband mellan nyhetskonsumtion och såväl kunskap om politik och samhälle som intresse för politik och politiskt engagemang (Curran m.fl., 2009; Ohlsson, 2013b; Strömbäck, 2015). Medieutbudets explosion riskerar alltså på sikt att få demokratiska implikationer, åtminstone om vi har ambitionen att ha en demokrati som präglas av saker som politisk jämlikhet, effektivt deltagande och upplyst förståelse. Det har på senare tid uttryckts farhågor för att medielandskapets fragmentering för med sig inte bara ökade kunskapsklyftor, utan också i

förlängningen en möjlig snedvridning av den politiska representationen (se t.ex. Prior, 2007; Strömbäck, 2015).

Vill man sammanfattningsvis försöka förstå svenskarnas nyhetskonsumtion i en värld som på den strukturella nivån präglas av närmast oändliga valmöjligheter handlar det alltså om att särskilt sikta in sig på faktorer med koppling till den enskilde individen och hans eller hennes intressen och drivkrafter, kompetenser och förmågor. Även faktorer som ålder, bostadsort och position i livet måste tas i beaktande (Andersson, 2014). SOM-undersökningen, med dess stora utbud av just personorienterade frågor, erbjuder mycket goda möjligheter till den typen av analyser. Vad vi ska fördjupa oss i i just det här kapitlet är frågan om hur olika typer av individfaktorer hänger samman, inte bara med *om* man tar del av nyheter eller inte (frågeställning 1), utan med vilka *typer* av nyheter man väljer att ta del av (frågeställning 2 och 3).

De bakgrundsfaktorer som vi specifikt ska pröva är utöver OMA-modellens intressen och kognitiva förmågor – i analysen operationaliserade som intresse för politik och för olika typer av nyheter respektive utbildningsnivå – ålder, kön och klasstillhörighet. Slutligen ska vi också testa betydelsen av en mer strukturellt betingad omständighet, nämligen vart i landet man bor. Även i dagens digitaliserade medielandskap finns det nämligen skillnader i såväl utbud som möjligheter att ta del av olika nyhetsmedier som kan kopplas till om man bor i storstan eller på landet. Det gäller inte minst den lokalt orienterade journalistiken.

Nyhetsanvändningen fördelas på allt fler kanaler

Analysen i kapitlet bygger på de frågor om svenskarnas nyhetskonsumtion som ställs till samtliga respondenter i SOM-undersökningarna. Det totala urvalet i 2014 års nationella undersökning uppgick till 13 600 personer. Det empiriska underlaget är alltså betydande. Sammanlagt innehöll undersökningen frågor om ett tjugotal olika nyhetsmedier. Listan inkluderar såväl nyhetsprogram i radio och tv, som tryckta dagstidningar och olika nyhetssajter på nätet. Det vi frågar om är hur ofta på en sexgradig skala från ”Aldrig” till ”Dagligen” man brukar ta del av vart och ett av de olika nyhetsmedierna.

Som nämndes ovan kännetecknas nyhetsanvändningen av stora åldersklyftor. Unga och gamla i dagens Sverige lever i allt högre utsträckning i parallella medievärldar (se t.ex. Mediebarometern 2014). Det innebär att frågeundersökningar om nyhetsanvändning är särskilt känsliga för snedfördelningar i svarsviljan mellan olika åldersgrupper. Liksom många andra frågeundersökningar präglas SOM-undersökningarna av ett ojämnt svarsmönster i så måtto att äldre är mer benägna att svara på enkäten än vad yngre är (se Frida Vernersdotters kapitel). Detta får konsekvenser för skattningarna av svenskarnas nyhetsvanor, i och med att räckvidden för nyhetsmedier som i huvudsak når äldre människor riskerar att överskattas – och vice versa. Nivåskattningarna i tabell 1, vilka omfattar samtliga svarande, från 16 år till 85, ska därför bedömas med viss försiktighet.

Tabell 1 Konsumtionen av olika nyhetsmedier, 2014 (procent)

	Dagligen	5–6 dagar/ vecka	3–4 dagar/ vecka	1–2 dagar/ vecka	Mer sällan	Aldrig	Antal svar
Etermedier							
Lokala nyheter P4	27	5	7	8	21	32	6 828
Ekonyheter i SR	19	6	8	9	22	36	6 844
Aktuellt/Rapport	38	12	14	14	12	10	6 823
Regionala nyheter SVT	31	12	14	14	15	14	6 821
TV4 Nyheterna	23	10	16	17	19	15	6 832
Papperstidning							
Någon morgontidning[1]	39	10	9	7	6	29	6 856
Aftonbladet	3	1	3	7	31	55	6 833
Expressen/GT/Kvällsposten	2	1	2	5	27	63	6 837
Daglig gratistidning	*[2]	6[2]	8	13	38	35	1 649
Annan lokal gratistidning	*[2]	1[2]	2	30	35	32	1 574
På internet							
Aftonbladet	21	7	8	9	20	35	6 828
Expressen/GT/Kvällsposten	9	3	5	7	23	53	6 839
Dagens Nyheter	5	2	4	6	19	64	6 828
Svenska Dagbladet	3	1	3	5	18	70	6 834
Lokal morgontidning	8	3	6	8	18	57	6 830
Sveriges Radio	4	2	3	6	21	64	6 827
Sveriges Television	6	3	4	8	22	57	6 823
Nyheter24	1	1	2	3	17	76	6 832
Sociala medier	17	5	6	6	11	55	6 831
Flashback	1	1	1	2	15	80	6 834
Utländsk nyhetstjänst	4	2	3	4	14	73	6 831
Annat [fritext]	3	1	1	1	1	93	6 817

Kommentar: De frågor som tabellen bygger på har haft följande formuleringar: ”Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram i radio och tv?”, ”Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?” [fritextsvar], ”Brukar du läsa eller titta i följande tidningar?” [frågan avser kvällspressen], ”Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?”, samt ”Hur ofta brukar du läsa eller titta i:” [frågan avser gratistidningar]. Svarsalternativen framgår av tabellen. Personer som hoppat över en enskild delfråga men som svarat på någon annan delfråga i samma frågebatteri har kategoriserats som ickeanvändare (”Aldrig”). [1]Svaren baseras på en öppen fråga, där respondenten själv fått ange tidningens titel. [2]Svarsskalan för frågebatteriet om gratistidningar hade som högsta värde svarsalternativ ”Minst 5 dagar/vecka”.

***Källa*:** Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Med denna reservation på plats konstaterar vi att det också fortsättningsvis är de traditionella kanalerna – med andra ord tv, radio och papperstidningen – som når den klart största publiken. År 2014 uppgav sig 64 procent av de svarande i undersökningen titta på något av SVTs två nationella nyhetsprogram, Aktuellt och Rapport, minst tre dagar i veckan. Motsvarande andelar för tvåan och trean på listan – morgontidning på papper och regionala nyheter i SVT – var 58 respek-

tive 57 procent. För det mest populära nyhetsmediet på nätet, Aftonbladet, var andelen betydligt lägre: 36 procent. Något färre, 28 procent, sade sig samtidigt ta del av nyheter via sociala medier minst tre dagar i veckan. För övriga nätbaserade nyhetsmedier var räckvidden sett till hela befolkningen avgjort mer begränsad. Det gäller både den högfrekventa användningen och andelen icke-användare (redovisade i kolumnen *Aldrig*).

Ett annat sätt att belysa nyhetsanvändningen är att istället för att analysera räckvidden för enskilda titlar, analysera räckvidden för olika *kategorier* av medier, t.ex. tv-nyheter eller kvällstidningarnas nätsajter. En sådan analys presenteras i tabell 2. För att kunna identifiera eventuella klyftor i nyhetsanvändningen har vi även brutit ner befolkningen i olika undergrupper. I tabellen redovisas andelen som säger sig ta del av mediet i fråga minst tre dagar i veckan.

Om vi inledningsvis koncentrerar oss på de traditionella nyhetsmedierna – TV, radio och dagstidningar på papper – framskymtar flera välbekanta mönster. Den allt annat överskuggande förklaringsfaktorn är ålder. I samtliga fall minskar den regelbundna användningen kraftigt ju längre ner i åldrarna vi söker oss. Övriga gruppskillnader, exempelvis mellan könen eller mellan olika utbildningsnivåer, är betydligt mer begränsade.[3] Dock noterar vi att räckvidden för radionyheter är större på landsbygden än i övriga landet. Härtill visar det sig att exponeringen för de traditionella nyhetsmedierna är klart högre bland personer som har ett mer omfattande intresse för såväl politik som kommunala respektive nationella nyheter jämfört med bland dem som inte har det.

För de rent digitala nyhetsmedierna ser utfallet delvis annorlunda ut. Inte minst framträder här ett mer eller mindre omvänt åldersmönster. Mest kraftfull är åldersfaktorn för det som vi i tabellen kallar *Annan nyhetskälla*, en kategori som inte minst omfattar sociala medier. Här sjunker räckvidden snabbt med stigande ålder. För de mer traditionella nyhetsmediernas nätversioner är skillnaderna mellan olika åldersgrupper mindre dramatiska.

Sambanden med ålder är inte oväntade, givet vad vi vet om åldersstrukturen hos internetanvändare i allmänhet och nätnyhetsanvändare i synnerhet. Mer intressant är då att faktorer med koppling till kognitiva förmågor som utbildning verkar ha en större betydelse för nyhetsintaget i den digitala världen jämfört med i den analoga, alltmedan de mer intresserelaterade skillnaderna tycks ha en något mindre betydelse.

I anslutning till detta kan vi konstatera att det finns en specifik mediekategori som i nästan samtliga fall avviker mot de övriga. Det är kvällstidningars sajter, som sett till de bakgrundsfaktorer som vi inkluderat i tabell 2 präglas av en jämförelsevis jämställd räckvidd. Aftonbladets och Expressens sajter framstår i dagens fragmenterade medielandskap som de nyhetsmedier som har den jämnaste spridningen över olika samhällsgrupper (eller åtminstone den minst ojämna).

Tabell 2 Konsumtionen av olika typer av nyhetsmedier i olika grupper, 2014 (procent, användning minst 3 dagar/vecka)

	Alla	Kön		Ålder				Utbildningsnivå				Boendeområde				Politiskt intresse*		Intresse för kommunala nyheter*		Intresse för nationella nyheter*	
		Kvinna	Man	16-29	30-49	50-64	65-85	Låg	Medel låg	Medel hög	Hög	Lands-bygd	Mindre tätort	Stad/ större tätort	Stor-stad	Litet	Stort	Mindre stort	Mkt stort	Mindre stort	Mkt stort
Etermedier																					
Tv-nyheter	75	74	75	41	60	84	94	87	72	71	72	75	77	75	71	65	79	66	85	66	83
Radionyheter	49	46	53	16	38	59	67	58	48	48	48	63	54	47	42	41	54	43	58	43	56
Papperstidning																					
Morgontidning	58	58	57	24	44	66	78	67	55	52	61	59	60	59	53	51	62	49	69	52	64
Kvällstidning	10	9	10	4	5	11	15	17	10	9	5	8	11	10	9	8	10	7	12	8	11
Internet																					
Morgontidning	27	24	30	30	36	26	18	13	24	30	37	22	22	28	34	20	31	25	30	22	33
Kvällstidning	39	36	42	48	51	39	21	22	42	44	41	33	38	41	37	38	39	37	41	36	42
Public service	16	15	19	14	19	18	14	12	14	17	21	14	15	16	22	11	19	15	19	13	21
Annan nyhetskälla	36	36	35	70	50	28	13	14	36	42	44	27	28	37	48	31	38	38	33	34	38
Minsta antal svar	6 835	3 296	2 802	798	1 681	1 694	1 931	1 020	1 763	1383	1822	869	1 133	2 952	1 015	3 966	2 091	3 664	2 951	3 412	3 267

Kommentar: Tabellen är en sammanställning av svaren på frågor om konsumtionen av individuella nyhetsmedier. För de enskilda frågornas formulering, se tabell 1. Kategorierna i tabellen omfattar följande medier: TV-nyheter=Aktuellt/Rapport, Regionala nyheter SVT, TV4 Nyheterna; Radionyheter=Lokala nyheter P4, Ekonyheterna; Kvällstidning (papperstidning)=Aftonbladet, Expressen/GT/Kvällsposten, Morgontidning (internet)=Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, lokal morgontidning; Kvällstidning (internet)=Aftonbladet, Expressen/GT/Kvällsposten; Public service (internet)=Sveriges Radio, Sveriges Television; Annan nyhetskälla (internet)=Nyheter24, sociala medier, Flashback, utländsk nyhetstjänst, annan nyhetstjänst. I tabellen redovisas andelen av de svarande som uppgett att de tar del av något av de i kategorierna ingående nyhetsmedierna minst tre dagar i veckan. I basen ingår samtliga personer som svarat på minst en av de i frågebatterierna ingående delfrågorna. *Frågorna om intresse har haft en fyrgradig svarsskala med alternativen Mycket intresserad, Ganska intresserad, Inte särskilt intresserad och Inte alls intresserad. I tabellen har svaren slagits samman till två kategorier: för politiskt intresse är kategorierna Stort (Mycket och Ganska intresserad) och Litet (Inte särskilt och Inte alls intresserad) och för kommunala och nationella nyheter Mycket stort (Mycket intresserad) och Mindre stort (övriga svarsalternativ).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Fem dimensioner

Resultaten i tabell 1 och 2 ger stöd för bilden av ett allt mer fragmenterat nyhetslandskap, i vilket nyhetsanvändarna tycks spridas mellan allt fler kanaler och avsändare. Men är nyhetskonsumenterna verkligen så splittrade och uppdelade som resultaten kan föranleda en att tro? Ett alternativt scenario är ju att publiken, eller åtminstone delar av den, istället för att fördelas mellan olika nischade nyhetsmedier, likt mellan *parallella universum*, väljer att helt enkelt bredda sin nyhetskonsumtion genom att ta del av flera *olika* nyhetsmedier. För att undersöka hur det faktiskt ligger till med den saken räcker det inte bara med att analysera medierna var för sig, vi behöver också se hur användningen av ett nyhetsmedium förhåller sig till ett annat.

Sambandet mellan användningen av olika typer av nyhetsmedier kan undersökas med hjälp av en s.k. faktoranalys. När vi sammanför alla de olika nyhetsmedierna från tabell 1 i en sådan analys utkristalliseras totalt fem olika komponenter, eller dimensioner.[4] Dimensionerna fångar grupper av nyhetsmedier där användningen tenderar att hänga samman.

Den första dimensionen kan kallas *traditionella kvällstidningar* och omfattar Aftonbladet och Expressens pappersutgåvor. Den andra dimensionen kan kallas *Sveriges Radio* och inkluderar Sveriges Radios Ekonyheter och lokala sändningar i P4 samt nyheter via sverigesradio.se. Den tredje dimensionen kan kallas *digital dagspress* och omfattar Aftonbladet och Expressens sajter samt lokalpressens webbplatser. Den fjärde dimensionen kan kallas *TV-nyheter* och inkluderar dels SVTs nationella och regionala nyhetssändningar, dels TV4-Nyheterna. Den femte dimensionen, slutligen, omfattar Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet på nätet samt utländska nyhetssajter. Den dimensionen kan vi kalla för *fördjupningsmedier*.

Uppenbarligen är det så att när vi konsumerar nyhetsmedier väljer vi att orientera oss enligt vissa systematiska mönster. Läser man Aftonbladet på papper tenderar man också att läsa Expressen på papper. Samma slags ömsesidiga förhållande gäller mellan exempelvis Sveriges Televisions och TV4s respektive nyhetssändningar och mellan DN och Svenskan på nätet.[5] Vi kan alltså notera att svenskarnas nyhetsanvändning – åtminstone när vi tittar på befolkningen som helhet – i hög utsträckning tenderar att gravitera kring de olika medieteknikerna – snarare än mellan olika typer av genrer. Det här är i sig inga revolutionerande rön. Även andra studier har visat på liknande tendenser (se t.ex. Strömbäck, 2015). Vad som däremot är mindre belyst är vad det är som *formar* de här beteendena. Vilka faktorer är det som bidrar till att vissa människor väljer att orientera sig mot radionyheter, medan andra väljer att fokusera sitt nyhetsintag till nättidningar? Det är den sista frågan som vi ska försöka besvara i vår analys.

Systematiska skillnader i nyhetsanvändningen

Som nämndes ovan styrs vår exponering för nyhetsmedier av både individuella och strukturella faktorer. Sambanden är emellertid komplexa. Inte heller är de nödvändigtvis enbart enkelriktade – för på samma sätt som exempelvis ett stort intresse för lokala frågor kan antas öka benägenheten att ta del av lokal journalistik, skulle en exponering för lokal journalistik lika gärna kunna bidra till ett ökat intresse för lokala frågor. För att fastställa vad som är orsak och verkan i nyhetsanvändningens värld behövs därför analyser som följer samma personer och deras nyhetskonsumtion över tid. Den möjligheten har vi inte här (se istället t.ex. Strömbäck, 2015). De mönster som vi finner i analyser av olika bakgrundsfaktorers betydelse för människors nyhetskonsumtion ska därför inte nödvändigtvis förstås i termer av *kausalitet*, i bemärkelsen att en bakgrundsfaktor (t.ex. hög utbildning) *orsakar* ett visst beteende (t.ex. att regelmässigt bänka sig framför Aktuellts niosändning). Vad vi kan belägga med SOM-undersökningarnas hjälp är endast huruvida det finns ett *systematiskt* samband mellan de båda faktorerna.

För att skilja ut den *isolerade* betydelsen av olika möjliga förklaringsfaktorer använder vi oss av en s.k. regressionsanalys. Dimensionerna i analysen ovan har vi omvandlat till index, vilka ger ett samlat genomsnittligt mått på användningen av de medier som ingår i varje enskild dimension. Det är utfallet hos dessa index som blir det som ska studeras närmre i analysen.

Resultatet från regressionsanalyserna för vart och ett av indexen presenteras i tabell 3. En dimension har vi emellertid lämnat därhän. Som framgick i tabell 1 är läsningen av kvällstidningar på papper numera en mycket begränsad företeelse. Vi väljer därför att ersätta just den dimensionen (*traditionella kvällstidningar*) med läsningen av morgontidningar på papper och konsumtionen av nyheter via sociala medier. Dessa båda kategorier föll utanför vår faktoranalys av hur olika nyhetsmedier hänger samman. De kan alltså betraktas som egna dimensioner, utan några tydliga direkta samband med andra typer av nyhetsmedier.

Siffrorna i tabellen ska läsas som så att positiva värden innebär ett positivt samband med användning (regelbundenheten i konsumtionen ökar).[6] Negativa värden innebär ett negativt samband med användningen. För förklaringsfaktorer där det angivna värdet saknar stjärnor (*) hittar vi inget signifikant påvisbart samband med konsumtionen av nyhetskategorin i fråga.

Analysen av den isolerade inverkan av olika bakgrundsfaktorer pekar med stor tydlighet på att olika nyhetsmedier aktiverar betydelsen av olika uppsättningar av personegenskaper. Redan här kan vi alltså sluta oss till att det finns systematiska skillnader i våra val av nyhetskanaler, där personliga egenskaper och särdrag styr oss i olika riktning i nyhetslandskapet.

Tabell 3 Betydelsen av olika bakgrundsfaktorer för användningen av olika kategorier av nyhetsmedier, 2014 (OLS-regression)

		TV-nyheter	Sveriges Radio	Morgon-tidning, papper	Digital dagspress	För-djupnings-medier	Sociala medier
Kön (kvinna ref)	Man	-0,04	+0,21***	-0,06	+0,24***	+0,23***	-0,25***
Ålder (16-29 ref)	30-49 år	+0,49***	+0,41***	+0,73***	+0,18**	-0,20***	-1,07***
	50-64 år	+1,22***	+0,70***	+1,69***	-0,19**	-0,46 ***	-2,07***
	65-85 år	+1,62***	+0,74***	+2,17***	-0,73***	-0,64***	-2,64***
Utbildning (låg ref)	Medellåg	-0,02	+0,11*	-0,03	+0,26***	-0,02	+0,16*
	Medelhög	-0,07	+0,07	-0,25**	+0,29***	+0,18***	+0,31***
	Hög	-0,28***	+0,00	+0,00	+0,24***	+0,33***	+0,25**
Subjektiv klass (arbetarhem ref)	Tjänstemannahem	-0,03	+0,03	+0,54***	+0,18**	+0,18***	+0,07
	Företagarhem	-0,05	+0,05	+0,30**	+0,02	+0,21***	+0,13
Stad-land (landsbygd ref)	Mindre tätort	+0,06	-0,15**	+0,09	+0,15**	+0,02	+0,05
	Stad/större tätort	+0,05	-0,33***	+0,04	+0,18***	+0,12***	+0,07
	Sthlm/Gbg/Malmö	+0,03	-0,32***	+0,02	+0,14*	+0,33***	+0,29
	Morgontidning på papper (1=Aldrig 6=Dagligen)	+0,07***	-0,07***	-	-0,05***	-0,03***	-
	Lokal morgontidning på nätet (1=Aldrig 6=Dagligen)	-	-	-0,05**	-	-	+0,26***
	Politiskt intresse (1=Inte alls intr. 4=Mycket intr.)	+0,17***	+0,25***	+0,18***	+0,07**	+0,22***	+0,20***
	Stort intresse kommun-nyheter (mindre ref)	+0,32***	+0,21***	+0,53***	+0,22***	-0,131***	+0,06
	Stort intresse riksnyheter (mindre ref)	+0,27***	+0,08*	+0,12	+0,24***	+0,10***	+0,01
	Stort intresse utländska nyheter (mindre ref)	+0,03	-0,06	-0,14*	-0,05	+0,29***	+0,03
	Intercept	+2,052***	+1,060***	+1,659 **	+1,908***	+0,998***	+2,762***
	Adjusted R^2	0,31	0,15	0,21	0,12	0,25	0,32
	N	5 887	5 867	5 893	5 859	5 886	5 899

***Kommentar*:** Signifikansnivåer: * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001. Nyhetsmediekategorierna (de beroende variablerna) bygger i fyra fall på konstruerade (summerade) index: *TV-nyheter*= Aktuellt/ Rapport, Regionala nyheter i SVT och TV4 Nyheterna (Cronbach's α=0,75); *Sveriges Radio* =Lokala nyheter P4, Ekonyheterna, och Sveriges Radio på internet (α=0,52), *Digital dagspress*=Aftonbladet på nätet, Expressen på nätet och lokaltidning på nätet (α=0,65); *Fördjupningsmedier*=Dagens Nyheter på nätet, Svenska Dagbladet på nätet och utländsk nyhetssajt (α=0, ,65). I samtliga fall har indexet kodats om till en sexgradig skala från 1 (Aldrig) till 6 (Dagligen). Frågorna om morgontidning på papper och nyheter via sociala medier följer samma skala. Samtliga oberoende variabler med undantag för morgontidningskonsumtion på papper och internet samt politiskt intresse har kodats om till dikotoma s.k. dummy-variabler. Referensvärdena anges i parentes.

***Källa*:** Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Om vi inledningsvis ser på utfallet för de traditionella nyhetsmedierna (press, radio och TV) kan vi konstatera att den stora betydelsen av ålder kvarstår också under kontroll för övriga förklaringsvariabler. Störst inverkan har åldersfaktorn för den tryckta morgontidningen. Sambandet med socioekonomiska faktorer som utbildning och klass är däremot mer begränsat. Dock noterar vi att hög utbildning är förknippat med en minskad exponering för TV-nyheter, medan det för läsningen av tryckta morgontidningar finns en positiv inverkan av att bo i ett tjänstemanna- eller företagarhem jämfört med att bo i ett arbetardito. Analysen bekräftar vidare det i tabell 2 framskymtande förhållandet att Sveriges Radio tycks ha större för betydelse för nyhetskonsumtionen i landsbygden än i landets mer tätbefolkade delar. Radionyheter är också mer använda bland män än bland kvinnor. För TV-nyheter och morgontidningen på papper finns inga motsvarande geografiska eller könsrelaterade skillnader.

När det gäller intresset för politik och nyheter i allmänhet finns det såväl likheter som skillnader mellan etermedierna och papperstidningarna. I samtliga tre fall hittar vi statistiska samband mellan ett ökat intresse för politik och för nyheter från den egna kommunen och en mer regelbunden exponering för nyhetsmediet i fråga. Men medan konsumtionen av nyheter från etermedierna – och i synnerhet då från TV – uppvisar ett positivt samband med ett intresse för nationella nyheter, saknas ett sådant mönster för morgontidningen. I ingetdera fallet finns heller ett positivt samband mellan exponering och intresse för nyheter från utlandet. För den tryckta morgontidningen är sambandet snarast negativt.

Avslutningsvis visar analysen att exponeringen TV-nyheter har ett svagt positivt samband med exponeringen för tryckta morgontidningar. För Sveriges Radio är sambandet i stället svagt negativt. Att läsa morgontidningen på papper tycks alltså, allt annat lika, vara associerat med en ökad benägenhet att ta del av nyheter i TV, men en minskad benägenhet att ta del av nyheter i radion. På motsvarande sätt är papperstidningsläsningen negativt förknippad med en ökad exponering för lokaltidningars nyheter på nätet.

Det för oss över till frågan om vilka bakgrundsfaktorer som formar den rent digitala nyhetskonsumtionen. En inledande övergripande iakttagelse är att det även för de digitala nyhetsmedierna finns systematiska skillnader i användningsfrekvensen som kan föras tillbaka till specifika individuella egenskaper. Men, mönstren är inte alltid de samma som för de traditionella medierna. Tvärtom, bakgrundsfaktorer som visar sig vara utslagsgivande i den analoga världen förlorar i vissa fall sin förklaringskraft när nyhetskonsumtionen förflyttas till nätet – alltmedan nyhetsutbudet online aktiverar förklaringsfaktorer som inte gör sig gällande för broadcasting och den tryckta pressen.

Könstillhörighet är en av de aspekter som tycks få ökad betydelse på nätet. Under kontroll för övriga förklaringsfaktorer är män mer benägna att ta del av såväl digital dagspress som fördjupningsmedier på nätet än vad kvinnor är. För nyheter via sociala medier råder i stället det helt omvända förhållandet. Här dominerar kvinnorna. I

jämförelse med åldersfaktorn är skillnaderna mellan könen dock mycket måttliga. Tendensen är att räckvidden för nätmedierna sjunker mycket kraftigt med högre ålder. Med det finns ett undantag. Det gäller den digitala dagspressen, där den mest regelbundna användningen finns, inte bland de yngsta, utan i åldersgruppen 30 till 49 år. Allra störst förklaringskraft har ålder för nyheter via sociala medier.

Regressionsanalyserna pekar också på att socioekonomiska faktorer får större inverkan online. En högre utbildningsnivå visar sig i samtliga fall ha en signifikant positiv effekt på exponeringen. Även social klass har betydelse, men bara för dagspress och fördjupningsmedierna. I de sociala medierna hittar vi inga klassrelaterade skillnader. Inte heller tycks exponeringen för nyheter i sociala medier påverkas av var i landet man bor. För digital dagspress verkar dock boendeplats ha betydelse, i så måtto att samtliga tätortskategorier uppvisar en positiv effekt på läsningen i förhållande till den rena landsbygden. För fördjupningsmedierna ökar exponeringen ju större samhälle man bor i.[7] I analysen prövar vi även betydelsen av att ta del av andra nyhetsmedier – för digital dagspress och fördjupningsmedier gäller det morgontidning på papper och för sociala medier någon lokaltidning på nätet. I de förstnämnda fallen är sambanden svagt negativa. I det senare är sambandet däremot positivt. Benägenheten att ta del av nyheter via sociala medier är alltså positivt förknippat med läsningen av dagspressen online.

Den sista delen i analysen av vad som styr nyhetskonsumtionen på nätet handlar om betydelsen av det personliga intresset. För politiskt intresse, den kanske mest omhuldade förklaringsfaktorn inom samhällsforskningen, är mönstren de samma som för de traditionella nyhetsmedierna. I samtliga tre fall finns det ett positivt samband mellan ökat intresse för politik och en ökad exponering för nyhetsförmedling online. Men när det gäller intresset för nyheter från olika geografiska områden blir utfallet annorlunda. För digitala dagspress finns det ett positivt samband med ett ökat intresse för lokala och nationella nyheter – men inte för internationella. Mönstren liknar därmed dem för nyheter i TV och Sveriges Radio. Också användningen av fördjupningsmedier är förknippade med intresse för nationella nyheter på ett positivt sätt. Men till skillnad från utfallet för digital dagspress (med andra ord lokalpressen och kvällspressen) är sambandet med intresse för lokala nyheter negativt – alltmedan intresset för utländska nyheter är positivt.[8] När det gäller nyheter från sociala medier, slutligen, så finns det inte något statistiskt påvisbart samband mellan ett ökat intresse för nyheter – *vare sig* från det kommunala, nationella eller internationella planet – och en ökad exponering. Det är ett resultat som vi får anledning att återkomma till i den avslutande diskussionen. Men först en kort uppsummering.

Vi sammanfattar

Resultaten i det här kapitlet bekräftar på det hela taget resultaten från tidigare studier av svenskarnas nyhetskonsumtion.

För det första – och som svar på vår första frågeställning – stärks bilden av att det i dagens Sverige finns stora och till synes ökande klyftor i nyhetsanvändningen. Störst är gapet mellan generationerna. Sveriges pensionärer är i allt väsentligt kvar i den fördigitala medievärlden, med papperstidningar, lokalnyheter i radion och Aktuellt och Rapport. Det här är en medievärld – varför inte kalla den den *Gamla världen* – som dagens unga vuxna i de flesta fall har lämnat bakom sig. Men i den *Nya världen*, den som kretsar kring internet, är det regelbundna nyhetsintaget ingen självklarhet – åtminstone inte i samma utsträckning som i den gamla, och åtminstone inte om vi håller den traditionella definitionen av nyheter som måttstock. I inget fall är de digitala nyhetsmediernas räckvidd i närheten av den ställning av *massmedium* som de traditionella medierna fortfararande åtnjuter i de äldsta ålderslagren.

För det andra – och som svar på vår andra frågeställning – visar analysen att vårt val av nyhetsdiet följer vissa systematiska mönster. En faktoranalys över hur användningen av olika typer av medier hänger samman pekar här på att kanalen, eller snarare plattformen, tycks övertrumfa innehållet. De dimensioner som framträder följer i huvudsak sändningstekniken – med radionyheter, TV-nyheter, kvällstidningar på papper osv. – snarare än genrer, som t.ex. lokalt kontra nationellt. Men även här utmanas gamla sanningar när vi tar klivet över till online. Här tycks genrefaktorn ha större betydelse, vilket om vi ska utgå från resultaten i den här studien innebär en skiktning mellan breda och allmänna (ska vi rent av säga folkliga?) nyhetsmedier som kvällstidningarnas och lokalpressens sajter å ena sidan, och mer avancerade och i någon mån smalare nyhetsmedier, som Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet och utländska nyhetssajter å den andra. Att ta del av nyheter genom de för såväl forskningen som mediebranschen så gäckande sociala medierna, hamnar här helt utanför de gängse mönstren.

För det tredje – och som svar på vår avslutande frågeställning – visar analysen, helt i linje med den s.k. OMA-modellens prediktioner, att faktorer med koppling till individen har betydelse för vilka val vi gör i nyhetsväg. Huruvida de personliga faktorerna har *större* inverkan i dag än tidigare kan vi däremot inte svara på; det tillåter inte våra data. Vad vi däremot *kan* se är att utbildningsnivå, som i analysen fungerat som indikator på kognitiv förmåga, har en större inverkan på vilka nyhetsmedier vi väljer (eller inte väljer) att ta del av online i jämförelse med konsumtionen av traditionella medier. Tydligast är sambandet för den kategori nätnyheter som vi kallat för fördjupningsmedier. För de intresserelaterade faktorerna är skillnaderna mellan online och offline däremot mindre påtagliga, åtminstone om vi talar om sambandens styrka – och åtminstone om vi talar om onlinenyheter från de mer traditionella nyhetsförmedlarna. För i de sociala medierna finns inga sådana samband alls: En mer intensiv exponering för nyheter via sociala medier är nämligen på intet sätt förknippat med ett ökat intresse för nyheter – vare sig från hemkommunen, från övriga riket eller från resten av världen.

Slutsatsen måste alltså bli att personrelaterade egenskaper, som intresse och kognitiva förmågor, *har* betydelse för vårt digitala nyhetsintag, och att det här finns vissa skillnader jämfört med hur de relaterar till konsumtionen av de traditionella nyhetsmedierna. Men mönstren mellan online och offline är långt ifrån väsensskilda. Och i jämförelse med åldersfaktorn, en aspekt som den s.k. OMA-modellen inte riktigt fångar upp, står de sig fortfarande slätt.

Du sköna nya värld?

Nästa år – 2016 – är det trettio år sedan SOM-institutet började studera svenskarnas nyhetsvanor. Det är länge det. På det hela taget har medieforskningen också ganska bra koll på vilka mekanismer som är i rörelse när det gäller vilka nyhetsmedier vi väljer och vilka vi väljer bort. De övergripande tendenser som framträtt i det här kapitlet avviker heller inte nämnvärt från de som redan avrapporterats i de tjogvis med kapitel som skrivits på temat *nyhetskonsumtion* i SOM-institutets bokserie.

Men vid sidan av de välbekanta hjulspåren löper också ett helt nytt spår. *De Sociala Medierna*. Plötsligt befinner vi oss i outforskad terräng. Gamla beprövade förklaringsmodeller faller platt till marken. De människor som säger att de regelbundet tar del av nyheter i sociala medier – och de är många, i synnerhet i de yngsta ålderslagren – uppvisar nämligen inte de kännetecken som vi vanligen ser hos ”traditionella” nyhetstörstare. Och sådant är irriterande för oss forskare. Varför i hela friden tar de del av nyheter i de sociala medierna om de nu inte är intresserade av nyheter?

Det slutgiltiga svaret på den frågan har vi förstås inte idag. Men ett par funderingar kan vi ändå våga oss på. Å ena sidan kan det ju vara så att det är nyhetsbegreppet *i sig* som är problemet. Vad som betraktas som nyheter i sociala medier skulle ju mycket väl kunna vara någonting helt annat än det förhärskande – och av den professionella journalistiken djupt präglade – nyhetsbegrepp som gäller för de traditionella medierna. Kanske skjuter våra traditionella frågor om intresse för nyheter från olika geografiska områden vid sidan av målet.

Å andra sidan kan det vara en fråga om *kommunikationsmodeller*. Nyhetskonsumtion i traditionell mening, vare sig det handlar om att bänka sig framför Rapport eller att prenumerera på en morgontidning, är i hög grad en fråga om ett aktivt val. Men i de sociala medierna råder en annan dynamik. Vad som dyker upp i ens sociala flöden är – om vi så här i kapitlets absoluta slutskede tillåter oss att hårdra lite – inte i första hand resultatet av ens egna val, utan någon annans. ”Nyheterna” kommer *till* en, vare sig man vill det eller inte. I en sådan situation är det mycket som talar för att det egna personliga intresset, som är ett centralt element i vår OMA-modell, får svårt att göra sig gällande. Oavsett vilken förklaringen än är, så är det uppenbart att även de traditionella verktygen för att mäta nyhetsanvändning måste kalibreras om i takt med att medielandskapet förändras.

Låt oss därför avslutningsvis göra en liten självkritisk utvikning kring SOM-institutets nyhetsmätningar. En inneboende brist hos den här typen av studier av nyhetsanvändning är att konsumtion – och implicit därmed också informationsinhämtningen – likställs med användningsfrekvens. För om vi som utgångspunkt har den information, eller *ny kunskap*, som man får med sig från varje enskild exponeringspunkt, är det då egalt huruvida man har tittat på Aktuellt hemma i TV-soffan, bläddrat igenom den lokala morgontidningen, eller blippat fram och tillbaka på Aftonbladet.se i telefonen? Svaret på den frågan är förstås nej. Nyhetsmedierna skiljer sig åt inte bara i fråga om *genrer*, som kvällspress och morgonpress eller lokala nyheter och nationella, utan också i fråga om vilka inneboende karakteristika som präglar olika medieplattformar. Det är helt enkelt inte samma sak att avnjuta tidningen på papper hemma vid köksbordet som att läsa den i mobiltelefonen på en skumpande spårvagn på väg till jobbet.[9] Den kanadensiske kommunikationsprofessorn Marshall McLuhans klassiska 60-talstes att det är *mediet* som är budskapet har sannolikt aldrig varit mer giltig än idag. Det pågående skiftet från analoga till digitala medieplattformar, i synnerhet små smäckra mobila sådana, handlar därför inte bara om en ompaketering av nyhetsförmedlingen till en annan kanal. Förändringen är betydligt större än så. Och vilka långsiktiga konsekvenser detta får, inte bara för informationsspridningen, utan kanske i synnerhet för informations*intaget* – hos den enskilde individen, såväl som hos samhället som helhet – kan vi idag bara gissa oss till.

Noter

1 För en fin översikt över publikforskningens utveckling på senare år, se Andersson (2014).

2 Den logik som OMA-modellen bygger på är inte ny. Liknande idéer präglade även det principiella tänkandet kring nyhetskonsumtionens mekanismer i den fördigitala eran (se t.ex. Weibull, 1983).

3 De skillnader mellan olika utbildningsnivåer som framträder kan i stor utsträckning spåras tillbaka till åldersfaktorn. Äldre människor har i allmänhet en lägre utbildning än yngre generationer.

4 Analysen har genomförts som en PCA-analys enligt Kaiser's kriterium med varimax-rotering (n = 6 674). Endast komponenter med eigenvalues över 1.0 har inkluderats i modellen.

5 I fem fall hittar vi inga tydliga statistiska samband med användningen av något av de övriga nyhetsmedierna i analysen. Det rör sig om morgontidning på papper, Sveriges Television på internet, Nyheter24, sociala medier och Flashback.

[6] Flera av förklaringsvariablerna har konstruerats som s.k. dummyvariabler. I sådana fall redovisas i tabellen effekten av en enskild egenskap, t.ex. att ha hög utbildning, *i förhållande till* en fördefinierad referensegenskap. I fallet utbildning är referensegenskapen *låg* utbildning ("ref"). För övriga variabler, t.ex. politiskt intresse, redovisas istället effekten för varje ökat skalsteg på svarsskalan.

[7] Resultatet är inte konstigt med tanke på att dimensionen fördjupningsmedier omfattar bland annat Stockholms två dagstidningar.

[8] Inte heller detta resultat är särskilt anmärkningsvärt i och med att dimensionen inkluderar just utländska nyhetssajter.

[9] Också allt mer forskning pekar i den riktningen. Eli Skogerbø och Marte Winsvold (2011) har exempelvis visat att publiken verkar se på lokaltidningen på papper och lokaltidningen på nätet som i grunden olika produkter, med olika egenskaper och användningsområden (jfr Andersson, 2014: 20ff, 34ff). Jesper Strömbäck (2015) finner i en studie av människors exponering för politiska nyheter stöd för att olika plattformar tycks ha olika inverkan på människors kunskap om politiska frågor. Medan exempelvis tidningsläsning på papper är förknippat med en positiv effekt på de politiska kunskapsnivåerna saknas sådana samband för nyhetskonsumtion via mobiler eller surfplattor.

Referenser

Andersson, U. (2014). *Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld. En forskningsöversikt*. Rapport nr 22/Oktober 2014. Sundsvall: DEMICOM, Mittuniversitetet.

Blekesaune, A., E. Elvestad & T. Aalberg (2012). "Tuning out the world of news and current affairs: An empirical study of Europe's disconnected citizens", *European Sociological Review*, 28(1):110–126.

Curran, J., S. Iyengar, A. Brink Lund & I. Salovaara-Moring (2009). "Media systems, public knowledge and democracy", *European Journal of Communication*, 24(1): 5–26.

Delli Carpini, M. X. & S. Keeter (1996). *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. New Haven: Yale University Press.

Livingstone, S. (2013). "The participation paradigm in audience research", *The Communication Review*, 16(-12): 21–30.

Mediebarometern 2014 (2015). *Nordicoms mediebarometer 2014*. Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.

Ohlsson, J. (2013a). "Ökade klyftor i nyhetsanvändningen", i Jonas Ohlsson & Annika Bergström (red.). *Vanor och attityder i förändring: Samhälle, opinion och medier i Skåne*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Ohlsson, J. (2013b). ”Tidningen och demokratin”, i Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red.). *En region för alla? Medborgare, människor och medier i Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Prior, M. (2007). *Post-Broadcast Democracy. How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. New York: Cambridge University Press.

Shehata, A. & I. Wadbring (2012). ”Allt fler står utanför nyhetsvärlden”, i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.). *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Skogerbø, E. & M. Winsvold (2011). “Audiences on the move? Use and assessment of local print and online newspapers”, *European Journal of Communication,* 26(3): 214–229.

Strömbäck, J. (2015). *Demokratin och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?* Rapport skriven på uppdrag av 2014 års demokratiutredning.

Weibull, L. (1983). *Tidningsläsning i Sverige: Tidningsinnehav, tidningsval, läsvanor*. Stockholm: Liber Förlag.

MÄNNISKOR TYCKER OM BILDER

INGELA WADBRING OCH MARIA NILSSON

Den fotografiska tekniken har varit tillgänglig för allmänheten under drygt ett sekel. Den digitala utvecklingen som bland annat gett oss smartphones och sociala medier är emellertid relativt ny och har lett till att vi på ett ögonblick kan fotografera och dela och sprida bilderna. Det har i sin tur bidragit till ett radikalt ökat bildflöde som pockar på vår uppmärksamhet, och till att gränsen mellan proffs och amatörer blivit suddigare. Samtidigt har gränsen mellan upphovsperson och användare i princip försvunnit. På så sätt är vi alla fotografer.

Mitt i det enorma bildflödet finns nyhetsbilder som ”alla” har sett. De allra flesta känner till bilden från Vietnamkriget där den nakna, napalmskadade flickan springer emot fotografen, bilden av den förste astronauten på månen med USA:s flagga, och porträttet av Che Guevara som ung. På samma sätt finns svenska bilder som ”alla” har sett. Exempel är bilden på kvinnan i Växjö som med sin handväska slår mot en nazistisk demonstrants bakhuvud, och bilden på den döende Anna Lindh då hon bärs till ambulansen utanför NK där hon blivit knivskuren. De är alla bilder som uppnått *ikonisk status*, det vill säga de är så pass berömda att de inom ett visst kulturellt sammanhang fungerar som igenkännbara symboler för en historisk händelse (Andén-Papadopoulos, 2008; Lucaites & Harriman, 2001, 2011; Perlmutter & Wagner, 2004; Zelizer, 2010.) Länge har det varit så att nyhetsbilder blivit ikoniska genom att cirkulera och återpubliceras i dagspressen. Idag finns potentiellt ikoniska bilder i många olika bildflöden, exempelvis i sociala medier där berömda fotografier sprids och delas, såsom bilderna av amerikanska soldaters tortyr av irakiska fångar i Abu Ghraib-fängelset. Det är emellertid rimligt att anta att det framöver kommer att bli allt svårare att identifiera ikoniska bilder eftersom mängden bilder är så oändligt mycket större, och publikerna vänder sig till allt fler medier och plattformar för att dela och konsumera dem. Enskilda bilder har då kanske inte längre samma möjlighet att sticka ut i mängden.

Alla förändringar i den visuella kulturen väcker frågor om allmänhetens attityder till bilder. Det vi intresserar oss för i det här kapitlet är de allmänna och vardagliga bilderna som finns i ett av de traditionella massmedierna: den tryckta morgonpressen. Trots en kraftig nedgång av tryckta tidningarnas upplagor är morgontidningar fortfarande ett av de mest spridda massmedierna (se Ulrika Anderssons kapitel i föreliggande volym). Mer specifikt är det människors allmänna attityd till bilder i tryckta morgontidningar som står i fokus: Vad tycker människor om bilder? Är bilder viktiga, och i så fall på vilket sätt? Det är frågor som vi kommer att diskutera i detta kapitel.

Wadbring, Ingela & Nilsson, Maria (2015) Människor tycker om bilder i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Bilders roll i medierna

Det finns flera olika sätt att betrakta bilder och bilders roll i massmedierna, och då framför allt i nyhetsmedierna. Det handlar om huruvida man lägger tonvikten på texter eller bilder, och om bilder anses ha egenvärde eller ej.

Forskare som studerar mediernas textinnehåll, ofta utifrån ett demokratiperspektiv, tenderar att ha en negativ uppfattning om bilder i medierna. En ökad grad av visualisering ses ofta som ett billigt sätt att fylla tidningssidor på, och som en negativ del av en pågående tabloidiseringsprocess. Fenomenet tabloidisering handlar om mycket mer än formatet på en tidning; det handlar om ett innehåll som är lättviktigt och oviktigt jämfört med kvalitetstidningar (Fengler & Russ-Mohl, 2008; Reinemann et al., 2011; Sparks & Tulloch, 2000). Med ett sådant resonemang har texten en klart överordnad roll över bilden. Att det visuella materialet har ökat över tid i svenska tidningar råder det inget tvivel om (Andersson, 2013; Wadbring, 2012; Wadbring & Nilsson, kommande), men däremot kan det naturligtvis diskuteras hur det ska tolkas. Det finns forskningsexempel även inom politisk kommunikation där bilder tas på allvar, men de är få (se t ex Bjerling, 2012).

Ett helt annat förhållningssätt återfinns hos forskare som har bilden i fokus, och som intresserar sig för fotografiets kapacitet att både väcka känslor och att agera som bevis och ögonvittne inom journalistiken och andra medieformer (t.ex. Lebeck & von Dewitz, 2001; Linfield, 2010; Lutz & Collins, 1993; Sontag, 1973, 2003; Zelizer, 2007). Här återfinns forskare som bedömer bilders egenvärde och som menar att en större mängd bilder i medierna kan anses antingen positivt eller negativt beroende på bildens innehåll, uttryck och funktion (Langton, 2009; Machin & Niblock, 2008). När det gäller den journalistiska bilden har forskare bland annat analyserat mönster i visuell gestaltning av globala händelser och hur dessa bidrar till att forma en viss världsbild (Fahmy, Bock & Wanta, 2014; Greenwood & Smith, 2007; Zelizer, 2004). Publikens reaktioner på och engagemang i bilder har i sin tur undersökts i så kallad *eye-tracking* forskning som mäter och analyserar mönster i ögonrörelser (t.ex. Adam, Quinn, & Edmonds, 2007; Dahmen, 2014).

En nyligen offentliggjord studie fann exempelvis att respondenter uppskattar nyhetsbilder och föredrar komplexa och välkomponerade bilder framför bilder av låg kvalitet (Quinn, 2015). Men trots att människor idag har möjlighet att själva erbjuda bilder till dagspressen, både i tryckt format och online, är det relativt få som gör det. Mängden amatörbilder i tryckta och digitala tidningar är försvinnande liten, både beroende på ett litet inflöde och på att redaktionerna ratar dem på grund av deras låga kvalitet (Nilsson & Wadbring, 2015).

Attityder till bilder

Mot bakgrund av den ökande visualiseringen och de olikartade ståndpunkterna inom forskningen när det gäller bildens betydelse i journalistiken, är vi intresse-

rade av att ta reda på hur läsarna ser på bilder. Läsarnas attityder till nyhetsbilder är ett tämligen outforskat område inom forskningen. Således menar vi att frågor om läsares generella uppfattning av bilder kan tillföra viktig kunskap om bildens betydelse för journalistiken.

Vi studerar människors *allmänna* attityder till bilder i morgonpressen, och alltså inte attityden till enskilda bilder. Ofta talar man om att attityder består av tre komponenter: en kognitiv, en affektiv och en handlingskomponent (Solomon m.fl., 2010; jfr Sternvik, 2007). De frågor vi analyserar i detta kapitel handlar i huvudsak om hur vi tänker och känner inför bilder, alltså de kognitiva och affektiva komponenterna. Som sådan är attityden relativt oövertänkt, snarast en allmän känsla inför bilder som fenomen. Den allmänna känsla man har inför bilder kommer rimligen inte att leda till ett förändrat beteende eller liknande.

Det är rimligt att tänka sig att det finns olika förklaringsfaktorer för vilka attityder människor har till bilder, förklaringsfaktorer som vanligen gäller såväl beteenden som attityder. Förutom strukturella faktorer, som handlar om vad som finns tillgängligt, finns det ett antal faktorer som är knutna till individen på olika sätt (t.ex. Prior, 2007; Ruggiero, 2000; Solomon m.fl., 2010; Webster m.fl., 2006). *Erfarenhetskunskap och vanor* är en tänkbar förklaringsfaktor. Det är rimligt att om en person regelbundet tar del av någonting så har denne en annan attityd än om den aldrig tar del av det. På motsvarande sätt kan *preferenser och intresseorientering* vara en förklaringsfaktor. Är man intresserad av något är det rimligt att man kan ha en annan attityd än om man saknar intresse. En tredje typ av förklaringsfaktorer är *sociala och psykologiska*, det vill säga vem man är som individ.

I analysen kommer vi att använda oss av alla tre typerna av förklaringsfaktorer. I det förstnämnda fallet handlar det om huruvida man brukar läsa en papperstidning eller inte och således har en erfarenhet av mediet, och därmed en vana att titta på bilder och läsa texter i tryckta morgontidningar. I det andra fallet handlar det om två motsatta typer av faktorer som försöker fånga intresset för foto respektive text: å ena sidan huruvida man brukar fotografera samt om man har en digitalkamera[1] eller en smartphone (det sistnämnda behöver inte innebära att man använder telefonen för att fotografera, men man har i alla fall möjligheten att göra det) och å andra sidan politiskt intresse, där stort intresse kan tänkas vara en förklaring till att man föredrar text framför bild (jfr Solomon m.fl., 2010) I det tredje fallet använder vi traditionella sociala faktorer som ålder, kön, utbildningsnivå och subjektiv familjeklass, mest som kontrollvariabler. Det är faktorer som ofta visat sig spela roll ifråga om mediebeteenden och attityder, och vi tar med det i analysen för att se om det spelar roll också här.

Vi kommer också att analysera attityden till bilder i relation till en allmän orientering gentemot nyheter och medier, för att försöka förstå hur attityder till olika fenomen hänger samman med varandra (Solomon m.fl., 2010; jfr Sternvik, 2007).

En tredjedel tycker inte så mycket

Vi ställde en fråga med sex påståenden där människor fick ta ställning till bilder i tryckta morgontidningar. Hälften av påståendena var positivt formulerade och hälften negativt formulerade.

En första översikt visar att en stor andel av allmänheten inte har någon direkt uppfattning om bilder i dagspressen; ungefär en tredjedel av de svarande har ingen uppfattning alls i fyra av påståendena. Det gäller mängden bilder, kvaliteten på bilderna, om mängden bilder gör att innehållet känns ytligt och hur viktigt det är att läsarna kan bidra med bilder. Två av frågorna engagerar mer, i bemärkelsen att fler *har* en uppfattning. Det gäller bildens betydelse för att förstå innehållet samt dess betydelse för att man överhuvudtaget ska ta del av en artikel (figur 1).

Figur 1 Människors uppfattning om bilder i morgontidningar på papper, 2014 (procent)

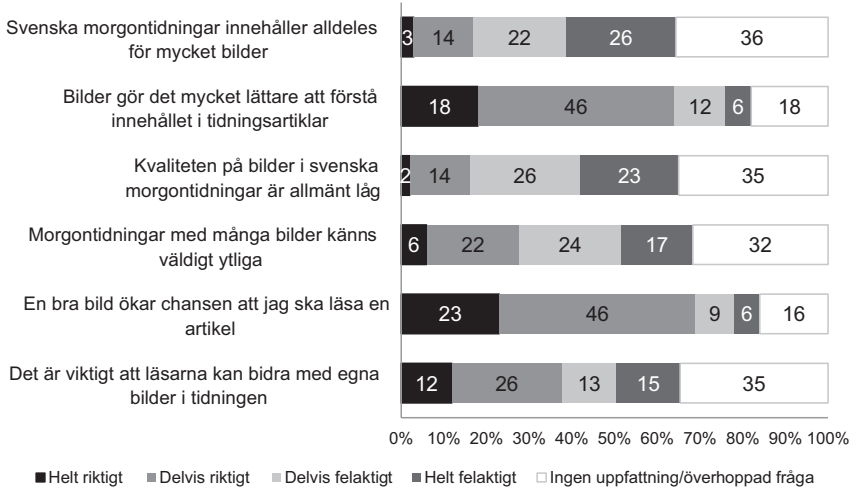

Kommentar: Frågan löd: *"Vilken är din uppfattning om följande påståenden om bilder i morgontidningar på papper?"* Antalet svarande är ungefär 1730.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det är också de två påståendena där människor *har* en uppfattning som störst andel av de svarande *instämmer i*: att det är riktigt att bilder gör det lättare att förstå innehållet i tidningsartiklar och att en bra bild ökar chansen att man ska läsa en artikel. De påståenden som allmänheten i lägst grad instämmer i är de mest negativt formulerade påståendena: att morgontidningar innehåller för mycket bilder och att kvaliteten är låg. En första slutsats är således att läsarnas attityder till bilder i

tryckta morgontidningar är relativt positiv, men också att många inte har någon uppfattning alls om bilder.

Ett sätt att studera attityderna på ett mer sammanhållet sätt är att göra en dimensionsanalys av de olika påståendena. En sådan analys finns redovisad i tabell 1. Där blir det uppenbart att det finns ett negativt och ett positivt sätt att betrakta bilder i lokala morgontidningar. Vi har valt att kalla de båda dimensionerna för *De visuellt negativa* respektive *Bildkramarna*.

Tabell 1 Två olika attityder till tryckta morgontidningars visuella material, 2014 (faktoranalys, varimaxroterad)

	De visuellt negativa	Bild-kramarna
Svenska morgontidningar innehåller alldeles för mycket bilder	,799	-,100
Kvaliteten på bilder i svenska morgontidningar är allmänt låg	,758	,165
Morgontidningar med många bilder känns väldigt ytliga	,759	-,256
Bilder gör det mycket enklare att förstå innehållet i tidningsartiklar	-,228	,748
En bra bild ökar chansen att jag ska läsa en artikel	-,134	,811
Det är viktigt att läsarna kan bidra med egna bilder i tidningen	,166	,634
Förklarad varians	31%	29%

Kommentar: Tabellen bygger på de svarande som har en uppfattning i respektive fråga. Antal svarande varierar mellan 1113 och 1447 personer för de olika frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Dem som vi kallar *De visuellt negativa* karaktäriseras av att de tycker att mängden bilder är för stor, kvaliteten är för låg och morgontidningar med många bilder känns väldigt ytliga. Motsatsen, dem vi kallat *Bildkramarna*, tycker att bilderna gör det enklare att förstå innehållet i tidningsartiklarna, att en bra bild ökar chansen för att man alls ska läsa en artikel samt att det är viktigt att läsarna kan bidra med egna bilder i tidningen. Faktorladdningarna är relativt höga och den förklarade variansen är sammantaget 60 procent. Vi kan tala om två distinkt olika uppfattningar, och det innebär att det bland befolkningen finns en likartad uppfattning som bland forskarna: antingen är man positivt inställd till bilder, eller så är man inte det. Det är vår andra slutsats.

Nästa fråga blir då om det är möjligt att urskilja om det är särskilda grupper som är positivt eller negativt inställda till bilder i morgontidningarna.

Måttlig variation i människors attityder till bilder

Ett sätt att analysera variationer i attityder till bilder i dagspressen är att titta på korrelationer mellan olika slags tänkbara förklaringsfaktorer och de båda dimensionerna som visas i tabell 1. En sådan analys ger emellertid inte några tydliga resultat. Två förklaringsfaktorer visar signifikanta korrelationer enbart med den faktor som vi valt att kalla *De visuellt negativa*: huruvida man själv fotograferar regelbundet (Pearsons r=,160**) och om man regelbundet läser morgontidningar (Pearsons r=,124**). Det är emellertid relativt låga korrelationer, även om de är signifikanta.

Om vi analyserar vad olika grupper av människor har för attityd gentemot de enskilda frågorna istället för i relation till de båda mer övergripande dimensionerna, finner vi generellt endast liten varians. Men två enskilda delfrågor indikerar dock att det finns vissa skillnader mellan människors attityder: att *svenska morgontidningar innehåller alldeles för mycket bilder* och att *det är viktigt att läsarna kan bidra med egna bilder i tidningen.* När svaren på dessa båda frågor jämförs mellan olika befolkningsgrupper finns signifikanta skillnader. En del av dessa faller dock bort när vi kontrollerar faktorer för varandra. I tabell 2 redovisas därför en regressionsanalys som visar hur mycket varje enskild förklaringsfaktor förklarar under kontroll för varandra. Det handlar om de olika faktorer vi pekade på tidigare: erfarenhetskunskap och vana, preferenser och intresse samt sociala faktorer.

Generellt är förklaringskraften (R2) relativt låg i alla tre modellerna, för båda frågorna. Några av faktorerna har emellertid signifikant betydelse. Erfarenhetskunskap och vana, i bemärkelsen hur frekvent svarspersonerna tar del av morgontidningar på papper, saknar emellertid helt förklaringskraft för båda de analyserade frågorna. Preferenser och intresse däremot, är relevant att analysera.

I påståendet att *det är viktigt att läsarna kan bidra med bilder* instämmer de som saknar kamera, de som saknar smartphone och de som har ett litet politiskt intresse i högre utsträckning än andra. Dessa resultat kvarstår också om vi för in sociala faktorer i modellen. Ju äldre man är och ju ”lägre” social klass man tillhör, i desto högre grad instämmer man i påståendet. Det är på ett sätt paradoxalt, eftersom det är dessa personer som rimligen i *lägst* utsträckning själva kommer att bidra med bilder i tidningen. En rimlig tolkning är emellertid att det handlar om ett principresonemang: för dem som vill, är det bra att möjligheten finns. Konsekvenstolkningen blir i så fall att de som kan bidra, inte bryr sig om att möjligheten finns.

Endast två förklaringsfaktorer uppvisar signifikant förklaringskraft vad gäller attityden att *det är för mycket bilder i svenska morgontidningar*. Det gäller innehav av smartphone och huruvida man fotograferar regelbundet. I båda fallen är betavärdena negativa, vilket innebär att det är de som saknar smartphone och de som inte fotograferar regelbundet som i högre grad instämmer i att det är för mycket bilder i morgontidningarna. En rimlig tolkning är att det handlar om människor som inte är intresserade av bilder på något sätt, vare sig genom fotografering via

traditionell kamera eller smartphone. På motsatt sätt innebär det att de som har tillgång till smartphone och fotograferar regelbundet i lägre utsträckning instämmer i att det är för mycket bilder i svenska morgontidningar; de har ett större fotointresse.

Tabell 2 Människors attityder till betydelsen av att kunna bidra med bilder samt mängden bilder i svenska morgontidningar (linjär regressionsanalys, ostandardiserade betavärden)

	Det är viktigt att läsarna kan bidra med egna bilder i tidningen			Svenska morgontidningar innehåller alldeles för mycket bilder		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Erfarenhetskunskap/vana						
Läser regelbundet morgontidning	,007	-,002	-,010	,001	-,008	-,010
Preferenser/intresse						
Tillgång till systemkamera		-,089***	-,040		,013	-,004
Tillgång till smartphone		-,241***	-,132***		-,214***	-,192***
Regelbunden fotografering		-,002	,020		-,096***	-,085***
Politiskt intresse		-,074***	-,040**		,026	,029
Sociala faktorer						
Ålder			,084***			,019
Kön			-,022			,044
Utbildning			,002			,002
Social klass			-,178***			-,031
R2 (justerad)	,001	,080	,141	,000	,066	,073

Kommentar: Tabellen bygger på dem som har en uppfattning. De beroende variablerna är dikotomiserade. Antal svarande varierar mellan 1113 och 1447 personer för de olika frågorna. Ålder, utbildning, social klass samt regelbunden läsning av morgontidningar går från lågt till högt, intressefaktorerna är dikotomiserade där 1=har/gör, och för kön är 1=kvinna och 2=man.

***=p<.01, **p<.05

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

En tredje slutsats måste ändå sammantaget bli att det finns relativt små variationer mellan olika grupper av människors attityder till bilder i morgontidningen på det traditionella sätt som vi mätt här; erfarenhetskunskap, intresse och sociala faktorer. Förklaringskraften är relativt låg, trots att relativt många faktorer finns med i modellerna. Det är uppenbart andra faktorer som ligger bakom attityder till bilder i dagspressen, och som avslutning testar vi attityder till nyheter och medier i sig, för att undersöka om de har något samband med hur bilder i tidningar bedöms. I tabell 3 återfinns en sådan analys.

Tabell 3 Sambandet mellan syn på nyheter och medier i allmänhet respektive attityder till bilder i morgontidningar (Pearson's r)

	Svenska tidningar innehåller alldeles för mycket bilder	Bilder gör det mycket lättare att förstå innehållet i tidningsartiklar	Kvaliteten på bilder i svenska morgon-tidningar är allmänt låg	Morgon-tidningar med många bilder känns väldigt ytliga	En bra bild ökar chansen att jag ska läsa en artikel	Det är viktigt att läsarna kan bidra med egna bilder i tidningen
Den allmänna nyhets-rapporteringen är alltför förenklad och ytlig	**,273*** **	-,077***	**,273*** **	**,209*** **	-,109***	-,076**
Den tryckta tidningen är oviktig för mig eftersom den innehåller för gamla nyheter	**,251*** **	-,014	**,234*** **	,130***	,037	,114***
Lokala medier är viktiga för mig för att känna till aktuella evenemang	-,030	,137***	-,017	-,055	,118***	**,242*** **
Det är viktigt för mig att en dagstidning har en bra nyhetssajt	,078	,102***	,041	,061**	,106***	,159***
Det är viktigt för mig att hålla mig informerad om vad som sker i samhället	-,023	,052	-,061**	,022	,032	,005
Jag får de nyheter jag behöver i mitt flöde i sociala medier	,144***	,051	,114***	,023	,101***	**,306*** **
Jag läser nyheter i mobilen innan jag stiger upp ur sängen på morgonen	,102***	,047	,116***	,067**	,053	-,042

Kommentar: Frågan löd: *"Vilken är din uppfattning om följande påståenden om medier och nyheter?"*

***=p<.01, **p<.05

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

I tabell 3 har vi fetmarkerat de korrelationer som är högre än ,20. Det finns förvisso många fler korrelationer som är signifikanta, men det handlar generellt om relativt låga tal.

De tre negativa påståendena om bilder i tidningen, *mängden, kvaliteten* och *ytligheten*, korrelerar alla med attityder som är generellt negativa till den allmänna nyhetsrapporteringen och lokala morgontidningar. Vi kan därför anta att bilder i sig kanske spelar mindre roll; det finns en allmänt negativ inställning till traditionell nyhetsrapportering, där bilder är en del.

De två mest positivt formulerade påståendena om bilders betydelse i dagspressen, att de gör det lättare att förstå ett innehåll och ökar chansen att man ska läsa en artikel, uppvisar inte höga korrelationer med något av de allmänna påståendena om nyheter och medier. Det sjätte och sista påståendet, att det är viktigt att läsare kan bidra med bilder, korrelerar högt med två av de övriga påståendena: att lokala medier är viktiga för att få kännedom om lokala evenemang samt att man får de nyheter man behöver via sitt flöde i sociala medier. Här tycks således finnas en slags aktivismdimension, eller åtminstone ett engagemang, som handlar om deltagande på olika sätt. En fjärde slutsats är således att det finns tydliga samband mellan attityder till bilder respektive till medier och nyheter i allmänhet, särskilt i negativ bemärkelse.

Människor tycker om bilder

Så vad tycker människor egentligen om bilder i tryckta morgontidningar? Svaren är vare sig tydliga eller entydiga, men människor får ändå sägas ha en generellt positiv attityd till bilder, samtidigt som många helt saknar uppfattning och det finns en grupp som är mer negativt inställda till bilder i dagspressen än övriga.

Två av attitydfrågorna märker ut sig speciellt genom att en stor andel av befolkningen dels har en uppfattning, dels är väldigt positivt inställda: bilder underlättar förståelsen och ökar chansen att man ska läsa en artikel.

Skillnaderna i attityder med hänseende till erfarenhetskunskap och vana vid mediet, preferenser och intresse samt sociala faktorer är förvånansvärt små. Endast ifråga om två av attitydfrågorna spelar denna typ av faktorer någon som helst roll: att det är för mycket bilder i morgontidningarna och att det är viktigt att läsarna kan bidra med bilder. I båda fallen spelar erfarenhetskunskap ingen som helst roll medan preferenser och intresse gör det; i båda fallen är det människor som själva inte är så fotoengagerade som instämmer i högst utsträckning – samtidigt som de båda påståendena är helt olikartade till sin karaktär genom att det ena är positivt formulerat, det andra negativt. Också sociala faktorer spelar roll ifråga om hur viktigt det är att läsare själva har möjlighet att bidra med bilder, men även här handlar det troligen om personer som själva inte deltar utan mer principiellt tycket att det är viktigt att möjligheten finns.

Det finns också ett samband mellan allmänna attityder till nyheter och medier respektive bilder, framför allt i negativ form. De som inte uppskattar bilder i morgontidningar har också en negativ inställning till tidningar och nyhetsrapportering i allmänhet.

Avslutningsvis kan vi sammanfatta de två tydligaste resultaten av studien. För det första är det tydligt att människor är positivt inställda till bilder i lokala morgontidningar genom att de hjälper läsare att ta sig in i texter. Den forskning som har en negativ grundinställning till bilder och värderar text högre än bild, kanske bör omvärdera bilden som fenomen. Förutom att bilden kan ha ett egenvärde,

kan den alltså också bidra till ett engagemang och en ingång i texter som annars inte skulle ha funnits (jfr. Quinn, 2015).

Men för det andra, så är engagemanget för bilder generellt ganska lågt och variansen liten. Det är antagligen så att en allmän fråga om bilder på det sätt som vi ställt den här ger ett helt annat resultat än om vi skulle ställt frågor om specifika bilder. Det handlar om lågt respektive högt engagemang i det som frågorna berör (Solomon m.fl., 2010). Allmänna frågor om bilder kan aldrig ge ett högt engagemang utan bara en allmän attityd. Specifika bilder däremot, kan vara viktiga och engagerande på ett helt annat sätt, vare sig det handlar om nyhetsbilder, familjebilder eller bilder som sprids på ett social forum i en grupp som man är engagerad i.

Not

[1] Frågan som ställdes var om man i hushållet hade en digital systemkamera. Ungefär hälften svarade ”ja” på den frågan. Vår bedömning är att det är en alltför hög nivå, och vi misstänker att man istället svarat på om man har en digitalkamera, vare sig det är systemkamera eller inte. Vi behandlar därför frågan som digitalkamera i allmänhet.

Referenser

Adam, Pegie Stark; Quinn, Sara & Rick Edmonds (2007). *Eyetracking the News: A Study of Print and Online Reading*. St. Petersburg, FL: Poynter Institute.

Andersson, Ulrika (2013). “From Broadsheet to Tabloid: Content Changes in Swedish Newspapers in the Light of a Shrunken Size”, *Observatorio (OBS*)* 7 (4): 001-021.

Andén-Papadopoulos, Kari (2008). “The Abu Ghraib Torture Photographs: News Frames, Visual Culture, and the Power of Images”, *Journalism,* 9(1): 5–30.

Bjerling, Johannes (2012). *The Personalization of Swedish Politics. Party Leaders in the Election Coverage 1979-2010*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.

Dahmen, Nicole Smith (2014). “Watchdog, Voyeur, or Censure?”, *Journalism Practice*, 1-15.

Fahmy, Shahira; Bock, Mary Angela & Wayne Wanta (2014). *Visual Communication Theory and Research: A Mass Communication Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Fengler, Susanne & Russ-Mohl, Stephan (2008). ”Journalists and the Information-Attention Markets”, *Journalism*, 9(6): 667-690.

Greenwood, Keith & Zoe C. Smith (2007). ”How the world looks to us: International news in award-winning photographs from the Pictures of the Year, 1943-2003”, *Journalism Practice,* 1(1): 82-101.

Langton, Loup (2009). *Photojournalism and Today's News: Creating Visual Reality*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Lebeck, Robert & Bodo von Dewitz (2001). *Kiosk: Eine geschichte der fotoreportage/ Kiosk: A History of Photojournalism/*. Göttingen: Steidl.

Linfield, Susie (2010). *The Cruel Radiance: Photography and Political Violence.* Chicago: University of Chicago Press.

Lucaites, John Louis & Robert Harriman (2011). *No Caption Needed: Iconic Photographs, Public Culture and Liberal Democracy.* Chicago: University of Chicago Press.

Lucaites, John Louis & Robert Harriman (2001). "Visual Rhetoric, Photojournalism and Democratic Public Culture", *Rhetoric Review,* 20(1/2): 37–42.

Lutz, Catherine A. & Jane L. Collins (1993). *Reading National Geographic.* Chicago: The University of Chicago Press.

Machin, David & Sandra Niblock (2008). "Branding Newspapers", *Journalism Studies,* 9(2): 244-259.

Nilsson, Maria & Wadbring, Ingela (2015). "Not Good Enough? Amateur Images in the Regular News Flow of Print and Online Newspapers", *Journalism Practice*, online.

Perlmutter, David & Gretchen L. Wagner (2004). "The Anatomy of a Photojournalistic Icon: Marginalization of Dissent in the Selection and Framing of 'A Death in Genoa'", *Visual Communication,* 3 (1): 91–98.

Prior, Markus (2007). *Post-Broadcast Democracy. How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections.* New York: Cambridge University Press.

Quinn, Sara (2015). *Eyetracking Photojournalism: New Research Explores What Makes a Photograph Memorable, Shareable and Worth Publishing*, (online). National Press Photographers Association. Adress: https://nppa.org/node/69402 (hämtad 14 april, 2015).

Reinemann, Carsten; Stanyer, Jame; Sherr, Sebastian & Legnante, Guido (2011). "Hard and soft news: A review of concepts, operationalizations and key concepts", *Journalism*, 13(2): 221-239.

Solomon, Michael R.; Bamossy, Gary; Askegaard, Søren & Hogg, Margaret K. (2010). *Consumer Behaviour. A European Perspective*. Fourth Edition. Harlow: Prentice Hall.

Sontag, Susan (2003). *Regarding the Pain of Others*. New York: Farrar, Strauss & Giroux.

Sontag, Susan (1973). *On Photography*. New York: Farrar, Strauss & Giroux.

Sparks & Tulloch (2000). (red) *Tabloid Tales. Global Debates over Media Standards*. Lanham, Boulder, New York & Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.

Sternvik, Josefine (2007). *I krympt kostym. Morgontidningarnas formatförändring och dess konsekvenser*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

Wadbring, Ingela (2012). *Journalistikens kommersialisering – mera myt än sanning. Innehållets förändring i svensk dagspress 1960-2010*. Stockholm: Simo.

Wadbring, Ingela & Maria Nilsson (kommande). *En bild säger mer än tusen ord? Bildjournalistikens förändring i svensk dagspress 1995-2013*. Sundsvall: Demicom.

Webster, James G.; Phalen, Patricia F. & Lichty, Lawrence W. (2006). *Rating Analysis. The Theory and Practice of Audience Research*. Third Edition. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Zelizer, Barbie (2010). *About to Die: How News Images Move the Public.* Oxford: Oxford University Press.

Zelizer, Barbie (2007). "On 'Having Been There': 'Eyewitnessing' as a Journalistic Keyword", *Critical Studies in Media Communication,* 24(5): 408–428.

Zelizer, Barbie (2004). "When War is Reduced to a Photograph", i Stuart Allan & Barbie Zelizer (red), *Reporting War: Journalism in Wartime* (s.115–135). London: Routledge.

DAGSTIDNINGSPRENUMERATION IGÅR, IDAG – OCH IMORGON?

LENNART WEIBULL

Dagbladet kommer inte längre att komma ut som egen tidning, utan slås ihop med Sundsvalls Tidning. Från och med den 1 mars är det därför Sundsvalls Tidning som landar i din brevlåda.

Med dessa lakoniska rader meddelade Sundsvallstidningen *Dagbladets* chefredaktör Patricia Svensson i mitten av februari prenumeranterna att tidningen efter 115 år upphört som ”en viktig röst i vår region” och, tillfogade hon, blir tidningens historia ”en del av Sundsvalls Tidnings framtid”. I brevet till prenumeranterna argumenteras för att beslutet om att en tidning är ett sätt att garantera en stark lokal journalistik, samtidigt som det även framhålls att Dagbladets ”socialdemokratiska opinionsjournalistik” kommer att få utrymme i *Sundsvalls Tidning* (http://sv.wikipedia.org/wiki/Dagbladet_Nya_Samh%C3%A4llet).[1]

Dagbladets nedläggning är bara ett av många exempel på de strukturförändringar som förekommit i svensk press sedan början av 2000-talet (Weibull och Wadbring, 2014). Utvecklingen har under de gångna decennierna utmärkts av fusioner och ökad samordning av tidningar med samma ägare. Situationen i Sundsvall är typisk för utvecklingen. *Dagbladet* hade redan år 2000 övertagits av den upplagemässigt betydligt större *Sundsvalls Tidning* och efter hand allt mer integrerats med den stora tidningen, inte bara administrativt och tekniskt utan också redaktionellt.[2]

Bakgrunden till strukturrationaliseringen inom tidningsbranschen är de successivt fallande upplagorna för prenumererade morgontidningar på papper. Efter en upplagemässig toppnotering 1989 med närmare fem miljoner exemplar per utgivningsdag har dagspressen efter hand tappat läsare. Till en början låg nedgången främst på de lösnummerförsålda så kallade kvällstidningarna men under andra hälften av 1990-talet började även den prenumererade morgonpressen i ökande grad få vidkännas minskad upplaga. Efter 2010 har nedgången accentuerats. Även om de senaste årens upplagesiffror är osäkra på grund av ändrade redovisningsprinciper pekar de på att dagspressen som helhet tappat mer än en tredjedel av den upplaga man hade toppåret 1989. Om vi samtidigt tar hänsyn till att Sveriges befolkning under samma tid har ökat med drygt tolv procent blir nedgången ännu tydligare. Den minskade andelen svenskar med tidningsprenumeration i hushållet[3] framgår också tydligt i den nationella SOM-undersökningen (figur 1). Figuren inkluderar även utvecklingen av morgontidningsläsningen. Det är uppenbart att läsning och prenumeration närmast är två sidor av samma mynt. Något förenklat

Weibull, Lennart (2015) Dagstidningsprenumeration igår, idag – och imorgon? i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

kan påstås att hushållsprenumeration är en av de viktigaste förutsättningarna för att en morgontidning ska bli regelbundet läst. De senaste årens avvikelse med en högre andel prenumeranter förklaras troligen av att det har blivit fler som har tillgång till tidningen på annat sätt än genom prenumeration i hushållet, exempelvis på arbetsplatsen.

Figur 1 Prenumeration och morgontidningsläsning 1986 – 2014 (procent)

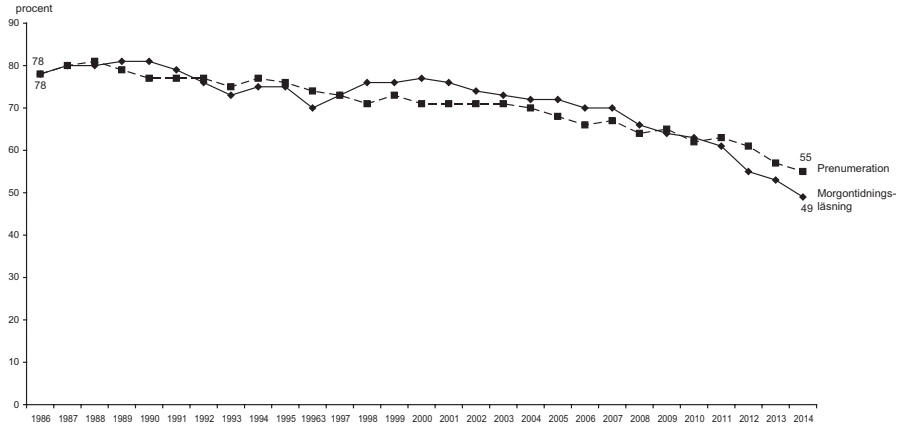

Kommentar: Morgontidningsläsning avser läsning ≥5 dagar/vecka. Prenumeration avser boende i hushåll med en prenumererad morgontidning, alltså inte att svarspersonen själv står för prenumerationen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2014.

Nedgången i upplaga har varit föremål för mycket analyser och diskussioner under de senaste åren (Wadbring, 2013; Weibull, 2013; Weibull och Wadbring, 2014; Jalakas och Wadbring, 2014). Det har pekats på att digitaliseringen medfört att mycket av det innehåll som en tidningsprenumerant betalar för finns att tillgå gratis på internet. Tidningarna har genomfört prishöjningar som är högre än konsumentprisindex för att kompensera sig för minskade annonsintäkter. Det har också framhållits att den lokala karaktären hos svensk morgonpress inte svarar mot den rörlighet och de intressen som utmärker det globaliserade samhället.

Oavsett skälen betyder den successiva avtappningen av betalande prenumeranter på papperstidningar att dagspressens existens undergrävs, inte minst som de digitala utgåvorna ännu så länge inte är lönsamma (Weibull och Wadbring, 2014). För branschens framtid handlar det om att utveckla tidningar som motsvarar såväl prenumeranternas intressen och vanor som branschens behov av lönsamhet. Det har på de senaste åren diskuterats olika alternativa möjligheter. Syftet med detta kapitel är att på grundval av frågor ställda i den nationella SOM-undersökningen

2014 belysa hur prenumeranterna ser på några av de framtidsalternativ som föreslagits. Som bakgrund diskuteras några huvudmönster i nedgången av dagstidningsprenumerationer.

Morgonpressens förlorade prenumeranter

Ett återkommande fokus i analyserna av morgonpressens nedgång har varit de unga läsarna, eftersom det är bland dessa som morgonpressens fall är tydligast markerat (Jalakas och Wadbring, 2014). Det har påvisats hur de yngre tidigare än de medelålders och äldre tog till sig den digitala världen och successivt tappade intresset för vad som kom att kallas gammelmedier (Westlund och Weibull, 2013). En fokusgruppsstudie med unga vuxna i åldern 20-25 år visar på att de inte anser lokala nyheter vara så relevanta, men också att nyheter på papper inte lockar till läsning (Andersson m fl, 2014).

Även om många studier främst analyserat åldersskillnader i morgontidningsprenumeration har det också gjorts analyser av hur andelen prenumeranter förändrats i andra grupper (Weibull, 2013). För att få en bred belysning av nedgången i prenumeration redovisas i figur 2 andelen boende i prenumerationshushåll 1986-2014 efter ålder, inkomst, politiskt intresse och geografiskt område, indikatorer som i tidigare studier visat sig påverka regelbunden tidningsläsningen (jfr Weibull, 1983).

Som vi redan tidigare sett har de stora förändringarna skett framför allt i förskjutningen mellan olika åldersgrupper. I den yngsta åldersgruppen mellan 16 och 29 år är nedgången 38 procentenheter mellan 1986 och 2014 – från 67 till 29 procent – medan den i den äldsta är endast sju procentenheter – från 84 procent med prenumeration i hushållet till 77 procent. Gapet mellan andelen prenumeranter i den äldsta och den yngsta åldersgruppen har således ökat dramatiskt. Motsvarande analyser efter generation visar tydligt att nedgången i samma åldersgrupp blir större för varje generation, något som främst framträder i åldersgruppen 30-49 år, där minskningen är störst (Jalakas och Wadbring, 2014).

Tre andra förändringsmönster är värda att uppmärksammas (jfr Weibull, 2013). Det första är inkomstfaktorn.[4] Samtliga undersökningsår är andelen prenumeranter störst i höginkomstgruppen och lägst bland låginkomsttagarna. Gapet var genomsnittligt mindre i slutet på 1980-talet än i början av 2000-talet (jfr Lithner, 2000). Prenumerationsnedgången bland låginkomsttagare började redan i början av 1990-talet och fortsatte fram till början av 2000-talet då det inträdde en viss stabilitet. Bland höginkomsttagarna var kurvan länge stabil, men började efter år 2000 långsamt falla.

Figur 2a Prenumeration efter ålder 1986 – 2014 (procent)

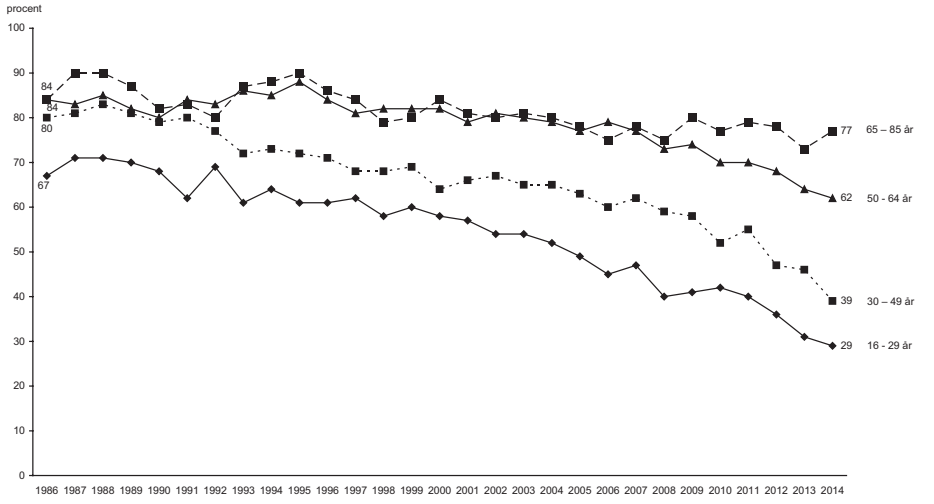

Kommentar: Om definitionen av prenumeration se kommentaren till figur 1.

Figur 2b Prenumeration efter inkomst 1986 – 2014 (procent)

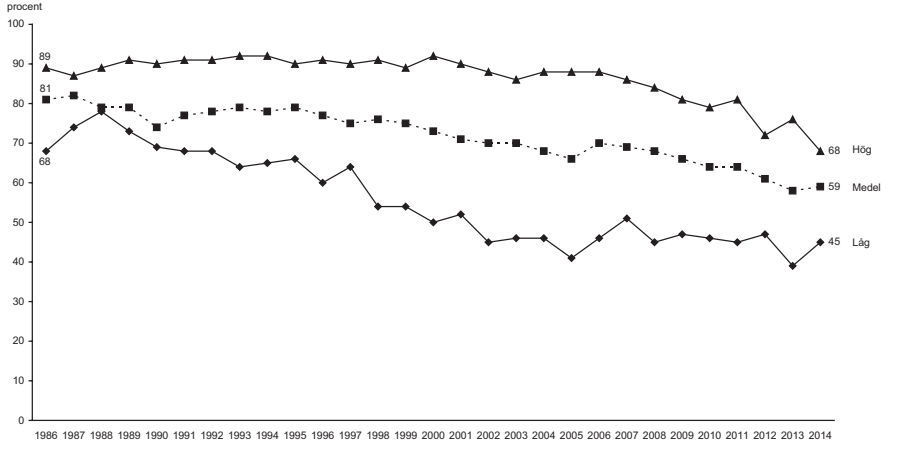

Kommentar: Inkomst avser hushållets samlade inkomst. För varje år har inkomsten delats i fem relativt likstora grupper. I figuren redovisas dock bara den lägsta, den mellersta och den högsta inkomstgruppen. Om definitionen av prenumeration se kommentaren till figur 1.

Figur 2c Prenumeration efter politiskt intresse 1986 – 2014 (procent)

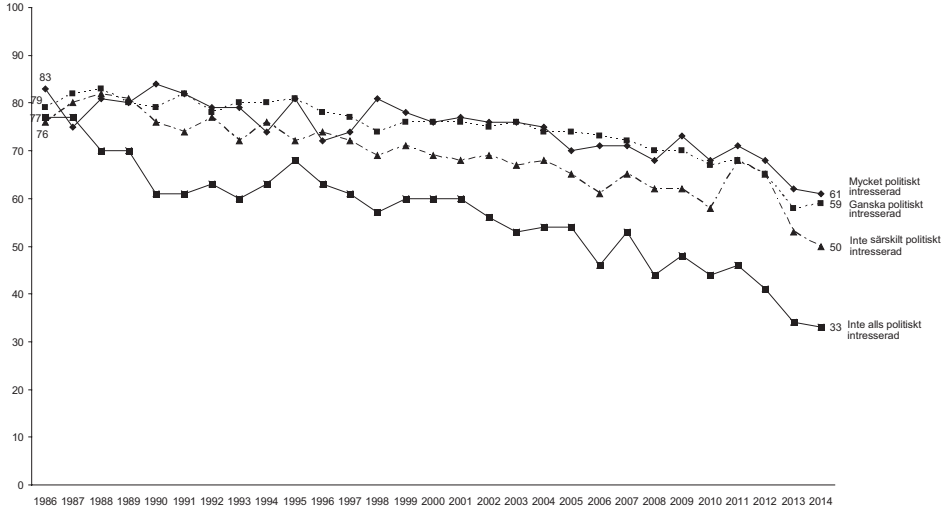

Kommentar: Om definitionen av prenumeration se kommentaren till figur 1.

Figur 2d Prenumeration efter geografiskt område 1986 – 2014 (procent)

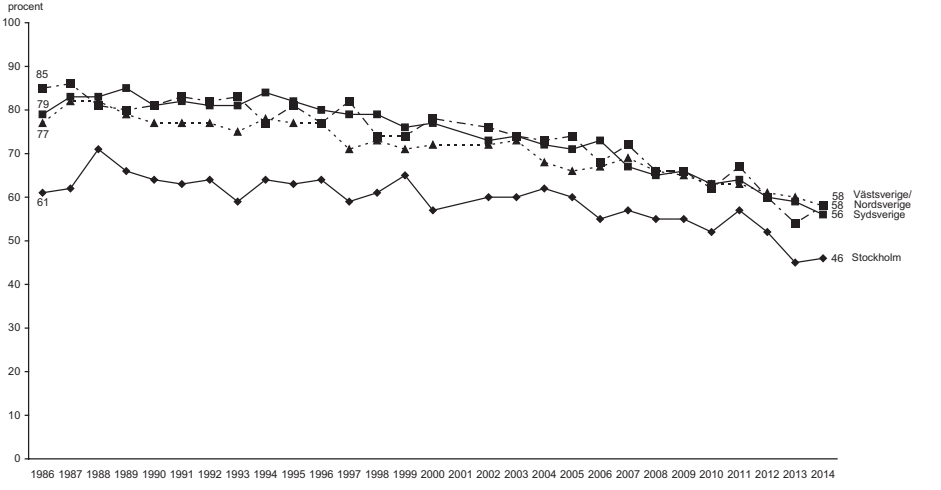

Kommentar: Indelningen av landet bygger på de så kallade riksområdena: Stockholm = Stockholms län, Västsverige = Hallands och Västra Götalands län, Sydsverige = Blekinge och Skåne län och Nordsverige = Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län.. I figuren redovisas inte Östra och Norra Mellansverige samt Småland med öarna. Om definitionen av prenumeration se kommentaren till figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2014.

Också politiskt intresse är en faktor av ökande betydelse för viljan att hålla sig med en prenumererad morgontidning. År 1986 fanns det i stort sett ingen skillnad i morgontidningsprenumeration efter graden av politiskt intresse, år 2014 är gapet mellan de mycket politiskt intresserade och de inte alls politiskt intresserade nästan trettio procentenheter. Även om andelen prenumeranter går ner i alla grupper är nedgången mest påtaglig bland dem som saknar politiskt intresse – och börjar accentueras redan på 1990-talet.

Det finns även en tydlig geografisk faktor. Andelen med hushållsprenumeration visar sig under samtliga undersökta år vara lägre i Stockholmsområdet än i landet i övrigt. Det finns belagt i även i äldre studier (Weibull, 1983; Kratz, 1995). Nedgången i Stockholmsområdet har därefter gått långsammare medan den ökat i riket: gapet mot de utvalda landsortsområdena är klart mindre 2014 – drygt tio procentenheter – än 1986 då det var dubbelt så stort.

En regressionsanalys från 2014, där vid sidan även faktorer som kön och utbildning är inkluderade visar att när allt annat är lika är ålder den starkaste enskilda förklaringsfaktorn, tätt följd av hushållsinkomst. Även politiskt intresse, kön och utbildning uppvisar signifikanta effekter.[5] Tidigare regressionsanalyser av morgontidningsläsning ger en likartad bild (Weibull, 2013).

Översikten av vilka grupper av människor som upphört med sin prenumeration ger inget direkt svar på frågan varför de slutat med en hushållsprenumererad morgontidning, även om det finns ett mönster av nedgång i resurssvaga grupper (jfr Lithner, 2000). En något tydligare bild kan vi få i en studie av prenumeranterna på Göteborgs-Postens pappersutgåva mellan 1994 och 2009 (Weibull, 2011, 2013). Där tillfrågades de prenumeranter som under senaste året tvekat om man skulle behålla tidningen eller ej. Svaren visar att den svaga konjunkturen på 1990-talet bidrog till ökad tveksamhet bland prenumeranterna (”allt har blivit så dyrt att man måste dra in någonstans”), men även tidningarnas prishöjningar hade betydelse (Björkqvist Hellingwerf, 1995). Vidare framgår att det i början av 2000-talet blir bland yngre, låginkomsttagare och politiskt mindre intresserade som anger ”inte tid att läsa” som skäl för sin tvekan (Weibull, 2011). Senare då nedgången ökar även i traditionellt resursstarka grupper är det framför allt möjligheten att läsa på internet som ligger bakom prenumeranternas tveksamhet.[6]

En framtid för den prenumererade morgontidningen?

Den accentuerade nedgången i hushållsprenumerationer har tvingat tidningsföretagen att överväga, och även pröva, olika alternativ till motåtgärder. Dilemmat för branschen har varit att prenumererade tidningar på papper, alltså det som minskar bland allmänheten, är det som fortfarande genererar huvuddelen av företagens intäkter (Weibull och Wadbring, 2014). För dagstidningsföretagen har det således gällt att utveckla handlingslinjer i syfte att behålla attraktiviteten hos papperstidningen, både bland läsare och bland annonsörer, samtidigt som det handlat om

att få till stånd besparingar, inte minst genom att öka intresset för användning av elektroniskt distribuerade tidningar.

Diskuterade redaktionella åtgärder har inte sällan haft en defensiv karaktär som att minska tidningarnas redaktionella volym eller att genom en prioritering av nyhetsinnehållet, exempelvis att minska den lokala bevakningen eller att upphöra med nationella och internationella nyheter, profilera innehållet. En annan linje har varit att minska antalet utgivningsdagar per vecka. Den mest radikala linjen är att helt ge upp papperstidningen och enbart publicera tidningen på internet och därmed kunna avveckla den fysiska hushållsdistributionen.

Dagstidningsföretagens intresse att åstadkomma förändring på marknaden kan kontrasteras mot resultat från tidigare studier som framhållit trögheten i människors läsvanor. Exempelvis visade en studie från 2013 att morgontidningsläsarnas innehållspreferenser var i stort sett desamma som trettio år tidigare (Andersson och Weibull, 2013). Skillnaden var att de regelbundna läsarna 2013 hade en klart högre genomsnittsålder. Samtidigt har debatten om dagspressens problem ökat och kan möjligen ha påverkat perspektiven.

I syfte att belysa prenumeranteras syn på olika åtgärder fick de svarande i den nationella SOM-undersökningen 2014 ta ställning till några av förslagen till förändringar av den hushållsprenumererade morgontidningen.[7] I vilken utsträckning är personer med morgontidning i hushållet beredda att acceptera en minskad utgivningstäthet, ändrade innehållsprofiler eller eftermiddagsdistribution? Dessutom fanns ett alternativ som avsåg ett ”kraftigt” höjt prenumerationspris. Frågan var formulerad med hänvisning till branschens intresse att minska sina kostnader och de svarande morgontidningsprenumeranterna fick för varje möjlig ändring frågan om de skulle behålla sin prenumeration även om tidningen skulle genomföra den aktuella förändringen. Svarsskalan var fyrgradig – från Ja, absolut till Nej, absolut inte. I figur 3 redovisas utfallet.

Utfallet av frågan visar att det knappast råder större entusiasm bland prenumeranterna för någon av de föreslagna förändringarna, i varje fall om vi utgår från andelen som uppger att de absolut skulle fortsätta att prenumerera. Andelen ligger högst i fråga om minskad utgivningstäthet (24 procent), medan det för en minskning i antalet sidor ligger på 17 procent. För övriga ändringsförslag ligger andelen som skulle behålla tidningen på under tio procent, för flertalet under fem procent. Om vi även väger in andelen som svarar ”Ja, kanske” visar det sig att en majoritet skulle behålla tidningsprenumerationen även med mindre regelbundenhet och färre antal sidor. Men när det gäller övriga ändringar är andelen beredda att fullfölja sin prenumeration en fjärdedel eller mindre.

Om vi ser på andelen av prenumerationshushållen som *absolut* säger nej till de olika förändringarna är den högst för förslagen att upphöra med nationella och internationella nyheter, att publicera tidningen enbart på internet och att kraftigt höja priset. Här anger omkring hälften av prenumeranterna ett klart nej.

Figur 3 Självskattad prenumerationsbenägenhet i samband med framtida förändringar av tidningen, bland prenumeranter 2014 (procent av dem som har prenumeration i hushållet)

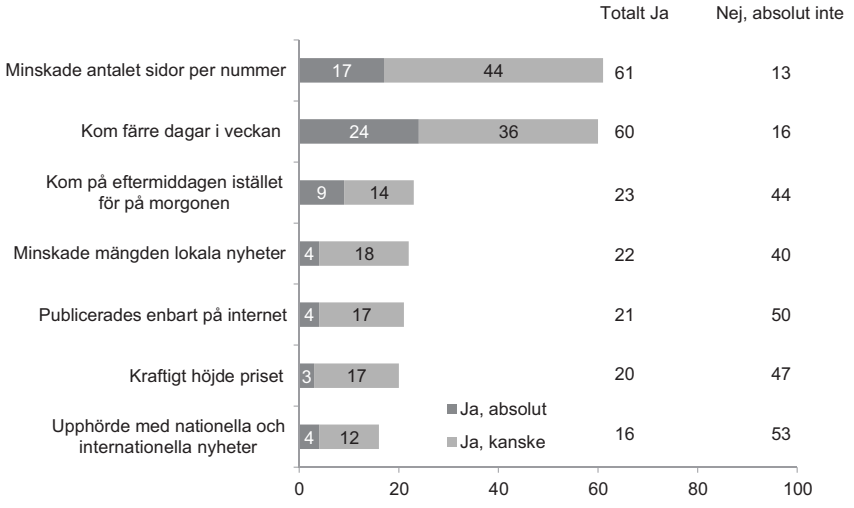

Kommentar: Minsta antal svarspersoner är 852. Frågan lyder *På många tidningar diskuteras idag olika åtgärder för att minska kostnaderna. Om du tänker på den tidning ditt hushåll prenumererar på, ange för varje åtgärd om du tror att hushållet skulle behålla prenumerationen eller inte. Hushållet skulle behålla prenumerationen även om tidningen…* följt av de olika alternativen. Svarsalternativen är *Ja, absolut, Ja, kanske, Nej, knappast* samt *Nej, absolut inte*. Figuren redogör för de prenumeranter som har svarat *Ja, absolut* respektive *Ja, kanske* samt de som svarat *Nej, absolut inte*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det kan diskuteras hur utfallet av frågorna ska tolkas, men låt oss först peka på några generella mönster. Den första iakttagelsen är att det bland dem som har en hushållsprenumeration på en morgontidning finns en allmän ovilja till förändring. Det finns ett starkt samband mellan bedömningarna. En rimlig tolkning är att de grupper som läser är nöjda med sin morgontidning. Prenumeranterna värdesätter en tidning med brett innehåll, på papper och till ett rimligt pris. Det är i linje med vad som framkommit i tidigare studier av morgontidningsläsning (Andersson och Weibull, 2013). Samtidigt bekräftar det till viss del det vi sett beträffande de tveksamma prenumeranternas motstånd, där särskilt höjningar av prenumerationspriset mött kritik, medan relativt få varit kritiska till tidningarnas innehåll (Weibull, 2011).

Den andra iakttagelsen är att de ändringar som av en majoritet ändå betraktas som i viss utsträckning acceptabla står för en minskning av tidningarnas volym genom att de kommer färre dagar i veckan och har ett mindre antal sidor. Det finns även ett klart samband mellan dessa bedömningar: de som kan tänka sig en minskad volym kan även tänka sig en mindre utgivningstäthet. Också det ligger i

linje med de tidigare studierna av prenumeranter, där en stor andel som uppgivit bristande tid att läsa tidningen varit ett viktigt skäl att tveka om sin prenumeration. I samma studie framkom dessutom att över en fjärdedel av de tveksamma prenumeranterna menade att det blev för mycket tidningspapper (Weibull, 2011). Mycket tyder på att det bland den genomsnittliga tidningsläsaren knappast har efterfrågat den stora innehållsvolym som många redaktioner önskat att publicera.

När det gäller den förändring som ofta ansetts vara en nyckel till dagspressens framtid – publicering på nätet – visar det sig att det bland prenumeranterna på papperstidningen finns ett mycket litet intresse att prenumerera på en tidning över nätet. Det är knappast oväntat med tanke på vad som visats om prenumeranternas ålderssammansättning, möjligen kan det även uppfattas som en relativt hög andel att var femte pappersprenumerant kan tänka sig gå över till digital prenumeration.

För en tidningsbransch som letar efter besparingsmöjligheter väcker utfallet troligen ingen större entusiasm, även om det knappast är oväntat. Samtidigt är det rimligt att ställa frågan vilket prediktionsvärde de olika svarsandelarna har. Den fråga som ställts har pekat ut olika alternativ men det är svårt att värdera med vilken grad av realism svarspersonerna har tagit ställning. Svarsmönstret ska därför inte uppfattas som mått på hur stor andel som kommer att bete sig på det ena eller andra sättet om åtgärderna genomförs, utan snarare som ett uttryck för vad prenumeranterna har lättare respektive svårare att göra avkall på, alltså vad som är särskilt viktigt med tidningen.

Ett sätt att ytterligare belysa svarspersonernas bedömningar är att ta hänsyn till hur ofta man läser morgontidningen och vilken typ av tidningar de regelbundet läser. I tabell 1 redovisas synen på de olika ändringsförslagen efter morgonpressläsning. Det är viktigt att hålla i minne att vi överlag rör oss med förhållandevis små grupper av svarande, vilket gör att resultaten ibland måste tolkas med försiktighet.

När det gäller regelbunden morgontidningsläsning gäller att de som läser en prenumererad morgontidning fem dagar i veckan är minst benägna att fortsätta med sin prenumeration om de olika ändringarna skulle genomföras i jämförelse med dem som bara läser ett par dagar i veckan eller mer sällan. Enda undantaget är om man skulle minska de lokala nyheterna eller kraftigt höja priset. I de senare två fallen är det inga större skillnader mellan de regelbundna läsarna och sällanläsarna i prenumerationshushållen. Det bekräftar att de trogna läsarna är nöjda och helst inte vill ha några ändringar.

I fråga om typ av tidning har vi skiljt mellan storstadspress – de stora morgontidningarna i Stockholm, Göteborg och Malmö – och landsortspress – övriga regelbundet utgivna morgontidningar i landet.[8] Storstadstidningarna skiljer sig från landsortstidningarna genom sin större volym och genom en mer omfattande nationell och internationell bevakning. Vid en jämförelse mellan de två tidningstyperna framträder vissa klart signifikanta bedömningsskillnader som har att göra med deras olika karaktär, både redaktionell profil och läsarsammansättning. Sålunda visar sig att 71 procent av prenumeranter med storstadstidningar i hushållet ”absolut” inte skulle fortsätta att prenumerera om tidningarna upphörde med nationella

och internationella nyheter, bland landsortspressläsarna var motsvarande andel 45 procent – andelen som ”absolut” eller ”kanske” skulle fortsätta med sin prenumeration var 5 respektive 19 procent. För lokala nyheter var förhållandet omvänt: 45 procent av landsortspressläsarna skulle sluta prenumerera om lokalnyheterna minskade, i jämförelse med 32 procent bland storstadspressens läsare; andelen som skulle fortsätta att prenumerera var 28 respektive 18 procent.

Tabell 1 Syn på olika förutsättningar för att behålla sin prenumererade tidning i hushållet efter morgontidningsläsning och tidningstyp (procent av dem som har prenumeration i hushållet)

		Läser morgontidning				Typ av huvudtidning		
Om tidningen…		Dagligen	5-6 d/v	3-4 d/v	<2 d/v	Storstad	Landsort	Totalt
Kom färre dagar i veckan	Ja, absolut	23	26	33	28	30	23	24
	Ja, kanske	34	36	42	40	37	35	36
	Nej, knappast	25	29	13	19	19	29	24
	Nej, absolut inte	18	9	12	13	14	13	16
Minskade antal sidor	Ja, absolut	17	16	19	16	21	15	17
	Ja, kanske	42	46	52	60	46	43	44
	Nej, knappast	27	26	19	15	25	26	26
	Nej, absolut inte	14	12	10	9	8	16	13
Utkom på eftermiddagen	Ja, absolut	6	7	19	9	8	8	9
	Ja, kanske	11	17	18	25	11	15	14
	Nej, knappast	34	31	34	32	38	31	33
	Nej, absolut inte	49	45	29	34	43	46	44
Publicerades enbart på internet	Ja, absolut	3	2	4	16	3	3	4
	Ja, kanske	15	19	26	19	22	14	17
	Nej, knappast	30	31	32	24	33	28	30
	Nej, absolut inte	52	48	38	41	42	55	50
Slutade med nationella och internationella nyheter	Ja, absolut	2	6	5	7	2	4	4
	Ja, kanske	10	14	17	9	3	15	12
	Nej, knappast	31	38	35	32	24	36	32
	Nej, absolut inte	57	42	45	52	71	45	53
Minskade mängden lokala nyheter	Ja, absolut	4	3	4	3	5	3	4
	Ja, kanske	19	16	13	25	23	15	18
	Nej, knappast	46	45	47	35	37	37	38
	Nej, absolut inte	31	36	36	37	32	45	40
Kraftigt höjde priset	Ja, absolut	3	2	4	3	3	3	3
	Ja, kanske	17	18	15	16	21	15	17
	Nej, knappast	49	41	44	50	32	32	33
	Nej, absolut inte	49	41	44	50	44	50	47
Antal svar		542	130	78	68	276	513	824

Kommentar: Med storstadstidning avses här Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten och Sydsvenskan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Om vi vänder på perspektivet visar det sig att prenumeranter som läser storstadstidningar (67 procent) är mer benägna att fortsätta prenumerera även om utgivningstäthet och volym går ner än vad landsortspressläsarna (58 procent) är. Mönstret är detsamma för övergång till nätpublicering men på en betydligt lägre nivå – 25 respektive 17 procent och för acceptans för en kraftig prishöjning – 24 respektive 18 procent.[9] Båda grupperna av papperstidningsabonnenter kännetecknas således av en ovilja till förändring, men tendenser är att landsortspressläsarna utmärks av en större traditionalism än läsande tidningsprenumeranter i storstäderna. Resultaten är i linje med det större mönster vi idag ser i fråga om dagspressens strukturutveckling: morgontidningsläsning på nätet är redan idag större i storstadsområdena än i landsorten (Bergström, 2014) samtidigt som nätläsning av storstadstidningar i landsorten är vanligare än nätläsning av landsortstidningar (jfr Weibull, 2012).

Frågan för detta avsnitt är hur prenumerationen på papperstidningen kan förväntas utvecklas i framtiden. Mot den bakgrunden är det av särskilt intresse att studera hur de grupper där andelen prenumeranter redan idag är lägre värderar de aktuella förslagen, men också att studera vilka bedömningar som görs i grupper där den prenumererade morgontidningen står starkare. Som vi sett i det föregående är det främst yngre, politiskt mindre intresserade, låginkomsttagare och boende i storstäderna där morgontidningen står svagt. I tabell 2 redovisas dessa gruppers bedömningar av förslagen till förändringar i morgonpressen.

Det första vi kan se är att bedömningarna är förhållandevis likartade i flertalet grupper. Det finns knappast några dramatiska skillnader. Visserligen framträder något olika mönster i svaren men den allmänna tendensen är att nedskärningar i utgivningstäthet och antal sidor är mer accepterat än övriga förslag, där enbart publicering på internet och kraftiga prishöjningar har minst stöd bland dem som har en morgontidningsprenumeration i hushållet.

När det gäller åldersfaktorn är det möjligen förväntat att vi ska finna stora differenser mellan yngre och äldre. Så är dock inte fallet. Om vi jämför prenumeranterna mellan 30 och 49 år – den åldersgrupp där morgonpressen tappat mest de senaste decennierna – med pensionärerna är de senare visserligen överlag mindre villiga till förändringar men skillnaderna är ganska små. Egentligen är det bara i synen på nätpublicering som det finns en tydlig skillnad: en fjärdedel bland yngre anger att de skulle fortsätta att prenumerera även på nätet, i jämförelse med 13 procent bland de äldsta; men även i den yngre gruppen finns det alltså en klar majoritet som säger att de inte skulle fortsätta på nätet.[10] Utfallet kan förefalla anmärkningsvärt men har rimligen sin bakgrund i att vi rör oss inom den grupp som trots att många fallit bort ändå stannat som prenumeranter och därför kan antas vara särskilt intresserade morgontidningsläsare. Inom den ramen bekräftas vad vi vet om innehållsintresse bland yngre och äldre, exempelvis att intresset för lokala nyheter är klart större bland de äldre än bland de yngre (jfr Andersson och Weibull, 2013).

Tabell 2 Syn på olika förutsättningar för att behålla sin prenumererade tidning i hushållet (procent av dem som har prenumeration i hushållet)

		Ålder				Hushållsinkomst				Politiskt intresse				Boendeort			
Om tidningen		16-19	30-49	50-64	65-85	LINK	MLINK	MHINK	HINK	MPI	GPI	ISPI	IAPI	Lands-bygd	Mindre tätort	Stad	Stor-stad
Kom färre dagar i Veckan	Ja, absolut	20	32	25	22	24	20	25	25	27	26	20	17	20	22	25	35
	Ja, kanske	45	36	36	35	32	40	37	38	34	35	35	35	31	38	38	31
	Nej, knappast	22	19	25	24	21	25	24	24	23	21	30	17	29	22	23	21
	Nej, absolut inte	13	13	14	19	23	15	14	13	16	18	15	31	20	18	14	13
Minskade antal sidor	Ja, absolut	19	15	19	17	17	16	18	15	20	17	13	21	15	19	17	19
	Ja, kanske	57	50	45	40	38	44	46	51	46	44	43	29	38	41	46	51
	Nej, knappast	13	25	24	28	27	29	23	24	24	25	20	14	30	25	25	20
	Nej, absolut inte	11	10	12	15	18	11	13	10	10	14	14	36	17	15	12	10
Utkom på eftermiddagen	Ja, absolut	11	6	10	8	11	9	6	7	11	7	8	10	16	6	6	11
	Ja, kanske	34	12	13	13	15	17	12	14	16	15	10	17	17	1	13	13
	Nej, knappast	38	41	30	31	30	32	34	38	36	32	34	27	26	34	34	40
	Nej, absolut inte	17	41	47	48	44	42	48	41	37	36	48	46	41	44	47	36
Publicerades enbart på Internet	Ja, absolut	8	3	5	2	4	2	6	3	7	3	1	14	2	4	3	9
	Ja, kanske	11	22	22	11	12	19	17	23	20	16	16	10	9	14	17	28
	Nej, knappast	46	42	31	21	23	25	34	45	30	32	28	35	22	31	33	29
	Nej, absolut inte	35	33	42	65	61	54	43	29	43	49	55	41	67	51	47	34
Slutade med nationella och internationella nyheter	Ja, absolut	4	4	5	2	4	4	4	2	4	2	5	5	4	4	4	1
	Ja, kanske	32	10	11	10	14	13	12	9	12	10	16	16	17	16	10	3
	Nej, knappast	32	33	30	32	32	33	35	28	26	32	34	34	34	37	31	23
	Nej, absolut inte	33	53	54	56	50	50	49	61	58	56	45	45	45	43	55	73
Minskade Mängden lokala Nyheter	Ja, absolut	2	5	5	2	5	3	3	6	7	4	2	0	5	3	4	4
	Ja, kanske	31	22	15	17	14	16	19	25	24	17	15	14	11	19	19	24
	Nej, knappast	40	43	40	45	37	40	38	42	39	37	40	47	36	34	40	41
	Nej, absolut inte	27	30	40	36	44	40	40	27	30	42	43	39	48	44	37	31
Kraftigt höjde priset	Ja, absolut	6	3	4	2	3	2	3	5	6	3	3	3	4	3	3	2
	Ja, kanske	24	17	14	17	14	17	15	22	19	19	12	14	10	20	17	21
	Nej, knappast	44	38	34	28	27	31	38	38	37	30	32	38	53	48	46	40
	Nej, absolut inte	26	42	48	53	55	50	44	35	37	48	53	45	53	48	46	40
Antal svar		54	161	282	358	454	402	451	262	307	804	515	90	139	192	411	98

Kommentar: LU = Lågutbildad, MLU = Medellågutbildad, MHU = Medelhögutbildad, HU = Högutbildad, Hushållsinkomsten har delats i fyra likstora grupper med en fjärdel av svarspersonerna i vadera: LINK = Låginkomsttagare, MLINK = Medllåginkomst, MHINK = Medelhöginkomst, HINK = Höginkomsttagare. MPI = Mycket politiskt intresserad, GPI = Ganska politiskt intresserad, ISPI = Inte särskilt politiskt intresserad, IAPI = Inte alls politiskt intresserad. ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 2014.

I fråga om inkomstfaktorn visar sig att de med störst hushållsinkomst i större utsträckning än de med låg inkomst skulle fortsätta med tidningen nästen av oavsett ändringsförslag, även om skillnaderna inte är dramatiska; undantag utgör synen på omfattningen av lokala nyheter och i någon mån utgivningstäthet. Det hindrar dock inte att en mycket klar majoritet av höginkomsttagarna säger nej till alla ändringar utom minskad utgivningstäthet och färre sidor. Vi finner i huvudsak samma mönster när det gäller politiskt intresse (jfr Strömbäck m fl, 2012). Bland de mest politiskt intresserade är det en högre andel som skulle fortsätta med tidningen än bland de mindre politiskt intresserade. Det gäller för alla ändringsförslag utom för internationella nyheter, där en minskning anses lite mer acceptabel bland de mindre politiskt intresserade än den anses bland de politiskt intresserade. Också detta är en skillnad som ligger i linje med studier av innehållspreferenser efter politiskt intresse.

Slutligen har även vilken typ av område man bor i betydelse för hur de olika åtgärderna värderas. Boende i de tre storstäderna har överlag en större acceptans än de som bor i glesbygd. Skillnaden är som störst i fråga om publicering på nätet som 37 procent av de storstadsboende prenumeranterna kan tänka sig att övergå till, i jämförelse med 11 procent bland de glesbygdsboende. Bakom skillnaden ligger delvis åldersfaktorn; de glesbygdsboende är genomsnittligt något äldre än de som bor i storstad. Två ändringsförslag går dock i annan riktning: boende i glesbygd är mer negativa till en minskning av lokala nyheter och till eftermiddagsutgivning än vad storstadsboende är.

Det sammantagna mönstret är att skillnaderna mellan olika grupper av prenumeranter genomgående är små. Visserligen har de politiskt mest intresserade, höginkomsttagarna och de storstadsboende vanligen ett större nyhetsintresse (jfr Shehata och Wadbring, 2012) och är också något mer benägna än övriga att fortsätta att prenumerera. Men skillnaderna är trots allt inte särskilt stora mellan olika grupper – och överlag är det en majoritet som säger nej till flertalet förändringsförslag. En viktig förklaring till att åldersfaktorn har en oväntat blygsam effekt för bedömningarna är att analysen avser den grupp som fortsatt har en morgontidning på papper i hushållet; de unga som saknar intresse för morgonpress har redan upphört att prenumerera. De enda ändringar där det i alla grupper finns en majoritet som har acceptans för förändringen gäller minskad utgivningstäthet och ett mindre antal sidor. Samtidigt handlar det bara om vad prenumeranterna kan tänka sig, inte om vad de faktiskt skulle göra i en ändrad situation.

Ett möjligt scenario

På grundval av en analys av den svenska morgonpressens situation 2005 skisserades några alternativa scenarier för morgonpressen fram till 2030 (Wadbring och Weibull, 2005). Det första benämndes *Trögheten triumf* och utgick från att andelen morgontidningsläsare i och för sig skulle fortsätta att minska, men att det skulle

gå långsamt med få strukturella förändringar i slutet av 2020-talet. Det andra scenariot kallades *Generationsskifte* och byggde på att den stora nedgången skulle komma först genom att ryggraden av läsare, den stora fyrtiotalistgenerationen, gav upp tidningen och det tredje, kallat *Den oväntade tekniken*, att en ny teknik för distribution skulle ta över och säkerställa en fortsatt stark morgontidningsläsning. Det kan tio år senare konstateras att scenarierna underskattade snabbheten i utvecklingen. Nedgången i morgontidningsspridning har särskilt bland de unga vuxna gått fortare än vi antog och påverkat tidningsstrukturen. Visserligen har en ny distributionsteknik etablerats genom nätet och mobila enheter, men den har i fråga om morgonpressen inte kunnat kompensera för bortfallet av prenumeranter på papperstidningen.

Analyserna från 2014 av prenumeranternas syn på tidningsbranschens åtgärder att motverka dagspressens försvagning pekar på ytterligare svårigheter att bedöma framtiden för de prenumererade morgontidningarna på papper. Med reservation för att värderingen av de olika åtgärderna knappast håller för en prediktion för hur prenumerationshushållen skulle agera i en faktisk beslutssituation visar resultaten på att det bland dagens prenumeranter finns acceptans för minskad utgivningstäthet och färre sidor hos den prenumererade papperstidningen. Inom landsortspressen finns det möjligen även ett visst stöd för mindre inrikes- och utrikesnyheter och inom storstadspressen visst stöd för mindre lokalnyheter. Även om det i fråga om andra åtgärder finns vissa skillnader i bedömningarna med hänsyn till ålder, hushållsinkomst och politiskt intresse är prenumeranterna överlag negativa till flertalet möjliga åtgärder.

Frågan är hur resultatet ska tolkas. En rimlig slutsats är de som idag har en prenumeration på en morgontidning på papper överlag är nöjda med den tidning de läser och därför inte ser någon större anledning till förändring. För många prenumeranter är morgontidningsläsningen en fast vana som bidrar till en tröghet i fråga om förändringar. Det är givetvis en naturlig följd av att de har blivit kvar som prenumeranter medan många andra mindre intresserade har fallit bort. Mycket talar för att fortsatta nedgångar i prenumerationsintresse ytterligare kommer att förstärka bilden, särskilt som tillskottet av nya prenumeranter är litet. För tidningsbranschen är dilemmat att de som prenumererar i ökande grad består av äldre personer, vilket på sikt tvingar till åtgärder oavsett vad prenumeranterna anser. Den slutsats som branschen möjligen kan dra är att den strategi som ofta lyfts fram med färre utgåvor per vecka är en möjlig framtid för papperstidningen – vid sidan av daglig nätpublicering. Men det är vanskligt att använda de redovisade resultaten som grund för ett scenario, eftersom det är osäkert vad de säger om vad en prenumerant gör när en förändring faktiskt genomförs. I sista hand är det dessutom tidningsbranschens bedömningar, inte prenumeranternas, som ligger bakom framtidens verkliga scenario.

Noter

1 När Dagbladet lades ner var den Sveriges äldsta, ännu utkommande, socialdemokratiska dagstidning grundad år 1900 som Dagbladet Nya Samhället (Hadenius m fl, 1968).

2 I själva verket var samordningen inte begränsad till Sundsvall utan skedde inom ramen för ägargruppen Mittmedia, ägare av en rad tidningar i Mellansverige och Norrland, med huvudkontor i Gävle (den som noga granskade chefredaktörens sista brev till sina prenumeranter kunde för övrigt notera att det var avsänt från Falun).

3 Den i den nationella SOM-undersökningen ställda prenumerationsfrågan avser om det finns en prenumererad dagstidning i det hushåll där svarspersonen bor. Frågan ger således inte svar på vem som prenumererar, även om det i texten ofta talas om prenumeranter. Detta bör särskilt uppmärksammas då det gäller yngre personer som troligen ofta bor i hushåll där någon äldre person prenumererar. Prenumeration kan formellt inkludera även morgontidningar i digital form, men jämförelser med andra frågor tyder på att det huvudsakligen handlar om hushållsprenumeration på papperstidningar.

4 Observera att inkomstvariabeln i analysen delats upp i pentiler. I diagrammet redovisas dock bara extremerna – lägsta och högsta femtedelen samt den femtedel som ligger på genomsnittet.

5 En linjär regression med morgontidningsprenumeration i hushållet som beroende variabel och med kön, ålder, utbildning, hushållsinkomst och politiskt intresse som oberoende variabler. Den förklarade variansen var 20 procent.

6 Den tidigare nämnda regressionsanalysen av faktorer som förklarar morgontidningsläsning vid tre tidpunkter mellan 1986 och 2012 visar att ålder i samtliga tre faser har störst effekt, medan socio-ekonomiska faktorer får ökad betydelse över tid. Utbildningsfaktorn har en tydlig effekt fram till början av 2000-talet för att sedan förvinna, medan det politiskt intresse ökar i betydelse för att hålla sig med en morgontidning i hushållet (Weibull, 2013).

7 Det ska understrykas att analysen således avser olika åtgärders möjliga betydelse för att får prenumeranter att behålla sin hushållsprenumeration. Frågan har således endast ställts till dem som har prenumeration i hushållet och det går inte att uttala sig om i vad mån de olika åtgärderna kan bidra till ett intresse att prenumerera bland som är icke-prenumeranter idag.

8 De fyra tidningar som i denna analys står för storstadspress är Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet och Sydsvenskan (Skånska Dagbladet har exkluderats på grund av sin låga spridning i Malmö). Med regelbundenhet avses läsning minst en gång per vecka, i realiteten ligger

regelbundenheten på fem dagar i veckan både för storstads- och landsortspress. Analysen bygger på den huvudsakligt lästa tidningen, i praktiken den tidning som undersökningens öppna tidningsfråga nämndes först.

9 Vi har även analyserat den relativt lilla grupp prenumeranter som även läser en andra tidning, ofta personer i landsorten som kompletterar med en storstadstidning. I denna grupp av storstadstidningsläsare är man mer benägen än bland dem som har en storstadstidning som huvudtidning att acceptera både eftermiddagsdistribution och en kraftig prishöjning.

10 Jämförelser med den yngsta gruppen (16-29 år) måste göras med stor försiktighet: dels är det förhållandevis få i gruppen som bor i prenumerationshushåll, dels är troligen en majoritet av dessa personer sådana som inte beslutar om hushållets prenumeration. Intressant är dock att notera att denna internetaktiva åldersgrupp (jfr Annika Bergströms artikel om nätanvändning i denna volym) har en mycket hög andel som anger att de inte skulle fortsätta med tidningen om den publicerades enbart på internet.

Referenser

Andersson, Ulrika, Weibull, Lennart (2013) Hur läser vi den lokala morgontidningen idag? I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika, Dimberg, Emelie, Ingemarsson, Julia (2014) ”Lokalt var nog viktigare förr”. I Bergström, A, Ohlsson, J (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Bergström, Annika (2014) Nationellt och lokalt i tryck och digitalt. I Bergström, A, Ohlsson, Jonas (red) *Brytningstider.* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Björkqvist Hellingwerf, Karin (1995) Prenumerationsprisets roll. I Weibull, L, Kratz, C (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet.* Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet..

Hadenius, Stig, Seveborg, Jan-Olof, Weibull, Lennart (1968) *Socialdemokratisk press och presspolitik 1899-1909*. Stockholm: Tiden.

Jalakas, Anders, Wadbring, Ingela (2014) Ska man gråta om papperstidningen försvinner? I Bergström, A, Oscarsson, H (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Kratz, Charlotta (1995) Storstad och landsort. I Weibull, L, Kratz, C (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet.* Göteborg: Institionen för journalitik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Lithner, Anders (2000) Alla läser dagstidningar – nästan. I Wadbring, I, Weibull, L (red) *Tryckt*. Göteborg: Institutionen för journalitik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Shehata, Adam, Wadbring, Ingela (2012) Alltfler står utanför nyhetsvärlden. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet..

Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam (2012) The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: a Longitudinal Perspective. I *International Journal of Public Opinion Research*, June 2012.

Wadbring, Ingela (2013) Mätta morgontidningar. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Wadbring, Ingela, Weibull, Lennart (2005) Dagstidningen i ett femtioårsperspektiv. I Bergström, A, Wadbring, I, Weibull, L (red) *Nypressat. Ett kvartssekel med senska dagstidningsläsare*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm: Publica.

Weibull, Lennart (2011) Vad händer med de tryckta dagstidningarna? I Bergström, A, Ohlsson, J, (red) *Medborgarna och välfärden*. *Samhälle, opinion och medier i Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet..

Weibull, Lennart (2012) Den lokala morgontidningen igår, idag och imorgon. I Nilsson, L, Aronsson, L, Norell, P O (red) *Värmländska landskap*. Karlstad: Karlstad University Press.

Weibull, Lennart (2013) What has Happened with the Political Press? Perspectives on the erosion in Swedish newspaper readership. I Dahlberg, S, Oscarsson, H, Wängnerud, L (red) *Stepping Stones. Research on Political Representation, Voting Behavior, and Quality of Government*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart, Wadbring, Ingela (2014) *Massmedier. En bok om press, radio och tv i det digitala medielandskapet*. Stockholm: Ekerlids.

Westlund, Oscar, Weibull, Lennart (2013) Generation, life course and news media use in Sweden 1986-2011. *Northern Lights* Vol. 11.

E-BOKEN – I SKUGGAN AV DEN TRYCKTA

ANNIKA BERGSTRÖM OCH LARS HÖGLUND

Allt fler svenskar läser e-böcker. Även i ett globalt perspektiv befinner sig e-boken på en växande marknad (Wischenbart, 2014). I mindre språkområden – som det svenska – är marknaden dock begränsad jämfört med exempelvis den engelskspråkiga, och digitala böcker utgör en mindre del av den nationella bokmarknaden.

Möjligheten att läsa e-böcker beror till stor del på tillgången till böcker men också på tillgången till nödvändig teknik för läsning. I rapporten Svenskarna och internet framgår att surfplattan dominerar svenskarnas läsning av e-böcker, datorn är näst störst medan särskilda e-boksläsare och smartmobil lockar små andelar till digital bokläsning (Findahl, 2014). I USA, däremot, är man mer benägen att läsa på särskilda läsplattor än på surfplattor, och läsningen på dator och mobiltelefon är, även där, förhållandevis lite utbredd (Zickuhr och Rainie, 2014). Tillgången till teknik lämplig för läsning av e-böcker ökar stadigt. Hösten 2014 hade drygt hälften av den vuxna befolkningen i Sverige tillgång till surfplatta och över 70 procent hade tillgång till en smartmobil. Även om spridningen är ojämn vid en jämförelse mellan olika grupper, är ändå potentialen för e-boksläsning i Sverige god (se bokens inledningskapitel).

Förutom skillnader i utbud och teknik för spridning kan den tryckta boken och e-boken skilja sig åt när det gäller attityder och läsupplevelser (Westin, 2013). I 2013 års SOM-undersökning framkom det med all önskvärd tydlighet att den tryckta boken har ett starkt övertag över den digitala. Enkelt sammanfattat kan inte e-boken i nuläget ersätta den tryckta boken och detta har inte i första hand med tekniska förutsättningar att göra (Bergström och Höglund, 2014). Förutom behov och marknadsförutsättningar som utbud och pris hör vanor och attityder till de förutsättningar som kan verka återhållande på e-bokens spridning och användning.

I det här kapitlet analyseras e-boksläsningens utveckling de senaste åren och också hur svenskarna ser på funktioner hos e-boken i relation till tryckta böcker för olika lässituationer och användningsområden. Attityder och beteende analyseras i olika befolkningsgrupper och relationen mellan hur man ser på e-böcker och hur man använder dem diskuteras mot bakgrund av olika uppfattningar om e-bokens framtid.

Attityder och beteende

Attityden gentemot ett specifikt objekt har stor betydelse för att förstå handlingar som är relaterade till objektet på ett mer generellt plan (Solomon m fl, 2010)

Bergström, Annika & Höglund, Lars (2015) E-boken – i skuggan av den tryckta i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

men framför allt när det gäller mer specifika beteenden som exempelvis bok- och e-boksläsning (Ajzen, 2005; Miesen, 2003). Attityder är hypotetiska konstruktioner som vi inte kan observera direkt och som innefattar såväl positiva som negativa värderingar av ett objekt, en person, en institution eller händelse: tankar om objektet, värderingar av det samt känslor och engagemang för objektet (Ajzen, 2005).

Enligt den så kallade expectancy-value-modellen beror ett beteende bland annat på vilka fördelar (outcomes) som kan associeras med ett beteende, hur starka förväntningarna på framgång är och hur de värderas. Förväntningar om framgång ingår även i närliggande teorier om ”self-efficacy” (Bandura, 1997). Attityder till objektet är betydelsefulla i sammanhanget men räcker inte för att förklara beteenden. Personliga förhållanden och exempelvis kontexten som objektet finns i har också betydelse (Wigfield och Eccles, 2000).

Om diskrepansen mellan attityd och beteende är stor, tenderar människor förändra attityden så att den blir mer i linje med beteendet. Attityder till e-böcker och e-boksläsning skulle alltså kunna förstärka varandra. Läsning bidrar till en mer positiv attityd och en positiv attityd genererar mer läsning. Den här typen av samband mellan attityd och användning har uppmätts i bland annat studier av nättidningar. Exempelvis har användare av nättidningar en mer positiv inställning till tidningars digitala publicering och digitala tjänster (Andersson, 2013). Liknande studier har också gjorts när det gäller funktioner kopplade till tidningsläsning. Den tryckta lokala morgontidningen hade en stark ställning på en övergripande nivå men även i grupper med vana att regelbundet läsa nätnyheter (Bergström, 2008).

Studier om barns motiv att läsa visar att attityd utgör en viktig komponent när man vill förutsäga läsintentioner. Att inta en positiv attityd till läsning utgör, tillsammans med upplevelsen av kontroll över lässituationen och tidigare läsvanor, en av de bästa prediktorerna på framtida läsning (Miesen, 2003).

Forskningen om attityder till e-böcker och e-boksläsning är ännu i sin linda. Ett sätt att skapa fördjupad förståelse kring spridningen av e-böcker och e-boksläsning är att undersöka attityder till det digitala bokformatet. I en amerikansk studie som fokuserar på formatpreferenser i olika situationer framkom att den tryckta boken var att föredra när man läser för barn och när man vill ha böcker som man lätt kan dela med andra människor (högläsning behandlas vidare i Höglund och Wahlströms kapitel i denna volym). E-böcker, å andra sidan, var att föredra när man reser eller pendlar och också när man snabbt vill ha tag på en bok. När det gäller att läsa böcker i sängen och att uppleva sig ha tillgång till ett stort utbud av titlar tycktes såväl tryckta som digitalt distribuerade böcker fungera (Rainie m. fl., 2012). Hur detta ser ut i Sverige ser vi närmare på nedan.

Användningen av tryckta och digitala böcker

Läsningen av tryckta böcker är betydligt mer utbredd än läsningen av e-böcker. Medan åtta av tio uppger att de läst en tryckt bok åtminstone någon gång under

det gångna året, är andelen läsare av e-böcker ännu knappt två av tio (figur 1). Såväl läsning av e-böcker som lyssnande på ljudböcker har dock ökat väsentligt under de senaste åren. Läsvanorna i Sverige ligger förhållandevis högt i ett internationellt perspektiv (SCB, 2013) och vanorna på en generell nivå är mycket stabila. En tendens till ökning av andelen bokläsare det senaste året kan skönjas i den senaste SOM-undersökningen om vi ser till dem som läser någon gång per månad eller oftare.

För e-böcker noterar vi en fortsatt tydlig ökning mellan 2013 och 2014 som är statistiskt säkerställd. Det är mycket sannolikt att tendensen håller i sig. Statistik över antalet tillgängliga titlar (Facht, 2012) och utvecklingen internationellt innebär att e-boksmarknaden förväntas växa ytterligare, även om enstaka år kan avvika från trenden (Wischenbart, 2014).

Figur 1 Andel som läst e-bok 2012-2014 mot bakgrund av bokläsning och biblioteksärenden via nätet 1995-2014 (procent)

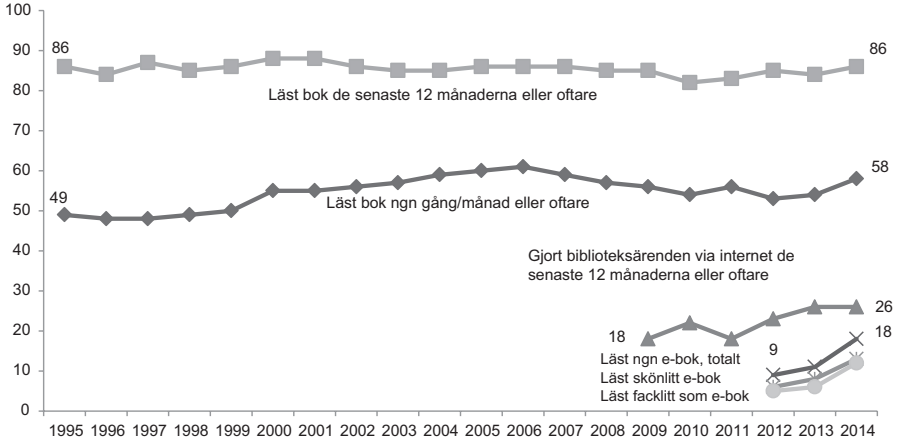

***Kommentar**:* Frågan lyder *Hur ofta har du de senaste månaderna gjort något av följande? Läst bok*. Läsning någon gång senaste 12 månaderna samt läsning minst någon gång i månaden redovisas i figuren. *Hur ofta har du gjort något av följande på internet? Gjort biblioteksärenden.* Ärenden minst någon gång per år eller oftare redovisas i figuren. *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker? Skönlitterär bok/Fackbok, som e-bok*. Läsning någon gång de senaste 12 månaderna redovisas i figuren.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1995-2014.

Tillväxten av dem som läser e-böcker återfinns både bland mer frekventa läsare och de som läser mer sällan och det går inte att dra några tydliga slutsatser om att det främst skulle vara storslukarna alternativt de sporadiska läsarna som i första hand har tagit till sig e-boksformatet (tabell 1).

Tabell 1 E-boksläsning totalt, skönlitterär bok och fackbok, 2012-2014 (procent)

	2012			2013			2014		
	E-bok totalt	E-bok Skönlitt.	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok Skönlitt.	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok Skönlitt.	E-bok fackbok
Ingen gång	91,4	93,7	95,2	89,4	92,1	94,0	81,6	87,0	87,9
Någon gång senaste 12 mån	2,5	2,2	1,2	2,8	2,4	1,6	4,8	4,3	3,0
Någon gång senaste halvåret	1,2	,9	,7	1,8	1,6	0,9	2,6	1,8	1,8
Någon gång i kvartalet	1,2	,9	,8	1,8	1,4	1,3	2,8	1,8	2,0
Någon gång i månaden	1,4	1,1	,7	1,9	1,0	0,9	3,0	1,7	2,3
Någon gång i veckan	1,4	,7	,9	1,0	0,6	0,6	1,8	1,2	1,0
Flera gånger i veckan	1,0	,7	,5	1,3	0,9	0,6	3,4	2,2	2,1
Minst någon gång	8,6	6,3	4,8	10,6	7,9	6,0	18,4	13,0	12,1
Antal svar	1 540	1 523	1 518	1 611	1 599	1 590	1 572	1 552	1 535

***Kommentar**:* Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok som e-bok.* Skalan var sjugradig och återfinns i tabellen.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2012-2014.

E-boksläsningen är olika utbredd i grupper. Användningen följer dels välkända mönster för läsning av tryckta böcker, dels mönster för tillgång till och användning av nyare medieteknik. Signifikant bäst förklaringskraft för att förstå den samlade e-boksläsningen har ålder och vanan att läsa tryckta böcker. E-boksläsning är betydligt mer utbredd bland yngre personer och bland dem som har en mer frekvent vana att läsa tryckta böcker. Tillgången till teknik har också, naturligt nog, stor betydelse för om e-boksläsning äger rum eller inte. Innehavare av såväl smartmobil som surfplatta är mer frekventa e-boksläsare, medan tillgången till persondator har liten betydelse för om läsning sker eller inte (jfr Bergström och Höglund, 2014). Attityden till e-böcker har också starkt samband med läsningen av dessa, framförallt när det gäller skönlitteratur. I SOM-undersökningen 2013 fann vi att bland dem som instämmer i att e-böcker aldrig kan ersätta känslan av tryckta var endast 6 procent e-bokläsare jämfört med 16 procent bland dem som tar avstånd från detta påstående.

I tabell 2 redovisar vi andelen som läst någon e-bok i form av skön- respektive facklitteratur för olika bakgrundsvariabler, tekniktillgång och hushållsinkomst för de två senaste åren. Som synes ökar e-bokläsningen från föregående år i alla grupper med de högsta andelarna läsare i åldern 16-29 år. Andelen e-bokläsare är också hög bland medel- och högutbildade, bland dem med god tekniktillgång

samt bland dem med hushållsinkomst över genomsnittet. Den höga andelen som läst fackböcker i e-boksformat torde delvis sammanhänga med att forskningsbiblioteken erbjuder allt fler titlar som e-böcker för högskolestuderande. Beståndet av e-böcker i forskningsbiblioteken beräknas öka med ytterligare 80 procent under den kommande 5-årsperioden (Kungliga biblioteket, 2013).

Tabell 2 E-bokläsning åtminstone någon gång de senaste 12 månaderna i olika grupper 2013 och 2014 (skön- respektive facklitteratur, procent)

		E-bok skönlitt 2013	E-bok fackbok 2013	E-bok skönlitt 2014	E-bok fackbok 2014
Totalt		8	6	13	12
Kön	Kvinnor	7	5	13	10
	Män	9	7	13	15
Ålder	16-29 år	12	14	23	27
	30-49 år	10	7	15	15
	50-64 år	8	5	11	7
	65.86 år	4	2	8	7
Utbildningsnivå	Låg utbildning	1	1	4	4
	Medellåg	6	4	9	7
	Medelhög	9	8	19	16
	Hög utbildning	13	9	18	18
Hushållsinkomst	Under genomsnittet	6	7	12	11
	Genomsnittlig	9	6	12	12
	Över genomsnittet	9	5	17	13
Tekniktillgång	Har surfplatta	13	9	18	15
	Har ej surfplatta	4	4	8	9
	Har smartmobil	10	8	16	15
	Har ej smartmobil	4	3	5	5

Kommentar: Utbildning har, förutom att det sammanhänger med läsning, också samband med både tekniktillgång och ålder.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013-2014.

Att det är lika vanligt bland män som kvinnor att läsa skönlitterära e-böcker är något som skiljer e-boken från den tryckta boken, där andelen läsare är klart högre bland kvinnor. Möjligen kan man se detta som en följd av mäns något högre tillgång till, och intresse för tekniken eller kanske också nyfikenhet på ett nytt medium.

En fördjupad analys fokuserar på eventuella skillnader beroende på bakgrundsfaktorer bland regelbundna och mer sporadiska läsare (tabell 3). Andelen som

läser e-böcker någon gång per kvartal eller oftare analyseras i relation till kön, ålder, boende i stad/land och biblioteksbesök någon gång per kvartal eller oftare.

Tabell 3 Andel som läst skönlitteratur som e-bok efter kön, ålder, boende och biblioteksbesök kvartal eller oftare (procent)

		Läst skönlitteratur som e-bok:		
		Aldrig	Någon gång per år eller halvår	Någon gång i kvartalet eller oftare
Kön	Kvinna	87	5	8
	Man	87	8	6
Ålder	16-29 år	77	9	14
	30-49 år	85	8	7
	50-64 år	89	5	6
	65-85 år	92	4	4
Boendeområde	Landsbygd	89	6	5
	Mindre tätort	90	5	6
	Stad eller större tätort	86	6	8
	Sthlm, Gbg, Malmöområdet	85	7	9
Besökt bibliotek någon gång i kvartalet eller oftare:	Nej	91	6	4
	Ja	79	7	14

Kommentar: Se kommentaren till Figur 1. Frågan om biblioteksbesök ingår i en aktivitetsfråga *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande --besökt bibliotek*. Svarsalternativen har en 7-gradig skala från *Ingen gång* till *Flera gånger i veckan*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

De som läser skönlitteratur i e-boksformat mer regelbundet utmärks av att de oftare är unga, besöker bibliotek relativt mer frekvent och i större utsträckning bor i stad eller storstad än på landsbygd eller mindre tätorter. De finns också en viss tendens till att de oftare är kvinnor, medan männen, som totalt sett har ungefär lika stor andel läsare av e-böcker som kvinnor, överväger bland dem som läser e-böcker mer sällan (någon gång per år eller halvår). Den traditionella skillnaden mellan mäns och kvinnors bokläsning kan eventuellt med tiden åter bli synlig även för e-böcker om vi antar att mönstret primärt är knutet till den tidiga spridningen av denna nya teknik för böcker. Tabell 3 visar att den stora betydelse biblioteksbesök har för e-bokläsningen främst märks när man ser till mer frekvent läsning. Att yngre utmärker sig i gruppen frekventa e-boksläsare kan ha flera förklaringar. Andelen med tillgång till läsplattor är högst bland unga. Samtidigt är andelen studerande hög i den yngre gruppen och även biblioteksbesök är då vanligare. En självständig effekt av ålder påvisades i Bergström och Höglund (2014).

Det har visat sig finnas stora skillnader i tillgången till e-böcker i olika länder och språkområden (Wischenbart, 2014), men också skillnader i beteende och branschstruktur. En amerikansk studie visar att personer som har någon typ av läs- eller surfplatta är mer benägna att köpa alla slags innehåll och mindre benägna att låna från bibliotek eller andra ställen (Rainie m.fl., 2012). Amerikanska läsare vänder sig i första hand till en digital bokhandel eller någon annan typ av webbsajt som tillhandahåller böcker till försäljning, medan endast runt en av tio vänder sig till biblioteken. I Sverige är det närmast omvända tal och det är här framförallt folkbiblioteken som distribuerar e-böcker till allmänheten (Facht, 2012). För studerande på universitet och högskolor är det forskningsbiblioteken som dominerar spridningen av facklitteratur i form av e-böcker

I SOM-undersökningen 2014 fick de som läst någon e-bok de senaste 12 månaderna en följdfråga om hur de införskaffat dessa. Det finns en tendens till att kvinnor vänder sig till bibliotek medan män något oftare införskaffar e-böcker på annat sätt. Till biblioteken vänder sig också en större andel av de äldre och personer med frekventa bokläsarvanor för att anskaffa e-böcker. Från förlagsstatistik vet vi också att merparten av antalet sålda e-böcker distribueras via biblioteken, medan direktköp via nätet utgör en liten del. Att skaffa e-böcker via köp på internet är vanligast bland högutbildade. Personer med tillgång till surfplatta och smartmobiler väljer också här i större utsträckning nätet när de vill införskaffa e-böcker jämfört med dem som har mer begränsad tekniktillgång.

Funktioner för e-böcker och tryckta böcker

Som nämnts inledningsvis finns det ett ömsesidigt samband mellan attityder och beteende på en mer generell nivå. Det finns anledning att tro att det också finns ett samband mellan användningen av och attityder till e-böcker. I 2013 års SOM-undersökning ställdes ett antal attitydfrågor som sammantaget visade på en mycket stark ställning för den tryckta boken. Det framkom då tydligt att det framför allt tycks vara strukturella hinder och hinder i form av vanor och attityder snarare än tekniktillgång som verkar återhållande på e-bokens spridning (Bergström och Höglund, 2014). Resultaten från 2013 års attitydmätning visade också tydligt att stödet för e-boken är starkare i grupper med vanor som anknyter till digital läsning och som har tillgång till eller använder digitala verktyg som möjliggör e-boksläsning, nämligen bland dem som innehar surfplatta och smartmobil, de som är vana att göra biblioteksärenden på nätet och de med vana av att läsa skönlitteratur eller fackböcker i digital form.

I 2014 års undersökning har vi studerat specifika kognitiva attityder till e-böcker medan 2013 års mätning mer fokuserade på känslomässiga aspekter (jfr Ajzen, 2005). Utgångspunkten har tagits i en amerikansk studie där svarspersonerna har fått ta ställning till om en tryckta boken eller e-boken lämpar sig bäst för ett antal användningsområden (Rainie m.fl., 2012).

Resultaten visar på ett generellt starkt stöd för den tryckta boken när olika funktioner efterfrågas. I samtliga fall utom ett – när det gäller att snabbt få tag på en bok – anser svarspersonerna att den tryckta boken passar bättre än e-boken (tabell 4). Detta är särskilt tydligt när det gäller att läsa för barn och att läsa i sängen. Tryckta böcker anses vara bättre också om man ska dela med andra och vid läsning på resor och vid pendling, även om skillnaderna här är mindre. När det gäller utbudet i tryck och digitalt upplevs skillnaderna vara mindre. Det kvarstår att utbudet upplevs vara större för tryckta böcker än för e-böcker, men här är skillnaden mellan tryckt bok och e-bok måttlig.

Tabell 4 Upplevelsen av funktioner hos tryckta böcker och e-böcker (procent)

Vilken slags bok passar bäst i följande sammanhang:	Tryckt bok passar bäst	E-bok passar bäst	*Ingen uppfattning*	Differens mellan tryckt bok och e-bok	Antal svar
Att läsa för barn	82	1	*17*	+81	1 698
Att läsa i sängen	74	6	*20*	+68	1 683
Att dela med andra	46	15	*39*	+31	1 674
Att läsa vid pendling eller resa	47	23	*30*	+24	1 679
När man vill ha ett stort utbud att välja från	37	22	*41*	+15	1 668
Att få tag på snabbt	27	34	*39*	-7	1 663

***Kommentar**:* Frågan lyder *Tycker du att tryckta böcker eller e-böcker passar bäst i följande sammanhang?* Endast personer som besvarat respektive delfråga ingår i analysen.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

När det gäller e-böcker har givetvis endast en mindre del av de svarande egna erfarenheter att grunda sin attityd i, vilket också återspeglas i en hög andel svarande som anger ”ingen uppfattning”. En fördjupad analys visar hur man bedömer e-böcker jämfört med tryckta efter erfarenhet av att ha läst skönlitteratur i e-boksformat (tabell 5).

Om vi begränsar oss till dem som har erfarenhet av e-bokläsning ökar andelen som anser e-boken passa bäst i olika sammanhang väsentligt. Enda undantaget gäller vid läsning för barn där även erfarna e-bokläsare ytterst sällan finner e-boken lämpligast. För alla andra situationer är stödet för e-böcker starkare om man har erfarenhet av dessa än om man inte har det. Särskilt mycket ökar andelen positiva till e-boken när det gäller läsning vid pendling, och en liknande effekt återfinns för läsning i sängen om än på en lägre nivå. Även om attityden blir väsentlig mer positiv till e-boken bland dem som provat e-böcker är det endast när det handlar om pendling eller att snabbt få tag på en bok som fler föredrar e-boken än som

föredrar tryckt bok. Detta innebär att det är möjligt att om man kan få fler att prova så kan vi anta att e-bokläsningen ökar, men resultatet tyder åter på att e-boken i nuläget inte enkelt kan ersätta den tryckta boken.

Tabell 5 Andel som anser e-bok passar bäst efter erfarenhet av e-bokläsning (procent)

Vilken slags bok passar bäst i följande sammanhang:	Ej läst skönlitterär e-bok senaste 12 mån	Läst skönlitterär e-bok ngn gång per år eller halvår	Läst skönlitterär e-bok ngn gång per kvartal eller oftare	Differens mellan personer som ej läst skönlitterär e-bok och de som läst ofta	Antal svar
Att läsa för barn	0	5	4	+4	1 537
Att läsa i sängen	4	18	31	+27	1 531
Att dela med andra	13	24	30	+17	1 528
Att läsa vid pendling eller resa	19	42	62	+43	1 529
När man vill ha ett stort utbud att välja från	20	34	40	+20	1 524
Att få tag på snabbt	31	65	66	+35	1 524

Kommentar: E-bokläsning har här indelats i tre grupper: de som inte läst e-bok senaste året, de som endast läst någon gång per år eller halvår och de som läser relativt ofta, varje kvartal eller oftare.

Källa*:* Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det framkommer tydligt i tabell 4 att många inte har någon uppfattning om vilken typ av bok som passar bäst i de olika situationerna. Variationen i svaren antyder dock att vissa situationer är lättare att bedöma även om den egna erfarenheten av e-böcker är begränsad, sannolikt för att man har erfarenheten på ett mer generellt plan. Störst andel som inte har någon uppfattning uppmäts när det gäller utbudet, snabbheten och att dela böcker med andra. Andelen utan åsikt är minst när det gäller att läsa för barn och att läsa i sängen. Bland dem utan åsikt i dessa frågor är inte bara andelen e-bokläsare låg utan också andelen som över huvud taget läst någon bok de senaste 12 månaderna är signifikant lägre.

En fördjupad analys av uppfattningar och icke-uppfattningar i olika grupper återfinns i tabell 6. Där framgår tydligt att män i mindre utsträckning än kvinnor svarat att de saknar uppfattning om olika bokformats förtjänster. Vidare är andelen utan uppfattning större bland äldre än bland yngre och bland lågutbildade än bland högutbildade. Detta kan i sin tur med största sannolikhet kopplas till läsvanor för de båda formaten som efterfrågas. Andelen personer som saknar uppfattning i frågorna är betydligt större bland icke-läsare av såväl tryckta böcker som e-böcker.

Som diskuterats inledningsvis är skillnaderna ofta stora när man jämför olika grupper i samhället, men det är också ofta så att attityd och beteende samvarierar.

Det framgår här att många av de skillnader vi finner när det gäller läsning av e-böcker också återkommer i attityder till e-boken för olika typer av lässituationer och hur den står sig i jämförelse med tryckta böcker.

E-boken i skuggan av den tryckta

E-bokmarknaden fortsätter att växa, och andelen läsare har ökat signifikant mellan 2013 och 2014. Kanske har det inte gått så fort som många tidigare förutspått, men det finns inga tecken på att utvecklingen skulle avstanna. Andelen e-boksläsare är särskilt hög bland yngre, bland biblioteksanvändare, medel- och högutbildade och givetvis bland dem med tillgång till teknik som surfplatta och smartmobil. Samtidigt är det fortfarande en överväldigande majoritet som läser och föredrar tryckta böcker jämfört med e-böcker. I Sverige är biblioteken den främsta förmedlaren och diskussionen om förlagens ersättning och utbud via biblioteken har varit livlig. Ett nytt avtal är i kraft för ersättningen från biblioteken och e-boken har stöd i politiska initiativ och uttalanden. När det gäller facklitteratur och forskningsbibliotek har den digitala litteraturen en dominerande ställning. Däremot dominerar den tryckta boken i skönlitteraturen, såväl när man ser till förlagens försäljning som till utlåningen via folkbiblioteken.

Flera faktorer stöder e-bokens användning. Andelen med tillgång till surfplatta är hög i Sverige där omkring halva befolkningen har tillgång till sådana, vilket ger utrymme för väsentligt fler läsare av e-böcker. Andelen som läser böcker är hög och andelen biblioteksbesökare som tidigare tenderat minska har stabiliserats och till och med ökat något de senaste två åren. De digitala biblioteksbesöken ökar också. Politiskt finns också stöd för e-boken både i föregående och nuvarande regerings initiativ. Främjande av e-böcker ingår också i ett kommande förslag att utveckla en nationell biblioteksstrategi (Prop. 2014/2015,100). Men, avgörande är naturligtvis om människor behöver, uppskattar och efterfrågar e-böcker. Vi har i kapitlet analyserat i vilka situationer man föredrar tryckta böcker och e-böcker. Resultatet visar att Sverige skiljer sig från liknande studier i USA genom att färre föredrar e-böcker framför tryckta i flertalet situationer och särskilt vid läsning för barn och läsning i sängen, där attityden gentemot e-böcker är betydligt mer positiv i USA, och där också en större andel av bokläsarna använder e-böcker.

Det framgår ovan också att de i Sverige som läst e-böcker har en väsentligt mer positiv attityd till dessa för olika typer av läsning än de som aldrig eller mer sällan läst e-böcker. Resultatet visar att när man väl provat så stärks attityden till e-böckers användbarhet i olika situationer betydligt. Det är dock endast i ett par avseenden som fler föredrar e-böcker än tryckta och när vi ser till hela befolkningens attityder uppfattar flertalet fortfarande att tryckta böcker passar bäst i de flesta situationer.

E-bokens potential som nytt medium är ännu bara delvis utnyttjad. E-boken är i flertalet fall fortfarande en kopia på den tryckta, även om det finns undantag som utnyttjar de mervärden digitala lösningar möjliggör. Också på facklitteratu-

Tabell 6 Funktioner hos tryckta böcker och e-böcker beroende på kön, ålder, utbildningsnivå samt vanan att läsa e-böcker och tryckta böcker (procent)

	Att läsa för barn			Att läsa i sängen			Vid pendling			Snabbt			Utbud			Dela med andra		
	Tryckt bok	E-bok	Ingen upp-fattning	Tryckt bok	E-bok	Ingen upp-fattning	Tryckt bok	E-bok	Ingen upp-fattning	Tryckt bok	E-bok	Ingen upp-fattning	Tryckt bok	E-bok	Ingen upp-fattning	Tryckt bok	E-bok	Ingen upp--fattning
Kvinna	86	1	13	78	6	17	51	23	26	30	31	39	41	19	41	50	13	37
Man	78	1	21	69	8	23	43	24	33	23	38	40	32	26	42	41	18	41
16-29 år	85	0	15	77	12	11	44	39	17	19	62	19	33	41	25	49	28	23
30-49 år	84	1	15	74	8	18	45	29	27	22	47	32	32	28	41	44	20	36
50-64 år	80	1	19	73	6	22	51	21	28	31	27	42	39	19	42	50	13	38
65-85 år	81	1	18	72	4	24	48	12	40	31	15	54	42	11	47	44	7	50
Låg utbildning	75	1	24	68	6	26	42	17	41	24	27	50	34	16	50	38	11	51
Medellåg	82	1	17	75	6	19	48	20	33	29	28	44	39	21	40	48	14	38
Medelhög	84	0	16	73	8	19	50	24	26	25	35	40	37	23	40	46	17	37
Hög utbildning	86	2	13	76	8	16	47	29	25	24	42	34	36	26	38	50	16	34
Läser e-böcker:																		
Ingen gång	83	0	17	75	4	21	48	19	34	27	28	45	35	19	46	44	13	43
Någon gång senaste 12 mån	79	5	16	71	20	9	51	38	11	13	74	13	43	34	22	51	26	22
Någon gång senaste halvåret	82	3	15	67	13	21	33	40	28	10	62	28	26	44	31	44	23	33
Någon gång i kvartalet	77	2	21	64	23	14	36	52	11	16	73	11	30	46	25	48	21	32
Någon gång i månaden	85	2	13	77	9	15	46	46	9	35	57	9	46	36	18	65	17	17
Någon gång i veckan	86	7	7	68	18	14	22	67	11	21	68	11	43	39	18	50	39	11
Flera gånger i veckan	91	2	7	56	35	10	36	53	11	21	64	15	50	35	15	52	35	13
Läser böcker:																		
Ingen gång	66	0	34	52	6	43	22	24	54	12	28	60	17	20	62	24	12	65
Någon gång senaste 12 mån	80	3	17	72	8	21	47	24	29	23	31	47	24	32	44	37	21	42
Någon gång senaste halvåret	79	1	20	70	9	21	43	22	35	20	36	44	31	22	47	44	18	38
Någon gång i kvartalet	86	1	14	77	4	20	51	22	27	24	38	38	37	25	39	51	16	33
Någon gång i månaden	86	0	14	80	5	16	47	21	32	24	34	42	37	21	42	49	11	40
Någon gång i veckan	86	1	13	75	8	17	52	24	24	34	35	32	45	18	37	53	14	33
Flera gånger i veckan	88	1	10	82	7	11	58	25	17	36	37	27	49	22	29	55	17	28

rens område är den traditionella formen för tryckt bok eller artikel en modell som dominerar, trots att artiklarna till största delen förmedlas i digital form via nätet. Samtidigt hänger efterfrågan samman med utbudet och priset för olika alternativ. Här kan man notera att e-bokens pris ligger högre i Sverige än i många andra länder (Wishenbart, 2014). Antalet aktörer på en liten marknad som den svenska är begränsat och priskonkurrensen inte lika tydlig som på den engelsk-språkiga marknaden. Kanske skall e-bokens introduktion ses som början på en lång resa, som för bokens del inte pågått lika länge som till exempel digitaliseringen av papperstidningen.

Referenser

Ajzen, Icek (2005) *Attitudes, Personality and Behavior*. Maidenhead: Open University Press.

Andersson, Ulrika (2013) ”Attityder till nyheter på nät och papper”. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 59.

Bandura, Albert (1997) *Self-efficacy: The exercise of control.* New York: W.H. Freeman.

Bergström, Annika (2008) *Papperstidningen bättre på allt – utom snabba nyheter. Funktioner hos papper och webb.* Göteborg: Dagspresskollegiet, Göteborgs universitet. PM nr 74.

Bergström, Annika och Lars Höglund (2014) ”E-boken: möjligheter och hinder”. I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 61.

Facht, Ulrika (2012) *Aktuell statistik om E-böcker.* Göteborg: Nordicom Sverige, Göteborgs universitet.

Findahl, Olle (2014) *Svenskarna och internet.* Stockholm: .SE (Stiftelsen för internetinfrastruktur).

Kungliga Biblioteket (2013) Fjärrlån och e-böcker 2013. Tillgänglig på
http://www.kb.se/Dokument/Biblioteksatatistik/Rapport%20fjarrlan%202013.pdf.

Miesen, Harold W J M (2003) “Predicting and explaining literary reading: an application of the theory of planned behavior.” *Poetics*, 31(3-4), 189-212.

Prop. 2014/2015 nr 100. 2015 års vårproposition. Sid 70.

Rainie, Lee, Kathryn Zickuhr, Kristen Purcell, Mary Madden, och Johanna Brenner (2012) *The rise of e-reading*. Washington D.C: Pew Research Center’s Internet & American Life Project.

SCB (2013) Den internationella undersökningen av vuxnas färdigheter. Stockholm: Statistiska Centralbyrån, Temarapporter Utbildning 2013:2. Tillgänglig på _ http://www.scb.se/statistik/_publikationer/UF0546_2013A01_BR_00_A40BR1302.pdf.

Solomon, Michael R., Gary Bamossy, Sören Askegaard och Margaret K. Hogg (2010) *Consumer Behaviour: A European Perspective*, 4th Edition. New York: Prentice Hall.

Westin, Jonathan (2013) "Loss of Culture: New media forms and the translation from analogue to digital books." *Convergence,* 19(2), 129-140.

Wigfield, Allan och Jacquelynne S. Eccles, (2000) "Expectancy-Value Theory of Achievement Motivation." *Contemporary Educational Psychology*, 25, 68-81.

Wischenbart, Rüdiger (2014) *Global eBook: A report on market trends and development.* Tillgänglig på: http://www.wischenbart.com/upload/1234000000358_04042014_final.pdf

Zickuhr, Kathryn och Lee Rainie (2014) *E-Reading Rises as Device Ownership Jumps*. Washington D.C: Pew Research Center's Internet & American Life Project.

STÖDER DIGITALISERINGEN BIBLIOTEKSANVÄNDNINGEN?

LARS HÖGLUND OCH EVA WAHLSTRÖM

För många traditionella medier utgör digitaliseringen både hot och möjligheter. Inte minst när man ser till dagspressen tycks tendensen vara att alternativa digitala medier utmanar de traditionella. Så har man också till en del sett på biblioteken, där både besök och utlåning av fack- och skönlitteratur på senare år visat nedåtgående trender. Hur ser det då ut idag när möjligheterna till lån av e-böcker och andra digitala bibliotekstjänster ökat?

När det gäller biblioteksbesök var situationen länge ganska stabil, men vi kan i SOM-undersökningarna se att andelen biblioteksbesökare sjönk under ett antal år från början på 2000-talet i nära anslutning till sänkningen av bokmomsen (Höglund 2012). De två senaste åren tycks dock den nedåtgående trenden ha brutits och andelen biblioteksbesökare har stabiliserats och till och med ökat något det senaste året.

I denna artikel redovisas resultat från SOM-undersökningen hösten 2014. Vi visar på något av ett trendbrott när det gäller andelen biblioteksbesökare och hur detta också ser ut att följas av stärkt förtroende för biblioteken och fortsatt starka bedömningar av deras service. Vi ser också på de nära sambanden mellan biblioteksbesök, läsning inklusive högläsning för barn och bedömningarna av service och förtroende för biblioteken.

Biblioteksbesök och läsning

Mot bakgrund av sviktande resultat i de internationella PISA-mätningarna av läsförmåga har barns och ungdomars läsning varit i fokus under de senaste åren (Skolverket, 2012a, 2012b). Att läsa högt för barnen är något som många experter rekommenderar (se t ex Körling 2012). SOM-undersökningen har sedan flera år tillbaka ställt frågor om högläsning för barn och resultat från detta analyseras också i det följande. Även för detta har på senare år påpekats att högläsningen tenderat minska, men forskning och statistik om detta är sällsynt. Det är därför av stort intresse att se om man även här kan se tendenser till en stabilisering.

Folkbiblioteken har en rad olika funktioner som rör inte bara läsning, utan också möjligheter att mötas, att orientera sig i olika ämnen och få tillgång till digitala resurser av olika slag i en miljö som är öppen för allmänheten. Detta är nära förknippat med bibliotekens roll som stöd för demokratin, där välinformerade medborgare är centralt. Från 2014 finns också en ny bibliotekslag i kraft där

Höglund, Lars & Wahlström, Eva (2015) Stöder digitaliseringen biblioteksanvändningen? i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

bibliotekens olika uppgifter betonas (SFS 2013:801). Där beskrivs bland annat att ”biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. ” (SFS 2013:801). Attityderna till biblioteken är därför av vikt att följa och vi ser nedan närmare på bedömningarna av service och förtroende för biblioteken i olika grupper.

Att besöka ett bibliotek hänger inte bara samman med behov av boklån, utan också med en rad andra aktiviteter som att läsa tidningar och tidskrifter, sitta ned och studera, ta del av kulturarrangemang, ta del av sagostunder eller författarbesök, få råd och tips om var man hittar information, hur man laddar ner e-böcker mm. Besöken handlar fortfarande till stor del om lån och läsande, men trenden för utlåning av tryckt material är minskande, medan utlån av andra media och övriga aktiviteter eller särskilda arrangemang såsom sagostunder, datakurser, författarbesök mm är ökande. Kungl. bibliotekets statistik upptar 17 olika typer av aktiviteter och ökningen under de senaste 6 åren är betydande (figur 1).

Figur 1 Totalt antal publika aktiviteter i folkbiblioteken 2007-2013

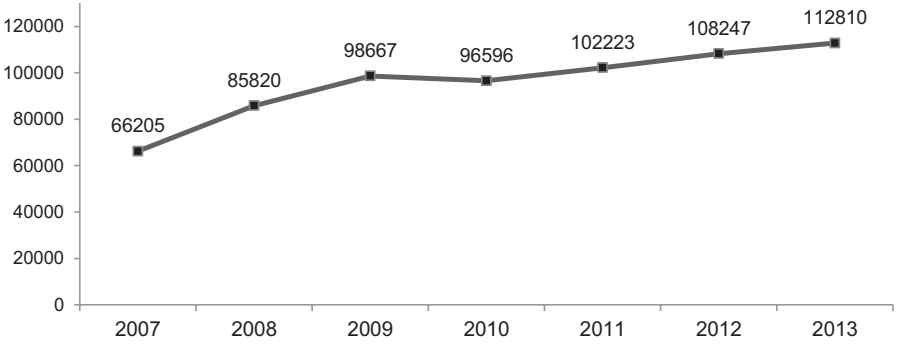

Kommentar: Med publika aktiviteter avses olika typer av arrangemang utöver utlåningsverksamheten såsom sagostund, kulturaktivitet, författarbesök, kurser i datahantering för äldre mm. Statistik över detta redovisas under senare år separat.

Källa: Kungl. biblioteket, Bibliotek 2013.

Drygt 60 procent av alla publika aktiviteter i folkbiblioteken är riktade till barn och ungdom, men också aktiviteter för vuxna och äldre såsom datakurser, bokcirklar mm har ökat under perioden.

Biblioteksbesökens nedåtgående trend har varit synlig i SOM-undersökningarna sedan 2002. För 2013 noterades en möjlig stabilisering och nu senast vid 2014 års mätning märks till och med en uppgång i andelen som besöker bibliotek.

Andelen besökare visas i figur 2 tillsammans med bokläsning, internetanvändning och för senare år även om man gjort biblioteksärenden via internet. Möjligheterna till lån av e-böcker är ytterligare en faktor av betydelse och andelen som läst någon e-bok ökade senaste året från ca 11 till 18 procent i SOM-undersökningen (se Bergström och Höglund i denna bok).

I figur 2 beskrivs uppgivna biblioteksbesök mätt som någon gång per år eller oftare samt någon gång per kvartal eller oftare. Som framgår av figuren är förändringarna från föregående år tydliga och även med hänsyn till den så kallade felmarginalen blir tolkningen att den längre nedåtgående trend vi sett det senaste decenniet brutits och en stabilisering verkar trolig. Samtidigt har utvecklingen på senare tid inneburit att begreppet besök blir alltmer komplicerat, dels på grund av digitaliseringen, dels på grund av att alltfler öppna bibliotek tillkommit de allra senaste åren. ”Trenden är att antalet bemannade servicesställen minskat under en lång rad år och på de senaste åren minskat dramatiskt ”(Kungl. biblioteket, 2013, sid 11).

Figur 2 Biblioteksbesökens utveckling mot bakgrund av bokläsning, internetanvändning och e-tjänster, procent

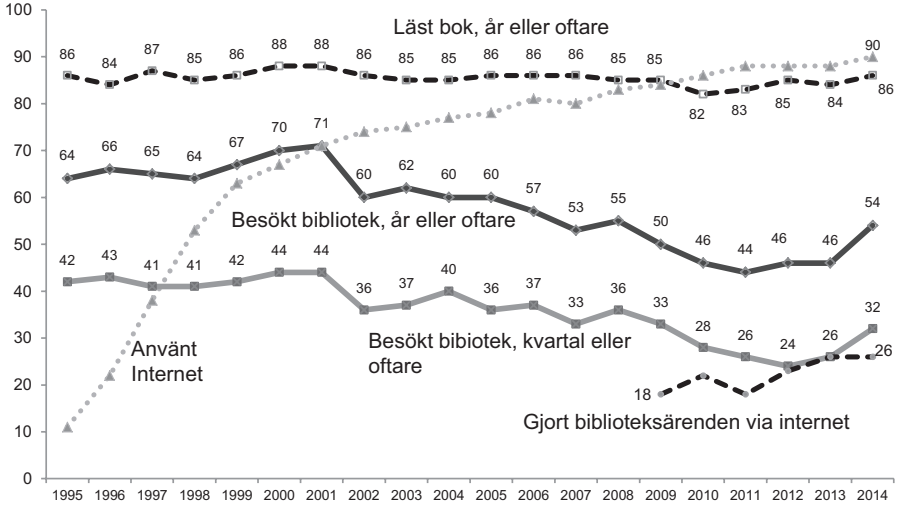

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande. … Besökt bibliotek.* Skalan är 7-gradig från *Ingen gång* till *Flera gånger per vecka*. Bokläsning, biblioteksärenden via internet och användning av internet har motsvarande skala.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995-2014.

Det kan finnas flera orsaker till att fler uppger biblioteksbesök. En möjlighet är att man i ökad utsträckning räknar med digitala biblioteksbesök, vilket utvecklingen med möjligheter att låna e-böcker också stimulerar. Kungliga biblioteket,

KB, beräknar i biblioteksstatistiken för 2013 att antalet digitala biblioteksbesök överstiger 20 miljoner (Kungl. biblioteket, 2013). En annan faktor är att antalet obemannade utlåningsstationer ökat på senare tid, vilket möjliggör besök under en större del av dygnet än tidigare.

Om man ser närmare på biblioteksbesökare de senaste åren efter utbildning, kön och ålder ser det ut som om andelen besökare ökat jämfört med 2013 i alla åldersgrupper och bland både män och kvinnor om än mer bland yngre, kvinnor och högutbildade. Samtliga av dessa är signifikanta utom i åldersgruppen 30-49 år. Man bör dock observera att felmarginalen ökar när materialet bryts ned i mindre grupper. En viss kontroll av dessa svar får man i biblioteksstatistiken, där man räknar med att andelen aktiva biblioteksanvändare, som utfört minst en lånetransaktion det senaste året, ligger omkring 28 procent av befolkningen (Kungl. biblioteket, 2013). Sedan tillkommer besök där man endast läser på plats, deltar i annan aktivitet och besök vid obemannat bibliotek. Vi redovisar här återkommande besök varje kvartal eller oftare (tabell 1).

Tabell 1 Biblioteksbesök varje kvartal eller oftare 2012-2014 (procent)

	2012		2013		2014	
	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal
Totalt	24	3093	26	1657	32	1706
Utbildning:						
Låg/medel	21	1134	21	1156	27	1218
Hög	33	418	36	486	44	467
Kön:						
Kvinnor	29	823	31	873	37	907
Män	18	745	20	784	25	794
Ålder:						
16-29 år	26	232	25	240	41	238
30-49 år	24	470	30	452	33	488
50-64 år	24	424	19	467	26	466
65-85 år	23	442	28	500	31	533

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande. … Besökt bibliotek.* Skalan är 7-gradig från *Ingen gång* till *Flera gånger per vecka*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012- 2014

Fortsatt högt förtroende för biblioteken

Vi har tidigare sett att allmänheten tenderar se positivt på biblioteken (se t ex Höglund och Wahlström 2009). En aspekt på detta är vilket förtroende man har

för biblioteken som institution och hur man anser denna sköter sin uppgift. Den frågan har regelbundet ställts för en rad olika institutioner och grupper och under senare år även för biblioteken. SOM-undersökningen innehåller frågor om institutionsförtroende avseende ett stort antal samhällsinstitutioner och organisationer (se Holmberg och Weibulls kapitel i denna bok).

Biblioteken ligger i det absoluta toppskiktet bland olika typer av samhällsinstitutioner när det gäller allmänhetens förtroende (se t ex Höglund och Wahlström 2007 och 2009). Andelen med mycket stort eller ganska stort förtroende för biblioteken uppgår till 2014 till nära 70 procent av samtliga svarande och drygt 80 procent bland dem som har någon uppfattning (figur 3).

Figur 3 Andel med stort förtroende för biblioteken 2009-2014 (procent)

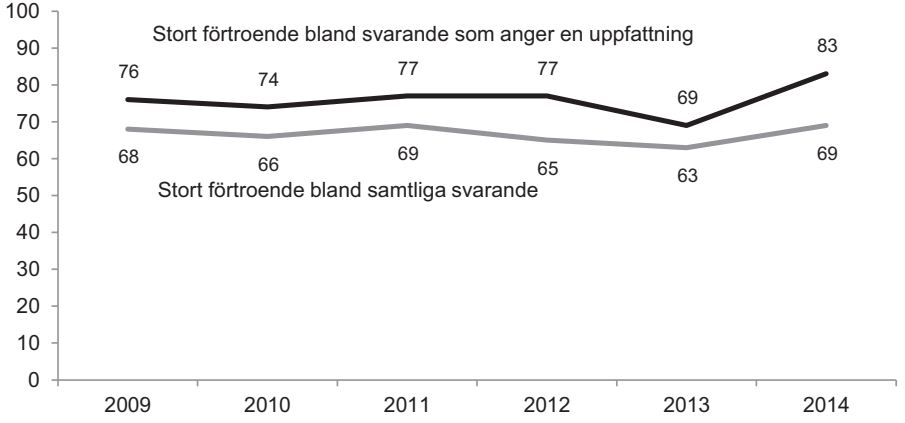

Kommentar: Frågan lyder: *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete….ange också hur stort förtroende du har för följande*: Biblioteken. Svarsalternativen är *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende* och *Ingen uppfattning*. Andelen som svarat *Ganska litet* eller *Mycket litet förtroende* är 2014 ca 2 procent räknat på samtliga(1589 svarande) och 9 procent räknat på bas exkl. Ingen uppfattning (1402 svarande). I figuren anges andelen som svarat ”Mycket högt” eller ”Ganska högt” förtroende för båda dessa alternativa bastal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009-2014.

De med högt förtroende för biblioteken återfinns oftare bland dem som läser böcker, använder biblioteken, och bland dem med högre utbildning. Emellertid är andelen med högt förtroende ganska hög även bland övriga och i likhet med bedömningarna av service är få av svaren negativa. Särskilt höga andelar med mycket stort eller ganska stort förtroende finner vi bland högutbildade (85 procent), bland dem som läst någon bok det senaste året (79 procent), och bland dem som besökt bibliotek senaste kvartalet eller oftare (89 procent). Låga andelar med förtroende finner man omvänt bland lågutbildade (48 procent), bland dem som inte läst

någon bok (42 procent) och bland de som mer sällan än någon gång per kvartal eller inte alls besökt bibliotek (59 procent).

Av intresse här är också att se om möjligheten med e-böcker kan spela en roll för förtroendet. Antalet läsare av e-böcker är fortfarande så begränsat att detta är svårt att beräkna, men andelen med högt förtroende för biblioteken ligger väsentligt högre bland dem som läst någon e-bok det senaste kvartalet än bland övriga och även något högre än för dem som läst tryckt bok (tabell 2).

Tabell 2 Förtroende för biblioteken efter kön och läsning av bok (procent)

Läst skönlitterär bok senaste kvartal	Nej		Ja	
Kön	Man	Kvinna	Man	Kvinna
Andel med högt förtroende som läst				
- skönlitt. e-bok	66	67	86	91
- skönlitt.som tryckt bok	53	60	81	80
Antal (e-bok)	689	739	42	64
Antal (tryckt bok	352	491	534	286

Kommentar: Förtroende är här mätt för samtliga svarande med 6-gradig skala. Se kommentar Figur 3. Läsning av bok. Frågan lyder: *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok – som tryckt bok* respektive *e-bok* . Skalan är sjugradig från någon gång per år till flera ggr/vecka. Här ingår de som läst någon gång/kvartal eller oftare.

(Läsning av facklitteratur som e-bok ger liknande resultat som läsning av skönlitterär e-bok.)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det framgår av tabell 2 att andelen med högt förtroende för biblioteken är väsentligt högre bland dem som läst någon bok och ytterligare något högre om man läst e-bok. Om man studerar förtroendet bland e-bokläsare i olika åldersgrupper framgår att de högsta förtroendesiffrorna ser ut att finnas bland de yngre e-bokläsarna i åldersgruppen 16-29 år. Antalet personer är dock här för litet för ytterligare nedbrytningar.

Servicebedömningar och servicekvalitet

Att mäta kvalitet är komplicerat och vilka aspekter som då skall beaktas råder ofta olika uppfattning om. Ett vanligt mått på servicekvalitet är därför hur brukare/konsumenter bedömer servicen, vilket ofta undersöks i många olika verksamheter. I SOM-undersökningen förekommer frågor om olika typer av samhällsservice och för biblioteken har ett par olika frågor prövats i flera år. Oberoende av vilka mått

som använts blir resultatet att ett flertal är nöjda eller anser servicen vara bra och ytterst få är missnöjda eller anser servicen vara dålig. Däremot är det en ganska stor grupp icke-användare som svarar att de inte har någon uppfattning.

I figur 4 återges två mått på hur man bedömer bibliotekens service i den egna kommunen. Den nedre kurvan avser alla som svarat inklusive dem som saknar uppfattning, vilket ger en uppfattning om synen på bibliotek i hela befolkningen. För den övre kurvan har andelen som bedömer servicen beräknats för dem som har en uppfattning, vilket i huvudsak är de som använt bibliotekets tjänster och tycker att de kan bedöma detta (figur 4). En mindre nedgång i andelen som svarat ganska eller mycket bra på frågan om bibliotekens service kan noteras under perioden om man ser till samtliga svarande. Detta kan hänföras till en ökande andel som anger ”ingen uppfattning”. Samtidigt kan vi se en ganska stabil kurva med den redan höga andel som bedömer servicen vara bra i svaren från dem som har en uppfattning om servicen.

Figur 4 Servicebedömning av biblioteken i den egna kommunen 1999-2014 (procent)

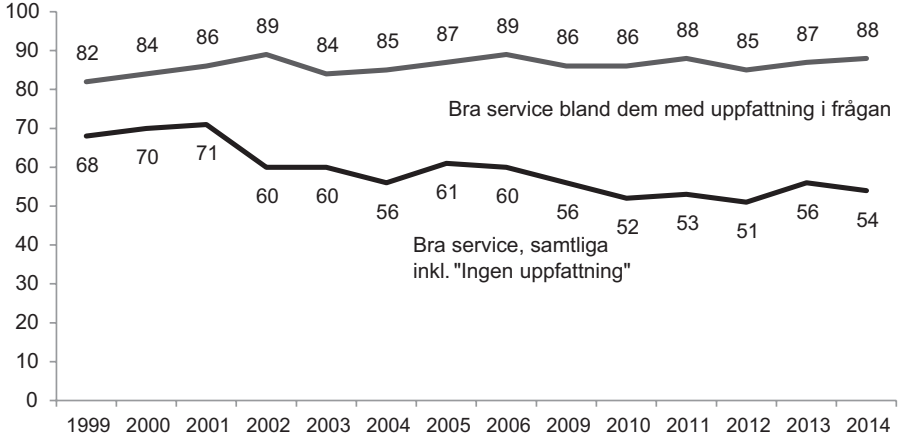

Kommentar: Frågan lyder: *Hur tycker du på det hela taget att bibliotekens service fungerar i den kommun där du bor? Svarsalternativ: Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt, Mycket dåligt, Ingen uppfattning.* Bra service avser de som svarat *Mycket* bra eller *Ganska bra*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999-2014. Frågan ställdes inte 2007-2008.

Bedömningarna av bibliotekens service ligger högt, särskilt när man jämför med andra typer av samhällsservice (se till exempel Nilsson 2012, sid 30). Vad som särskilt utmärker svaren är att mycket få ger uttryck för missnöje eller anser servicen dålig. Bibliotekens service tenderar uppskattas särskilt bland dem som känner till och utnyttjar biblioteken, vilket figur 4 visar. Kvinnor besöker oftare biblioteken

än män och läser oftare skönlitteratur och utbildningsnivå samvarierar också med läsvanor. Skälen för läsning och biblioteksbesök kan dock variera med ålder och det kan därför vara intressant att också se om bibliotekens service bedöms olika i de olika åldersgrupperna.

Svaren 2014 på frågan om bibliotekens service redovisas här med uppdelning för kön, ålder, utbildning och biblioteksbesök (tabell 3).

Tabell 3 Servicebedömningar i olika grupper 2014 (procent)

Servicen bedöms vara:	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dålig	Ganska dålig	Mycket dålig	Antal svar
Totalt	44	44	11	1	0	1057
Kvinnor	48	40	11	1	0	597
Män	38	50	11	1	0	455
16-29 år	41	45	12	2	1	162
30-49 år	45	43	11	1	0	319
50-64 år	39	49	11	1	0	257
65-85 år	48	41	10	1	0	318
Låg utbildning	41	42	14	2	1	150
Medellåg	45	39	14	2	0	296
Medelhög	37	51	10	2	0	264
Hög	49	44	7	0	0	340
Besökt bibliotek kvartal el oftare:						
Nej	34	49	16	1	0	538
Ja	54	39	6	1	0	512

Kommentar: Frågan lyder: *Hur tycker du på det hela taget att bibliotekens service fungerar i den kommun där du bor? Svarsalternativ: Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt, Mycket dåligt, Ingen uppfattning. I tabellen ovan ingår inte de som svarat "ingen uppfattning".*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Tabell 3 visar att en majoritet, totalt 88 procent bland dem som anger en uppfattning om bibliotekens service, svarat "Mycket bra" eller "Ganska bra". Kvinnor ligger ca 10 procentenheter över män i bedömningen, och liknande skillnad finns mellan hög och lågutbildade. Den största skillnaden ser vi mellan dem som besökt bibliotek någon gång per kvartal eller oftare och dem som gjort detta mer sällan. Skillnaden mellan olika åldersgrupper är relativt liten. Resultatet visar också på hur få som bedömer service vara dålig. Endast en till två procent bland dem som har en uppfattning har svarat "Ganska dålig" och knappt några alls svarar "Mycket dålig".

Högläsning för barn

Lån av böcker för barn och unga står för en stor del av bibliotekens utlåning och har inte uppvisat den minskande trend som under längre tid gällt utlåningen av skön- och facklitteratur för vuxna (Kungl. Biblioteket 2013 och SCB Statistikdatabas) Biblioteken tycks därför fylla en viktig roll för barnens läsning och tillgång till böcker. Grunden för läsning läggs dock redan tidigt i barndomen och vi har därför ställt frågor om föräldrars högläsning för barnen.

Barn förbereds som läsare långt innan de själva kan läsa genom bl.a. genom högläsning (Cochran- Smith,1984). Detta beskrivs även i en avhandling om *Bilderboken i förskolan,* som visar att barnen efter högläsningsstunderna själva ”låtsasläste” för varandra och hittade på lekar som tog sin utgångspunkt i det högläsa (Simonsson, 2004). Högläsning kan alltså bidra till att man socialiseras till läsare och till kreativitet i allmänhet genom att barnlitteraturen ger viktiga impulser för barnens fantasi och lek (jmf Vygotsky, 1995).

Fördelarna med högläsning är många och betonas i flera internationella studier (Senechal och LeFevre, 2001; Kindle, 2009; Lundberg, 2009; Morgan, 2009; Spencer, 2012). Pedagoger och forskare tycks vara överens om att högläsning inte bara stöder språkutveckling och förbereder för egen läsning utan har ett flertal positiva effekter. Det gäller bland annat att högläsningen bidrar till och stärker samvaro och gemenskap, förmågan till koncentration och till att lyssna, ordkunskap och förståelse för hur berättelser kan byggas upp.

Hur många läser då för sina barn och hur skiljer sig olika grupper? Tabell 4 visar att bland dem som bor i hushåll med barn läser en stor del högt för barnen men den frekventa läsningen flera gånger i veckan är betydligt vanligare bland högutbildade. Det är också vanligare att kvinnor läser högt för barn än att män gör det, särskilt om man ser till den mer frekventa läsningen, en eller flera gånger per vecka. De vuxna som läser är oftast i åldersgruppen 30-49 år där en större del av barnfamiljerna finns. Samma tendenser återfinns även om vi ser till hela befolkningen, alltså även de som inte har barn. Nivån på andelen som läser högt för barn blir olika beroende på hur väl och med vilka bakgrundsfrågor barnfamiljer avgränsas. De högsta procenttalen får vi om man specificerar barn i olika ålder (se nedan). Den exakta andelen för högläsning i barnfamiljerna kompliceras också något av att moderna familjer kan innehålla både egna och samboendes barn i olika åldrar och av att vissa respondenter har hoppat över frågan om hemsituationen (tabell 4).

Tabell 4 Läst högt för något barn 2014 (procent)

		Inte läst	Läst ngn eller några ggr/år	Läst ngn gång/ månad	Läst varje vecka el oftare	Antal
Totalt, samtliga svarande		48	20	12	21	1700
Totalt, bor i hushåll med barn:		25	16	11	48	511
Kön	Kvinna	24	14	10	53	280
	Man	27	19	12	42	228
Utbildning	Medellåg	29	25	9	37	58
	Medelhög	23	20	13	44	59
	Hög	19	7	9	65	117
Ålder	16-29 år	27	29	8	37	63
	30-49 år	16	13	12	60	336
	50-64 år	53	19	9	19	106

Kommentar: *Frågan lyder Har du under de senaste 12 månaderna läst högt ur bok/tidning för något barn? Svarsalternativen är en 7 gradig skala från aldrig till flera gånger/ vecka, här omgjord till fyra alternativ*. *Bas*: Svarande som uppger att de bor i hushåll med ett eller flera barn. Gruppen 65-85 år och gruppen med låg utbildning har färre än 50 svarande och utgår. Gruppen med lägst utbildning domineras av äldre.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Resultaten tyder på att även om många läser högt för barnen så finns dels en mindre grupp där detta sker mycket sällan eller aldrig och en annan grupp där högläsning sker, men kanske inte så ofta och regelbundet som rekommenderas, dvs dagligen. Mått på högläsningen ställer också stora krav på fråga och undersökningsform och det bör här påpekas att märka att SOM-undersökningen bygger på individurval och individuella svar. Vi har tidigare visat på skillnader när det gäller utbildning och även att högutbildade inte bara läser oftare, utan också tenderar läsa för barn i högre ålder än som sker bland dem med något lägre utbildning (Höglund och Wahlström, 2011). De stora skillnaderna i högläsning mellan högutbildade och övriga kan ses som en av flera mekanismer som kan antas bidra till att skillnader i utbildning förs vidare till kommande generationer i betydande omfattning (jmf Senechal & leFevre 2001, Körling 2012, Spencer 2011). Samtidigt ökar utbildningsnivån i samhället och de som nu är småbarnsföräldrar har en högre genomsnittlig utbildningsnivå än äldre.

Hur andelen som läser högt för barn förändrats de senaste åren visas i figur 5. Bland samtliga svarande ligger nivån under senaste sex åren kring 20 procent för läsning varje vecka och om vi ser till svaren där man bor i hushåll med ett eller flera barn ligger nivån kring 40 procent, med en något högre siffra för 2014.

Figur 5 Andel som läst högt för barn någon eller flera gånger per vecka 2009-2014 (procent)

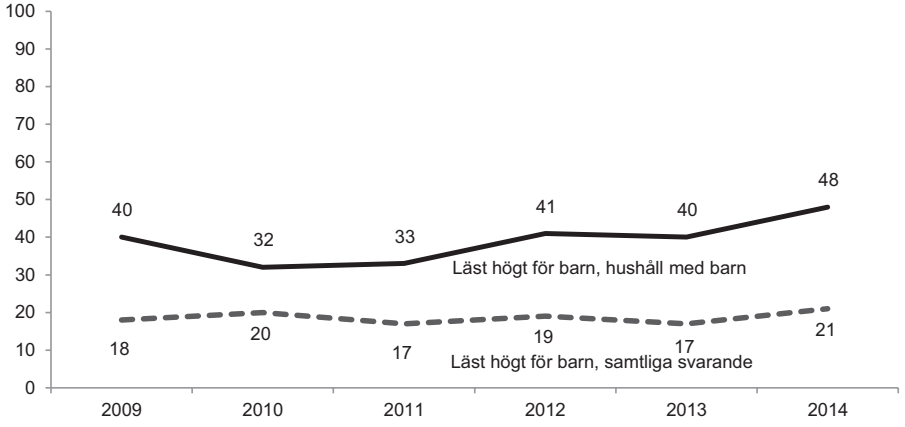

Kommentar: Frågan lyder: *Har du under de senaste 12 månaderna läst högt ur bok/tidning för något barn?* Från och med 2012 ingår frågan som ett item i frågan om aktiviteter de senaste 12 månaderna. Före 2012 ställdes frågan separat. 2010 är ej helt jämförbart med övriga år i den övre kurvan då siffran bygger på svarande med egna barn i stället för hushåll med barn. Den bakgrundsfrågan finns ej för alla år i alla formulär.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009-2014.

För senare år finns, som framgår av figur 5, ingen tydlig längre trend i svaren. Resultaten från 2014 visar en uppgång i linje med att vi också noterat en viss ökning i andelen som uppger biblioteksbesök. Man kan dock inte helt utesluta att den ökade uppmärksamheten kring barns läsning som följt på den sjunkande läsförmåga PISA-undersökningarna påvisat för Sverige kan ha påverkat svaren (Skolverket, 2012). Något stöd för att tala om en nedgång i högläsningen under de allra senaste åren ger således inte dessa data.

Vi kan också se på högläsning bland dem som angett att de har barn i olika åldrar. Den största andelen högläsning varje vecka eller oftare finner man bland personer som har barn i åldrarna 0-6 år, men det är ändå relativt vanligt att man också läser för barn i högre ålder. Det är tydligt att skillnaden i högläsning mellan hög- och lågutbildade ökar ju äldre barnen blir. Den största skillnaden mellan dem med låg/medel-utbildning och hög utbildning finner vi i gruppen med barn i åldrarna 7-15 år (tabell 5).

Tabell 5 Andel som läst hög för barn i olika åldersgrupp efter utbildning 2014 (procent)

Utbildningsnivå:	Låg--medelhög utbildning			Hög utbildning		
Barnens ålder	0-3 år	4-6 år	7-15 år	0-3 år	4-6 år	7-15 år
Läst högt 1 eller flera ggr/vecka	82	76	38	92	89	63
Antal svar	81	62	173	78	65	93

Kommentar: Låg utbildning är här sammanslaget från ”låg”(grundskola el motsv)., ”medellåg” (gymnasium, folkhögskola el. motsv. och ”medelhög” utbildning(eftergymnasial utbildning ej examen från högskola/universitet. ”Hög utbildning” innebär examen från universitet/högskola. Svarande med barn i flera av åldersgrupperna har inte separerats. Bas: svarande i hushåll med barn som uppgett att barnen är i respektive åldersgrupp ovan, n=552.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Om de senaste årens PISA-undersökningar med resultat som visar minskad läsförståelse avsatt spår i engagemanget för att tidigt introducera barnen i läsning återstår att se. Uppmärksamhet bör dock riktas på språkutveckling och läsning bland annat mot bakgrund av en ökad segregation mellan olika bostadsområden och skolor.

Avslutningsvis kan högläsningen för barn knytas samman med biblioteksbesök och förtroendet för bibliotekens sätt att sköta sin uppgift. Vi har ovan framhållit att förtroendet för biblioteken är allmänt högt, men att detta också varierar med biblioteksbesök. De som läser högt för barnen kan ofta ha lånat barnböcker på bibliotek. Kan detta då uppskattas så att det bidrar ytterligare till förtroendet för biblioteken. Vi kontrollerar därför för biblioteksbesök när vi ser på sambandet mellan högläsning för barn och biblioteksförtroende (tabell 6).

Som framgår av tabell 6 ökar andelen med högt förtroende för biblioteken avsevärt om man både besöker bibliotek och läser högt för barnen. Om man kontrollerar för biblioteksbesöken ger högläsning för barn en väsentlig ökning av andelen med högt förtroendet för biblioteken både för dem som uppger biblioteksbesök och övriga, men något högre för de senare. Den barn- och ungdomsinriktade delen av bibliotekens verksamhet bidrar troligen väsentligt till det totala förtroendet för biblioteken. Indirekt ser vi också det positiva sambandet mellan biblioteksbesök och högläsning. Resultatet tolkar vi som att denna del av bibliotekens verksamhet upplevs som viktig för de vuxna som väljer att läsa högt för barn och även för dem som inte besöker biblioteket så ofta.

Tabell 6 Andel med stort förtroende för biblioteken efter högläsning för barn och biblioteksbesök, 2014 (procent)

Besökt bibliotek kvartal eller oftare	Nej		Ja	
Läst högt för något barn ngn gång/vecka eller oftare	Nej	Ja	Nej	Ja
Andel med mycket stort eller ganska stort förtroende för biblioteken	58	87	66	93
n	972	356	178	176

Kommentar: Effekten av högläsning för barn på förtroende är här mätt som genomsnittlig procentskillnad e=0,28 medan effekten av biblioteksbesök är e=0,07. Frågan lyder: *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete….ange också hur stort förtroende du har för följande: Biblioteken*. Svarsalternativen är *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende* och *Ingen uppfattning*.

Bas för förtroende: Samtliga svar inklusive ”ingen uppfattning”, n=1682.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Lässtimulans behövs även i en digital medievärld

Biblioteken har flera viktiga samhällsuppgifter, men att stimulera läsandet bland barn och unga utgör en stor del av verksamheten och är en av kärnuppgifterna som inte drabbats av nedgångar under senare år (Kungl. Biblioteket 2013). Vi finner i årets undersökning att den minskning i andelen som besöker bibliotek vi sett under ett antal år tycks ha avstannat och ökningen 2014 ser ut som något av ett trendbrott. Med bibliotek avses här främst folkbiblioteken, vilka står för 8 av 10 biblioteksbesök i landet (Kungl. biblioteket, 2013). De digitala biblioteksbesöken fortsätter att öka och utlåningen av e-böcker likaså, men fortfarande är tryckt material stommen i verksamheten.

Bedömningarna av bibliotekens service och förtroendet för biblioteken ligger inte bara fortsatt högt, utan har också stärkts något, vilket ligger i linje med siffrorna för besök. Det finns ett tydligt samband mellan biblioteksbesök och hur man bedömer service och förtroendet för biblioteken. Detta kan ses som att kunskap om verksamheten också lägger grund för förtroende och ökar möjligheterna att dra nytta av olika typer av tjänster som kanske inte alla känner till så väl. Det kan också till en del ses som ett uttryck för det samband mellan attityder och beteende som ofta finns. Detta visade sig när det gäller högläsning för barn, vilket har samband med förtroendet för bibliotek även om vi kontrollerar för biblioteksbesök. Vi kan vidare peka på att de ökade digitala möjligheterna torde upplevas positivt av många, inte minst yngre, och att detta också kan bidra till de positiva resultaten i

frågan om förtroende. Det senare är en hypotes som bör undersökas vidare, men som är i linje med det redovisade sambandet mellan e-bokläsning och förtroende för biblioteken, där läsning av e-böcker gav ett något större utslag på biblioteksförtroende än läsning av tryckta böcker.

Bibliotekens utlåning av barn- och ungdomslitteratur är mer frekvent än utlåningen av skönlitteratur eller facklitteratur för vuxna (Kungl biblioteket, 2013). Men mindre barn är beroende av föräldrarna för att detta skall ske och vad händer sedan med läsningen i hemmet? I årets rapport ingår också data om högläsning för barnen i hemmet. En stor del av föräldrarna och en majoritet bland dem i hushåll med barn i åldern 0-3 eller 3-6 år läser högt för barnen varje vecka eller oftare. Det råder dock stora skillnader mellan grupper med olika utbildning och de med högst utbildning läser högt både oftare och fortsätter med detta längre upp i barnens ålder.

Vikten av god läsförmåga har aktualiserats i diskussioner kring Sveriges försämrade resultat i de internationella PISA-undersökningarna. Detta behöver följas upp på flera arenor. Förutom skolan är här givetvis både hemmen och biblioteken synnerligen viktiga institutioner när det gäller att stärka förutsättningarna för barnens och samhällets fortsatta utveckling. Kanske är kombinationen av traditionell biblioteksservice, personlig kontakt, lässtimulans och nya digitala möjligheter något både hem och skola kan utnyttja mer.

Referenser

Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2007). Bibliotek, läsning och förtroende. I Nilsson, Lennart (red.): *Det våras för regionen. Västsverige 1998-2005*. SOM-rapport nr 40. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Höglund, Lars och Wahlström, Eva. (2009). *Användningen och attityderna. En rapport om allmänhetens användning av och syn på folkbibliotek baserad på SOM-undersökningen 2007,* Stockholm: Svensk Biblioteksförening.

Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2011). Bibliotek och läsande. Mellan digitala och fysiska media. I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.), *Lycksaligheten ö.* SOM-rapport nr 52. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Höglund, Lars (2012). Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala media. I: *Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi, Red Ulla Carlsson och Jenny Johannisson (SOU 2012:10).* Stockholm: Kulturdepartementet: Litteraturutredningen (Ku 2011:04), 45-93.

Kungl. biblioteket (2013). *Bibliotek 2013*. Stockholm: Kungliga biblioteket. www.kb.se

Kindle, Karen (2009). Vocabulary development during read-alouds: Primary practices. The *Reading Teacher*, 63(3) 202-211.

Körling, Anne-Marie (2012). *Den meningsfulla högläsningen*. Stockholm: Natur & Kultur.

Lundberg, Ingvar (2009). *Bornholmsmodellen: vägen till läsning: språklekar i förskoleklass.* 2. utg. 2009. Stockholm: Natur och kultur.

Morgan, Hani (2009). Using read- alouds with culturally sensitive children's books: A strategy that can lead to tolerance and impoved reading skills. *Reading Improvement*, 46(1), 3-8.

Nilsson, Lennart (2012). Välfärd och service I Västra Götaland. I Bergström, Annika (red.) *Västsvensk vardag*. Bokserien 53. Göteborgs universitet, SOM-institutet.

Senechal, Monique; LeFevre, Jo-Anne (2001). Storybook Reading and Parent Teaching: Links to Language and Literacy Development. *New Directions for Child and Adolescent Development*, no 92 Sum 2001, 39-52.

Simonsson, Maria (2004). *Bilderboken i förskolan - en utgångspunkt för samspel.* Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet nr 84, Linköping Studies in Arts and Science 287. Linköping: Tema Barn, Linköpings universitet.

Skolverket (2012 a). *PISA 2012 Sammanfattning av rapport 398.* OECD:s Programme for International Student Assessment, PISA. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2012 b). *PIRLS 2011*. Rapport 381. Stockholm: Skolverket

Spencer, Rebecka R. (2011). *Reading aloud and student achievement*. Diss. Lindenwood University, Faculty of Education. UMI 3487783

Vygotsky, Lev S. (1995). *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Göteborg: Daidalos.

SOCIALA MEDIER TILL NÖJE OCH NYTTA

MARINA GHERSETTI

Följande korta konversation mellan två tjejkompisar fanns att läsa på det sociala nätverket *Ask and answer* våren 2014:

”Vad är dåligaste med sociala medier? Vad är det bästa med sociala medier? Vad ska du göra i helgen? :)”

1, det sprids rykteb snabbt o de händer både hot och mobbning på typ varje sociala sida! :/

2, Man kan hitta nya folk att vara sociala med och få ett nytt liv! :)

3, jag skall vara hemma o får se om ja drar mig ut någå nu denna helg :D”[1]

Den ena redogör, på en direkt fråga från den andra, för vad hon tycker om sociala medier, och för vilka planer hon har för helgen. Texten påminner om ett samtal snarare än en skriftväxling, och illustrerar väl den omedelbarhet som ofta kännetecknar meningsutbyten och umgänge i sociala medier. I all sin enkelhet sammanfattar den också tre mycket centrala aspekter av sociala medier: som en plats för kontakter och nätverkande, som en plats för informationsinhämtning och åsiktsutbyte, och som en plats för oönskad exponering och personangrepp. De två första har att göra med varför och hur människor använder sociala medier, den tredje med möjliga, i bland ofrånkomliga, konsekvenser av användning.

Begreppet sociala medier syftar vanligtvis till mer än bara webbaserade nätverkstjänster, det kan också användas om bloggar, internetforum, wikier, webbplatser för videoklipp, chattprogram, IP-telefoni och webbaserade videodagböcker.[2] Dessa skiljer sig på flera sätt från traditionella massmedier, men kanske mest genom att göra det möjligt för människor att interagera via internet. Det vill säga att varje mottagare av information också själv kan producera och vidareförmedla den på samma villkor som andra. Informationsutbyte kan dessutom ske mellan ett obegränsat antal människor, samtidigt och i realtid. I forskningslitteraturen hittar man olika avgränsningar av begreppet sociala medier beroende på vetenskapsfält och forskningsfråga. I de frågor från SOM-undersökningen 2014 som ligger till grund för detta kapitel syftar begreppet uteslutande till sociala nätverk på internet, och det är också i den bemärkelsen det kommer att användas här. Kapitlet redovisar för hur svenskar uppfattar sociala medier, och för hur uppfattningarna skiljer sig mellan olika grupper.

Ghersetti, Marina (2015) Sociala medier till nöje och nytta i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Tidigare användarstudier

Under 2014 hade två tredjedelar (64 procent) av alla svenskar, och tre fjärdedelar (72 procent) av de som varit på internet, någon gång använt sociala nätverksmedier (Findahl, 2014). En klar majoritet har med andra ord hittat till de digitala mediernas mötesplatser. Att vistas och umgås i de sociala nätverken är numera den femte vanligaste formen för medieanvändning en genomsnittlig dag (47 procent), och den vanligaste aktiviteten på internet före användning av traditionella nyhetsmedier och onlinespel (Nordicom, 2014). Mest tid på sociala medier, och mer än för något annat medium, spenderar 12–15 åringar (6,7 timmar/vecka) och 16–25 åringar (7,6 timmar/vecka), medan de som är mellan 66–75 år spenderar minst tid (1,5 timmar/vecka). På senare år har äldre generationer börjat komma ikapp ungdomarnas dominans och ökningen har varit störst bland personer som är 45 år eller äldre. De vanligaste sätten att använda sociala medier är att skriva om sig själv, chatta och kommentera andras texter, och att lägga ut foton på sig själv eller familjen (Bergström, 2010). De sociala nätverken som flest människor besökt åtminstone någon gång är Facebook (68 procent), Instagram (28 procent) och Twitter (19 procent) (Findahl, 2014). Mest populärt är Facebook som nästan varannan svensk (47 procent) besöker en vanlig dag. De flesta som är medlemmar i ett socialt nätverk är också medlemmar här. Men undantag finns, främst bland de yngsta åldersgrupperna. Unga människor tycks inte vilja dela socialt nätverk med sina föräldrar. I takt med att medelålders personer gör Facebook till sin arena, så lämnar deras barn nätverket och söker sig till alternativa digitala sajter, främst Instagram.

I takt med att e-konversationer, googlande och bilddelning har blivit en del av svenskarnas dagliga medievanor, har också forskningen uppmärksamt de sociala mediernas särart och användningsområden. Studier har fokuserat på hur de nya medierna etablerat sig och spridits bland allmänheten och på vilka som är de mest aktiva användarna (Gustafsson & Höglund 2011, Höglund 2012, Bergström 2013). Tidigare SOM-studier har också kartlagt och analyserat på vilka plattformar som människor tar del av sociala medier (Westlund 2011, 2012, 2014), hur nyheter delas i sociala medier och vilka som gör det (Wadbring & Ödmark, 2014), sociala medier som kanal för politisk aktivitet (Gustafsson & Höglund 2011), hur mycket sociala medier används för informationsinhämtning till vardags och i krissituationer (Ghersetti 2011, Ghersetti & Westlund 2013), hur mycket och vilka som använder sociala medier för onlinespel (Wadbring & Bergström 2012, Lundmark och Oscarsson, 2013) och hur sociala medier används för kommunikation i nära relationer (Jansson 2013). Relativt god kunskap finns således om vilka som använder sociala nätverk, på vilka plattformar och till vad, men mindre om varför människor använder sociala medier och hur de uppfattar dem, liksom hur olika uppfattningar om sociala medier påverkar eller påverkas av hur ofta man använder dem.

Frågan om varför människor använder medier, både analoga och digitala, besvaras ofta med att det beror på de olika behov som medierna kan tillfredsställa, vilka motiv som finns för mediekonsumtion, och de funktioner som medierna fyller. Både egenskaper hos den enskilde individen och hos medierna är således av betydelse. Något förenklat brukar man säga att människor använder medier till *nytta* och *nöje*, det vill säga för att skaffa sig den information de behöver om vad som pågår i samhället och världen, men också för förströelse och underhållning, interaktion och delaktighet (jfr. Wadbring, 2012). Hur enskilda individer definierar det ena i förhållande till det andra, och vilket som väger tyngst i fråga om mediekonsumtion, är emellertid olika, liksom vilka medier som bäst motsvarar specifika behov.

Både svensk och internationell forskning pekar entydigt mot att sociala medier främst används för förströelse, och då i synnerhet för *socialisation* och *social interaktion* (Bergström, 2014; Smith, 2011; Johnson & Yang, 2009). Till skillnad från traditionella massmedier har internet och sociala medier tekniska egenskaper som möjliggör digital interaktion mellan individer, grupper och nätverk av personer. En central aspekt på användning av sociala medier är därför de möjligheter de erbjuder för personliga kontakter och umgänge.

Ett annat mycket vanligt användningsområde för sociala medier är *informationsinhämtning* (Kleis Nielsen & Schröder, 2014; Johnson & Yang, 2009). Dels har nätverk som Twitter profilerat sig mot aktualitetsfrågor, och nyheter om oväntade händelser publiceras ofta där först, vanligtvis av ögonvittnen som befinner sig på plats. Exempelvis så kom den första tweeten om bomben i Oslo den 22 juli 2011 bara 23 sekunder efter explosionen, och den första om bomberna vid Boston maraton den 15 april 2013 inom 1 minut efter explosionerna. Dels har nyhetsmedierna egna konton i de sociala nätverken, och egna appar, som används för snabba nyhetsflashar och täta uppdateringar av pågående nyhetsflöden. En annan central aspekt är därför relaterad till det digra utbud av information och nyheter som de sociala medierna erbjuder.

En tredje, och allt mer aktuell, aspekt på användning av sociala medier har att göra med missbruk och med frågor som rör *personlig integritet*. Varje användare av internet lämnar digitala spår efter sig som avslöjar privata förhållanden, vanor, livsföring och värderingar. Ett antal uppmärksammade fall av digital övervakning, näthat, nätstalking och nätbedrägerier har skapat debatt om spårbarhet i samband med exponering av integritetskänsliga persondata. En Sifo-undersökning visar att var tredje svensk 2014 utsattes för nätbedrägerier eller försökt till nätbedrägerier.[3] Endast 22 procent upplevde sig ha full kontroll över de uppgifter de lämnade i sociala medier, och bara 26 procent litade på att företagen bakom sociala nätverk skyddade integritetskänslig information.[4] Annika Bergströms SOM-studie från 2013 visar att 34 procent av de som använde sociala medier kände oro för att personliga uppgifter skulle missbrukas. Bara användning av betalkort på nätet oroade fler personer (51 procent).

Sammantaget har en majoritet svenskar erfarenhet av sociala medier, och av att umgås och utbyta information, upplevelser och värderingar med andra via internet. De flesta har därmed också upprättat ett personligt konto där de lämnat uppgifter om kön, ålder, bostadsort, utbildning, jobb och social status. Många har för vana att besöka olika nätverk dagligen, andra gör det mer sällan. I den fortsatta redovisningen presenteras vilka uppfattningar svenskar har om sociala medier, hur dessa skiljer sig mellan olika grupper, och i förhållande till grad av användande.

Uppfattningar om sociala medier

I SOM-undersökningen 2014 fick respondenterna ta ställning till nio påståenden om sociala medier. Påståendena var indelade i tre kluster som vardera fokuserade på sociala medier som en plats för sociala kontakter och nätverkande, en plats för information och åsiktsutbyte och en plats för oönskad exponering och personangrepp (se tabell 1).

Tabell 1 Uppfattningar om sociala medier, 2014 (procent)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Antal svar
Sociala kontakter och nätverkande						
På sociala medier kan man hålla koll på vad andra har för sig	24	45	6	2	24	1516
Genom sociala medier håller man kontakt med familj och vänner	21	40	9	10	19	1512
Mina bekanta förväntar sig att jag använder sociala medier	10	28	15	22	25	1517
Information och åsiktsutbyte						
Man får snabba uppdateringar om viktiga nyheter	24	35	10	4	27	1503
Man får nyttiga råd och tips	12	43	12	6	28	1507
Man kan delta i intressanta och viktiga diskussioner med andra	15	41	11	5	29	1507
Oönskad exponering och personangrepp						
Man bör vara försiktig med det man lägger upp i sociala medier då det kan utnyttjas av andra	67	18	1	1	13	1517
Man riskerar att bli en måltavla för näthat och personliga påhopp	32	34	8	2	25	1512
Det är nästan omöjligt att radera något som är publicerat i sociala medier	30	27	10	3	30	1509

Kommentar: Frågan lyder ”Hur väl stämmer följande påståenden in på din uppfattning om sociala medier (*Ex. Facebook, Instagram, Twitter)*?”

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Högst andel instämmande svar fick sammantaget påståenden som rör risker förknippade med användning av sociala medier. Analysen visar att det finns en mycket stor medvetenhet om att man måste vara försiktigt med de uppgifter man lägger upp då de kan utnyttjas av andra. Nästan nio av tio har en uppfattning i frågan, och drygt åtta av tio (85 procent) instämmer helt eller delvis. Endast två procent tycker att påståendet är felaktigt. Två tredjedelar av alla svenskar (66 procent) instämmer (helt eller delvis) också i att man riskerar att bli en måltavla för näthat och personliga påhopp, och något fler än hälften (57 procent) i att det är nästan omöjligt att radera något som är publicerat i sociala medier.

Näst vanligast är uppfattningar om sociala medier som en plats för kontakter och nätverkande. Sju av tio svenskar, (69 procent) instämmer i att man där kan hålla koll på vad andra har för sig, och sex av tio (61 procent) att man håller kontakt med familj och vänner. Minst medhåll av alla nio påståenden, 38 procent, får det om att bekantskapskretsen förväntar sig att man ska använda sociala medier. Det kan tolkas som att majoriteten fortfarande ser sociala medier som ett komplement till riktigt umgänge, och som ett ställe där de självmant har valt att delta.

Minst stöd sammanlagt får påståendena som rör sociala medier som en plats för informationsinhämtning och åsiktsutbyte. Ändå anser så många som sex av tio (59 procent) det vara helt eller delvis riktigt att sociala medier tillhandahåller snabba uppdateringar om viktiga nyheter. Motsvarande andelar när det gäller påståendet att man kan delta i intressanta och viktiga diskussioner på sociala medier, och att man kan få nyttiga råd och tips, är 55 procent. Det går emellertid inte att utläsa ur svaren vilken typ av nyheter, diskussioner och tips som åsyftas. Det kan röra sig om sådana som handlar om allmänna nyheter och samhälleliga frågor, men också om sådana som relaterar till mer privata förhållanden bland familj och vänner.

Tabell 1 visar också att mellan 13 och 30 perocent saknar uppfattningar om sociala medier. Det kan tolkas som att de inte känner till eller har erfarenhet av i vilken utsträckning de kan användas för nätverkande, information och/eller utgör risk för oönskad exponering och personangrepp. Sannolikt är merparten av de utan uppfattning personer som endast i liten utsträckning, eller inte alls, använder sociala medier.

Olika uppfattningar hos olika grupper

Tidigare forskning har visat på tydliga skillnader i medieanvändning mellan olika grupper i samhället. Olika bakgrundsfaktorer påverkar vilka medier människor tar del av, hur ofta, när och på vilka platser. Tillgång till medier spelar naturligtvis också en stor roll. Inte minst har senare års teknikutveckling påverkat såväl var och när människor tar del av medier, som hur de gör det. Laptops, smarta telefoner och surfplattor har gjort digitala och sociala medier i princip tillgängliga överallt och närsomhelst. Många människor har utvecklat nya medievanor där de utnyttjar korta tidsluckor i vardagen, t ex på bussen eller i kassakön, för snabba och återkommande uppdateringar om vad som är på gång, både inom bekantskapskretsen och på nyhetsmediernas hemsidor.

Tabell 2 Uppfattningar om sociala medier i olika grupper, 2014 (procent)

		KÖN			ÅLDER					UTBILDNING					ANVÄNDER SOCIALA MEDIER				
	Alla	Kvinna	Man	Diff	16-29 år	30-49 år	50-64 år	65-85 år	Diff	Låg utbildn	Medel-låg utbildn	Medel-hög utbildn	Hög utbildn	Diff	Dag-ligen	Ibland	Sällan	Aldrig	Diff
Sociala kontakter och nätverk																			
På sociala medier kan man hålla koll på vad andra har för sig	69	73	64	+9	92	84	62	42	+49	49	71	75	73	–24	89	75	64	36	+53
Genom sociala medier håller man kontakt med familj och vänner	61	66	55	+11	84	69	55	44	+40	48	60	66	65	–17	82	25	38	19	+63
Mina bekanta förväntar sig att jag använder sociala medier	39	41	35	+6	66	45	30	22	+45	24	37	46	41	–17	56	39	26	13	+43
Information och åsiktsutbyte																			
Man får snabba uppdateringar om viktiga nyheter	59	64	53	+11	85	67	53	39	+46	47	60	66	59	–12	81	58	47	27	+54
Man kan delta i intressanta och viktiga diskussioner med andra	55	60	50	+11	78	66	51	31	+47	35	53	64	58	–24	75	59	43	24	+50
Man får nyttiga råd och tips	54	60	47	+13	69	64	50	36	+33	36	58	62	54	–18	75	56	45	22	+52
Oönskad exponering och personangrepp																			
Man bör vara försiktig med det man lägger upp i sociala medier då det kan utnyttjas av andra	85	89	81	+8	93	93	83	71	+22	71	83	88	90	–19	95	94	90	65	+30
Man riskerar att bli en måltavla för näthat och personliga påhopp	66	70	62	+8	76	76	60	54	+23	48	63	73	73	–26	75	68	69	52	+23
Det är nästan omöjligt att radera något som är publicerat i sociala medier	57	61	53	+8	68	68	52	41	+28	40	54	63	63	–23	67	61	60	39	+28

Kommentar: Frågan lyder ”Hur väl stämmer följande påståenden in på din uppfattning om sociala medier (Ex. Facebook, Instagram, Twitter)?” Tabellen visar den sammanlagda procentsatsen för de som svarat Helt riktigt eller Delvis riktigt på påståendena om sociala medier. Differensen (Diff) visar skillnaden mellan yttervärdena i variabelns kategorier. Att använda sociala medier Ibland inkluderar svarsalternativen Någon gång i veckan–Flera gånger i veckan, att använda Sällan inkluderar Någon gång de senaste 12 månaderna–Någon gång i halvåret,

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Den vidare analysen visar att bakgrundsvariabler som kön, ålder och utbildning har betydelse för hur människor uppfattar sociala medier. Kvinnor är överlag mer positiva än män till sociala medier både som en plats för kontakter och för informationsinhämtande. Intressant nog är skillnaderna störst i fråga om sociala medier som en plats för information och åsiktsutbyte, där i genomsnitt 10 procent fler kvinnor instämmer än män, vilka annars är större konsumenter av nyheter via internet (Andersson, 2013). Förklaringen ligger sannolikt i att kvinnor inte använder sociala medier för att ta del av traditionella nyheter, utan snarare för tips, uppdateringar och åsiktsutbyte i frågor av mer privat och personlig karaktär. Kvinnor är också i högre grad medvetna om att sociala medier är förknippade med vissa risker för integritetskränkningar, men här är skillnaderna till männen mindre (8 procentenheter).

Ungdomar är sammantaget mer positiva till sociala medier än äldre, och mer medvetna om riskerna med användningen. Skillnaderna ökar i takt med stigande ålder. I genomsnitt är åtta av tio ungdomar (16–29 år) positiva till sociala medier som en plats för både sociala kontakter och nyheter medan endast fyra av tio pensionärer (65-85 år) tycker likadant. Återigen är skillnaderna mellan hur yngre och äldre bedömer social medier minst, om än fortfarande tydliga, när det gäller riskerna med att använda sociala medier.

I genomsnitt är personer med låg utbildning mindre positiva än personer med högre utbildning till de sociala mediernas nätverkande och informativa funktioner, och mindre uppmärksamma på de risker som finns förknippade med användandet. Mest positiva och uppmärksamma på riskerna är de med medelhög utbildning, det vill säga unga vuxna med eftergymnasiala studier men utan högskoleexamen. Till skillnad från kön och ålder, så är skillnaderna mellan de med lägst och högst utbildning störst när det gäller riskbedömningarna, vilket i huvudsak återspeglar att den förra gruppen domineras av äldre personer med grundskola eller motsvarande skolgång, och med lägre erfarenhet och kunskaper om sociala medier.

Störst är dock skillnaderna i uppfattningar om sociala medier mellan de som använder dem och de som inte gör det, och skillnaderna ökar med stigande användning. I genomsnitt är de som delar uppfattningen att det är riktigt att använda sociala medier för kontakter och nätverkande tre gånger fler bland dagliga användare än bland icke-användare. Samma relation finns mellan de som använder sociala medier dagligen och aldrig i uppfattningar som rör information och åsiktsutbyte, också här är i genomsnitt tre gånger fler ofta-användare positiva än icke-användare. På sätt och vis är detta ett förväntat resultat; de som är missnöjda med ett medium använder det i lägre grad eller inte alls. Det är därför något förvånande att användare av sociala medier också i betydligt högre grad än icke-användare instämmer i de negativa konsekvenser som följer av att delta i nätverken. En del av förklaringen ligger sannolikt i att en högre andel icke-användare saknar uppfattning i frågorna, det vill säga att de inte har förutsättningar för att ta ställning till de aktuella påståendena.

Bland dagliga användare instämmer hela 95 procent, och bland sällan-användare 90 procent, i att det man lägger upp i sociala medier kan utnyttjas av andra. Tre fjärdedelar av dagliganvändarna (75 procent) och sju av tio sällan-användarna (69 procent) anser det riktigt att man riskerar att bli en måltavla för näthat och personliga påhopp. Omkring två tredjedelar av alla användare (67 procent dagliga, 60 procent sällan) delar uppfattningen att det är nästan omöjligt att radera något som publicerats i sociala medier. Analysen visar vidare att en betydande andel, i genomsnitt fem av tio, av de som aldrig använder sociala medier också är medvetna om riskerna. Det kan naturligtvis vara en anledning till att de inte deltar i nätverken på internet.

De nio påståenden om sociala medier har grupperats i tre kluster i den ovanstående redovisningen. En korrelationsanalys visar på starka och signifikanta samvariationer mellan påståendena, både inom och mellan klustren (Pearson's r varierar mellan +0,71 och +0,38, $p<0,01$). Starkast är sambandet mellan å ena sidan uppfattningarna att sociala medier ger snabba uppdateringar och å andra sidan att de ger nyttiga råd och tips ($r= +0,71$, $p<0,01$) och möjliggör deltagande i intressanta och viktiga diskussioner ($r= +0,68$, $p<0,01$). Också mellan uppfattningarna att sociala medier gör det möjligt att hålla koll och att de ger kontakt med familj och vänner ligger sambandet över medel ($r= +0,65$, $p<0,01$). Intressant är också att uppfattningen att sociala medier underlättar kontakter med familj och vänner i mycket stor grad samvarierar med att de ger nyttiga råd och tips ($r= +0,61$, $p<0,01$), möjliggör intressant och viktiga diskussioner ($r= +0,61$, $p<0,01$) och ger snabba uppdateringar ($r= +0,61$, $p<0,01$). Resultaten tyder på att sociala medier främst används för uppdateringar, rådfrågning och åsiktsutbyte inom bekantskapskretsen, och mindre för att hålla sig orienterad om samhällsfrågor och allmänna nyhetershändelser.

En multivariat analys som väger samman varje enskild förklaringsfaktors betydelse i relation till övriga faktorer visar på några enskilda signifikanta samband (tabell 3). Utbildning har ingen självständig inverkan på hur människor uppfattar sociala medier, och inte heller kön är en bakgrundsegenskap av stor självständig betydelse. Ålder har däremot självständig inverkan på åtta av de nio påståendena. Yngre har i större grad än äldre uppfattningar om sociala medier, oberoende av kön och utbildning. Störst självständig signifikant betydelse för uppfattningar om sociala medier har emellertid användning av sociala medier. Ju större vana och erfarenhet en person har av att använda sociala nätverk på internet, desto mer benägen är hen att också ha en uppfattning om vad de kan användas till och de risker som är förknippade med att man gör det.

Tabell 3 Uppfattningar om medier i olika grupper (logistisk regression)

	På sociala medier kan man hålla koll på vad andra har för sig	Mina bekanta förväntar sig att jag använder sociala medier	Genom sociala medier håller man kontakt med familj och vänner	Man får nyttiga råd och tips	Man kan delta i intressanta och viktiga diskussioner med andra	Man får snabba uppdateringar om viktiga nyheter	Det är nästan omöjligt att radera något som är publicerat i sociala medier	Man riskerar att bli en måltavla för näthat och personliga påhopp	Man bör vara försiktig med det man lägger upp i sociala medier då det kan utnyttjas av andra
Kön	–0,06	0,06	–0,15	–0,23**	–0,14	–0,18	–0,15	–022**	–0,32**
Ålder	–0,56***	–0,35***	–0,18***	–0,10	–0,38***	–0,29***	–0,28***	–0,28***	–0,26***
Utbildning	0	0	0	–0,01	0	0	0	0	0
Användning av sociala medier	–0,71***	–0,59***	–0,71***	–0,71***	–0,61***	–0,70***	–0,27***	–0,21***	–0,71***

Kommentar: Frågan lyder ”Hur väl stämmer följande påståenden in på din uppfatttning om sociala medier (*Ex. Fabebook, Instagram, Twitter*)? Svarsalternativen var Helt riktigt, Delvis riktigt, Delvis felaktigt, Helt felaktigt och Ingen uppfattning. I analysen har standardiserade betavärden använts. * *=signifikant på 0,05 nivån, ** *= signifikant på p<0,01nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Nöje framför nytta

Att regelbunden och ofta återkommande användning av sociala medier påverkar i vilken grad en person också tycker något om dem är knappast ett oväntat resultat av analysen. Erfarenhet och vana är två faktorer som påverkar medieattityder av alla slag, också när det gäller digitala medier på internet. Ju mer man vet och kan om en företeelse, desto mer sannolikt att man också bildar sig en uppfattning. Det är heller inte oväntat att ofta-användare är mer positiva till de funktioner som sociala medier erbjuder än sällan-användare. De som är missnöjda nyttjar sannolikt sociala medier i mindre grad. Det är däremot överraskande att de som oftast använder sociala medier, också i högre utsträckning är medvetna om de risker som är förknippade med användandet. Uppfattningar om att man bör vara försiktig med vad man lägger upp i nätverken, att det är nästan omöjligt att radera uppgifter, och att man riskerar att bli en måltavla för näthat och personliga påhopp är mycket förekommande bland alla användare, och mest bland dagliga användare. Sannolikt reflekterar den höga medvetenheten de nyheter och debatter om näthat och nätbedrägerier som till stor del präglat rapporteringen om internet under 2014, vilket styrks av att även aldrig-användare i hög grad känner till denna typ problem. Att riskerna inte skrämmer bort användarna kan ha flera förklaringar. En är att de underskattar mängden persondata som de lämnat på internet (Joinson 2001), en annan att de tror att det bara är andra som drabbas (Weinstein & Klein, 1995). En tredje anledning kan vara att de vidtagit åtgärder för att skydda sina personliga uppgifter och data (Taddei & Contenta, 2013), och en fjärde att fördelarna med att använda sociala medier överväger de risker som finns (Youn, 2011).

Analysen visar också att sociala medier i större utsträckning används till nöje än till nytta. Den vanligaste uppfattningen är att de lämpar sig för sociala kontakter och nätverkande, framför allt för att hålla koll på vad andra gör, och för kontakter med familj och vänner. Men många tycker också att de är en plats för information och åsiktsutbyte, särskilt för snabba uppdateringar om viktiga nyheter. Intressant nog tyder analysen här på att det inte i första hand rör sig om nyhetsinhämtande som rör samhällsfrågor av allmänt intresse, utan snarar uppdateringar, diskussioner, tips och råd i den privata sfären, till exempel från bekantskapskretsen. Man kan inte utesluta att resultatet beror på bristande precision i mätningarna: de påståenden som respondenterna tog ställning till specificerade inte vilken typ av nyheter som avsågs. Men det kan heller inte utesluta att de flesta svenskar (än så länge) inte uppfattar sociala nätverk som nyhetsmedier i traditionell mening, och att sociala medier ännu inte konkurrerar med press, radio och tv om nyhetskonsumenterna, även om de konkurrerar om den tid som svenskarna sammanlagt lägger på mediekonsumtion.

Noter

[1] http://ask.fm/nipsu96/answer/109506941671, nedladdat 15-03-23.

[2] http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/sociala-medier, nedladdat 15-03-22.

[3] http://www.mynewsdesk.com/se/kaspersky/pressreleases/var-tredje-svensk-drabbad-av-cyberbrott-1063287. Nedladdat 2014-10-03.

[4] Special Eurobarometer 359 (2011): Attitudes on Data Protection and Electronic Identity in the European Union. Brussels: European Commission. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs–359_en.pdf. Nedladdat 2014-10-07.

Referenser

Andersson, Ulrika (2013): Attityder till nyheter på nät och papper. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bergström, Annika (2010): Personligt och privat i sociala medier. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Nordiskt ljus.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bergström, Annika (2013): Internetanvändningens kontexter. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bergström, Annika (2014): Personlig integritet på nätet. I Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra och marginal.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Findahl, Olle (2014): *Svenskarna och internet.* Stockholm: .SE (Stiftelsen för internetinfrastruktur)

Ghersetti, Marina (2011): Val av nyhetskanal när kriser inträffar. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Ghersetti, Marina & Westlund, Oscar (2013): Medieanvändningens vägskäl vid kris och till vardags. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Gustafsson, Nils & Höglund, Lars (2011): Sociala medier och politiskt engagemang. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Höglund, Lars (2012): Bibliotek, sociala medier och digital delaktighet. I Annika Bergström, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *I framtidens skugga.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Jansson, André (2013): Kommunikationsformer i nära relationer. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Johnson, Philip R & Yang, Sung-Un (2009). *Uses and gratifications of Twitter: An Examination of User Motives and Satisfaction of Twitter Use*. Paper presnterat på The Annual Convention of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Boston, Massachusetts.

Joinson, Adam N (2001): Self-disclosure in computer-mediated communication: The role of self-awareness and visual anonymity. *European Journal of Social Psychology*, 13, 177-192.

Kleis Nielsen, R., & Schröder, K. C. (2014). The Relative Importance of Social Media för Accessing, Finding, and Engaging with News. *Digital Journalism*. doi: DOI: 10.1080/21670811.2013.872420

Masullo Chen, Gina (2011). Tweet this: A uses and gratifications perspective on how active Twitter use gratifies a need to connect with others. *Computers in Human Behavior,* 27, 755-762.

Nordicom (2014): Mediebarometer 2013. *Medienotiser,* nr 1/2014. Göteborg: Nordicom-Sverige vid Göteborgs universitet.

Smith, Aron (2011): *Why Americans use social media.* Pew Research Internet Project, http://aosresourcecenter.com/file_depot/0-10000000/390000-400000/398422/folder/1145143/WhyAmericansUseSocialMedia.pdf

Taddei, Stefano & Contenta, Bastiania (2013): Privacy, trust and control: Which relationships with online self-disclosure? *Computers in Human Behavior*, 29, 821-826.

Wadbring, Ingela (2012): Medierna och den svårfångade publiken. I Lars Nord & Jesper Strömbäck (red), *Medierna och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.

Wadbring, Ingela & Ödmark, Sara (2014): Delad glädje är dubbel glädje? I Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra och marginal.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weinstein, Neil D. & Klein, Willam M. (1995): ”Resistance of personal Risk Perceptions to Deabsing Interventions”. I *Health Psychology,* 14(2):132-140.

Westlund, Oscar (2011): Ständigt uppkopplad och uppdaterad. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Westlund, Oscar (2012): Användning av mobilen för information och kommunikation. I Annika Bergström, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *I framtidens skugga.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Westlund, Oscar (2014): Mognande mobil multimedia. I Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra och marginal.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Youn, Seounmi (2009): Determinants of Online Privacy Concern and Its Influence on Privacy Protection Behaviors Among Young Adolescents. *The Journal of Consumer Affairs*, 43(3), 389-418.

POLITISKT DELTAGANDE OCH ENGAGEMANG I EN DIGITAL KONTEXT

LINN SANDBERG OCH ULF BJERELD

Allt färre svenskar väljer att vara medlem av ett politiskt parti. Under åren 1991-2011 rasade antalet partimedlemmar i Sverige från över 600 000 till omkring 250 000, vilket således innebär mer än en halvering på bara 20 år (Erlingsson & Persson, 2014). För några år sedan utgavs en rapport med titeln ”Mot medlemslösa partier” som bland annat ställde frågan om partierna nu för tiden behövde några medlemmar över huvud taget (Karlsson & Lundberg, 2011). Allt färre svenskar beskriver också sig själva som anhängare av något särskilt parti. År 1968 uppgav 65 procent av svenskarna att de var anhängare av ett politiskt parti. År 2010 hade den andelen minskat till 28 procent (Oscarsson & Holmberg, 2011). Visserligen har antalet partimedlemmar ökat något de allra senaste åren, men sett över ett längre tidsperspektiv är trenden starkt nedåtgående.

Den försvagade länken mellan väljarna och de politiska partierna är emellertid inte ett tecken på att svenska folkets politiska intresse eller engagemang minskat. Men i vår individualiserade tid tycks människor betrakta politiken som ett smörgåsbord där man väljer att engagera sig i de enskilda politiska sakfrågor som man brinner för, i stället för att gå in i ett politiskt parti och varaktigt ta ansvar för en ideologisk och politisk helhet. Många agerar också politiskt på egen hand, t ex genom att konsumera rättvisemärkt eller bojkotta israeliska varor i butikerna (Bjereld & Demker, 2011).

Innebär då dessa försvagade band en kris för de politiska partierna och i förlängningen för den politiska demokratin? Nja, det beror förstås på. Vad behöver partierna egentligen sina medlemmar till i dag? Partiernas finansiering sker i allt väsentligt genom skattefinansierat partistöd, inte genom medlemsavgifter. Partiernas politikutveckling sker med hjälp av politiskt sakkunniga och anställda, inte genom medlemmars tankearbete och verksamhet (Garsten, Rothstein & Svallfors, 2015).

Traditionellt förväntas de politiska partierna fungera som en länk mellan medborgarna och de beslutande församlingarna. Partierna skall kanalisera medborgarnas politiska mobilisering genom intresseartikulering och intresseaggregering, rekrytera kandidater till politiska uppdrag och därigenom indirekt svara för det politiska beslutsfattandet. Men om dagens medborgare låter sitt politiska engagemang komma till uttryck utanför de politiska partierna undermineras partiernas förmåga och legitimitet att artikulera och aggregera olika samhällsgruppers mål och intressen. Om partierna inte längre uttrycker och representerar olika samhällsgruppers mål

Sandberg, Linn & Bjereld, Ulf (2015) Politiskt deltagande och engagemang i en digital kontext i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

och intressen uppstår två problem för demokratin. För det första riskerar medborgarnas förtroende för de politiska partierna att undergrävas, eftersom partierna inte längre fyller den funktion som de är tänkta att göra. För det andra finns det inte några andra institutioner som kan eller har legitimitet att fylla funktionen av att uttrycka och representera olika samhällsgruppers mål och intressen. Om den representativa demokratin inte förmår tillhandahålla institutioner (t ex politiska partier) som uttrycker och representerar olika samhällsgruppers mål och intressen eroderar också grunden för den representativa demokratin själv.

Det finns således goda skäl till att försöka stärka banden mellan medborgarna och de politiska partierna. Samhällets individualisering hänger samman med digitaliseringen och den kommunikationsteknologiska revolutionen. Finns det då inget i denna process som skulle kunna användas till att stärka länken mellan partier och väljare?

Ett viktigt uttryck för den kommunikationsteknologiska revolutionen är framväxten av sociala medier, som till exempel Facebook och Twitter. Sociala medier kännetecknas av sin snabbhet, spridningsförmåga, öppenhet och möjlighet till interaktivitet. Genom att utveckla sitt arbete i sociala medier skulle de politiska partierna bättre kunna möta väljarna utanför partiorganisationens trånga ram, stimulera till ett mer levande och stimulerande internt partiarbete och utnyttja massans kollektiva kreativitet och intelligens till politikutveckling.

För att förstå partiernas möjligheter att använda sociala medier på ett sådant sätt är det nödvändigt att ha kunskap om vilken närvaro olika väljargrupper har i sociala medier, samt hur de väljargrupper som är mest aktiva kännetecknas med avseende på politiskt engagemang och åsikt i olika politiska sakfrågor. Är de grupper som är mest aktiva i sociala medier också mer politiskt aktiva i andra former (t ex partimedlemskap, deltagande i demonstrationer)?

Det finns få studier som empiriskt undersökt högaktiva nätanvändares politiska åsikter och politiska engagemang (se emellertid Gustafsson & Höglund 2011). I det följande kommer vi att undersöka inom vilka grupper som de mest frekventa användarna av sociala medier återfinns med avseende på kön, ålder, utbildningsnivå, bostadsort, klass och partisympati. Både kön och ålder har i tidigare undersökningar visat sig påverka användningen av sociala medier (se till exempel Gustafsson & Höglund 2011) och beroende på utbildningsnivå skiljer sig användandet av internet åt (Bergström 2010). Bland de mest högaktiva användarna av sociala medier kommer vi också att undersöka om dessa skiljer ut sig med avseende på politiska attityder och engagemang gentemot de grupper som inte använder internet eller sociala medier. Är aktiva på sociala medier också de mest aktiva vad gäller traditionella former av politiskt deltagande? Återfinns politiska attitydskillnader mellan aktiva nätanvändare jämfört med grupper som inte använder internet eller sociala medier?

En stadig ökning i svenskarnas användning av sociala medier

Sverige har höga nivåer av politiskt deltagande generellt och andelen av svenska befolkningen som använder internet och sociala medier är bland de högsta i världen (Gustafsson 2012). Det har också skett en stadig ökning av andelen som använder sociala medier bland befolkningen om vi ser till utvecklingen de senaste åren. År 2009 använde 51 procent av befolkningen sociala medier minst någon gång och 2014 är motsvarande andel 68 procent (se figur 1). De mest aktiva användarna av sociala medier (de som använder sociala medier flera gånger i veckan eller dagligen) var 40 procent år 2009 och år 2014 är andelen uppe på 55 procent. Den högaktiva gruppen har således ökat med 15 procentenheter de fem senaste åren. Mot bakgrund av att Sverige har beskrivits som det mest individualiserade landet i världen (Demker m.fl. 2014) och att svenskar i så stor utsträckning använder internet och sociala medier blir frågor om politiskt deltagande och engagemang i en digital kontext särskilt intressant att utforska i den svenska befolkningen.

Figur 1 Andel som använder sociala medier 2009-2014 (procent)

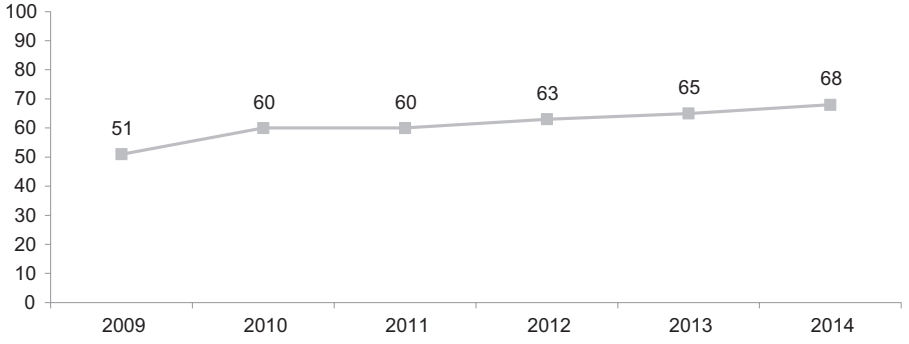

Kommentar: Frågan som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: ”Hur ofta har du gjort följande på internet?” och ett svarsalternativ är ”använt sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)”. Svarsalternativen är *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 mån, Någon gång i halvåret, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan, Flera gånger i veckan* alternativt *Dagligen*. De redovisade siffrorna utgör andelen som svarat att de någon gång använt sociala medier. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2009-2014.

Inom vilka grupper återfinns de mest aktiva på sociala medier?

Inom befolkningen är det 10 procent som uppger att de aldrig använder internet. Av dem som använder internet uppger 32 procent att de inte använder sociala medier alls, 13 procent använder sociala medier högst någon gång i veckan och 55 procent använder sociala medier flera gånger i veckan eller dagligen (se tabell 1).

Den senare gruppen – det vill säga de som använder sociala medier flera gånger i veckan eller dagligen – kallar vi fortsättningsvis för *högaktiva* användare av sociala medier. De som använder internet men som mer sällan använder sociala medier (någon gång per år till någon gång i veckan) har vi utelämnat i tabellen nedan eftersom syftet är att jämföra den högaktiva gruppen med de som inte använder sociala medier eller internet (däremot är de medräknande i procentbasen).

Kvinnliga internetanvändare är mer aktiva på sociala medier än vad män är. Av de kvinnor som använder internet är 62 procent högaktiva på sociala medier, medan motsvarande andel bland män är 48 procent. Andelen män som använder internet men inte alls använder sociala medier uppgår till 37 procent, medan motsvarande andel bland kvinnliga internetanvändare endast uppgår till 27 procent.

Yngre är som tidigare känt de mest aktiva användarna av sociala medier (se t ex Gustafsson & Höglund 2011; Bergström 2010), men även de mellan 30-49 år är förhållandevis aktiva på dessa plattformar. Det finns även markanta utbildningsskillnader när det kommer till internetanvändning och sociala medier. Bland de med lägst utbildningsnivå är det 34 procent som aldrig använder internet, medan motsvarande siffra bland de mest högutbildade är två procent. Bland de lågutbildade som använder internet är 33 procent högaktiva användare av sociala medier jämfört med 56-61 procent bland internetanvändare med högre utbildningsnivå.

Även vad gäller bostadsort ser vi skillnader i aktivitetsnivå. Bland internetanvändare boende i Stockholm, Göteborg eller Malmö är 64 procent högaktiva användare av sociala medier, medan motsvarande andel bland boende på landsbygden är 49 procent. Personer i jordbrukarhem är något mindre aktiva på sociala medier än vad personer i arbetarhem, tjänstemannahem och företagarhem är. Personer i jordbrukarhem är också den gruppen med lägst andel internetanvändare (28 procent använder inte internet), följt av dem från arbetarhem (där 14 procent inte använder internet). Jämfört med tjänstemannahem och företagarhem är skillnaderna markanta – bland personer i tjänstemannahem eller företagarhem är det endast mellan tre och fem procent som uppger att de aldrig använder internet.

Sett till partisympati är det sympatisörer till Feministiskt initiativ (Fi) och Miljöpartiet (MP) som uppvisar den största andelen högaktiva användare av sociala medier. Av dem som sympatiserar med Fi är hela 74 procent högaktiva användare av sociala medier och bland dem som sympatiserar med MP är motsvarande andel 68 procent. Det är också bland dessa sympatisörer vi finner den lägsta andelen som inte använder internet över huvud taget, vilket hör ihop med att dessa båda partier också har en större andel yngre väljare. De partier vars sympatisörer är minst aktiva på sociala medier är Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna och Socialdemokraterna, bland dessa partiers sympatisörer som använder internet är runt hälften även aktiva på sociala medier.

Tabell 1 Andel av befolkning som inte använder internet eller sociala medier jämfört med de mest högaktiva användarna efter kön, ålder, utbildningsnivå, bostadsort, klass och partisympati 2014 (procent och antal svar)

	Använder inte internet	Använder internet men inte sociala medier	Högaktiva användare av sociala medier
Samtliga	10 (643)	32 (1934)	55 (3339)
Kön			
Man	9 (280)	37 (1045)	48 (1342)
Kvinna	10 (361)	27 (887)	62 (1990)
Ålder			
16-29	0 (4)	4 (37)	90 (841)
30-49	1 (18)	16 (299)	70 (1313)
50-64	4 (80)	40 (700)	44 (774)
65-85	28 (539)	59 (896)	27 (411)
Utbildning			
Grundskola	34 (374)	55 (429)	33 (255)
Gymnasium	7 (135)	33 (602)	56 (1021)
Eftergymnasial (ej högsk)	4 (61)	25 (371)	61 (894)
Högskola/universitet	2 (38)	26 (496)	59 (1134)
Bostadsort			
Ren landsbygd	15 (142)	38 (316)	49 (406)
Mindre tätort	11 (133)	37 (409)	50 (551)
Stad eller större tätort	9 (285)	31 (921)	56 (1651)
Stockholm, Göteborg, Malmö	5 (56)	24 (253)	64 (666)
Nuvarande hem			
Arbetarhem	14 (375)	32 (735)	56 (1304)
Jordbrukarhem	28 (54)	38 (56)	43 (63)
Tjänstemannahem	5 (110)	32 (684)	54 (1162)
Högre tjänstemannahem	3 (17)	32 (200)	54 (343)
Företagarhem	5 (23)	31 (147)	55 (262)
Partisympati			
Vänsterpartiet	8 (30)	28 (104)	58 (214)
Socialdemokraterna	15 (282)	38 (605)	49 (792)
Centerpartiet	12 (51)	32 (119)	56 (211)
Folkpartiet	6 (24)	30 (120)	55 (221)
Moderaterna	6 (88)	31 (407)	57 (756)
Kristdemokraterna	11 (30)	40 (98)	47 (114)
Miljöpartiet	3 (17)	18 (96)	68 (367)
Sverigedemokraterna	13 (75)	38 (199)	48 (250)
Feministiskt initiativ	3 (5)	18 (27)	74 (111)

Kommentar: Frågorna som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: ”Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet?” och ”Hur ofta har du gjort följande på internet?” med svarsalternativ ”använt sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)”. Svarsalternativen är *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 mån, Någon gång i halvåret, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan, Flera gånger i veckan* alternativt *Dagligen*. I tabellen redovisas svaren

på de två olika frågorna varför radprocenten inte summeras till 100 procent för de tre grupperna sammanlagt. De redovisade siffrorna utgör andelen som svarat att de aldrig använt internet under de senaste 12 månaderna (grupp 1), de som använder internet men aldrig använder sociala medier (grupp 2) samt de som svarat att de använder sociala medier flera gånger i veckan eller dagligen (grupp 3). Procentbasen för grupp 1 är beräknad utifrån de som ej använder internet jämfört mot resterande respondenter. Procentbasen för grupp 2 och 3 är beräknat utifrån de som uppgett att de någon gång använder internet. I tabellen har vi utelämnat redovisningen för den grupp som mer sällan använder sociala medier, de är däremot medräknade i procentbasen. Tabellraderna summeras till 100 procent (för grupp 1 jämfört mot resterande respondenter och för grupp 2 och 3 jämfört mot den totala andelen som använder internet). Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

De partier som har bäst potential att nå sina väljarbaser via sociala medier är således Fi och MP. Både dessa partier kan också sägas mobilisera på en annan politisk åsiktsdimension än en traditionell vänster-höger skala. Detta gäller visserligen även för Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna, men deras sympatisörer urskiljer sig inte som de mest aktiva på sociala medier.

Vi vet däremot inte vilken plattform som de olika partisympatisörerna helst använder sig av och vilka olika logiker som i så fall kan vara gällande för de olika sociala medierna såsom Twitter och Facebook med avseende på möjlighet att mobilisera väljare.

Politiskt deltagande och attityder bland högaktiva på sociala medier

De politiska partierna i Sverige mobiliserar väljare efter olika politiska dimensioner. Det svenska partisystemet har i stora delar vuxit fram i skiljelinjen mellan arbete och kapital, mellan vänster och höger. Vid sidan av frågor som mobiliserar på en vänster-höger dimension finns värden på det som brukar benämnas den frihetlig-auktoritära dimensionen. Den rör värden som *tradition*, *religion*, *nation* och *lag och ordning* å ena sidan och å andra sidan värden som *tolerans*, *alternativa livsstilar* och *individualitet* (se t ex Oscarsson 2015). Beroende på vilka väljare partierna attraherar utefter dessa två dimensioner- och i vilken utsträckning dessa väljare är aktiva på sociala medier- kan det påverka partiernas möjligheter att nå ut och mobilisera sina sympatisörer via digitala kanaler.

I tabell 2 har vi jämfört skillnader i attityder och politiskt deltagande mellan gruppen som inte använder internet alls med den grupp som använder internet men inte sociala medier och med gruppen av högaktiva användare av sociala medier. Resultaten visar att de största åsiktsskillnaderna återfinns mellan gruppen som inte använder internet alls och de båda övriga grupperna. I de frågor som kan sägas mobilisera på en klassisk vänster- höger dimension såsom förslaget om att bedriva mer av sjukvården i privat regi, sex timmars arbetsdag, sänka skatterna eller minska den offentliga sektorn, positionerar sig de som inte använder internet något mer åt höger. Av de som inte använder internet anser till exempel 28 procent att det

är ett bra förslag att införa sex timmars arbetsdag medan motsvarande andel i de båda övriga grupperna är 38 respektive 42 procent. En högre andel av dem som inte använder internet anser att det är ett bra förslag att sänka skatterna och minska den offentliga sektorn, jämfört med de båda övriga grupperna. Det bör samtidigt påpekas att den här gruppen också skiljer ut sig åldersmässigt, de har betydligt högre medelålder än övriga grupper. Mellan den grupp som använder internet men inte sociala medier och gruppen högaktiva användare av sociala medier ser vi inga större genomgående skillnader i frågor som mobiliserar på vänster-höger dimensionen.

I frågor som mobiliserar på den frihetlig-auktoritära dimensionen kan vi däremot se att gruppen högaktiva användare av sociala medier skiljer ut sig som mer liberala och de som inte använder internet skiljer ut sig som något mer auktoritära. Den högaktiva gruppen anser i större utsträckning än övriga grupper att det är ett bra förslag att stärka homo, bi, trans- sexuellas ställning i samhället, de är mer generösa i frågan om flyktingmottagning och bistånd samt något mer miljövänliga. Den här gruppen har också något lägre ålder än genomsnittet (de mellan 16-49 år är överrepresenterade). Vad gäller förslaget om att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet ser vi däremot inga skillnader. De som inte använder internet skiljer särskilt ut sig i fråga om flyktingmottagning och bistånd i en mer restriktiv riktning i jämförelse mot de som använder internet.

Resultaten visar inga markanta skillnader mellan de tre grupperna med avseende på politiskt intresse, nöjdhet med demokratin och förtroende för svenska politiker. De som inte använder internet har något lägre förtroende för svenska politiker jämfört med vad de båda övriga grupperna har. Vi kan inte heller se att de som använder sociala medier ofta skulle vara mer intresserade av politik än de som inte använder internet eller sociala medier.

Finns det då något samband mellan å ena sidan internetanvändning och användning av sociala medier och å andra sidan traditionella former av politiskt deltagande (t ex att skriva under namninsamling, demonstrera, samla in pengar eller kontakta politiker)? Svaret är ja. Den högaktiva gruppen användare av sociala medier har genomgående ett större politiskt engagemang. Trots att den gruppen inte är mer politiskt intresserad än de övriga grupperna, så är de högaktiva användarna av sociala medier också politiskt aktiva i högre grad än övriga. Jämför vi de som inte använder internet med den högaktiva gruppen är det framförallt aktiviteter som att skriva under namninsamling, kontakta eller medverka i medier och att skänka eller samla in pengar som skiljer sig. Inom den högaktiva gruppen är det till exempel 72 procent som skrivit under en namninsamling minst en gång under det gångna året, motsvarande andel bland de som inte använder internet är 39 procent. Den enda typen av politiskt engagemang som inte skiljer sig mellan grupperna är medlemskap i politiskt parti eller förbund.

Tabell 2 Politiska attityder och politiskt deltagande efter andel av befolkning som inte använder internet eller sociala medier jämfört med de mest högaktiva användarna 2014 (procent och antal svarande)

	Använder inte internet	Använder internet men inte sociala medier	Högaktiva användare av sociala medier
Åsikter i den politiska debatten:			
Mycket eller ganska bra förslag att bedriva mer av sjukvården i privat regi	18 (26)	14 (64)	18 (158)
Mycket eller ganska bra förslag att införa sex timmars arbetsdag	28 (45)	38 (163)	42 (354)
Mycket eller ganska bra förslag att sänka skatterna	50 (78)	37 (157)	37 (308)
Mycket eller ganska bra förslag att minska den offentliga sektorn	34 (43)	27 (116)	19 (162)
Mycket eller ganska bra förslag att stärka homo, bi, transsexuellas ställning	33 (50)	41 (214)	59 (458)
Mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar	56 (169)	47 (406)	40 (675)
Mycket eller ganska bra förslag att minska biståndet till utvecklingsländerna	32 (49)	19 (100)	19 (149)
Mycket eller ganska bra förslag att satsa på ett miljövänligt samhälle	74 (104)	79 (350)	83 (717)
Mycket eller ganska bra förslag att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet	81 (111)	80 (390)	82 (660)
Politiskt intresse:			
Mycket eller ganska intresserad av politik	61 (381)	66 (1276)	63 (2091)
Nöjdhet med demokratin:			
Mycket eller ganska nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige	71 (239)	79 (763)	77 (1244)
Förtroende för svenska politiker:			
Mycket eller ganska stort förtroende	32 (48)	42 (192)	44 (381)
Politiskt deltagande:			
Skrivit under namninsamling	39 (56)	58 (288)	72 (586)
Kontaktat en politiker	11 (16)	17 (83)	21 (174)
Deltagit i demonstration	10 (14)	16 (80)	23 (186)
Kontaktat tjänsteman	16 (22)	27 (133)	29 (235)
Kontaktat eller medverkat i medier	7 (10)	13 (63)	25 (206)
Skänkt eller samlat in pengar	27 (39)	38 (191)	45 (372)
Medlem i politiskt parti/förbund	8 (46)	7 (123)	8 (247)

Kommentar: Frågorna som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: ”Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet?” och ”Hur ofta har du gjort följande på internet?” med svarsalternativ ”använt sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)”. Svarsalternativen är *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 mån, Någon gång i halvåret, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan, Flera gånger i veckan* alternativt *Dagligen*. De redovisade siffrorna utgör andelen som svarat att de aldrig använt internet under de senaste 12 månaderna (grupp 1), de som använder internet men aldrig använder sociala medier (grupp 2) samt de som svarat

att de använder sociala medier flera gånger i veckan eller dagligen (grupp 3). Procentbasen är respektive kategori utifrån användande av internet respektive sociala medier Tabellkolumnerna summeras till 100 procent för respektive grupp och fråga. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det bör däremot nämnas att med avseende på utbildningsnivå finns det vissa skillnader i grad av politiskt deltagande. De lågutbildade är genomgående mindre aktiva i samtliga former av politiskt deltagande vi har undersökt här och med tanke på att lågutbildade också är den grupp som är minst aktiva på sociala medier bör resultaten tolkas med det i åtanke. De med medellåg och medelhög utbildningsnivå är ungefär lika aktiva i olika politiska aktiviteter och mer aktiva än de med låg utbildning. De med hög utbildning är mest aktiva. Bortsett från de med lägst utbildningsnivå så är resterande grupper jämt fördelade bland de högaktiva användarna av sociala medier och borde således inte påverka de skillnader i aktivitetsnivå som vi beskrivit ovan. Det bör också nämnas att yngre är överrepresenterade bland de högaktiva användarna men inte vad gäller olika former av politiskt deltagande, snarare är yngre något mindre politiskt aktiva generellt sett vad gäller de politiska aktiviteter som undersökts här.

Det verkar alltså vara så att de som är väldigt aktiva på sociala medier också är en aktiv grupp utanför dessa plattformar. De uppvisar större politiskt engagemang i nästan samtliga av frågorna som ställts om hur svarspersonerna agerar i samhälleliga och politiska frågor i undersökningen med undantag av partimedlemskap. De som inte alls använder internet skiljer ut sig som avsevärt mindre aktiva i vad som anses vara traditionella former av politiskt deltagande.

En digital skiljelinje?

Inom forskningen brukar man prata om en digital skiljelinje avseende avståndet mellan grupper som har tillgång till och använder kommunikation- och informations teknologi och de som inte har tillgång eller inte kan nyttja digital teknik (Riggins och Dewan 2005). Den digitala skiljelinjen beskrivs också som ojämlik utifrån ekonomiska och sociala aspekter. Det som särskilt framträder i resultaten ovan och skulle kunna beskrivas som en digital skiljelinje är skillnaden mellan de olika gruppernas politiska deltagande. Framförallt de som inte använder internet är avsevärt mindre politiskt aktiva än de två övriga grupper vi har studerat. Samtidigt ser vi att de som är allra aktivast på sociala medier också är de mest engagerade i olika politiska aktiviteter. Vi kan därmed se att engagerade grupper inte avgränsar sig till en viss typ av politisk aktivitet utan att engagemanget både tar sig uttryck i digitala former och i mer traditionella former av politiskt deltagande. Noterbart är också att politiskt intresse inte skiljer sig mellan grupperna utan att det just handlar om skillnader i aktivitet och politiskt deltagande.

Högaktiva användare av sociala medier är således mer politiskt aktiva än vad andra grupper är, trots att de inte är mer politiskt intresserade. Deras politiska engagemang kanaliseras via andra plattformar (digitala och icke-digitala) än genom de traditionella politiska partierna. Högaktiva användare av sociala medier är mer frihetliga, toleranta och icke-auktoritära än vad övriga grupper är. Den högaktiva användargruppen är överrepresenterad inom Feministiskt initiativ och Miljöpartiet, men underrepresenterad inom Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna och Socialdemokraterna.

Bland de högaktiva användarna är det intressant att undersöka i vilken utsträckning ålder har betydelse för politiskt deltagande eftersom de yngre är överrepresenterade bland de som ofta använder sociala medier. I tabell 3 nedan ser vi att nästan oberoende av politisk aktivitet bland de högaktiva så är de mellan 50-64 år en mer aktiv grupp vad gäller dessa former av politiskt deltagande. Aktivitetsnivån bland de högaktiva sett till ålder varierar också mellan olika typer av politisk aktivitet. De högaktiva skriver under namninsamlingar i stor utsträckning oavsett ålder men de mellan 50-85 år kontaktar oftare en politiker eller en tjänsteman jämfört med de yngre högaktiva användarna av sociala medier. Deltagande i demonstration är relativt jämt fördelat i åldersgrupperna för de högaktiva och likaså kontakt eller medverkan i medier (de högaktiva mellan 65-85 år är något mindre aktiva jämfört med övriga åldersgrupper vad gäller dessa aktiviteter). Högaktiva användare mellan 30-64 år skänker eller samlar in pengar för en politisk eller samhällelig sak i större utsträckning än övriga högaktiva åldersgupper. Partimedlemskap är relativt jämt fördelat bland de högaktiva sett till ålder. Sammanfattningsvis går det inte se att ålder har någon större betydelse för grad av politiskt deltagande bland de högaktiva användarna av sociala medier.

Tabell 3 Politiskt deltagande bland de högaktiva användarna efter ålder 2014 (procent och antal svarande)

	Skrivit under namn-insamling	Kontaktat en politiker	Kontaktat tjänste-man	Deltagit i demon-stration	Kontaktat eller medverkat i medier	Skänkt eller samlat in pengar	Medlem i politiskt parti/förbund
16-29 år	66 (135)	16 (32)	18 (36)	20 (40)	27 (54)	40 (81)	8 (63)
30-49 år	70 (218)	19 (60)	30 (92)	24 (74)	25 (77)	47 (146)	6 (81)
50-64 år	78 (161)	26 (54)	37 (76)	26 (54)	27 (55)	52 (106)	8 (61)
65-85 år	71 (72)	28 (28)	31 (31)	18 (18)	20 (20)	39 (39)	11 (42)

Kommentar: Frågan som svarspersonerna fick ta ställning till lyder: ”Hur ofta har du gjort följande på internet?” med svarsalternativ ”använt sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)”. Svarsalternativen är *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 mån, Någon gång i halvåret, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan, Flera gånger i veckan* alternativt *Dagligen*. De redovisade siffrorna utgör andelen som svarat att de använder sociala medier flera gånger i veckan eller dagligen. Tabellraderna summeras till 100 procent för respektive åldersgrupp och politisk aktivitet. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Partier som mobiliserar utifrån frågor inom olika dimensioner skulle potentiellt sett kunna ha olika nytta av att mobilisera väljare via sociala medier men utifrån våra resultat går det inte att dra några sådana slutsatser. Däremot attraherar partierna olika väljargrupper och genom att studera vilka som är mest aktiva på sociala medier går det att se tendenser kring de grupper som de olika partierna har att förhålla sig till och kommunicera med via till exempel sociala medier. Utöver de skillnader som tagits upp ovan finns det också skillnader i aktivitetsnivå baserat på kön och ålder. I synnerhet unga väljare kan nås genom digitala och interaktiva plattformar såsom Facebook och Twitter.

Skillnader i aktivitetsnivå baserat på utbildning, bostadsort och klass framträder som tydligast mellan de som inte använder internet jämfört med övriga. Lågutbildade och boende på landsbygden är de som i minst utsträckning använder internet. Lågutbildade är också påfallande mindre aktiva på sociala medier. Gruppen jordbrukare är också den grupp med minst andel internetanvändare följt av de från arbetarhem men skillnader i aktivitetsnivå bland de som använde internet bland ovan nämna grupper var inte lika tydliga. Sett utifrån en digital skiljelinje och socio-ekonomiska aspekter är det bekymrande att en så stor andel av de som inte använder internet tydligt återfinns inom vissa grupper. Som nämndes ovan är det t ex enbart mellan tre till fem procent av de från tjänstemannahem och företagarhem som inte använder internet medan motsvarande andel av de från jordbrukarhem är 28 procent och av de lågutbildade 34 procent jämfört med två procent av de med hög utbildning. Den digitala klyftan är också något som partierna har att förhålla sig till idag utöver de väljargrupper som är aktiva på sociala medier.

Referenser

Bergström, Annika (2010) "Personligt och privat i sociala medier" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Bjereld, Ulf & Demker, Marie (2011) *Den nödvändiga politiken. Makt och motstånd i en individualiserad tid*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.

Demker, Marie, Leffler, Yvonne, & Sigurdson, Ola. (eds) (2014) *Culture, Health, and Religion at the Millennium: Sweden Unparadised*. Palgrave Macmillan.

Erlingsson, Gissur Ó & Persson, Mikael (2014) "Ingen partikris trots allt?" i Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Garsten, Christina, Rothstein, Bo och Svallfors, Stefan (2015) *Makt utan mandat. De policyprofessionella i svensk politik*. Stockholm: Dialogos.

Gustafsson, Nils (2012) "The Subtle Nature of Facebook Politics: Swedish Social Network Site Users and Political Participation." *New Media & Society* 14(7): 1111-1127.

Gustafsson, Nils & Höglund, Lars (2011) ”Sociala medier och politiskt engagemang” i Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Oscarsson, Henrik (red*) Lycksaligheten ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Karlsson, Martin & Lundberg, Erik (2011) *Mot medlemslösa partier*. Sektor 3 – tankesmedjan för det civila samhället. Stockholm.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2011) Åttapartivalet 2010. Allmänna valen, Valundersökningen. SCB.

Oscarsson, Henrik (2015) ”Hur endimensionellt är det svenska partisystemet?” *Politologerna 25 januari 2015*. https://politologerna.wordpress.com/2015/01/25/hur-endimensionellt-ar-det-svenska-partisystemet/

Riggins, Frederick J & Dewan, Sanjeew (2005) The Digital Divide: Current and Future Research Directions. *Journal of the Association for Information Systems* 6(12), 13.

PERSONLIGHET OCH INTERNETANVÄNDNING*

JOHN MAGNUS ROOS OCH OSCAR WESTLUND

- ”Tänkte fatta mig kort.

Har jag rätt eller fel om jag påstår att internet och dess *väsen* domineras av huvudsakligen introverta personlighetstyper?

Extroverta människor tenderar väl att spendera mer tid ute i *verkligheten*, även om dessa säkerligen använder internet på daglig basis.

Vad tror ni?”

- ”Vad är det som får dig att tro detta? Att extroverta människor tenderar att spendera mer tid ute i *verkligheten*?

Är inte internet en del av *verkligheten*?

Källa: Flashback, 2012.

World Wide Web lanserades 1991, tillsammans med webbläsaren Netscape Navigator, och tillgängliggjorde därmed Internet på ett mer användarvänligt sätt. I mitten av 90-talet sjösattes politiska stöttningar i form av hemdatorer subventionerade via arbetsplatsen. I takt med detta började internetanvändningen sprida sig, och var då framförallt knuten till hemmet och arbetsplatsen. Över tid har alltfler hushåll och företag skaffat tillgång till fast bredband, och användningen av olika internettjänster har succesivt ökat, om än att plattformarna som används för sådana syften har ändrats (se t.ex. Findahl, 2013; 2014). Internetanvändningen har funnit nya kontexter och nischer, genom att portabla medieteknologier så som mobiltelefoner, surfplattor och bärbara datorer tillsammans med mobilt bredband har möjliggjort internetuppkoppling i princip var och när som helst. Dessa portabla och nätverksuppkopplade medieteknologier går hand i hand med våra liv i rörelse (Elliott och Urry, 2010). Internet blir allt mer integrerat i individers vardagsliv, det finns till hands när- och varhelst man vill mejla, shoppa, söka information, fördriva tid med spel eller socialisera via MSN eller Facebook (Persson och Eriksson Björling, 2011). Teknologiska framsteg tillsammans med enklare och fördelaktigare abonnemangsplaner för mobil data har bidragit till svenskarnas tillägnande av mobil

* Vi önskar tacka personal vid Innovations och Designbyrån Veryday för inspirerande diskussioner och värdefulla kommentarer kring användare av digitala medier.

Roos, John Magnus & Westlund, Oscar (2015) Personlighet och internetanvändning i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

internetanvändning, som på senare år nått en knapp majoritet av befolkningen (se Persson och Eriksson Björling, 2011; Westlund, 2014).

Internet är numera något vi i princip tar för givet (Ling, 2012). Det har blivit en naturlig del av vardagen, precis som elektriciteten och tiden, sammanflätad med våra informations- och kommunikationspraktiker. Emellertid finns anledning att tro att både användarfrekvenser och användarområden varierar beroende på vilken individ som flätas samman med dessa information- och kommunikationspraktiker.

Ibland så hör man att variationen i internetanvändande beror på användarens personlighet, så som i inslaget på den inledande chatten. Precis som dessa två personer så är även forskarna oense på området (Orschard och Fullwood, 2010). Enligt vissa forskare föredrar introverta personer internet mer än extroverta, på grund av de tillåts vara mer anonyma och undvika fysisk kontakt (t.ex. Ebeling-Witte, Frank och Lester, 2007). Enligt andra forskare (t.ex. Kraut m.fl., 2002) föredrar istället extroverta personer internet mer än introverta, på grund av att de tillåts utföra sociala aktiviteter på internet, precis som på andra ställen.

Detta bokkapitel syftar till att undersöka om, och i så fall hur, psykologisk personlighet spelar in på svenskarnas internetanvändande. I den statistiska analysen fokuserar på två dimensioner av internetanvändande, för det första hur ofta man använder internet, och för det andra vad man använder internet till.

Människans fem personlighetsegenskaper

Den mest etablerade modellen inom psykologin för att klassificera människors olika personligheter är femfaktormodellen, *The Big Five* (Fiske, 1949; Holmberg och Weibull, 2010; Gunnarsson, Holmberg och Weibull, 2014). De fem faktorerna är öppenhet, utåtriktning, emotionell stabilitet, samvetsgrannhet och samarbetsvillighet (Gunnarsson, Holmberg och Weibull, 2014). Vardera faktorn består av två motpoler och samtliga individer befinner sig någonstans emellan dessa två poler.

Öppenhet beskrivs med polerna sluten och öppen. Öppenheten kan vara relaterad till känslor, konst, innovationsrikedom etc. Enligt Larsen och Buss (2005) samvarierar de olika öppenhetsaspekterna. Det tycks vara så att personer med en hög grad av öppenhet har lätt att ta till sig ny information, oavsett vad informationen gäller, medan personer som är mer slutna ogärna processar ny information (Peterson, Smith och Carson, 2002). Utåtriktning beskrivs med polerna introvert och extrovert. Introverta personer är tystlåtna, inåtvända och reserverade medan extroverta personer är sociala, sällskapliga och utåtriktade. Emotionell stabilitet beskrivs med polerna avspänd och ängslig. Personer som är avspända är säkra, trygga och stresståliga medan ängsliga personer upplever mycket humörsvängningar, oro och nervositet. Samvetsgrannhet beskrivs med polerna lättsam och arbetsam. Arbetsamma personer är planerande, organiserade och effektiva medan lättsamma personer är impulsiva, kaotiska och oansvariga. Sammarbetsvillighet beskrivs med polerna fientlig och sammarbetsvillig. Fientliga personer är mer misstänksamma,

envisa och aggressiva medan samarbetsvilliga personer är mer tillitsfulla, förstående och förlåtande (Larsen och Buss, 2005).

Personlighet anses ligga till grund för mänskliga beteende (Laren och Buss, 2005). Genom att studera personlighet kan vi alltså få förståelse för varför individer beter sig olika, på internet likväl som på andra ställen. En analys av personlighet och internetanvändande kan därför generera kunskaper om beteenden som ersätts, förändras och uppstår genom avändandet av internet.

Mätning av personlighet och internetanvändning

I våra mätningar av de fem faktorerna har vi utgått från BFI 10, den så kallade Big Five Inventory (Rammstedt och John 2007; Gunnarsson, Holmberg och Weibull, 2014). Detta mätinstrument bygger på tio påståenden, två påståenden per faktor (tabell 1). När påståendena har valts ut så har de dels valts ut för att mäta respektive pol på faktorn och dels för att fånga upp vitt skilda aspekter av denna faktor (Rammstedt och John 2007). Dessvärre bildar påståendena enbart i två fall av fem de faktorer de är avsedda att bilda (Gunnarsson, 2014). Detta är den främsta anledningen till att vi valt att analysera internetanvändande utifrån 10 aspekter istället för 5 faktorer.[1] Respektive påstående har mätts på en femgradig Likertskala som varierar från 1 till 5 där 1 är ”stämmer absolut inte” och 5 är ”stämmer absolut”.

Tabell 1 Länken mellan teori och mätinstrument

Faktor	Pol	Aspekt	Påstående
Öppenhet	Öppen	Fantasifull	Har livlig fantasi
	Sluten	Oestetisk	Saknar konstnärliga intressen
Utåtriktning	Extrovert	Utåtriktad	Är utåtriktad, sälskaplig
	Introvert	Reserverad	Är reserverad
Emotionell stabilitet	Avspänd	Stresstålig	Är avspänd, hanterar stress väl
	Ängslig	Nervös	Blir lätt nervös
Samvetsgrannhet	Arbetsam	Ordentlig	Gör ett grundligt jobb
	Lättsam	Lat	Tenderar att vara lat
Samarbetsvillighet	Samarbetsvillig	Tillitsfull	Är i allmänhet tillitsfull
	Fientlig	Klandersjuk	Tenderar att hitta fel hos andra

Internetanvändning har mätts genom dels en rak fråga ”Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet?” och dels genom regelbundenheten av tio internetaktiviteter. Den tidigare forskningen har försökt att kategorisera olika typer

av internetanvändning. Hamburger-Amichai och Ben-Artzi (2000) kategoriserar internetanvändning i fritidstjänster, informationstjänster och sociala tjänster. Swickert m.fl. (2002) har utifrån en faktoranalys funnit tre kategorier; fritidsaktiviteter, informationsutbyte och tekniskt avancerade funktioner. De tio internetaktiviteter som ingår i denna studie är: (1) skicka/ta emot e-post, (2) använda nyhetstjänster, (3) söka information/fakta, (4) använda sociala medier, (5) läsa bloggar, (6) spela onlinespel, (7) köpa vara/tjänst, (8) sköta myndighetsärenden, (9) sköta bankärenden (10) titta på film eller TV-serier. Dessa aktiviteter går att dela upp i två kategorier[2], enligt samma analysmetod som Swickert m.fl. (2002) använde. Den första kategorin benämner vi nyttotjänster; skicka/ta emot e-post, sköta bankärenden, sköta myndighetsärenden, använda nyhetstjänster, söka information/fakta och köpa vara/tjänst. Den andra kategorin benämner vi nöjestjänster; använda sociala medier, läsa bloggar, spela onlinespel och titta på film eller TV-serier. Trots att aktiviteterna går att dela in i två kategorier kommer vi genomgående i kapitlet att redovisa de tio aktiviteterna var för sig.[3] Vi har emellertid valt att strukturera aktiviteterna i tabeller och figurer utifrån de två kategorierna.

Total internetanvändning samt respektive aktivitet har mätts med en sjugradig skala, som varierar från 1, ”ingen gång de senaste 12 månaderna” till 7, ”flera gånger i veckan” de senaste 12 månaderna. När aktiviteterna har mätts så har enbart respondenter som använder internet inkluderats i analysen. För att undersöka om personlighet skiljer sig åt beroende på hur ofta internet används så har vi genomfört en envägs variansanalys (ANOVA) med efterföljande post hoc Tukey test för den totala internetanvändningen och för respektive aktivitet. För att statistiskt säkerställa att en skillnad finns mellan medelvärdena så har vi använt en fem procentig signifikansnivå ($p<.05$).

Personlighet och internetanvändning

I tabell 2 presenteras de huvudsakliga resultaten från den empiriska analysen, som alltså baseras på de 10 aspekterna och inte de fem faktorerna. Resultatredovisningen av aspekterna har strukturerats enligt femfaktormodellen (tabell 1).

Figur 1 illustrerar hur de 4 mest framträdande aspekterna är relaterade till totalt internetanvändande.

Tabell 2 Samvariation mellan tio personlighetsdrag, totalt internetanvändande och tio typer av internetanvändning (F-värden)

	Fantasifull	Oestetisk	Utåtriktad	Reserverad	Avspänd	Nervös	Ordentlig	Lat	Tillitsfull	Klandersjuk
Internetanvändning totalt	8.2**	1.8	1.1	3.1**	1.7	0.2	1.2	4.3**	4.2	2.9**
E-post	7.2**	0.1	4.3**	5.1**	1.5	2.1	5.3**	2.5*	3.2**	3.1**
Bankärenden	2.5*	0.9	1.5	1.5	1.6	3.2**	0.8	1.8	1.6	3.3**
Myndighetsärenden	4.7**	1.8	1.5	1.0	0.2	0.5	0.8	3.6**	0.4	3.3**
Nyhetstjänster	2.8*	1.2	0.9	1.2	1.7	0.6	0.7	4.9**	2.4*	1.8
Söka information	8.3**	1.0	2.3*	2.2*	1.6	1.2	4.3**	2.5	3.5**	6.2**
Köpa varor/tjänster	5.5**	0.2	2.5*	2.4*	0.9	0.8	2.4*	3.6**	1.4	4.4**
Läsa blogg	4.6**	1.0	2.8**	2.2*	1.3	1.9	1.1	2.8*	2.2*	2.7*
Sociala medier	9.7**	0.8	5.0**	2.2*	0.9	1.2	1.0	3.0**	1.7	1.9
Titta på film/TV-serier	12.1**	0.8	2.2*	0.8	0.2	2.2*	0.6	4.6**	0.7	5.6**
Spela onlinespel	4.4**	0.6	2.3*	2.3*	0.5	3.6**	1.6	12.2**	1.6	3.0**

Kommentar: Tabellen redovisar F-värden hämtade från en serie bivariata variansanalyser där personlighetsdrag är beroende variabel och internetanvändningsfrekvens är oberoende variabel. *p<.05. **p<.01. Antalet svar på frågan om internet använts under det senaste 12 månaderna varierar från 1 555 till 1 572 personer för de olika aspekterna. Antalet svar per internetaktivitet varierar från 1 442 till 1 472 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Figur 1 Personlighetsdrag som är relaterade till totalt internetanvändande (Medelvärden)

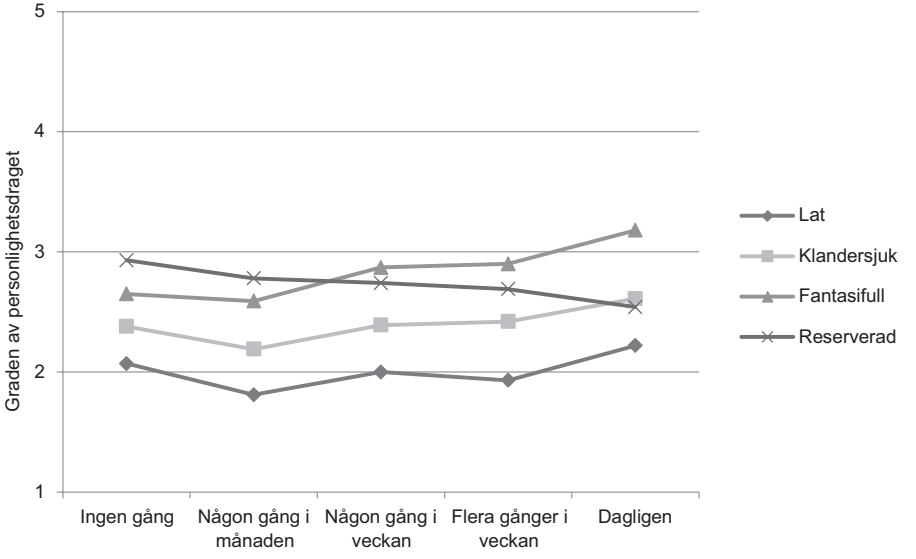

Kommentar: Personlighetsdragen mäts på en femgradig skala från 1 (stämmer absolut inte) till 5 (stämmer absolut). Användande mäts på en sjugradig skala från 1 (ingen gång senaste året) till 7 (dagligen). På grund av för få respondenter så redovisas inte de två svarsalternativen ”Någon gång de senaste 12 månaderna” (n=6) och ”någon gång i halvåret” (n=5). De övriga svarsfrekvenserna är ”Ingen gång” (n=161)”, ”Någon gång i månaden” (n=28), ”Någon gång i veckan” (n=81), ”Flera gånger i veckan” (n=189), ”Dagligen” (n=1 150).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Det är anmärkningsvärt att ökad grad av fantasi (som indikator på öppenhet) är relaterad till mer frekvent utförande av samtliga internetaktiviteter (tabell 2, figur 2). Detta innebär att ju mer öppen en person är desto mer använder personen internet och desto mer olika saker utförs på internet. Vi har inte lyckats säkerställa några statistiska samband ($p<.05$.) mellan internetanvändande och att vara oestetisk (som indikator på slutenhet), varken beträffande hur ofta internet används eller beträffande enskilda internetaktiviteter (tabell 2).

Figur 2 Fantasifullhet och internetanvändande (Medelvärden)

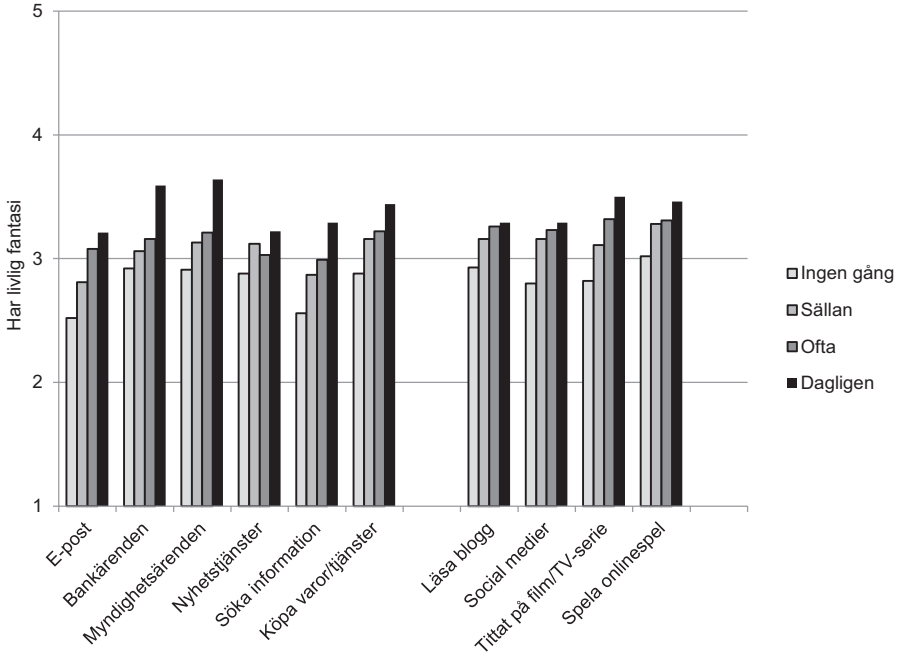

Kommentar: Frågan för fantasifull lyder: ”I vilken utsträckning stämmer följande påstående in på dig? Jag ser mig själv som någon som *har livlig fantasi*”. Personligheten mäts på en femgradig skala från 1 (stämmer absolut inte) till 5 (stämmer absolut). Frågan för användande lyder: ”Hur ofta har du gjort följande på internet?”. Enbart personer som använt internet under de senaste 12 månaderna ingår. Användande mäts på en sjugradig skala från 1 (ingen gång senaste året) till 7 (dagligen). För aktiviteterna skicka/ta emot e-post, sköta bankärenden, använda nyhetstjänster, söka information/fakta, använda sociala medier, titta på film/TV-serier innebär ”sällan” en hopslagning av svarsalternativen ”någon gång de senaste 12 månaderna”, ”någon gång i halvåret” och ”någon gång i månaden”, medan ”ofta” innebär en hopslagning av ”någon gång i veckan” och ”flera gånger i veckan”. För aktiviteterna sköta myndighetsärenden, läsa bloggar, spela onlinespel, köpa varor/tjänster innebär ”sällan” en hopslagning av svarsalternativen ”någon gång de senaste 12 månaderna” och ”någon gång i halvåret”, medan ”ofta” innebär en hopslagning av ”någon gång i månaden”, ”någon gång i veckan” och ”flera gånger i veckan”. Antalet svar per internetaktivitet varierar från 1 458 till 1 470 personer. Svaren från respektive grupp är tillfredsställande (n>35), med undantag av dagliga användare av myndighetsärenden (n=14) och dagliga personer som köper varor/tjänster (n=18). Nyttotjänster till vänster och nöjestjänster till höger.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Personer som sällan använder internet är mer reserverade (som indikator på introvert) än personer som använder internet oftare (tabell 2, figur 1). Det är statistiskt säkerställt ($p<.05$) att reserverade personer i mindre utsträckning ägnar sig åt e-post, sociala medier, bloggläsning och köp av varor och tjänster (tabell 2). Samma resultat får vi om vi mäter den andra polen av spektrumet: Ju mer ”utåtriktad och sällskaplig” (som en indikator på extrovert) en person anser sig vara, desto mer använder personen e-post, sociala medier, bloggläsning och köp av varor och tjänster. En person som är mer utåtriktad söker också mer information än en mer reserverad person. Våra resultat indikerar att personer som använder internet ofta och mångsidigt är mer utåtriktade än övriga.

Vi har funnit att hög grad av nervositet (som indikator på ängslig) är relaterat till om personen sysslar med vissa aktiviteter dagligen, som att spela onlinespel varje dag eller titta på film eller TV-serier varje dag. Däremot verkar sådana aktiviteter inte vara relaterade till hög grad av ängslighet om de utförs mindre frekvent än dagligen. Personer som ägnar sig åt aktiviteterna flera gånger i veckan tycks ha ungefär samma ängslighet som personer som aldrig sysslar med aktiviteterna. Beträffande avspändhet kunde vi inte statistiskt säkerställa ($p<.05$) skillnader mellan olika grupper av internetanvändare.

Personer som använder internet dagligen är latare än övriga. Den internetaktivitet som framförallt är förknippad med uppfattningen att vara lat är regelbundet onlinespelande. Generellt kan sägas att personer som ”tenderar att vara lata” (som indikator på lätthet) gör de flesta internetaktiviteter mer regelbundet; e-post, nyhetstjänster, sociala medier, bloggläsning, köp av varor och tjänster, myndighetsärenden och film/TV-serier. Ju mer en person ägnar sig åt aktiviteten på internet, desto latare tenderar personen att vara. Den stora skillnaden finns mellan dem som inte utför aktiviteten alls på nätet och övriga (figur 3). Det är också värt att notera att personer som utför vissa aktiviteter (e-post och söka information) dagligen tycks vara mindre lata än de som utför aktiviteterna mindre regelbundet. Det linjära sambandet mellan lathet och internetanvändande är tydligare vid nöjesrelaterade aktiviteter som att titta på film/TV-serier och att spela onlinespel än för informationssökande aktiviteter (figur 3). Personer som i högre grad anser att de gör ett grundligt jobb (som indikator på arbetsam) använder internet oftare än övriga för att söka information och för att ta emot och skicka e-post.

Figur 3 Lathet och internetanvändande (Medelvärden)

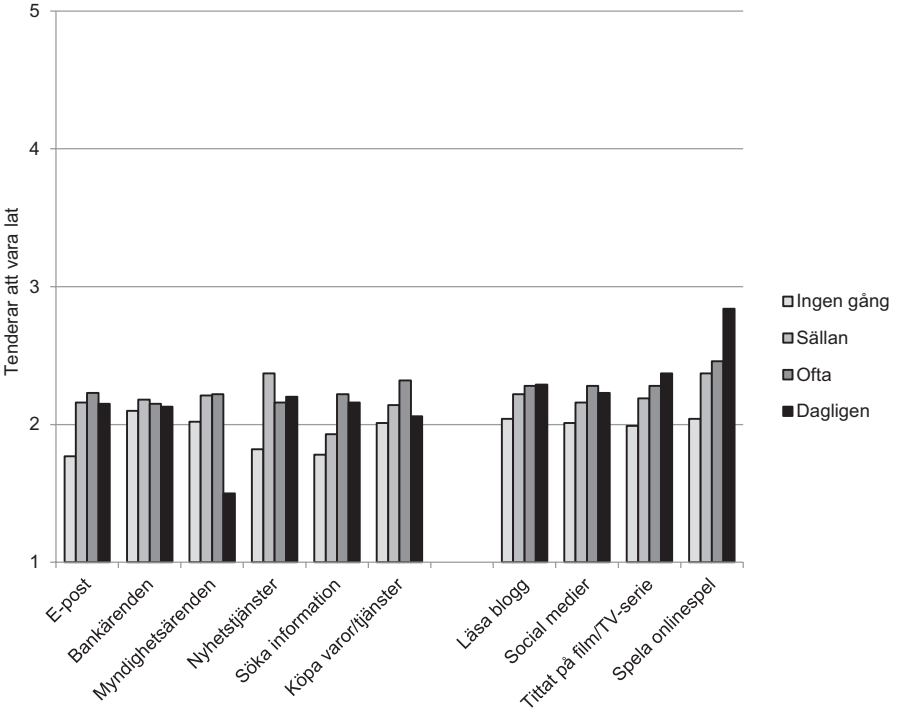

Kommentar: Frågan för lathet lyder: ”I vilken utsträckning stämmer följande påstående in på dig? Jag ser mig själv som någon som tenderar att vara lat”. Antalet svar per internetaktivitet varierar från 1 454 till 1 467 personer. Svaren från respektive grupp är tillfredsställande (n>35), med undantag av dagliga användare av myndighetsärenden (n=14) och dagliga personer som köper varor/tjänster (n=18). Nyttotjänster till vänster och nöjestjänster till höger. För övrig information, se kommentar till figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Vi har funnit att människor som ofta använder internet för olika ändamål i högre grad än övriga är klandersjuka (som indikator på fientlig). Personer som dagligen ägnar sig åt sociala medier, bloggläsning, titta på film/TV-serier och e-post har en tendens att ”hitta mer fel hos andra” än personer som aldrig utför dessa aktiviteter. Vidare så är en klandersjukkaraktär förknippad med regelbundenhet i köp av varor och tjänster, onlinespelande och informationsökning (figur 4). Personer som uppger att de i allmänhet är tillitsfulla (som indikator på samarbetsvillig) söker mer information än övriga via nätet och använder sig mer av e-post, samtidigt som de mindre regelbundet läser bloggar.

Figur 4 Klandersjuka och internetanvändande

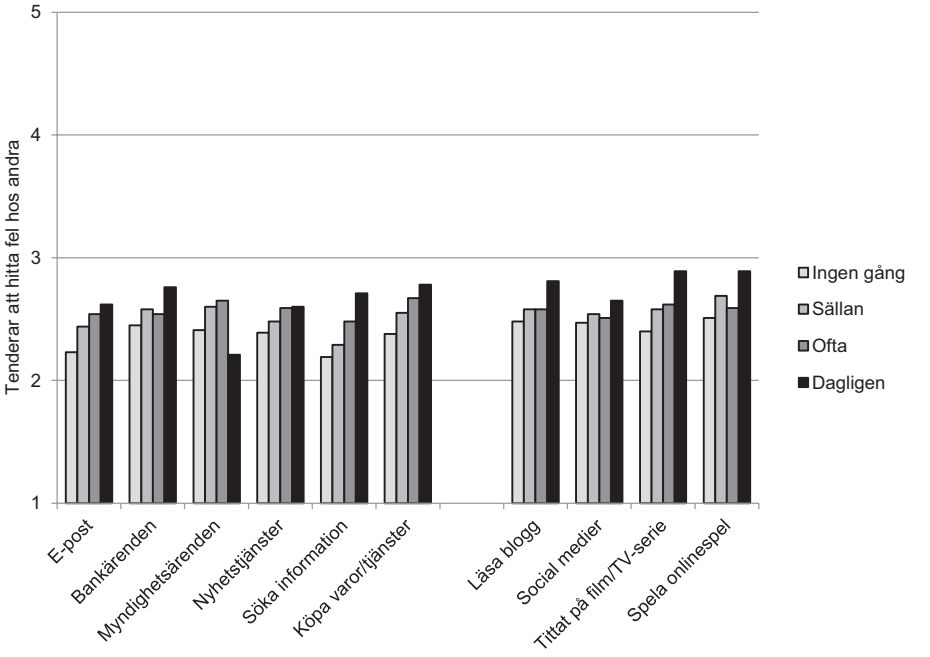

Kommentar: Frågan för fantasifull lyder: ”I vilken utsträckning stämmer följande påstående in på dig? Jag ser mig själv som någon som tenderar att hitta fel hos andra”. Antalet svar per internetaktivitet varierar från 1 452 till 1 464 personer. Svaren från respektive grupp är tillfredsställande (n>35), med undantag av dagliga användare av myndighetsärenden (n=14) och dagliga personer som köper varor/tjänster (n=18). Nyttotjänster till vänster och nöjestjänster till höger. För övriga information se kommentar till figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Har personlighet någon betydelse för internetanvändande?

Användningen av internet ändras kontinuerligt, såväl vad gäller hur människor använder olika plattformar så som dator, mobiltelefon och surfplatta för att ta del av nyheter (Thorson et. al. 2015; Westlund och Färdigh, 2015), som omfattningen med vilken människor på ett mer aktivt sätt agerar medskapare (Bruns, 2012) och re-distributör av innehåll (Jenkins, Ford och Green, 2013). Denna förändring – till stor del möjliggjord genom sociala medier – har skapat spänningar och nya relationer mellan medieproducenter och dess användare (Lewis, 2012).

Samtidigt som dessa nya beteenden uppstår, så finns även mönster av att redan etablerade medievanor förs över till de nya medieteknologierna. Det är kanske inte så konstigt att internet därför i högre grad används av personer som är mer öppna

och kreativa till sin karaktär och som därför snabbt uppfattar, förstår och drar nytta av nya användningsområden. Med detta i åtanke så är det inte heller märkligt att vi funnit att mer reserverade personer använder internet i mindre utsträckning än övriga, de är mer konservativa och har mindre lust och/eller förmåga att integrera med internet. Att extroverta personer använder internet mer än introverta personer kan förklaras av att många av de aktiviter som utförs på internet är just sociala aktiviteter, exempelvis sociala medier, bloggning och e-post. För att anknyta till vår inledande chattkonversation så talar denna studie för att Ostkrok har rätt (figur 1), vilket ligger i linje med forskning av Kraut m.fl. (2002). Det har funnits farhågor om att mycket frekvent användande av internet leder till ensamhet, särskilt hos personer som är inåtvända. I vår studie finns inget som talar för detta. Däremot så har vi funnit att ett mycket frekvent användande av vissa aktiviteter är relaterat till ängslighet. Personer som dagligen ägnar sig åt att läsa bloggar, spela onlinespel och att titta på film eller TV-serier uppger att de är mer nervösa än övriga. Framtida forskning får dock utreda huruvida det är ängslan som leder till användandet av dessa aktiviteter eller vise versa.

Vår studie indikerar att de som använder internet dagligen i högre utsträckning är lata, men för den sakens skull inte mindre ordningsamma. Det tycks alltså inte vara någon naturlig motpol mellan ordningsam och lat, som femfaktorteorin förutsätter. Kanske är detta ett nytt beteendemönster som internetanvändning medfört, att människor i högre grad tillåts vara ”lata”, men att detta i sin tur kräver ordentlighet. Internet öppnar upp enorma möjligheter som kan göra vardagslivet mer bekvämt, samtidigt som ansvaret att strukturera de nya möjligheterna i vardagen faller på individen. Enligt Lindroth (2015) är det ingen slump att vi ser en massa ”get-it-done” böcker och ”hur du blir effektiv” samtidigt som internetanvändningen breder ut sig. Vårt resultat indikerar att de som använder internet dagligen är latare än övriga och att denna lathet framförallt är relaterad till att spela online spel och att titta på film/TV-serier. Kanske kan denna lathet förklaras av oförmågan att stå emot sådana frestelser som internet erbjuder?

Det är känt att kränkningar, hot och trakasserier i bloggar, kommentarsfält och sociala medier är vardag på internet (Svensson och Dahlstrand, 2014). Att internet är ett utmärkt forum för fientliga utspel skulle kunna förklara varför personer som tenderar att finna fel hos andra använder internet mer regelbundet. (Alternativt att personer som använder internet mer än andra ges möjlighet att hitta fler fel). En sådan förklaring är tillfredsställande då det gäller sociala medier och bloggar, men otillräcklig för att förklara varför de i större utsträckning ägnar sig åt e-post, informationssökning, köp av varor och tjänster, bankärenden, onlinespel och att titta på film/TV-serier. En förklaring till varför klandersjuka personer ägnar sig åt dessa aktiviteter i större utsträckning än övriga skulle kunna ges av ovilja och undvikande av sociala kontakter i den fysiska världen (Dudley och Goodson, 2007; Roos och Holmberg, 2012). Även envishet och tävlan skulle kunna förklara varför människor som tenderar att hitta fel hos andra ägnar sig mer åt informationssök-

ning och onlinespelande (Larsen och Buss, 2005; Roos och Holmberg, 2012). Vår studie indikerar att de som använder internet regelbundet i högre utsträckning anser sig finna fel hos andra, men för den sakens skull tycks de inte vara mindre tillitsfulla. Inom internet tycks dessa två egenskaper inte vara motpoler, så som femfaktormodellen förutsätter (Larsen och Bass, 2005). Informationssökning på internet är ett utsökt forum för att både bekräfta att andra har fel och för att själv bli mer tillitsfull.

Slutsatser

Våra resultat tyder på att högt internetanvändande, både beträffande hur ofta internet används och flertalet aktiviteter, är relaterat till utåtriktning, livlig fantasi och att finna fel hos andra. Personer som ofta ägnar sig åt onlinespelande och film/TV-serier tenderar att vara mer lata än personer som ägnar sig åt aktiviteterna mer sällan. De som dagligen spelar onlinespel och/eller tittar på film/TV-serie tenderar dessutom att vara mer nervösa än övriga. I termer av femfaktorteorin så *indikerar* detta att hög grad av internetanvändande är relaterat till hög grad av öppenhet och utåtriktning, låg grad av sammarbetsvillighet och i viss mån emotionell stabilitet och samvetsgrannhet. Eftersom vi vet att yngre personer använder internet oftare – och för fler aktiviteter - är det rimligt att anta att ålder har en inverkan på våra resultat (se bokens inledningskapitel). Detta antagande stärks av rön inom personlighetsforskningen, som gjort gällande att just yngre personer tenderar att vara just mer öppna och utåtriktade samt mindre emotionellt stabila, samvetsgranna och sammarbetsvilliga (McAdams och Olson, 2009; Debast m.fl., 2014). Gunnarssons (2014) utvärdering av det mätinstrumentet som använts i denna studie (BFI 10) talar samma språk; ålder korrelerar positivt med emotionell stabilitet, samvetsgrannhet och sammarbetsvillighet medan ålder korrelerar negativt med öppenhet och utåtriktning. Med detta sagt så har vi utfört ett stort antal test där vi inkluderar ålder i vår analys, för att se vilka fynd som kvarstår.[4] Oavsett ålder så är personer som använder internet mindre reserverade/introverta och mer fantasifulla. Däremot så tycks effekten av klandersjuka (att finna fel hos andra) försvinna då vi kontrollerar för ålder, vilket i sig är intressant. Enligt ett socialkonstruktivistiskt perspektiv så skapas individen genom samhället och samhället skapas genom individen, en ändlös interaktion helt enkelt (Berger och Luckmann, 1998). I takt med att internet breder ut sig så kanske vi tillåts att finna mer fel hos andra. Kanske säger detta något om hur internet formar individer och i så fall vart vårt samhälle är på väg. Vi skall dock inte övertolka detta. Ett motargument skulle kunna vara att det är ålder och inte internatanvändande, som ligger bakom många av de fördomar som cirkulerar kring samarbetssvårigheter hos högfrekventa interetanvändare. Här finns alltså utrymme för vidare forskning. Beträffande nervositet och lathet så uppstår intressanta effekter då vi tar hänsyn till ålder. Oavsett ålder så använder lata personer nöjestjänster (t.ex. onlinespel) i större utsträckning än övriga, medan

nervösa personer använder nyttotjänster (t.ex. informationssökning) mindre utsträckning än övriga. Utifrån våra preliminära analyser så rekommenderar vi också att framtida forskare åtskiljer nöjestjänster och nyttotjänster i sina analyser.

Slutligen vill vi uppmärksamma läsaren om att urvalet är relativt litet (n= 1694) och att skillnaderna i medelvärdena av personlighetsaspekterna är relativt små. För att slå fast att de skillnader vi funnit verkligen existerar och inte beror på slumpmässig variation rekommenderar vi fler oberoende mätningar. Dessutom vill vi tillägga att vår meta-analys har fokuserat på de skillnader vi funnit. I ungefär hälften av fallen (tabell 2) så har vi inte statistiskt kunnat säkerställa ($p<.05$) att personlighet har betydelse för internetanvändande.

Noter

[1] Då BFI 10 konstruerades så var tanken att hitta ett påstående för respektive motpol i femfaktor modellen. Nya rön inom personlighetsforskningen visar att det är bättre att hålla isär dessa poler i analysen då ett högt värde i ena polen inte per automatik innebär ett lågt värde i andra polen (Schütz, 2015). Då BFI 10 konstruerades så var ambitionen också att de två motpolerna som bildade respektive faktor skulle mäta två vitt skilda aspekter av denna faktor. För tre av de fem faktorerna visar en empirisk analys dessvärre att frågorna inte är lämpliga för att konstruera faktorer. Det är enbart de två frågor som mäter utåtriktning respektive emotionell stabilitet som enligt faktoranalysen bildar dessa faktorer (Gunnarsson, 2014).

[2] De tio internetaktiviteterna reducerades till två faktorer genom en faktoranalys. Uppdelningen av internetaktiviteter på de två faktorerna är enligt följande (Cronbach alpha i parentes): (1) skicka/ta emot e-post, sköta bankärenden, sköta myndighetsärenden, använda nyhetstjänster, söka information/fakta och köpa vara/tjänst (0.79), (2) använda sociala medier, läsa bloggar, spela onlinespel och titta på film eller TV-serier (0.67).

[3] Även om Cronbach alpha värdena är relativt reliabla så föranleder mätkonstruktionen och skaltypen oss att kvarhålla de ursprungliga variablerna.

[4] Linjär multipel regressionsanalys där vi frångått det vi skrivit i not 3 och istället valt att betrakta den beroende variabeln internetanvändning som en intervallskala och tagit in ålder i steg 1 och personlighetsdrag i steg 2.

Referenser

Berger, Peter och Luckmann, Thomas. (1998). *Kunskapssociologi: Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.

Bruns, Axel. (2012). "Reconciling Community and Commerce? Collaboration between Produsage Communities and Commercial Operators." *Information, Communication & Society*, 15 (6): 815–835.

Debast Inge, van Alphen Sebatiaan P. J., Rossi Gina, Tummers Judith H. A., Bolwerk N. och Derksen Jan J. L. (2014). Perersonality traits and personality disorder in late middle and old age: Do they remain stable? A literature review. *Clinical Gerontologist*, 37, 253–271.

Dudley, George. W. och Goodson, Shannon. L. (2007). *Boken om säljhinder. Sales call reluctance. Varför vissa säljare är mer framgångsrika än andra.* Stockholm: BelBin AB.

Ebeling-Witte Susan, Frank Michael L. och Lester David. (2007). Shyness, Internet use and personality. CyberPsychology & Behavior, 10, 713-716.

Elliott, Anthony och Urry, John. (2010). *Mobile Lives*. London: Routledge.

Findahl, Olle. (2013). *Svenskarna och internet 2013.* Stockholm: SE.

Findahl, Olle. (2014). *Svenskarna och internet 2014.* Stockholm: SE.

Fiske, Donlad W. (1949). Consistency of the factorial structures of personality rating from differens sources. Jounal of Abnormal Social Psychology, 44, 329-344.

Flashback (2012). *Internet domineras av introverta?* Nedladdad från https://www.flashback.org/t1968414 den 14 maj 2015.

Gunnarsson, Mattias (2014). *Utvärdering av SOMS personlighetsinstrument*. Göteborg: SOM-institutet.

Gunnarsson Mattias, Holmberg Sören och Weibull Lennart (2014). "Går det att mäta personlighet?" I: Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red.) *Mittfåra & marginal*, Göteborg: SOM-institutet.

Hamburger-Amichai, Y. & Ben-Artzi, E. (2000). The relationship between extraversion and neuroticism and the different uses of the Internet. Computers in Human Behavior, 16, 441-449.

Holmberg, Sören och Weibull Lennart (2010). "Människans fem personlighetsegenskaper" I: Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.) *Nordiskt ljus*, Göteborg: SOM-institutet.

Jenkins Henry, Sam Ford, och Joshua Green. (2013). *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*, New York: NYU Press.

Kraut Roberg, Kielser Sara, Boneva Bonka, Cummings Jonathon, Helgeson Vicki och Crawford, Anne. (2002). Internet paradox revisited. *Journal of Social Issues*, 58, 49-74.

Larsen, Randy J. och Buss, David M. (2005). *Personality psychology. Domains and knowledge about human natur*e. McGraw-Hill: New York.

Lewis, Seth. C. (2012). The tension between professional control and open participation: Journalism and its boundaries. *Information, Communication & Society*, 15(6), 836–866

Linderoth, Tomas (2015). *Ständig uppkoppling skapar nya beteenden*. https://www.youtube.com/watch?v=V6pWrlU_5wk, publicerad på GU, 16 april 2015.

Ling, Rich (2012). *Taken for grantedness*. Cambridge: MIT Press.

Orschard, Lisa J. och Fullwood, C. (2010). Current Perspectives on

Personality and Internet Use. *Social Science Computer Review*. 28, 155-169.

McAdams Dan P. och Oslon Bradley D. (2010). Personality development: Continuity and change over the life course. *Annual Review of Psychology*, *61*, 517–542.

Persson, Marcus och Eriksson Björling Mikael (2011). ”Mobiltelefonen- Förändrade kommunikationsvanor och ökande kostnader.” I: John Magnus Roos (red.) *Konsumtionsrapporten 2011*, Göteborg: Centrum för konsumtionsvetenskap, Göteborgs universitet.

Peterson Jordan B, Smith Kathleen W. och Carson Shelly (2002). Openness and extraversion are associated with reduced latent inhibition: replication and commentary. *Personality and Individual Difference*. 33. 1137-1147.

Roos, John Magnus och Holmberg, Ulrika (2012). ”Personlighetstyper och köpvanor”. I: Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergstörm. *I framtidens skugga*, Göteborg: SOM-insitutet.

Schütz, Erica (2015). *The affective profile model: Ill-being and well-being*. Akademisk avhandling, Göteborg: Psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet.

Svensson, Måns och Dahlstrand, Karl .(2014). *Nätkränkningar. Svenska ungdomars normer och beteenden*. Rapport från Lunds universitet.

Swickert Rhonda, J., Hittner James B., Harris Jamie L. & Herring, Jennifer A. (2002). Relationships among Internet use, personality, and social support. *Computers in human behavior*, 18, 437-451.

Thorson, Esther., Shoenberger, Heather., Karaliova, Tatsiana; Eunjin., Kim. och Fidler, Roger. (2015). News use of mobile media: A contingency view.

Mobile Media & Communication, 3(2), 160–178

Ramstedt, Beatrice och John, Oliver P. (2007). Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality* 41. 2003-212.

Westlund, Oscar. (2014). “Mognande mobil multimedia, I: Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.) *Mittfåra & marginal*, Göteborg: SOM-institutet.

Westlund, Oscar och Färdigh. Mathias. A (2015). Accessing the news in an age of mobile media. *Mobile Media & Communication*, *3* (1), 53–74.

MEDIEMORAL I EN DIGITAL VÄRLD

STINA BENGTSSON OCH BENGT JOHANSSON

Vår vardag blir allt mer medialiserad, då vi mer eller mindre ständigt är uppkopplade emot internet. Även om såväl tillgång som användning av digitala medier struktureras av bl.a. utbildningsnivå, social klass och generation, lever en stor del av den svenska befolkningen on-line en stor del av sin vakna tid (Bolin, 2012; Mediebarometern, 2014; Westlund, 2011). Medieforskarna Couldry och Hepp har beskrivit medialiseringsbegreppet som "a way of capturing the wider consequences of media's embedding in everyday life" (Couldry och Hepp, 2013:195). I korthet betyder det att medierna, inte minst med de digitala mediernas utveckling, utgör en allt viktigare materiell såväl som mental miljö för mänskligt liv (Deuze, 2012; Jansson, 2013; Lefevbre, 1992/2004; Nowak 1996). De digitala medierna är en central arena för många vardagsaktiviteter; att handla, göra bankärenden, se film, lyssna på musik, och inte minst umgås med vänner och bekanta, och de tränger sig också allt närmre våra kroppar, kryper ned i våra fickor, är med oss i sängen, och blir därmed allt svårare att hålla ifrån sig. De digitala mediernas genomsyrande av vardagslivet medför också att medierna i kanske ännu högre grad idag än under tidigare mediesystem utgör de ramar utifrån vilka vi skapar våra världsbilder, kulturella mönster och sociala normer (jfr. van Dijck, 2013:21).

I det här kapitlet ska vi analysera hur medieanvändare hanterar att leva i det medialiserade vardagslivet på ett sätt som de uppfattar som rätt och riktigt. Detta innebär att förstå de moraliska dimensionerna av att leva i och med digitala medier. Moral kan omfatta många olika dimensioner, men i just denna text ska vi fokusera normer för social interaktion i ett medialiserat vardagsliv. Med de digitala, mobila, medierna följer en omförhandling av normer kring hövlighet och anständighet (Goffman, 1959; jfr även Jenkins, 2010; Ling, 2004/2010; Wentzel Winter, 2009) och vi ska fokusera på hur svenskarna ser på social interaktion i och med hjälp av digitala medier. Kort sagt: vad är anständigt och acceptabelt beteende när vi pratar i våra mobiler, funderar på vilka bilder vi ska lägga ut på Facebook eller bara surfar runt på nätet?

Ett hövligt och anständigt digitalt medieliv

Vi har ställt två typer av frågor för att förstå detta. För det första frågor om medieanvändares normer om vad man får göra i direkt interaktion med andra, så kallade hövlighetsnormer, och för det andra frågor om normer om acceptabla beteenden i indirekt interaktion med andra, så kallade anständighetsnormer (Goffman, 1959).

Bengtson, Stina & Johansson, Bengt (2015) Mediemoral i en digital värld i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Hövlighetsfrågorna handlar om konkreta vardagssituationer som exempelvis om man får använda högtalartelefon när man talar i telefon med någon utan att tala om det först, om man får använda mobiltelefonen när man äter middag med sin partner, eller kanske använda en påhittad identitet i kontakt med andra på internet. Anständighetsfrågorna handlar också om vardaglivssval och handlar om huruvida det är acceptabelt att förbättra foton av sig själv innan man lägger ut dem i sociala medier, om man får prata högt om sitt privatliv i mobiltelefon i närvaro av andra eller tagga andra utan att fråga dem först.

Tabell 1 Hövlighets- och anständighetsnormer i synen på användande av mobiltelefoner, internet och sociala medier (procent)

	Helt accep-tabelt	Delvis accep-tabelt	Delvis oaccep-tabelt	Helt oaccep-tabelt	Procent	Antal svar	Balans-mått
Hövlighetsnormer							
Använda mobilen medan man äter middag med sin partner	4	8	24	64	100	1650	-76
Använda en påhittad identitet på internet	6	8	11	75	100	1520	-72
Använda högtalartelefon utan att först be den man pratar med om lov	5	10	22	63	100	1585	-71
Anständighetsnormer							
Tagga eller checka in andra personer i sociala medier utan att först be om lov	5	13	16	66	100	1502	-64
Använda bilder som andra laddat upp på internet	5	19	22	54	100	1459	-52
Prata om sitt privatliv i mobil så att andra hör	8	22	26	44	100	1588	-41
Förbättra foton av sig själv innan man lägger ut dem på sociala medier	14	19	20	47	100	1295	-34

Kommentar: Frågan lyder *I vilken utsträckning tycker du att följande beteenden är acceptabla respektive oacceptabla*. I kolumnen längst till vänster presenteras balansmått, vilket är skillnaden mellan andelen som ser beteendet som helt acceptabelt/delvis acceptabelt och dem som bedömer det som delvis oacceptabelt/helt oacceptabelt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Resultaten i tabell 1 visar att svenskarna generellt sett har en mycket kritisk syn på olika beteenden kopplat till digitala medier. Kort sagt skulle man kunna sammanfatta med att de flesta tycker att delar av det uppförande som vi möter runtomkring oss varje dag ses som både ohövligt och oanständigt. Men det finns

skillnader mellan de olika beteenden och situationer som mätts. Generellt bedöms olika former av hövlighetsnormer mer negativt än anständighetsnormer. Allra mest kritiskt bedömds mobilanvändande när man äter middag med sin partner där så många som 88 procent ser det som antingen delvis eller helt oacceptabelt. Men att använda påhittade nätidentiteter eller prata högt i telefonen så att andra hör bedöms nästan lika negativt.

Om likheterna är stora för hövlighetsnormer är skillnaderna större ifråga om de anständighetsdimensioner som ingår i undersökningen. Att tagga eller checka in andra på sociala medier ses som mest oanständigt. Så många som 82 procent bedömer det som ett delvis eller helt oacceptabelt beteende. Sedan följer i fallande skala att använda andras bilder på nätet, prata i mobilen så att andra hör och minst oanständigt anses vara att förbättra foton av sig själv innan de används på internet. Men även detta ses i ett kritiskt ljus. Så många som 67 procent anser att det inte är ett socialt acceptabelt sätt att bete sig.

Digital mediemoral – en fråga om ålder?

Användning och värderingar av medier aktualiserar alltid frågor om skillnader mellan olika åldersgrupper. Forskningen om nya medier och mediekulturer har alltsedan det tidiga 1980-talet sett nya värdestrukturer och kulturella föreställningar växa fram bland grupper av medieproducenter och -konsumenter: nya sociala koder, en egen ”netiquette” och nya etiska principer (Coleman m fl., 2008/2012; Himanen, 2001; Levy, 1984). Frågan här är då om det finns åsiktsskillnader mellan yngre och äldres mediemoral i betydelsen att följa hövlighets- och anständighetsnormer?

I figur 1 delar vi i upp analysen av de olika aspekterna av digital mediemoral på olika åldersgrupper. Måttet som i används är balansmått, vilket är andelen som anser att beteendet är helt eller delvis acceptabelt minus den andel som anser att samma beteende är delvis eller helt oacceptabelt. Måttet kan då variera mellan -100 och +100, där ett negativt värde innebär att en majoritet menar att uppförandet är oacceptabelt och ett positivt att det är acceptabelt.

En första sak som är slående är de stora skillnaderna i hur digitalt mediebeteende bedöms beroende på de svarandes ålder. För alla de undersökta medienormerna finns det signifikanta ålderskillnader, men till skillnad från utfallet i befolkningen som helhet är den entydigt kritiska bilden av sociala normbrott inte alls lika entydig. Snarare tvärtom. Hur man ser på hövligt och anständigt digitalt mediebruk är i stor utsträckning en fråga om ålder. De yngre är över hela linjen mer benägna att ha överseende med dessa sätt att agera, men med stigande ålder ökar andelen som ser det med mer kritiska ögon. Vid mer avancerade statistiska analyser där hänsyn tas till socio-demografiska faktorer såsom utbildning och kön samt internetanvändning och mobiltelefonvanor minskar i vissa fall skillnaderna något, men den generella bilden är mycket stabil. Din ålder avgör vilken mediemoral du har.

Figur 1 Hövlighets- och anständighetsnormer i synen på användande av mobiltelefoner, internet och sociala medier fördelat på ålder (balansmått)

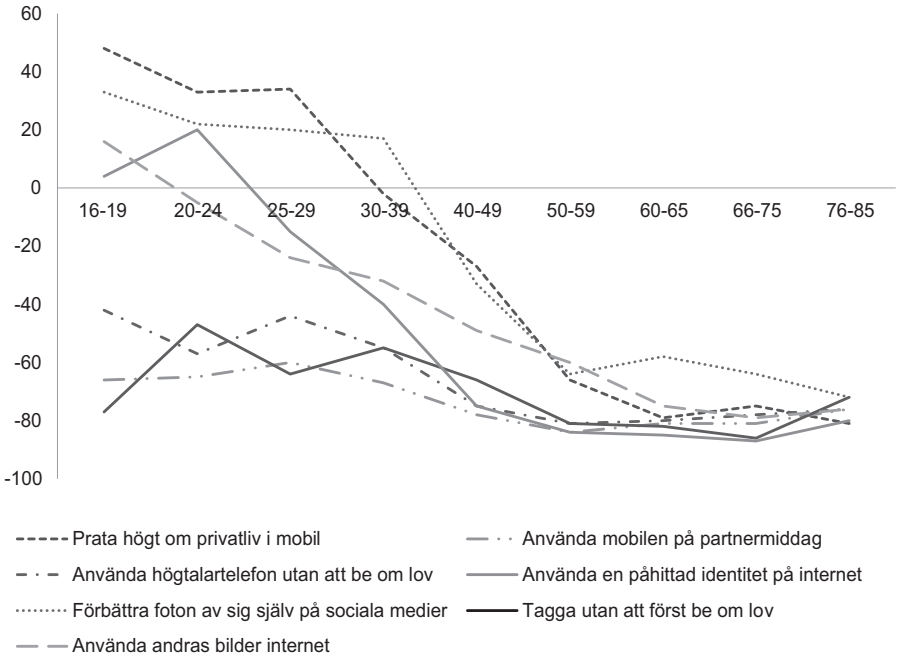

Kommentar: I figuren presenteras balansmått, vilket är skillnaden mellan andelen som ser beteendet som ”helt acceptabelt”/”delvis acceptabelt” och dem som bedömer det som ”delvis oacceptabelt”/”helt oacceptabelt”.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014

Vi ser också att variationen i åsikter är betydligt större bland de yngre jämfört med de äldre. I de yngsta åldersgrupperna finns en större åsiktsspridning i vad som ses som rätt och riktigt. Hövlighetsbrotten, som att ha på högtalartelefonen utan att berätta det, använda mobilen under middagen med partnern eller att använda fejkade identiteter på nätet bedöms visserligen inte lika negativt som bland de äldre. Men en klar majoritet bland de yngre ser också dessa beteenden som ohövliga. Ser vi på den yngsta åldersgruppen (16–19 år) är balansmåttet för falsk nätidentitet -77, mobilanvändning under måltid -66 och högtalartelefon utan att berätta -42.

De yngre gör till skillnad från de äldre en stor skillnad mellan anständighetsnormer och hövlighetsnormer. Balansmåtten visar att en majoritet bedömer att det är oproblematiskt att förbättra foton på sig själv på nätet fram till de svarande är i 40-årsåldern. Därefter tycker de flesta att det är mer tveksamt. Samma gräns går ungefär tio år tidigare för att prata högt i mobilen så att andra hör. Att tagga

eller checka in andra på Facebook har en ännu tidigare brytpunkt. Där går gränsen mellan att övervägande se beteendet som passande till opassande redan i 25-årsåldern. Dessa skillnader ger också en pusselbit till varför de svarande ger olika bedömningar av vad som är rätt och riktigt mediebruk. Åtminstone anständighetsnormerna är ganska tätt knutna till om de svarande vuxit upp med medierna och mediebeteendet ifråga. Lite förenklat kan man säga att de som är yngre än 40 år har vuxit upp i en bildkultur där det inte är särskilt kontroversiellt att kunna förändra och förbättra fotografier. 30-åringarna har sedan unga år haft mobiltelefoner i vardagen och dagens 25-åringar är uppvuxna med Facebook och de villkor som gäller för sociala medier. Frågan att ställa är därför: handlar det här om generationer av mediemoral?

Digital mediemoral – en fråga om generation?

Att det finns stora skillnader mellan åldersgrupper i synen på digital mediemoral visar resultaten tydligt. Frågan är om detta är kopplat till människors livscykel, dvs. att man kommer att ändra sig ju äldre man blir, eller om det är skillnader i generationer. I det senare fallet kommer åldersgruppernas syn på hövlighet och anständighet inte förändras utan bestå även när de blir äldre. Vissa menar att generationstillhörighet är särskilt viktigt för att förstå mediemoral, exempelvis i förståelsen av TV-tittande (Jensen m fl., 1993).

Men vad är en generation? Generationsforskaren Karl Mannheim beskrev redan 1923 generationer som erfarenhetsbaserade enheter, snarare än enkla ålderskohorter. Generationer skapas enligt Mannheim då människor influeras av den sociohistoriska miljön under deras s.k. formativa år – mellan ca 15 och 25 år – inte minst då det sker anmärkningsvärda händelser eller tydliga förändringsprocesser som aktivt involverar de unga. Dessa erfarenheter, gemensamma för dem som är unga under samma period, skapar sociala generationer som föder sociala subjekt som kan bli agenter för förändring och ge upphov till händelser som i sin tur formar framtida generationer (Mannheim, 1923).

Analyserna har i kapitlet ännu så länge bara analyserat ålderskohorter, så för att komma vidare med att försöka identifiera generationer av mediemoral ska vi slå samman de olika formerna av anständighets- och hövlighetsnormer till ett övergripande mått på digital mediemoral. Ett sådant index har fördelen att det bättre än de enskilda frågorna fångar in om det finns en underliggande dimension av uppfattningar eller med andra ord: vi får ett sammanfattande mått på digital mediemoral.

I generationsanalysen utgår vi inte från en på förhand gjord indelning av generationer. Istället försöker vi i hitta eventuella trösklar eller kraftiga förändringar av synen på mediemoral, vilket vi menar indikerar att det finns en generationstillhörighet knuten till mediemoral. Figur 2 visar mediemoralindexet fördelat på ålder. Precis som för de enskilda frågorna blir man mer negativ med ökad ålder, men

här kan vi också lättare se vid vilka åldrar som åsikterna förändras mer drastiskt. I blickfånget är då dels om vi överhuvudtaget kan urskilja några sammanhängande åldersgrupper, dels vilka dessa gemensamma erfarenheter är som kan ha format och separerat dessa åldersgrupper. Generationsindelningar skiftar beroende på vad det är som ska analyseras och eftersom de enkätsvar som här analyserats handlar om hur människor agerar i sammanhang där digitala medier är involverade ligger det nära till hands att fokusera på mediesystemen och de förändringar som skett ifråga om ny medieteknologi och medieanvändning.

Figur 2 Hövlighets- och anständighetsnormer i synen på användande av mobiltelefoner, internet och sociala medier fördelat på ålder (medelvärde)

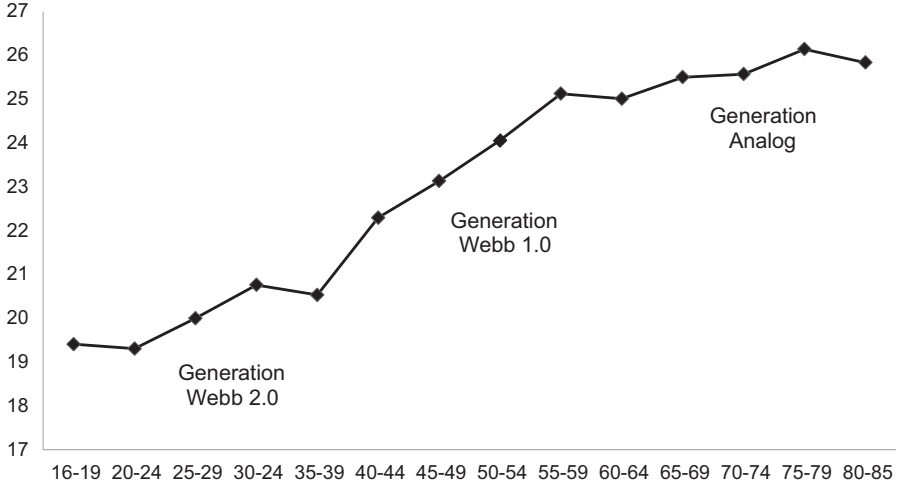

Kommentar: Indexet för digital mediemoral är ett additivt index av frågorna: använda mobilen på partnermiddag, använda en påhittad identitet på internet, använda högtalartelefon utan att be om lov, tagga utan att först be om lov, använda andras bilder internet, prata högt om privatliv i mobil och förbättra foton av sig själv på sociala medier. Indexet kan gå mellan 7 (helt acceptabelt på som svar på alla frågor) till 28 (Helt oacceptabelt som svar på alla frågor). Indexet har ett Cronbach's Alpha-värde på .83, vilket innebär att det har en godtagbar reliabilitet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014.

Även om det sker en gradvis förändring finns det två klara brott i kurvan. Den första är mellan ålderspannet 35-39 och 40-44, där det sker en mycket kraftig förändring i bedömningen av den digitala mediemoralen. Det andra brottet är mellan grupperna 55-59 och 60-64, där istället en utplaning sker. Vi menar att man därför kan dela in mediemoraliska förhållningssätt efter tre generationer – en analog generation, där människor i åldrarna från 60 och uppåt i stort sett gör samma värdering av digitala hövlighets- och anständighetsnormer. Denna generation hade

sina formativa år före 1980-talet och blev vuxna utan såväl datorer, internet som mobiltelefoner. Det gemensamma för dem ifråga om synen på mediemoral kan sammanfattas med att de tar hänsyn till konsekvenser för andra som är närvarande i den sociala interaktion som mediebruket för med sig.

Den andra tydliga generationen samlar de allra yngsta (16-39 år) – Generation Webb 2.0. Denna generation har haft sina formativa år under de senaste 15 åren, där mobiltelefoner, internet och att umgås socialt via digitala plattformar är något helt naturaliserat. De har aldrig upplevt något annat än att leva digitalt och uppkopplat. Mediemoralen för denna generation karakteriseras av att de i stor utsträckning bortser från konsekvenser för andra personer som är närvarande i mediebruket.

Vi väljer också att skilja ut en tredje generation - Generation Webb 1.0. Den samlar dem som är mellan 40 och 60 år. Här finns det inte en lika samlad bild av mediemoral, utan den förändras snabbt med ökad ålder. Man kan då givetvis disktutera om de på samma sätt som de andra åldersgrupperna delar gemensamma erfarenheter och värderingar. Vad som förenar är dock att det är en generation som varit tvungen att anpassa sig till stora mediesystemförändringar. Några i generationen var i unga i början av 1970-talet och de yngsta blev vuxna i slutet av 1990-talet. De har vuxit upp i en tid då TV, radio och tidningar förflyttades från att vara naturligt epicentrum för mediesystemet till att internet tagit över på många sätt. Gemensamt är med andra ord att den digitala värld vi lever i idag inte alltid varit självklar och kunnat ses i relation till tidigare mediesystem. De har varit tvungna att tillägna sig den digitala kulturen och har haft tillgång till datorer, datorspel, etc. under sin uppväxt.

Mediemoraliska generationer

Det här kapitlet har haft som fokus att studera hur svenskarna ser på social interaktion i, och med hjälp av, digitala medier. Frågor kring hövlighets- och anständighetsnormer har varit centralt i analyserna och en viktig slutsats är att mediemoralen i stor utsträckning är knutet till ålder. Vi menar också att generationsbegreppet är användbart för att förstå hur moraluppfattningar hänger samman med de upplevelser och delade erfarenheter man har när man vuxit upp med sin generations medier. Det är skillnad på att ha haft sina formativa år (15-25 år) i en helt analog mediemiljö, där press, radio och tv dominerade jämfört med den digitala mediemiljö som dagens unga vuxna växer upp i. Analyserna ger också stöd för att dessa erfarenheter påverkar hur man ser på social interaktion och digitala medier. Mediemoralen är en generationsfråga och vi menar att det går att urskilja tre olika generationer.

- Generation Analog: stor tveksamhet för många olika typer av direkt och indirekt social interaktion som involverar digitala medier, både on-line och off-line. De likställer direkt interaktion med andra i face-to-face-situationer med indirekt interaktion på nätet i fråga om vad som är socialt accepterade beteenden.

- Generation Webb 1.0. Kanske något tveksamt om man kan kalla detta en generation så som man gör inom generationsforskning, då de inte verkar sammanhållna i värderingsmässiga hänseenden. Gemensamt är dock att de tvingats anpassa sig från en analog till en digital värld, vilket gjort att vi ändå valt att kalla dem för en generation. Dessa gruppers formativa år verkar vara en mediemoralsmässig brytperiod där det inte finns någon värderingsmässig enhetlighet (vilket det gör inom de andra generationerna). Den snabba medieutvecklingen under perioden har gjort denna åldersgrupp värdemässigt heterogen.
- Generation Webb 2.0. Denna generation uppvisar större tolerans för vad som är rätt och riktigt i umgänget med andra i den digitala vardagen, särskilt vad gäller den indirekta interaktionen – sådant som man gör i närvaro av andra på internet, men utan att direkt interagera med dem. Denna generation har fötts in i det digitaliserade samhället och deras formativa år har präglats av ständig tillgång till internet och umgänge via digitala plattformar.

Även om resultaten gett en inblick i den digitala mediemoralen behöver vi fortsatt forskning. Vi har redan pekat på att den tentativa indelningen av generationerna behöver fördjupas, inte minst ifråga om den åldersgrupp vi benämnt Generation Webb 1.0., där värderingsförändringarna inom åldersgruppen skiljer sig kraftigt åt. Men vi behöver givetvis också följa utvecklingen över tid för att kunna slå fast att skillnader i mediemoral handlar om generationseffekter och inte var man befinner sig i livscykeln.

Sedan finns det andra frågor som väckts av resultaten, så som varför unga och äldre skiljer sig åt ifråga om anständighetsnormer och inte så mycket ifråga om hövlighetsnormer. Och varför har yngre mycket större variation i sina åsikter jämfört med äldre? Andra frågor som dykt upp är hur man inom de olika grupperna ser på andra människor i digitala sammanhang. Dessa frågor bör också penetreras genom kvalitativa studier som på djupet kan söka förståelse av hur vi ser på andra i den digitala kulturen.

Referenser

Bolin, Göran (2012). "Mobilanvändning och nya medier", i Annika Bergström, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson (red.), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Coleman, E. Gabriella och Alex Golub (2008). "Hacker practice: moral genres and the cultural articulation of liberalism", *Anthropol. Theory* 8(3):255-77.

Coleman, E. Gabriella (2012). *Coding Freedom: The Ethics and Aesthetics of Hacking*. Princeton: Princeton University Press.

Couldry, Nick och Andreas Hepp (2013). "Conceptualizing Mediatizations: Contexts, Traditions, Arguments", *Communication Theory*, 23:191-202.

Deuze, Mark (2012). *Media Life*. Cambridge: Polity Press.
Goffman, Erving (1959/1974). *Jaget och maskerna: En studie i vardagslivets dramatik.* Stockholm. Rabén och Sjögren.
Himanen, Pekka (2001). *The hacker ethic, and the spirit of the information age*. New York: Random House.
Jansson, André (2013): "Mediatization and Social Space: Reconstructing Mediatization for the Transmedia Age", *Communication Theory*, 23:279-296.
Jenkins, Richard (2010). "The 21st-Century Interaction Order", i Michael Hviid Jacobsen red), *The Contemporary Goffman*. London and New York: Routledge.
Jensen, Klaus Brun, Kim Schrøder, Tine Stampe, Henrik Søndergaard och Jørgen Topsøe-Jensen (1993). *Når danskere ser TV: En undersøgelse af danske seeres brug og oplevelse af TV som flow*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
Lefebvre, Henri (1992/2004). *Rythmanalysis: Space, Time and Everyday life*. London and New York: Continuum.
Levy, Steven (1984). *Hackers: Heroes of the Computer Revolution*. New York: Dell.
Ling, Rich. (2004). *The mobile connection: The cell phone's impact on society*. San Francisco, California: Morgan Kaufmann.
Ling, Rich (2010). "Texting as a life phase medium", *Journal of Computer-Mediated Communication*, Volume 15 (2): 277–292.
Mannheim, Karl (1923/1952). "The problem of generations", I Paul Kecskemeti (red), *Essays on the Sociology of Knowledge by Karl Mannheim*. New York: Routledge & Kegan Paul).
Mediebarometern 2014 (2015). Göteborg: Nordicom-Sverige.
Nowak, Kjell (1996). "Medier som materiell och mental miljö", i Ulla Carlsson (red), *Medierna i samhället: Igår, idag, imorgon*. Nordicom-Sverige, Göteborg: Nordicom.
Van Dijck, José (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media.* New York: Oxford University Press.
Westlund, Oscar (2011). "Ständigt uppkopplad och uppdaterad", i Sören Holmberg, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson (red.), *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
Wentzel Winther, Ida (2009): "Mobiltelefonen som fantomvæg: i grænselandet mellem tilstedevær og fravær", i Anne Jerslev och Christa Lykke Christensen (red). *Hvor går grænsen?: Brudflader i den moderne mediekultur*. Köp enhamn: Tiderne Skifter.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2014

FRIDA VERNERSDOTTER

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför varje höst sedan 1986 en nationell frågeundersökning i syfte att kartlägga den svenska allmänhetens vanor och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet drivs av Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen 2014 är den senaste i raden av dessa undersökningar[1]. Undersökningen skickas ut till ett obundet slumpmässigt urval av Sveriges befolkning. Data samlas primärt in via postala enkäter, men sedan undersökningsåret 2012 ges respondenterna även möjligheten att svara digitalt via internet. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner främst inom samhällsvetenskap. Deltar i undersökningen gör också externa parter, via särskilda forskningsprojekt; 2014 gäller det exempelvis Sveriges riksdag, Sveriges Television, Svenska institutet för europapolitisk forskning (SIEPS) och Energimyndigheten.

I föreliggande kapitel redovisas genomförandet av den nationella SOM-undersökningen 2014, den 29:e i ordningen. Det handlar om studiens upplägg, fältarbetets olika moment samt resultatens representativitet.

Undersökningens upplägg

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i form av en postenkät med kompletterande webbalternativ som går ut till ett sannolikhetsurval av Sveriges befolkning. Urvalsramen är sedan 2009 års undersökning befolkningens 16–85-åringar. Utländska medborgare ingår i urvalet sedan 1992 (samt i undersökningarna 1986 och 1989). Fältarbetet utförs av ett fristående undersökningsföretag[2] i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen så som tryck, distribution, telefonpåminnselser och skanning; SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter.

2014 års undersökning utgjordes av fyra parallella riksrepresentativa delundersökningar baserade på ett obundet slumpmässigt urval om sammanlagt 13 600 personer. Urvalet drogs den 2 september 2014 från Skatteverkets registertjänst Navet och levererades till undersökningsföretaget som i sin tur delade upp urvalet i fyra

Vernersdotter, Frida (2015) Den nationella SOM-undersökningen 2014 i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment.* Göteborgs universitet: SOM-institutet.

randomiserade delurval om 3 400 personer. Registret över alla som är folkbokförda i Sverige uppdateras kontinuerligt vilket innebär att täckningsfelet – det vill säga skillnaden mellan registret som urvalet är baserat på och populationen som vi gör anspråk på att undersöka – är minimalt.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens uppläggning 1986–2014

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genom-nittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	”	”	23	”	Endast sv.	”
1989	”	”	20	”	Både sv. & utl.	”
1990–1991	”	”	21	”	Endast sv.	”
1992–1995	”	”	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	”	”	25	2 841[1]	”	”
1997	”	”	23	2 800	”	”
1998	”	2	23	5 600	”	16–80 år[2]
1999	”	”	23	”	”	15–80 år
2000–2005	”	”	22	6 000	”	15–85 år
2006	”	”	22	6 050[3]	”	”
2007–2008	”	”	22	6 000	”	”
2009–2011	”	3	20	9 000	”	16–85 år
2012	”	4	17	12 000	”	”
2013	”	5	17[4]	17 000	”	”
2014	”	4	16	13 600	”	”

Kommentar: [1]Gruppen 15-åringar var inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. [2]Gruppen 15-åringar var inte inkluderade i urvalet. [3]Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson 2007). [4]Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Datainsamlingen för de fyra delundersökningarna i den nationella SOM-undersökningen 2014 genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Webbenkäten introducerades i samband med den andra påminnelsen. Den digitala versionen av formulären konstruerades och administrerades av SOM-institutet.

Omfattningen av undersökningen har ökat successivt sedan 1986. Intresset från samverkansprojekt har ökat och med det antalet frågor. Istället för att göra allt längre formulär har undersökningen delats upp på flera formulär i takt med att undersökningen har vuxit. I tabell 1 redovisas undersökningens omfattning sedan starten 1986.

Formulär

De fyra formulären var i likhet med tidigare SOM-enkäter utformade som häften i A4-format. Årets formulär innehöll 15-16 sidor frågor vilket är färre än tidigare år. Formulären har successivt blivit kortare över tid.

De enskilda frågorna i SOM-undersökningen utarbetas av SOM-institutet i samarbete med de samverkande forskningsprojekten. Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. I några fall har respondenterna förväntats svara genom att skriva ett tal i en ruta; ytterligare några frågor var öppna och krävde ett kort svar i fritext (de rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsproblem de tycker är viktigast i Sverige i dag och vilket yrke de har/har haft). Svaren på de öppna frågorna har kodats av en grupp kodare[3] på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2014 års nationella SOM-undersökning[4].

Ungefär en femtedel av frågorna i undersökningen ingick i samtliga fyra formulär och kan därmed analyseras med fyrdubbla urvalsstorleken som grund; ett stort antal ingick därutöver i två eller fler formulär. Det rör sig dels om SOM-undersökningens grundfrågor om politik och medier samt en stor mängd livsstils- och bakgrundsfrågor, dels om frågor som syftar till att belysa frågeställningar som fordrar ett större urval av svarspersoner för statistiskt säkerställda analyser. Tyngdpunkten i formulär 1 ligger på politik och samhälle; i formulär 2 på nyheter och medier; i formulär 3 på livsstil och hälsa; i formulär 4 på ekonomi och välfärd. Dispositionen av innehållet i formulären framgår av tabell 2. Formulären i sin helhet går att ladda ner från SOM-institutets hemsida[4].

Det tar en knapp timme att fylla i en SOM-enkät. De synpunkter som framförs av respondenterna (på sista formulärsidan där särskilt utrymme ges, eller via andra vägar) och de tidsangivelser som registreras av webbverktyget indikerar dock stora variationer i ifyllandetid.

De fyra formulären hade en digital motsvarighet[5]. Den digitala enkäten var tillgänglig via SOM-institutets hemsida eller via en direktlänk som inkluderades i brevet. För att svara på frågorna var respondenterna tvungna att logga in på enkäten med hjälp av de bifogade inloggningsuppgifterna. Frågorna i webbenkäten utformades på samma sätt som i pappersenkäten. Sidbrytningarna i den digitala versionen följde däremot inte pappersversionen utan anpassades efter storleken på en datorskärm. Inga frågor var programmerade att vara obligatoriska att svara på vilket innebar att respondenterna på webben i likhet med pappersversionen kunde klicka sig vidare i enkäten utan att svara på alla frågor. De frågor som svarspersonerna i pappersversionen instruerades att hoppa över baserat på tidigare svar, doldes automatiskt i den digitala versionen av enkäten. Somliga personer som svarade via webben såg således en kortare version av enkäten än de som svarade på papper.

Tabell 2 Innehållsöversikt för frågeformulären i den nationella SOM-undersökningen 2014

Formulär 1		Formulär 2		Formulär 3		Formulär 4	
1–6	Nyheter & medier	1–7	Nyheter & medier	1–6	Nyheter & medier	1–6	Nyheter & medier
7–23	Politik, samhälle & demokrati	8–19	Politik, samhälle & demokrati	7–17	Politik, samhälle & demokrati	7–13	Politik & demokrati
24–25	Internet & sociala medier	20–22	Böcker & bibliotek	18–21	Konsumtion	14–18	Samhälle & service
26–30	Sverige i världen	23–33	Tv & radio	22–25	Forskning och samhälle	19–24	Internet och nyheter
31–39	Aktiviteter, intressen & värderingar	34–39	Internet & mobil	26–36	Personlighet & värderingar	25–26	Kriskommunikation
40–46	Energi & Miljö	40–45	Aktiviteter, intressen	37–42	Aktiviteter & intressen	27–32	Samhällsfrågor
47–48	Valen 2014	46–47	Valen 2014	43–44	Alkohol & samhälle	33–37	Aktiviteter, intressen & värderingar
49–56	Arbetsliv	48–54	Arbetsliv	45–56	Arbetsliv	38–39	Valen 2014
57–72	Bakgrund	55–71	Bakgrund	57–75	Bakgrund	40–51	Arbetsliv
						52–70	Bakgrund

Fältarbetet

Fältarbetet för den nationella SOM-undersökningen 2014 följer i huvudsak upplägget av tidigare års undersökningar. Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2014. Arbetet inleddes i mitten av september med ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev, telefonsamtal och sms – sammanlagt åtta insatser. Det är väldigt få personer, 3 procent, som får åtta påminnelser. De flesta får bara tre påminnelser.

Tabell 3 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2014

12 sept 2014	Utskick av aviseringsvykort
19 sept	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna (B-post). Försändelsen nådde ut till respondenterna onsdagen den 29 sept.
29 sept	Utskick av tack-/påminnelsevykort
6 okt	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten, introduktion av möjligheten att svara via webben
16 okt–16 nov	Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten (med utskick av ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de ämnar delta)...
alt. 28 okt	...postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer
alt. 18 nov	...postal påminnelse till personer som ej kunnat nås per telefon och SMS till alla med känt mobilnummer som sagt på telefon att de ämnar delta
alt. 19-20 nov	SMS-påminnelse med inloggningsuppgifter till webbenkäten till alla med känt mobilnummer som personer som ej kunnat nås per telefon
28 nov–8 dec	Telefonpåminnelse motsvarande 16 okt–16 nov inklusive motsvarande postala komplement
22 dec	Utskick av enkät, följebrev och svarskuvert till alla som sagt per telefon att de ämnar delta
7 jan 2015	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt ”bortfallsenkät” – med frågan om varför man inte önskar/kan delta – till samtliga
alt. 19 jan	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt ”bortfallsenkät” till samtliga som inte hörts av per telefon under fältarbetets gång

Kommentar: SMS-påminnelser skickades inte ut till personer som blivit uppringda under den senaste veckan av telefonpåminnelseomgång 1 för att undvika för täta kontakter. Bortfallsenkäten är en blankett med tre korta frågor om varför respondenten inte vill eller kan delta i undersökningen.

I samband med det andra enkätutskicket introducerades möjligheten att besvara enkäten via internet. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick efter introduktionen den 6 oktober.

Telefonpåminnelserna genomfördes i två omgångar. Den första påminnelseperioden var fyra och en halv veckor lång och den andra var två veckor lång. Alla respondenter med känt hem- eller mobiltelefonnummer, som inte ännu hade svarat på enkäten eller meddelat att de inte vill delta, blev uppringda av ett telefonundersökningsföretag[6]. Telefonföretaget ringde upp respondenterna från ett nummer registrerat på SOM-institutet vilket gjorde att personer med smartphones med appar kopplade till telefonkatalogen fick upp SOM-institutet på displayen när telefonföretaget ringde. Övriga med nummerpresentation kunde se att numret var knutet till SOM-institutet via en sökning på internet.

Det gjordes tio kontaktförsök per respondent i varje telefonpåminnelseomgång. Om respondenten var positiv till att delta skickades ett uppföljningsbrev, med eller utan ny enkät beroende på vad som avtalades i telefon, där SOM-institutet tackade för att de ville delta i undersökningen. Om respondenten inte ville delta i undersökningen registreras orsaken därtill, i den mån respondenten ville uppge orsak, enligt ett fördefinierat kodschema och personen avfördes från den del av urvalet som fortsatte kontaktas i hopp om att få svar på enkäten. Personer som var tveksamma till att delta i undersökningen placerades i en tredje kategori som varken fick en postal uppflöjning eller ströks från det aktiva urvalet. Dessa personer kontaktades endast en ytterligare gång. Det skedde under den andra telefonpåminnelseomgången då de placerades in i en av de två föregående kategorierna. Respondenter över 18 år måste tacka nej till att delta i undersökningen personligen, respondenter under 18 år kan avföras från det aktiva urvalet på förälders begäran. Personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara, bortresta på längre tid, utflyttade, avlidna eller inte talar svenska kan också avföras från det aktiva urvalet på begäran av tredje person. Om telefonundersökningsföretaget inte hade fått tag i respondenten efter de tio kontaktförsöken följde personen automatiskt med in i nästa telefonpåminnelseomgång då tio nya kontaktförsök gjordes.

Tidigare år har telefonpåminnelserna genomförts i tre kortare omgångar istället för två längre. Kategoriseringen av respondenter som osäkra är också en nyhet i årets telefonpåminnelser vilket har påverkat jämförbarheten i inflödet, vilket vi återkommer till senare.

SMS-påminnelser till alla med känt mobiltelefonnummer som ännu inte hade svarat på enkäten eller meddelat att de inte ville delta, skickades ut mellan de två telefonpåminnelseomgångarna. Personer som blivit kontaktade under den sista veckan av den första telefonpåminnelseinsatsen exkluderades från denna påminnelse för att undvika för täta kontakter. Ett artificiellt telefonnummer[7] upprättades för att respondenterna skulle kunna svara på SMS:et. SMS-utskicken administrerades av SOM-insitutet. SMS-texten innehöll, utöver svarspersonens unika inlogg-

ningsuppgifter och en länk till webbenkäten, en instruktion om att svara ”Ja” på meddelandet om personen ville ha en ny papperenkät skickad till sin adress eller ”Nej” om personen inte önskade delta i undersökningen.

Två veckor efter den andra telefonpåminnelseomgången med tillhörande postal uppföljning skickades en ny påminnelse ut till alla som inte svarat eller meddelat att de inte ville delta i undersökningen. Denna påminnelse nådde fram i mellandagarna. Efter julledigheterna skickades ytterligare en påminnelse ut tillsammans med en så kallad bortfallsenkät i vilken vi ber respondenten svara på tre frågor om varför de inte vill delta i undersökningen. Ett sista brev skickades ut i slutet av januari, också detta tillsammans med en bortfallsenkät. Samtliga utskick till respondenterna från SOM-institutet innehåller kontaktuppgifter till avsändaren och information om att undersökningen är frivillig.

Fältarbetet avslutades 2 februari när fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering. Enkäter som kom in efter slutskanningen registrerades för hand av SOM-institutet. Den allra sista enkäten inkom den 13 mars och markerar därmed det formella slutet på datainsamlingsperioden. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. Av tabell 3 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att delta i undersökningen skickar tillbaka enkäten redan inom några veckor. Det generella inflödesmönstret med högt inflöde de första veckorna i samband med de första påminnelserna upprepar sig 2014 (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten når ut i förhållande till helgens postfria dagar. Sedan 2006 har enkäten nått ut på en onsdag varmed resultaten ska vara fullt jämförbara. Längre in i fältarbetet kan påminnelseinsatserna däremot fortfarande ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra. Årets undersökning halkade till exempel efter tidigare undersökningar under telefonpåminnelseperioderna som hade en annan utformning i år jämfört med tidigare år. Efter telefonpåminnelserna ökade inflödet igen för att slutligen landa på en svarsfrekvens som var högre än 2013.

Inflödet av ifyllda enkätformulär under fältperioden kommer i vågor, tydligt i fas med utskick och påminnelseåtgärder. Vågbildseffekten är ett mycket stabilt fenomen som uppträder i varje undersökning (figur 2), så även 2014.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen formulär 2014 relativt ett genomsnitt för 2001–2005, 2006–2010 respektive 2011–2013 års undersökningar (kumulativ procent av bruttourvalet)

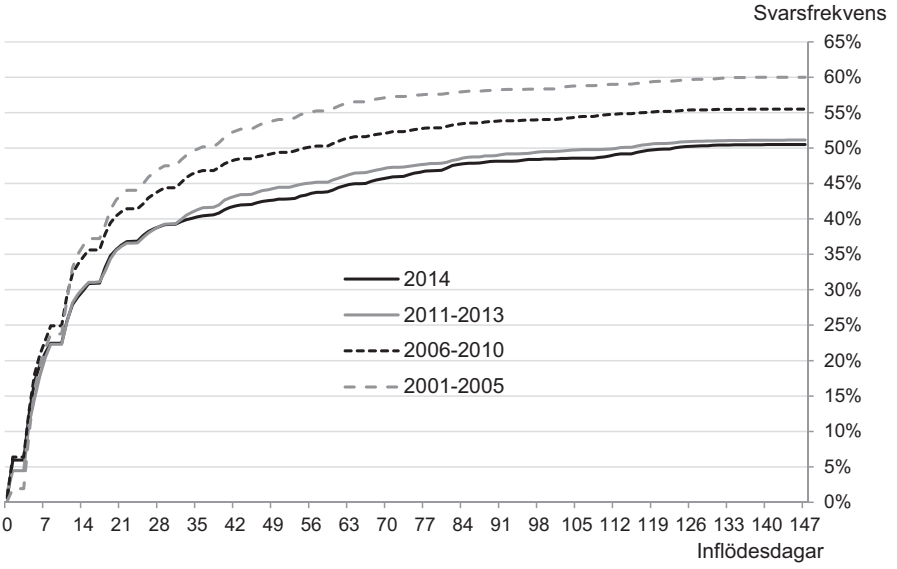

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2014 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar. Formulär 5 2013 är exkluderad från jämförelsen eftersom dess utformning och därmed inflödeskurva avveks från de med tidigare år helt jämförbara formulär.

Den första enkätförsändelsen skickades ut fredagen den 19 september med B-post, med planerad utdelning onsdagen den 24 september. De första ifyllda enkäterna brukar komma in torsdagen därpå, men de tre senaste åren har postens utdelningstid av B-post varierat så mycket att det inte längre går att räkna med att den första enkäten når respondenterna på den planerade utdelningsdagen. Årets första utskick verkar ha nått några respondenter redan på tisdagen då 82 enkäter inkom på den planerade utdelningsdagen onsdag. De allra flesta verkar dock ha fått det första utskicket på den planerade utdelningsdagen. Vi hittar ingen systematik i den ojämna postgången då de tidigt inkomna enkäterna är fördelade över hela landet. Inflödet var fortsatt starkt fram till måndagen veckan efter då det i likhet med tidigare år nådde sin topp i antal inkomna enkäter på samma dag.

Årets telefonpåminnelser hade inte en lika omedelbar effekt på svarsfrekvensen som de brukar ha, men det svagare inflödet under pågående telefonpåminnelseomgång kompenserades med ett kraftigare inflöde efteråt i samband med den postala uppföljningen.

Figur 2 Dagligt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2014 i jämförelse med 2013 (procent av totalt inflöde)

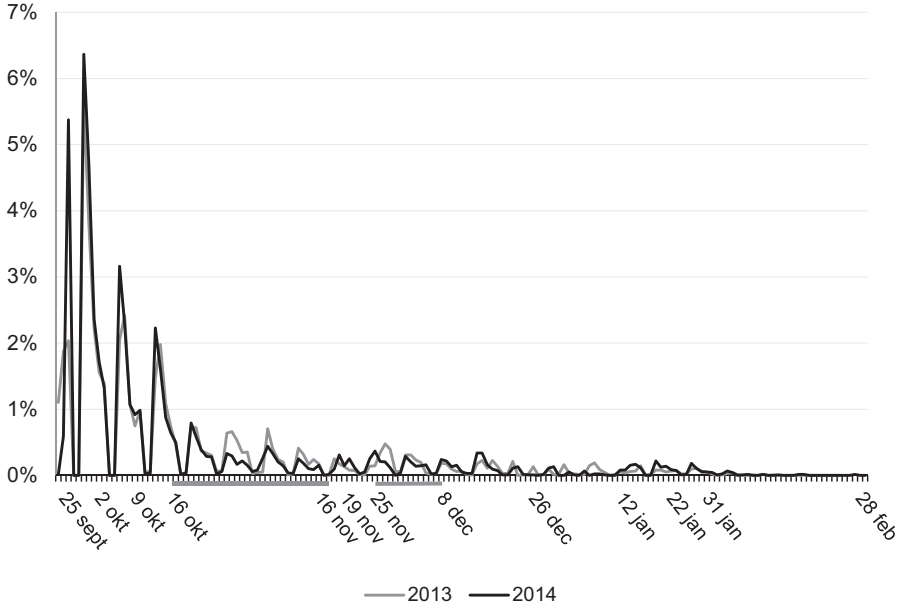

Kommentar: Datumen motsvarar påminnelsernas utskicksdag och de grå strecken längs x-axeln motsvarar de två telefonpåminnelseomgångarna.

När möjligheten att besvara enkäten på internet introducerades i det andra enkätutskicket, den 6 oktober hade 28 procent av bruttourvalet, motsvarande 56 procent av de som skulle komma att besvara enkäten innan fältarbetet avslutades, redan valt att svara på papper. Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via internet gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper. Till skillnad från inflödet på papper som kommer i stadiga, men minskande vågrörelser i samband med varje påminnelseinsats var inflödet på webben högt i samband med den första påminnelsen efter webbintroduktionen, men mindre påtagligt i samband med efterföljande påminnelse för att sedan ta fart igen i slutet av de båda telefonpåminnelseomgångarna. De tre insatser som omdirigerade flest respondenter till webben var introduktionen av webbenkäten, SMS-påminnelsen med länk och koder (som sammanföll med avslutningen av telefonpåminnelseomgång ett) och avslutningen av telefonpåminnelseomgång två.

Vid inflödesdag 30, alltså en månad in i fältarbetet, hade 79 procent av de som slutligen ska komma att fylla i enkäten ha svarat. I slutet av november, vid inflödesdag 60, hade 89 procent svarat och vid årsskiftet, vid inflödesdag 90, hade 96 procent av de som slutligen skulle komma att delta i undersökningen besvarat enkäten.

Därefter fortsatte inflödet svagt men stadigt ända in i mars 2014, motsvarande de sista 4 procentenheterna.

Figur 3 Dagligt inflöde 2014 efter formulär 1, 2, 3 och 4 (kumulativ procent av bruttourvalet)

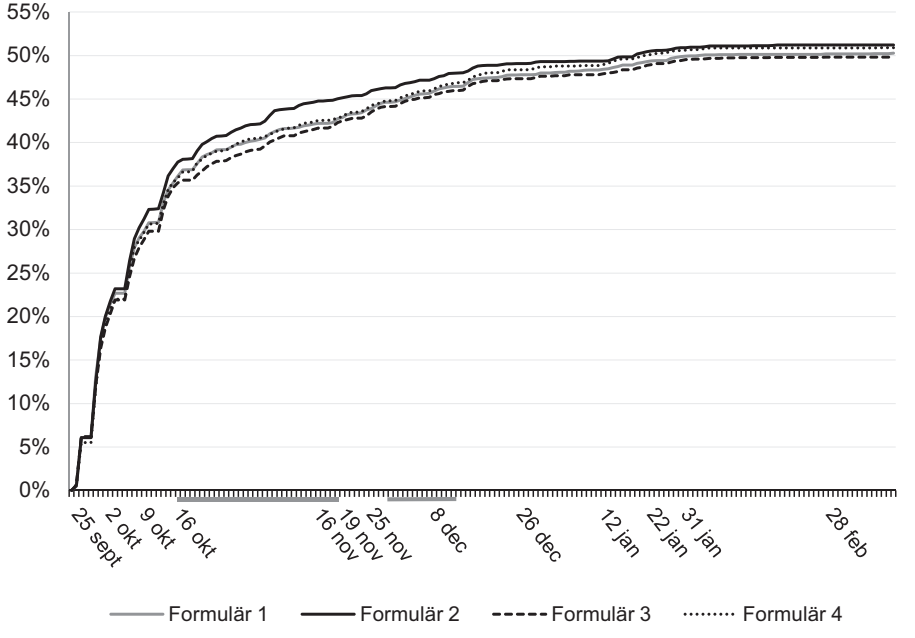

Inflödet för respektive delundersökning följer i huvudsak samma mönster under fältperioden, med den skillnaden att delundersökning 2 hade ett något högre inflöde under den första telefonpåminnelseperioden än de andra formulären (figur 3). I övrigt var inflödesmönstret och slutresultatet jämnare mellan formulären än de brukar vara. De fyra formulären har en bruttosvarsfrekvens, det vill säga andelen inkomna enkäter av det totala antalet utskickade, som varierar mellan 49,8 procent (formulär 3) och 51,2 procent (formulär 2). När datainsamlingsperioden avslutades den 13 mars var den samlade bruttosvarsfrekvensen för de fyra delundersökningarna 50,6 procent.

Svarsfrekvens och bortfall

Från bruttourvalet definierar vi bort personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på enkäten, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Dessa

räknas bort som så kallat naturligt bortfall. Därmed erhåller vi undersökningens nettourval vilket ligger till grund för redovisningar av undersökningars svarsfrekvens. Svarsfrekvensen för den nationella SOM-undersökningen 2014 är 54 procent.

Tabell 4 Svarsfrekvens i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2014 (antal och procent)

	Antal svarande	Bruttoresultat; svarsfrekvens av hela urvalet urvalet (procent)	Nettoresultat: svarsfrekvens med hänsyn till naturligt bortfall (procent)	Undersöknings-företag ansvarigt för fältarbetet
1986	1 624	65	68	SCB
1987	1 672	67	70	SOM-institutet
1988	1 643	66	69	SCB
1989	1 578	63	66	IMU-Testologen
1990	1 582	63	66	IMU-Testologen
1991	1 573	63	67	IMU-Testologen
1992	1 889	67	71	Sifo
1993	1 857	66	70	Sifo
1994	1 704	61	67	Gallup
1995	1 777	63	65	Temo
1996	1 779	63	69	Gallup
1997	1 754	63	69	Gallup
1998	3 561	64	68	Sifo
1999	3 503	63	67	Kinnmark
2000	3 546	59	63	Kinnmark
2001	3 638	61	67	Kinnmark
2002	3 609	60	65	Kinnmark
2003	3 675	61	66	Kinnmark
2004	3 612	60	65	Kinnmark
2005	3 499	58	63	Kinnmark
2006	3 336	55	60	ScandInfo
2007	3 435	57	63	Kinnmark
2008	3 259	54	58	Kinnmark
2009	4 926	55	59	PFM Research
2010	5 007	56	60	Kinnmark
2011	4 720	52	57	Kinnmark
2012	6 298	52	57	Kinnmark
2013	8 406	49	53	Kinnmark
2014	6 876	51	54	Kinnmark

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; mentalt eller fysiskt oförmögen att delta; avliden; ej svensktalande.

Av det ursprungliga urvalet på totalt 13 600 personer (bruttourvalet) var det 6 876 personer som besvarade och skickade in formuläret. Sammanlagt 762 personer, motsvarande 5,6 procent, har räknats bort som naturligt bortfall. Det naturliga bortfallet lyfter bruttosvarsfrekvensen på 50,6 procent för hela undersökningen till nettoresultatet 53,6 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär anternativt registrerats som naturligt bortfall varierar något mellan delurvalen, men inga formulärskillnader är statistiskt säkerställda. Delundersökning 1 har en svarsfrekvens på 53,6, delundersökning 2 på 54,2, delundersökning 3 på 52,7 procent och delundersökning 4 på 53,8 procent (tabell 5).

Tabell 5 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2014

	Totalt	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4
Bruttourval	13 600	3 400	3 400	3 400	3 400
Naturligt bortfall	762	211	184	183	184
Nettourval	12 838	3 189	3 216	3 217	3 216
Antal vägrare/ ej anträffade	5 962	1 480	1 474	1 523	1 485
Antal svarande	6 876	1 709	1 742	1 694	1 731
Svarsfrekvens Brutto	51%	50%	51%	50%	51%
Svarsfrekvens Netto	54%	54%	54%	53%	54%

Kommentar: Formulär 1–4 motsvarar delundersökning 1–4.

För samhällsvetenskapliga postenkäter i Sverige har svarsfrekvensen tidigare brukat ligga på mellan 60 och 70 procent, men under senare år har det blivit allt svårare att nå dessa nivåer. SOM-undersökningarna har generellt uppvisat ett mycket gott resultat för den här typen av längre enkäter, med en genomsnittlig svarsfrekvens för alla de genomförda undersökningarna 1986–2014 på 64 procent. Svarsfrekvensen har sjunkit i jämn takt med en knapp procentenhet per år sedan början på 1990-talet, med några få avvikande år vars resultat blivit något bättre eller sämre än det förväntade resultatet. Förra årets undersökning var ett sådant undantagsår som slutade med än lägre svarsfrekvens än förväntat utifrån lutningen på kurvan. Årets undersökning slutade alltså på en bättre svarsfrekvens än 2013 års undersökning, men har en lägre svarsfrekvens än tidigare år motsvarande den förväntade minskningen.

Svarsfrekvenser i olika grupper

Av tabell 6 framgår hur svarsbenägenheten i de nationella SOM-undersökningarna varierar med kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med erfarenheterna från tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större

Tabell 6 Svarsandelen (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna 2000–2014 (procent)

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	F1	F2	F3	F4
Samtliga		63	67	65	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	54	54	53	54
Kön	Kvinnor	65	68	69	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	56	57	56	55
	Män	61	66	62	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	51	51	50	52
Ålder	*15–19 år*[1]	*57*	*56*	*61*	*60*	*55*	*56*	*49*	*53*	*46*										
	16–19 år										48	50	46	42	39	38	41	37	40	36
	20–24 år	60	57	61	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	32	35	29	31
	25–29 år	55	59	60	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	37	37	36	38
	30–39 år	57	62	57	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	43	44	41	43
	40–49 år	60	67	64	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	49	48	50	48
	50–59 år	67	76	69	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	60	58	58	59
	60–69 år	74	76	76	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	72	71	73
	70–79 år	74	74	71	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	79	77	75	74
	80–85 år	58	67	66	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	66	67	66	63
	60–75 år[2]	*75*																		
	76–80 år[2]	*68*																		
Region	Stockholm	58	64	60	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	51	51	51	51
	Östra Mellansverige	64	68	64	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	54	53	56	54
	Småland med öar	68	73	68	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	59	58	61
	Sydsverige	65	62	69	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	50	50	47	51
	Västsverige	61	66	65	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	57	58	52	55
	Norra Mellansverige	66	69	67	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	54	58	51	51
	Mellersta Norrland	64	73	69	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	57	61	58	58
	Övre Norrland	61	72	67	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	56	45	55	53

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst *Navet*. [1]15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 (liksom inte heller 1998) varmed resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. [2]Gruppen 81–85-åringar inkluderades i och med SOM-undersökningen 2000, varmed åldersindelningen i svarsandelsanalyserna av personer över 60 år. *Endast formulär 1-4.

utsträckning än män. 56 procent av kvinnorna och 51 procent av männen svarade på SOM-undersökningen 2014. För femton år sedan fanns det inga skillnader i svarsfrekvens mellan kvinnor och män, men vid millennieskiftet började mäns svarsvilja sjunka snabbare än kvinnors vilket resulterade i en accelererande lägre svarsfrekvens bland män än bland kvinnor under några år. De senaste fem åren har kvinnors svarsvilja dock minskat snabbare än mäns vilket har gjort att skillnaden slutat att växa. Den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan millennieskiftet är fem procentenheter vilket också är differensen i årets undersökning. Skillnaden mellan kvinnor och mäns svarsfrekvens i de fyra formulären varierar mellan två och sex procentenheter.

De största skillnaderna i svarsvilja finner vi mellan olika åldersgrupper. Det mönster som vi också känner igen sedan tidigare år är att yngre personer svarar i mindre utsträckning än äldre. Den åldersgrupp som är mest benägen att fylla i enkäten är 70–79-åringar med en svarsfrekvens på 74 procent. Minst villiga att svara på enkäten är 16–24-åringar med 33 procents svarsfrekvens. Det har alltid funnits en tendens till olika svarsfrekvens bland äldre och yngre, men skillnaderna var till en början små. Det skiljer 41 procentenheter mellan den mest och minst svarsvilliga åldergruppen i årets undersökning. För fem år sedan var skillnaden 31 procentenheter och för tio år sedan var den 24 procentenheter mellan den mest och minst svarsvilliga åldergruppen.

Eftersom 2014 års undersökning hade en högre svarsfrekvens än 2013 hade vi förväntat oss en ökning i svarsfrekvensen i alla åldersgrupper, men så är inte fallet. Den yngsta åldersgruppen (16–24-åringarna) sticker ut i årets undersökning med en lägre svarsfrekvens än förra året.

Skiljelinjen mellan att svara i mindre respektive större utsträckning än genomsnittet återfinns i 50-årsåldern, där den har legat sedan slutet av 1990-talet. De äldsta åldersgrupperna (60–85 år) har svarsfrekvenser mellan 67 och 76 procent i årets undersökning. Dessa åldersgrupper haft en stabilt hög svarsfrekvens sedan undersökningens start. Det är åldersgrupperna under 60 år har blivit allt mindre benägna att svara för varje år de senaste tio åren; 50–59-åringarna i mindre grad än de yngre åldersgrupperna. Om vi ser till svarsfrekvens över tid i generationer istället för åldersgrupper ser vi att svarsviljan bland 50-talister och äldre inte bara varit stabilt hög över tid utan till och med ökat något sedan 90-talet. 60-talister och yngre har däremot svarat i allt lägre utsträckning sedan början på 90-talet där varje ny generations fallande kurva är brantare än den förra. Det ser alltså inte ut som att vi kan förvänta oss att de yngre generationerna kommer att upprätthålla de höga svarsfrekvenserna de kommer upp i åldrarna.

Bryter vi upp svarfrekvensen på både kön och ålder noterar vi att det är stora skillnader mellan kvinnor och män i olika åldersgrupper. Kvinnor svarar i större utsträckning än män i alla åldrar fram till 60-årsåldern då förhållandet är det motsatta. Mest anmärkningsvärd är skillnaden i den yngsta åldersgruppen (16–19-åringar) där 47 procent av kvinnorna har svarat på enkäten men endast 30

procent av männen. Som referens kan nämnas att den näst största könsskillnaden finns i åldersgruppen 50–59-åringar där 64 procent av kvinnorna har svarat och 54 procent av männen. I övriga grupper finns liknande tendenser men där är könsskillnaderna för olika åldrar inte statistiskt säkerställda.

De regionala skillnaderna i svarsbenägenhet är små. Det är svårast att få in svar från storstadsregionerna. Boende i Stockholm har tillsammans med sydsvenskarna lägst svarsfrekvens, 51 respektive 50 procent. Stockholm har tidigare år utmärkt sig med lägst svarsfrekvenser, men i 2014 års undersökning är det sydsvenskarna som har lägst svarsfrekvens. Detta är ett mönster vi känner igen från den regionala SOM-undersökningen i Skåne 2011, som slutade på en mycket lägre svarsfrekvens än både den nationella och den västsvenska SOM-undersökningen samma år (Engelbrecht, 2013). Västsverige, som också är en storstadsregion, har en svarsfrekvens strax över genomsnittet. Västsvenskar brukar generellt svara i något större utsträckning än övriga storstadsregioner, möjligen till följd av att undersökningen genomförs av Göteborgs universitet som är beläget i regionen. Som störst är svarsbenägenheten i Småland och mellersta Norrland, 58 procent. Svarsdifferensen mellan den region som svarat i störst respektive minst utsträckning är 8 procentenheter. Inom varje delundersökning varierar svarsdifferensen med 7–16 procentenheter beroende på boendeområde. Det är delundersökning 2 som sticker ut med stor regional variation. De två regionerna med högst och lägst svarsfrekvens har bara 73 respektive 79 personer i urvalet vilket gör att skillnaden inte är statistiskt säkerställda.

Naturligt bortfall: orsaker att inte kunna delta

Informationen om det naturliga bortfallet, alltså vilka respondenter som inte kan delta på grund av att de är fysiskt eller mentalt oförmögna, avlidna, emigrerade eller har språksvårigheter, har tillsammans med andra orsaker till att inte medverka i undersökningen inhämtats på flera sätt: via telefonpåminnelserna, direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets befolkningsregister. I årets undersökning var det 762 personer motsvarande 5,6 procent av bruttourvalet som definierades naturligt bortfall.

Det var 248 personer som besvarade bortfallsenkäten 2014, vilket motsvarar 1,8 procent av totalurvalet. Andelen som besvarar bortfallsenkäten har varierat mellan en och drygt tre procent de senaste fem åren. Utöver egenrapporteringen gör vi en så kallad efterurvalskontroll i vilken vi justerar urvalet efter uppdateringar i Skatterverkets register. Efterurvalskontrollen av urvalet hos Skatteverket gav ny information om 25 personer varav 16 personer hade utvandrat och 9 personer hade avlidit under fältarbetes gång.

Eftersom uppgifter om naturligt bortfall tidigare år varit helt beroende av att respondenten, själv eller per ombud, meddelar SOM-institutet tenderar andelen

att variera något från år till år. Sedan 2001 års undersökning har andelen naturligt bortfall varierat mellan 7 och 10 procent. I ljuset av att kompletterande information från Skatteverket användes för att definiera naturligt bortfall är andelen om 5,6 procent i årets undersökning anmärkningsvärt låg. Utöver att färre personer hör av sig och berättar att de inte kan vara med i undersökningen kan minskningen förklaras med att det har blivit allt svårare att få kontakt med respondenterna, vilket försvårar möjligheterna att identifiera om en person i urvalet borde ingå i det naturliga bortfallet eller inte.

Andelen naturligt bortfall varierar något mellan delundersökningarna – delundersökning 1: 6,2 procent; delundersökning 2: 5,4 procent; delundersökning 3: 5,4 procent; delundersökning 4: 5,4 procent.

Tabell 7 Typer av naturligt bortfall i den nationella undersökningen 2014 (procent)

	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Samtliga formulär 2014	Samtliga formulär 2013	Samtliga formulär 2012
Fysiskt/mentalt oförmögen att svara	26	26	32	32	29	25	23
Adress okänd/flyttat	41	38	32	33	36	37	40
Bor utomlands/bortrest på längre tid	16	21	23	17	19	20	19
Ej svensktalande/ språksvårigheter	15	12	12	16	14	14	16
Avliden	2	3	1	2	2	4	2
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	211	184	183	184	762	901	903

I det naturliga bortfallet är det särskilt tre grupper som dominerar: fysiskt och mentalt oförmögna, bortresta/utlandsboende samt de som inte kunnat nås på sin adress – vilka sammantaget utgör 84 procent av bortfallet (tabell 7). En mindre grupp om 14 procent utgör de som inte kunnat svara på enkäten på grund av språksvårigheter. Hälften av dessa var icke svensktalande och hälften hade läs- och skrivsvårigheter eller svårigheter med nivån på språket som används i enkäterna. Den minsta gruppen på 2 procent utgörs av personer som registrerats som avlidna. Detta mönster är detsamma för de fyra delundersökningarna.

Mot bakgrund av att undersökningen definierar bort personer som är fysiskt och mentalt oförmögna att svara på enkäten och personer som själva eller via ombud meddelat att de inte kan svenska tillräckligt bra för att besvara enkäten, finns det anledning att betona att undersökningens resultat i första hand speglar en frisk, svensktalande befolkning.

Svarsvägran: orsaker att inte vilja delta

Det var 1 339 personer som under fältarbetets meddelade att de inte ville delta i undersökningen. Av dessa var det 630 personer som uppgav en orsak till att inte delta (tabell 8) motsvarande 4,6 procent av totalurvalet.

Tabell 8 Specificerade skäl till att inte vilja delta i den nationella SOM-undersökningen 2014 (procent)

	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Samtliga formulär 2014
Har inte tid	35	25	28	21	28
För många frågor	4	6	6	5	5
Vill av princip inte delta	20	27	29	24	25
Frågorna är ointressanta	8	7	4	6	6
Litar ej på anonymiteten	4	3	5	2	4
Vill ej delta utan ersättning	3	4	2	6	3
Frågorna är för svåra	2	2	2	4	3
Annat skäl	24	26	24	32	26
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal personer	158	144	179	151	632

Kommentar: Informationen är inhämtad via telefonpåminnelserna, via den ”bortfallsenkät” som bifogas sista påminnelsen samt från kontakter med respondenter som hört av sig under fältarbetets gång. Kategorin annat skäl samlar alla som uppgett ett skäl som inte har en fördefinierad kod i registreringssystemet och alla som angett mer än ett skäl. En andel av kategorin ”annat skäl” utgörs av personer som säger att de är för gamla för att svara. Observera att tabellen endast redovisar de personer som uppgett något skäl till att inte delta.

Om vi studerar den lilla andel som uppgivit ett skäl till att inte delta ser vi att tidsbrist, i linje med tidigare erfarenheter, fortfarande är ett mycket vanligt argument. I 2014 års undersökning var det en dryg fjärdedel av personerna med en känd orsak till svarsvägran som angav detta som enda skäl till att avstå. Det var en fjärdedel som avstod att svara på enkäten av principiella skäl. Personer som vill ha ersättning för sitt deltagande och personer som inte litar på anonymiteten utgjorde en mindre grupp om 7 procent, vilket är en minskning från tidigare år. Utöver dessa ansåg 14 procent att frågorna var för svåra, för många eller för ointressanta för att besvaras. Den återstående fjärdedelen har angett en kombination av skäl till att inte svara på enkäten.

Det är för få som anger något skäl att inte delta för att vi ska kunna dra några slutsatser om systematiska skillnader mellan formulären. Vi kan dock konstatera att andelen som anger ett skäl till att inte delta har minskat de senaste åren.

Underökningsåren 2010 och 2011 uppgav drygt åtta procent av urvalet ett skäl till varför de inte ville vara med i undersökningen att jämföras med sex procent 2012 och fyra procent 2013. Detta beror främst på ändringar i kodschemat för bortfall, som tidigare inte hade någon kategori personer som inte ville uppge skäl.

Kontaktmönster

Den mest grundläggande förutsättningen för att få svar på enkäten är att våra utskick når fram till respondenterna. Utöver en fungerande adress är ett fungerande telefonnummer en viktig förutsättning eftersom det läggs stor vikt vid telefonpåminnelser under fältarbetet. När vi studerar kontaktvägarna med respondenter i olika åldergrupper kan vi konstatera att kontaktvägarna och kontaktmöjligheterna varierar med ålder (tabell 9).

Tabell 9. Kontaktmönster i olika åldersgrupper i den nationella SOM-undersökningen 2014 (procent)

	Ålder								
	16–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–75	76–85	Totalt
Ej kontakt:									
Okänd adress, okänt nummer/ inget svar på telefon	2	4	4	3	1	1	1	1	2
Känd adress, okänt nummer	32	27	31	26	22	15	8	5	18
Känd adress, känt nr men inget svar på telefon	8	13	13	12	10	8	3	1	8
Kontakt:									
Bortfall/vägran (inkl. de som hävdar att de redan skickat in)	9	14	10	10	11	13	13	26	13
Svarsvillig (sagt att de har/vill ha ett nytt formulär att fylla i)	12	13	8	9	9	7	5	7	8
Enkät ifylld och inskickad	37	29	34	40	47	56	70	60	51
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ej kontakt	42	44	48	41	33	24	12	7	29
Kontakt	58	56	52	59	67	76	88	93	71
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	673	1 182	1 122	2 115	2 269	2 130	3 160	946	13 600

Kommentar: 29 personer med okänd adress men telefonkontakt har exkluderats från tabellen eftersom de är så få.

Det är svårast att få tag i de yngre respondenterna. Andelen med både okänd adress och okänt telefonnummer är högst bland de yngre respondenterna. I åldersgruppen 20–29-åringar är det 4 procent som vi inte överhuvudtaget får kontakt med.

Det motsvarar 86 personer i nämnda åldersgrupp och 248 personer i hela urvalet. Bland personer under 30 år är det en tredjedel som vi saknar telefonnummer till och således inte har möjlighet att ringa och påminna om att svara på enkäten. Lägger vi till andelen som vi har telefonnummer till, men som inte svarar i telefon när vi ringer är det 40 procent av respondenterna under 30 år som vi aldrig har någon personlig kontakt med. Andelen personer utan telefonkontakt sjunker linjärt med åldern och i den äldsta åldergruppen (75–85-åringar) är det endast sex procent som vi inte har någon personlig kontakt med.

När vi studerar kontaktgraden konstaterar vi att den har sjunkit över tid. Undersökningsåret 2014 hade SOM-institutet kontakt med 71,4 procent av respondenterna. Kontaktgraden 2010 var 82,5 procent och har sjunkit stadigt varje år sedan dess (tabell 10). Notera att vi med kontaktgrad avser andelen respondenter som vi har haft bekräftad kontakt med. SOM-institutet använder sig av flera kontaktvägar under fältarbetets gång. Påminnelser genomförs via brev, via telefonsamtal till fasta och mobila telefoner och via sms till mobiltelefoner. Kontakt kan även initieras av respondenten genom de kontaktuppgifter till SOM-insitutet och fältföretaget som inkluderas i alla utskick. Respondenter som vi inte haft bekräftad kontakt med kan alltså ha mottagit och öppnat brevet och valt att inte svara på enkäten utan att informera SOM-institutet. Kontaktgraden i tabell 11 är således en indikator på kontaktsvårigheter och ointresse.

Tabell 10 Bekräftad kontakt 2010–2014 (procent)

	Kontakt	Ej kontakt	Summa
2010	81,5	18,5	100
2011	79,5	20,5	100
2012	78,1	21,9	100
2013	75,3	24,7	100
2014	71,4	28,6	100

Kommentar: Kategorin kontakt innefattar alla som SOM-institutet har haft bekräftad kontakt med, dvs alla som svarat i telefon eller på sms, svarat på enkäten eller bortfallsenkäten eller hört av sig till SOM-institutet och meddelat att de inte önskar delta i undersökningen.

Det är de yngre svarspersonerna som är svårast att få kontakt med, vilket delvis förklarar de sjunkande svarsfrekvenserna i dessa grupper. Skiljelinjen mellan högre och lägre kontaktgrad går vid ungefär 40 års ålder. Alla åldergrupper under 40 år har en kontakgrad under 60 procent. Allra lägst är kontaktgraden bland 25–29-åringarna med endast 52 procent, att jämföras med 93 procent bland 76–85-åringar.

Mixed mode

För tredje året i rad genomfördes SOM-undersökningen med så kallad mixed mode-design. Mixed mode betyder att vi använder flera datainsamlingsmetoder i en och samma frågeundersökning och lägger samman dessa till ett dataset. Det främsta skälet till att erbjuda ett webbalternativ i SOM-undersökningen är att locka personer som annars kanske inte skulle svara på enkäten att göra det. Det finns forskning som styrker den tesen, men den de flesta studier på ämnet är genomförda i en amerikansk kontext och är inte nödvändigvis tillämpbara på SOM-undersökningen. Studier genomförda i Sverige visar att blandade datainsamlingsmetoder inte sänker svarsfrekvensen, men att det framför allt är effektivt för att spara resurser genom att styra om respondenterna från det dyrare pappersalternativet till det billigare webbalternativet (Holmberg et al. 2010). Hur många som svarar på webben är beroende av när i processen de olika metoderna att svara på enkäten introduceras för respondenterna. Det finns forskning som visar att för många valmöjligheter av svarsmetod vid första kontakten kan försämra svarsfrekvensen (Millar & Dillman 2011; Gilljam et al. 2013) därför har möjligheten att besvara enkäten via webben introducerats först i det andra enkätutskicket vid samtliga tre tillfällen som SOM-institutet har erbjudit ett webbalternativ.

I följebrevet till enkätutskicket fanns en adress till webbenkäten samt individuella koder för inloggning. Koderna bestod av en användarkod motsvarade respondentens löpnummer i urvalet och en unik pinkod. Inloggningsuppgifterna och instruktioner om hur en loggar in på webbenkäten fanns med i samtliga utskick som gjordes efter introduktionen i utskick två. Webbenkäten kunde också nås via länkar på SOM-institutets hemsida. Den elektroniska enkäten programmerades av SOM-institutet med ambition att vara så lik pappersenkäten som möjligt.

Det var 372 personer, motsvarande 2,7 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten via internet 2014. Det är en signifikant mindre andel än 2013, men en ungefär lika stor andel som 2012. Av samtliga som besvarade enkäten 2014 var det 5,4 procent som gjorde det via internet, att jämföras med 7,5 procent 2013.

Tabell 11 Websvar

	Andel av urvalet (%)	Andel av svarande (%)	Antal websvar
2012	2,3	4,5	278
2013	3,7	7,5	634
2014	2,7	5,4	372

Att endast 5,4 procent av de som svarar på enkäten valde att göra det på internet beror på att vi introducerar möjligheten sent i datainsamlingsperioden. När koderna skickades ut första gången hade 57 procent av alla som slutligen skulle komma att

svar på enkäten redan gjort det. I den parallella regionala SOM-undersökningen i Västsverige genomfördes ett experiment där halva gruppen fick möjligheten att svara på webben i samband med det första enkätutskicket och andra halvan, i likhet med den nationella SOM-undersökningen, fick möjlighet att svara först i det andra enkätutskicket. I båda undersökningarna skiljer det två veckor mellan de två första enkätutskicken. Resultatet från experimentet visar att fler svarade på webben när de hade möjlighet att göra det från början. Resultatet från experimentet kunde däremot inte styrka att valmöjligheten att svara antingen på papper eller på web redan från början skulle ha negativ effekt på den slutliga svarsfrekvensen (Hägglund, 2015).

Andelen som svarade via internet för respektive delundersökning varierar mellan 6,6 (formulär 3) och 8,2 procent (formulär 4). Andelen som svarade på webben i bruttourvalet varierar mellan 3,1 och 4,0 procent mellan delundersökningarna.

Personerna som svarade via internet har en annan demografisk sammansättning än personerna som svarade på papper. I motsats till fördelningen i hela undersökningen var det fler män än kvinnor svarade på webben; 59 respektive 41 procent. Fördelningen i gruppen som svarade på papper är 53 procent kvinnor och 44 procent män. Det var också främst yngre personer som valde att svara på webben. Medelåldern bland de som svarade på webben är 38 år, att jämföras med 53 år bland de som svarade på papper. Jämför vi svaren mellan personerna som svarar på webben med motsvarande grupper som svarar på papper hittar vi inga skillnader i svarsmönster. Vi noterar däremot att personerna som svarar på webben tenderar att ha ett lägre internbortfall – obesvarade frågor – när vi jämför identiska frågor på papper och web (jfr. Barrios m-.fl. 2011; Dillman m.fl. 2009).

Undersökningens representativitet i relation till befolkningen

SOM-undersökningens urval av personer utgör ett slags Sverige i miniatyr vilket betyder att sammansättningen av svarspersoner ska spegla sammansättningen i befolkningen. Urvalet om 13 600 personer, som är hämtat från Skattverkets registertjänst Navet, representerar befolkningen väl. Det gör också vart och ett av delurvalen efter randomiseringen av urvalet i fyra grupper.

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vi har redan konstaterat att män och unga svarar i mindre utsträckning är kvinnor och äldre personer vilket gör avtryck i svarsgruppens sammasättning. I tabell 12–14 redovisas bruttourvalet, nettourvalet och svarsgruppens representativitet i fråga om kön, ålder och geografisk hemvist relativt befolkningen. Alla jämförelser avser den del av befolkningen som urvalet representerar, det vill säga Sveriges befolkning i åldrarna 16 till 85 år.

Fördelningen mellan kvinnor och män är 50-50 i befolkningen och 54-46 i SOM-undersökningen (tabell 11). Mönstret med en liten övervikt kvinnor är det-

samma i alla delundersökningar. De största skevheterna i representativitet hittar vi i åldersfördelningen bland svarspersoner jämfört med befolkningen vilket är en direkt spegling av svarsfrekvensen i de olika åldersgrupperna. Åldersrepresentativiteten ibland svarspersonerna skiljer sig mest åt från befolkningen bland 16–29-åringar som är underrepresenterade med nio procentenheter och 50–75-åringar som är överrepresenterade med 13 procentenheter (tabell 12). Det finns inga nämnvärda skillnader i skillnader i den geografiska sammansättningen av svarspersoner jämfört med befolkningen.

Tabell 12 Könsfördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2014 (procent)

	Befolkningsunderlag	Kvinnor	Män	Summa
	Befolkningen (16–85 år)	50	50	100
Formulär 1–4	Bruttourval	51	49	100
	Nettourval	51	49	100
	Svarande totalt	54	46	100
Formulär 1	*Bruttourval*	*51*	*49*	*100*
	Nettourval	*52*	*48*	*100*
	Svarande	*54*	*46*	*100*
Formulär 2	*Bruttourval*	*50*	*50*	*100*
	Nettourval	*50*	*50*	*100*
	Svarande	*53*	*47*	*100*
Formulär 3	*Bruttourval*	*52*	*48*	*100*
	Nettourval	*52*	*48*	*100*
	Svarande	*55*	*45*	*100*
Formulär 4	*Bruttourval*	*51*	*49*	*100*
	Nettourval	*51*	*49*	*100*
	Svarande	*53*	*47*	*100*

***Kommentar**:* Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, är hämtade från SCB (www.scb.se); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Tabell 13 Åldersgruppernas fördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2014 (procent)

	Befolkningsunderlag	16–29 år	30–49 år	50–75 år	76–85 år	Summa
	Befolkning	23	33	37	7	100
Formulär 1–4	Bruttourval	22	32	39	7	100
	Nettourval	22	33	39	6	100
	Svarande	14	28	50	8	100
Formulär 1	*Bruttourval*	*22*	*33*	*38*	*7*	*100*
	Nettourval	*22*	*33*	*39*	*6*	*100*
	Svarande	*14*	*29*	*49*	*8*	*100*
Formulär 2	*Bruttourval*	*22*	*33*	*38*	*7*	*100*
	Nettourval	*21*	*33*	*39*	*7*	*100*
	Svarande	*14*	*28*	*49*	*9*	*100*
Formulär 3	*Bruttourval*	*22*	*32*	*39*	*7*	*100*
	Nettourval	*22*	*32*	*39*	*7*	*100*
	Svarande	*14*	*27*	*50*	*9*	*100*
Formulär 4	*Bruttourval*	*22*	*31*	*40*	*7*	*100*
	Nettourval	*21*	*32*	*41*	*6*	*100*
	Svarande	*14*	*27*	*52*	*7*	*100*

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata om uppgift saknas).

Vi har också registerinformation om medborgarskap. I Sverige har 7,8 procent av befolkningen 16-84 år[8] utländskt medborgarskap 2014. Motsvarande siffra i SOM-undersökningens urval är 7,5 procent och i gruppen som svarade 3,9 procent. Många utländska medborgare faller bort från urvalet som naturligt bortfall, med bristande språkkunskaper som dominerande skäl.

Jämförelserna mellan svarspersonernas och befolkningens demografiska sammansättning visar att SOM-undersökningens respondenter sammantaget speglar Sveriges befolkning väl i de flesta avseenden. De personer som är underrepresenterade tillhör grupper som är mindre etablerade i samhället – yngre, singlar, utländska medborgare – där åldersfördelningen står för den största skevheten (Vernersdotter, 2013).

Vilka som svarar och vilka som inte svarar på en frågeundersökning har betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

Tabell 14 Fördelning på region bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2014 (procent)

År	Befolknings-underlag	Stockholm	Östra mellan-sverige	Småland med öarna	Syd-sverige	Väst-sverige	Norra Mellan-sverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland	Summa procent
	Befolkning	22	17	8	15	20	9	4	5	100
Formulär 1–4	Bruttourval	21	17	9	15	19	9	4	6	100
	Nettourval	21	17	9	15	19	9	4	6	100
	Svarande	21	17	9	14	21	9	4	5	100
Formulär 1	*Bruttourval*	*22*	*17*	*9*	*14*	*20*	*8*	*4*	*6*	*100*
	Nettourval	*22*	*17*	*9*	*14*	*20*	*8*	*4*	*6*	*100*
	Svarande	*21*	*17*	*9*	*13*	*22*	*8*	*4*	*6*	*100*
Formulär 2	*Bruttourval*	*23*	*17*	*9*	*15*	*19*	*8*	*4*	*5*	*100*
	Nettourval	*22*	*17*	*9*	*15*	*20*	*8*	*4*	*5*	*100*
	Svarande	*21*	*17*	*9*	*14*	*21*	*9*	*4*	*5*	*100*
Formulär 3	*Bruttourval*	*22*	*16*	*9*	*15*	*20*	*9*	*3*	*6*	*100*
	Nettourval	*22*	*16*	*9*	*15*	*20*	*9*	*3*	*6*	*100*
	Svarande	*21*	*17*	*10*	*14*	*19*	*9*	*4*	*6*	*100*
Formulär 4	*Bruttourval*	*21*	*17*	*8*	*15*	*20*	*9*	*4*	*6*	*100*
	Nettourval	*22*	*17*	*8*	*15*	*20*	*9*	*4*	*5*	*100*
	Svarande	*21*	*17*	*10*	*14*	*20*	*9*	*4*	*5*	*100*

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, är hämtade från SCB (www.scb.se). Data om urval samt svarande bygger på registerdata.

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens reliabilitet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämföra svaren i den viktade och oviktade gruppen. Markstedt (2014) visar att reliabiliteten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representation i svarsunderlaget. De dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens reliabilitet i vissa typer av frågor. Se Markstedt (2014) för fördjupade analyser.

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2014 besvarades av 6 876 personer och hade en svarsfrekvens på 54 procent. Svaren samlades i primärt in via pappersenkäter, men en liten andel respondenter svarade via internet. Undersökningen bestod av fyra parallella delundersökningar. Datainsamlingen pågick under fem månader men 80 procent av svaren inkom under den första månaden. Unga människor, män och personer med svag samhällsförankring är i varierande grad underrepresenterade i

undersökningen vilket delvis påverkar resultaten i undersökningen. Medievanefrågor påverkas mest av skevheten i svarsunderlaget och attitydfrågor påverkas mycket lite (Markstedt 2014). Med insikt om underlagets brister kan SOM-undersökningen 2014 sammanfattningsvis utgöra ett gott underlag för samhällsanalys.

SOM-institutet fortsätter att undersöka alla underlag och utvärdera metoden för att förstå konsekvenser av en sjunkande svarsfrekvens och för att kunna göra mer valida undersökningar. På SOM-institutets hemsida finns i särskilda rapporter fördjupade metodanalyser och utvärderingar av årets fältarbete.

Noter

1 Parallellt med den nationella SOM-undersökningen genomförde SOM-institutet en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen och i Värmland.

2 Kinnmark Information AB anlitades 2014

3 2014 års SOM-undersökningar kodades av Sofia Arkhede Olsson, Klara Bové och Lukas Nordin

4 www.som.gu.se/undersokningar

5 Konstruerad i qualtrics.com

6 Concilia Information anlitades 2014

7 Det artificiella numret är längre än ett vanligt telefonnummer, men kan ta emot SMS och administreras via en dator istället för telefon.

8 Ålderspannet är 16-84 år pga SCB:s redovisningsintervaller.

Referenser

Barrios, M., Villarroya, A., Borrego, Á., & Ollé, C. (2010). Response rates and data quality in web and mail surveys administered to PhD holders. *Social Science Computer Review*.

Bové, Josefine, Jonas Hägglund och Frida Vernersdotter (2014), ”Metodrapport –SOM-undersökningen 2013”. Rapport 2014:31, SOM-institutet, Göteborgs Universitet.

Dillman, D. A. (2000). *Mail and internet surveys: The tailored design method*(Vol. 2). New York: Wiley.

Dillman, D. A., Phelps, G., Tortora, R., Swift, K., Kohrell, J., Berck, J., & Messer, B. L. (2009). Response rate and measurement differences in mixed-mode surveys using mail, telephone, interactive voice response (IVR) and the Internet. *Social Science Research*, *38*(1), 1-18.

Engelbrecht, S (2013) Samhälle Opinion Medier – Skåne 2011 i Jonas Ohlsson & Annika Bergström (red) *Vanor och attityder i förändring. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Gilljam, M., Granberg, D., Holm, B., Karlsson, D., & Sundell, A. (2013). Comparison of Web and Mail Responses in a Census of Swedish Local Political Representatives. *Survey Practice*, *4*(3).

Holmberg, A., Lorenc, B., & Werner, P. (2010). Contact strategies to improve participation via the web in a mixed-mode mail and web survey. *Journal of Official Statistics*, *26*(3), 465.

Hägglund, Jonas (2015). Rapport 2015:13, SOM-institutet, Göteborgs Universitet.

Markstedt, Elias (2014) ”Representativitet och viktning - Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013”. Rapport 2012:30 v2. SOM-institutet, Göteborgs Universitet.

Medway, R. L., & Fulton, J. (2012). When more gets you less: a meta-analysis of the effect of concurrent web options on mail survey response rates. *Public opinion quarterly*, nfs047.

Millar, M. M., & Dillman, D. A. (2011). Improving response to web and mixed-mode surveys. *Public Opinion Quarterly*, nfr003.

Schaefer, D. R., & Dillman, D. A. (1998). Development of a standard e-mail methodology: Results of an experiment. *Public opinion quarterly*, 378-397.

Vernersdotter, Frida (2014) Den nationella SOM-undersökningen 2013 i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) Mittfåra & marginal. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Dennis Andersson, master i statsvetenskap. Intresseområden är väljarbeteende och opinionsbildning.
E-postadress: dennis.andersson.gbg@gmail.com

Ulrika Andersson, fil dr, är verksam som forskare och undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieinnehåll, mediepublik samt mediemedarbetare.
E-postadress: ulrika.andersson@som.gu.se

Anna Bendz, fil dr, är universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning handlar om välfärdspolitik och välfärdsopinion, med särskild fokus på marknadsreformer inom välfärdsstaten.
E-postadress: anna.bendz@pol.gu.se

Stina Bengtsson, docent, är verksam som forskare och lärare i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola. Hennes forskning handlar om mediebruk i vardagslivet kopplat till frågor om etik, moral, makt och social reproduktion.
E-postadress: stina.bengtsson@sh.se

Linda Berg, fil dr, är föreståndare för Centrum för Europaforskning (CERGU) och universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar om europeisk integration, politiska skiljelinjer och EU- och välfärdsattityder.
E-postadress: linda.berg@pol.gu.se

Annika Bergström, docent, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och undersökningsledare vid SOM-institutet. Hennes forskning är framför allt inriktad på digitala mediers publik med särskilt fokus på deltagande på nätet och på e-bokens framväxt i ett litet språkområde.
E-postadress: annika.bergstrom@jmg.gu.se

Ulf Bjereld, professor, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.
E-postadress: ulf.bjereld@pol.gu.se

Sofie Blombäck, fil dr, är verksam som lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning fokuserar på politiska partier, med särskilt fokus på nya partier, och på Europaparlamentsval.
E-postadress: sofie.blomback@pol.gu.se

Edvin Boije, pol master, är verksam som biträdande forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
E-postadress: edvin.boije@gu.se

Bengt Brülde är verksam som professor i praktisk filosofi vid Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet och vid Institutionen för omvårdnad, hälsa och kultur, Högskolan Väst. Hans forskning har framför allt varit inriktad på ämnen som lycka och lidande, livskvalitet, meningsfullhet, hälsa och sjukdom samt tillämpad etik.
E-postadress: bengt.brylde@filosofi.gu.se

Jenny de Fine Licht, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning handlar främst om transparens och öppenhet i beslutsfattande samt om styrning och granskning av offentlig verksamhet.
E-post: Jenny.definelicht@pol.gu.se.

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.
E-postadress: marie.demker@pol.gu.se

Gissur Ó Erlingsson, docent i statsvetenskap vid Linköpings universitet. Hans forskning är främst inriktad på politiska partier, offentlig korruption, kommunpolitik och lokal självstyrelse.
E-postadress: gissur.erlingsson@liu.se

Filip Fors, fil dr, är verksam som forskningssamordnare, Sociologiska institutionen vid Umeå universitet. Han forskar om livstillfredsställelse och emotionellt välbefinnande.
E-postadress: filip.fors@soc.umu.se

Annika Fredén, pol master och doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Hennes forskning är inriktad på strategisk röstning under koalitionsregeringar och experimentell metod.
E-postadress: annika.freden@svet.lu.se

Henrik Friberg-Fernros, docent och verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på bioetiska frågor, som t ex abort och dödshjälp samt demokratiteori.
E-postadress: henrik.friberg-fernros@gu.se

Marina Ghersetti, docent, forskar och undervisar på Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på kommunikation, nyhetsvärdering och medieanvändning i samband med samhälleliga kriser.
E-postadress: marina.ghersetti@jmg.gu.se

Niklas Harring, fil dr, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och affilierad till Centrum för de samhällsvetenskapliga ämnenas didaktik vid Stockholms universitet. Hans forskning är inriktad på miljöopinion och attityder till miljöfrågor.
E-postadress: niklas.harring@pol.gu.se

Per Hedberg, fil kand, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring energifrågor.
E-postadress: per.hedberg@pol.gu.se

Mikael Hjerm, professor vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet. Hans forskning rör primärt attityder i ett komparativt perspektiv med särskilt fokus på främlingsfientlighet.
E-postadress: mikael.hjerm@umu.se

Sören Holmberg, professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhälleliga styrsystem.
E-postadress: soren.holmberg@pol.gu.se

Lars Höglund, seniorprofessor i biblioteks- och informationsvetenskap, knuten till Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskningsområden behandlar informationsbeteende samt biblioteks- och informationstjänster ur individ-, organisations- och samhällsperspektiv.
E-postadress: lars.hoglund@jmg.gu.se

Bengt Johansson är ordförande i SOM-institutets styrgrupp och professor i journalistik och masskommunikation vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskningsområden handlar bland annat om politisk kommunikation, kriskommunikation, samt moraliska och etiska aspekter av medieanvädning.
E-postadress: bengt.johansson@jmg.gu.se

David Karlsson, docent i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikers attityder och praktik.
E-postadress: david.karlsson@spa.gu.se

Jörgen Larsson, fil dr i sociologi och forskare vid Institutionen för energi och miljö, Chalmers tekniska högskola. Hans forskning är inriktad på analyser av förändringar för mer hållbara konsumtionsmönster.
E-postadress: jorgen.larsson@chalmers.se

Mårten Lindblad, fil kand i statskunskap vid Uppsala universitet. Hans kandidatuppsats i statskunskap var en empirisk undersökning av politisk tolerans hos gymnasieelever byggd på enkätsvar och genom en ensemble av statistiska modeller. Han arbetar professionellt med avancerad analys och statistiska beräkningsmodeller, nu inom Acando AB.
E-post: marten.lindblad@outlook.com

Sverker Lindblad, senior professor i pedagogik vid Göteborgs universitet. Hans forskningsområde rör bildning och utbildning i samhällsperspektiv med ett särskilt intresse för internationella jämförelser och komparativ pedagogik.
E-postadress: sverker.lindblad@ped.gu.se

Elina Lindgren, doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. I sin avhandling studerar hon vallöften, politisk retorik och effekter på väljarattityder och förtroende för regeringen.
E-postadress: elina.lindgren@gu.se

Niels Markwat, doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen och SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans doktorandprojektet är inriktad på vallöften och väljarbeteende.
E-postadress: niels.markwat@gu.se

Lennart Nilsson, docent i offentlig förvaltning, SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han forskar kring svensk välfärdsopinion, lokal och regional demokrati samt monarki och kungahus.
E-postadress: lennart.nilsson@gu.se

Maria Nilsson, (Ph. D. Media Studies, University of Iowa, USA), är lektor vid Avdelningen för Medie- och kommunikationsvetenskap och forskare vid DEMICOM, Mittuniversitetet. Hennes forskning är främst inriktad på visuell kommunikation, fotografi och bildjournalistik i Sverige och i internationellt perspektiv; för närvarande leder hon ”Nyhetsbilden i förändring,” en studie om bildjournalistikens utveckling i svensk dagspress.
E-postadress: maria.nilsson@miun.se

Lukas Nordin, pol master, är verksam som biträdande forskare och biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet.
E-postadress: lukas.nordin@som.gu.se

Jonas Nässén, docent i fysisk resursteori vid Institutionen för energi och miljö, Chalmers tekniska högskola. Han bedriver tvärvetenskaplig forskning om samhällets klimatomställning med betoning på energieffektivisering och hållbara konsumtionsmönster.
E-postadress: jonasna@chalmers.se

Jonas Ohlsson, fil dr, undersökningsledare vid SOM-institutet och forskare vid Nordicom, Göteborgs universitet. Hans forskning är framförallt inriktad på mediestruktur och medieekonomi.
E-postadress: jonas.ohlsson@gu.se

Per Oleskog Tryggvason, master i statsvetenskap. Verksam som biträdande undersökningsledare vid det svenska valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet. Hans forskning är i huvudsak inriktad mot politiskt beteende och opinionsbildning.
E-postadress: per.oleskog.tryggvason@gu.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende och opinionsbildning. Han är ansvarig för det svenska Valforskningsprogrammet och föreståndare för SOM-institutet.
E-postadress: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Maria Oskarson, docent, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på sociala och politiska skiljelinjer.
E-postadress: maria.oskarson@pol.gu.se

Bo Rothstein innehar August Röhss professur i statsvetenskap vid Göteborgs universitet där han också är ansvarig för forskningsprogrammet ”The Quality of Government Institute”. Hans forskning har handlat om social tillit, institutioners kvalitet och välfärdspolitik
E-postadress: bo.rothstein@pol.gu.se

John Magnus Roos, fil dr i psykologi, ekon mag. Tvärvetenskaplig forskare inom design, konsumtion och marknadsföring vid Veryday i Stockholm och vid Centrum för konsumtionsvetenskap vid Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Redaktör för Konsumtionsrapporten.
E-postadress: magnus.roos@cfk.gu.se

Linn Sandberg, pol master, doktorand vid Institutionen för media och kommunikation, Universitetet i Oslo. Hennes forskning är inriktad på att studera sociala mediers roll i relationen mellan partier, politiker och väljare.
E-postadress: linn.sandberg@media.uio.no

Anders Sannerstedt, docent och f.d. universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Han forskar om högerpopulistiska partier och attityder till invandring.
E-postadress: anders.sannerstedt@svet.lu.se

Jacob Severin, pol master, är verksam som projektledare på Forum för levande historia. Hans arbete kretsar kring frågor om rasism och intolerans i samhället.
E-post: jacob.severin@levandehistoria.se

Jacob Sohlberg, fil dr, är postdoktor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på hur ideologi, personlighetsdrag och social önskvärdhet påverkar attityder.
E-postadress: jacob.sohlberg@gu.se

Maria Solevid, fil dr, är verksam som universitetslektor vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och undersökningsledare vid SOM-institutet. Hon forskar om politiskt beteende.
E-postadress: maria.solevid@pol.gu.se

Jesper Strömbäck, professor i journalistik och politisk kommunikation, verksam vid DEMICOM vid Mittuniversitetet. Hans forskning är inriktad på politisk journalistik, politisk kommunikation och opinionsbildning.
E-postadress: jesper.stromback@miun.se

Ingela Wadbring, docent, är verksam som institutionschef på Nordicom vid Göteborgs universitet. Hennes forskning handlar om de långsiktiga förändringarna i medielandskapet, men också om människors användningar av och attityder till medier i allmänhet.
E-post: ingela.wadbring@nordicom.gu.se

Eva Wahlström, lektor i Litteraturvetenskap och Biblioteks- och Informationsvetenskap vid Högskolan i Borås. Forskningsinriktning; läsvanor och litteraturförmedling, barn- och ungdomslitteratur. Är även verksam som litteraturkritiker.
E-postadress: eva.wahlstrom@hb.se

Lennart Weibull, professor emeritus i massmedieforskning vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet och seniorforskare vid SOM-institutet. Hans forskning är inriktad på mediehistoria, mediestruktur och medieanvändning samt politisk opinionsbildning.
E-postadress: lennart.weibull@som.gu.se

Frida Vernersdotter, verksam vid SOM-institutet som biträdande undersökningsledare för de nationella SOM-undersökningarna.
E-postadress: frida.vernersdotter@som.gu.se

Oscar Westlund, docent, är anställd vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet. Under 2015-2016 arbetar han som forskningsledare för *Medieutredningen* vid Regeringskansliet. Hans forskning är inriktad på organisering och användning av olika medier, såväl traditionella som digitala, när det gäller såväl vardagsliv som samhällskriser.
E-postadress: oscar.westlund@jmg.gu.se

Karl Ydén, fil dr, Chalmers tekniska högskola och King's College London, studerar militär professionalisering, komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien och grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.
E-postadress: karl.yden@chalmers.se

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på bokbestallning@som.gu.se.

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
   Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
   Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
   Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotal*
   Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
   Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
   Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
   Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
   Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
   Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
    Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
    Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsverige i fokus*
    Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
    Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
    Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5

16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittiotalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3

17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1

18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X

19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6

20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4

21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2

22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X

23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE

24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE

25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE

26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE

27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E

28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE

30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken.*
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE

31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE

32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE

33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfängans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE

34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE

35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13

36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE

37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE

38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE

39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE

40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE

41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE

42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratin
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE

43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratin*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE

44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE

45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE

46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE

47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE

48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE

49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass

50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE

51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE

52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE

53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE

54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE

55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE

56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE

57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE

58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE

59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE

60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE

61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfåra & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE

62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE

63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE